

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Skrifter rörande Uppsala universitet
C. ORGANISATION OCH HISTORIA 100
Editor: Ulf Göranson

Salomon Eberhard Henschen
En biografi

Bo S. Lindberg

UPPSALA
UNIVERSITET

Abstract

Salomon Eberhard Henschen (1847–1930) was one of his era's most prominent doctors. Soon after already graduating from high school at age 15, he devoted himself to studying botany, traveling the world for several years to further his botanic studies. The best known of his travels is his extended stay in Brazil with the Swedish doctor, botanist and donor Anders Fredrik Regnell.

Henschen then moved on to study medicine and made a quick career for himself. In 1882, he became professor of medicine at Uppsala University. As a professor, he reformed and systematized medical training, and he also contributed to the modernization of the University Hospital, thereby establishing Sweden's first clinical laboratory. As a doctor, he was a skilled diagnostician of neurodevelopmental disorders, while in other areas, his colleagues did not share his own high opinion of his own skills. Then in 1900, after a fierce battle with his colleagues, he received a professorship at the Karolinska Institute, where he continued his efforts to improve education and health care over the last 12 years of his career.

He was an eminent scientist, who significantly contributed to increasing awareness of the nervous system's anatomy and pathology. Of note, he made major contributions in terms of clarifying the sense of sight localization in the brain's occipital lobe. He himself felt that his discoveries were worth the Nobel Prize, and thus he conducted an acclaimed public battle to achieve the award.

From an early age, Henschen displayed a considerable need of freedom from authorities. This need eventually led him to be engaged in several high-profile battles with colleagues against forced hospital confinements of mentally challenged people. In these battles, he was often alone on the weaker side.

The Swedish Physicians History states the following regarding Henschen: His disposition tended more toward his brilliance than his warmth. As a medical scientist, he was a remarkable man, one of Sweden's principal experts in science's modern era.

© Bo S. Lindberg 2013

Omslagsfotot visar en byst föreställande Salomon Eberhard Henschen utförd av skulptören Vincenzo Aurisicchio i Neapel omkring 1920. Foto taget av Per Olof Lundberg, Neurologiska kliniken, Akademiska sjukhuset, Uppsala

Tryckeri: Elanders Sverige AB

Tryckt med bidrag från Vilhelm Ekmans universitetsfond och Maj och Lennart Lindgrens stiftelse.

Distribution:

Uppsala universitetsbibliotek, Box 510, 751 20 Uppsala

www.ub.uu.se, acta@ub.uu.se

ISSN 0502-7454

ISBN 978-91-554-8770-6

[urn:nbn:se:uu:diva-208883](http://nbn:se:uu:diva-208883) (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-208883>)

Innehåll

Salomon Eberhard Henschens släkt.....	11
Släkten Henschen.....	11
Släkten Munck af Rosenschöld.....	14
Barndomsåren.....	18
Skoltiden och studentexamen.....	22
I Uppsala.....	22
Informator hos greve Posse på herrgården Wreten.....	25
En bit av en levnadssaga.....	28
1869 till 1874.....	29
Studier i botanik.....	31
Parissångarna.....	35
Resan till Brasilien.....	39
Julia Ankarcrona.....	51
Henscharna och nationslivet på Uplands nation.....	57
Peperoniaarbetet 1872.....	61
Medicinska studier.....	64
Den medicinska fakulteten i Uppsala.....	64
S. E. Henschens medicinstudier i Uppsala.....	68
Några studiekamrater.....	69
Edward Clason.....	70
Andra lärare.....	74
Upproret mot Frithiof Holmgren.....	80
Tentamen.....	81
Kliniska studier i Uppsala.....	82
Karolinska institutet.....	83
Läkarvikariat.....	87
Fysiologistudier i Leipzig.....	93
Underläkare vid Serafimerlasarettet.....	94

Syskonen	95
Maria Henschen och den Henschenska flickskolan	95
Wilhelm Henschen	105
Josef Henschen	108
Esaias Henschen	108
Giftermål och familj	111
Gerda Sandell	111
Maria Piculell	115
Folke Henschen	118
Dagny och Wilhelm Nyman	120
Ingegerd och Sven Ingvar	120
Astri och Archibald Douglas	122
Salomons arv och ekonomi	124
Doktorsdisputation	127
Ronneby brunn	129
Laborator i patologisk anatomi	131
Ansökan till professur i Uppsala	132
Professor i Uppsala	139
Akademiska sjukhuset	139
Lokaler	139
Reformering av undervisningen	143
Sveriges första kliniska laboratorium	145
Årsrapporter	147
Gymnastik och massage	148
Henschen och medicinska fakulteten	150
Robert Fristedt	151
Öhrvallska saken	152
Kampen om hospitalstjänsten 1893	163
Allmänna svenska läkaremöten	167
Tuberkulosfrågan	168
Vackra diagnoser, misstag och räddande ingrepp	174
Sätra brunn	178
Några brunngäster	183

Hjärnforskning	185
<i>Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns</i>	188
Fallet Spongberg.....	191
Fallet fängelsedirektör Abrahamsson	194
Röntgenstrålar i hjärnkirurgins tjänst	196
Färgsinnet och ljusperceptionen	201
Fyrtio års kamp om syncentrum.....	204
Carl Hammarberg.....	211
Det första opererade fallet av ryggmärgstumör i Norden.....	216
Multipel skleros (MS)	219
Afasiläran	220
von Monakow – Henschens främste motståndare.....	231
Hörcentrum.....	234
Om sinnes- och föreställningscentra i hjärnan	234
Om hjärnoperationer på fiskar.....	238
International Brain Commission och Academia Neurologica	
Internationalis.....	240
Elithjärnor.....	242
Hjärtsjukdomar	244
Striden om Medicinalstyrelsen	247
Norbergrättegången.....	250
Alkoholfrågan	253
Om äktenskapets ingående.....	259
Prostitutionen och reglementeringen	263
Några av Henschens strider	268
Tyfoidfieberstriden i Bergsbrunna	268
Kolerastriden 1893	269
Psykiatristriderna.....	271
Tufvanhistorien.....	271
Henschen och psykiatrerne	272
Fallet Alm 1907	274
Fallet Broman 1913	279
Ericssonska målet 1920	281
Fallet Feron 1927.....	284
Fallet Unman 1930	292
Salomon Eberhard Henschen och politiken.....	295
Försvarsfrågan.....	295
Kvinnornas rösträttsstrid ur läkaresynpunkt.....	303

Striden om professuren i Stockholm	306
Professor vid Karolinska institutet	312
Henschen som lärare	317
Henschen och röntgen	323
Klinikkamrater och andra	329
Oskar Medin	329
Johan Gustaf Edgren	331
Klas Linroth	332
Mauritz Salin	332
Gustaf Retzius	334
Bror Gadelius	334
Principer och Institutet 1900–1912	336
Emeritus	337
Vetenskapligt råd i Medicinalstyrelsen	340
Sonderingar om en internationell kongress i medicin efter kriget	341
Berömda patienter	344
Oscar II	344
Lenin	348
Striden om Nobelpris	354
Bedömningar av Nobelkommittén för fysiologi eller medicin	373
Den stora olyckan	376
Livet efter olyckan	377
En morfinisthistoria	378
Gynnare och fiender	380
Resumé 1925	383
Henschens missnöje med Scandinavian Scientific Review	385
80-årsuppvaktningen	388
Åren 1928 och 1929	390
Henschens sista år och död	392
Obduktionen	401
Begravningen	401
Minnesord över Salomon Eberhard Henschen	402
Hedersbetygelser och ledamotskap i samfund och föreningar	407
Medicine jubeldoktor 1930	410

Bibliographia Henscheniana	411
Källor	426
Tack	428
Personförteckning	429
Personindex.....	453

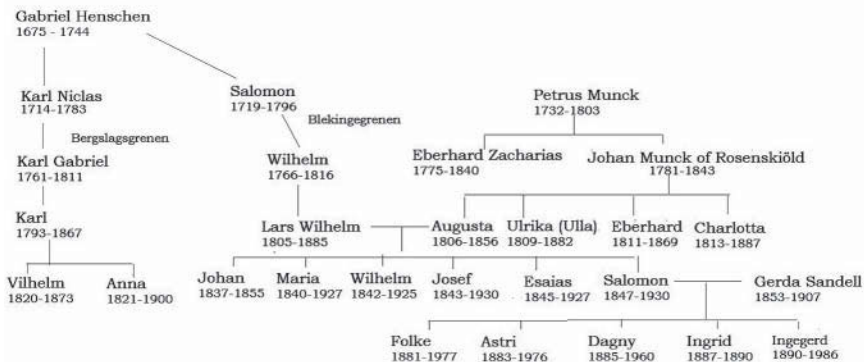

Salomon Eberhard Henschens släkt

Släkten Henschen

Förfadern till den svenska släkten Henschen var stadsmusikern Andreas Hensigken, som flyttade in från den lilla staden Trebbin i Brandenburg i Tyskland till Sverige 1620.¹ Hans sonson Gabriel Henschen var sjötullinspektör i Visby och senare magistratssekreterare i Karlskrona. Dennes söner blev stamfäder till Bergslagsgrenen, vilken Salomons laboratorieassistent Anna Henschen tillhörde, och till Blekingegrenen till vilken Salomon hörde.

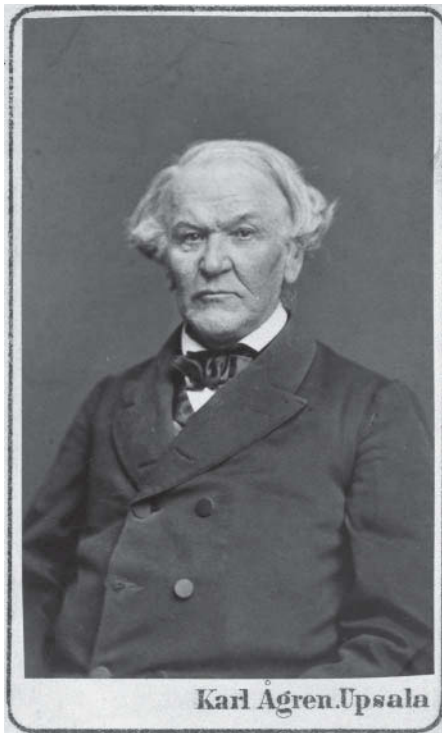
Flera av Salomons förfäder var präster och filosofie eller teologie doktorer. Salomon Eberhard Henschens far, Lars Wilhelm var född 1805 och blev faderlös 1816. Han avlade studentexamen redan som 15-åring och avslutade sina juridikstudier i Lund som 19-åring.

Figur 1. Släktträd för Henschen–Munck af Rosenschöld.

I en artikel i julnumret av Tidningen Upsala 1929 sägs att Lars Wilhelm i unga år var en mycket eldig man som gärna svor, jagade och dansade med behag. En släktsägen från hans ungdom (meddelad av domprosten Lizell till artikelförfattaren Herdin) vittnar om hans livliga temperament:

¹ Henschen, Folke: Min långa väg till Salamanca. Stockholm 1957, s. 11.

Figur 2. Lars Wilhelm Henschen. Foto Karl Ågren, Uppsala. Kart- och bildenheten, ID 10747, Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

sedan han för sista gången skjutsat en ung kvinnlig släkting bort från Blekinge, som hans eldiga natur flammade för, tog han sig före att vid hemkomsten *skjuta* hästen så att ingen mer skulle åka efter den.²

Efter examen gick Lars Wilhelm Henschen den sedvanliga vägen för jurister genom att först praktisera som notarie och som tillförordnad sekreterare i konsistoriet i Uppsala. Därefter gjorde han juridisk praktik hos sin blivande svärfar, lagmannen i norra Ångermanlands domsaga, Johan Munck af Rosenschöld. Det var då han lärde känna lagmannens dotter Augusta som blev hans hustru. Lars Wilhelm blev senare rådman och magistratssekreterare i Uppsala, där han kallades Upsalas juridiska lexikon på grund av sin stora lärdom. Om hans verksamhet i Uppsala skrev Salomon:

Som Rådman och magistratssekreterare torde Pappa under 50 år *styrt* Magistraten, skrivande lagar och författningar för Upsala stad, vilka underskrevs av borgmästaren Napoleon Kindeström, en till kropp, och än mer till själ temligen obetydlig man.

Lars Wilhelm Henschen bidrog starkt till att järnvägen till Norrland drogs genom Uppsala och inte över Enköping, som först var avsett. När beslutet

---

² Herdin, Karl Wilhelm: Tidningen Upsalas julläsning 1929.

var taget att dra banan över Bergsbrunna i stället för Flottsund skrev en okänd författare en vers som sjöngs av de glada uppsalaborna:

Och när vid Bergsbrunna de första skotten gå
så låtom oss förkunna
att som en man vi stå
med fyllda glas. Dem länsen!
Ett hurra höjen sen
för Sundvallsson och Henschen,
Jan Persson och Murén.³

Lars Wilhelm Henschen var frisinnad riksdagsman för borgarståndet. Han intresserade sig mycket för politiska och sociala frågor, men var en av de få i borgarståndet som yttrade sig mycket kritiskt om den nya representationsreformen 1866. Han engagerade sig också för nykterhetsrörelsen och för religionsfrihet.

Lars Wilhelm Henschens politiska och religiösa utveckling har skildrats i en avhandling i teologi av Henrik Gladh. Enligt Gladh blev Henschens tid i Ångermanland avgörande för hans utveckling efter att han under åren 1829 till 1831 genomgått en religiös kris. Sedan han kommit som rådmann till Uppsala 1835 blev hans hem samlingspunkten för andligt sinnade studenter och väckelsefolk. Han uppträdde ofta som juridiskt ombud för förföljda frireligiösa predikanter, som åtalats för att ha ordnat lekmanaledda konventiklar i en tid när sådana var förbjudna. Han anges också ha haft ett avgörande inflytande på erikjansarnas beslut att emigrera till Amerika.⁴

Henschen var vid sin död Uppsalas äldste tjänsteman. I minnesorden över honom i Tidningen Upsala sägs:

För religionsfriheten har han verkat, icke blott i riksdagen och på offentliga möten samt genom sin tidskrift *Kyrka och stat* utan ock genom att under en lång följd af år uppträda som saksförare hvar helst någon blef förföljd för sina religiösa åsigtens skull.

[...] i ett stort antal af dessa rättegångar åtog sig häradshöfding Henschen att utan ersättning föra de anklagades talan inför domstolarne – en välvilja som ådrog honom å ena sida klander och åtlöje, men å andra sidan lönades med den innerligaste tacksamhet.⁵

---

³ Tidningen Uppsalas julläsning 1929. I tidningen fanns en lång artikel om Henschen under rubriken *En märkesman från Uppsala*. Artikeln skrevs av Lars Wilhelm Henschens efterträdare som rådmann, Karl Wilhelm Herdin efter en intervju med Salomon Henschen. De andra personerna i dikten hade tillsammans med Henschen kämpat för att få järnvägen till Uppsala. Johan Sedvallsson var redaktör för Tidningen Uppsala från 1851 till början av 1870-talet. Johan Persson (Persson i Årsta) var riksdagsman för bondepartiet. Per Murén var borgarståndets siste talman i ståndsriksdagen.

⁴ Gladh, Henrik: Lars Vilhelm Henschen och religionsfrågan fram till 1853. Uppsala 1953. Se även: Lars Vilhelm Henschen, urn:sbl:12890, Svenskt biografiskt lexikon (art av Henrik Gladh), hämtad 2013-03-14.

⁵ Tidningen Uppsala 3/2 1885.

Lars Wilhelm Henschen och Augusta Munck af Rosenschöld fick sex barn, Johan född 1837, död 1855, Maria (Mia) född 1840, Wilhelm född 1842, Josef född 1843, Esaias född 1845 och Salomon Eberhard, som var yngst, född 1847 och bar smeknamnet Sale. Salomon föddes i Slottskvarteret där fadern ägde gårdarna 6, 7 och 8. Bland grannarna märks rektorn vid Katedralskolan Rudolf Annerstedt och professorn i medicin och botanik Göran Wahlenberg. 1853 flyttade familjen till kvarteret Kamphavet, gård 1, med gatadress Kyrkogårdsgatan 13.⁶ Fadern stod som ägare både till Slottskvarteren 6, 7 och 8 och Kamphavet 1 vid sin död 1885.⁷

Figur 3. Kyrkogårdsgatan 13, september 2012. Foto Bo Lindberg.

Släkten Munck af Rosenschöld

Salomon Eberhard Henschens mor Augusta Munck af Rosenschöld var född 1806 och dog 1856. Föräldrarna hade redan 1853 skrivit ett inbördes testamente. I händelse av att båda skulle dö medan barnen var omyndiga hade de utsett kammarrådet Carl Fehr, professor Per Erik Bergfalk och studerande N. J. Modin till barnens förmyndare.⁸

⁶ Uppsala Domkyrkoförsamling husförhörlängderna A1b:16 s. 497 och A1a:9b s. 182.

⁷ Uppsala landsarkiv, Uppsala magistrat och rådhusrätt, bouppteckning FIIa: 65 nummer 448.

⁸ Uppsala landsarkiv, Uppsala magistrat och rådhusrätt, bouppteckning, FIIa: 52, nummer 120. Bergfalk, som var professor i nationalekonomi med finansrätt, var i likhet med Lars Wilhelm Henschen frisinnad politiker. Han var, enligt Carl Frängsmyr (Uppsala universitet 1852 - 1916, 2:1, s. 415), också en språglärd polyhistor som bland annat på hösten 1853

I släkten Munck af Rosenschöld fanns många framstående läkare, jurister och vetenskapsmän, framför allt verksamma i Lund. När Salomon var konvalescent efter en operation 1921 studerade han ”Munckarna” i Biografiskt Lexikon och fann så många likheter med sig själv att han skrev ”Usch!” i anteckningsboken.

Den som Salomon kanske tänkte på var hans morfars bror, professorn i teoretisk medicin Eberhard Zacharias Munck af Rosenschöld, Denne hade många likheter med Salomon, brådmogen med en utpräglad rättskänsla. Eberhard utgav redan vid 15 års ålder en avhandling, *De rheumatismo acuto*, som offentligen försvarades i Lund. Efter avslutade medicinstudier började han en framgångsrik läkargärning. Sedan han hade hört talas om Jenners metod att vaccinera med kokoppor för att skapa immunitet mot smittkoppor skrev han 1802, 27 år gammal, *Förslag till Hämmande af den på flere orter nu härjande Koppfarsoten, Herrar Kyrkoherdar i Skåne och Blekinge tillagnadt*. Han var klar över att endast prästerna åtnjöt tillräckligt förtroende bland allmänheten för att kunna övertala församlingsborna att låta vaccinera sina barn. Med stor energi verkade han genom sina skrifter för att övervinna föräldrarnas motstånd och tilldelades därför vaccinationsmedaljen i guld 1813.

År 1805 utnämndes Eberhard Zacharias till professor i teoretisk medicin i Lund. Som person beskrivs Munck af Rosenschöld som ”högst originell både i tal, åthävor och gärningar, något sträv och fränstötande i umgänget, men i grunden godsint och välvillig; försakelser och uppoffringar var honom icke främmande”. Han förblev ogift och sägs ha varit socialt tillbakadragen men hade en stark rättskänsla, som ibland gjorde honom till rättshaverist.

Salomons moster Ulrika (Ulla) Munck af Rosenschöld skrev 1879 och gratulerade Salomon när han hade fått det Flormanska priset:

Jag har läst i Lunds veckoblad den stora utmärkelse, som blifvit dig tilldelad. [...] Att vid så unga år stiga så högt det är att vara född under en lycklig stjärna och i främsta rummet har du att tacka Gud som gifvit dig ditt goda hufvud, ett släkterf, som kommer dig att likna den store läkaren Eberhard Munck af Rosenschöld, dock hoppas jag du skakar från dig hans besynnerliga originalitet, endast behåller hans genialitet.⁹

En annan släkting inom familjen Munck af Rosenschöld var moderns kusin Nils. Nils Munck af Rosenschöld var född 1815 och var filosofie doktor i Lund. Han ägnade sig sedan åt publicistisk verksamhet och återuppväckte den gamla skandaltidningen *Fäderneslandet* 1853. Programmet var revolutionärt nationalistiskt och personangreppen våldsammare än hos föregånga-

---

föreläste om det då aktuella, men för en jurist främmande, ämnet kolerans spridning. Han ansåg, i motsats till sin presumtiva myndling, Salomon Eberhard 40 år senare, att avspärrningar och karantän för att skydda staden mot kolera enbart var av ondo.

⁹ UUB S. E. Henschen 10, brev från Ulla Munck af Rosenschöld 12/11 1879.

ren. Han angrep ämbetsmannakåren och konsistoriet men också studenterna för deras ohyfsade uppträdanden. Som adelsman hade han säte i Riddarhuset och motionerade där för att kronprinsens apanage skulle sänkas. Han började också rekrytera arbetare för att på eget bevåg återerövra Finland. Vid ett tillfälle hade han 11 tryckfrihetsmål pågående samtidigt. Han kallades allmänt Munckenschöld och var familjens svarta får som figurerade i åtskilliga skandaler i Lund under andra hälften av 1800-talet. Salomon Henschen nämner inte över huvud taget släktskapen i något av sina brev eller anteckningar.

När Salomon 1867 reste till Brasilien för botaniska studier (se senare) hade han ett uppdrag hemifrån att försöka få klarhet i vad som hade hänt hans morbror Eberhard Munck af Rosenschöld. Denne hade 1840 följt med som skeppsläkare på den på sin tid mycket omtalade skolskeppsexpeditionen med briggen ”Prins Oscar” till Sydamerika under ledning av kapten Göran Adolph Oxehuvud. Förste styrman var André Oscar Wallenberg, Enskilda bankens grundare. Efter ett haveri lyckades kaptenen föra briggen till Argentina, där den emellertid såldes till Argentinska staten. Oxehuvud och Munck af Rosenschöld stannade kvar i Sydamerika, medan resten av besättningen reste hem till Sverige. Oxehuvud dog efter ett par år i Rio, medan Munck av Rosenschöld flyttade till Paraguay, där han så småningom kom i tjänst som läkare hos landets diktator Fransisco Solano López. Han ägnade sig också åt insamlingar av insekter och växter. Stora delar av hans samlingar förstördes vid de argentinska truppernas erövring av Paraguay, men delar av de botaniska samlingarna hamnade i den medicinska fakultetens samlingar i Buenos Aires. Hans anteckningar plagierades av apotekaren och botanisten Domingo Parodi, som publicerade dem i *Contribuciones a la Flora del Paraguay*.¹⁰ En stor sändning av insekter gick förlorad när skeppet på väg hem förläste i Mexikanska bukten. En liten del av dessa samlingar finns nu på Vetenskapsakademien i Stockholm.

Eberhard Munck af Rosenschöld hade inte hört av sig till familjen i Sverige på många år. Salomon Henschen fick så småningom besked om hans öde genom svensk-norske konsuln i Buenos Aires Wilhelm Christophersen.

När det så kallade Trippelallianskriget, som López startat mot Brasilien, Argentina och Uruguay 1864, började gå sämre visade López allt flera tecken på förföljelsetmani och lät döda sin morbror, svågrar och de förnämsta ämbetsmännen. Han lät även piska sin 70-åriga mor för att hon sagt att han var ”oäkta”. Hon avrättades sedan. Bland dem som avrättades var också Eberhard Munck af Rosenschöld efter att först ha torterats. Han hade gift sig med dottern till en general Rivarola. Hustrun sköts två dagar efter mannen och många andra av familjen Rivarola mördades också.¹¹

---

¹⁰ Parodi, Domingo: *Contribuciones a la Flora del Paraguay*. Buenos Aires 1877 - 1879.

¹¹ UUB S. E. Henschen 24, brev 123 (odaterat).

På något sätt hade tidningarna i Sverige fått reda på vad som hänt Eberhard Munck af Rosenschöld innan hans systrar Ulrika och Charlotta, som bodde i Lund, hade informerats. De kunde läsa om broderns öde i de mest bloddrypande former i tidningarna. Ulrika skrev då till Salomon och berättade om hur svårt det hade varit att sväva i okunnighet om broderns öde och sedan få reda på vad som skett på detta sätt. Hon berättade också att Eberhard hade skickat en stor samling insekter till Sverige och att de förvarats på vinden hos släktingar i Lund. Eftersom Ulrika var rädd för att samlingen skulle förstöras, vände hon sig till zoologiska institutionen vid Lunds universitet. En adjunkt i entomologi som hette Thomson kom då och hämtade samlingen. Efter en tid återkom han och bad att få Eberhards efterlämnade papper, som Ulrika också lämnade ut. Hon fick senare veta att bland de pappren fanns ett färdigt men opublicerat manuskript av Eberhard om insekterna. Efter några år gav Thomson ut en uppsats med samma innehåll som i Eberhards manus, men någon hänvisning till denne gavs inte.¹²

Salomon fick hand om samlingarna och skänkte en del av dem till Riksmuseet. Professor Carl Sundevall, berömd fågelexpert och författare till flera böcker om fåglar, berättade för honom att samlingen omfattade 21 fåglar från 15 olika arter, men att 11 av dem var så angripna av insekter och fukt att de inte gick att använda för något ändamål. Några av de andra var emellertid sådana som saknades i museets samlingar. Som tack för gåvan erbjöd Sundevall några dubletter till den Henschenska flickskolan, som grundats av Salomons syster Maria Henschen.¹³

Ännu så sent som 1908 sökte Henschen efter information om morbrodern. Professorn i botanik Carl Lindman hade som Regnellstipendiat vid Kungliga Vetenskapsakademien gjort studieresor i Sydamerika och där träffat brorsonen till Paraguays siste diktator López d.y. Brorsonen Venancio V. López, som varit utrikesminister i Paraguay 1893, berättade att Eberhard Munck af Rosenschöld hade bott i hans faders hus och talade om honom som *un caballero muy distinto*.¹⁴

---

¹² UUB S. E. Henschen 10, brev från Ulrika Munck af Rosenschöld 16/11 1871.

¹³ UUB S. E. Henschen 12, brev från Carl Sundevall 10/1 1872.

¹⁴ UUB S. E. Henschen 9, brev från Carl Lindman 7/1 1908.

Barndomsåren

När Salomon Eberhard Henschen föddes 1847 var Uppsala en stad med omkring 8 800 innevånare och när han lämnade staden för att flytta till Stockholm 1900 hade den 23 000 och vid hans död 1930 hade Uppsala 30 300 innevånare. Över Fyrisån fanns 1840 endast två broar, Dombron och Nybron. 1841 var Islandsbron färdig och 1847 tillkom den som då kallades Järnbron. Han fick därför under sitt liv se hemstaden genomgå stora förändringar.

I en översikt över sitt liv beskriver Henschen sin tidiga barndom.

Mamma. Ack, jag har aldrig haft ett hem eller en moder som andra lyckliga. Så långt tillbaka som jag kan minnas var mamma sjuk, genomsjuk. Sedan hon skaffat till världen 6 barn, af hvilka 5 kraftiga och har nått, jag den yngste 69½ år, insjuknade hon i svår gikt. Jag kan ej minnas, att jag sett henne gå öfver golfvet eller leka med oss. Bunden vid sängen med bundna fötter och förvärkta leder plågades hon dag och natt af värk, hade sömnlösa nätter och kvalfulla dagar. Doktor Söderbom, den snälle tjocka doktorn med glasögonen kom ofta hem, men kunde intet göra. Mammans händer voro ej i lika grad angripna och jag har ett dunkelt minne att hon spelat 'Norma', ty hon hade ärft Rosenschöldarnas musikaliska begåvning. Men hon kunde aldrig sköta om mig den yngste och jag har aldrig känt ljufheten att ega en mors omvårdnad. Det är en oersättlig förlust för ett barn, isynnerhet om Fadern – som vår – ej kan egna det omvårdnad.

Nog minns jag att Mamma skall ha hållit af 'lille snälle Sale', och att jag stundom gick till henne med en snattad sockerbit i mun och frågade: 'Mamma, får jag den här?' men knappast kommer jag ihåg hennes drag, utom när jag tittar på porträtten af mina mostrar Ulla och Charlotta, som hon säkert liknade – ett rikt brunt hår, ett kvinnligt, ej serskilt vackert ansigte, en god blick och en hög, av sjukdom böjd och mager gestalt.¹⁵

Salomon skildrar i allmänhet fadern i mycket positiva ordalag, men i ett brev till brodern Josef 1928 är han mera kritisk. Han skriver att Josef absolut inte får visa brevet för sina barn och att han skall skicka tillbaka det omedelbart:

Av föräldrarna har jag ringa minne av Mamma, blott att hon var m. sjuk, en troende ödmjuk, oegoistisk kristen, som tålde Pappas ofta hänsynslösa tilltag s. att smälta ner Rosenschöldska silvret, sälja Bustorp mot hans fosterfars önskan. Pappas arbete gjorde att han försummade henne alldeles och ej ens

---

¹⁵ UUB S. E. Henschen 48, I, Översikt af mitt lif (skrivet 1915 i april); Barnaåren 1847 – 1854. Sale var hans smeknamn i familjen.

var närvarande när hon dog, upptagen i Riksdagen o.s.v. men efteråt gick omkring i gemaket och vred händerna att Augusta gått hädan. Pappa hade ingen idé om sina skyldigheter mot familjen i avseende å umgänge och barnens uppfostran, och ansåg all rättfärdighet uppfylld om de fingo sin mat, hus och hem och skola. Aldrig att han styrde våra steg eller rådde oss i ungdomen på förståndigt sätt, såg på att de tidigt började bidra till familjens uppehälle, kastade ut hänsynslöst mig och Esaias för att lätta bördan och förstörde för Dig [Josef] genom att nödga Dig sköta gårdarna i st. för att studera på examen, skaffade oss aldrig bildat umgänge och derigenom goda seder, skick och smak. Derimot fingo vi umgås med dåliga gatpojkar (Gustav Lindström, Ernlunds m.fl.) och lärde oss ej uppskatta ett fint yttre. Följden derav framträdde i våra äktenskaps. Deraf skola barnen skaffas fint verkligt godt umgänge.

På det hela var detta sällskap av läsare till stor del okunnigt, obildat och dumt folk, såsom den klint begåvade Otto Borell, pastor Sparrman, en typ av egenkär, mot sina barn hårdhertad, *inskränkt* och egenkär man, som pinade sin älskansvärda av naturen fina, anspråkslösa friherrinna (jag minns ej namnet) [hon hette Amalia Cederström (1809–1905)], vars fina natur jag sent omsider lärde känna och uppskatta efter mannens död, värd ett bättre öde i det enda Pastor Sparrman kunde var att tillfredställa sina erotiska lustar och *göra* barn, utan en tanke på att ock sörja för deras uppfostran, fy f-n en sån kristen, ty *stark* i trone var han. Tänk vilket svårt lif för hans fru. Det finnes godt om sånt folk bland läsarna.

Det var ett undantag att någon av dessa läsare hade bildning, utom i bibeln, med förakt sågo de ned på dessa ofrälsta.

Men allt detta har reagerat på oss barn. Wilhelm har gått i Pappas fotspår och blott sökt obildat umgänge, der han dominerat genom sina kunskaper.

Men pappa hade flera mycket goda och fina egenskaper. Ehuru mycket erotiskt anlagd såsom *alla Henschar* utan undantag, var han trogen mot Mamma ehuru lättantändlig. Han tillät sig aldrig opassande kurtis med dessa, Ottilia Westermarck, Smittarna (2 systrar) och andra som gingo och hoppades på giftermål och försörjning av Pappa, som nog fantiserade om dem!¹⁶

Lars Wilhelms kusin, Sofia Sjöborg, som var ogift, kom på 1840-talet till Uppsala för att ta hand om hemmet under Augustas sjukdom. Efter Augustas död blev Sofia den som höll ihop hemmet. Under lång tid bodde i huset en kvinna som i alla brev kallades ”Amerikanskan”. Pojkarna förmanades av Sofia att inte visa sitt ogillande av detta för fadern.¹⁷

Ett orosmoment i hemmet uppstod när Josef upptäckt ett brev på faderns skrivbord. Han skrev om den stora nyheten till Salomon, som då gick i skola i Stockholm:

---

¹⁶ UUB S. E. Henschen 49, brev till Josef 14/2 1928 (familjen II). Lars Wilhelm Henschen var omkring 1810 - 1814 fosterbarn hos skeppsbyggaren Lars Daniel af Thunberg, som var gift med Beata Abelin, syster till Lars Wilhelms mor Anna Abelin. Beata gifte senare om sig med provinsialläkaren Adolf Magnus Sjöborg. Lars Daniel af Thunberg var barnlös och Lars Wilhelm Henschen fick ärva honom. I arvet ingick gården Bustorp i Ronneby.

¹⁷ UUB S. E. Henschen 12, brev från Sofia Sjöborg 7/10 1853.

Pappa tänker gifta sig. Icke tror jag Pappa får ngt roligt sedan han gjort det ty jag *kan icke* då vistas hos honom och sammalunda I kanhända. Jag vet icke hvem men hon är troligen från Norrköping.

Fadern visste inte om att Josef visste, så det var en stor hemlighet som Salomon inte fick avslöja. Ett par månader senare skrev Josef igen:

Sedan när I kommer hem hafva I en styfmamma, ty i sommar skall äfven Pappa ut och resa för att bada som det skall heta, *sed re vera* du förstår nog.

[...] Amerikanskan flyttar väl snart. Tycker du ej det vore bättre om Pappa gifte sig än att sådan der skola komma i huset och Albertina hafva väldet, jag börjar nästan tycka så. Best vore att slippa begge delarne men det är väl omöjligt.¹⁸

Lite senare skrev Josef att Pappas förtjusning över den som var tänkt som hans hustru verkat gå över och någon styvmor kom aldrig i huset.

Sofia Sjöborg var född 1805 i Ronneby som dotter till provinsialläkaren Adolf Magnus Sjöborg och hans hustru Ulla Abelin. När modern dog gifte fadern om sig med Ullas syster Beata. Efter faderns död 1828 bodde Sofia hos Lars Wilhelm Henschen och hans familj. Hon var under en tid förlovad med docenten i praktisk filosofi i Lund, Alexis Lindblom. Dennes stora intresse var botanik och han grundade 1839 den äldsta botaniska tidskriften i Sverige, *Botaniska notiser*. Han drabbades emellertid av sinnessjukdom och dog 1853.¹⁹

När Lars Wilhelm bodde i Stockholm under riksdagarna skötte Sofia hans hushåll där. Hon skrev flera brev till Salomon under den tiden och visade sin tillgivenhet och omsorg:

Käre Salomon, tack för helsningen genom Mia, det vore roligt att kunna uppfylla din önskan och köpa dig flera sådana små kreatur att leka med, men jag kan ej lofva säkert om det blir mer än ett till, ty de kosta 12 [skilling?] stycket och jag vet ej hur mycket jag får att köpa åt er för.

Hur går det nu min lille Salomon med din läsning då Herr Modin har så mycket att göra och Mia och Mamma äro ofta sjuka. När de någon gång äro så friska att de orka höra på dig, så var så snäll kära Salomon och tag fram din bok och sätt dig att läsa för dem, du skall få se det blir mycket roligare för dig om du är flitig än att blott springa och leka, skynda nu på min lille gosse, så att du lär fort.

”Moster” Sofia Sjöborg stannade hos familjen och följde vid 66 års ålder med Wilhelm, Josef och Esaias när de emigrerade till Florida. Hon dog i New Upsala 1882.

---

¹⁸ UUB S. E. Henschen 5, brev från Josef 10/12 1859 och 12/2 1860. *Sed re vera* betyder *men i verkligheten*.

¹⁹ Wirde, Gottlieb: Ur Sofia Charlotta Sjöborgs minnen. Blekingeboken. 1925, s. 107 - 122.

Figur 4. Familjen L. W. Henschen 1867 just före Salomons avresa till Brasilien. I bakre raden från vänster Esaias, Salomon, Wilhelm och Josef. I främre raden Sofia Sjöborg, kusin till Lars Wilhelm, Lars Wilhelm och Maria. Kart- och bildenheten, ID 10748, UUB.

Skoltiden och studentexamen

I Uppsala

I *Mina Gynnare (vänner) och fiender*, som Salomon skrev ner ett par år före sin död, nämnde han några lärare från skolan i Uppsala:

Den förste var den ståtliga Engström, sedan Rektor i Hudiksvall, fader till min svärson Henrik Cornells moder. E. den ende som afstraffat mig, han handluggade mig för förklaringen till 4de budordet, men tyckte om mig, jag var en av den stränge mannens gunstlingar.

Så tjocke *Lindgren*, med stora helperuken (i III–V kl.) gynnade mig. Jag blev omväxlande primus och tredje. Han blev rektor i Enköping.

Arpi var vänligt sinnad mot mig från skolan till sin död.

Vår informator i Bodarna C. F. Modin var visst likgiltig, men vänlig mot mig. Modin dog hos oss 1855.²⁰

Ett par somrar omkring 1850–1852 fick Esaias och Salomon flytta ut till en bondgård i Norby i Bondkyrkoförsamlingen sedan busar slagit sönder fönsterrutorna i salen, där fadern höll bibelstudier för sina vänner. Bland dem var sångarkolportören Oscar Ahnfeldt, som sommaren 1850 hade deltagit i några konventiklar hos sin gode vän, rådmann Henschen i Uppsala. Mötena föranledde pöbeluppträden utanför Henschens hus. Ahnfeldt är numera mest känd som tonsättare av *Blott en dag, ett ögonblick i sänder* och *Var jag går i skogar, berg och dalar*.

Som ung var Salomon blyg för flickor och vågade knappt tilltala någon, i motsats till brodern Esaias, som ständigt var omsvärmad av vackra flickor. I övre våningen på Lars Wilhelm Henschens hus på Kyrkogårdsgatan flyttade i slutet av 1850-talet änkan efter professorn i filosofi, Erik August Schröder, in med sina barn. Med. kand. Emil Haglund fastnade för dottern Hedvig. Omständigheterna tvingade dem till giftermål. De fick två söner, varav den ene blev Salomons gode vän, blivande professorn i ortopedi Patrik Haglund.

---

²⁰ Bodarna var familjens sommarbostad. Den ende Modin som dog i Uppsala domkyrkoförsamling 1855 var studeranden av Södermanlands och Nerikes nation Nils Peter Modin, som dog i tyfus 27/4, 27 år gammal; Lars Wilhelms och Augustas äldste son Johan dog 17 år gammal i tyfus sex veckor tidigare, den 10/3. Salomon misstar sig säkerligen på förnamnet på informatorn. I det inbördes testamente föräldrarna skrev 1853 utsågs tre förmyndare för barnen, en av dem var studerande N. J. Modin, som förmodligen var informator hos familjen. I bouppteckningen efter Augusta 1856 står att Modin var död.

Figur 5. Patrik Haglund 1890. Foto Alfred Dahlgren, Kart- och bildenheten, ID 3359, UUB.

I familjen Schröder ingick också sonen Casper, som Salomon skildrar så här:

En mycket vacker pojke, ett ansikte med krokig näsa, erinrande om Mary, blond, glad. Vi blevo förälskade i varandra, sökte upp varandra. Casper var erotiskt anlagd, 3 år äldre än jag, gick i klassen över Esaias, förde gärna lätt sinnligt tal på tungan [anteckningarna slutar mitt i en mening].²¹

När kung Oscar I dog 8 juli 1859 bestämdes att Salomon och hans syskon skulle få se den kungliga begravningen. För första gången i sitt liv fick han åka ångbåt. I Stockholm fick de plats i ett fönster utefter kortegevägen och imponerades av de ståtliga uniformerna.

Jag hade blott 2ggr sett O. I.; en gång i ett fönster, der han satt och nickade, man säger att någon styrde hufvudet på den ynkliga paralytikern; en gång bugade vi för honom, der han satt i en sluten landå.

I slutet på 1850-talet tillbringade Salomon tillsammans med några kamrater en sommar på Tvärnö i norra Roslagen. Där fick de undervisning i franska

---

²¹ UUB S. E. Henschen 49, under rubriken "Gosse- ynglinga- och mannakärlek", 14/4 1928.

av en schweizare som hette Jaccard. Denne var till en början ganska reserve-rad, men tinade upp i umgänget med pojkarna. Han hade liksom Salomon en vacker sångröst, men hade inte rätt förstått svenska språket utan sjöng ”sjung om studenternas lyckliga *lår* i stället för *dar*”.²²

Några somrar tillbringades i Bodarna, Uppsala-Näs församling, där familjen Henschen hyrde ett hus av bonden och kyrkvärden Anders Ersson. Salomon betraktade sig som Erssons gullgosse som fick rida på hästen Brunan. En sömnlös natt 1929 skrev Salomon en dikt om barndomens somrar vid Ekoln och hyllade i den Anders Ersson.

Barnen Henschen och deras kamrater seglade på Ekoln. Före 1857 hade de en stor båt, präm snarare än segelbåt, som inte gick att kryssa med. 1857 köpte fadern en Norrlandssnipa som kallades ”Wikingen”. Den hade två loggertsegel, som är ett fyrkantigt snedsegel med en snedställd rå längs seglets överkant. Snipan var mycket svår att vända och en dålig seglare. Därför köptes ett par år senare en lätt men rank segelbåt, som döptes till ”Svalan”. På 1870-talet köptes en tullbåt med ett mycket stort segel. Den var farlig att segla med eftersom storbommen kunde lägga sig som ett styre i vattnet, något som fick Salomon att vända upp mot vinden och då riskerade att kapsejsa. Detta hände vännen Oskar Widman, blivande professor i kemi, när han provseglade båten på Nedre Föret vid Liljekonvaljeholmen. Oskar och alla unga kemister som var ombord hamnade i vattnet och var nära att omkomma. Det ledde till att båten drogs upp på land för alltid.

I Katedralskolan i Uppsala härskade den fruktade rektor Rudolf Annerstedt, en extremt sträng pedant, som inte drog sig för att utöva kollektiv bestraffning. I synnerhet råkade Esaias, vars gudfar han var, ut för hans vrede. Annerstedt klädde Esaias *för ingenting*, som Salomon skriver. Pappan skaffade då pojkarna ett intyg som tillät dem att när som helst ögonblickligen lämna skolan om bestraffningarna upprepades. Då kände de sig tryggare för Ankan, som Salomon kallar honom.

När fadern i egenskap av riksdagsman flyttade till Stockholm skrevs Salomon in i Maria högre elementarläroverk.²³ I terminskatalogen för vårterminen 1860 står att han gick tillsammans med den två år äldre brodern Esaias i 5:e klassen i Stockholms gymnasium. Andra klasskamrater var den blivande jordbrukskemisten Albert Atterberg och Salomons kommande konkurrent i Uppsala Ernst Dintler.

Även när Salomon gick i skola i Stockholm ägnade Sofia Sjöborg, som förestod hemmet i Uppsala, honom sin omsorg:

---

²² UUB S. E. Henschen 47.

²³ Maria skola ingick senare i Södra latin. Rektor 1859 - 1873 var Anders Gabriel Hallström. Vid hans död 11/3 1890 skrev Nya Dagligt Allehanda att många av hans elever säkert mindes magister Hallströms stränga regemente och att det förvisso fanns ingen, som glömt vad han av den allvarlige, kunskapsrike läraren i sin barndom inhämtat. Henschen kom ihåg honom efter 60 år.

[...] Vi äro nu lugna i afseende derå att du är frisk och det går bra för dig vid Gymnasium. Var nu äfven välvilliga och snälla emot hvarandra hemma du och Esaias; så att ni kunna få mer och mer trefnad i er kammare och upphöra med allt kif och gräl. Hvad jag tycker att ni kunna ha mycket roligare om ni ständigt visade varandra kärlek och beredvillighet att tjena hvarandra – men framför allt lille Salomon: kom ihåg att det är hos Gud all kärlek och förmåga till det goda hemtas.²⁴

I Maria skola i Stockholm var rektor Hallström gynnsamt stämd mot bröderna Henschen. Läroboksförfattaren lektor Rabe gynnade dem också eftersom de var duktiga latinare. ”Apotekaren” Thedenius älskade Salomon såsom ivrig botanist och god skolgosse och sade en gång: ”Ni ska svara som Henschen, han har reda på sig”. Klasskamraten Hjalmar Björnbom skrev i ett brev ”Apotekaren har inom parentes sagt ett obeskrifligt godt minne då det gäller att upprepa sedan länge utnötta qvick- och dumheter”. Thedenius hade innan han blev lektor i naturvetenskap varit innehavare av apoteket Korpen i Stockholm. En som Henschen beskriver som sin bästa vän i skolan var Bernhard Engström:

Eljest var väl Bernhard Engström min bästa vän i IV & V. Han blev första liket jag obducerade som medicine kandidat – svårt att se den avmagrade som visst (?) kom från hospitalet. Han var visst student och hade en vacker handstil.²⁵

I teologi hade Henschen den delvis blinde studenten Knut Henning Gezelius von Scheele, senare professorskollega i Uppsala och till sist biskop i Visby. I studentexamen i Uppsala, som då ännu avlades vid universitetet, den 1 december 1862 tenderade Henschen i botanik för sin gode vän och överseende lärare Thore Magnus Fries, som gav honom högsta betyg. Professor Claes Adolf Hultkrantz gav honom med nöje cum laude i kyrkohistoria och non sine i latin. I grekiska hade han docenten Gustaf Gilljam, sedermera statsråd och universitetskansler. I det ämnet var han skral och fick godkänt, men hade inte anspråk på högre betyg. Glädjen var stor när han fick höra sitt namn läsas upp bland de som klarat sig. De stackars kuggade gick ut bakvägen.

Informator hos greve Posse på herrgården Wreten

Alla fyra bröderna bodde efter studentexamen kvar i barndomshemmet. Salomons anteckningar från den tiden bär rubriken ”Min första och sista kondition som informator”:

---

²⁴ UUB S. E. Henschen 12, brev från Sofia Sjöborg 30/1 1861.

²⁵ UUB S. E. Henschen 49, skrivet i sängen 7/12 1928.

[...] pappa började genast planera den ekonomiska sidan av saken, då ingen av oss kunde förtjena ett öre som bidrag till dessas uppehälle. Pappa började sina spaningar efter informatorsplatser, som väl var den enda utvägen. Men varför jag, som ej fyllt 16 år, ehuru den yngste, skulle bli det första offret på familjens altare förstår jag ej.

En Greve Gösta Posse i Westergötland ville visst ha en riktigt ung och böjlig præceptor till sina 3 grevebarn och genom förmedling av domprosten Linnarsson beslöts att jag skulle börja dansen.

På perrongen i Skövde stod en livréklädd kusk och en betjent och frågade: Är det herr Henschen? Sedan jag klätt om mig i flygeln der de unga grevarna, Nils 10 år, Lage 8 år och Göran 6 år residerade jemte mig, vandrade jag upp till hufvudbyggnaden, der jag presenterades i mina nya korderojkläder för den gräsligt fule Grefve Gösta, som låg utsträckt i en hörnsoffa och vek upp sin svampiga näsa ogenerat i närvaro av sin grefvinna [...].

Så började det med pojkarna. Jag trivdes ej på Wreten, pojkarna otrefliga, Nils högdragen, fräck lymmel, Lage snäll och dum. Göran pojkaktig.

Innan Salomon godkändes som informator hade greve Posse skrivit och begärt fullständiga upplysningar över de samvetskval Henschen hade haft som gjort att han inte ville begå Herrens Heliga Nattvard. Svaret var uppenbarligen tillfredställande för han fick tjänsten och vistades på Wreten från 16 mars 1863 till oktober samma år. Speciellt den äldste av grevebarnen ville sätta den unge informatorn på prov. Deras föräldrar var heller inte trevliga mot Salomon, som däremot trivdes mycket väl med andra högadliga familjer på granngodsen. Han fick en inblick i en samhällsklass han inte lärt känna tidigare.

I ett brev till pappa skrev Salomon:

Antingen av läsningen [med grevebarnen] eller av annat har jag blivit så disträ, att jag stundom midt under det jag talar, glömmer fortsättningen och måste temmeligen fladt tvärstadna. Jag vet ej rätt, hvaraf det kommer sig. Om jag skulle [resa] härifrån, hvilket ingalunda är en lätt sak – enda [?] lärer vara att resa bort och sända helsning, att man ej kommer tillbaka, såsom den siste informatorn gjorde, då han, uttröttad, ej kunde slippa från dem. [...]

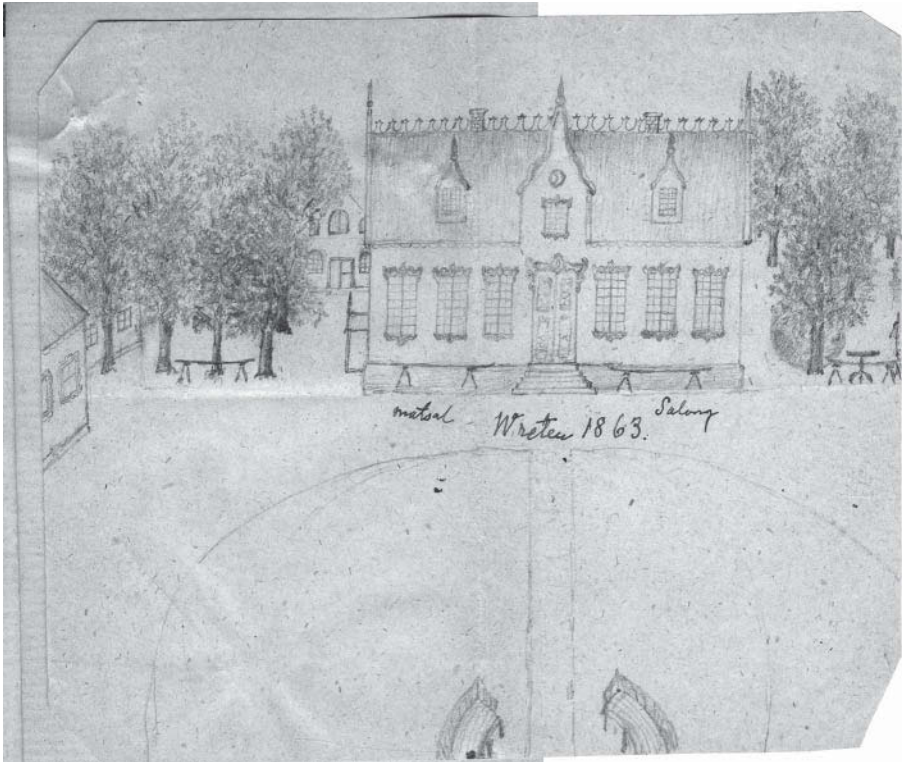
P.S. Jag tror, Grefven blefve ond, om Pappa ville förmå honom att betala mig quartalsvis. Jag bör sjelf göra det, men huru?²⁶

Det var med stor lättnad han reste hem från Wreten.

Senare skrev han: ”Hemma åter 1863 efter att ha misslyckats med att göra folk av 3 grefsvin till pojkar”.

---

²⁶ UUB X266 ca:3a; 17, brev från Salomon till Lars Wilhelm Henschen.

Figur 6. Wreten sommaren 1863, teckning av S. E. Henschen. Handskrifts- och musikenheten, UUB, S. E. Henschen 28.

Samtidigt med att Salomon var i Västergötland hade Esaias, eller Saja, som var hans smeknamn, fått kondition hos en brukspatron i Risberg i Råda i Värmland. Bröderna utväxlade brev om sina vedermödor: Esaias skrev om hur det var att vara lärare för en åttaårig pojke och tre flickor: ”Kondition är ingen lätt eller nöjsam sak, då man ska påbörja en ohågad, flickaktig pojkes undervisning”.

Senare blev det ännu värre för den 18-årige informatorn:

Om jag bleve begraven på Råda kyrkogård, tycker jag att jag skulle rysa av köld. Ibland är jag nära förtviflan af mångahanda orsaker. Jag kan knappast vara stilla för vårdans skull.

På många år har jag ej kunnat gråta, och jag tänker nästan, att jag förlorat den förmågan. För några dagar sedan var jag nästan vid det dystraste lynne, jag kunnat föreställa mig. Allt var så tomt och ödsligt; jag tyckte mig dömd att snart dö och sedan – . Då måste jag gå ned på min kammare och gråta bitterligen.²⁷

²⁷ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 29/11 1863.

Salomon hade mycket besvärligare principaler i Posses än Esaias hade, men han fann en tröst i vänligare familjer i trakten. Bland dem Salomon lärde känna i Västergötland var familjen von Essen i Svenstorp. Han gjorde många botaniska exkursioner med flera medlemmar av familjen och besökte dem också på 1870- och 1880-talet tillsammans med hustrun Gerda och systemen Maria. Han skickade växter från sina insamlingsresor till den botaniskt intresserade friherren Gustaf von Essen, vars syster var gift med Gösta Posse på Wreten. Henschen skickade också under många år presenter till högtidsdagar i familjen von Essen. De var bjudna på hans installationsmiddag när han blivit professor. Sedan fortsatte han att hålla kontakt med medlemmar av familjen via brev ända till sin död.²⁸

Salomons efterträdare som informator på Wreten var P. N. Neiglick. Han skrev flera brev till denne, som svarade:

Tack för det brev jag fick från Herr Henschen i förra månaden, däri jag ser att Henschen har det litet mera fröjdefullt och trefligt, än här på det dystra och ödesdigra Wreten. Jag kan tala om att här har varit en farlig oppståndelse nu och ett virrvarr, som var nästan odrägligt. [...]

Alla på gården uttrycker sin verkliga saknad efter Herr Henschen.²⁹

1928, när han såg tillbaka på sitt liv och skrev att han hela livet varit självständig och oppositionell, mindes han Greve Posses ord på eftersommaren 1863: ”Det kunde bli något av Dig, om Du inte vore så stursk”.

En bit av en levnadssaga

När Henschen snart skulle fylla 80 år skrev han liggande i sängen ner några minnen under rubriken *En bit av en levnadssaga*:

Jag hade just fyllt mitt 17:e år. Min födelsedag den 28 Februari 1864 hade just firats på enklaste sätt – det var Mariadagen och vi voro som vanligt samlade hos min tjocka, rödkindade syster Maria, gjorde litet musik i hennes rum på nedre botten av Kyrkogårdsgatan 13. Inte anade jag då att några timmar senare än jag kom till världen, men hela 30 år derefter, att min blivande andra hustru skulle se dagsljuset [Mary var född 28/2 1877]. – Hurudan såg jag då ut denna dag?

Jag var redan en 3 alnar lång, gänglig, smal yngling, glåmig i synen, utan färg i ansiktet, som hade utstående kindbågar, en stor mun utan form, ett tunt halmfärgat hår betäckte min rätt stora skalle, var gång jag såg mig i spegeln drog jag mig hastigt tillbaka. Stackars Sale, inte har du ungdomens rosor i ditt bleka ansikte. Stackare, du blir nog tidigt skallig, liksom dina nu gamla farbröder; varför fick inte du liksom bror Wilhelm och Josef deras tjocka, nästan tovigga hår eller färg, som bror Esaias, den glade brodern, som alla

²⁸ UUB S. E. Henschen 3.

²⁹ UUB S. E. Henschen 10, brev från P. N. Neiglick (som inte kunnat identifieras).

flickor tycka om. Inte har du ett av glädje och ungdomlig munterhet strålande ansikte.

[...] Huru ofta tyckte jag ej synd om mig: [...] Ej lockade heller ett muntert smil någon flicka, om än jag hade en grop i kinden, men ett antal glänsande tänder tydde kanske på att jag med tiden skulle kunna 'bita ifrån mig' om det behövdes – såsom ju blev fallet.³⁰

1869 till 1874

Under rubriken *Tiden från 1869 (hösten) till våren 1874 då jag lemnade Upsala för Stockholm* skrev Henschen ner sina minnen sommaren 1926:

Denna tid var på det hela en angenäm tid. Pappa var bliven gammal efter den sista ståndsriksdagen 1866, der han kämpat väldeliga men förlorat. Den gamla, orimliga riksdagsordningen med sina 4 stånd, var ersatt med de 2 kamrarna, demagogierna stormade fram, obildningen mot den gamla konservatismen.

Sjelva hade vi just intet hem, ty Pappa levde isolerad, läste om nätterna sömlös, var bliven trött, ehuru blott 65 år, och låg mycket, liksom jag nu för tiden, var tjock och orörlig, gick sin promenad i sin stora (nu min) bäverpäls, ledsagad av någon kvinnlig tjenarinna.

Gamla Moster Fia Sjöborg var av samma ålder och skötte huset. Vi bodde i 'Gula huset' invid kyrkogården. Moster, en engel, om vilken man vid hennes död väl kunde sjunga: 'Saliga är de döda, som i Herranom dö, ty anden säger de skola vila sig från sitt arbete och deras gerningar skola följa efter dem'.³¹

Bror Wilhelm, Fil. Dr. var lärare i Helsingborg, gift med den älskvärda Fru Hanna Liljebjörn, var vikar. lektor i latin, hade dessutom översatt Cornelius Nepos och öppnat en privatskola hos stadens store man Peter Olsson i hans stora hus och funderade på att flytta ut till U.S.A., 'der kungen ej kunde halshugga vem som helst' osv. men kände ej detta himmelrike, der krig ej råder. Blev snart övertygad om motsatsen genom slavupproret och inbördeskriget 1866.

Maria var några och 30 full av geist och företagsamhet hade upprättat sitt stora flickläroverk, med hjälp av sedan Prof. Fredrik Björnstrand [skall vara Björnström], den musikaliske älskvärde Medic. Adjunkten hade inköpt gården No 6 (?) Trädgårdsgatan och slagit på stort. Hildebrandsson Prof. och jag styrde för Naturvetenskapernas införande i Sveriges flickskolor. Maria förde ett gästfritt, otvunget musikaliskt hem der Sven Bring, Georg Göthlin, Augusta Öhrström, jag, Tamm, Grevinnan, den förr skönaste Ida Carlheim-Gyllenskiöld, Arbman³² m.fl. bildade kärnan i ett musiksällskap.

I skolan regerade C.D. av Wirsén, Biskop K.H.G. von Scheele och sist Oskar Ahlin m.fl. [...]

³⁰ UUB S. E. Henschen 49, antecknat 17/1 1927.

³¹ Johannes uppenbarelse 14:13. Sofia Sjöborg var inte moster till Salomon utan kusin till fadern.

³² Sannolikt avses medico-filosofie kandidaten Ernst Arbman, som ägde en vacker tenorröst enligt minnesorden när han dog.

Var dessutom under Prof. Josefson med i filharmonien och i allm. Studentsången trägen.

Livligt arbete, träget arbete, framåt, framåt.

I sommarvärmen [Solberga 16/7 1926] fick jag lusten skriva några rader om sommaren 1874. Mina vänner från den tiden utgöra ett alltigenom ljust minne ännu idag vid snart 80 års ålder.

Min kära gamla tante Clara Sandströmer står i förklarad dager än för mig ss. i min mors ställe och likaså hennes barn och barnbarn.

Så fick jag för några dagar sedan närslutet blad som bevis att vackra Clara ej heller alldeles glömt mig, ehuru begge gamla. Under de understuckna raderna kan man läsa något om en viss penchant för mig. – Clara lever som en eremit i sin stuga vid Hindås, vem hade trott det? [...]³³

---

³³ UUB S. E. Henschen 48, antecknat 16/7 1926. Penchant betyder ett starkt tycke eller böjelse för.

Studier i botanik

Henschen skriver att han växte upp i ett hem präglat av vördnad för vetenskapen och att han fick kärlek till forskning redan före 12 års ålder. Han kände instinktivt betydelsen av logiskt tänkande och han längtade efter ett fält för sin verksamhet. Allt sådant yppades för honom när han började med botanik i femte klassen i skolan.

I latinet ansågs han nog så säker, men det rent formella studiet av grammatiken, utan någon hänvisning till betydelsen av språket gav ingen behållning. Han pluggade sin gamla Rabes grammatik med framgång, men utan hänförelse.

Men när det gällde blommorna vaknade en ny värld, där han själv kunde börja iakttaga och verka. Henschens första lärare i botanik var den blivande kyrkoherden Ali Floderus. Salomon fann studiet olidligt eftersom han endast fick plugga ordagranna definitioner på blad, bladskäft och så vidare utan att se en enda blomma i verkligheten. Men på hösten 1859 efterträddes Ali av sin bror Mustafa, som Henschen tyckte var en förträfflig lärare. ”Och jag fick liv”, som han skriver.³⁴

Redan tidigare hade Henschen börjat samla växter och ordnat dem systematiskt, men utan handledning kunde han inte tränga djupare in i botaniken, utan det blev ett dött namnstudium. Sedan han 1860 flyttat till Stockholm och Maria skola började han göra botaniska utflykter tillsammans med brodern Esaias och klasskamraterna Albert Atterberg, senare berömd som jordbrukskemist, och Ture Hederström. Han samlade också mossor och kände snart alla vanliga species. Den speciella botaniken hade lärt honom att se och observera mer än de flesta kamraterna.

I de flesta brev mellan Salomon och Esaias från de här åren skriver de om vilka växter de samlat och vilka de kunde byta i den botaniska bytesföreningen, som de kallade *Bytis*. Även brodern Josef var en ivrig botanist och bröderna hjälpte varandra att samla och byta växter.

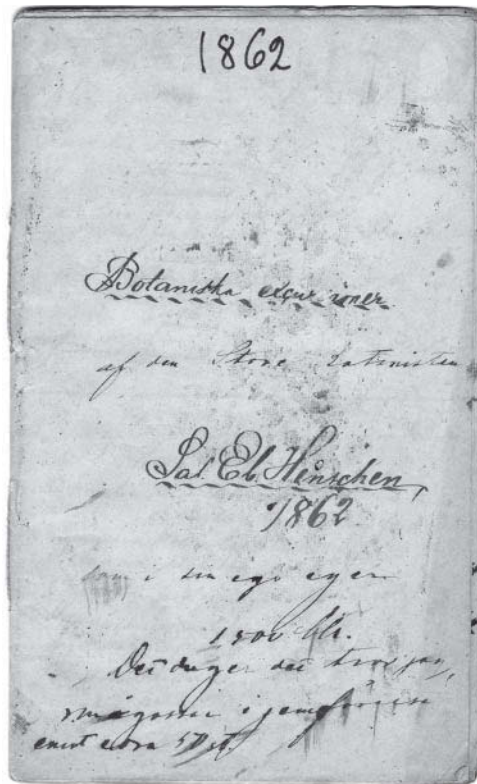
Henschen köpte ett större herbarium av sin bror Wilhelm. Genom byte och egen insamling växte det och vid studentexamen hade han ett väl försett herbarium, hans fröjd och glädje som omhulldades. Bland handlingarna i det

---

³⁴ Alla uppskattade inte Mustafa lika mycket som Henschen. Mustafa bodde i Rektorsvillan invid Katedralskolan. Villan kallades Getingboet av uppsalaborna eftersom Mustafa var kole-risk och argsint och snar att gripa till rottingen.

Henshenska arkivet finns en förteckning som Lunds botaniska förening och dess motsvarighet i Uppsala hade över växter att utbyta.³⁵

Där finns också fyra små anteckningsböcker över botaniska exkursioner, en av dem med följande text av Henschen:

Figur 7. Anteckningsbok från 1862 med texten *Botaniska excursioner av den store botanisten Sal. Eb. Henschen 1862 som i sin ego eger 1 500 blr. Det duger det tror jag, smågossar, i jembforelse med era 50 st.* Handskrifts- och musikenheten, UUB, S. E. Henschen 28.

Under tiden som informator i Västergötland samlade Henschen växter på Mösse- och Halleberg. Sedan han återkommit från de slyngelaktiga grevarna Posse på Wreten ägnade han sig en tid helt åt sitt älsklingsämne, botaniken. Han hade vägrat att låta konfirmera sig och han vägrade nu att avlägga studenteden när han skulle skrivas in vid universitetet. Studenterna svor på den tiden en ed på att vara Konungen huld och trogen och att följa universitetets stadgar och visa Akademiska styrelsen tillbörlig lydnad. Den liberale politiker och blivande statsministern, Louis de Geer, som då var justitieminister, gav honom dock dispens från kravet på att svära en studented. Genom att

³⁵ UUB S. E. Henschen 28, anteckning från 1867.

han var bekant med den dåvarande docenten och sedermera berömda professorn på Linnés lärostol, Thore Magnus Fries öppnade sig en ny epok för Salomon.

På våren 1864 höll Thore Fries ett kollegium om lavar och Henschen blev då närmare bekant med honom, det utvecklade sig sedan till en vänskap som varade hela livet.

Trots att Salomon hade så många exemplar i sitt herbarium saknade han blommor från alperna, som han kallade de svensk-norska fjällen. När Fries 1864 erbjöd honom att följa med på en botanisk resa till Nordnorge och Lappland accepterade han detta med glädje.

Den 6 juni lämnade sällskapet Stockholm med ångaren "Gustaf Adolf". Salomons far stod på kajen vid Skeppsbron, när båten lade ut, och pekade mot himlen, för att påminna honom om var hans hjälp och tröst fanns. Faderns sista ord till Fries var: "Bringa mig pilten tillbaka". Från Sundsvall gick färden med tåg till Refsundssjön och sedan vidare till Åreskutan. Där fick han se sina första alpblommor. Hela resan blev en samlingsresa, vetenskap bedrevs knappast. Fries har beskrivit resans botaniska resultat i Botaniska notiser för 1864.

Figur 8. Thore Magnus Fries. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 7273, UUB.

Henschen fick många vänner i Norge under resan och flera av dem fortsatte han att brevväxla med under många år. En av dem, juris studerande Hans W. P. Lund skrev från Hammerfest och berättade att där högt i nordnorden talade man ofta om svenskarna och de glada kvällar de haft ihop. De glömde inte heller lektor Fries historier, som ofta återberättas, men alltid med att berättaren lägger till ”de skulde hört Fries fortelle det”.³⁶

Utbyte mellan botanister skedde inte bara genom utbytesföreningarna. Biblioteksamanuensen Alfred Falk i Lund skrev och ursäktade sig över att han besvärade Herr Candidaten Henschen, men han hade läst i Botaniska notiser att Fries och Henschen hade samlat så många vackra växter under sin Lappländska resa. Han frågade om han kunde få byta till sig några fjällväxter mot skånska växter, som Henschen ville ha. Han hade också varit på en excursion till Dovre och kunde även erbjuda växter därifrån. Henschen svarade vänligt på Falks brev och de unga botanisterna bytte växter med varandra.³⁷

Våren 1865 började Henschen studera alger med hjälp av mikroskop och hittade en *Closterium* med taggiga sporer. Glad visade han sitt fynd för Veit Brecher Wittrock – algologen – som skyndade sig att omnämna upptäckten, utan att med ett ord omnämna upptäckaren. Det var Henschens första upptäckt.

Henschens andra upptäckt var då han fann hela ”Landshövdingens damm” full av den röda *sphaeroplea*, som, sällsynt i Europa, aldrig påträffats i Sverige. Han skyndade upp till professor Areschoug, professor i botanik och algolog, som överraskad sade att han i årtal fiskat alger i dammen utan att finna den. Han uppmanade Henschen att skaffa flera. Trots att dammen då var tömd, lyckades han hitta ett antal exemplar och gav dem till Areschoug. Henschen skriver i sina minnesanteckningar: ”som tack på sina föreläsningar förklarade [Areschoug] att *han* upptäckt dem utan att nämna mig”.³⁸

Medico-filosofisk examen, som avlades vid den filosofiska fakulteten, var obligatorisk för alla som tänkte studera medicin. Den var en kvarleva från det linneanska vetenskapsidealet, där läkaren ansågs behöva ha en bred humanistisk och naturvetenskaplig allmänbildning. Henschen tog sin examen den 29 maj 1867. I den ingick bland annat fysik, kemi, botanik och zoologi. Allt flera ansåg emellertid att medicofilen var otidsenlig i en tid när medicinen blev allt mera specialiserad, men den avskaffades inte förrän 1907.

---

³⁶ UUB S. E. Henschen 18, brev från Hans W. P. Lund 4/12 1865.

³⁷ UUB S. E. Henschen 3, brev från Alfred Falk.

³⁸ UUB S. E. Henschen 48. Vad som avses med Landshövdingens damm är oklart. Ingen damm med det namnet finns på dåtida kartor över Uppsala.

Parissångarna

Salomon Eberhard Henschen skriver att han alltid älskat musik, men hans utbildning för att lära sig spela något instrument avbröts av olika anledningar. Däremot sjöng han sedan 10-årsåldern. Han anser att han inte var någon större sångbegåvning, men att hans röst var vacker, len och klangfull med barytonton i läge från *ess* till *ess-e*, två oktaver. Han sjöng både i Allmänna sången och i OD. Första gången han sjöng offentligt var i Campinas i Brasilien. Sedan sjöng han flera gånger i Ronneby, bland annat med operasångerskan Louise Pyk, och 1871–1872 vid Sättra brunn under Fredrik Björnströms tid som intendent.

På sommaren 1867 var Esaias och Salomon Henschen ute och seglade då de kallades hem för att pröva om de skulle vara värdiga att bli ”Parissångare”. Båda hade tagit sånglektioner och hade vackra, välskolade röster. Henschen skriver i sina minnen:

Vi gingo igenom [provet] och så började ’stämrepetitionerna’ under stämbasar, och väl färdiga skulle det bära af. Afskedet firades på Flustret.

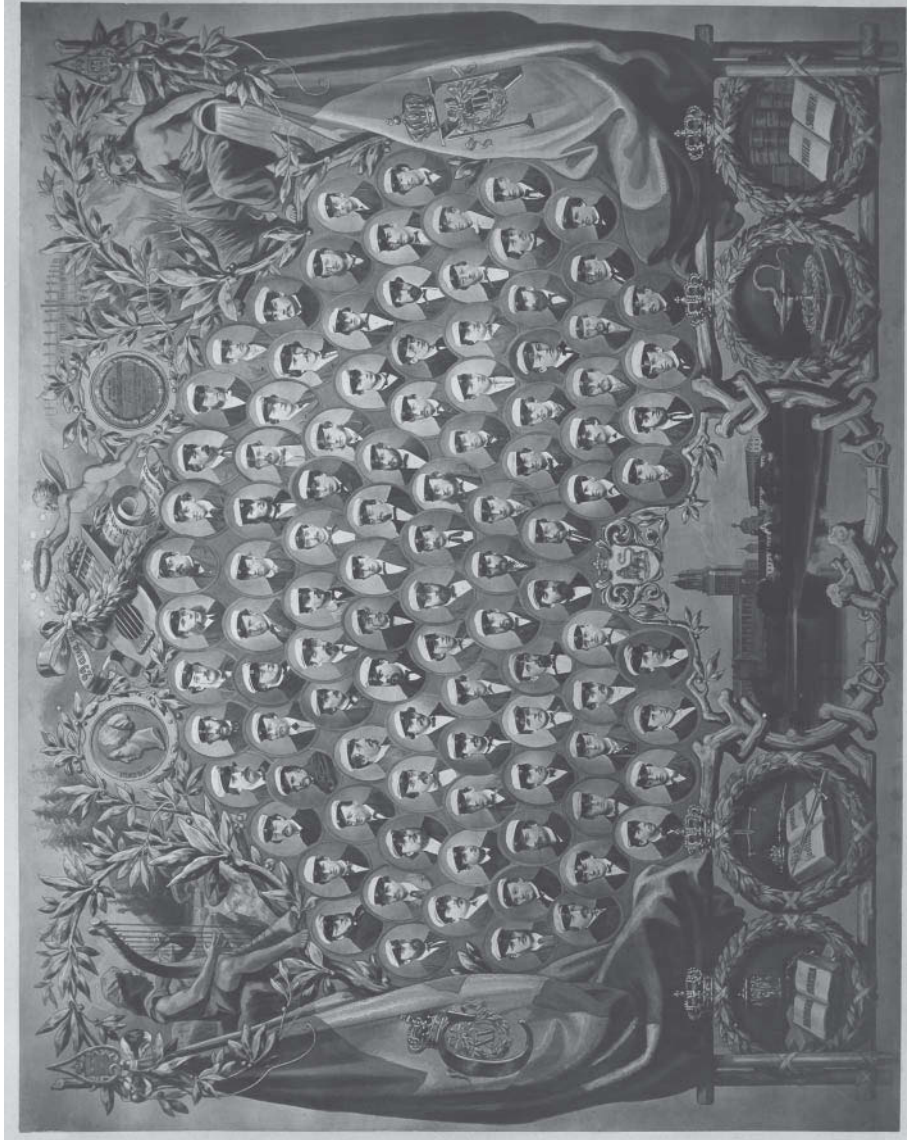
Arpi dekreterade: alla som äro mer än 25 år yngre än jag kalla mig Farbror, men tillade han, min gamle lärare i 3dje klassen; Du kallar mig Du; jag var den yngste af alla 20 år fyllda i februari 1867.

[...] Parisresan är ju beskriven af Pelle Ödman, Måns Hultin och Centerwall och mina personliga upplevelser sammanfalla i stort med deras roliga berättelser.

Bakgrunden var att en internationell vokal- och instrumentaltävling hade utlysts av baron Taylor i Paris till augusti 1867. Efter en insamling bland privatpersoner i Sverige, som inbringade 6 056 kronor och 35 öre anmälde sig 100 unga män som deltagare i resan till Paris och sångtävlingen. 84 kom från Uppsala, fyra från Lund och 12 från andra delar av landet. Under resan till Paris hölls konserter på vägen dit. De inbringade 17 433 kronor och 8 öre.

Väl framme inkvarterades sångarna den 24 augusti i ett jättestort magasin. Torsdagen den 29 augusti bestämdes repertoaren. Kören skulle börja med Wennerbergs *Hör oss Svea* och sedan fortsätta med Kjerulfs *Brudfärd i Hardanger*. Den enda konkurrenten i samma klass, Prix supérieure unique, var en belgisk kör som drog sig ur tävlingen efter att ha hört den svenska kören repetera. En ny klass instiftades: Prix d'excellence unique, skänkt av självaste kejsarinnan Eugénie. Konserten hölls i Salle Vauxhall och blev en strålande succé. De franska tidningarna skrev att de svenska sångarna räddade baron Taylor från ett fullständigt fiasko. Kören under dirigenten Oscar Arpi tog förstapriset.

*Figur 9. Parissångarna 1867.
Överst syns fram- och baksidan
av kejsarinnans Eugénies guld-
medalj. Fotomontage Johan
Jaeger, hovfotograf, Stockholm.
Kart- och bildenheten, ID 4993,
UUB.*

Figur 10. Parissångarna samlade 1927 vid Arpis grav på gamla kyrkogården i Uppsala. Avbildade är rektor Ludwig Lindroth, som håller tal längst fram till vänster, de övriga är kamrer Johansson, professor Salomon Eberhard Henschen, direktör Esaias Henschen, roteman August Nordwall, prosten Andreas Karlén, kamrer Olof Forselius, adjunkt och direktör Lundvall (skall troligen vara Peter Magnus Lundell) och doktor Otto Ulmgren. Foto Dagens nyheter. Kart- och bildenheten, ID 11296, UUB.

Efter konserten firade alla svenskar segern på Café de Suède och fyllde hela lokalen. Enligt Måns Hultin, som skrev en liten bok om resan, led punschförrådet betydande skada trots att buteljerna kostade inte mindre än åtta francs. De som hade råd bjöd rundligen dem som inte hade råd men törst. Dagen efter besågs staden och sedan återvände sångarna i triumf till Sverige. I Stockholm inbjöds de till déjeuner på Ulriksdal hos kungen. Väl hemma i Uppsala hälsades de med en stor triumffest i Botaniska trädgården.³⁹

De vänskapsband sångarna knöt under Parisresan varade för de flesta livet ut, och de samlades till minnesfester minst vart tionde år. Fyrtioårsjubileet firades den 7 september med 28 deltagare, som lade ner en krans på Arpis grav och sedan dryftade man gamla minnen vid ett enkelt samkväm på Gästis i Uppsala. Femtiofemårsminnet firades den 28 september 1922 med middag på Högloftet, där elva sångare deltog. Den sista gången kamraterna samlades var 1927, 60 år efter Parisfärden. Först hölls en minnesstund vid Arpis grav i Uppsala där tio av de ursprungliga 100 sångarna var med. Därefter serverades en middag på Grindstugan. Salomon och Esaias gick hem tidigt

³⁹ Hultin, Måns: Uppsalasångarnes Pariserfärd/skildrad av Måns Månsson. Uppsala 1868.

och Salomon skriver att han hade en dyster föräning att Esaias timglas höll på att rinna ut. Några veckor senare var han död.

Bland de sista Henschen hade kontakt med var kamreraren Olof Forselius i Bergvik som i juni 1929 skrev:

Du frågar i din sednaste skrifvelse om jag, (såsom du), 'dagligen går och väntar på den stora saken att vi skola gå hädan'? Därpå svarar jag, att jag nog gör det, ty jag vet ju att jag är fyllda 84 år. Du skref vidare i ditt bref: 'Tänk, att vi veta *intet om efteråt* – Ja, vi veta *intet*, men vi få hoppas *allt!*'⁴⁰

---

⁴⁰ UUB S. E. Henschen 3, brev från Olof Forselius.

Resan till Brasilien

Den svenske läkare och botanisten Anders Fredrik Regnell hade 1840 emigrerat till Caldas i provinsen Minas Gerais i Brasilien för att finna bot för sin lungsjukdom.⁴¹ Han blev där en mycket framgångsrik läkare som tjänade mycket pengar på sin praktik. De pengarna satsade han i egendomar och lånade ut till hög ränta. Han byggde därigenom upp en stor förmögenhet, som han med tiden donerade till vetenskapliga institutioner i Sverige. Regnells stora intresse var emellertid botaniken och han samlade hela sitt liv växter från Brasilien, som han sedan donerade till Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm och Botaniska institutionen i Uppsala.

För att få medhjälpare i det botaniska insamlingsarbetet inbjöd Regnell unga svenska botanister att komma till Caldas och bo hos honom under långa perioder. En av de botanister som besökte Caldas var Salomon Eberhard Henschen. Regnells gamla vänner Magnus Huss och Thore Fries hade i ett brev 1866 frågat honom om han ville ta emot en ung kandidat Henschen i Caldas. Regnell svarade jakande och lovade att betala hans resa till Caldas och uppehälle. Han ville att Henschen skulle ta med sig utrustning för att kunna göra exkursioner, såsom lämpliga kläder, stövlar och dylikt. Magnus Huss talade också med Henschen om ett antal böcker som Regnell ville ha och som det var meningen att han skulle ta med sig, liksom en del medicinsk utrustning.

Henschen var i Paris med O.D.-sångarna när han fick ett telegram från sin far, som meddelade att sonen fått tillstånd av statsrådet Baltzar von Platen att följa med fregatten Vanadis till Brasilien. Han behövde bara betala för maten, som kostade tre riksdaler om dagen vid officerarnas bord. Han skyndade sig då hem eftersom avfärden skulle ske från Karlskrona i slutet av oktober. Fredagen den 4 oktober 1867 fick han emellertid besked att Vanadis skulle avgå redan följande lördag, den 12 oktober.⁴² Han måste därför brådstörtat resa till Karlskrona och fick inte med sig de böcker och instrument han hade lovat Huss att ta med. Huss hade bett honom meddela när han skulle resa, så att han skulle få med sig vad Regnell ville ha. Regnell beklagade sig för sin gode vän Isak Gustaf Clason över att Henschen köpt alltför dyra böcker och inte dem som var beställda. Huss var också missnöjd med att Henschen rest utan att ta med sig de instrument Regnell önskat och skrev till Clason: ”Det

---

⁴¹ Lindberg, Bo S.: Anders Fredrik Regnell, läkare, botanist och donator. Uppsala 2011.

⁴² UUB X285m3, 12/9 1867 och 5/10 1867.

markerar intet gott om den mannens ordningssinne. Jag kan inte neka till att jag är rätt förargad över detta”.⁴³ Den hastiga avresan fick som följd att vistelsen i Caldas började dåligt och bidrog till att samarbetet mellan den gamle mannen och den unge, självständige studenten blev ansträngt.

Resan med ångfregatten Vanadis blev emellertid mycket behaglig. I ett brev 1868 till Fries skrev Henschen:

På Vanadis hade jag allting bra, stod på god fot med officerarna, i vilkas mäss jag åt, och i synnerhet var jag väl anskrivnen hos Chefen, den hyggligaste och älskvärdaste man, som man kan träffa, hade rättigheter att när som helst gå in i hans rum och sätta mig att läsa ur hans jämförelsevis stora bibliotek, en grace, som troligen ingen av officerarna åtnjöt, och desto mera värd, som Chefen ombord av ett örlogsfartyg är mer än kungen i land – en man, den ingen vågar tilltala; och om han behagar gå på ena sidan av däck, vågar ingen på den sidan sätta sin fot.⁴⁴

En förklaring till denna ovanligt vänliga behandling kan vara att kaptenen hette Gustaf Emanuel Ulff och var svåger till Edward Clason, Isak Gustafs halvbror, och professor i anatomi i Uppsala. En annan officer ombord var sedermera kommandören Alexis Rosensvärd, som Henschen sedan var i kontakt med ända till dennes död 1908. Rosensvärd var född i Calais i Frankrike 1820 och kom till Sverige 1831. Han blev sekundlöjtnant i svenska flottan 1840, premiärlöjtnant 1847 och var i engelsk örlogstjänst på linjeskeppet Collingwood under en expedition till Stilla havet 1844–1846. Under det dansk-tyska kriget 1849 deltog han i blockaden av Elbe. Rosensvärd blev kommandör i svenska flottan 1868. Efter sin aktiva tjänst bosatte han sig först i Karlskrona och sedan i Ronneby. I sina många brev till Henschen återkommer han ofta till den angenäma resan med Vanadis till Rio. Han hade periodvis också dålig ekonomi och lånade 1 500 kronor av Henschen vid ett par tillfällen, skulder som han dock betalade tillbaka med ränta.⁴⁵

Om Henschens resa till Sydamerika var behaglig blev vistelsen hos Regnell desto mera fylld av konflikter. Regnell hade bett Salomon ta med sig en kamera till Caldas; han hoppades kunna använda den till att fotografera växter. Den svenske fotografen Henrik Rosén i Campinas, en närbelägen stad, bjöd då Salomon att komma för att lära sig fotografering. Om färden dit skrev han till brodern Josef:

Vad skönt att komma från livet i Caldas, alltsedan jag Kristi Himmelfärdsdagen bröt foten på gatan i mörkret och måst ligga. När jag red därifrån kom

---

⁴³ UUB X285m3, 17/8 1867.

⁴⁴ UUB G70 ca 10, brev X77.

⁴⁵ UUB S. E. Henschen 12, brev från Alexis Rosensvärd. Släkten Rosensvärd skildras i Schleger, Bernhard och Klingspor, Carl Arvid: Den med sköldebref förlänade men ej å Ridarhuset introducerade Svenska Adelns Ättar-taflor, 1875.

jag in i en härlig urskog. Jag drog efter andan, liksom en som varit instängd i en jordhåla och kommit ut i friska luften – jag började sjunga.⁴⁶

Figur 11. Salomon Henschen i Caldas. Notera att han har klockan i handen för att mäta exponeringstiden. Kart- och bildenheten, ID 13834, UUB.

Salomon Henschen hade ju kommit till Caldas för att hjälpa Regnell samla, bestämma och torka växter som skulle skickas hem till Sverige. Botaniska institutionen i Uppsala och Vetenskapsakademien i Stockholm konkurrerade om att få del av Regnells stora herbarium. Professor Elias Fries, far till Thore Magnus, skrev till den drygt 50 år yngre Henschen i Brasilien med förvånansvärt kamratligt tonfall:

Högt värderade vän!

Jag tackar hjertligen för hälsningen i sednaste bref till hemmet. Det gläder mig på det högsta att Dr Regnell låter utlägga en särskild samling till Upsala; [...] och ehuru flera sändningar ankommit till Vet. Akad, hafva vi icke fått det mindsta. Högst angenämt vore om Dr Regnell ville förskrifva att jag enskildt finge duppletter af vissa familjer som jag synnerligen intresserar mig för. Jag anhåller att Tit. framför till Dr Regnell mina varmaste tacksägelser och hjertliga hälsningar. Vi veta här i Upsala att uppskatta hans frikostighet och välvilja för Universitetet.

---

⁴⁶ UUB S. E. Henschen 24, 16/2 1868.

[...] Välkommen åter till fäderneslandet med hälsa och starka krafter önskas af en sant tillgiven vän E. Fries.⁴⁷

Till julen 1868 sände Henschen en hälsning till familjen, som satt där hemma kring julbordet och påminde dem om att han också hörde dit:

Antingen sitter jag vid Regnells gamla dammiga växtbuntar och tråkas att finna 'species' att glädja den gode Doktorn med (det har i många år varit hans huvudsakliga nöje) oaktat hans rikedomar; jag har i detta avseende varit bättre lottad än han och ville för ingen del byta och få hans rikedomar och hans glädjelöshet – eller runkar jag ikring på en åsnerygg i Floras tjänst (den tjänsten är just ej så behaglig), solen bränner på huvudet och gör mig kollrig. Mitt liv häruppe är sig likt och vi arbeta snart sagt trägnare än i våras. Doktorn ej nöjd med att jag steg upp kl 6, ville införa regimen att stiga upp och *äta frukost* kl 5 à 6, vilket försök dock strandade. Vi hålla på med utläggningen av Doktors herbarium till Upsala Akademi – ett mekaniskt genomtråkigt arbete – passande för en arbetskarl, ej för bildat folk – som i bästa fall slutar om 1½ à 2 månader, men möjligen drar ut 3 à 4 månader från morgon till kväll.

De stunder om middagarna och kvällarna, som bli övriga från arbetet för jag ett ganska flitigt liv, kanske på bekostnad av ögonen, och har jag till dags dato sysslat med åtskilligt allmänna naturfilosofiska verk o.d. Det skall bli ett nöje att komma hem och sysselsätta sig med allmänna studier under läkarstudierna; här uppe är ännu barbariets tidevarv, där den som utan att vara Doktor [...] ändå har en och annan bok ses 'med stora ögon'. Kapitänen, hos vilken jag var, hade tre böcker, 2 över helgon, mässoffer, föreskrifter vilka dagar man borde läsa sina 10 à 12 Ave Maria för att ha absolution m.m. motsvarande vår psalmbok samt en bok om Homeopati, efter vars läsning jag fick den fasta övertygelsen att författaren ej var vid sina sinnens fulla bruk vid sammanskrivandet eller ock var en bedragare – varom jag efter mycket arbete lyckades övertyga Kapitänen.⁴⁸

I samband med diskussioner om att brodern Josef skulle komma till Caldas skrev Salomon "vi leva eljest som i graven" och i februari 1869 när Josef meddelat att han inte köpt ett tält för fotografiskt arbete som han fått i uppdrag att skaffa:

Som Doktorn är borta sätter jag mig på kvällen och skriver till dig. Vad ditt sista brev angår att du inte köpt tält till fotografiapparaten, så morrade Doktorn och var ganska arg, men det kan göra honom gott att se att ej alla alltid springa hans ärenden för intet, ehuru det nu var annat skäl. Själv vet jag knappt, vad jag ska säga om hela affären, visserligen vore det roligt att taga några vyer av staden m.m. jag fruktar Drn ville jag skulle tjäna pengar *åt honom* med porträtten att avbetala apparaten, vartill jag nu ej är särdeles livad. Det har varit ett olycksöde över hela apparaten. Det enda goda jag haft är att jag kom till Campinas, varförutan jag nu kanske varit förryckt här uppe, ehuru vistelsen hos Rosén var allt annat än angenäm. Ännu är jag obeslutsam om

⁴⁷ UUB S. E. Henschen 3, odaterat brev från Elias Fries.

⁴⁸ UUB S. E. Henschen 24, brev till Josef Henschen 2/11 1868.

hemresan; men ett är visst, vore jag som du, reste jag åtminstone ej hemifrån – jag måste skriva ytterligare och be dig ej resa ut nu, emedan jag tror det blir det olyckligaste du kan ta för dig för hela din framtid – att du icke ock kommer till detta pinorummet. Vad dina skäl att resa angår, så anser jag *intet tvingande, knappast något uppmuntrande*, annat än komma ut och resa. Du skall väl komma över Atlanten och står med nära tom kassa bland fulla [kasor], som uppskattar en endast efter pengarna man har på fickan, mycket ångra att du ej slutat din kurs och blivit en ordentlig människa, som kan ta sig med säkerhet fram och t.ex. gifta dig. En annan gång skall jag skriva om angenäma saker; men jag skall säga dig, det känns bittert leva med en sådan smågucku och pedant, som plågat mig ett helt år, som är *onyttigt – ja skadligt* o därtill uselt upplevat.

Salomon fortsätter att mycket starkt avråda Josef att komma till Caldas:

Själv har jag haft så tråkigt här ute, att jag varit nära att bli förryckt, ehuru R^{ll} väl ansett mig föra ett konungsligt liv, då jag utan någon omsorg haft en köttbit och 2 ggr risgryn dagligen att stoppa i min mun och fylla bukens behov och för övrigt fått njuta av att pressa växter (och ej studeras) men packa in och lägga samman dem, ty den varelsen varken vet av eller har känt någon glädje på de sista 30 åren annat än kassera in pengar och pressa växter – hans livsuppgift – jag talar nu som jag verkligen tänker om R^{ll}; den som hemma lärt känna några upplyftande och förädlande nöjen och ej är en stock tror jag har bra svårt att leva här åtminstone i Caldas. Brazilianarna känna ej till vad vi kalla ett angenämt liv. Pengar och kvinnor är här vad de behöva.

Nej kom inte, bli något ordentligt och inte en kringdrivande fotograf – bränn (eller bättre sälj) fotografiapparaten, som tagit bort så mycken tid. Därför 'nej' med fotografi, 'fram' med boken, plugga 2 månader vilt, tag Philen med 8 betyg, och bli förmöjd och modig. Vägen går framåt, den går ej tillbaka, allraminst till Brasilien att bli en förstenad tok som R^{ll} eller lösdrivare.⁴⁹

Salomon skrev till Josef att vistelsen hos fotografen Henrik Rosén i Campinas, dit han rest för att lära sig fotografi, var allt annat än angenäm. Vad detta berodde på framgår inte, men Salomon fick i december 1868 ett brev från den danske läkaren Theodor Langgard i Campinas, som kan ge en viss förklaring:

[...] En Nyhed, som imidlertid ikke vil overraske Dem, er at Rosén gifter sig med en Frøken de L. om en eller to Maanader. At vi alle, som kjenner Rosén, beklager denne olyckelige Dame som falder i klørne paa dette forfærdelige Meneske, er meget naturligt. Det er sorgeligt at denne Pige, som forlader sit Fødeland og gaar saa langt for at forbedre sin stilling skal komme hit for at gaa en saa ulyckelig Fremtid imøde som denne Rosén nok vil berede hende.

Din ven Theodor Langgard.⁵⁰

⁴⁹ UUB S. E. Henschen 24, brev till Josef Henschen 6/2 1869.

⁵⁰ UUB S. E. Henschen 18, brev från Theodor Langgard 12/12 1868.

Henschen höll till att börja med tyst om de svårigheter han hade hos Regnell och nämnde i breven hem bara om det som skulle kunna glädja hans far, syskon och bekanta. Brodern Josef Henschen fungerade som en mellanhand mellan Isak Gustaf Clason, Salomon och Regnell. Under åren 1868–1869 finns 12 brev bevarade från Clason till Josef. Salomon hade haft med sig en kamera till Caldas. Regnell hade tänkt sig fotografera växter, men han var missnöjd med resultatet. Clason skrev till Josef:

Jag tror det kan bero på att det inte motsvarade vad han föreställt sig. Det må vara något förlåtligt för en person som så länge varit skild från snart sagt allt umgänge med nuvarande världen om hans föreställningar ej passa ihop med verkligheten – jag kan ibland se av hans brev, att han bedömer andra förhållanden såsom de var för 30 år sedan, emedan han ej kunnat följa med och känna till de betydliga övergångar och förändringar som sedan dess uppstått.⁵¹

Så småningom anförtrodde sig Salomon till Josef, som i sin tur skrev till Isak Gustaf Clason och beskrev Salomons situation:

Salomon fick bo i en skrubbd utan fönster och utan möjlighet till ventilation oaktat 4 å 5 rum hela tiden stått lediga. Salomon hade bett att få utnyttja ett av dem, men fått avslag. Regnell ansåg att alla rum skulle stå lediga som gästrum – men under hela tiden Salomon var där har ingen enda gäst kommit. Sedan Salomon fått några bekanta efter en resa till Campinas har han dock måst avstå från att ta emot något besök av dem.[...] Regnell anser att man enbart skall ägna sig åt sitt verksamhetsfält och lägga allt annat åt sidan. Regnell har många gånger upprepat att han *aldrig känt glädje* eller haft något att glädja sig åt, om icke då han funnit någon ny art inom växtvärlden.⁵²

Sedan Salomon lämnat Caldas skrev Regnell till Clason:

Efter sedan jag blivit kvitt Henschen, blev jag snart som en ny människa så till kropp som själ, därigenom att jag åter fick föra min gamla diet och återfick min forna husfred, och kände mig livad och stärkt för resor (sjukbesök på landet) och exkursioner kring staden, varigenom en tillökning vunnits till mitt herbarium större än den som under lika lång tid under Henschens närvaro erhöles.⁵³

Isak Gustaf Clason svarade Regnell:

Sedan jag efter hemkomsten fick se Henschen, föreföll det mig genast som om han icke skulle varit passande för Dig – eller själv i det brasilianska livet, som jag har hört det beskrivas [...]. Han har förefallit mig som en representant av det nya Uppsala, att ej säga nya Europa, som väl kan bliva duktiga och

---

⁵¹ UUB X285m5, 15/4 1869, brev till Josef.

⁵² UUB X285m3, 5/5, 25/5 och 23/9 1869.

⁵³ UUB X285m1, 11/4 1869.

skickliga karlar, men som tillika ha pretentioner och behov, som på vår tid ej fanns till, och som oss därför förekomma minst sagt obehövlige. Emellertid har jag sett utmärkt förmåga och duglighet kunna härmed förenas, och vågar icke mera sätta dem i samma kategori som t.ex. Zierbänglarne! Emellan Edward och mig kommer intet i denna sak att avhandlas.⁵⁴

Det var två diametralt motsatta personer som skulle dela bostad med varandra, den inbitne ungarlen Regnell, som efter många ensamma år hade svårt att ändra sina invanda rutiner, och den unge, självständige, för att inte säga självsvåldige, studenten. Ålderskillnaden var över 40 år och förmågan att överbrygga den saknades hos båda.

I ett PS till ett brev till Isak Gustaf Clason 1869 berättade Regnell att Salomon gjort uppköp för hans räkning för 400 milreis i Rio. Han hade inte lovat att betala Henschens hemresa, men lånade honom pengar till det. Han hade också betalat annat, som han inte tyckte sig ha skyldighet att göra

[...] mycket var dock därav som jag aldrig förbundit mig att betala, men jag vill inte ha någon tvist med honom. Gärna hade jag betalat hela återresan om resultatet av hans resa hade varit av något litet mera värde för Vetenskapen – vart enda strå han här samlat bär hans namn på medföljande lokalitetslapp. Vederbörande må döma om jag har rätt eller inte – hjälpte väl ock något till att torka växter jag tog, men detta var ej någon vinst för Vetenskapen, ty torkningen har gått lika bra senare, ja bättre – ty S. hade sällan tålmod med att breda ut bladen på växterna.⁵⁵

Regnell ändrade senare uppfattning om Henschens insatser eftersom han året därpå efterskänkte de pengar han lånat honom för hemresan. Den som påverkat Regnell till detta var Magnus Huss, som skrev till Henschen:

Enligt det löfte jag lemnat att tillskrifva Dr Regnell huruvida han ej vore benägen att efterskänka beloppet af det lån han lemnade Herr Candidaten vid afresan från Caldas, skyndar jag mig nu att meddela det svar jag nyligen erhållit. Dr Regnell säger sig aldrig haft den meningen att utkräva denna fordran; han beder nu Herr Candidaten anse den lånta summan såsom en erkänsla för den omvårdnad som Herr Candidaten egnade honom under sjukdomsfallet i Mars månad. Sålunda är nu allt godt emellan eder båda, och tror jag att Candidaten nu bör tillskrifva Dr. R. en vänlig och vänskapsfull tacksägelsebref, och låta allt missnöje med åtskilliga förhållanden eder emellan falla åt glömskan.⁵⁶

---

⁵⁴ UUB X285m2, 3/12 1869. *Zierbängel* av tyska *zieren* som betyder "krusa" eller "pryda" och *bängel*, "ostyrig pojke" eller "lymmel". I Uppsala fanns på 1830-talet kottierier som kallades Zierbänglar. Regnell hade bett Isak Gustaf Clason att inte nämna något om tvisterna med Henschen för sin halvbror Edward för att inte skada Henschen.

⁵⁵ UUB X285m1, 23/9 1869.

⁵⁶ UUB S. E. Henschen 8, brev från Magnus Huss 4/4 1870.

Figur 12. Anders Fredrik Regnell. Trägravyr av Evald Hansen. Kart- och bildenheten, ID 5778, UUB.

Henschen hade skrivit till sin vän från informatorstiden i Wreten, friherre Gustaf von Essen på Svenstorp och berättat, tydligen i starka ordalag, om sina svårigheter hos Regnell. Efter Henschens hemkomst från Brasilien skrev von Essen:

Jag hoppas att den billiga förhoppningen att af Gubben R. utpina reseersättning ej slagit fel. Det grämde mig, att vid betraktandet af den hänförande tafflan öfver Brasilien alltid se R.s vampyrgestalt i bakgrunden. Om han åtminstone varit fasaväckande genom någon *storartad* elakhet, så hade han kunnat

ingifva samma intresse som en Mefistofeles eller åtminstone en Doct. Faust, som undervisar den vettgirige ynglingen i sina svartkonster, men nu framträder hans gestalt enbart som en bild af den prosaiska lumpenheten, hvilken blott väcker leda.⁵⁷

I det sista brev Regnell skrev till Henschen tackade han för att han som gåva fått *Genera et species orchidearum novarum*, skriven av Salomons vän Barbosa J. Rodrigues, och ”önskade Hr Dr all möjlig lycka och framgång”.⁵⁸ Salomon Henschen har fått sitt namn knutet till orkidéerna *Habenia Henscheniana* och *Epidendrum Henschenii* samt *Piper Henschenii*.

1882, två år före sin död, skrev Regnell till Edward Clason och bad honom framföra ”hälsningar och välönskningar för god framgång med anledning av hans nyss tillträdde ärorika kall” till den nyblivne professorn Henschen.⁵⁹ Han förklarade sig också villig att öka det bidrag som han redan lämnat honom, om detta inte skulle räcka till för att sätta igång en vetenskaplig klinik. Den 31 mars 1884 skrev Regnell till det större Akademiska konsistoriet att han donerade 10 000 kronor att disponeras av professorn i praktisk medicin för främjande av undervisning och forskning. I sitt sista brev till Edward meddelade Regnell att han gett Henschen fullmakt på räntorna för 1883 från sina donationer till universitetet.⁶⁰ Regnell dog emellertid innan donationsbrevet kom fram och då ansågs hans testamente, där han utsåg Uppsala universitet till sin arvtagare, gälla före donationen till den medicinska kliniken. Därefter hände ingenting i frågan förrän 1889, då Edward Clason skrev till nämnden för medicinska fakultetens större Regnelliska fond och föreslog att man av pietet mot Regnells minne skulle avsätta medel till den fond som Regnell hade önskat för att stödja forskningen vid den medicinska kliniken. Efter en utredning blev så också fallet. Trots att Edward Clason, som Henschen betraktade som sin fiende, således verkat för att han skulle få Regnells donation, nämner han inte det i sina minnesanteckningar.

Salomon Henschen skrev i sina minnesanteckningar några år före sin död:

Vad jag led hos A. F. Regnell kan jag ej beskriva. Skiljd från hela världen med en girig, pedantisk, knarrig växtsamlare. Jag kom med beslut att göra mitt bästa arbete. Han pinade mig ej blott i mat & dryck, bristande intresse för människor och allt annat studium än växtsamling. Växter samlades och pressades dag och natt, ordnades i högar och på hyllor, utlades, fördelades i buntar att sändas Uppsala, Stockholm, Christiania samt prof. Martius i München, men aldrig ägnades någon tid åt studium.

Jag företog mig under detta dödande lif att uppmärksamma släktet *Peperonia* och beskrev nya arter på latin, men gubben, som såg att några timmar ej ägnades åt insamlingens straffarbete, började knarra och prata, så att det ej blev vidare ingående studium af någon annan gren, ehuru jag kunnat uträtta

⁵⁷ UUB S. E. Henschen 2, brev från Gustaf von Essen 12/11 1869.

⁵⁸ UUB S. E. Henschen 14, 4/2 1878.

⁵⁹ UUB X285m1, 28/8 1882.

⁶⁰ UUB X285m1, 31/4 [sic] 1884.

oändligt mer för vetenskapen, om gubben Regnell uppmuntrat mig. Jag förbigår alla vidrigheter i mitt lif. *Jag lovade mig sjelv aldrig ge mig under andra och höll ord.*⁶¹

Hemkommen i aug. 1869 började jag studera osteologi, anatomi, osv., men samtidigt ville jag slutbearbeta *Peperonia* och år 1871–1872 var *min första avhandling färdig*. Artbeteckningarna på latin, ty terminologin kände jag bättre på latin än på svenska. Anmärkningarna skrev jag ock på latin, som Carl Axel Brolén såg igenom – ett staffel [...] och så gjordes en fransk inledning. Tyvärr var jag vid författandet litet för anspråkslös. För att intet misstag å namn skulle ske och ej nya synonymer bildas, sändes min samling till specialisten Miguel (Holland?) [...] men utan uppdrag att beskriva de nya. Han fann ett godt kap, tillägnade sig mina nya arter, men uppkallade en för ny ansedd art med namn *Peperonia Henschenii*. Som denna samtidigt av en av Miguel's motståndare fick ett annat namn, upptog jag blott det senare. Och jag själv anförde ej *P. Henschenii* i mitt arbete, en onödig anspråkslöshet. Det var den första växt som bar mitt namn.

En annan var en *Eucheia Henschenii* – en pepparbuske jag medfört uppkallad af? En tredje – en orkidé av Brasilianaren Barbosa i hans Orchidéarbete. Det var denne botanist Regnell förbjöd mig visa några orchidéer i urskogarna, särskilt *Miltonia Regnelli*, som fanns i massor uppe i träden: 'Han tar bort allt och säljer dem' – en av mina dissonanser med Regnell.

Flera mossor bära ock mitt namn. Hvilka? Se Linnæa, där de finns beskrifna. Hela min privata lafsamling gaf jag Fries, som dock ej bearbetade densamma. Jag hade nu gjort mitt första lärospån i systematisk deskriptiv botanik, men var just ej vidare nöjd dermed.

Men Fries förskaffade mig *Vetensk. Societetens lilla pris* – 'ett fint pris, jag har själv fått det', sade H. H. Hildebrandsson, och en rysk framstående professor berömde arbetet inför Fries. C:a 40 år senare berömde specialisten Dahlstedt i sin monografi det såsom klassiskt, grundläggande af *Peperonier-na*, utmärkt o. s.v.

Jag var 21 år, då jag gaf en ny grund för indelningen av släktet *Peperonia*, som nu accepterats (Se Dahlstedts arbete i Vet. Akad. Handl. 1912?).

Mot slutet av min vistelse i Brasilien lade jag upp en egen samling av vackra växter – en skådesamling – men Regnell beröfvade mig densamma och jag hade som minne av Brasilienresan hem ej en blomma!

Henschen skriver på flera ställen i sina minnesanteckningar att han var angelägen om att så snart som möjligt börja studera medicin. Ett rekommendationsbrev från Thore Fries, skrivet just som Henschen var på väg att lämna Brasilien antyder dock att han ändå hade tankar på att fortsätta med botaniken:

Att Medicofilosofie kandidaten Salomon Henschen med grundliga insigter inom botaniken förenar ett varmt intresse för denna vetenskap, får jag härmed intyga. Då jag tillika haft tillfälle att under en gemensam botanisk resa i

---

⁶¹ I en tillbakablick 1928 (S. E. Henschen 48) skrev han: Ofta hade jag höjt mina knutna händer mot himlen och svurit mig sjelf att aldrig ge mig under någon, eho det vara månede och att genom eget arbete förvärfva mig en sjelfständig ställning och aldrig vara någons slaf. Nu hade jag pröfvat 2 underordnade ställningar hos Possen och Regnell, och pinats deraf.

Finmarken 1864 lära känna ej blott hans skarpa iakttagelseförmåga utan äfven hans uthållighet, ihärdighet och praktiska duglighet, kan jag ej annat än anse honom vara en person, som i hög grad förenar de för vetenskapliga färder i främmande länder nödiga egenskaperna. Särskildt för botaniska resors företagande i exotiska hittills mindre undersökta trakter anser jag honom vara i hög grad passande, alldenstund han ej blott egnat sig åt de fanerogama, utan äfven åt de kryptogama växternas studium, hvilka senare af föregående resande i exotiska länder blifvit nästan alldeles försummade och hvilkas undersökning derföre är af största vigt och intresse. Att ett honom berett tillfälle att fortsätta sin i Brasilien påbörjade botaniska forskningar skall lemna vetenskapen särdeles värderika resultater, är derföre min bestämda öfvertygelse.⁶²

Vem rekommendationsbrevet riktades till och om det utnyttjades är okänt.

Salomons son, professor Folke Henschen, skriver i sina memoarer *Min långa väg till Salamanca*,⁶³ om faderns tid hos Regnell. Den bild Folke Henschen förmedlar är enbart negativ:

Fadern hade berättat om doktor Anders Regnell, hans snålhet och oginhet, om hur han hade tvungit min far att tvinna snören till växtbuntarna av bomullen, som växte på fälten intill, men med följd, att dessa hemmagjorda snören hade brustit under den långa transporten av samlingarna hem till Sverige, om hur bananerna hellre fick ruttna i trädgården än ges åt de fattiga.

Salomon Eberhard Henschen skickade i mars 1930 ett manus till Svenska Dagbladet med titeln *Landsvägspoesi från Brasilien*, men fick det tillbaka med motiveringen att Söndagsbilagans utrymme redan var fulltecknat. I en anteckning, som han kallar *Brasiliansk folkpoesi, upptecknad i Minas Gerais, efter en Neger och en Indianavkomling, i en rancho, av S. E. Henschen*, utskrivet 26 september 1928, berättar han om bakgrunden till dikterna. Upppteckningarna hade gjorts när han tillsammans med två följeslagare, José och Pedro, hade överraskats av ett störtregn och tagit skydd i en hydda. Henschen hade då bett sina följeslagare läsa poesi från trakten för honom. José kom bara ihåg 6-8 verser, men Pedro läste upp mer än 60 utan att behöva ta om en enda och Henschen antecknade allt vad tygen höll. Anteckningarna hade sedan legat i över 60 år, tills han, ”för att fördriva tiden, gjorde vågstycket att från portugisiska söka översätta dem, en konst jag aldrig förr idkat”. Totalt finns 76 verser, översatta till svenska och utskrivet på skrivmaskin. Den sista versen lyder:

Jag vill icke att Du något ger mig,
att jag icke också Dig något måste ge
Jag vill blott, att Du Dig erinrar
(Om) den tid Du höll mig kär.⁶⁴

⁶² UUB S. E. Henschen 3. Brev från Thore Magnus Fries 16/4 1869

⁶³ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 314.

⁶⁴ UUB S. E. Henschen 49.

Möjligen tänkte Salomon på Julia Ankarcrona, när han översatte den sista versen. Hon som hade lämnat honom för en annan vid den här tiden.

Julia Ankarcrona

Salomons berättelse om sin ungdomskärlek Julia Ankarcrona har han i sina minnesanteckningar givit rubriken *Hemma från Norgeresan – min ödestimma*.

Hösten 1864. När jag kom hem, var jag ganska förändrad. Jag hade utvecklats nästan till fullmogen man. Kroppen var genom resans strapatser kraftigare bliven, karakteren bestämdare, ögonbrynen mörkare, ansiktet manligare, och säkert äfven rösten, som uppöfvats af sången, som manats fram af Fries. *Soldatgossen* var min bravursång. Jag hade pröfvat verlden. Uppe i Finnmarken hade jag stundom nödgats resa ensam, taga mig fram i vildmarken och äfventyr. [...] Ensam hade 17-åringen färdats från Stockholm öfver skogar, moras och fjäll till Trondhjem, uppe i finnmarksbygden och hem från Trondhjem via Dovre.

Nu mötte jag *mitt öde*. Jag såg *Julia Ankarcrona*, Marias elev. Hvad jag dervid kände, när hon till Maria uttalat sitt hjertas sympati för mig, kan ju ej beskrivas. Jag var 17 år, hon var 16 år; jag en obemedlad yngling, hon en snart fullmogen, förmögen adelsdam. Hela min varelse uppfylldes af hennes bild, då hennes ögon strålade emot mig och hennes mun myste och smilade då hon såg mig. Af och till träffades vi ute och inne, hos hennes familj eller hemma hos oss. Hennes moder Fru Ankarcrona, var en förnäm dam med det aristokratiska ansiktet och de långa i Upsala kända hängande gråa lockarna och det superfina uppträdandet. Julia liknade säkert sin mor som ung. Ett aflängt ansikte, ett brunt något lockigt hår i långa flätor, strålande ögon, ett fint leende, som blottade en vacker tandgård med fina långa smala tänder, ett älskvärt fint väsende; musikalisk, spelade hon piano och hade klar men späd, skön röst – 'Tjusande bild från de fordna dar, dröj, o dröj än i hjertat kvar!' – en fin nobel figur och en graciös, lätt gång, Intet sentimentalt, men intelligent i samvaron. Fick hon tillfälle, upptäckte jag, att hon i stillhet passat på att betrakta mig. Och jag sökte alla tillfällen att se henne. Huru många timmar ödde jag ej på att på Vedtorget [nuvarande Fyristorg] och på afstånd söka upptäcka henne på balkongen i 'Ankarcronas huset' midt öfver ån. Och huru lycklig, när hon der visade sig och gaf mig något af andra osedt tecken. En gång var hon en söndag hemma, att hjälpa Maria med Söndagsskolan. Jag fick bära henne, som ännu hade en sjuk fot, i gullstol utför trappan. Och när jag mötte henne ute, huru glittrade hennes öga till vid den extra-nick, hon gaf mig omärkligt (på Islandsbron). Jag var fylld av en helig känsla, fri från allt jordiskt. Aldrig hade jag en tanke eller hopp att ega henne, dertill var jag för ung och obemedlad; en lång studiebana låg framför mig. Med litet mera djervhet och raskt mod, hade kanske utgången blifvit en annan. Hon har bidragit att helga mitt lif; hon var för mig en helig person. Men modren hade nog andra planer. Och J. omsvärmandes av många andra, högadliga unga män. Baron

Stedingk lade sina känslor för hennes fötter, utan framgång, dum som han såg ut. Men det var en, som kunde räkna med framgång. Studentkårens vackraste karl, den unge, idealt sköne Grefve Carl Snoilsky, skalden umgicks i huset och hyllade Julia, som naturligt nog hade en penchant för honom. Icke under. Han egde allt vad jag saknade. Han reste snart derpå till Italien och skref der sin beundrade [oläsligt ord] sonetter. 'Och drömman om Dig i bosquet de Julie' sjöng Snoilsky i en henne egnad dikt. Jag förtänker ej den svärmiska ungdomliga Julia hennes tycke. Men jag tror, ja, jag vet, att jag hade ett rum innerst i hennes hjerta.

På ett annat ställe i sina anteckningar har Henschen skrivit att han efter resan till Lappmarken rest tillbaka över Christiania. Därifrån färdades han svårt sjösjuk med båt till Göteborg och sedan till Uppsala.

Der såg jag snart ... Julia Ankarcrona och blef bedårad i henne, och hon i mig – hösten 1864, 17 år – min första och *sista*!⁶⁵

Julia hade flyttat till Uppsala 1862 tillsammans med sin mor Sofia, född Lamberg, som ordnade skolhushåll för Julia och hennes syskon i huset Östra Ågatan 35. Fadern bodde kvar på egendomen Runsa i Upplands Väsby. Sofia beskrivs som en mycket vacker, livlig, intellektuell och varm person. Eftersom hon också var mycket gästfri blev hemmet samlingsplatsen för Uppsalas unga, intellektuella elit, framför allt i det så kallade Namnlösa vitttra Studentsamfundet, oftast kallat Namnlösa sällskapet eller N.S. Till detta hörde bland andra den unge filosofen Pontus Wikner, Carl David af Wirsén och Carl Snoilsky.

En annan samlingsplats för kulturellt intresserade i Uppsala var i Helena och Carl Rupert Nybloms hem. Helena var en danskfödd författarinna och Carl Rupert professor i estetik, litteratur- och konsthistoria. Under sina studieår i Uppsala bodde prins Eugen i det Nyblomska hemmet och fick till stor del sin estetiska och konstnärliga fostran där. Han uppmuntrades i sina strävanden att bli konstnär av makarna Nyblom och bevarade dem i kärt minne hela livet.

När Henschen 1904 köpte det vackra Henriksberg på Drottningholm som sommarnöje träffade han åter Carl David af Wirsén, som då var Svenska Akademiens ständige sekreterare. Folke Henschen skriver i sina memoarer att fadern hade en starkt ironisk inställning till skalden som människa och skämtade om hans middagsätande och kafébesök på kvällarna och hans ruelle och gudliga sånger dagen efter; hans tillfällighetsdikter var inte heller av högsta kvalitet.⁶⁶

---

⁶⁵ UUB S. E. Henschen 47.

⁶⁶ Henschen, Folke: Min långa väg till Salamanca. Stockholm 1957, s. 100.

Figur 13. Julia Ankarcrona. Foto Gustaf Joop & Comp, Stockholm. Fotoalbumet har tillhört Hugo Tamm, Julias halvbror, Kart- och bildenheten, ID 14059, UUB.

Julius Centerwall var den längst kvarlevande medlemmen av Namnlösa sällskapet när han dog 1923. Han var en av sångarna som reste till Paris 1867 men står inte medtagen i förteckningen över deltagarna. De unga skalderna svärmade för den vackra, moderliga Sofia, men svärmeriet övergick snart till den unga dottern Julia. Hon var enligt Helena Nyblom ”en mycket förtjusande flicka, smärt och fin, med stora skälmaktiga ögon och långa ögonhår”. Julia fick av Snoilsky smeknamnet Melusina, som anspelar på en gammal sägen om en underskön prinsessa, som varje lördag fick sin underkropp förvandlad till en fiskstjärt. Han tillägnade henne också dikterna *Till den fjärrboende*, *Till den sextonåriga* och *Dolce far niente* (fritt översatt från italienska: bekymmerslös sysslolöshet) samt den först i Warburgs biograf över skalden offentliggjorda *Sång i alpdalen*.

Av brev från Julia till hennes förtrogna Helena framgår att Julia svärmade för Carl Snoilsky och såg upp till sin idol. Han hade skrivit varma och kärleksfulla dikter till henne och hon hade nog trott att det hela var allvar. Snoilsky gav sig emellertid ut på sina resor i Europa och var borta i många år. När hon förstod att den beundrade skaldens känslor för henne bara varit ett ungdomssvärmeri och att hon kanske varit ett objekt för lyriskt tillbedjan mera än en allvarlig kärlek reagerade hon med besvikelse. Henschen skriver i sina minnesanteckningar vidare:

Framtiden besvarade ej Julias drömmar om Snoilsky, om hon haft några. Hon tycktes få klart för sig, att Snoilsky var en opålitlig kurtisan och *libertin* som stod efter en rik flicka i främsta rummet och för hvilken själens himmelska kärlek var ett öfverståndet stadium och en leksak. Han gick ock före sitt frieri till Grefv. Piper upp till förmyndaren, och frågade huru stort hennes arf var. Äktenskapet blef ju olyckligt, hans son förföll och nödgades ta sin tillflykt till Berlin – förfallen, utskuffad från fosterjorden och våra i en del saker ej så nogräknade officerskretsar.

Bland Julias väninnor fanns Salomons syster Maria Henschen och det är förmodligen genom henne som Julia och Salomon träffas.⁶⁷ När han var på väg till Caldas skrev Josef att Julia frågat efter honom flera gånger och att hon varit mycket glad för den serenad som sjungits för henne.

Medan Henschen var i Brasilien förlovade sig Julia med sin farbror, major Henric Ankarcrona, enligt vad Maria skrev i ett brev.⁶⁸ Julia hade varit sjuk och farbrodern hade suttit vid hennes sjuksäng och till sist friat. Julias mor hade berättat om förlovningen för Maria och var mycket olycklig över den. Majoren måste överge sin tjänst, sin ansedda ställning och sitt fädernesland. Julia hade ingen aning om att det inte var tillåtet att gifta sig med sin farbror i Sverige och i de flesta andra länder, och hon trodde inte heller att svårigheterna skulle bli så många. Paret gifte sig i Lübeck och bosatte sig först i Köpenhamn, men kunde sedan återvända och Henric återta sin karriär, redan 1883 utnämndes han till överste och sekundchef vid Svea livgarde. 1892 blev han ståthållare på Gripsholms slott. De fick 1871 en son, Henrik Teodor, som emellertid dog redan 1896 på Gripsholms slott. Julia dog 1912 i Stockholm sedan maken avslutat sin tjänst som ståthållare. I en anteckningsbok med svarta pärmar har Henschen klistrat in hennes dödsannons och referat från många tidningar av jordfästningen 23 april. Under dessa skrev han ”Frid”. Ett litet tidningsurklipp som sitter inklistrat invid dödsannonsen ly-

---

⁶⁷ Nyblom, Holger: Carl Snoilsky, namnlösa sällskapet och Julia Ankarcrona. Svensk Litteraturtidskrift, Lund 1946, s. 49 - 64.

⁶⁸ UUB S. E. Henschen 10 a, brev 2/5 1869.

der: ”Nearer, my God, to Thee – Hjältemodiga musikanter drunknade med instrumenten i hand”.⁶⁹

1928, 16 år senare och 64 år efter att han träffat henne första gången, skrev Salomon om Julia. Han var då 81 år gammal och sängliggande:

När jag på hösten 1869 hemkommen från Brasilien, en 22-årig, av livet härdat yngling med fast föresats att kämpa mig fram genom de medicinska studierna och på vägen från Stockholm till Upsala passerade Rosersbergs jernvägsstation, der jag 2 år tidigare *för sista gången* såg Julia Ankarcrona före Brasilienresan, som vid en grind, då jag räckte fram på skämt min hand att få en slant, yttrade till syster Maria i landå: ’min hand skall han få, men pengar har jag ej’ syftande på Carl Snoilsky, som visst tyckt om henne liksom hon honom—den vackraste karlen i Studentkåren [...] – Ja då bröt tårar fram i mina ögon. Jag hade under Brasilienresan förlorat den enda jag riktigt älskat. Jag anade ej vid grinden att hon menat något alvar i sin viskning till Maria – annars hade jag plötsligt slagit om, påskyndat studierna och trofast hållit fast, då hade hon ej av en gammal farbror blivit smittad med en förfärlig gonorrhé, som fängslade henne i årtionden vid sängen under svåra smärtor, kontrakt och bragte henne döden. Jag stod undangömd i kyrkan, men hade sänt en anonym krans med anledning av Titanicolyckan med påskrift ’Nearer to God’. Julias mor, den fina Sofia Ankarcrona, sade då Julia, efter en sjukdom, då den gamle syndaren, farbrodern, vakade troget och så friade: ’ja, nog hade jag hellre sett att Salomon H. fått henne’.

Julia träffade jag sedan blott ett par gånger och vid [dottern] Dagnys dop stod hon fadder i Ronneby första dagarna av juni 1885 i vår villa. Jag var ett ögonblick på verandan ensam med henne och alluderade på vår ungdomskärlek helt förbehållsamt.

Julia var sedan under min professorstid i Uppsala och opererades för oophoro-salpingit [äggstocks- och äggledarinflammation]; jag sände henne blommor men *såg henne ej*, förr än å Gripsholm, då hon kontrakt låg hopskrynkad, gammal (64 år), grå, lidande men med sina strålande ögon. Jag ville säga: ’jag har alltid älskat Dig’, men vågade ej, då hennes man ännu levde. – Hennes giftermål bröt för alltid alla mina förhoppningar om lycka. Men vem vet om *jag* kunnat göra henne lycklig.⁷⁰

På ett annat ställe skrev Henschen: ”Hennes man, som varit en lättsinnig krabat, hade mördat henne och förgiftat hennes lif under många år med smitta”.

Salomon hade inte berättat för någon om Julia, men skrev i mars 1927 i ett brev till Esaias:

Stackars Julia, som fick ett sådant öde. Sjelv har jag aldrig rört en kvinna före mitt bröllop, ehuru kvinnor i Brasilien frestade mig *närgånget*. Jag har burit på min ungdoms minne och kärlek, först nu yppat den för Dig, med förbud att omtala detta, bränn genast detta brev, jag ber, ja befaller Dig.

⁶⁹ UUB S. E. Henschen 49. Oceanångaren Titanic gick på ett isberg och sjönk 15/4 1912. Enligt vad som troddes på den tiden spelade orkestern den sången av Sarah Adams när båten sjönk. Detta har inte kunnat bekräftas.

⁷⁰ UUB S. E. Henschen 49, Salomon Henschens lidandehistoria nedtecknat 27/12 1928.

Men vem vet, huru mitt liv skulle artat sig med J. A. Ingen vet huru. Men hon stod som en engel för mig. Detta brev får väl ligga som hörande till min historia.⁷¹

I en odaterad anteckning från omkring 1928 skriver Henschen:

[...] Ofta i drömmen jag ser Dig, min Julia.
Blicken vemodig är, men älskligt Du skådar
ned till Din vän, som kämpar härnere på jorden.
Bild utav strålande ungdom för mig Du är vorden.
Bild utav renhet och godhet tillika.
Ack, stanna kvar den 'tjusande bild'.
Bild utav kärlek Du städse svävade fram lik en ängel, en älva.
Icke på jorden jag skådat Din like.
Stanna då kvar eller tag mig och för mig
Upp till Din himmelska boning att leva
Sällhetens liv i förening med Dig.

---

⁷¹ UUB S. E. Henschen 49, avskrift av brev till Esaias 17/3, troligen 1927.

Henscharna och nationslivet på Uplands nation

Studentnationerna i Uppsala tillkom med början under 1600-talet för att samla studenterna från hembygden i landskap, eller som det senare kallades nationer. Uplands nation, som Henschen tillhörde, liksom Roslagens nation är bland de äldsta, från 1640. I början av 1800-talet sammanslogs de med Fjärdhundra nation till den nation som fortfarande ligger kvar i korsningen mellan S:t Larsgatan, S:t Johannesgatan och Sysslomansgatan.

Figur 14. Uplands nation 1900-1930. Fotograf okänd. Kart- och bildenheten, ID 11405, UUB.

Salomon var inte särskilt aktiv i nationslivet. Han beskriver sin tid där på följande sätt:

I det egentliga nationslivet har vi Henschar på det hela föga deltagit. Dels hade vi ju vårt hem i Upsala, det felades pengar till festerna, dels håg att delta i dessa, som ju voro orgier vid punschbålen, dragande ut på nätterna. Slutligen sökte vi våra nöjen i ett sundt friluftslif – segling, skridskoåkning, skid-

åkning. Ingen af oss älskade punschen, aldrig drucko vi brännvin, aldrig besöktes restauranger; ingen af oss rökte cigarr (utom Esaias ibland) och ingen kände ens till kortens valör. Det instängda restaurang-kroglifvet var oss därför alldeles främmande och dermed det prisade s.k. kamratlifvet. Också är jag ännu generad, om någon bekant finner mig tillfälligtvis å ett utvårdshus eller kafé, som jag besöker af särskild anledning någon gång om året, ss. O.D.-fester eller bjuden. Inte underligt då om man anser mig för en mindre god eller underlig kamrat.

Derimot voro vi flitiga på landskap och just dessa år 1870-1874 spelade Henscharna en viss roll der. Josef blef 2dre kurator och nedlade stor möda på nationsrummens restaurering, ej utan opposition (se Uplands nations historia), men med framgång. Esaias pratade der och ville ha in "*Fäderneslandet*", den illa kända tidningen – jag vet ej av hvad skäl.

Så uppstod der mellan Josef och Ivar Afzelius eller 3dje kurator Söderstedt stor konflikt, ur hvilken Josef knappt gick helskinnad. Sjelf teg jag.

Men våren 1872 blef jag vald till 2dre kurator mot min önskan. Nationen hade 17 räkenskapsböcker, ur hvilka man ej kunde se vid bokslutet räkenskapernas ställning och om kurator bedragit Nationen eller tvärtom. Jag beslöt då genast att reformera räkenskapsverket och införa dubbelt italienskt bokhålleri, hvori jag tog lektioner.

Mina böcker upplades med hjälp af sakkunniga. Emellertid vid landskap uppstod en dissonans mellan Ivar Afzelius, 1ste kurator, och mig af följande anledning.

Det fanns vid denna tid en samlig af odågor – mest prester, Fr. Westin, m.f., som hade för sed att äta och ofta dricka sig fulla å nationssexorna, som samvetsgrandt bevistades af dem utan tanke på att betala. Såsom 2dre kurator, som svarade för finanserna, nödgades jag, för att ej komma på balans, fordra att detta skulle upphöra och icke betalande uteslutas (såsom numer lär praktiseras). Popularitetsjägaren Ivar A. fann detta vid landskapet mindre *kamratligt*, hvadan jag, som var upptagen af mina studier förklarade mig ej benägen fortfarande vara 2dre kurator.

Nu skulle Dr O. V. Petersson inträda. Som han ej förstod det italienska bokhålleriet, blef det stjelpt öfver ända. Klubbräkenskaperna råkade under hans regim i oordning, då många söpo och åto utan betalning och när kort derefter den beskedlige Dr. Schlegel blef 2dre kurator inträdde katastrofen med efter hvad jag hört 800 krs. deficit. Huru det nu ordnades af Oskar Widman vet jag ej, men han hade svårigheter, och när han i brev kräfdes Fr. Westin – pestis kallad – som nödgats flytta till Lund, på 150 kr., så svarade han: 'ditt bref var så hyggligt, så att jag sänder skuldsedel på 200 kr., med anhållan att omgående få kontant 50 kr!?' Sådana voro de!⁷²

Fredrik Westin blev senare kyrkoherde i Fasterna församling i Uppland, ordförande i kyrkorådet och han fick även andra förtroendeuppdrag. Om han någonsin betalade sina skulder till nationen framgår inte. Bland Uplands nations räkenskaper finns en post som visar att frågan om nationens skulder

---

⁷² Oskar Widman var en av Salomons barndomsvänner, en vänskap som varade livet ut. Oskars far spegelfabrikören Carl Johan Widman startade tillsammans med Salomons fyrmänning, Vilhelm Henschen Erlangens Bayerska bryggeri, som sedan bytte namn till Upsala Bayerska Bryggeri. Vilhelm var bror till Salomons laboratris Anna Henschen. Se släkträdet fig. 1.

inte var ny: *Frivilliga bidrag till betalande av Nationens skulder* ända från 1855.

För att få pengar till att reparera Uplands nationshus arrangerades några sångarresor. På försommaren 1871 besökte kören under ledning av sånganförelse Mauritz Lundell först Sigtuna och sedan Enköping där den åldrige kyrkoherden, hovpredikanten och författaren Arvid Afzelius uppvaktades. Kören sjöng skaldens vackra *Näckens polska* och förste kurator Ivar Afzelius talade. Ursprungligen var det tänkt att kören bara skulle besöka Uplands städer, men sedan utvidgades turnén till Strängnäs, Söderhamn, Norrköping, Linköping och en del andra städer. Överallt gjorde sångarna succé. Tal hölls av Ivar Afzelius, skålar utbringades på fina middagar med lax, sparris och andra delikatesser. Naturligtvis dracks också punsch och det dansades.

Sångarna inkvarterades i familjer i de städer de besökte. Kören hade fått en särskild inbjudan att besöka den gamle upplänningen doktor Otto Wilhelm Åberg i Norrköping, som bjöd på en så riklig frukost att konserten gick skäligen klen. Pressen visade, enligt en redogörelse i nationens historiebok, en ytterst obehaglig min dagen efter. ”I breschen trädde då som alltid landsmännens oersättlige Ivar Afzelius och klarade hyskan, så godt sig göra lät”.⁷³

Salomon fick bo hos Åberg som bjöd kören på fest på sitt lantställe. Där blev han bekant med yngsta dottern i huset, den vackra Hilma, som sedermera blev gift med Lunkan, den kände operasångaren Carl Lundqvist. Henschen förblev sedan resten av livet god vän med Lunkans familj.

En annan dotter, Fanny var gift med den fina bassångaren Anders Willman, en tid Henschens sånglärare.

Henschen skriver ingenting om att de talade med varandra om hans värd i Brasilien 1867-1869, Anders Fredrik Regnell. Åberg hade i flera tiggarebrev till Regnell försökt att få understöd till sin nödlidande familj, men när det visade sig att Åberg var förmögen stoppades bidragen.

Efter besöket hos Åberg i Norrköping reste sångarna till Vadstena. Henschen skildrar en episod från stadens bal för dem:

[...] en förmögen, tjock gumma – enka – som herbergerade numera Landshövding Ström angreps af en våldsam älskog till honom och hon ville ouppörligt kyssa honom inför alla. Vi skojade då med Ström och än idag.⁷⁴

Kören fick också en inbjudan att besöka Falun, där Henschens tidigare lärare Ali Floderus var rektor, även han var en gammal upplänning.

På Uplands nation finns fortfarande ett *Henschens stipendium*. Det instiftades 1933 av Salomon Eberhards avlägsna släkting vice häradshövdingen Carl Erik Henschen ur Bergslagsgrenen. Enligt statuterna delas det ut till

⁷³ Carlsson, Isidor: Uplands Nation 1800 - 1914, Uppsala 1915, s. 173.

⁷⁴ UUB S. E. Henschen 48, Minnesbok III.

behövande, flitig manlig medlem av Uplands nation med förmåga att idka vetenskapliga studier.

Peperoniaarbetet 1872.

Ett bestående resultat av Henschens vistelse i Caldas var hans uppsats *Études sur le genre peperonium comprenant les espèces de Caldas, Brésil*, som utkom 1873.⁷⁵ Carolina Redivivas eget exemplar är dedicerat till professor Olof Glas av författaren. I handskriftsavdelningen på Carolina Rediviva finns originalmanus och skisser till illustrationerna, och även en del dagboksanteckningar från tiden i Caldas.⁷⁶

Henschen redogör i sina minnesanteckningar för hur han skrev uppsatsen:

Vid sidan af mina medicinska studier, undervisningen i Marias skola, kuratelet på Uplands nation, amanuensskapet och allt sjungande fullbordade jag mitt första större [botaniska] arbete, som ock blef det sista. Redan i Brasilien hade jag sökt utarbete stommen till beskrifningen av Caldas-arterna af Peperonia, men Regnell, månare om att jag skulle hjälpa honom med insamlingen och ordnandet af hans växter, hindrade mig faktiskt från dylikt verkl. vetenskapligt studium. Jag grep mig nu an dermed och det föreligger i Vetensk. Societetens Acta: *Études sur le genre Peperonia comprenant les espèces des Caldas* med planscher, till stor del ritade af mig. Och Societeten tillerkände mig sitt lilla pris – 150 kr. tror jag – en ära Fries skaffade mig. Arbetet skrefs på franska med *latinska* beskrifningar och anmärkningar. Latinska språket öfversågs af Doc. Brolén och jag var stolt öfver att ha blott 1 fel.

Jag trodde arbetet var utan vidare förtjenst, men dock byggt på egna observationer i naturen; gaf jag en ny indelning grundad på fruktfästet och frukten och en rysk professor, som besökte Fries gaf beröm, och c:a 30 [år] senare upptogs släktet till bearbetning af Vetenskaps-Akad.s botaniker Dahlstedt, som upprepadt berömmar det och kallar det 'Henschens vackra *klassiska* arbete'. Ja, jag var väl 20-22 år då det utarbetades.

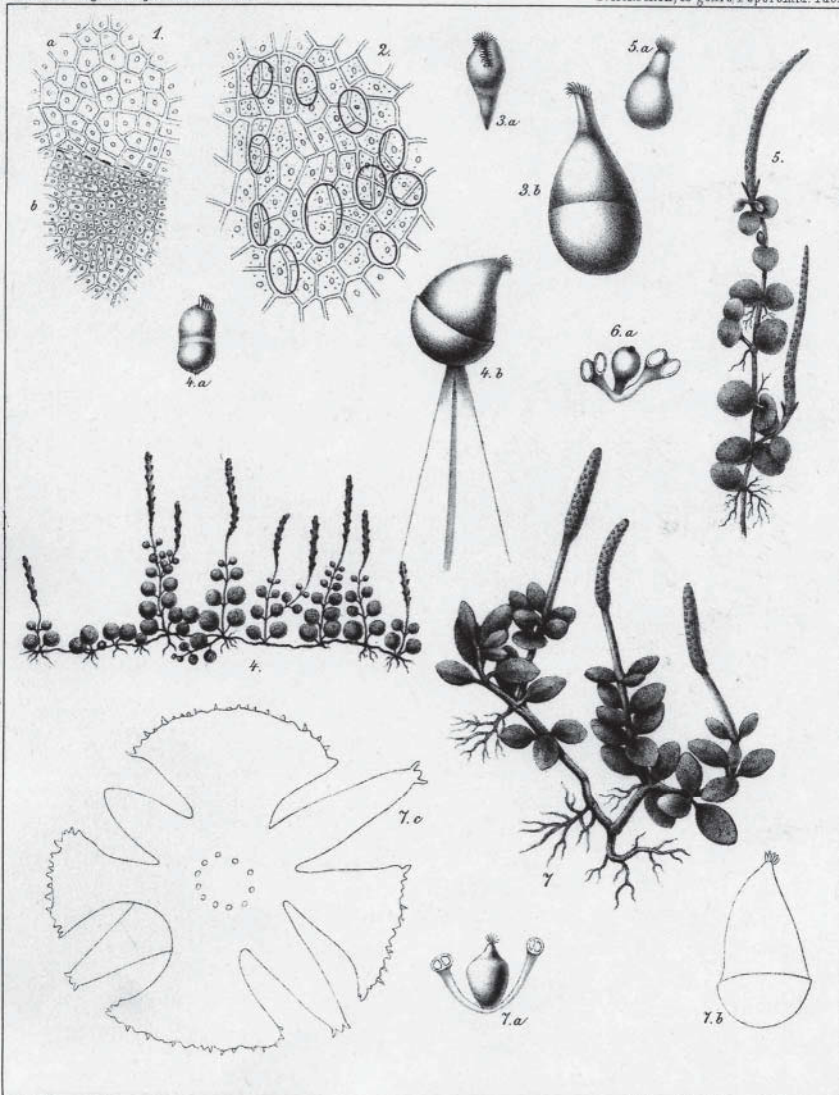
Flera af de beskrivna arterna jag samlat voro nya och holländske botanisten Moquel [?] hade uppkallat en af mig funnen ny art med namnet Henschanium [?] hvilket jag var dum nog att af anspråkslöshet ej omnämna i mitt arbete. Må namnet ändock lefva!⁷⁷

---

⁷⁵ Henschen, Salomon: *Études sur le genre Peperonia comprenant les espèces des Caldas, Brésil*. Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis, ser. 3 – 7, Uppsala 1873.

⁷⁶ UUB S. E. Henschen 29, Brasilien 1867 - 1869. Att det verkligen var Henschen själv som hade gjort teckningarna av de växter, som var med i uppsatsen, visas av de vackra skisser som är dagtecknade i Caldas av honom.

⁷⁷ UUB S. E. Henschen 48, minnesanteckningar våren 1928.

S. Henschen p.p. del.

Lith. o. tr. H. Schlachter & Sessler, Stockh.

1. *Peperomia reflexa*. 2. *P. nuda*. 3. *P. myrsifolia* var. *Caldasiana*. 4. *P. delicatula*.
5. *P. circularis*. 6. *P. emarginella*. 7. *P. Sellowiana*.

Figur 15. Teckning av Salomon Henschen i *Études sur le genre Peperonia comprenant les espèces des Caldas, Brésil*. S. E. Henschen 29, UUB.

Man får av Henschen ordval "arbetet skrefs på franska" intrycket att han själv skrivit på franska, vilket varit en imponerande prestation av en ung svensk student. Han hade emellertid överlämnat det svenska manuskriptet

till fil.lic. Jules Henri Kramer, som var född i Schweiz och lärare vid Krigshögskolan i Stockholm. I december 1872 fick Henschen brev från Kramer:

Höglärde Herr Doctor!

Jag har äran härmed återsända svenska uppsatsen tillika med den derå önskade öfversättningen.⁷⁸

Ett handskrivet manus på franska med Salomons handstil med titeln *Generis Peperoni[?] species Caldensis* dagtecknat Holmiæ die 26 Maji 1870 finns dock i Henschens arkiv. Det svenska manus Kramer nämner finns inte bevarat. Henschens eget franska manus har devisen *Legit et vivas descripsit*.⁷⁹

---

⁷⁸ UUB S. E. Henschen 9, brev från Kramer 12/12 1872.

⁷⁹ UUB S. E. Henschen 29. Devisen betyder *Han [Salomon Henschen] plockade dem och beskrev dem medan de var färska*.

Medicinska studier

Den medicinska fakulteten i Uppsala

I början av 1860-talet avgjordes den långvariga tvisten mellan de medicinska fakulteterna i Uppsala och Lund och Karolinska institutet. Det hot som vilat över fakulteterna om att all medicinsk utbildning skulle flyttas till Stockholm var undanröjt, men striden hade tagit så mycket krafter att fakulteten inte hade utvecklats på det sätt den annars kunnat göra. Först 1874 likställdes Karolinska institutet helt med de medicinska fakulteterna i Uppsala och Lund genom att det fick rätt att utexaminera läkare. 1894 inbjöd institutets rektor Axel Key en representant för Uppsala och Lund att delta i ett firande av 20-årsdagen 13 oktober av den stadga som jämställde institutet med de medicinska fakulteterna. I inbjudan stod:

[...] därmed slutligen den s.k. medicinska frågan fick sin slutgiltiga lösning, efter det den i decennier upprört och förbittrat sinnena vid samtliga våra medicinska läroverk. Det skulle vara oss synnerligen kärt, om vi vid detta tillfälle finge såsom en ärad gäst hos oss se en representant för vardera universitetets medicinska fakultet.⁸⁰

Denna inbjudan måste ses som en önskan att gräva ner alla eventuellt kvarvarande stridsyxor från den långvariga konflikten. Fakulteten beslöt att acceptera inbjudan och att i första hand dess äldste ledamot, professor Hedenius och i andra hand dess dåvarande dekanus professor Oskar Petersson skulle representera Uppsala. Det blev sedan Petersson som deltog i firandet i Stockholm.

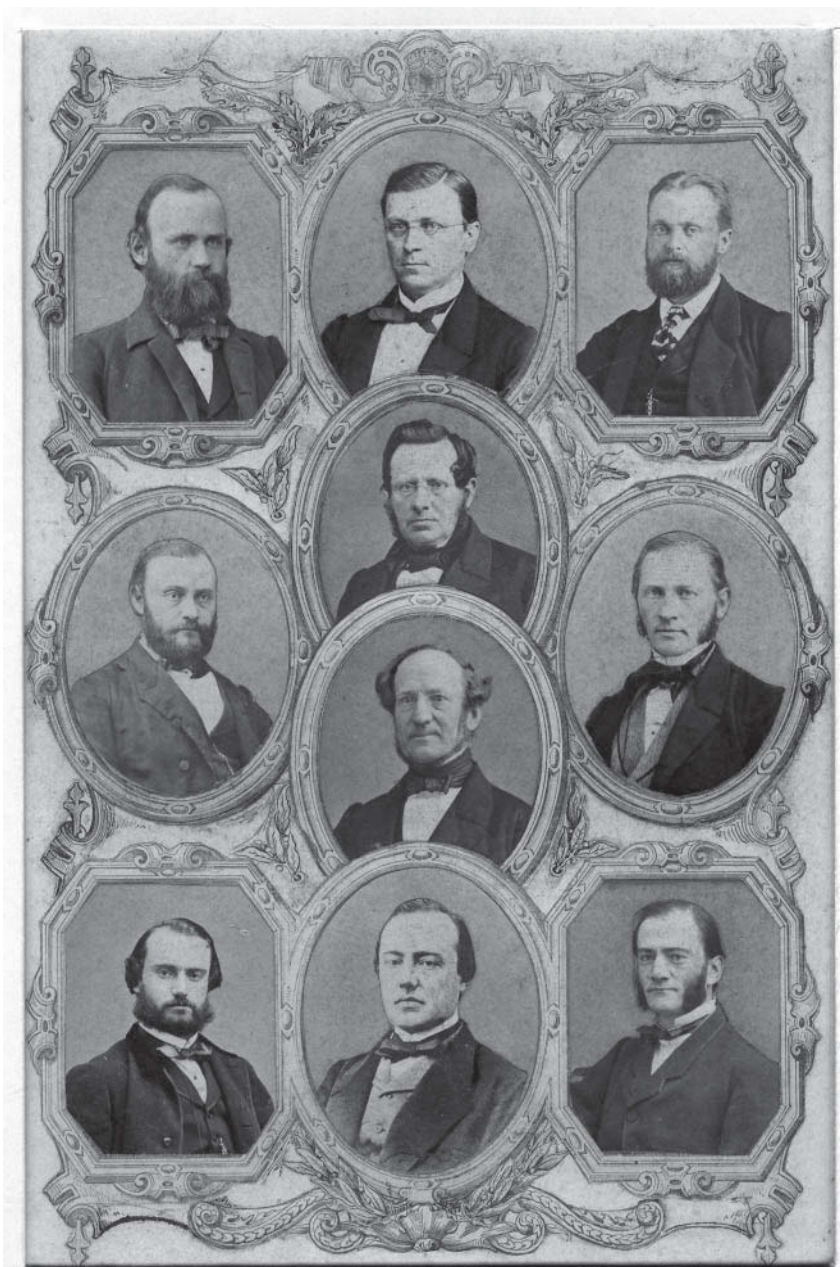
En mycket framträdande roll i medicinska fakulteten spelade Carl Benedict Mesterton. Han föddes 1826 i Åbo och tog studentexamen 1843 i Uppsala där han 1855 disputerade på en avhandling *Om medfött hjärnbråck*. Han utnämndes till professor i kirurgi och obstetrik 1857. Den kirurgiska kliniken och barnbördskliniken vid Akademiska sjukhusets föregångare, Nosocomium Academicum, inrättades på hans initiativ 1859. Som ledamot av *Kommittén för den medicinska undervisningen i Sverige*,⁸¹ som bildades 1859, var han en av huvudmotståndarna till att flytta all medicinsk undervisning till Stockholm.

---

⁸⁰ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:13, 1892-1896, 27/10 1894.

⁸¹ Svenskt biografiskt lexikon; 25, s. 432.

Figur 16. Medicinska fakultetens lärare 1863. I vänstra raden uppifrån adjunkt Edward Clason (anatomi), professor August Almén (medicinsk och fysiologisk kemi), adjunkt Fredrik Björnström (teoretisk och praktisk medicin), i mittraden professor Carl Mesterton (kirurgi), professor Olof Glas (teoretisk och praktisk medicin), professor Fredrik Sundevall (anatomi), professor Per Hedenius (patologi) och i högra raden adjunkt Frithiof Holmgren (fysiologi), professor Gustaf Kjellberg (psykiatri) och adjunkt Robert Fristedt (medicinsk naturlära). Kart- och bildenheten ID 7305, UUB.

Personligen ansågs Mesterton vara lite butter men godmodig och på grund av sin skicklighet som kirurg och obstetrikern ombildade studenterna hans namn till *Mästertången*. Han var ansedd som en mycket skicklig läkare enligt Gustaf Retzius, som studerat för honom⁸² och han var mycket aktiv vid byggandet av det nya Akademiska sjukhuset som invigdes 6 december 1867.⁸³ Han inköpte till den obstetriska institutionen 130 normala och 26 som etnologiska betecknade människobäcken av professorn i obstetrik vid Karolinska institutet Magnus Retzius, bror till Anders.⁸⁴ År 1862 köpte han också en mycket stor samling av förlossningstånger och andra instrument för 7 500 riksdaler av Retzius.

När Mesterton dog 1889 påpekades i parentationen efter honom i medicinska fakulteten att där fanns tre lärare när han tillträdde 1857 och vid hans död 12 lärostolar. Denna utveckling tillskrevs till stor del hans energi, klar-synthet och skicklighet.⁸⁵

Olof Glas var född 1812 och blev medicine doktor på en avhandling *Om periodisk neuralgi i hjertat*. Han var efterträdare till den gamle Linneanske professorn Göran Wahlenberg. Glas blev 1851 professor i kirurgi och obstetrik, men förflyttades 1856 till den efter Hwasser lediga professuren i teoretisk och praktisk medicin. Han var färgad av företrädarens naturfilosofiska betraktelsesätt på sjukdomar, men mera öppen för den nya tidens åskådningar. Henschen uppskattade honom för hans vänlighet mot både patienter och studenter. Han sade dock om honom en gång: ”Han var så lärd att han trodde mera på vad en tysk professor skrev, än vad han själv såg”.⁸⁶

Edward Clason var lärare i anatomi. När Clason började sina medicinska studier företrädde de teoretiska ämnena av endast *en* lärare, professorn i anatomi, fysiologi och medicinsk lagfarenhet Fredrik Sundevall. Edward Clason blev amanuens hos honom 1853, medicine kandidat 1857, medicine licentiat 1861 och han disputerade 1862 på avhandlingen *Om ryggradskrökningens ætiologi*. Han blev sedan tillförordnad prosector i anatomi och fysiologi och 1863 adjunkt i samma ämnen. 1877 beslöt Uppsala akademi att kalla Thore Fries och Edward Clason till professurerna i botanik respektive anatomi och fysiologi. Fries utnämndes, men Edward Clason avsåg sig kallelsen eftersom han ansåg att det skulle vara svårt att rekrytera en person till den tjänst han hade som prosector.⁸⁷

---

⁸² Lindblad, Thomas: Gustaf Retzius, a biography. Stockholm 2007, s. 34.

⁸³ Davidsson, Åke: Akademiska sjukhuset 1867 - 1967, en bildkrönika. Stockholm 1967.

⁸⁴ Clason, Edward: Uppsala universitet 1872 - 1897, Anatomiska institutionen. Uppsala 1897, s. 25.

⁸⁵ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:12 §2, 1886 - 1891.

⁸⁶ Bergmark, Gustaf: Hwasserianer och män från sekelskiftets Uppsala. Nordisk Medicin Bd. 15, nr 28 1942, s. 2051.

⁸⁷ Detta är den version som halvbrodern Isak Gustaf Clason gav till Anders Fredrik Regnell som ett bevis för hur ädel Edward var (UUB X285m2, brev 7/4 1877). En något annorlunda version ges av Carl Frängsmyr i Uppsala universitets historia vol. 2:1, Uppsala 2010, s. 477: Edward Clason ansåg att anatomiämnet var allt för omfattande och det behövdes en egen representant för histologin. Edward avböjde därför demonstrativt propåerna om att övergå till

Edward Clason förestod emellertid professuren i anatomi som tillförordnad tills han 1882 blev ordinarie professor.

Figur 17. Professor Olof Glas.
Kart- och bildenheten, ID 6169,
UUB.

H. OSTI UPSALA.

En framstående företrädare för medicinen i Uppsala var Frithiof Holmgren. Han utsågs 1862 som medicine adjunkt att undervisa i fysiologi och inrättade då Sveriges första fysiologiska laboratorium i några rum i den anatomiska institutionen vid Islandsbron. Han blev två år senare landets förste professor i fysiologi, som därmed bröts ut från den anatomiska professuren.

Obligatoriska laborationsövningar i fysiologi för alla medicine studerande infördes av Holmgren i Uppsala 1871 och blev officiellt föreskrivna 1874,

---

en ordinarie professor. Samtidigt ville han heller inte frånhända sig möjligheten att övergå till den bättre betalda positionen som ordinarie professor. När en konkurrent sökte denna 1878, sökte även Edward, men tog tillbaka sin ansökan när konkurrenten gjorde det. Han förklarade sig villig att anmäla sig som sökande till den odelade professuren endast i det fall någon annan sökte den. Först när medel för en tjänst för histologi beviljats antog han kallelsen till den ordinarie professuren i anatomi.

då även den medicinska fakulteten i Lund och Karolinska institutet följde efter.

Frithiof Holmgren engagerade sig även i många samhällsfrågor utanför medicinen. Han var ordförande i Uppsala studentkårs skarpskytteförening 1852 till dess upplösning 1882, han stiftade Uppsala studentkårs gymnastiska förening och var dess ständige ordförande från 1874. Han grundade sällskapet Philochoros 1880 och var en av stiftarna och den förste ordföranden i Svenska Turistföreningen, som grundades 1885 i Uppsala. Holmgren var också en flitig författare av dikter vid många minneshögtider, som när minnet av donatorn Anders Fredrik Regnell firades i Carolinasalen i Uppsala 1885. Vid nästan varje begravning av någon bemärkt person vid Universitetet läste han för tillfället skrivna minnesdikter, till exempel vid den siste adjunkten, doktor Johan Björkéns grav den 22 december 1893. Björkén hyljades i ett sorgedikt på åtta verser, som ansågs vara värda att bifogas fakultetens protokoll. De var utformade i den tidens naturromantiska stil. Första versen lød:

Ensam kom han ned från fjällets branter
Härdad, stark – en äkta nordens son –
Knappast ryktet visste hvarifrån.
Ingen nämna vet hans anförvanter.
Men han liknade sitt hemlands älf:
Ur sin gömda källa bröt han fram sjelf
yster, såsom den, sin väg om våren
Fram emellan stenarne och snåren.⁸⁸

Björkén testamenterade sin kvarlåtenskap till Uppsala universitet för belöningar av vetenskapliga prestationer. Det Björkénska priset är fortfarande en av universitetets förnämsta utmärkelser.

S. E. Henschens medicinstudier i Uppsala

Henschen skrevs in vid medicinska fakulteten i Uppsala den 14 augusti 1867, men började inte genast sina studier. Efter hemkomsten från Brasilien var därför ingen tid att förlora, han hade förlorat sju dyrbara år genom botanikstudier och vistelsen i Brasilien. Han kastade sig nu med iver över studierna för medicine kandidatexamen vilken avlades i november 1873. På många ställen i sina minnesanteckningar ger han olika bilder av studietiden under olika rubriker.

---

⁸⁸ Holmgren bodde en tid i första våningen i huset Östra Ågatan 2 vid Islandsbron. I andra våningen bodde då professor Carl Rupert Nyblom, som också skrev vers. Huset kallades därför i folkmun "Vershuset".

Några studiekamrater.

Efter osteologizwycken lärde Henschen känna sina kamrater:

Jag hade gjort en halv världsomsegling, som gav mig en viss prestige bland kamraterna. Bland de nya kamraterna var den egendomlige men ock begåvade Emil Kleen, son av generalen Kleen. Vi gingo ut i engelska parken för att stifta bekantskap, sida vid sida, då Kleen plötsligt vrider om skinnet på min arm (det skulle visst vara ett vänskapstecken), jag blev undersam, ty det gjorde ont. En stund till och den underlige nye bekantskapen upprepar manövern. Nu fattade jag mig raskt och sade i barskt ton: 'gör om det en gång till och jag skall klå upp Dig, att Du minns det länge'. Han fick nu högaktning för mig som varade hela livet!!

Bland mina kamrater från zwycken var Manne Sjöholm⁸⁹, en kvick pojke, snäll, men utan reda. Efter flera år försvann han ur vår krets och skall ha dykt upp i N. Amerika utan att man hörde av honom.

När Emil Kleen avled 1923 höll han på att skriva sina memoarer. Henschen frågade Emils mor om det fanns något material från studietiden i hans efterlämnade papper, men han hade bara hunnit till studentexamen då han dog. Förmodligen ville Henschen se om det fanns något material som han själv kunde använda i sina egna memoarer.

För sin ekonomi sökte och erhöll Henschen anställning såsom *Wahlenbergsk amanuens* vid de farmakologiska samlingarna hos Robert Fristedt, som Henschen beskriver som älskvärd och anspråkslös.⁹⁰ Av en sådan amanuens krävdes det att han skulle göra något laboratoriearbete och han tilldelades en uppgift att göra en kemisk undersökning över amygdalin- och blåsyrejäsningsen, en uppgift som bjöd honom mycket emot eftersom han saknade djupare kemiska kunskaper. Han ansåg också att Moses, det vill säga professor August Almén ledde honom på fel väg. Henschen ville undersöka under vilka omständigheten blåsyrejäsningsen inträffar och hur den förhindras, men Almén ville inte höra på det örat. Henschen redogjorde för sina resultat i en skrift som publicerades 1872 i Upsala läkareförenings förhandlingar.

Henschen lämnade nu botaniken som han älskat så. Därtill bidrog att botaniken på den tiden dominerades av växtinsamling, medan han ville ägna sig åt biologisk forskning, men detta var enligt hans uppfattning helt främmande för Uppsalabotanikerna.

Henschen beskriver i sina minnesanteckningar studietiden i Uppsala:

Mina medicinska skolstudier vidgade betydligt min synkrets. De anatomiska detaljerna om musklernas fästen och kärl och nervgrenar roade mig föga, då

---

⁸⁹ Manne hette Magnus Sjöholm och avbröt sina medicinska studier i förtid. Han dog 1875. Osteologizwycken var förmodligen den fest kurskamraterna ordnade när de klarat tentamen i osteologi, det vill säga skelettets anatomi.

⁹⁰ Robert Fristedt var mycket uppskattad genom sina personliga egenskaper, men också genom det sätt han skötte sitt uppdrag som redaktör för Upsala Läkareförenings förhandlingar från dess start 25/5 1866 till sin död 1893.

deras fysiologiska betydelse ej afhandlades. Anatomiprofessor Fredr. Sundevall deltog ej i vår uppfostran, dum, okunnig och lat som han var.⁹¹ Senex garrolus [ungefär gammal pratmakare]. Edward Clason var utomlands och jag beklagar att ej ha fått åtnjuta hans ledning, ehuru han var en pedantisk detaljist, som såg i detaljen allt. Hans vikarie, den älskvärde kamraten-läraren Medic. Kand. Adolf Grape, var för god och omogen att leda oss.

Grape hade inte avlagt de kunskapsprov som fordrades för att få vara lärare. Fakulteten anhöll hos universitetskanslern om att han ändå skulle förordnas, men skrivelsen återvisades av kanslern till fakulteten, som emellertid vidhöll sin anhållan och i en ny skrivelse framhöll att Grape redan tidigare vikarierat för Clason.⁹²

För år 1871 beviljades Henschen av medicinska fakulteten ett riksstatsstipendium, som han sedan uppbar i sex terminer. Han konkurrerade därmed ut sin medsökande, Oskar Medin, som han alltid ansåg vara hans motståndare utan att han kunde förstå orsaken till detta. Att Medin inte fick stipendiet kan väl knappast vara en trolig orsak till osämjan. Henschen fick senare böta 5 % av stipendiet på grund av att han uteblivit från den andra av de tre stipendieuppropen.

Edward Clason

På ett annat ställe i sina minnesanteckningar skriver Henschen:

Olyckligtvis var prosektor Dr. Edward Clason utomlands på en studieresa hos Meynert, hjernanatomen. Kanske var detta i själva verket en lycka. Clason var som man sagt i utlandet 'ein sehr gelerntes Haus'. Hans magra gestalt, med sänkt blick för att [ej] distraheras av den omgivande världen, hans färdade ansikte – allt antydde asketen, som arbetade dag och natt. När ögonlocken av trötthet ville om natten sänka sig över ögongloberna, drack han starkt té att förjaga sömnen, satt uppe visst till dagningen; och som hans kollegium t.ex. i histologi började kl. 7, då han skulle ha allt i ordning var han då stundom förvirrad av sömnlöshet. Clason var prosektor, men i hans ställe hade vi en ung medic. kandidat, först Clasons amanuens, Adolf Grape, en den älskvärdaste äldre kamrat, ljus å huvudet, ljus i själen, välvillig i sinnet, men, men – ej fullt vuxen det svåra ämbetet och alltför snäll och litet fordrande av de unga medici – det märkte jag redan då vi (Emil Nilsson) och jag tenderade osteologi, dvs. benläran. Emil Nilsson blev min dissektionskamrat, en liten munter fantasirik och musikalisk kamrat, dock mindre än 3 år äldre än jag, tror jag, livlig som quicksilver tillbragte han en god del av sin tid med vigilans, ty han var fattig på pengar, rik på fantasi och förtjust i en vacker men ej så intelligent flicka, Albertina Modin, som bodde hos syster Maria och Nille, som vi kallade Emil Nilsson bodde på ett av de 4 små vindsrummen, så träf-

---

⁹¹ Henschen var inte den ende som tyckte Sundevall var dum. Den som Henschen betraktade som sitt viktigaste fall, professorn i grekiska Johan Spongberg, känd för sina elaka spydigheter, yttrade om Sundevall: "Jag kan för all del ej uttala det med någon odisputabel visshet, men nog förefaller det mig som om Sundevall funnit de enfaldiges sten".

⁹² UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:10, 1869 - 1880, 16/8 1869.

fades ofta de unga, men bror Josef var svartsjuk och ställde till allt möjligt nojs för Nille, väckte honom plötsligt medelst vattenfyllda profrör, som Josef fäst i tak över Nilles huvudgård och med en trådapparat stjelpte ur sitt innehåll helt oförvarnandes.

Ja, nu kom jag från tentamen i osteologi.

Nille hade ej haft tid att bereda sig i benläran, som jag ju kunde sen flera år om än ytligt och jag måste generad flera gånger hjälpa honom. Han kände ej igen nyckelbenet osv. osv. och Grape, den välvillige själen var generad, kamrat som han var. När vi slutat och godkänts sade Nille, som var en stor skämtare: 'Det gick ju inte så galet för Dig'. 'Å, hut' blev svaret, men vänner voro vi under hela studietiden.

Ja, Clason kommo vi ifrån. Han var den mest pedantiska prosektor som tänkas kan, men till professor var han ej lämplig. Hans älsklingsämne var namnen på hjernans vindlar och fåror och alla deras synonymer, som han väl lärt sig av Meynert, den berömde hjernanatomen, som i Clasons ögon visst var ett helgon.

Så var Clasons älsklingsämne alla rötterna på hals- och ryggradsmusklerna samt alla tänkbara bäckenets fascior, som vår vän Alfred Pettersson använde ½ år för att lära, ty under tiden hade Clason och hans lärjunge, sedermera Dr. Nordlund, fått reda på nya blad av bindväv, som kunde uppdissekeras. Men att kirurgen ger f-n i alla dessa artificiella fascior föll ej Clason in.

Vid Clasons återkomst började vi mikroskopera för honom, som under en termin (?) sysslade och föreläste om mikroskopets konstruktion. Vi drunknade i detaljer, som gjorde ämnet motbjudande. [...]

Clason var från början mig obenägen, kanske till följd av mina dissonanser med Regnell. Han var en pietistisk, fanatisk natur – i välvilja mot vissa och i antipati mot andra – mot mig hela livet. Någon vetenskaplig impuls mottog jag ej af honom.

[...] När jag sedan slog mig på hjernan, såg Clason i mig en konkurrent och han blev tydligen svartsjuk. Vid föredrag om mina upptäckter i Läkareföreningen hörde han ej ens på: 'jag hörde ej på' sade han. När jag gav honom det första exemplaret av Pathologie d. Gehirns, ett epokgörande arbete, lade han det å sido; yttrade ej tack eller ett uppmuntrande ord.

Clason var ett flitens och samvetsgrannhetens föredöme för generationer av unga medici.

Till sin karakter var Clason en asket, pedantisk, samvetsgrann litet fanatisk och pietistisk i hög grad, stimulerad af sin maka – 'kvinnan är mannens rivjärn' sade han i ett brudtal, då Prof. Hildebrandsson gifte bort sin dotter Louise med min amanuens Albin Hildebrand – en bild av Clason. [...]

Den enda gång som jag *offentligt* förgått mig mot Clason var då Clason opponerade oupphörligt i sjukhusfrågan och gjorde de dummaste förslag, då brast det tyvärr i mitt tålmod och jag slog näven i fakultetens bord så det skallrade. 'Så länge jag är Verkst. Direktör vid sjukhuset, ska inga så odugliga förslag kunna genomdrivas. Prof. Clason ska höra upp'.

I grunden högaktade jag Clason mycket, ty han följde överdrivet sitt samvete; som Prof. Thalén kallade 'Clasons förbannade samvete', som hindrade förnuftiga förslag. Han hade en överdriven envishet och var full av fördomar mot medmänniskor och hade tillika aldeles oberättigade sympatier för två gunstlingar, Ivar Sandström, en snillrik man, upptäckaren av parathyroidea, men som morförmist och kokainist hamnade, efter självmordsförsök, å hospitalet. Efter sin tentamen för mig yttrade han 'det var den styvaste tentator jag

känt, efter 2-3 frågor kände han mig'. Sandström var lika vacker som begåvad.

Den andre gunstlingen var Nordlund, en odugling i sina saker, kortspelare om *nätterna*, försumlig i tjensten, men Clason höll honom upp under armarna. Vid ett skåltal i Holmenkollen i Norge föll han, medan han talade, plötsligt ned *död* – en lycka för fakulteten. Så länge jag var i Fakulteten lyckades han ej bli professor, men straxt efteråt, gynnad av den religiöse Clason, ehuru Nordlund var en föga aktningvärd man.

Men jag återgår nu till Nille. Han var en snäll, godmodig, lustig kamrat, men föreföll ytlig och utan logik. Han skulle skriva en s.k. profjournal med superarbitium [ungefär: överprövning i högre instans] över en *levercirros* för Prof. Glas såsom slutprov.

Efter några dagar kom han med sitt opus till mig: 'Hör Du Henschen, vill Du läsa igenom det?' 'Ja, gärna'. Jag läste igenom en hel avhandling, skriven med en vacker, delvis präntad stil med slängar och snirklar. Det handlade om arbetarnes villkor, huru lätt de falla för krogen osv. osv. *men om sjukdomar stod aldrig ett ord* och jag nödgade honom att skriva om opuset. Så lemnade han stilprovet till prof. Glas, som yttrade: 'förb-t vacker stil Candidaten har, Candidaten skulle ge sig in i *Fäderneslandet*', en skandaltidning, i redaktionen. N. berättade det.

I följd av dessa erfarenheter med min f.d. rätt slarvige dissektionskamrat ansåg jag honom mindre duglig för allvarligt, vetenskapligt arbete. Men hast Du mir gesehen? Flera år sedan han blivit färdig fann jag i tidningarna 'Läkaresällskapet har givit sitt årspris åt Regementsläkaren (Bataljonsläkaren) Dr Emil Nilsson för en avhandling om dödligheten bland barn i Norrbotten (?)' och efter ett par år 'Statistik om mortaliteten i pneumoni', också prisbelönt och dermed blev han 'Doctor honoris causa'. Var Regementsläkare (l. fördelningsläkare) i Skåne, flyttade till Sthlm. [...]

Jag lyckades ej få kännning av min dissektionskamrat, den varmhjertade glade och livlige lille Nille, som jag av hjertat höll av och aldrig hade några dissonanser med. Frid över honom.⁹³

Att Edward Clason var en mycket fordrande, pedantisk detaljist bekräftas av Henschens elev och senare professor i medicin i Uppsala, Gustaf Bergmark. Han berättar om Clasons berömda hjärnkollegium, som började i september och fortsatte till påsk tre dagar i veckan från klockan sex [på morgonen] och fortsatte till klockan nio eller längre. En gång föreläste han en hel termin om bäckenbenet utan att hinna slutbehandla temat.⁹⁴

I ett brev till Edwards halvbror Isak Gustaf Clason klagade Henschen:

Adjunkt Clasons frånvaro under terminen har varit i hög grad kännbar på anatomisalen, där vi både saknar ledning och brist på material i högsta grad, så att det största missnöje är rådande bland dissekanterna och några redan bestämt sig för att studera i Stockholm och till våren några torde följa efter dem som redan rest dit. Ödmjukligen Salomon Henschen.⁹⁵

⁹³ UUB S. E. Henschen 48.

⁹⁴ Bergmark, Gustaf: Hwasserianer och män från sekelskiftets Upsala. Nordisk Medicin nr. 24, Bd. 14, 1912, s. 1767 - 1769.

⁹⁵ UUB X285m3, 1/12 1869.

Figur 18. Edward Clason. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 7272, UUB.

Den frånvaro Henschen syftade på berodde på att Edward Clason fått ett Letterstedtskt resestipendium för en studieresa i Europa. Han besökte då över 20 universitet från Lund i norr till Rom i söder. Hans reseberättelse är mycket detaljerad, med redogörelse för verksamhet, lokaler och utrustning på varje plats han besökte. Han studerade också, med det intresse för detaljer som omvittnats från många håll, olika prepareringsmetoder av anatomiska preparat. Det intresse för bäckenet, som Bergmark vittnade om, återspeglas i en detaljerad redogörelse för hur bäckenets vävnader preparerats på var och en av alla de institutioner han besökte. I Freiburg och Wien såg han torkade eller injicerade manliga "vällustorgan" från en egyptisk eunuck, där penis var förkrympt till en vårta. Även innehållet i laboratoriernas glasskåp redovisades detaljerat.⁹⁶

Folke Henschen skriver i sina memoarer⁹⁷ att de stora samlingar av ben som hittats när man grävde grunden till Riksdagshuset inte katalogiserades systematiskt, utan Edward litade på sitt goda minne, varför de till stor del förlorat sitt vetenskapliga värde.

Ett bestående minne av Clason är att han under ett av sina sista fakultets-sammanträden som dekanus våren 1893 föredrog ett ärende som väckts av de medicine licentiater, som skulle promoveras till doktorer. De skrev till fakulteten och föreslog att den gamla seden skulle återupptas att som ett emblem på doktorsvärdigheten skulle promovendi få en doktorsring. Clason föreslog att detta skulle gälla för all framtid och att doktorerna själva skulle

⁹⁶ Clason, Edward: Reseberättelse. Uppsala 1873. s. 100.

⁹⁷ Henschen, Folke: Min långa väg till Salamanca. Stockholm 1957.

bekosta ringen. Alla i fakulteten utom Frithiof Holmgren biföll förslaget. På förslaget att ringen skulle delas ut redan vid instundande promotion röstade alla utom Henschen ja. Han övertog därefter dekanatet och var den som för rättade promotionerna vid jubelpromotionen 1893 som markerade 300-årsminnet av reformationen.

Våren 1928 återkom Henschen till minnena av studierna under Edward Clason:

{[...] Så kom den *mikroskopiska* kursen under Edvard Clason, den stränge, samvetsgranne karlen med sitt pedantiska och detaljerade undervisningssätt och sin stränga moral. Sällan har jag träffat en person, så fylld av sym- och antipatier, af plikt känsla och dock gynnande vissa, som aldeles saknade denna känsla. Jag var tydligen honom från första början antipatisk. Jag har ofta frågat mig hvarför. Möjligt är, att då jag stött mig med Regnell, hans idol, så kunde han ej med mig. All min flit, allt mitt intresse har ej kunnat utplåna hans antipati. [...]

Andra lärare

1870 läste Henschen Pharmacopea Suecia och gjorde urinalyser efter Alméns föreläsningar. Han gick också på Robert Fristedts föreläsningar i farmakologi. Fristedt skildrar han mera som botanist än läkare:

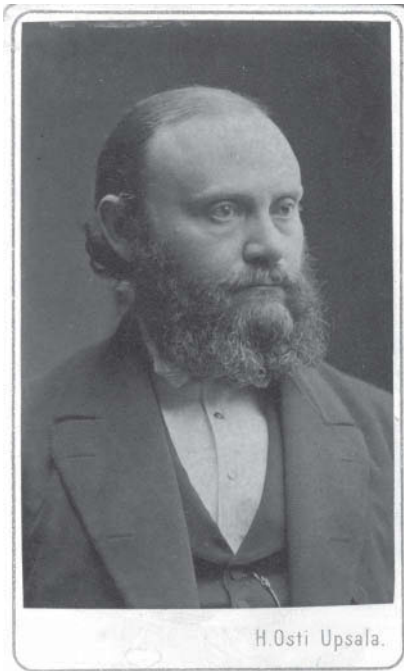
I Farmakologi under den älskvärde Robert Fristedt blev jag amanuens såsom förr botanist i Brasilien. Jag hade ej tid att lägga mig ombord med ämnet, vars obetydelse för en läkare jag snart insåg.

[...] en hjertans god och välvillig man samt en kunnig kännare af läkemedlen, en samvetsgrann botanist, men utan objektivt vetande i farmakodynamiken, som därför försummades. Denna gren började först senare få plats.

Våren 1871 fortsatte Henschen med kursen i organisk-farmaceutisk kemi för professor Almén. Den beskrevs så här:

I kemi undervisade Prof. August Almén, sedermera generaldirektör, menligen kallad Moses, trol. för sitt skägg. Han var en energisk och välvillig lärare, men utan blick för hvad vi verkligen behöfde för vår medicinska bana; nu inpluggades droger och salter osv. i Pharmakopén allt – onyttig ballast – utan omdöme. Han var egentligen apotekare med ett löst ytterplagg af s.k. lärdom. Närmare kännedom om honom förde mig till omdömet att han i botten saknade både uppfattning och aktning för djupare vetenskaplig forskning, liksom han ock saknade verkligt underlag för egen forskning. [...]

Det var ett misstag att lära sig alla fööreningar och tillverknings sätt av alla apoteksvaror under Almén. Det var den enda kemi han sjelv kunde. Hade blivit professor vid 28 års ålder, utan grundläggande studier och måste nu tvinga de unga i samma fåror han sjelv gått.

Figur 19. August Almén. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 7274, UUB.

En betydligt högre uppfattning om Almén hade hans efterträdare som professor, Olof Hammarsten i en artikel i Svenskt biografiskt lexikon.⁹⁸

Henschen ingick i den första årskursen blivande läkare som deltog i de fysiologiska laborationerna, som startats av Frithiof Holmgren. I minnesanteckningarna skildrar han de fortsatta studierna:

På fysiologiska institutionen genomgingo vi en experimentalkurs i en del fysiologiska detaljer, såsom oftalmometern, färgsnurran, grodnervryckningar o.d. utan ordning eller nöjaktigt ordnad undervisning och följaktligen tvivelaktig nytta, ehuru vi fingo en viss insikt af en del experiments anställande.

Frithiof Holmgren var utan tvifvel en snillrik och begåvad man, men med dålig medicinsk underbyggnad i matematik, fysik, kemi och histologi, men med höga tankar om sig sjelf, egenkär i hög grad och ömtålig om sin höga person. [...]

Som föreläsare var han dålig och tråkig, sökte göra affär af hvad han sade. Faktiska innehållet var magert, men retoriken desto yppigare. Han sökte imponera på oss ej genom en nyttig, men deremot *högtidlig, ja, prålande* undervisning. Personligen var han retlig och ironiskt *elak*.

---

⁹⁸ UUB S. E. Henschen 30, medicinska studieanteckningar samt Hammarsten, Olof: August T Almén, Svenskt biografiskt lexikon bd 1 s. 418 - 423. Enligt Hammarsten var Almén en mycket begåvad forskare, som var mera teoretiskt än praktiskt lagd. Hans undervisning var också mycket uppskattad av studenterna. Almén betydelse visas av att hans prov för att påvisa socker i urinen användes inom sjukvården i över 100 år.

Prof. Frithiof Holmgren – den framstående forskaren – var en oduglig lärare; högfärdig och otillgänglig föraktade despoten sina lärjungar, som fingo syssla med färgsinne och oftalmometri, som han *sjelf lärt* sig året förut. Hans kinkighet vållade vårt uppror mot honom 1873? [se separat avsnitt].

Hans motsats var Olof Hammarsten, som gaf kurs i fysiologisk kemi och vikarierade i fysiologi, afundad av Holmgren. Honom hade jag att tacka för många upplysande impulser och mångårig ovärderlig vänskap. Ofta rådgjorde jag mig med honom i vetenskapliga frågor af kemisk art och bevistade ännu som flerårig Professor 2 ggr. hans skolkurser, för att kunna följa med i ämnet.

Holmgrens efterträdare som professor i fysiologi, Hjalmar Öhrvall, hade en helt annan uppfattning om Holmgren som föreläsare. Han skrev i sina minnesord över föregångaren:

Som lärare egde Holmgren en enastående begåfning. Hans föreläsningar, som nästan alltid åtföljdes af demonstrationer och experiment, utmärkte sig för en klar och genomskinlig form samt ett lättfattligt innehåll. [...]

[...] han visste att tillämpa den vid sina populära föreläsningar, hvarvid äfven hans mäterliga framställningskonst icke minst gjorde sig gällande.⁹⁹

Holmgren arrangerade också ett antal populära sommarkurser i fysiologi. 1893 års kurs ägde rum i den nybyggda institutionsbyggnaden Regnellianum, som därmed invigdes före den officiella invigningen vid höstterminens start. Föreläsningssalen var då fullsatt och många åhörare tvingades stå. Holmgrens föreläsningsskonst var allmänt känd och därför kom stora åhörarskaror för att lyssna. Holmgren avled samma dag som deltagarna till 1897 års sommarkurs samlades i den föreläsningssal där han själv brukat föreläsa.

På ett annat ställe i sina minnesanteckningar 1928 skrev Henschen:

Fysiologi. Det var något helt annat under Docenten Olof Hammarsten. Det var ett av de svåraste misstagen jag gjorde i anordningen av mina kemiska studier att jag ej vände mig till Hammarsten. Redan förut svag i kemi, ehuru jag hade ett *non sine* i medicofilen, saknade jag praktiskt underlag i ämnet. Läraren i kemi, Prof. August Almén hade sjelv inga kunskaper, men jag borde ha vänt mig till Hammarsten för att initieras i fysikalisk kemi.

Han [Hammarsten] vikarierade för den teml. förhatade Prof. Frithiof Holmgren, föreläste briljant. [...]

Det blev en kort tid O. H. vikarierade. Frithiof Holmgren var gramse på O. H.s förmåga, och när han från utlandet återkommit med sina just inlärdade oftalmometriska kunskaper och nya instrument, som vi aldrig instruerades i på ett populärt sätt. Tenterade för Holmgren (Löjligt!).

Patologiens studium tilltalade mig genast och den blev min följeslagare hela livet, särskildt vid den kliniska undervisningen. Jag kan väl säga, att jag är den förste kliniske läraren i Sverige, som vid *hvarje fall* tillämpat och demonstrerat likfynden, systematiskt mikroskopiskt undersökt alla lämpliga fall, och upplagt systematiska samlingar deraf till gagn för mig och undervis-

---

⁹⁹ Öhrvall, Hjalmar: Frithiof Holmgren. Ett minnesblad. Upsala Läkareförenings förhandlingar, Bd. III 1897 - 1898, s. 203 - 233.

ningen. Patologie Prof. Hedenius var nu egentl. ej naturforskare, utan stod på öfvergången mellan den gamla Hwasserska filosofiska skolan och nutiden. Hans föreläsningar voro dock mönster för metodisk schematisk framställning och derigenom lärorika. Hdus. egna originella reala undersökningar voro sparsamma, men felades ej.

Om Prof. H. stått närmare sina lärjungar och sjelv varit real forskare, så hade resultatet blivit bättre. Allt väl, jag är tacksam för vad jag lärde, ehuru mindre definitioner och mera realt vetande varit bättre. Såsom amanuens i ämnet fick jag av Prof. Gustaf Kjellberg betyget att (senare) vara en överdådig lärare. [...]

På ett annat ställe i sina minnesanteckningar återkommer Henschen till professor Hedenius:

Sist av ämnena studerades patologi och patologisk anatomi för ”Pehr” Hedenius – som innehade både kroppens och andens vältalighet. Helrakad med rödlätt ansikte och glasögon, som han ofta med nedlutad hufvud tittade öfver, när han nära inpå ville säga en liten spydighet, frapperade han genom talets afrundade perioder, logiskt ordnade och genom innehållets klarhet.

En Hwassers lärjunge hade han noga läst litteraturen och lade vikt vid att man gaf exakta definitioner på ”process”, ”inflammationer” o.d. men en sann naturforskare, som med förbiseende af form och definitioner kastar sig öfver nya observationer och revolutionerande hypoteser, det var han ej; derimot en god meddelare af kända fakta, som uppradades som på en tråd med ovanlig klarhet; och ej sällan späckades talet af fraser ur Hippokrates och Galenos.

Under nästan hela min studietid var han läkareföreningens tålige ordförande och höll välöfvertänkta, ja, värtaliga skåltal, med klassisk form och tankerikt innehåll, ej sällan med en viss humor. Hans son, Israel, har ärft både kropp och själ, ja miner och handrörelser af sin Pappa, dock utan att nå hans fulländade form i talet.

Också hans brist på original naturforskning går igen hos honom. Ingen af dem har därför oaktat sin samvetsgrannhet och stora beläsenhet åstadkommit något värdefullt eller originellt såsom vetenskapsmän, men väl ha begge med viss framgång trampat gamla stigar. [...]

Henschen fortsätter redogörelsen för sina studier med att skriva om sin kliniska kandidatutbildning:

En länk mellan gamla och nya tiden var ock Glas – som *saknade* naturforskarens observationsförmåga och fysikaliska blick och imiterade äldre klinici. Men god och välvillig var han, särskildt mot mig, som vann hans förtroende och erbjöds underläkareplats, som jag afböjde, då jag kände behof af en realnaturvetenskaplig skola, som fanns i Stockholm. Och ny effektiv fysikalisk terapi afböjde Glas, likaså den uppkommande medicinska kirurgien, t.ex. tappning af pleurit-exudat och operation af empyem, hjernoperationer o.d. *Ut aliquid fecisse videamur*¹⁰⁰ var hans fras vid recepters afgifvande.

---

¹⁰⁰ Ur Lactantius Devinae institutiones. Meningen betyder ungefär *så det verkar som vi gör något*.

Figur 20. Per Hedenius. Foto Albert Schwartz, Berlin. Kart- och bildenheten, ID 7263, UUB.

Hans motsats Carl Benedict Mesterton var den begåfvade, djärfe, m. våldsamme kirurgen. Omständigheterna förintade hans vetenskapliga karriär. Den nye Docenten, kirurgen Johan Waldenström, var det uppgående ljuset, den nya tidens heros. Djerf, hänsynslös, kunnig, intresserad, arbetsam och i sht oppositionslysten gick han sin egen väg, kunglig i sitt uppträdande och full af sjelfförtroende.

Han höll poliklinisk kurs våren 1874 för medicine kandidater kl. 7 på morgonen och jag blef hans mest förtrodde lärjunge och han hvar kanske min förste och *ende* lärare, men blott en mycket kort tid – c:a 2 mån. Denna korta tid blev anledningen till *mitt andra medicinska arbete* – om *Balantidium coli*.¹⁰¹ På polikliniken fanns ett fall af svår diarré, med *B. coli*, och frågorna uppställdes: är *B. Coli* orsaken till diarrén och huru bota sjukdomen? Jag fick i uppdrag att göra de mikroskopiska undersökningarna. Jag lät inköpa ett stort antal maskmedel mm. (se afhandl. Ett fall af *B. Coli*) och under mikroskopet avgjordes om dessa verkade på *B. c.* De flesta med negativt resultat. Då infusoriet var en fin äggviteklump frågade jag Hammarsten, hvilket är ett säkert, men för tarmen oskyldigt medel att fälla äggvita? Svar: ättiksyra + garfsyra. Jag blandade ättika med garfsyra och vi (Waldenström o jag) duschade tarmen dermed i lavemang. Resultatet var snabbt: djuren dödades, men, men ... pat. blef ej frisk. Waldenström skref genast: djuren ha ej betydelse för sjukdomen; jag sade: ett försök är ej tillräckligt. Tarmen kan ha undergått djupgripande kroniska förändringar. Och så skref hvar och en sin del af uppsatsen. Händelsen fogade så, att jag på sommaren i praktik i Leksand fick 5 af denna sällsynta sjukdom under behandling. Den bestod i liknande lavemang. Djuren dogo i 4 fall och pat. blefvo friska. I det 5te afreste pat. redan inom en vecka? (se afhandl. 5 fall af *Balant. coli*) med ovisst resultat. – Jag resumera-

¹⁰¹ Denna tarmparasit var tidigare känd hos djur och beskrevs första gången hos människa av Per Henrik Malmsten 1857 (*Infusiorier såsom intestinaldjur hos människa*). Malmstens elev Per Wising skrev sedan sin avhandling 1871 om *Balantidium* (*Till kännedom om Balantidium coli hos människan*).

de försiktigt att tiden ej vore inne att bedöma verkan på så få fall, men att sjukdomen gått tillbaka i samma mån djuren dött; så sannolikt orsakar djuren sjukdomen. Waldenström grep till det personliga argumentet: H. har gjort observationerna under förutfattade meningarna att B. orsakar sjukdomen – ej opartiskt af W. – Åren gingo: Utomlands kunde man sedermera bevisa att B. c. var orsaken såsom jag ansett. Sievers i Finland påstod med orätta, att Waldenström *och jag* förnekade B. colis patogenetiska betydelse och ville ej ta tillbaka beskyllningen, ehuru upplyst om misstaget. Då beslöt jag skriva uppsatsen: Über die pathogenetische Bedeutung d. Balantid. coli (Arch. f. Verdaungskrankh.) för att rättfärdiga mig och reklamera prioritet. Så en medicinsk upptäckt.

Richard Sievers, arkiater och generaldirektör för medicinalverket i Finland hade skrivit i Archiev für Verdaungskrankheiten att Waldenström och Henschens var de enda, som inte ansåg att Balantidium coli orsakade diarré. Henschen hade bett honom ändra vad han skrivit om deras uppsats, eftersom han menade att han visst ansåg detta. Sievers svarade:

Du ber mig att rätta ett, som Du säger, misstag af mig beträffande Din uppfattning af Balantidii betydelse. Af Din utläggning i brevet till mig finner jag att Du ej delar den uppfattning som af Waldenström och Henschen skarpt och tydligt uttalas i deras uppsats i Upsala L. Förh. Bd 9. Du måste dock tänka Dig att en läsare af artikeln omöjligt kan förstå att Du ej delar den uppfattningen som i densamma framhålles. Detta så mycket mera som Du uti Din senare artikel i samma Förhandlingar, Bd X, icke på ett tydligt sätt opponerar Dig mot det uttalande som Du tidigare afgivit tillsammans med Waldenström. Jag finner nämligen icke uti Din senare uppsats någon rättelse af Din tidigare tillsammans med Waldenström uttalad åsikt, endast den allmänna satsen att de anförda fallen 'torde vara alltför få för att någon bestämd slutsats om djurens betydelse eller sammanhang med diareet skulle ensamt på af dem med säkerhet kunna dragas'. [...]

Du får förlåta mig om jag anser mig icke hafva begått ett misstag, som skulle fordra rättelse från min sida. [...]

Jag anhåller att du sjelf verkställer densamma [rättelsen].¹⁰²

Waldenström och Henschens första uppsats publicerades i Upsala Läkareförenings förhandlingar 1873, band IX s. 133. De formulerar sig där inte så tydligt som behöfvts, men i nästa artikel om Balantidium, i band X s. 579–606 är Henschen ensam författare. Vid det möte där Henschen höll det föredrag som refererades i band X yttrade Waldenström i diskussionen: ”Min först uttalade åsigt, att balantiderna antagligen icke äro orsaken till diareet, fasthåller jag därför fortfarande”.

Detta yttrande tyder på att Waldenström och Henschen hade olika åsikter i frågan. Henschen hade emellertid inte varit tillräckligt tydlig i sin formulering, som därför var möjlig att missförstå. Trots dessa meningsskiljaktigheter fortsatte Henschen och Sievers att vara goda vänner livet ut.

---

¹⁰² UUB S. E. Henschen 21, brev från Richard Sievers 10/4 1900.

Upproret mot Frithiof Holmgren

Det uppror mot Holmgren som Henschen nämner berodde på studenternas missnöje. Som ledare för upproret angav han vid ett tillfälle studenterna Selén och Lars Forsberg, men ger senare en fylligare beskrivning:

Följden av allt detta [Holmgrens retlighet och elakhet] var allmänt missnöje bland oss hvilket exploderade i revolt. På bestämt klockslag lemnade alla lärjungarna institutionen och amanuenserna [i en annan anteckning skriver Henschen att det var Lille Selling, som lämnade fram skriften] framlemnade en af alla underskrifven klagoskrift – adress –, hvari vi klagade öfver bristande humanitet etc. Så kommo alla namnen, börjande, tror jag, med Hjalmar Helleday, så Nordenson, så jag etc. Det var efter upprepade sammankomster som skriften tillkom.

Holmgren svarade derpå: 'jag skall rådgöra med min hustru'. Men något svar erhöles vi vist ej, men ironiska uttalanden på lärosalen, då han visade hur reflexbarheten stegrades sjukligt genom stryknin; och vi liknades vid strykninförgiftade.

Hämnden kom för några af de svagare kandidaterna i tentamina. Ett par af dessa svaga hade aflagt en säkert klen tentamen, då Holmgren frågade den ene af dem: 'Har kandidaten något emot mig?' 'Svar: 'nej, inte alls!' Holmgren: 'men kandidaten står på listan'. Nu skyndade sig den andre, för att förbättra sin ställning inpassa oåtspod: 'inte jag heller' hvarpå H. replikerade: 'jo, kandidaten har skrivit sitt namn två gånger'. Scène!

På de kunnigare vågade H. sig ej.¹⁰³

Även andra vittnade om Holmgrens despotiska natur. Vaktmästaren Boivie på institutionen, som samlat på sig en smula pengar och tröttnat på att fånga grodor i dammarna för försöken och att städa upp efter medicinarnas laborationer, kom en dag upp till professorn för att meddela att han önskade sluta. Han fick till svar: "Jag har inget emot Boivie. Boivie stannar".¹⁰⁴

Frithiof Holmgren värnade dock om sin vaktmästare. I ett sex sidor långt inlägg till medicinska fakulteten 14 juni 1871 begärde han ett extra löneanslag på 220 kronor till vaktmästaren på fysiologiska institutionen. Hans argument var att denne hade ett mycket större och svårare arbete än vaktmästarna på de andra av universitetets institutioner genom att han hade ansvar för många dyrbara instrument. Framför allt var det emellertid skötseln av djuren, hundar, katter, grodor m.m. som fordrade stor kunnsighet. Vaktmästaren utsattes också för smädelser från allmänheten på grund av djurförsöken.

¹⁰³ UUB S. E. Henschen 48, anteckningar våren 1928.

¹⁰⁴ Granit, Ragnar: Frithiof Holmgren; Levnadsteckningar över K. Sv. Vet. Akad:s. ledamöter, Bd. 9, 1968, s. 683 - 698.

Figur 21. Frithiof Holmgren. Foto Emil L:son Finn, Kart- och bildenheten, ID 5779, UUB.

Tentamen

Så kommo 1873 tentamina i alla dessa ämnen. Det pluggades värre. Ryggens alla muskler med alla dess muskelfästen, hjernan och dess krångliga nerver, tusen namn o. data.

Farmakopéns alla preparat med alla föroreningar och så fysiologiens intressanta erfarenheter samt den medicinska historiens alla heroer och vansinniga teorier, allt slogs in i den stackars skallen med den framgång, att jag fick *cum laude* i alla ämnen, vill jag minnas. [...]

'Vi ska ta två dagar till detta viktiga ämne' förklarade Anat. Professorn Fredr. Sundevall. Men första dagen pratade vi mest om min Finnmarksresa och läste tidningar. Andra dan gällde det. Lyckligtvis var det i synnerhet 'förståndsfrågor' af den mest humoristiska art som vankades.

'Huru ligga Carotis begge grenar?' 'Jo så och så'. 'Men säg mig hvarför?' Svar: 'de ligga så och så hos barnet, derefter förlängs halsen etc.'. 'Nej, Herr Kandidat, vet inte kandidaten hvarför?' Svar: 'Nej'. 'di tycker om att slingra sig, Herr Kandidat. Och vid första förgreningen är första slingringen. Hvar är den andra?' Svar: 'när Carotis går in i hjernans basal-del'. 'Det är rätt, Herr Kandidat'.

Alla tentamina voro obehagliga. Med Almén trafvade jag en morgon långt ut å Polacksbacken och tillbaka in i skogen, öfver ängsrenar, allt under bombardemang af frågor. *Cum laude*.¹⁰⁵

Almén var känd som en sträng och fordrande tentator som ofta höll tentamen vid fem-sextiden på morgonen i samband med promenader i det fria.

Kliniska studier i Uppsala

Henschen återkommer flera gånger i sina minnesanteckningar till tiden som medicine kandidat i Uppsala:

Jag blev snart gullgosse hos Glas, som senare visade sig, då han erbjöd mig underläkareplats vid slutade kliniska studier, hvilket jag dock tacksamt afböjde.

Glas var en älskvärd och mycket beläst man, human mot alla, sjuka och friska, men ingen naturforskare – det insåg jag snart. [...]

Glas ansågs som en framstående praktiker och hade stor praxis. Han var mest negativ, ofta irrationel i sin terapi. Tbc.afmagring behandlades med kroppens ingnidning med fläkskvål, vid feber såsom tyfoidfieber fick man ej bruka bad eller kalla tvättningar. 'Naturum ducem sequamur' naturen vill göra dem varma, ergo må de ej afkylas. Det var den enda gång, tror jag, han blef förargad på mig, då jag tvättat, enl. då gängse bruk i Tyskland, Brandts metod, en tyfoidsjuk. [...]

På kirurgiska kliniken verkade Carl Benedict Mesterton och höll dessutom propedeutiskt öfversiktskollegium i kirurgi samt poliklinik nere i staden i gamla lasarettshuset. Klar framställning, värdefullt innehåll, djerfva operationer; dock var M.s glanstid förbi. Som jag senare fann såg han föga på sitt ena öga. M. var nog mycket sträf, men mycket uppuren af studenterna och välvillig. För Glas hyste han föga respekt och han var non-charlant i sin sjukhusvård. Antiseptiken var för honom okänd, tills hans underläkare senare började införa den. Stolt och briljant hufvud.

I Obstetrik fingo vi en elementärkurs och åsågo ett par förlossningar. Samtidigt med klinikarbetet besökte jag med mycket intresse sektionerna, hvilken stora betydelse jag redan insåg. [...]

Utän skryt kan jag väl säga att jag tidigt insåg bristerna i den kliniska undervisningen och senare som professor sökte bota denna.

Så gick efter 4 mån. 11 Nov. 1873 min kandidatexamen af stapeln [tillsammans med] Sillén och Lars Forsberg (Sillén förordnad skeppsläkare, sköt sig eller tog lifvet af sig på en expedition. Lars Forsberg, en godmodig werm-länning, blef tokig och dog före lic.examen), jemte Palmberg (?)¹⁰⁶ och Wijkmark, begge duktiga i sina ämnen. Men hvilket öde gingo ej dessa kun-

¹⁰⁵ UUB S. E. Henschen 48, anteckningar våren 1928.

¹⁰⁶ Carl Albert Selén (inte Sillén som Henschen skriver) dog 1877 i feber på ön Mauritius. Han var skeppsläkare på korvetten Gefle. Lars Forsberg dog 1880 på Vadstena hospital. I dödboken för hans hemförsamling Ölme står *Prim. Eqnoia, sec. aneurisma aortae*, det vill säga primärt vansinne, sekundärt aortaaneurysm. Henschen minns fel när det gäller Palmberg. Studiekamraten hette Theodor Palmlund. Han blev provinsialläkare i Tingsås distrikt i Kronobergs län men han blev suspenderad på grund av misskötsel 1888 och dog 1896.

niga och hyggliga kamrater till mötes. Omkr. 10 år senare återsåg jag Medic. Licentiaten Palmberg i Ronneby som förfallen alkoholist, delvis förlamad i benen och han lefvde blott några år ännu. Och när jag omkring 1908 föreläste nykterhet i Trollhättan infann sig en ståtlig fru och bad mig helsa på en gammal kamrat. Der låg Wijkmärk förlamad af alkohol i sängen; och dog visst snart derefter. 'Ja, det är aktningsvärt fara ikring och söka förekomma alkoholismen' eller något så sade han till mig.

1873–1874 – Efter medicine kandidatexamen i Uppsala:

4 månaders tjänstgöring började så efter aflagd examen. [...]

Samtidigt begagnade vi oss af Doc. J. A. Waldenströms poliklinik dels hemma hos honom, dels ute i staden, åkande med honom. W. var den uppgående solen. Hans höga kungagestalt, hans höga panna, djerfva uppträdande äfven mot äldre, sina lärare, imponerade och en offentlig dispyt med Mester-ton å läkareföreningen hade fullt hus.

Waldenström var min förste rationelle läkare i praktisk medicin, en framstående lärare, som diskuterade väldeligen diagnosen. Jag lärde af honom metod i undersökning och diagnostik. På hans mottagningsrum samlades vi i den mörka vintermorgonen kl. 7 fm. och han hade då ditsändt patienter.

Särskilt erinrar jag mig, då han reponerade en luxation af underkäken på en käring, som genast började skräfla med påföljd att käken ånyo luxerades. Ny reposition och en stor blommig näsduk bands om och hon kördes ut med förmaning att hålla mun. [...] ¹⁰⁷

Karolinska institutet

I mars 1874 flyttade Henschen till Stockholm för att börja sina kliniska studier. Som medicinstudent i Stockholm tog Henschen 1877 upp en diskussion om "Den nuvarande licentiat-edens lämplighet". Den ledde till att 61 studenter och lärare anhöll hos Konungen om att eden skulle avskaffas, vilken gjorde att regeringen ersatte eden med ett löfte. ¹⁰⁸

Studierna vid Karolinska institutet betecknade han i sina minnesanteckningar som en ny etapp i livet som förtjänade ett eget kapitel. ¹⁰⁹

Jag insåg redan innan jag lemnade Upsala den dominerande ställning KI måste t.f. av sina yttre gynnsammare förmåner komma att intaga: läge i huvud-

¹⁰⁷ UUB S. E. Henschen 48.

¹⁰⁸ Liljestränd, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska Institutets historia 1910-1960. Stockholm 1960, s. 597. Licentiateden, som hade införts 1829, löd: Och som mig rättighet nu meddelas att utöfwa läkarekonsten, så will jag i sjukdomars behandling endast använda sådana medel, hwilka erfarenheten, wetenskapen och mogen pröfning godkänt, sjelv, der fara är, och sådant ske kan, söka upplysning genom andre läkares tillkallande och råd, ej undandraga min tjänst, der den erfordras, ej heller genom hemliga sjukdomars upptäckande den sjuke skada och bedröfwa, utan öfwa mitt kall i Gudsfruktan och kärlek till nästan efter samvete och bästa förstånd. Så sant mig Gud hjelpe till lif och själ.

¹⁰⁹ UUB S. E. Henschen 48, anteckningar gjorda på Solbacken 18/7 1926.

staden med dess för nya läkare gynnsamma faktorer, de talrika präktiga sjukhusen, donationer osv. [...]

Malmsten var då chef å medicinska, C. G. Santesson å kirurgiska kliniken.

Malmsten, en begåvad lärare, som genom alkohol, i sht Malmstens konjak, fördervat sig och snart blev sinnesrubbad, beherskade lärarkåren, ej genom lärdom, ej genom kärlek till vetenskapen, som sen länge låg på hyllan, sen han hängivit sig åt de goda grosshandlarmiddagarna, der han fritt fick skråla och domdera med sina höga dekorationer och sin oförsynthet i tal och umgänge, varjemte han var Carl XV:s livmedicus och supbroder.

Många karakteristiska historier går om honom, såsom då en Grosshandlare vid en middag på Ms oförsynthet att värden gav honom för litet honorar svarade: 'Dig Malmsten, ger jag honorar bara för att Du ska komma på mina glada middagar; blir jag sjuk kallar jag på en annan läkare'.

Prins August var sjuk i lunginflammation och M. hade konsulterad sagt: 'Nu dör prinsen'. Men prinsen kryade till sig och då han en gång mötte M. lär han ha räckt lång nesa åt M. Kammarherren sade: 'Prinsen skulle ju dö'. M. svarade: 'När har man sett att den der gör vad han ska göra'.

Mot oss på kliniken var han ganska vexlande till lynnet, det erfor vi. En gång hade han farit ut i sin kritik mot en kamrats stilprof, kände då vissa naturkrav, sökte efter papper, då klinikanten kramade ihop sitt stilprof och sa: 'tag det der, det är ju inte bättre värdt'. M. som tyckte om ett grovt skämt var försonad och gav till ett av dessa skratt, deri han var en mästare.

Mot mig var han reserverad, men då en av kamraterna (Walle Selander) ville passa på att nedsätta mig svarade M. 'Ja, säga vad man vill, men Henschen är nog en duktig karl'. [Henschen karakteriserade Malmsten som *Deus ex machina*, egentligen *Gud ur maskinen*, i överförd betydelse en person som plötsligt löser ett till synes omöjligt problem].

Snart efterträddes M., som fördes till ett utländskt hospital, av dåvarande Adjunkten Ragnar Bruzelius, M.s motsats, en praktiskt begåvad, dock utan några vetenskapliga tendenser, men girig.

Gift med en av de vackra systrarna Kempe (Kristina) samlade han på hög. Hans fru dog av tuberkulos och Malmsten sade redan före hennes bortgång: 'Nu dör frun, så kan Du få gifta om Dig med (den rika) system'. B. följde det ironiska rådet, och ansågs vid sin död ega 7 000 000 kronor, men han hade nog ringa glädje av sina rikedomar. Då han valdes till medlem av medicinska föreningen, som uppvaktade honom, brast han till sist i gråt vid de orden: glädjen i världen är ringa, l.dyl.

När bibliotekarie Wieselgren bad honom om en slant till en fattig, svarade han, stickande handen i bröstfickan efter plånboken: 'Ska jag ta av mina dyrt förvärvade pengar'? Wieselgren skämtsamt tillfogade: 'Ta i den andra fickan, der de ärfda pengarna förvaras'. [...]

B. var en god praktisk läkare, men utan intresse för våra iakttagelser eller arbete. Utan ideal i världen, gick han framåt såsom en penningpåse. 'Nog går det för min familj att försörja sig i min tid, men min hustru och mitt stackars barn. Det kommer en löjtnant och tar alltsammans och gör av med det'. Och så lät han försäkra henne. Men neurosis kom över den stackars flickan, blev sinnessjuk av fruktan för att ej kunna försörja sig. Löpte på gatorna i Paris med sedlar instuckna i kläderna. Stackars barn!¹¹⁰

---

¹¹⁰ Bouppteckningen vid Stockholms rådhusrätt visade en behållning på 4 775 966 kronor och 93 öre, den största bouppteckning som dittills blivit inlämnad i Stockholm. Ragnar Bruzelius enda barn var dottern Ragna, född 1889 och död 1924. Hon var omyndigförklarad.

Bruzelius förstod mig och mitt strävande alls icke, hånade mitt arbete, men gav mig dock högt betyg, men aldrig ett vänligt eller uppmuntrande ord eller stöd, dock tror jag att han aktade mig.

Hans professorat därför utan gagn för vetenskapen. Såsom sjukhusläkare var han alldeles ointresserad, ty det gav inga pengar.

Vid mitt inträde hade jag för mången eld i ugnen, för att kunna rätt egna mig åt kliniken, skötte senare (1878 våren) även e.o. professuren i patologi.

Såsom sådan gjorde jag alla obduktioner för yngre och äldre, gav kursen i mikroskopisk anatomi och skötte samtidigt medic. kliniken och sångstudier samt specimentsarbete.

I en annan minnesanteckning från 1927 skrev Henschen om Malmsten:

Malmsten var en ivrig festprisse, gerna sedd av Carl XV, som han bidrog att taga livet av, då han ordinerade heta bad mot syfilis åt kungen, som hade tarmtuberkulos i sista stadiet.

Även Anders Retzius död påskyndade han enligt sonen Gustaf Retzius genom diagnosen tarmvred i st.f. obstruktion, mot vilket han ordinerade massor av metalliskt qvicksilver. [...] Men Malmsten, mera begåvad och qvick än den anspråkslöse Huss, gjorde livet för Huss obehagligt och lyckades köra bort honom.¹¹¹

Några andra framträdande lärare vid Karolinska institutet karakteriseras av Henschen i hans minnesanteckningar:

Figur 22. Per Henrik Malmsten. Kart- och bildavdelningen, ID 8906, UUB.

---

¹¹¹ UUB S. E. Henschen 49, anteckning om Karolinska institutet 3/9 1927.

C. G. Santesson var ingen öppen natur, ej heller synnerligen begåfvad; otillgänglig för antiseptiken [...] som infördes efter hans motstånd av underläkarna.

Carl Rossander, en skräflare med godt hufvud öfvade derimot antiseptik. En händig ögonoperatör, men rå kirurg har han lemnat många ruskiga minnen från sin våldsamma framfart. En stackars smålänning kom med en gammal armluxation, som Santesson nekat ta hand om ss. numera irreponibel. 'Hvad Professorn gör, gör det inte värre' bad smålänningen. Svar: 'Tig, håll käften, förb. smålänning?'. 'Ja, men ...' sade smålänningen. 'Hör du inte, tig, upp med dig på bordet'. Fogman [underläkare vid kliniken] drog; Rosse bultade våldsamt på axelleden. 'Krasch, der har vi ägget' sa Rosse, då armen gick af. 'Armen har varit luxerad och af förut'. Och smålänningen vaknade ur kloroformeringen med ett stort förband. Det fick han för sin småländska ihärdighet.

En söndag kom en qvinna med ett enormt sarcom, utg. från nafveln. 'I dag, mina herrar', sa Rosse, 'skall ni få se något extra'. R. hade lånat en veterinärekrasör¹¹², lade om och vred på. Roliga historier av (Carl Malmsten) och Rosse aflöste hvarandra. Pang! Hela tumören föll af, buken låg öppen med tallriksstor öppning, tarmarna ut på bordet! Man kunde ej snörpa igen, hålet snörades igen utan möjlighet att sy ihop de gapande kanterna. 'Ska de här också sändas till patologen' frågade kir. amanuensen. Det var en stor bit af colon, som ock afsnörts.¹¹³

Vid ett annat tillfälle berättar Henschen att Rossander alltid var på ett briljant humör, svor och berättade historier. Snabb att sätta diagnos även om den ofta var fel och oförsiktig vid operationerna. En gång skar han av vena jugularis (halsvenen) och sade då "med dig har jag förr druckit brorskål".

Santesson var, enligt Henschen, motståndare till antiseptiken. Svärsonen, professorn i kirurgi vid Karolinska institutet John Berg ger en något annorlunda version:

År 1868 studerade den d.v. docenten Törnblom hos Lister, och på grund av hans meddelanden började prof. Santesson i februari 1868 att använda, vad som då kallades Listers förband. Efter Törnbloms hemkomst vikarierade han under Santessons sjukdom under 8 månader som klinikchef och fullföljde då den antiseptik, som han lärt sig. Ett studium av den uppsats om Listerförbandet, som Törnblom infört i Nord. med. arkiv (B. I.), ger en synnerligen intressant inblick i, hur liten likhet den då brukade Listermetoden ägde med den sårbehandling, som 1877 beskrives i dr Söderbaums doktorsavhandling *Om Listers antiseptiska metod*. När jag 1876 vikarierade som amanuens på Serafimerlasarettet, brukades en form av Listerförband med lappar indränkte i karbololja, och i några valda, rena fall med den slutliga typ av bandage, var till Lister då kommit, hans s.k. karbolgas-förband.¹¹⁴

¹¹² En kedjesåg eller järntråd, som läggs om det som man vill skära av.

¹¹³ UUB S. E. Henschen 48.

¹¹⁴ Berg, John: Några synpunkter på antiseptikens genombrottstid av en som upplevat den. Hygiea Bd. 93, 1931, s. 449 - 473.

Henschen skildrar denna viktiga epok i kirurgiens historia på följande vis:

[...] Emellertid uppstod opposition att så många liv gingo förlorade genom sårfeber. Utomlands var redan antiseptik införd och så uppträdde en dag Santesson i vit rentvättad kaftan och dermed gjorde först anti- sedan aseptiken sitt triumftåg in på den gamla Serafen. Santessons svarta kaftan besjöngs av Forsberg i en klassisk bliven visa om bakterier gömda i kirurgens rock. Till omslaget bidrog bl.a. Erik Nordenson, den häftigt moderne kamraten, som ej blev älskad av Santesson.¹¹⁵

Läkarvikariat

Under studietiden vikarierade Henschen ibland som läkare. Från 20 maj till 21 augusti 1874 var han t.f. extra underläkare i Leksand. Han tog med sig Kunzes *Compendium der Praktischen Medizin* och efter en ytlig undersökning av den sjuke satte han sig i en undanskynd backe eller ett buskage för att läsa på om mindre kända sjukdomar. I synnerhet fruktade han eventuella förlossningsfall, som han inte hade någon som helst erfarenhet av. Tiden i Leksand var för honom mycket betydelsefull och han såg på våren 1928 tillbaka på den med glädje:

Vid inträdet i provinsialläkarbostaden i Leksand sa den mörke, vackre Landgren, han den hatade läkaren med de mörka ögonen och stora håret: 'Jag har en patient åt Doktorn'. Det gick en isande aning genom mig. 'En karl som skurit halsen af sig'. Der låg han med gapande stort sår, afskuren luft- och matstrupe, mållös, och ville ej lefva, en försupen gammal dalmas. Jag redde mig till och Landgren reste på semester.

Matstrupen fiskades upp ur bröstkorgen, med möda dissekerades den lös men stumparna räckte ej till att förenas, luftstrupen kunde ej sys ihop, ty laryngeus inf. var säkert afskuren. Såret fylldes med borsyra. – Fallet gick bra och var m. unikt ss. läkt (se Upsala Läkareförenings förh.). Fallet ansågs så märkvärdigt att det upptogs i Deutsche Kirurgie.

Sommaren 1874 var för mig en märklig sommar. Mitt första fall blef snart bekant i orten, folk vallfärdade att se min pat. och ryktet om den märkvärdige nya doktorn spred sig snart vida, ända ner till Wermland.

Jag fick en tid efteråt besök af Prof. Retzius och dr. Nordenson, som redan i Wermland hört omtalas underdjuret.

Aldrig har jag varit så okunnig och aldrig varit så eftersökt och uppbugen som denna tid. Med stigande kunskaper sjönk praktiken undan för undan; och när jag efter mitt 50de år verkligen samlat en god erfarenhet och rätt mycken kunskap, så började praktiken aldeles sina af. Lefve läkarekunskapen!

Jag samlade denna sommar icke blott pengar och återvände efter 3 mån. med 3 000 kr. kontant [145 000 kronor i nutida värde], af hvilka dock genast, vill jag minnas, 400 kr. el. mera bortgåfvos till mina bröder i Florida, som behöfde dem. Äfven en stor erfarenhet förvärfvade jag. Från morgon kl. 8 ofta till qvällen stod en ström sjuka vid min dörr; och ofta under nätterna satt

¹¹⁵ UUB S. E. Henschen 49, antecknat 5/2 1927.

jag i rappkärran på sjukbesök. Det var en herrlig sommar. Jag kommer ihåg den ljusa sommarnatten, då jag reste genom byarna till Rättvik – jag tror 6 mil ända till Furudals bruk i Ore och såg huru man reste [...] majstång; än sof jag i kärran.

När jag ibland kom hem först på morgonen, stod en ny skjuts framför dörren. Vid denna tid hemsöktes trakten af de svåraste epidemier, tyfus, koppor m.m.

Bland märkvärdiga fall voro äfven de 5 Balantidii fall ofvan omtalats.

En bonde led af oupphörlig hicka och skrämts, att han skulle snart dö, kom aldeles af sig, när han kom inom dörren, för att återfå hickan straxt efteråt. Detsamma hände mig i Ronneby. Denne reste till Köpenhamn, der samma evenemang inträffade. Han hickade ända till han stod inför läkaren; och återkom med full hicka till Ronneby.

Det var en glimrande tid för mig äfven ur social synpunkt; öfverallt var jag väl mottagen och gerna sedd. Inga ovänner.

Henschen träffade senare åter mannen från Leksand, som försökt att skära halsen av sig. Han kom på hösten in på Serafimerlasarettet, där Rossander frågade: ”Vem har behandlat detta fall?” ”Jag”, svarade Henschen och det gav honom ett visst anseende hos professorn och hos kamraterna. Han fick också utföra en underbensamputation på Rossanders avdelning. ”Inte så brottom, inte så brottom” sa Rosse och kamraterna sa: ”det der gjorde du bättre än sjelve Rossander”.

Av Henschens redogörelse i Upsala Läkareförenings förhandlingar framgår att luftstrupen mynnade i en fistel på halsen och att mannen andades med ett väsende ljud igenom fistelhålet. Han kunde till följd av det inte tala. Där- emot hade sutureringen av matstrupen lyckats så att han kunde svälja. Orsaken till att han kom till Serafimerlasarettet var att passagen vid det avsnitt som blivit suturerat hade blivit trång och skulle nu vidgas.¹¹⁶

Henschen fick 1928 ett brev från en doktor G. D. Scott i Sullivan, Indiana, som skickade ett särtryck från The Journal of American Medical Association om ett fall som Scott behandlat. Det rörde sig om en man som också skurit av sig strupen. En av Henschens brorsöner i Amerika hade berättat för honom om Salomons lyckade operation.¹¹⁷

Den ordinarie läkaren i Leksand, Landgren, karakteriseras av Henschen som en hård och otillgänglig man. Landgren sade till honom: ”Folket här ena djeflar. Kläm åt dem, låt dem betala bra”. Efter tre månaders praxis hade Henschen fått en helt annan uppfattning om folket, ett praktigt men styvt folk som fordrade en helt annan och vänligare behandling.

Även i Leksand samlades sångare och bildade en kör. Han blev där också god vän med prosten Boëthius och särskilt dennes son Edvard och sedermera landshövdingen Axel Svedelius. Den senare sade ofta att Henschen räddat

¹¹⁶ Henschen, S. E.: Fall af läkning efter fullständigt genomskärande af luft- och matstrupe. Upsala Läkareförenings förhandlingar, vol. 10. 1874 - 1875, s. 152 - 155.

¹¹⁷ UUB S. E. Henschen 21, brev från G. D. Scott 1928.

hans liv. Han hade en svår kolit, som behandlades med lavemang av den unge läkarevikarien.

Från 1 juni till 16 augusti 1875 tjänstgjorde Henschen i Mariestad som t.f. lasarettsläkare och en månad som t.f. stadsläkare.

Om den sommaren skriver Henschen i sina minnesanteckningar att han var förordnad som lasarettsläkare för doktor Per Södermark, som också var brunnsläkare vid Lundsbrunn.

Lasarettstjensten var nog öfver mina kunskaper och operationsförmåga. Svåra fall saknades ej, en del svårare operationer utfördes med mer eller mindre framgång. Och äfven en mycket svår tångförlossning af tvillingar hos en 42-årig förstföderska. Ena barnet dog.

På sommaren blef jag ock förordnad till stadsläkare för Dr. Hedlund. Jag var nu ensam ansvarig läkare för stad och lasarett, hvilket jag kände nog så tungt, då jag ej hade någon äldre att konsultera och många svåra fall förekommo, dock ej inga som lämpade sig för att publicera. Ett litet 1-års uselt barn, sannolikt syfilitiskt barn med ett enormt liggsår tog jag visst lifvet af genom att betäcka såret med den starka karbololjan, som då brukades till sår.¹¹⁸

En dag infann sig en ståtlig ung fru – precis samma ålder som jag, Fru Beda Öfvergaard, gift med kaptenen Ö., född norrman, och hade difteri. Då jag skötte henne med framgång, och hon var lika söt som musikalisk, så blefvo vi snart såta vänner. Och snart blef jag daglig gäst hos henne och hennes gamla moder, fru von Holten. [...]

Och så kilade jag hvar ledig stund dit och sjöng timtals – en utmärkt öfning. Hennes man Otto var på Axevalla och exerceerade bondtölpar.

Jag tror nog att min vän Beda blef förtjust i mig allt för mycket; och snart var det klart att hon ej var lycklig med sin osympatiska man. Men å min sida var det blott en varm vänskap, som varat hela lifvet, ehuru vi sällan träffats sedan dess, men deremot korresponderat – än idag.

Breven från Salomon till Beda finns inte bevarade, men Beda skrev sammanlagt 28 brev till honom mellan 1911 och 1923. Bedas brev var mycket känslösa:

Jag hör dig, ser åter unga doktorn, upplever åter och åter våra härliga stunder vid pianot, de sänger Du sjöng hör jag, spelar dem med kärlek *ännu* efter så många år. Ja, det var en underbar tid och för andra *än oss* kunde den blivit farlig.

[...] Min käraste av alla vänner! För ditt sista välkomna bref tackar jag innerligen, att få bref från dig är min största glädje, jag lefver åter upp den underbara sommaren, som så ofta står för mitt minne – och hur kommer det sig, Henschen, att det är så ännu efter så många, många år; jag hör ännu Din härliga röst, jag ser dig – minns min förtvivlan dan efter du reste.

[...] I sommar ville jag gerna göra en resa till Mariestad och vara der några dagar – lifva upp gamla minnen.

---

¹¹⁸ UUB S. E. Henschen 47. Karbololja var en lösning av karbol och olja som ingick i Listers spray .

[...] För oss fanns ingen fara eller ens en tanke deråt. Men den förtvivlan jag kände då du rest, väckte mig – det är gott att tala uppriktigt någon gång, och nu, hvad gör väl det!!

Det finns också bland hustrun Gerda Henschens brev en odaterad hälsning från Beda och hennes man till makarna Henschen. Under första världskriget delade Beda Salomons önskan om att tyskarna skulle segra.

Sommaren 1926 mindes Henschen sommaren 1874 och skrev följande i sina minnesanteckningar:

[...] Så Beda Övergaard har dött den sista dagen 1925, över 80 år tror jag. Och jag som trott att vi var årsbarn. Under många år har hon känt sig ensam och övergiven i världen, har hon tillbragt sina år i en enslig våning med sitt piano. Der mottog hon mig, då jag höll nykterhetsföredrag i Sköfde, i sitt hem. Vi musicerade till sent på kvällen. Det var visst 1917 eller så. Sen dess har vi brevvexlat, i varje [brev] har hon deklarerat sin kärlek till mig, som den ende hon älskat i livet.

1923 fick jag brev att hon var så dålig, att jag genast reste ned till henne och tillbragte några timmar och talade med henne om gamla minnen.¹¹⁹

Beda dog 1926 och Henschen skickade en krans av lilafärgade syrener med en bukett av skära hyacinter. Den låg på kistan vid dess huvudända. Han bad att få tillbaka de brev han skickat till henne men fick svaret att Beda hade bränt dem.

Sommaren 1874 i Mariestad medförde flera bekantskaper som Henschen mindes:

En annan bekantskap af mera betydelse inleddes, då jag besökte Hindsberg, en knapp mil utanför Mariestad. Der bodde majoren Magnus von Essen, gift med den älskvärda, fordom vackra Clara, en syssling genom Rosenschöldarna. [...] Den lika vackra som rara [dottern] Clara med sitt ljusa hår, blå ögon och sköna hy samt älskvärda skratt förtjusande. Hon blef senare inackorderad hos syster Maria och gift med Dr. Gösta Naumann, en ej aldeles sympatisk kamrat.¹²⁰

Henschen var sedan t.f. biträdande läkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka under augusti till oktober 1875. Chef var då e.o. professorn Wilhelm Öhrström. Hela 1876 var han amanuens vid Karolinska institutets patologisk-anatomiska avdelning och amanuens vid Serafimerlasarettets medicinska klinik från 1 februari till 1 november 1877. Därefter var han underlä-

¹¹⁹ UUB S. E. Henschen 48, antecknat 16/7 1926.

¹²⁰ UUB S. E. Henschen 48. Henschen minns fel. Clara gifte sig med en jägmästare, som vid hennes död 1897 gifte om sig med en yngre syster. Det var system Julia, som gifte sig med Gösta Naumann. Som pensionerad kirurg skrev Naumann *Svenska kirurgins historia*, ett maskinskrivet, ej utgivet manuskript på 674 sidor där 400 sidor handlade om hans och Henschens samtida: Santesson, Rossander och Lennander. Manuskriptet finns nu på Hagströmerbiblioteket i Stockholm.

kare där till maj 1878 och under vårterminen 1878 förestod han adjunkturen i patologisk anatomi vid Karolinska institutet.

Tentamen i kirurgi för Carl Gustaf Santesson beskrivs så här:

[...] i tentamen (för Santesson) fick jag mitt 'cum insigniore', jemte min samtida kirurgie amanuens Carl Axel Bergh, sedermera kirurg i Gefle. C.A.B. var derjemte Filosofie D. men lomhörd, men hade ej framstående begåvning och stod sig i tentamen sämre än jag. 'Hvilka fel pläga begås vid trakeotomi'? Jo, till sist fann han pressad: 'man överskär jugularis'. 'Det räknas ej såsom en accidens' svarade Santesson.

Bergh kom ihåg Rossanders operation, då halsvenen hade skurits av och Rossander sagt "Med dig har jag förr druckit brorskål". Bergh hade blivit filosofie doktor 1871 på en avhandling om djurlivet i Kattegatt och Skagerrack. Trots Henschens ringa uppfattning om Berghs begåvning blev denne en framstående kirurg, som också skrev många vetenskapliga avhandlingar. Henschen promoverade honom till medicine hedersdoktor vid jubelfesten 1893.

Henschen tog medicine licentiatexamen 31 maj 1877 med högsta betygen i alla ämnen utom rättsmedicin – insigniore,¹²¹ som Stockholm någonsin utdelat enligt hans egen uppgift. Rättsmedicin ägnade han endast tre dagar åt och fick betyget cum laude approbatur av professor Axel Jäderholm.

Femtio år senare kom Henschen ihåg sin examen:

Emellertid var det en festedag, då vi slutade våra studier. Vi voro 12 på en gång. Jag minnes den äldsta *Hjalmar Helleday*, litet överläggare av finansiella skäl, en hygglig och anspråkslös kamrat, godhjärtad, ej över sig begåvad. Efter åtskilliga år blev han av öfvertygelse homöopat och skiljde sig derigenom från kamraterna. Så den stolte Gösta Naumann Holmensis, senare gift med den vackra Clara von Essen från Hindsberg, Mariestad, för 1 à 2 år sedan avliden, kirurg först i Helsingborg, så i Göteborg, stod ej väl med sjukhusstyrelsen, ej heller med kamraterna, blev svag och lam i benen. Så Edvard Selander, en erotisk vällusting, förstörde under en erotisk-baccanaliskt ungdom sin förmögenhet, gifte sig med en rik krämardotter och ligger sen många år såsom en rentier i Nizza, utan mål i livet, men gott huvud, som ung mycket vacker, på äldre dar pussig, rué.

Med nöje lemnade jag skolbänken och våra lärare. Bland dem minns jag dock med tacksamhet *Axel Key*, vars guldgris jag var. Han hade höga tankar om mig och min vetenskapliga förmåga.

Prof. Gullstrand har delvis med ledning av min självbiografi i K.V.A. lemnat en biografi av honom. Key var en genialt begåvad man, men utan reda; mångsysslare, blev facit av hans liv ringa, i patologi nästan intet utom ett par 2 små goda uppsatser om cirkulationsförhållandena i njurarna och njurecylindrar. Hans stora biologiska arbete har Retzius nästan uteslutande

---

¹²¹ Betygsskalan var approbatur – godkänd (B), non sine laude approbatur – icke utan beröm godkänd (Ba), cum laude approbatur – med beröm godkänd (AB), cum insigniore laude approbatur – med utmärkt beröm godkänd (a) och laudatur – berömlig (A).

författat. Key hade aldrig tid och ro till något kontinuerligt arbete, som därför blev rapsodiskt, oroligt, framkastade hypoteser i rik mängd, utan varaktigt värde.

Hans föreläsningar lemnade ringa valuta, men voro underhållande.

Livlig, glad och trevlig gynnade han mig. 'Genialiskt' tillropade han mig en gång vid ett anordnande i föreläsningssalen, der *nu* min son undervisar. Redan 28-årig blev han Professor, hade ej skadat att han fått systematiskt utbilda sig.

Blott skolhygien lemnade han efter sig, ett rent statistiskt arbete. I patologi finnes en hel del småsaker; ingen reda på institutionen, som först nu fått en lämplig chef, som egnar sig åt vetenskapen och lärarekallet genom samvetsgrannhet och ordning; har just i afton (5/2 1927) derom talat med honom.

[...] O. Medin, som svurit på att 'den förbannade Henschen skall aldrig bli professor vid Institutet' spådde orätt. – Han var och förblev utan skäl min bättre ovän till döden. Det såg jag på honom, ej långt före hans död. Orsak??¹²²

Figur 23. Axel Key. Foto Joh. Jaeger, Stockholm. Kart- och bildenheten, ID 13805, UUB.

¹²² UUB S. E. Henschen 49, 5/2 1927.

Fysiologistudier i Leipzig

Medicine licentiatexamen firades i maj 1877 med en storartad fest på Hasselbacken tillsammans med kamraterna, en fest som gjorde Henschen hes i 14 dagar. Han reste sedan till den berömde fysiologen Carl Ludwig i Leipzig. Det var emellertid en olämplig tid att komma, eftersom det var i slutet av terminen. Henschen skildrar i sina minnesanteckningar sin vistelse där:

Den älskvärde lärde lemnade mig ett paket preparat af njurar, som afsöndrat indigo, med påskrift: 'Gott kennt die Nieren, *Mosso* aber nur die Nierenkanälchen' (sedermera Prof. Mosso i Turin).

Heidenhain, den berömde Fysiologen i Breslau, Ludwigs opponent i afseende å njursekretionen, hade injicerat indigosvafvelsyrat natron å kaniner och funnit att de slingriga kanalernas celler blefvo starkt färgade och visade sig räfflade. Han drog deraf slutsatserna att dessa celler voro uteslutande de afförande organen, genom en verksamhet hos deras stafvar, som gånge cellerna ett refflat utseende; allt i strid med Ludwigs teori om urinafsöndring i glomeruli.

'Sök att visa detta' sade Ludwig till mig, 'huru det förhåller sig'. Själv hade Ludwig ingen tid att egna mig vid försöken. Jag fann Heidenhains försök riktiga, och reste i juli ej rätt nöjd med mina försök från Leipzig. Jag hade dock fått insikt om huru bristfällig min medicinska uppfostran var!

Hemkommen försökte jag fortsätta mina försök på Prof. Christian Lovéns fysiologiska laboratorium; och så vaknade i mig ett lifligt begär att någon tid få arbeta på ett fysiologiskt institut, för att förbereda min öfvergång till kliniskt studium; jag meddelade min önskan att bli t.f. laborator, men möttes av Lovéns kategoriska: 'den platsen ska Edgren ha'. Vid min anmärkning att jag var medic. licentiat, E. blott kandidat, fick jag till svar: 'Var god lemna laboratoriet. E. skall ha det der rummet, det finns ej plats för Dig här'. Och dermed kördes jag formligen ut. Det var ett hårt slag då jag för avslutande av mitt disputationarbete behövde institutionens dyrbara instrument. Men det hjälpte ej; jag kördes på dörren.

Lyckligtvis hade jag då i smyg om söndagarna slutnyttjat Ludwigs kymografion o.a. och måste flytta till Sabbatsberg.

Så behandlades jag av den store 'sympatiska' Christian Lovén. Han sökte ock reta upp Key, men förgäves och nedsätta mig i Upsala medic. fak.s ögon.

På Sabbatsberg lyckades Henschen lösa gåtan med urinutsöndringen. Han kom på tanken att glomeruli förhåller sig olika omedelbart vid injektionen och senare. För att undersöka detta lade han en slynga om njurhilus och drog åt den omedelbart efter injektionen och lade njuren i absolut alkohol för att förhindra diffusionen av färgämnet. Glomeruli var då färgade, men inte kanalernas celler. Några minuter senare var bilden omvänd, glomeruli ofärgade och kanalerna färgade. Resultaten redovisades i hans doktorsavhandling¹²³ och lämnades också in som tävlingsbidrag till Svenska Läkaresällskapet, där han fick pris i konkurrens med

---

¹²³ Henschen, S. E.: Om indigosvafvelsyradt natrons afsöndring i njurarne. Experimentel undersökning öfver urinsekretionens mekanism under fysiologiska och patologiska förhållanden. Stockholm 1879. Glomeruli är de nystan av blodkärl i njuren där urinen filtreras. Njurhilus bildar njurbäckenets övergång till urinledaren.

Fredrik Björnström, som skrev om pulsen. Axel Key såg också till att Henschen fick Flormans pris.¹²⁴

Henschen hade skickat ett exemplar av skriften till Magnus Huss, som tackade i ett vänligt brev:

[...] Enligt vad jag kan förstå har just Herr Doctors afhandling detta höga värde; jag lyckönskar uppriktigt till denna början på den rent vetenskapliga medicinens område; den som så börjar, måste man vänta mycket utaf. *Perge quâ coepisti.*¹²⁵

Underläkare vid Serafimerlasarettet

När Henschen kom hem från Leipzig fick han i september 1877 tjänst som underläkare vid Serafimerlasarettet. Professor Bruzelius frågade vad han gjort i Tyskland. När Henschen svarade att han studerat njurarnas fysiologi svarade Bruzelius hånfullt ”Ha, ha, ha”. Det var lärarens uppfattning, som Henschen kom ihåg den 51 år senare.¹²⁶

Samtidigt tog Henschen sånglektioner för en sångare vid operan och gick hos ögonläkaren Anton Bergh för att lära sig ögonsjukdomar och ögonspegling, en nyhet, som han studerade tillsammans med Erik Nordenson. Fram emot jul hal-kade han på Serafimerlasarettets isiga gångar och bröt vänster underarm. På grund av detta måste han fara hem till Uppsala för en längre tid.

Henschen tjänstgjorde också som obducent på Sabbatsbergs sjukhus, som hade öppnats 21 januari 1879. Under sjukhusets första år fanns ingen obducent anställd utan det ålåg de två överläkarna att utföra obduktionerna på de patienter som avlidit vid sjukhuset. De fast anställda läkarna var hårt belastade av sina övriga uppgifter och hade heller inte någon speciell kompetens som obducenter. Problemet löstes på så sätt att vardera av överläkarna avstod från ett belopp av sin lön motsvarande en fjärdedel av ett obducentarvode, medan sjukhuset bidrog med den resterande delen.

Obduktionsfrekvensen på sjukhuset var mycket hög, av 161 avlidna obducerades 153. Protokollen från obduktionerna finns fortfarande bevarade. Verksamheten ansågs så värdefull att en sammanfattande redogörelse publicerades redan i den första årsberättelsen från Sabbatsbergs sjukhus 1880. Detta år beviljades ett anslag på 1 000 kronor i sjukhusets stat för en tjänst som obducent. Den förste innehavaren blev Curt Wallis, Henschens medarbetare på turnéerna runt landet med föredrag mot alkoholmissbruket 30 år senare.¹²⁷

---

¹²⁴ Flormans pris är instiftat av Kungl. Vetenskapsakademien till minne av professor Arvid Henrik Florman i Lund.

¹²⁵ UUB S. E. Henschen 8, brev från Magnus Huss 28/12 1879. *Perge qua coepisti* är hämtat från Ciceros första tal mot Catilina och betyder ungefär *Fortsätt som du börjat*.

¹²⁶ UUB S. E. Henschen 49, upptecknat 21/2 1929.

¹²⁷ Sabbatsbergs sjukhus 111 år. Stockholm 1990, s. 202.

Syskonen

Maria Henschen och den Henschenska flickskolan

Salomon Eberhard Henschens enda syster Maria var född 1840. Hon var, liksom bröderna, en flitig brevskrivare. I det Henschenska arkivet i Carolina Rediviva finns 340 brev från henne till Salomon. Det första är daterat Mariadagen 1857 och adresserat till ”Min älskade yngste idag 10-åriga broder Salomon”.¹²⁸ Hon fick faderns stöd att skaffa sig en utbildning, vilket inte var så vanligt för flickor på den tiden. Hennes far skrev i ett brev 27 juli 1867 till vännen Johan Falkman om sin dotter:

Just nu fick jag av Docenten Hildebrandssons fru höra, att Du skulle hafva fått och till Vännen [...] lemnat uppdrag, att till något rikt folk nära Rio Janeiro skaffa en gouvornant mot utmärkt goda, att ej säga fabulösa vilkor, näml. 2 000 Rd (svRmt) till öfverresan, som skulle ske öfver Marseilles, samt 3 000 Rd, eller 3 000 francs, årligen som lön jämte fritt vivere och andra förmåner.

[...] Nu har jag ock en dotter med ganska lyckliga naturgåfvor, fastän icke alla fått utvecklas så, som min plan var i hennes ungdom. Vid tolf års ålder var hon så stark att hon kunde lyfta mig, red förtvifladt (?) barbacka och simmade långt samt dök till stora djup. Vid den åldern kunde hon biträda vid rättande av sina bröders latinska scripta, och gick långt framför sin äldre bror i geometri. Ehuru otroligt det låter skadades icke hennes reda i hufvudet deraf, att hon samtidigt läste sex à 7 främmande språk neml. hebreiska, grekiska, latin, franska, engelska, tyska och om jag minnes rätt redan då började italienska. [...]

Denna min dotter har i flera år varit lärarinna hos mamsell Fryxell i den stora pensions- och uppfostringsanstalten på Rostad vid Kalmar. Derefter har hon varit guvernant hos Generalmajoren Grefve von Essen i Helsingborg och på Vik i Upland, samt en kort tid hos Ankarkronas, då de bodde å Stäket. Sedermera har hon dels studerat dels ock slutligen anlagt skola här, der hon två år haft 15 à 20 flickor. Min dotter (Maria) talar ledigt franska, tyska och engelska. [...] Jag kan [...] icke veta om hon skulle vilja antaga en sådan plats som den ifrågavarande.¹²⁹

---

¹²⁸ UUB S. E. Henschen 10a.

¹²⁹ Henschen, Helga: Min väg till Rebella. Stockholm 1981, s. 118 - 119.

Figur 24. Maria Henschen 1887. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 11498, UUB.

Maria utbildade sig till lärarinna och gjorde flera studieresor till Tyskland och Frankrike. Efter utbildningen var hon först lärarinna i Västerås och sedan hos Cecilia Fryxell i Rostad utanför Kalmar från 1861 till 1865 då hon startade en liten privat flickskola i den Henschenska gården vid Kyrkogårdsgatan i Uppsala. Salomon anger att skolan sedan flyttade till Nedre Slottsgatan och sedan till Marias gård på Trädgårdsgatan 10. Med ekonomiskt stöd av Fredrik Björnström inköptes sedan fastigheten Trädgårdsgatan 7, som senare kom att tillhöra Uppsala hushållsskola.

Skolan övergick 1870 i det nystartade Högre allmänna läroverket för flickor. Initiativtagare var bland andra teologiprofessorn Claes Adolf Hultkrantz och docenterna Per Adolf Geijer och Hugo Hildebrandsson. Maria Henschen engagerade sig mycket i den nya skolan, där hon blev föreståndarinna och tog det ekonomiska ansvaret. Hon var en av pionjärerna för de svenska flickskolorna.

Där undervisade också blivande biskopen Henning von Scheele, den blivande ständige sekreteraren i Svenska Akademien Carl David af Wirsén, [Carl David af Wirsén var kusin till Hugo Hildebrandsson] och filosofen Pontus Wikner.

Figur 25. Henschenska flickskolan på Kyrkogårdsgatan (Henschens nedre gård). Kart- och bildenheten, ID 11503, UUB.

Salomon undervisade i naturvetenskap vid Henschenska skolan från 1864 till 1866. Ämnena var botanik och zoologi och senare även kemi. Han inrättade också där ett litet museum med skelett, kranier och växter. En av dem som försåg honom med material till museet var zoologen Anton Stuxberg, som varit hyresgäst hos fadern Lars Wilhelm Henschen på Kyrkogårdsgatan. Sommaren 1875 var Stuxberg i Fiskebäckskils marinbiologiska forskningsstation för att samla material för sin egen forskning. Han bad i ett brev Salomon att gå in i hans rum och hämta ett par böcker som han oundgängligen behövde och skicka dem per järnväg, som var snabbare än med post. Stuxberg hade fångat några *Cariophylla Smithii*, som matades enligt den Eisenska metoden med äggvita. Gustaf Eisen var en vän till Stuxberg och hade också hyrt rum hos Salomons far. Han skrev vidare:

Sedan jag sist skrev har jag fått omkring 16 *Pennutula Rubra* [en korall]. Nu, tror jag, skall jag kunna 'presenta' skolan 4 eller 5 vackra, väl inslagna djurstockar af den arten.

De glasflaskor och burkar Stuxberg tagit med sig höll på att ta slut och han frågade Henschen om den Henschenska flickskolan kunde ge honom sex riksdaler till att köpa 50 stycken opodeldocflaskor à 15 öre på Akademiska apoteket och skicka till honom i Fiskebäckskil. I gengäld lovade han att skänka ett exemplar av varje djur han fångade till skolan. Henschen hade skrivit en lista på vad han ville ha, men Stuxberg meddelade att unika exemplar skulle i första hand ges till professor Sven Lovén på Naturhistoriska riksmuseets evertebratavdelning, som hade finansierat hans vistelse vid den marinbiologiska forskningsstationen.¹³⁰

Salomon Eberhard Henschens umgänge under början av 1870-talet var huvudsakligen samlat i Marias hem:

Det var i skolan en rad vackra flickor, främst Emilie Axelsson, sedermera professorskan Herman Almkvist¹³¹, Marie Louise Dufberg, sedermera Doktorinnan, prostinnan Örström i Köping, Lydia Widman, sedermera g. med Häradshöfdingen Sven Casper Bring, Agnes Örström alltid prima gift med ? [Agnes var gift med smidesfabrikören Klas Johan Törnblom i Eskilstuna] och Jenny Andersson, sedermera prostinna Larsson, med stora flätor.

Skolundervisningen beredde mig mycket nöje. Maria hade grundat den första elementarskolan för flickor i riket med åtta klasser. Ett alldeles nytt vidsträckt schema, införande af mig naturvetenskap, samt kemi och fysik, som ströks när Prof. Alin – en inskränkt skolmästare – blef inspektor. Den mer vidsynte, nu Biskop H. Gezel. von Scheele, deremot tillät dessa naturvetenskaper i flickbildningen.

Hos Maria samlades nu en krets af bildade, musikaliska personer. Der voro den fördom sköna, ännu vackra Grefvinnan Ida Carlheim-Gyllenskiöld f. Wachtmeister, gift med den *fula* och tråkiga pedanten och nykteristen Carlh.-Gyllenskiöld, som hon avskydde, Augusta Öhrström, den musikaliska lilla sångerskan förtjust öfver öronen i studer. Georg Göthe (Götlin?), min Marias kamrat. [...] Gerna sjöng Augusta Mendelsohns duett: Oh, att min kärlek göte sig i en ton ...¹³²

Sven Bring, den genialiske Biskopssonen, musikalisk ut i fingerspetsarna, anförare av våra körer; sjelf med svag, ej vacker röst, sederm. Dante-tolkare och Rådman i Uppsala, Maria Wahlstrand, sederm. gift med Adj. Stridsberg, mor till den politiske skiftställaren Gustaf Stridsberg. Så jag sjelf – bas. En ganska vacker samling ungdom.

Vi sjöngo Lindblads drömmarna, ur operor, solon, piano speltes, Göthlin fantiserades osv. Det var angenäma aftnar och trefligt sällskap.

---

¹³⁰ UUB S. E. Henschen 12, fem brev från Anton Stuxberg i juli och augusti 1873. Opodeldocflaskor användes till förvaring av liniment. Flaskorna var höga och cylindriska med vid mynning som kunde förslutas med en propp.

¹³¹ Almkvist, som var professor i semitiska språk, var svåger till fysiologen Hjalmar Öhrvall.

¹³² Sannolikt avses *Ich wollt', mein Lieb' ergösse sich* ur Sex duetter, opus 53, med text av Heinrich Heine.

När Salomons moster Ulla fick höra talas om att han träffat sin blivande hustru Gerda skrev hon om Marias skola:

Maria skola är en riktig giftermålsbyrå. Nyss tog Sven Bring en av lärarinorna och nu har du fastnat för en av dem. Maria vill helst vara allena. då är man ju också fri från många bekymmer. Hennes skola är visst utmärkt, men hvarför skall man proppa så mycken lärdom i de unga flickornas hufvud? Qvinnan är ej skapad hvarken till kropp eller själ att så peniteras, och penitence är det, det vet jag, som talat med så många unga flickor, som marterats i vår förnämsta skola. Här gå de och tyna bort. Med all sin lärdom ser de ut som vålnader.¹³³

Båda mostrarna, Ulla och Charlotta, var lärare, men Ulla, som var musiklelärare, ansåg tydligen inte att flickor behövde någon högre utbildning.

I samband med en sångarresa 1873 besökte Henschen Arboga och Marie Louise Dufbergs föräldrar, som trodde att han kom för att fria till dottern.

En annan familj, som för mig blef ett hem var den vackra Grefvinnan Ida Carlheim-Gyllenskiöld vid Engelska parken i träslottet, dotter af Generaladjutanten Wachtmeister, gift med den undersköna Rehausen [...] var hon en olycklig maka till den ap-fula mannen Oscar C. G., urtråkig pedant och en fanatisk nykterist, protokollsekreterare; förstörde sin frus stora förmögenhet. Sitt tragiska lif berättade hon för mig; ja, jag har ej rätt anförtro det åt pappret. Till det yttre förnäm, kanske kall, vacker med sin lilla fina mun, lite ovala förnäma ansikte, blågrå ögon och vackra bruna hår samt välformade figur, var hon i botten en glödande natur. Hon fäste sig snart vid mig med den varmaste tillgifvenhet och jag var hemma hos henne tidvis dagligen, görande musik, pratande, sjungande, promenerande – en underbar tid i ett fint hem. Vi voro vänner hela lifvet igenom. 8 dagar innan hon dog besökte jag henne i hennes hem, hon tog mitt hufvud och kysste mig – den nu 83-åriga ännu vackra damen. Hennes då gråhåriga dotter, den förr så söta Cecilia, satte sig vid pianot och jag sjöng igenom en mängd af Geijers sånger [...], som vi omkr. 40 år förut ofta gjort tillsammans. Hon blef deraf rörd och glad. Icke anade jag, att hon, en af dem som älskat mig under 40 års tid, skulle gå bort 8 dar senare. Jag ledsagade henne till grafven å nya kyrkogården. Frid öfver hennes minne.

I hennes hem hade jag tillbragt många af min student-tids angenämaste aftnar.

Hennes dotter Cecilia – som ung flicka en söt flicka med hängande stort hår, åldrades tidigt, älskade musik och spelade vackert piano. Ännu (1916) äro vi goda vänner. [...]¹³⁴

För att tjäna pengar undervisade Salomon också vid Fjellstedtska skolan under åren 1870 – 1873. Eleverna vid Fjellstedtska skolan var, enligt vad han skriver, gamla merendels från landet komna och utan vidare tidigare skolning. De skulle nu utbildas till studentexamen för att sedan bli präster.

¹³³ UUB S. E. Henschen 10, brev från Ulla Munk af Rosenschöld.

¹³⁴ UUB S. E. Henschen 48.

Han hade fått en klass på 30 elever mellan 18 och 30 år, själv var han 17, yngst av alla. Ingen av dem kuggades i naturvetenskap vid examen. Han blev mycket fästad vid sina elever, bondsöner mest, som gick ut i världen åt olika håll. En av dem blev prost i en församling på Gotland. När Salomon besökte den vackra kyrkan där på 1890-talet kom en gubbe springande från pastorsbostället och ropade: ”Nej, se min älskade lärare”. En annan var Johannes Sandén, sedermera pastor i Skokloster, vars son var kamrat med Folke Henschen. Sonen skrev en ilsken artikel mot Henschen på 1900-talet, när denne gjort narr av folkskoleinspektörerna i Skåne för deras angrepp på hans nykterhetsföredrag.¹³⁵

Salomons fyrmänning Anna Henschen från Bergslagsgrenen av släkten var också lärare vid den Henschenska flickskolan. Hon arbetade senare som laboratris i hans kliniska laboratorium på Akademiska sjukhuset.

Maria Henschen gifte sig 1878 med kyrkoherden Carl Camillus Oldenburg. I samband med det lämnade hon skolan och efterträddes av Maria Alexandersson. Cecilia Carlheim-Gyllenskiöld var en tid lärare vid skolan sedan den flyttat till Magdeburg eller Uppsala högre Elementarläroverk för flickor under Maria Alexanderssons tid.¹³⁶

Salomon skriver att Maria var trött efter allt arbete med skolan och ville därför göra något annat:

[...] Maria ville vid den vanliga tiden för menopausen pröva den [usliga ?-svårtytt ord] sällheten att ha en man i sängen, förvillades trots varningar av den tokiga och moraliskt och intellektuellt underlägsne Kyrkoherden Oldenburg, en girig man som traktade efter hennes pengar, som hon förvärvat genom slit och arbete i skolan. Mot allas råd, även Pappas, gifte hon sig och blev snart mätt på den sexuella njutningen av en utlevad gammal prest, som nog ej kunde tillfredsställa henne. Jag hade förutspått att det skulle gå gale. Efter ett år skilsmässa från den föraktade mannen, som jag måste bestyra (enl. den gamla äktenskapslagen).¹³⁷

Maria Henschens äktenskap blev från början olyckligt. Hennes faster Carin Henschen skrev till Salomon: ”Stackars Mia, hon är olycklig, och genomgår nu en svår kur, hon blir dagligen föraktad och så förnärad av sin man; jag kunde aldrig tro att någon skulle bära sig så illa åt mot sin hustru som han gör mot henne”.¹³⁸ Äktenskapet upplöstes av domkapitlet i Strängnäs genom skiljebrev 1881.

---

¹³⁵ UUB S. E. Henschen 48. Sandén hade tidigare varit pastor i Funbo och gjorde under den tiden en utredning för att söka finna Anders Fredrik Regnells okända mor (se Bo S. Lindberg: Anders Fredrik Regnell, läkare, botanist och donator. Uppsala 2011, s. 28).

¹³⁶ Nevéus Torgny (red.): Flickornas borg. Historia och hågkomster kring en Uppsalaskola. Uppsala 2002, s. 15 – 17 och 32 – 34. Cristina Wahlström har skrivit avsnittet om Maria Henschen.

¹³⁷ UUB S. E. Henschen 49, brev 14/2 1928 till Josef.

¹³⁸ UUB S. E. Henschen 4, brev från Carin Henschen 22/10 1879.

Maria flyttade till Stockholm när hon gifte om sig 1887 med handelsagenten, senare grosshandlaren Gustaf von Bergen, bror till Sofia Ankarcronas tredje man. von Bergen var under en period direktör för Stockholms Maltkuranstalt. Maltinfusion hade enligt intyg från fyra läkare god effekt på kattarr såväl i luftvägarna som i digestionstrakten, men företaget blev ingen succé. Gustaf dog redan 1904. Maria var barnlös i sina båda äktenskap. Marias andra äktenskap skildrade Salomon så här:

Figur 26. Gustaf von Bergen med Maria Henschen. Salomon till vänster. Bakom dem Esaias och Wilhelm. Kart- och bildenheten, ID 14120, UUB.

Knappt skiljd nästlade sig den uslingen Gustav von Bergen, s.k. literat och grosshandlare, som ej förtjänt 25 öre i sitt arbete och som nu fann en dåraktig kvinna, som eget nog blev verkligt kär i honom. Han festade det lilla han hade och satt på Operakällaren rökande punchande till in på nätterna, kom hem omtöcknad, slog Maria och pressade pengar ur henne. Maria insåg snart hur galet det var.

När mannen sovit ruset av sig skrev han andliga psalmer, som han sålde för 25 – 50 öre här och der! och fortsatte livet på källare.

[...] Genom diverse utopiska förslag förslösades resten av Marias egodelar, snart kring 1900 stod Maria nästan utan existensmedel. Hon började anli-

ta sina vänner med lån och lånade oupphörligt av mig, av Josef. Esaias betalade hennes hyra för möbler, som hon nekade att sälja, ehuru obrukbara.

Hennes spiritistiska vänner Grevinnan Louise Wachtmeister-Breitholtz o.a. hjälpte henne.¹³⁹

Enligt Salomons son Folke var Maria verksam som medhjälpare till Sophie Adlersparre, mera känd under signaturen ”Esselde” (efter flicknamnet Sofie Leijonhufvud) vid starten av Fredrika Bremerförbundets tidskrift ”Dagny”, som Folke uppger är uppkallad efter hans syster Dagny.¹⁴⁰ Föreningen för utgivandet av tidningen uppger emellertid att namnet symboliserar den svenska kvinnorörelsens mål: *Dag-ny eller ny Dag för svenska kvinnors fulla medborgerliga rättigheter och fullt medborgeligt ansvar.*¹⁴¹

Tidskriften utkom mellan åren 1886 och 1913 och döptes sedan om till ”Herta”. Som redaktionssekreterare i Dagny fick Maria några sonetter av den då okända Selma Lagerlöf. Efter att ha läst dem lämnade hon dem till redaktören tillsammans med en lapp där det stod: ”Här finns ej blott talang, här finns geni”. Sonetterna *I björkallén*, *Antigone* och *Jenny Lind* publicerades i Dagny 1887, fyra år före debutromanen *Gösta Berlings saga* 1891.

Maria bildade ”Sällskapet för psykisk forskning” och blev med åren allt mera intresserad av okultism och spiritism. Hon var mycket bisarr och beredde sin bror Salomon stora bekymmer. Trots att hon hade mycket dålig ekonomi, ansåg hon sig vara en framstående expert i ekonomiska frågor och klagade ofta på Salomon, trots att det till stor del var han som fick försörja henne.

Brodern Wilhelm berättade för Salomon att han fått ”en så kraftig tillsägelse att ej söka ge henne några vidare ekonomiska råd, emedan hon i sådant följde Andens ledning, att jag nu avstår från sådana försök”. Han skrev vidare:

Våra banor genom lifvet hafva varit mycket olika; den yngste af barnen har varit uppe på ärans höjder och fått ett stort namn i vetenskapens häfder, den äldsta [Maria] har vid snart 73 års ålder att kämpa mot fattigdom och förakt – huru litet vi i barndomen veta hvad oss förestå.¹⁴²

Maria var också mycket kritisk till de övriga syskonen och närmast hatiskt inställd till brorsonen Folke, vilket Salomon Henschen återkommer till många gånger i sina minnesanteckningar. Maria sade vid ett tillfälle till Folkes första hustru Signe Thiel att denne tagit henne för pengarna, hon var nämligen dotter till den då mycket rike Ernest Thiel.

1913 skrev Salomon till sin bror Josef i Florida:

¹³⁹ Louise Wachtmeister-Breitholtz stiftade 1920 Spiritualistisk Mission, som 1921 bytte namn till Spiritualistiska Sällskapet, vilket fortfarande existerar.

¹⁴⁰ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 14.

¹⁴¹ Tidskriften Dagny. 1908, s. 6.

¹⁴² UUB S. E. Henschen 47, brev från Wilhelm 20/12 1912.

Maria har varit svår. Vi hade särskilt givit henne 20 kr. till utrustning, och hon bad Mary [Salomons andra hustru] köpa vantar, krås m.m., och då Mary med besvär utträttat det, beskyllde hon Mary ha stulit pengar och köpt åt sig själv. Mary kom hem gråtande. Maria börjar alldeles urarta, otacksam och hutlös i hög grad. Det är den sorgliga följden av hennes ockultism.¹⁴³

Esaias klagade över att Josef trodde allt vad Maria skrev till honom och att Josef tyckte att Esaias och Salomon bar skulden för alla Marias svårigheter. Han skrev till Salomon:

Tack för ditt besvär och omsorg om vår gamla, förblindade, omedgörliga system. Det kommer att taga henne åtskilliga hundra år i nästkommande livsform, innan hon förvärfvar den redbara kännedom om sig själv, som andra mindre uppblåsta människor kunna hinna redan här i lifvet. Stackars hon!¹⁴⁴

Betecknande är ett brev som Salomon Henschen fick från en änkefru Hulda Berger-Andersson 1922.¹⁴⁵ Hon skrev att fru Maria von Bergen vistats sedan två månader på hennes vilohem Vännebo i Mölnbo i Södermanland. Maria var mycket äldre än hon sade att hon var när hon tingade plats och också mycket mera svårskött. Hon prutade också på det begärda priset. Vårdinnan skrev att fru von Bergen var till ytterlighet svår och pockande, trätgirig och elak. Hon hade flera gånger anmodats att flytta men vägrade.

Fru Berger skrev att om Maria skulle stanna kvar kunde det inte vara till det nuvarande priset av fem kronor per dag. Tjänarinnan måste dagligen bära hinkar efter henne, hon gick nämligen aldrig till en toalett. Hon ville också ha hjälp med klädning och tvättning trots att hon alltid är missnöjd med hjälpen.

Fru von Bergen hade ett bra rum, men ville ändå byta. Det kunde emellertid inte vårdinnan gå med på, eftersom de andra rummen låg nära varandra. Då skulle fru von Bergen störa grannarna, då hon trodde sig se andar och störde de andra gästerna om nätterna när hon talade med andarna.

Fru Berger begärde att åtminstone få sju kronor per dag, eftersom hon som änka utan pension levde under ytterst knappa omständigheter och inte hade råd med de extrakostnader den besvärliga gästen förorsakade. Hon bad att Henschen skulle föreslå en lösning. Uppenbarligen flyttade fru von Bergen, för några år senare bad fru Berger att Henschen, som kände till att Vännebo var lämpligt som vårdhem, skulle skriva ett intyg om detta eftersom hon hade för avsikt att sälja Vännebo.

Problemen med Maria Henschen fortsatte genom åren. 1924 skrev Salomon till brodern Wilhelm:

---

¹⁴³ UUB S. E. Henschen 24, brev till Josef Henschen 10/6 1913.

¹⁴⁴ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 11/9 1917.

¹⁴⁵ UUB S. E. Henschen 1.

Maria utvräktes från sitt pensionat, efter förfärliga strider, skällsord o.d. Man var förtvivlad över hennes oförsyntheter, skrik om djevlar o.d. Hon bor sedan några dagar på Hotell Kanaan, där hon gjort sig omöjlig.

Hon har genom Oskar Widmans försorg fått en livstidspension från sin gamla skola om 600 kr. årligen.

Mätte hon snart gå hädan, ty hennes vilda uppträdanden överallt gör det snart omöjligt att skaffa henne tak över huvudet.

Wilhelm Henschen skrev till Salomon och berättade om ett brev han fått från Maria:

Maria skrev att hon funderade på att råda Folke, att sända Lasse [son till Folke] och en till hemifrån, emedan deras mors inflytande på dem ej var gagneligt för dem.

Jag behöver ej säga, att jag bestämt avrådde henne från att blanda sig i deras förhållande. Men nog synes det som om hon hölle på att mista förståndet. Ja, Gud hjälpe oss alla.

Ett par år senare skrev Maria till Wilhelm och kallade både Oldenburg och von Bergen för riktiga utskott av uselhet. Wilhelm undrade då varför hon gift sig med dem.

I ett brev 1926 till Josef skrev Salomon att Maria rasade som en däre och att han ville försöka få henne omyndigförklarad: ”hon pressar ur den godhjärtade Folke var månad pengar – samvetslös, oförsynt, lögnaktig, ligger och röker och dricker vin hela nätterna och slår med sina käppar omkring sig”.¹⁴⁶ Folke erbjöd sig att bli förmyndare för henne men det vägrade hon totalt. Salomon hade inte besökt henne på tre år och hon verkade inte heller ha någon önskan att han skulle göra det.

Trots att Maria redan fått en pension från Henschenska flickskolan skrev hon till en häradshövding Claes Breitholtz 1927 och bad honom söka utverka mera pengar. Han svarade:

I anledning av Eder begäran har jag tillskrivit en högt aktad medlem af Upsala magistrat med anhållan om hans medverkan för erhållande af något bidrag från den af Eder grundade flickskolan i Upsala.

I går har jag mottagit dennes svar, af hvilket jag till *min stora förvåning* inhämtar att skolans styrelse för ett par år sedan beviljade fru v. B., på ansökan, ett årligt understöd, hvarvid det lär hafva framhållits, att detta skedde blott af pietetsskäl, utan någon som helst laglig fordringsrätt å fru v. B.s sida. – Jag är uppriktigt ledsen öfver, att fru von Bergen icke meddelade mig detta, innan jag ombads söka utverka honorerandet af en påstådd fordringsrätt, som för länge sedan blivit premierad, om den öfver hufvud taget någonsin existerat.¹⁴⁷

¹⁴⁶ UUB S. E. Henschen 24, brev till Josef 6/12 1926.

¹⁴⁷ UUB S. E. Henschen 24, brev 18/5 1927 till Maria Henschen från Claes Breitholtz.

Maria Henschen svarade med vändande post den 19 maj 1927 att hon fortfarande var ägare till flera andelar i Upsala högre elementarläroverk för flickor och att den pension hon tidigare fått inte hade något samband med hennes krav nu. Hon uppgav att hon haft det största förtroende för den nya styrelsen för skolan och deras ärlighet, även Hildebrandssons, men då detta förtroende sveks förebrådde Maria honom och då blev han hennes svurne fiende. Hon skrev ”... min andel i de stora förtjänsterna antar jag att min fiende Hildebrandsson insatt under sitt namn, ger Gud mig några dagars förlängt liv vill jag utreda detta [...]. Min bror har just varit här och anser att slutet är nära”. Maria dog också snart därefter.

Sköterskan berättade, enligt Helga Henschen, hur Maria dog:

Det var klockan elva på kvällen. Då sa fru von Bergen till mig: ’Nu ska syster gå ut för strax kommer farbror Gyllenstierna på besök’. Lite senare sa hon: ’Klockan tolv ska syster gå ut för då kommer Gud’.¹⁴⁸

Vid Salomons sista besök hos Maria var hon så trött att hon nästan inte orkade prata, men hon var mycket vänlig och strök honom över kinden, Hon sa att hon inte ville veta av spiritismen. Maria Henschen blev 87 år gammal.

Maria fördes i automobil till Uppsala och där några få av hennes vänner, Lydia och Sven Bring, Oskar Widman och några till följde henne till gravan. Salomon, Folke, Signe, Astri och Esaias fanns med från familjen – och så var hennes saga slut, som Salomon antecknade i sina minnen.

Salomon skrev en mycket uppskattande nekrolog om henne under rubriken ”En märkeskvinna har gått ur tiden”, och nämnde där inte hennes negativa sidor som berett omgivningen så många bekymmer under många år. I det brev Salomon skickade till Josef för att berätta om hennes död skrev han: ”Hennes ändrade sinnelag mot slutet har mildrat det sorgliga minne, jag har av henne”.¹⁴⁹ Salomon skrev senare till Josef att han var besviken att denne inte alls hört av sig när systemen dog, inte bett att få någon minnessak och inte uttalat ett tack till Folke, som haft så mycket bekymmer med henne.

Salomon noterade att obducenten sade att den 87-åriga Marias hjärna liknade en 50-åring, utan skavanker och fel.

Wilhelm Henschen

Brodern Wilhelm (William) Henschen hade efter studentexamen 1857 vid 15 års ålder under några års tid studerat klassiska språk och filosofi i Uppsala. Han var enligt Salomon den enda som under åren efter moderns död förde ett ordnat liv. Familjen bodde då i det gula huset vid Kyrkogården. Wilhelm tog

¹⁴⁸ Henschen, Helga: Vägen till Rebella. Stockholm 1981, s. 117.

¹⁴⁹ UUB S. E. Henschen 47, brev till Josef 5/6 1927.

starka intryck av sin lärare, professorn i filosofi Christoffer Jacob Boström, och citerade hans tankar många gånger i sina brev. Medan han var beväringsdisputerade han på en avhandling om David Homes filosofi 1863 och började sedan studera medicin, först i Uppsala och sedan i Berlin. Han övergav emellertid efter några år tankarna på att bli läkare och startade en privatskola på kristen grund i Helsingborg. Han ville dock gärna emigrera till Amerika och lämna Europa, som han ansåg alltmera mognade för ruin, tryckt som det är av militärvälde, monarker med hov och fattigskatter.¹⁵⁰ Han emigrerade 1870 och var först agent för Anchor lines, ett rederi som transporterade många svenska immigranter från Sverige. 1874 skrev han en bok på svenska med information för hugade emigranter.

En ägare till en stor apelsinodling i Florida ville ha svenska arbetare till sina plantager och Wilhelm reste tillbaka till Sverige för att rekrytera sådana. I april 1871 återvände han med 25 arbetare. Senare samma år behövdes ytterligare arbetare och Wilhelm telegraferade till sin bror Josef, som kom över i november med ytterligare en grupp. Även Esaias Henschen och Sofia Sjöborg, som skött om hemmet i Uppsala följde med. Wilhelm blev sedan föreståndare för metodist-episkopalkyrkans predikantseminarium i Evanston, Illinois. Han var också redaktör för *Sändebudet*, ett organ för metodisterna i Amerika. De brev Wilhelm skickade till Salomon under de åren är fulla av hänvisningar till religiösa frågor och till Gud. Wilhelms hustru, Hanna Lilljebjörn trivdes emellertid inte i Amerika utan led av depressioner. Hon reste därför ensam hem till Sverige, och efter några år kom man och barn efter. Familjen bodde i Stockholm 1885–1889.

Under åren i Stockholm hade Wilhelms familj mycket dålig ekonomi och han var tvungen att låna pengar av Salomon. Han hade ärft en femtedel av de två gårdar i Uppsala, som kallades Övre respektive Nedre gården och bad brodern Esaias, som då åter bodde i Uppsala, att värdera dem. Wilhelms del i gårdarna värderades till 19 000 kronor. Han skrev till Salomon att han naturligtvis helst ville sälja till någon inom familjen, men att han skulle nöja sig om Salomon betalade 18 000 för hans femtedel. Om detta inte gick skulle han sälja dem till någon utomstående. Salomon var uppenbarligen inte beredd att betala så mycket, så därför sänktes priset till 14 000 år 1886.

Under tiden hade Wilhelm fått kontakt med tre bröder Bratt, som ägde aktiemajoriteten i ett företag som hette Linköpings Träförädlingsaktiebolag. Han bedömde att bolaget hade goda utsikter att bli mycket lönsamt och övertalade Salomon att, liksom han själv, köpa aktier. För att få pengar till aktieköpet vill han sälja sin del i de ärvda gårdarna till Salomon och begärde svar inom 14 dagar. Även Salomons svåger Oskar Högberg hade köpt aktier och satt också i styrelsen för bolaget. Träförädlingsbolaget visade sig vara en mycket dålig affär med många tveksamheter i bokföring och revisionsrap-

---

¹⁵⁰ UUB S. E. Henschen 4, brev från Wilhelm 13/8 1868.

porter. Fortfarande 1889 hade han inte lyckats övertala Salomon att köpa sina andelar i gården. Han skrev då:

Din vägran i förrgår att vare sig köpa af mina aktier eller taga min gårdsandel till det mycket nedsatta priset har gjort det särdeles svårt att komma igenom. Pengarna behövs till att betala biljetterna. Jag tror nästan att det skulle vara till ditt eget gagn att inte sätta mig för mycket i klämma.¹⁵¹

Under de år då Wilhelm med familj var hemma i Sverige saknas alldeles religiösa anspelningar i hans brev till Salomon, men sedan han återvänt till USA 1889 återkom de i praktiskt taget alla brev han sände till brodern. Wilhelm blev ånyo redaktör för *Sändebudet* och gav också ut ett antal småskrifter med religiöst innehåll, till exempel *För hjärtat och tanken* 1913, *Ljus på vägen* 1914 och *Vandring mot Jesus* 1915. Han anses vara en av de mest framstående ledarna för de svenska metodisterna i Amerika.¹⁵²

När Wilhelm återvänt till Amerika skrev Salomon till honom att han inte ville att denne skulle diskutera religiösa spörsmål i sina brev och det gjorde han inte heller under några år. Den restriktionen minskade, enligt vad han skrev, hans lust att korrespondera. Efter en tid meddelade han emellertid att han hade så många upplevelser av bönhörelse och andra religiösa frågor, att han åter ville delge Salomon sina erfarenheter.

Salomon skrev på slutet av sitt liv om år 1890 i sin minnesbok:

Sedan jag välvilligt övertagit inteckningarna i våra ärfda gårdar och lämnat alla syskonen lån, tvang mig Mia på ett nedrigt sätt att köpa hennes ½ andel i nedre gården för 5 000. Wilhelm, som jag med lån hjälpte till Amerika, skyndade att följa exempel, tvang mig att köpa hans del för 7 000, Esaias pressade mig att taga en gård No 60 Malmskillnadsgatan för 200 000 kr, hvarvid en stor del av min förmögenhet gick förlorad. Mätte aldrig mina barn bete sig så mot varandra, som mina syskon och måg.¹⁵³

Salomon hade föreslagit att Wilhelm skulle lämna ett årligt bidrag till ”brödernas understödsfond” för Maria, men Wilhelm svarade med en lång uppräknning av alla sina utgifter och beklagade samtidigt sin dåliga ekonomi och att han måste understödja sina egna barn:

Under dessa förhållanden, som jag här omtalat, på det du ej må betrakta mig såsom en obroderlig girigbuk, hoppas jag du ej begär, att jag skulle mera dra åt svångremmen för att bidraga till vin, cigaretter etc.¹⁵⁴

---

¹⁵¹ UUB S. E. Henschen 4, brev från Wilhelm Henschen 15/5 1889. Wilhelm med familj skulle återvända till Amerika.

¹⁵² Swedish-American Biographical Society. Chicago 1931, del 2, s. 144 - 146.

¹⁵³ UUB S. E. Henschen 49.

¹⁵⁴ UUB S. E. Henschen 4, brev från Wilhelm 8/11 1923. Wilhelm hade från flera brevskrivare fått veta att Maria drack vin och även brännvin på nätterna.

En av Wilhelms söner hade emellertid i ett samtal med fadern sagt honom, att han som kristen borde göra något för sin syster Maria. Wilhelm lovade då att han skulle lämna ett bidrag, om han och Maria levde 1 juli 1926 och om han fick utdelning på några obligationer som han hade.¹⁵⁵

Josef Henschen

Medan Salomon var i Caldas brevväxlade han flitigt med Josef och det var också tal om att brodern skulle ta över någon av Regnells kaffeplantager. Josef hade då börjat studera för att bli läkare, men var mycket osäker på sin framtid. Efter tre års medicinstudier emigrerade han tillsammans med Sofia Sjöborg och brodern Esaias 1871 till Florida, där den äldre brodern Wilhelm etablerat sig. Där köpte han en plantage och rekryterade en grupp på hundra svenska arbetare till apelsinplantager i Seminole County. De svenska invandrarna grundade New Upsala och många svensk-amerikaner har sina rötter i denna koloni. Genom framgångrika investeringar i plantager, som han sålde med god vinst hade han i mitten av 1880-talet blivit rik. Större delen av sin förmögenhet förlorade han emellertid när han investerade i en järnvägslinje, som kallades Orange Belt Railroad. Sträckan inkorporerades 1903 i The Atlantic Coast Line Railroad.

Josef gifte sig 1885 med en svensk invandrarflicka från Chicago och de fick fem barn tillsammans. Josef var den enda av bröderna som blev kvar i Florida, där han stannade fram till sin död 1930. Han var den av syskonen som Salomon brevväxlade mest intensivt med. 867 brev finns bevarade från korrespondensen mellan bröderna. Breven visar hur nära de stod varandra, trots att de bara träffades två gånger under de nästan 60 år Josef bodde i Florida, 1888 och 1911, då han besökte Sverige. Breven handlar om deras vardagliga tillvaro, men de skrev också om de bekymmer de hade med sina familjer. Salomons sondotterdotter, Rebecca Weiss, har skrivit en fängslande biografi om Josefs äventyrliga liv.¹⁵⁶

Esaias Henschen

Esaias Henschen tog studenten 1862. Han följde med de äldre bröderna till Amerika 1871, men återvände efter några år till Sverige. När Salomon var intendent vid Sätra brunn var Esaias kamrer där under somrarna 1886 till 1901. Hans ekonomi under de åren var osäker men bättrades då han blev bankdirektör vid Föreningsbankens och sedan Mälarsbankens kontor i Uppsala.

---

¹⁵⁵ UUB S. E. Henschen 4, brev från Wilhelm 27/2 1925.

¹⁵⁶ Weiss, Rebecca: A Florida Pioneer – the adventurous life of Josef Henschen. Swedish immigrant in the 1870s. Lulu press, Raleigh 2006.

la 1897 till 1920. Under många år var han också ledamot av stadsfullmäktige och hade även andra kommunala uppdrag.

Salomon hade hjälpt Esaias ekonomiskt genom att ge honom uppdraget att vara kamrer vid Sättra brunn, men fick sedan åter bekymmer för broderns ekonomi. I ett brev till Salomon skrev advokaten Theodor Ahlford 1921:

[...] att han hade för Bankdirektören Henschen framhållit nödvändigheten för honom att få hjälp med utredningen av mågens affärer och särskiljande av hans och bankdirektörens. Bankdirektören vill absolut inte lyssna på det örat.

Den enda möjligheten att få någon förändring till stånd vore att begära en omyndigförklaring av bankdirektören, och det skulle ej lyckas eftersom han vid de samtal Ahlford hade haft med honom hade han verkat fullt klar och omdömesgill.¹⁵⁷

Bakgrunden till detta är att Esaias från 1920 satsat stora pengar på sin svärson Wilhelm Wærn, som var disponent vid Ranå bruk i Värmland. Wilhelm var gift med Esaias dotter Siri. Bruket gick med stora förluster. Esaias andra dotter Gunhild skrev ett brev till Salomon och beskrev situationen. Esaias hade givit Wilhelm och Siri 60 000 kronor och gått i borgen för lån på ytterligare 60 000 kronor. Säkerheten för lånet var dålig och Esaias riskerade att förlora allt han ägde om Wilhelm gick i konkurs. Esaias vägrade att inse situationens allvar och var helt övertygad om sin egen ofelbarhet. Enligt Gunhild var svågern helt oduglig att sköta något företag och dessutom lat. Han låg i sängen halva dagen och gick inte ens upp för att träffa familjens juridiske rådgivare när denne kom. Esaias hade stor respekt för sin bror Salomon och Gunhild vädjade därför till denne att tala förstånd med fadern. Detta misslyckades uppenbarligen, för Gunhild och hennes man Per Lugn fick Esaias omyndigförklarad vid Uppsala rådhusrätt 9 maj 1921 med stöd av ett intyg från psykiatern Henrik Sjöbring. Även Salomon hade instämt i att Esaias skulle omyndigförklaras.

Esaias beskrev i ett brev till Salomon hur det hade gått till.¹⁵⁸ När han låg inlagd på sjukhuset för blodspottningar från lungorna i februari 1921 kom professor Bergmark in på sjukrummet i sällskap med docent Sjöbring. Sjöbring, som han inte träffat förut, satte sig på en stol och stirrade på honom i en halv timme utan att säga ett ord, och skrev sedan ett intyg som förklarade honom sinnessjuk. Intyget har inte kunnat spåras, varken i sjukhusets arkiv eller vid Uppsala rådhusrätt.

När Esaias var omyndig förlorade han sin anställning som bankdirektör och därmed också sin lön. I många brev under den här tiden bad han om att få låna pengar av Salomon. Han berättade då också att dottern Gunhild fått ut 4 000 kronor för mycket i samband med arvsskiftet efter modern 1919.

¹⁵⁷ UUB S. E. Henschen 1, brev från Theodor Ahlford.

¹⁵⁸ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 15/3 1927.

När Esaias bad att få tillbaka pengarna blev Gunhild alldeles rasande och vägrade. Han hade långt gångna planer på att stämma henne för att få pengarna, men det finns inget som visar att han fullföljde sina planer. Dottern Siri dog 1922 och Gunhild blev därmed enda arvtagaren eftersom Siri var barnlös. Hon ville betrakta pengarna som ett förtida arv.

Esaias överklagade omyndigförklaringen med stöd bland annat av intyg från Salomon och Folke Henschen, som ansåg att hans hälsotillstånd hade förbättrats. Esaias förband sig då att inte vidare understödja Ranå bruk. Hovrätten upphävde 8 december 1921 omyndigförklaringen¹⁵⁹ och Esaias fick arbete som bankdirektör i Norra Roslags- och Upsala Stadshypoteksförening med en lön på 2 000 kronor om året. Det var ett företag som han uppger sig själv ha skapat. I många av brev han skrev de här åren till Salomon tog han upp frågor om han kunde få låna pengar eller få uppskov med amorteringar. Hans ekonomiska förhållanden var mycket besvärliga. Esaias skrev:

Den der omyndighetsaffären tillsammans med hvilken allmänt utspritts här i Upsala att jag ej kunde redovisa Gunhilds laglott, har skadat mitt personliga namn mer än förlusten på Ranå, som folk här i Upsala fått reda på. Om jag vetat att Siri skulle dö, hade jag ej gått in i Ranåaffären.¹⁶⁰

Relationerna till dotter Gunhild förbättrades med åren, men varken hon eller hennes man hade glömt nederlaget i hovrätten.

1927 försattes Esaias i konkurs. Konkursboet hade en fordran på disponent Wilhelm Wærn på 6 886 kronor, men Waern svarade inte på brev från konkursförvaltaren advokat Harald Håkansson. Salomon hade en fordran på 3 675 kronor. Enda möjligheten för honom att få ut sin fordran var att fastigheten Stationen i Ranå skulle kunna säljas. Den var intecknad för 10 000 kronor. En godsägare i trakten erbjöd sig att köpa den för 700 kronor, men det budet avvisades.¹⁶¹

Bouppteckningen efter Esaias död visade en skuld till Salomon på 3 675 kronor. Den som då var Salomons juridiska ombud var advokaten Einar van de Velde, som varit engagerad i Feronaffären (se senare). Sedan övriga skulder betalats fanns ett underskott i boet på 11 178 kronor.¹⁶²

---

¹⁵⁹ Uppsala landsarkiv, Uppsala Rådhusrätt AII: 131, bilaga 84.

¹⁶⁰ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 7/1 1924.

¹⁶¹ UUB S. E. Henschen 8, brev från Harald Håkansson.

¹⁶² Uppsala landsarkiv, Uppsala Rådhusrätt BoU F II, 20/1 1928.

Giftermål och familj

Gerda Sandell

Henschens första hustru, Gerda Sandell, föddes 1852 i Tuna församling, Kalmar län. Hennes far var före detta sergeanten, hemmansägaren Anders Sandell och modern Charlotta Aurora Sjögren. Familjen flyttade senare till en gård i Björkeryd i Fridlevstads församling i Blekinge.

I den långa berättelsen Henschen skrivit om sina ungdomsvänner i syster Marias hem, där många begåvade, musikaliska ungdomar samlades för att sjunga och musicera, nämns Gerda första gången:

1874 anlände Gerda Helena Maria Sandell, den långa, raka 22-åriga flickan med de vackra tänderna och upplagda håret, glad, god, qvick, som diktande Candidatvisan om mig på melodi den resande studenten, hon kunde le och skratta som ingen annan, fattig, enkel – hon som blev min hustru 1879–1907, eller under 28 år. Vi slogo krocket tillsammans, jag sjöng och bjäbbades med henne. Huru det var, fastnade vi för varandra hösten 1874 och förlofvade oss hösten – 4/12 1875, då jag tjänstgjorde i Stockholm.

1875 hade Salomon köpt en kappa i julklapp till henne när hon tillsammans med Maria Henschen reste till Stockholm för att fira julen med honom.

Eftersom Salomon inte var konfirmerad kunde han inte få gifta sig i Sverige. Han ansökte därför hos kung Christian IX om att få vigas i Köpenhamn. I ett brev undertecknat 3 december 1879 gav kungen sitt tillstånd (som kostade 33 kronor och 66 öre) och den 4 december vigdes Licent. Med. Salomon Eberhard Henschen med fröken Gerda Maria Helena Sandell. Vigselbeviset finns bevarat i Henschens arkiv tillsammans med brudkransen av myrten, som nu ligger invirad i tyll, alldeles svart och torr.¹⁶³

Salomon och Gerda fick fem barn tillsammans: Folke, född 1881, Astri, född 1883, Dagny, född 1885, Ingrid, född 1887 och död 1890, samt Ingegerd, född 1890.

---

¹⁶³ UUB S. E. Henschen 41.

Figur 27. Salomon Eberhard Henschen och Gerda Sandell. Bröllopsfoto från Köpenhamn 1879. Kart- och bildenheten, ID 11292, UUB.

I sina första brev till Salomon som gift skrev Gerda att hon ville vara hans barn. Senare berättade hon om gamla vänner i Uppsala och Marias skola och om barnen och deras framsteg. Så småningom bifogades små teckningar från barnen. Brevens undertecknades med ”Gerda”, men ofta med ”din egen flicka” eller ”ditt stora barn”. När barnen kommit avslutade hon ofta med ”dina tre barn”. Den speciella tilltalston som rådde i breven mellan makarna återspeglas också i att hon emellanåt inledde breven till Salomon med ”min lille gosse”.¹⁶⁴

Salomon var ofta borta från hemmet på sina resor till kongresser ute i Europa. Gerda skrev då många brev och berättade småskvaller om vänner och bekanta eller om stora begivenheter. Hon var till exempel närvarande i Uppsala vid det stora 200-årsjubileet med anledning av Linnés födelse 23-24 maj 1907. Kronprinsen och prinsarna var då hedersgäster. Verner von Heidenstam höll ett präktigt tal, men Gerda tyckte att skalden började se blekfet och pussig ut.

Gerda var också ögonvittne till en mycket omtalad händelse. I egenskap av ständig sekreterare i Svenska Akademien hade Carl David af Wirsén energiskt bekämpat litteraturhistorikern Henrik Schücks inval. Övriga akademiledamöter hade föreslagit Schück, som var mycket väl kvalificerad, men af Wirsén lyckades övertala kung Oscar II att vägra erkänna Akademiens val av ny ledamot. Förklaringen till att af Wirsén lyckades i sitt illasinnade uppsåt var att Schück år 1903 i Köpenhamn hade hållit en serie föreläsningar om Akademiens grundare Gustaf III. Schück skrädde då inte orden. Hans avsky för den ytliga och teatraliske monarken var uppenbarligen mycket stor.

När Uppsala universitet höll sitt stora Linné-jubileum år 1907 var Henrik Schück sedan två år universitetets rektor. Gerda rapporterade till Salomon, som då var bortrest:

Schück skötte sig utmärkt och hans tal var i stil med honom själv. [...] Schück skakade frenetiskt hand med alla, tackade och klappade om de mest gynnade, men när C.D.W räckte sin lilla hand lade Schück båda sina på ryggen.¹⁶⁵

Det blev snabbt bekant i vida kretsar att Schück, när han skulle hälsa Carl David af Wirsén välkommen i dennes roll som Svenska Akademiens representant, vägrade att ta honom i hand. Senare i livet berättade Schück att det var en rent instinktiv reaktion. ”Det kändes som att han skulle röra vid en *padda* och hans hand rycktes ofrivilligt tillbaka”.

Först 1913, efter af Wirséns död blev Schück invald i Akademien, där han sedan gjorde stora insatser, bland annat genom att skriva dess historia i sju band.

---

¹⁶⁴ S. E. Henschen 26, brev från Gerda 1879 och senare.

¹⁶⁵ S. E. Henschen 26, brev från Gerda 26/5 1907.

Redan 1890 klagade Gerda över att hon var så sjuk och trött och att hon hade kväljningar. Hon blev dock lite bättre sedan hon slutat att ta Kloral för sin dåliga sömn. Det illamående hon fått av sömnmedlet upphörde då. Hon hade dåligt samvete för att hon inte orkade med allt hon borde göra, till exempel att resa hem i förväg från Sätra brunn för att ställa i ordning hemmet i Uppsala innan Salomon skulle komma, så att han skulle slippa störas, utan i stället skulle få lugn och ro för sitt viktiga arbete. Hon skrev att det var en välgärning både för henne och Salomon att han varit borta under den tid hon varit så svag. ”Det är en verklig hjälp och tröst för mig att utan agg få vara så förbi som jag känner mig, och det skulle försena mitt tillfrisknande, om jag skulle känna plågan af att vara dig till ringaste hinder och börda”.

Hon önskade också få resa till Särö på Västkusten eller Blekinge för att under några veckor vila ut, men hon visste inte säkert vad Salomon hade bestämt. ”Hur menar du med Säröresan? Skulle jag få välja mellan den och hemresa? Då väljer jag hemresa för mammas skull. Eller skulle jag först få resa till Särö och sedan hem?” Senare skrev hon ”Vad du än beslutar ska jag försöka ta emot det förståndigt. Men ta ej tillbaka ditt löfte att jag får besöka mamma äfven om min resa inskränkes till det”.

Under senare år vistades Gerda ofta hos sin syster i Blekinge på somrarna, men hade svårt att få pengarna att räcka till:

Förlåt att jag är otreflig, men jag kan ej reda mig längre utan pengar. Jag fick låna av Lydia i måndags [...] Jag ber så vackert att du ändå sänder mig pengar, äfven om du ej nu kan skicka för hela återstoden.¹⁶⁶

Under sina sista år var Gerda mycket sjuk. Sommaren 1906 vistades hon någon månad på Ulricehamns sanatorium och bekymrade sig där över att rummet kostade två kronor per dag och massagen 45 kronor i månaden. Hon var då mycket svag och orkade endast gå kortare sträckor. Vilken sjukdom hon led av framgår inte säkert av breven. I februari 1907 skrev hon:

Älskade Salomon,

Du vet nog hur jag uppskattar, om jag kan få komma hem under förändrade förhållanden. Nu får du därför ej bli ledsen på mig eller misstyda, om jag ej kommer förr än lördag em. Den spänning och ständiga själsstrid hvori jag lefvat har så uttröttat mig att jag nödvändigt behöfver några dagars hvila. Alldeles komma bort var välgörande och jag är därför ej mindre din Gerda.¹⁶⁷

Det sista brevet från Gerda till Salomon som finns bevarat är daterat i augusti 1907. Hon dog två månader senare, den 7 oktober 1907. Dödsorsaken angavs vara hjärnhinneinflammation. Jordfästningen ägde rum i Uppsala domkyrka och förrättades av Henschens gode vän, ärkebiskopen J. A. Ekman.

---

¹⁶⁶ S. E. Henschen 26, brev från Gerda 16/7 1906.

¹⁶⁷ S. E. Henschen 26, brev från Gerda 7/2 1907.

Konungen och drottningen sände en kondoleansskrivelse till Salomon, som varit prinsarnas läkare i Uppsala. Hon begravdes i familjegraven bredvid dottern Ingrid på Uppsala gamla kyrkogård, där senare också Salomon, Folke och Dagny fick sina sista vilorum.

Maria Piculell

Efter Gerdas död 7 oktober 1907 gifte Salomon Henschen om sig borgerligt i Göteborg 29 juni 1910 med fru Maria Piculell, som var frånskild. Hon var född 1877 i Stockholm och var dotter till snickarmästaren och bildhuggaren Carl Piculell och dennes hustru Maria Pettersson. Maria Piculell hade tidigare varit gift med grosshandlaren Johan Fredrik Dorch.

Mary, som hon kallades, togs inte väl emot i familjen. Brodern Esaias skrev till Salomon:

Vill begagna detta tillfälle att erbjuda Dig ett råd, som jag tror är gott. Jag vill tillråda att Du för Ditt eget anseendes skull låter Ingegerd [dotter till Gerda och Salomon] utan vidare villkor få ett så pass stort underhåll, att hon kan betala en hygglig inackordering och klä sig efter sitt stånd. [...]

Du kan förstå hvad anstöt denna omedelbart efter Ditt giftermål inträffade förändring skall väcka bland Gerdas och Dina fordna vänner [...] som ännu mycket talar om och klandrar Din fru.¹⁶⁸

Brodern Josef tyckte det var ovärdigt av barnen att inte unna Salomon ett stöd och sällskap på äldre dagar. Han berättade att han frågat sina egna barn om de tyckte han skulle gifta om sig, eftersom han var änkeman. De hade svarat att i så fall skulle han förlora sina egna barn.¹⁶⁹

Esaias dotter Gunhild skrev till sin ”Käre Farbror” Salomon i maj 1911:

Hvad jag tänker o tycker om ditt giftermål, vet du säkert. I den frågan är jag av samma åsikt som resten af släkten här hemma. Jag är ur stånd att förstå med hvad rätt du anser dig kunna förebrå mig, om jag *inom släkten* uttalar min tanke om saken.

När hälst du önskar det, är jag emellertid beredd att meddela dig hvad jag sagt, så vidt jag kan minnas det. Att döma af tonen i ditt bref, måtte någon missuppfattning ha uppstått. [...]

Hvad jag på det bestämdaste får protestera emot är Josef Henschens perfida antydning att jag ej skulle ha talat bone fide. [...]¹⁷⁰

Salomon skrev senare och berättade för Josef, som varit hemma på sitt sista besök i Sverige 1911, att han hade varit på en fest 1912 för att fira 45-årsminnet av sångarresan till Paris, men Esaias hade vägrat att komma för

¹⁶⁸ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias Henschen 25/9 1910.

¹⁶⁹ UUB S. E. Henschen 5, brev från Josef Henschen 31/8 1910.

¹⁷⁰ UUB S. E. Henschen 9, brev från Gunhild Henschen 16/5 1911.

han ville inte möta Mary. Brevet slutar: ”Och nu farväl, min käre Broder, den ende av bröderna som tycks sätta värde på mig”. Året efter skrev Salomon till Josef: ”men mest aggar mig att barnen ej försonas med Mary, i synnerhet Ingegerd, som vid sin återkomst knappast ville tala med henne, ehuru jag skaffat henne vistelse i Italien. För bröllopet har hon ej tackat med ett ord”. Senare samma år skrev han att Esaias vägrar att besöka honom för Marys skull.¹⁷¹

1911 funderade Salomon på att flytta till Linköping, men är tveksam om det kan bli av:

Stora svårigheter blir det nog med Mary och Greta [Marys dotter i första äktenskapet], när jag ska lämna dem. Det blir väl ett elände och skrik.

Man har allmänt spritt ut ryktet att vi är skiljda eller skola skiljas. Troligen kommer detta deraf att M. skaffat sig flera intyg att hon är klok och vänt sig till advokat.

Henschens flyttade 1912 till en ny lägenhet. Mary var enligt Salomon makalös om hon själv fick bestämma, men när han själv hade önskningar i några småsaker i samband med flytten blev det olyckligt:

Mary stämde i moll och i ett slag var det som hela urverket var i olag. [...] Snart började molnen dra ihop sig och snart blev ett sådant oväder, att jag lemnade hemmet och bodde hos Folke. [...] Jag hade tänkt vara borta 1 à 2 veckor. När jag kom hem för att hämta mina nattsaker bad Mary länge om ursäkt. [...]

För två dagar sedan hette det... ’fram med pengarna, girigbuk. 200 kr. till Gretas skola’!¹⁷²

På sommaren 1912 var Mary med Salomon i Ronneby och var frisk, annars låg sjukdom i hennes släkt, hennes far hade hängt sig när hon var 17 år. I Ronneby fick han ett brev från Gerdas syster Sigrid, som skrev att hon skulle bruka hundpiskan om Mary vågade besöka henne. Annars var Sigrid mycket vänlig mot sin svåger, som gav henne dyrbara gåvor. Hon hade dock inte berättat för modern att Salomon gift om sig. Hon skrev att denna skulle bli så ledsen att man beslutat att tuga. Salomon gav under många år ett månatligt underhåll till svärmodern sedan svärföräldrarna gjort konkurs och deras gård sålts på exekutiv auktion.¹⁷³

Salomon beklagade också att Esaias barn uppfostrats till hat mot Mary och honom och att han själv var förföljd av sina barn sedan giftermålet med henne. 1916 skrev Esaias till Salomon:

---

¹⁷¹ UUB S. E. Henschen 24, brev till Josef Henschen 10/6 och 24/11 1913.

¹⁷² UUB S. E. Henschen, brev till Josef 21/6 och 4/10.

¹⁷³ UUB S. E. Henschen 10, Brev från Sigrid Nelsson 27/12 1910. Salomon fick 20 kronor efter konkursauktionen, vilket motsvarade 0.9777 % av boets konkursmassa enligt brev 31/1 1885 från konkursförvaltaren fabrikör Waldemar Rydow i Karlskrona.

[...] Den förveckling inom din familj, som uppkom genom ditt omgifte har påverkat äfven min familjs ställning till dig och din nya familj, har icke förändrat mitt förhållande till dig personligen. Jag skulle gerna träffa samman med dig, som jag hållit mycket af och känner mig tacksam mot, särskildt därför att du, då jag var ganska klen och väl behöfde inkomster, skaffade mig anställning vid Sätra. [...]

Beträffande den frågan, som i ditt bref är hufvudsaken, tror jag icke att du förmår inse hela svårigheten vid dess utredande, om jag också tänkt något så väl om din hustru, så skulle jag vara tveksam att för min person träda i närmare förhållande till henne ...¹⁷⁴

I samband med att Folke Henschen besökte Uppsala och Esaias hade denne ett allvarligt samtal med brorsonen om sitt och hans familjs förhållande till Salomon och dennes andra hustru. Vad samtalet innehöll skulle Esaias diskutera med Salomon när de träffades. I september 1922 besökte Salomon tillsammans med Mary Esaias för första gången, och blev vänligt mottagna. Det var 12 år efter Salomons och Marys giftermål. Oskar Högberg, svåger till Salomon genom gifte med Gerda Sandells syster Elsa hälsade däremot alltid vänligt till lilla professorskan Mary i sina brev.

När Salomon sammanfattade året 1926 skrev han:

Det som *smärtat mig mest* är att barnen fortfarande ej vilja försonas med min hustru och besöker mig i mitt hem. Derigenom berövas jag mycken glädje, och nu mer än förr, då jag är bunden vid mitt rum. Mitt benbrott har hela året förorsakat mig mycket ont.¹⁷⁵

Marys dotter från sitt föregående äktenskap, Greta Dorch, bodde med modern på Skodsborgs badsanatorium i Danmark 1929 och skrev till Salomon att Mary var hypernervös och bara grät hela tiden. I breven kallade hon styvfadern för *Käre lille Far*. Greta hade också blivit erbjuden att arbeta som laboratoriebiträde åt honom, men hennes man Edvin Lehnert skrev att hon inte skulle orka med ett sådant arbete, eftersom hon var ganska svag och hemmets skötsel var så krävande.

Marys namn saknas på alla de många inbjudningskort till middagar, som finns sparade i Henschens arkiv. På det kort som sändes ut vid Salomons död med meddelande om dödsfallet och begravningen stod endast hans barn som undertecknare.

När Salomon var 82 år och låg sömlös i Folkes hus på Rosenvik en sommarnatt skrev han en dikt till Mary:

Ack, min vän, säg mig om lycklig Du varit?
[...] Fast det ofta slitit i trohetsbandet,
som hotat gå sönder i Livets strid.
Säg, kan Du väl offra för honom Ditt liv?

¹⁷⁴ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 23/7 1916.

¹⁷⁵ UUB S. E. Henschen 49, minnesanteckning 1926.

Ej blott taga emot, men giva Ditt liv
och det offra oegennyttigt i sjukdom och nöd
när livet så kräver.
Blott då kan kärleken blomstra,
blott *då* blir Du lycklig.
Och gör Din make ock lycklig,
ty han behöver Din kärlek.
Ack, kära Mary, kom till mitt hjerta,
omtala uppriktigt
alla de mörka tankar Dig kvalt
och som dolts i Ditt hjerta.
Då först skall Dig förunnas att njuta den renaste kärlek och lycka.
S. E. H.¹⁷⁶

Några veckor tidigare, lördagen 6 juli 1929 hade han börjat ett brev, som sannolikt inte postats: ”Kära Mary, Jag hade väntat höra av Dig med klart svar på mitt senaste brev”.

Salomon Eberhard Henschens stora kärlek var Julia Ankarcrona, som lämnade honom för en annan. Hans första hustru Gerda blev mor till hans barn. Förhållandet mellan makarna, som det speglas i breven mellan dem var kärleksfullt och varmt. Hans andra hustru välkomnades aldrig av barnen och hon var lynnig och krävande. Långa perioder bodde Salomon hos sonen Folke och Mary bodde någon annanstans. I Folke Henschens memoarer *Min långa väg till Salamanca*, som kom ut 1957 medan Mary fortfarande levde, nämns hon över huvud taget inte alls. Hon nämns inte heller i barnbarnet Helgas barndomsminnen i boken *Vägen till Rebella*. Mary överlevde Salomon med 35 år.

Folke Henschen

Folke, född 1881, var Gerdas och Salomons äldsta barn och han förefaller ha varit den som stod fadern närmast. Salomon bodde långa perioder i slutet av sitt liv hos Folke i Rosenvik på Djurgården. Det var också han som tog hand om familjearkivet och såg till att korrespondensen mellan föräldrarna hemligstämplades när arkivet överlämnades till universitetsbiblioteket i Uppsala i början av 1950-talet.

Efter medicinstudier och doktorsdisputation i Stockholm var Folke Henschen professor i patologi vid Karolinska institutet från 1920 till sin pensionering 1946.

Utöver sin egentliga vetenskapliga produktion har han skrivit flera medicinhistoriskt intressanta böcker, till exempel *Sjukdomarnas historia och geografi* 1962, *Kraniets kulturhistoria* 1965 och *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö* 1971. Han anses vara en av

---

¹⁷⁶ UUB S. E. Henschen 49, 17/7 1929.

svensk åldersforsknings pionjärer. I sin självbiografi *Min långa väg till Salamanca*, som utkom 1957, redogör han för sin uppväxt och vetenskapliga utveckling. Av speciellt intresse är den redogörelse som ges för faderns resa till Lenins sjukbädd 1923, dit Folke fick följa med på faderns uttryckliga begäran.

Folke Henschen var i sitt första äktenskap gift med Signe Thiel. Efter skilsmässan från Signe gifte Folke om sig med Dr. Phil. Irmgard Leux. Folke hade liksom fadern öppna sympatier för Tyskland. Han var medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland under andra världskriget och gjorde tre resor till Tyskland sommaren 1940, hösten 1941 och vintern 1943. Resor till det nazistiska Tyskland var sällsynta bland svenska vetenskapsmän, så han trodde att han skulle bli ensam svensk, men sedan fick han sällskap på en av resorna med sin vän från Riksföreningen Sverige-Tyskland, professorn i histologi vid Karolinska institutet Gösta Häggqvist.¹⁷⁷ Denne var öppen nazist och medverkade i den nazistiska *Nationell tidning*. Folke Henschen var mera diskret, han bar ett litet hakkors under rockslaget.¹⁷⁸ Hans son Anders upptäckte till sin förskräckelse att fadern var en medlöpare och frågade sig: ”Begriper han inte vad som händer, han har fem judiska barn, vad kommer att hända med dem om tyskarna tar Sverige?”¹⁷⁹

Figur 28. Folke Henschen. Kart- och bildenheten, ID 13801, UUB.

¹⁷⁷ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 273.

¹⁷⁸ *Dagens Nyheter* 5/8 2008. Intervju med Helena Henschen.

¹⁷⁹ Henschen, Helena: *Hon älskade*. Stockholm 2008, s. 229.

Dagny och Wilhelm Nyman

Dottern Dagny gifte sig 1910 med Wilhelm Nyman, som då var lektor i Umeå. Paret flyttade 1917 till Visby där Wilhelm blev lektor i tyska och engelska. Dagny ägnade sig framför allt åt översättarverksamhet. Salomon ansåg sig 1925 tvingad att skriva ett brev till sin måg:

Käre Wilhelm, jag kan ej underlåta att meddela Dig att jag är djupt bekymrad över Ditt och Dagnys samliv och framtid. Tyvärr har familjen ökats på ett oroväckande sätt, så att Du ej mer är i stånd, att även med hjälp från mig och Dagnys extraarbete försörja densamma. Dagnys överansträngande arbete har ådragit henne börjande lungtuberkulos, med stora uppoffringar från min sida blev hon frisk och har nu inom kort tid ånyo genom fortsatt överansträngning blivit sjuk. Men det har icke endast varit kroppsligt överarbete; säkert har dertill bidragit, att hon i sitt hem ej bemötts med det vänliga och överseende bemötande, varje husmor bör kunna påräkna från sin man. Dagny är av oss alla uppskattad för sin uppoffrande samvetsgrannhet och stora duglighet, jag har ju själv sett detta, men har hon erhållit erkännande och tacksamhet därför av sin man? Du får gå till Ditt samvete och erlägga räkenskap derom, ty utomstående har svårt att rätt döma.

Vi måste nu ånyo taga henne om hand, med pekunjär uppoffringar. Detta kan ej fortgå. Hon kommer att skördas och vad blir då följderna för Dig och barnen och huru blir deras uppfostran. Jag tänker derpå med förtvivlan. Måste Du icke nu, innan det är för sent, ändra Ditt bemötande mot henne, jag kan ej likgiltigt se mitt barn gå under; en grundförändring måste ske och Dagny först för en tid – en provotid, och sedan, om det visar sig nödvändigt för alltid skiljas för att kunna räddas till helsa och för att livet ej må fortfarande bli odrägligt för min kära flicka. Med tårar i ögonen skriver jag detta, de första klagande och klandrande ord till någon av mina mågar. [...]

Vi ha föreslagit henne en vistelse på Folkes Solberga, för att ordna för sig och fatta beslut. Det blir nödvändigt att Du ock gör verkliga uppoffringar efter förmåga [...]. Helsa barnen från din gamle, sjuke svärfader.¹⁸⁰

I ett brev till Josef 1926 berättade Salomon att Dagny levde i Lund och hennes man i Visby. De bodde på skilda håll, men var inte lagligt skilda.¹⁸¹

Ingegerd och Sven Ingvar

Ingegerd Henschen var 1913 till 1921 gift med konsthistorikern Henrik Cornell och gifte efter skilsmässan från honom om sig med docenten i neurologi Sven Ingvar (Olsson) i Lund.

Ingvar skrev 1924 ett brev till sin svärfar:

---

¹⁸⁰ UUB S. E. Henschen 24, brev till Wilhelm Nyman 25/8 1925.

¹⁸¹ UUS S. E. Henschen 24, brev till Josef Henschen 6/12 1926.

Jag tackar för brevet idag. Beträffande föredraget i Stockholm så beklagar jag att jag icke kan göra som Farbror önskar. Jag har ingen som helst anledning att uppträda i Stockholm med någon meddelande vid Kongressen, där jag vet att miljön är mig fientlig. Jag behöfver intet erkännande af denna miljö. Jag åtnjuter åtminstone ännu medborgeligt förtroende i juridisk – om icke i annan mening. Af detta privilegium tänker jag begagna mig på så sätt att jag kommer använda alla mina krafter på fortsatta neurologiska undersökningar. Det är mig fullständigt likgiltigt vad världen säger om mig.¹⁸²

Vad det var i Stockholm som var fientligt mot Ingvar framkommer inte, men sannolikt hade det med tillsättningen av professuren efter Frithjof Lennmalm att göra. Henschens gode vän Georg Monrad-Krohn berättade att han blivit ombedd av Karolinska institutet att vara sakkunnig vid tillsättande av professuren. Institutet hade skrivit och bett om en snabb handläggning av ärendet. Bland de sökande var Salomons svärson Sven Ingvar. Monrad-Krohn skrev att han fått ett gott intryck av honom. Han skrev vidare:

Det förvånar mig i övrigt nokså stærkt, at jag intet vidare siden hørt i denne sag ad officiel vei. Da Lennmalm avga erklæring om ansøgningarna til neurologiprofessuren i Christiania, viste man ham den opmærksomheten at udnævne ham till kommandør af 1st klasse av St. Olav's orden.

Jag har endnu ikke engang fået officiel meddelelse om at prof. Marcus blev ansat! Og det er nu snart et år siden jag insändte betænkningen (ja la nemlig alt andet arbejde til side, da Karolinska institutet bad om betænkningen *snarest mulig*).

Ja kan ikke negte pa at ja finder dette eiendommeligt. [...]

Henschen påpekade då för Karolinska institutets rektor Hjalmar Forssner att Monrad-Krohn inte fått något erkännande eller annat besked från institutet, men Monrad-Krohn ville inte att Henschen skulle visa hans brev och framför allt ville han framhålla att han inte skrivit det för att få en svensk orden. Han skrev vidare:

[...] Jag må imidlertid tilstå at jag er lidt nysgirig efter at vide, hvad der er som dikteret dette optræden her. Er det bare en fraglemmelse eller er det en *tilsigtet* uhøflighed?¹⁸³

Ännu 1926 var Monrad-Krohn upprörd över den ohövlighet Karolinska institutet visat genom att inte med ett ord meddela vem som blev utnämnd eller ge någon ”påskjönelse för arbetet hvad der eller ju er skicke”. Möjligen misstänkte han att Karolinska institutets agerande berodde på hans bedömning av de sökande, institutets egen Henry Marcus och den utifrån kommande konkurrenten Ingvar.

---

¹⁸² UUB S. E. Henschen 8, brev från Sven Ingvar 1/8 1924.

¹⁸³ UUB S. E. Henschen 19, brev från Monrad-Krohn 10/11 och 14/11 1924.

Salomon ville vid den tiden hjälpa sin svärson till en professur. Den 14 maj 1928 skrev han ett brev adresserat till ”Herr Professor och Dekan”, Medicinska fakulteten i Zürich. Namnet står inte angivet i brevet, så förmodligen var Henschen inte personligt bekant med honom. Han föreslår att man till professuren i neurologi och hjärnanatomi i Zürich skulle kalla en 38-årig docent i neurologi vid Lunds universitet. Han uppges vara begåvad och ha skrivit många utmärkta arbeten. Han har också uppehållit professuren i in-värtes medicin efter Karl Petréns död året före.

I brevet skrev Henschen att

[...] medicinska fakulteten i Lund hade satt honom i första förslagsrummet till professuren i neurologi, men intriger förhindrade utnämningen. Han hade emellertid ett stort fel; han var svärson till mig. Han vet inte om att jag förslagit att fakulteten i Zürich skulle kalla honom. För fakulteten skulle han emellertid vara ett värdefullt förvärv. Det bästa vore om fakulteten skrev direkt till honom. Hans namn är Sven Ingvar.¹⁸⁴

Salomon skrev några månader före sin död till Ingegerd att hans syn försämrades hastigt och att det kanske var det sista brev han skrev till henne. Hon hade 3 000 kronor inestående i fastigheten 60 Malmskillnadsgatan, men eftersom hon, liksom systemen Dagny, inte förnyat inteckningarna kanske de var förfallna:

Jag har knogat redeligen för att bereda Eder en god ekonomisk framtid. Måten I vara förståndigare än med modernearvet, som mot min vilja slösades bort av Henrik den tid han var så högfärdig över sina 100 000 kronor och hans bror ännu troddes ha heder.

Jag, som faktiskt ej ärvt något, ty syskonen togo allt, har haft för princip, att ärligen lägga upp litet och har lyckats att derigenom skrapa ihop min lilla förmögenhet. Jag hoppas Ni någon gång efter min död med tacksamhet tänker derpå att jag tusende gånger försakat nöjen o.d. för att kunna bereda Eder en god framtid.

Dagny är det synd om med sina 6 barn. Hon bör därför ärva mer än de välburgne. Jag tackar Dig för all välvilja Du visat henne; fortfar dermed. [...]

Helsa alla barnen. Din skröplige P-a, som är blind, döv, halt, sömnlös o.s.v.¹⁸⁵

Astri och Archibald Douglas

Astri Henschen träffade sin blivande man greve Archibald Douglas redan i skolan i Uppsala när fadern Ludvig Douglas var landshövding i Uppsala och

---

¹⁸⁴ UUB S. E. Henschen 49.

¹⁸⁵ UUS S. E. Henschen 49, brev till Ingegerd 18/8 1930. Henrik Cornell, konsthistoriker, var gift med Ingegerd 1913 - 1921. Enligt en anteckning av Salomon 9/8 1926 förlorade Ingegerd 130 000 kronor genom sin förste man.

senare riksmarskalk. Archibalds farmor var morganatisk dotter till storhertig Ludvig I av Baden och därmed släkt med Sveriges drottning Viktoria. Efter officersexamen 1903 gjorde han en snabb militär karriär som avslutades med att han blev generallöjtnant och chef för armén 1944–1948.

Astri Henschen 1905.

Figur 29. Astri Henschen 1905 (bild ur Archibald Douglas: *Jag blev officer*).

Vid giften 1907 kom Douglas in i den Henschenska familjen, som skilde sig betydligt från de adliga och militära kretsar han själv kom ifrån. Han beskriver i sin bok *Jag blev officer* sina intryck av familjen:

Salomon Eberhard Henschen var säkert en av de märkvärdigaste människor jag råkat. Redan hans yttre var ovanligt och imponerande. Vid den tid jag nu skildrar stod han på höjden av sin andliga och kroppsliga vigör. Han var stor och bred, kanske en smula tjock. Hans hår och skägg var mörka. Hela hans uppträdande var vitalt och livligt. Han var snabb i vändningarna och talade mycket. Han var musikalisk och hade en vacker, väl skolad baryton som han gärna lät höra. Hans skarpa tunga var vida fruktad, ty hans sarkasmer var dräpande och hans omdöme om människor oftast starkt kritiskt. Vetenskapen var hans allt överskuggande intresse. Förr eller senare, i de flesta fall förr, kom hans samtal därför in på vetenskapliga frågor, och han skydde ingalunda att även för ett oskolat öra som mitt breda ut sig i vetenskapliga utläggningar. Hans framställning var därvid klart övertygande och medryckande, och jag förstår väl att han måste ha varit en utomordentlig lärare. Vetenskapen för honom var en ren passion, där han satte målet oerhört högt och där han med otrolig iver och arbetsförmåga kastade sig över det ena svårlösta problemet efter det andra. Hur hörde jag dem inte alla omnämnas – hans tidiga, grund-

läggande arbete om hjärtat, hans berömda fast länge omtvistade upptäckt av syncentrum, som hade förorsakat årslånga strider med den berömde professor Monakow i Zürich, och alla hans därefter följande arbeten om hjärnan, som han sammanfattade i det stora arbetet *Beiträge zur Pathologie des Gehirns*. Ingen som kom i hans närhet kunde undgå att bli delaktig i allt hans arbete. Snart kom jag underfund med att den vetenskapliga striden var hans verkliga livsatmosfär. Att höra honom tala om vetenskapen var alltid detsamma som att höra skildringen av hans otaliga vetenskapliga strider. Genom sin djärvhet och idérikedom och på grund av den fullkomliga hänsynslösheten i framträdandet uppkallade han nämligen överallt motstånd, och han hade ingen förmåga att genom personlig koncilians mildra den sakliga strid han framkallade. Han kunde visserligen vara otroligt älskvärd och glad, men så snart det gällde sakfrågor kunde han aldrig tänka sig att någon annan än han själv hade rätt. Han kunde därvid aldrig förstå att de som han angrep med nedsättande omdömen och sårande tillmälen kunde reagera och gå till motangrepp. Eftersom han själv hade rätt och de orätt måste sådant betraktas som elakhet och bevis på dålig karaktär. Han var sålunda en man av starka motsättningar, en objektiv vetenskapsman av stora mått och en subjektiv människa med drag av egocentricitet. Detta sistnämnda framträdde särskilt under senare år då han ansåg sig förbigången till Nobelpriset, till vilket han upprepade gånger blivit föreslagen såväl från svenskt som från utländskt håll. Med allt detta förenade han drag av naiv godtrogenhet och ett rent sinne, allt arv från sitt strängt pietistiska föräldrahem i Uppsala.

Hans maka professorskan Gerda Henschen hette i sig själv Sandell och kom från en smålandsfamilj. I många hänseenden var hon en kontrast till sin man men som intelligens var hon honom fullt jämbördig. [...] ¹⁸⁶

Salomons arv och ekonomi

Henschen skrev under rubriken *Mitt arv och min ekonomi* att människan är en produkt av arv och förvärv och frågade sig: vad har jag ärvt och av vem:

Min fader gav mig föga jordiska arvsdelar, och dem mottog jag först efter hans död 1885, då jag redan var 38 år gammal, professor i medicin, hade själv förvärvat väl kring 25 å 30 000 kronor. Det var 10 000 arvsskiftet nominellt gav mig, men reelt var det värdt mindre än intet, ty då jag var den ende av syskonen, som hade förmögenhet, nödgades jag av eftergivenhet att förskottera för syskonen samt köpa deras lotter i gårdarna, der arvet var nedlagt.

Syster Maria, gift med uslingen Gustav von Bergen. Han sökte förbinda sig med en Wengberg, som inbillade sig att vi tillvällat oss ett imaginärt arv efter våra utfattiga fastrar, skollärarynnorna Hanna och Karin i Ronneby och som Pappa hjälpt och lånat pengar till att inköp av en liten gård derstädes.

Vid deras död var ju naturligt att deras kvarvarande lilla tillhörigheter tillföll oss såsom betalning, otillräcklig att betäcka Pappas fordran.

Så nödgades jag ta över Marias andel av gårdarna, som von Bergen söp upp eller förtärde. Även Wilhelms gårdsandel nödgades jag överta. Allt detta

---

¹⁸⁶ Douglas, Archibald: Jag blev officer. Stockholm 1940, s. 93 - 94.

sål. jämte min egen 1/5 del i gårdarna gav mig aldrig ett öre i utdelning, ehuru jag egde 3/5 i arvet, ty Esaias reparerade upp alltsammans. Någon redogörelse för arvet eller för hyror såg jag aldrig till, och så förtärdes mina förtjenta c:a 30 000 kr.

Jag beslöt därför att utbyta mina andelar i gårdarna mot ett hus No 60, Malmskillnadsgatan, Stockholm. [...]

Henschen ansåg att med socialisternas politik att höja arbetarnas löner skulle det bli dyrare att bygga hus; alltså skulle fastigheter öka i värde. Detta föranledde honom att år 1905 köpa gården No 6. Surbrunnsgatan för 250 000 kronor.¹⁸⁷ 1929 skrev han att hyrorna hade mer än fördubblats så han var en förmögen man.

Salomon förleddes av broder Wilhelm att investera i Linköpings Träförädlingsbolag. I det bolaget förlorade han allt han satsat, totalt 12 000 kronor. Han skriver också att han förleddes att satsa 8 000 i Kolmbolaget, eftersom grundarna, professor Svante Arrhenius, geologen och mångmiljonären Hjalmar Sjögren och sedermera Kinaforskaren Johan Gunnar Andersson, intygat bolagets stora värde. Bolaget grundades 1909 för att bryta och bearbeta kolm, en uranhaltig kolsubstans i alunskiffer. Kolm bröts i Billingen och fraktades sedan till Stockholm för bearbetning. Halterna uran var emellertid för låga för att det skulle bli lönsamt. Bolaget gick i konkurs 1915 och aktieägarna förlorade allt, 350 000 kronor.

Salomons far hade varnat honom för att ge sig in i affärer, men han lydde inte. Han skrev till sina barn: ”Akten Eder barn för affärer om Ni icke äro affärsmän. En lexa för livet”.

I ett tal som Henschen höll på sin 80-årsdag tackade han översten Georg Juhlin-Dannfelt för att han under 36 år skött hans ekonomi. Juhlin Dannfelts hustru var släkt med Salomons bror Wilhelms hustru Hanna, född Lilljebjörn.

Juhlin-Dannfelt bistod Henschen när denne skulle bygga om sin fastighet Malmskillnadsgatan 60. Han ville lämna efter sig ett modernt hus till barnen, som efter en ombyggnad skulle få 25 % högre hyror. De utgjorde 30 000 mot 12 000 när han hade köpt huset.

Salomon ägde dessutom tillsammans med Folke Henschen och Archie Douglas, Astri Henschens make, ett hus vid Skeppsholmen, som gav en nettoinkomst på cirka 10 000 kronor. De önskade sälja huset år 1928, då det skulle byggas om till ett hotell för arbetare.

1929 skrev Henschen en testamentskodicill med innebörden att hans fyra barn gemensamt skulle förvalta hans efterlämnade förmögenhet. En paragraf var att:

---

¹⁸⁷ UUB S. E. Henschen 49, anteckningar 20/7 1926. Vid bouppteckningen efter Henschen 1931 hade fastigheten Malmskillnadsgatan 60 ett taxeringsvärde på 362 000 kronor och Surbrunnsgatan 6 var taxerad till 270 000 kronor, vilket motsvarar 9 800 000 resp. 7 300 000 kronor i 2009 års penningvärde.

Varje barnbarn skall uppbära årligen såsom understöd en summa av ett tusen (1 000), vilken tillfaller och förvaltas av deras föräldrar tills dess fyllda 21 år, [till] vivre och utbildning av dem intill 24 år. [...]

I händelse av oförvårdad sjukdom, således ej alkoholism eller venerisk sjukdom, bör underhållet för den sjuke vid behov ökas. [...]¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ UUB S. E. Henschen 49, testamentskodicill 9/8 1929.

Doktorsdisputation

Samtidigt som Henschen skulle disputerar i Uppsala sökte han också laboratorstjänsten i patologisk anatomi, i konkurrens med sin, som han skriver, ”lindrigt begåvade” gymnasiekamrat med. kand. Ernst Dintler, som skötte tjänsten. Avhandlingens titel var *Om indigosvafvelsyrat natrons afsöndring i njurarne. Experimentell undersökning öfver urinsekretionens mekanism under fysiologiska och patologiska förhållanden*. Dintler hade utsetts till opponent och man hade hjälpt honom att bereda sig för oppositionen. Henschen ansåg att Frithiof Holmgren och Clason var emot honom. Vid disputationen 12 november 1879 var han trött efter en genomvakad natt. Dintler framförde sin opposition, men kände inte avhandlingens svaga punkter, som Henschen naturligtvis inte blottade. Han skriver:

Efter två timmars opposition tog Clason till orda och sade: 'Här kommer nu förf. och gör en mängd klumpiga och grofva försök mot den berömde Heidenhain och kommer till alldeles afvita resultat, tydligt stridande mot hvad som naturligtvis är rätt'. Han gick igenom hela arbetet från perm till perm under häftiga förebräelser utan att lämna mig ordet. Jag blev arg och svarade: 'Allt det der har jag redan besvarat i detalj, jag säger inte ett ord mera'. – Så blev det disputationsmiddag. Vi väntade länge på Dintler, 1ste opponent, som ohöfligt nog uteblev! af förargelse. Hedenius och Waldenström voro med. W. insjuknade 8 dar senare i blindtarmsinflammation och dog 14 dar senare och begrofs på sin installationsdag. Han lär ha sagt på sjuksängen, att jag borde bli hans efterträdare!

Men nu skulle betyg sättas. ½ år gick utan betyg, ty fakulteten visste ej hvilket betyg den skulle sätta. Clason förargad, ville visst närapå kugga, så uselt ansåg han mitt opus vara, Hedenius ville ge 'insigniore'; och så medlade Hammarsten, som dock förordat pris åt min afhandling i Läkarsällskapet, med 'cum laude', som jag fick efter ½ års väntan.

Men så skulle jag söka laboratorbefattningen, som var bestämd åt Dintler. Clason förklarade min afhandling ej vara någon merit, snarare motsatsen, men 'H. har så goda studier, att jag kan förklara honom kompetent'. Och så blev jag 1881 nämnd till laborator.

C:a 4 år senare upprepade Slawjanski, på Ludwigs uppmaning mina försök och konstaterade deras korrekthet, och Hedenius gick till Clason, tittade som vanligt öfver glasögonen och sa: 'Henschen fick rätt, han' (se f. ö. min uppsats *Om njurarnas Funktion*, Ups. Läk.förh. 1894-1895). Och 1900, då jag varit professor i 18 år och var medlem av Vetensk. Akademien träffade jag Clason der och sade honom: 'Nu har Metzner i Basel utgifvit ett stort arbete och visat, att min teori om njurarna var riktig'. Clason vände helt om på klacken och frustade till ett grymtande och gick utan att säga ett ord!

Det var den upprättelse den samvetsgranne läraren gaf en förorättad lärjunge.

Mitt specimen hade nog sin svaga sida; jag var medveten derom, men ingen fann den. Med då den så illa bedömdes av Clason (m.fl.?), så var jag ibland betänkt på att lemna den vetenskapliga banan, då jag insåg min svaghet ss. forskare.

I senaste tid har den förtjente forskaren i patol. anatomi Dr. Vidal Schel framdragit den *såsom den noggrannaste och mest ingående* på detta område (i sitt arbete om nefriten 1912?), och derigenom hugsvalat mig. *Mitt andra större arbete var alltså ej så misslyckat*, som jag i dystra stunder fruktade. Och långt senare har engelsmannen [oläsligt namn] satt mitt specimen högt!

Carl Ludwig i Leipzig hade läst Henschens avhandling och ställde några metodfrågor med anledning av den, men var mycket positivt inställd och ville publicera den i *du Bois Archiv*. Han ansåg också att Henschen visat sig vara en självständig forskare.¹⁸⁹

Efter disputationen reste Henschen åter till Tyskland för att finna vidare uppslag för sin forskning. Johan Waldenström, nyutnämnd professor i medicin i Uppsala, hade ju hastigt avlidit och Henschen ville därför söka forskningsprojekt för att meritera sig för att söka professuren. Carl Ludwig i Leipzig stödde honom och han arbetade också en tid hos den berömde professorn i patologisk anatomi i Leipzig, Julius Cohnheim, utan att finna något lämpligt ämne. På våren 1880 reste han till München, där han började en serie undersökningar hos Hugo von Ziemssen över Scillain som diuretikum.¹⁹⁰ Han kunde konstatera dess diuretiska verkan, men arbetet blev aldrig publicerat. Han såg professuren glida sig ur händerna.

---

¹⁸⁹ UUB S. E. Henschen 18, brev från Carl Ludwig 6/8 1879.

¹⁹⁰ Scillain är en glykosid extraherad från Scilla.

Ronneby brunn

Efter disputationen blev Henschen 22 november 1879 utsedd till intendent vid Ronneby brunn. Hans vän och senare kollega i Uppsala, Allvar Gullstrand, skrev 16 november från Jönköping till Henschen att han var kallad till Ronneby för att välja intendent för brunnen.¹⁹¹ Gullstrand hade själv varit assisterande läkare där tidigare. Som en förberedelse hade Henschen besökt baden i Teplitz, Karlsbad, Marienbad, Wiesbaden och flera andra.

1929 såg han tillbaka på den första tiden i Ronneby:

Det var med egendomliga känslor jag reste till Ronneby för att qvacka såsom vi kallade det när man började en praktik. Jag hade anledning hoppas det bästa. Prof. Hjalmar Abelin, Pappas kusin, den ståtliga gubben, lifmedicus, egde och disponerade stor del av aktierna och var mig bevågen, så att jag på hans rekommendation var Prinsarnas läkare i Upsala. Efter 6 års träget och troget arbete till Brunnens båtnad och framgång svek han mig, blev mig ogunstig av okänd anledning. 1884, efter Köpenhamns läkarekongress följde O. Medin med till Ronneby, samlade girigt ihop allt skvaller och lögner som Neyber och Consul Siegbahn kunde sätta ihop. Man gav middag för honom och så berättades det för Abelin, som visst en gång blivit stött på mig för någon uppmärksamhet. A. hade klen praktiskt omdöme om Brunnen och straffades med att hans aktier under Benz Brunnsintendentstid förlorade allt värde, som nu ock fortfarande är fallet.

I Ronneby hyrde Henschen en villa, som han senare köpte. Han fick rikligt med patienter och ansågs som det uppgående ljustet, enligt vad han själv skrev 1928. Han fick goda inkomster men hann också med att segla och bada vid Kurön.

I Ronneby hade jag sorgen att Tante Clara Sandströmer dog i Rby. Hon kom dit och ville dö under min vård. Jag minns väl hennes dödsbädd.

Hon höll av mig som en son. Hade varit en skönhet som ung och besjungits som den skönaste lilja. 'Tycker inte Salomon det?' sade den gamla vackra och väldigt tjocka 70-åringen. Ack, vad hon älskade mig. 'Om jag inte haft mina barn, skulle Du få allt vad jag äger'.¹⁹²

Henschen var läkare i Ronneby till 1885, men fick då inte längre fortsatt förordnande, enligt honom själv på grund av intriger från Oskar Medin i

---

¹⁹¹ UUB S. E. Henschen 3, brev från Allvar Gullstrand 16/11 1879.

¹⁹² UUB S. E. Henschen 48, anteckning i sängen 24/3 1929.

komplott med Henschens fiender vid brunnen, brunnsdirektören Ernst von Heidenstam och tidigare brunnsläkaren Oskar Neyber, som Henschen karakteriserar som tarvlig och tillägger att han anses vara oäkta son till Oscar I. Henschen anklagar ”den falske” Heidenstam för att nästan ha förfalskat balansräkningen, så att han avskrev hela vinsten 1885, för att visa att Henschen saknade förtroende som läkare, trots att brunnen visat ett stort överskott åren 1882-1884.

Enligt ett styrelseprotokoll från 1882 skildrades konflikten mellan verkställande direktören och Henschen felaktigt i flera tidningar. Henschen protesterade också mot att protokoll inte justerades. Exakt vad konflikten handlade om går inte att utläsa av protokollen.¹⁹³ När han inte längre var läkare i Ronneby sålde han villan 1886 till brunnsbolaget.

Ett minne från Henschens tid i Ronneby är den källa han upptäckte 1879 i Karlstorps torvmosse. Den kallas sedan *Henschens källa* och innehöll kolsyrat vatten med en järnhalt av endast två promille. Det fanns redan tidigare flera andra källor i Ronneby, den så kallade *Gamla källan* från 1726, *Abelins källa* från 1880, som är en av Europas järnhaltigaste och *Berzelius källa*, som öppnades 1885. Vattnet i dessa var sulfatrikt enligt analyser av professorn i medicinsk kemi Carl Thore Mörner, som beskrev det i en festskrift till sin företrädare Olof Hammarsten 1906.

Figur 30. Olof Hammarsten. Foto Henri Osti 1885, ID 8438. Kart- och bildenheten. UUB.

¹⁹³ Ronneby Helsobrunn och Ronneby Helsobrunn AB. Styrelsen. Protokollsregister 1830-1929; AI:3.

Laborator i patologisk anatomi

Vid sidan av professorn i patologisk anatomi i Uppsala, Per Hedenius, fanns sedan mitten av 1870-talet en laboratorstjänst i ämnet. Den hade emellertid endast besatts med vikarier, i tur och ordning Johan Waldenström, Carl Henrik Björk och Ernst Dintler. 1880 sökte Henschen laboratorstjänsten, i konkurrens med medicine kandidaten Dintler, som skötte tjänsten. Han skickade ansökningshandlingarna till universitetet via sin far Lars Wilhelm, som reagerade med ett brev till Salomons fästmö Gerda:

Käraste Gerda!

Mig är förbjudet att löna ondt med ondt, därför skrifver jag huru både från Dig och Din fästman fått bref med handlingar, utan en enda rad med anmodan eller några vänliga ord. Dock fick jag från Sale godt telegram.

Det viktigaste är att *endast* Sale sökt laboratorbefattningen i experimentell patologi (djurpinande) och patologisk anatomi vid härvarande kongl. Universitet. Prof. Rektor Sahlin yttrade därvid en fruktan, att Sale, liksom Clason¹⁹⁴ skulle återta ansökningen. Men då jag anmärkte, att Du [...] kommer hit, tycks hans fruktan vara hävd, ty han yttrade sig ungefär sålunda: 'jaså, vill hans fästmö hit, så fullföljer han den [ansökningen] nog'. Det Sahlin skulle hafva hört, att Du hade stort inflytande på Din fästman. Wittrock yttrade att de (academici) måtte vara glada att få en så duglig till den befattningen.

I min vrede däröfver, att Du icke skrifvit mig några vänliga ord, då Du sände ansökningshandlingarna begärde jag att få officiellt betyg på att Sale ensam sökt tjänsten. [...] Det svåraste är, att min fordom så ömhjärtade Sale skulle förhärdas genom de oskyldiga djurens pinande. Barmhärtighetskänslan, till stor del en produkt av den kristliga kulturen, är blott *en* och kan icke bortdö i afs. å djuren, utan att äfven försvinna i afs. å medmänniskor. Matt. 25: 35-45.¹⁹⁵

Henschen fick laboratorstjänsten i patologisk anatomi, men snart dök nya möjligheter upp.

---

¹⁹⁴ Edward Clason hade tagit tillbaka sin ansökan till professuren i anatomi 1878, när den ende medsökande tog tillbaka sin ansökan. Skälet var att han ville framtvinga en delning av ämnet i två, anatomi och histologi.

¹⁹⁵ UUB L. W. Henschen x266 ca:3a:46, Copiebok 5, brev 97, 6/9 1879. Matt. 25: 35 lyder: Ty jag var hungrig, och I gäven mig att äta, jag var törstig, och I gäven mig att dricka; jag var husvill, och I gäven mig härbärge. Vers 45 lyder: Sannerligen säger jag eder: Vadhelst I icke haven gjort mot en av dessa minsta, det haven I ej heller gjort mot mig.

Ansökan till professur i Uppsala

Henschen hade planerat att ägna sig åt patologi några år innan han sökte sig till kliniskt arbete, men genom Waldenströms oväntade död fick han nu överväga att ändra sig. Han skrev till sin vän Thore Fries:

De personer, som antagligen söka professuren: Petersson och Ribbing äro på grund av hela sin uppfostran och tendens ej de rätta för platsen. Om jag afser från hvad de producerat hittills ingalunda synas berättiga dem till någon synnerlig befordran – i detta hänseende vill jag ej ens tala om Ribbing, hvars bägge specimen för graden och profess. bordt underkännas, tror jag att bägge slagit in på en riktning, som aldrig skall bära till vetenskaplig frukt och innebär egen tillbakagång i vetenskapligt hänseende. Ty med hvart år framstår för mig allt klarare nödvändigheten af att våra klinici äro förtrogna med och förstå att uppskatta patologi och experimentell patologi (o. fysiologi). Det är en skam att blicka tillbaka på vår litteratur inom praktisk medicin under de senaste 10 à 15 åren. Knappast finnes det ett arbete värdt att omnämnas, utom Warfvinges – ja, ej ens någon ansats till ett vetenskapligt arbete; och hvad är orsaken dertill om ej att våra klinici ej *kunna* producera något, därför att de ej kunna arbeta med fysiologiska instrumenter och mikroskop. Skall nu platsen i Upsala intagas af personer, som ej förstått tidens riktning, så blir i Upsala all utveckling på detta område under de närmaste 20 à 30 åren hämmad, och då Bruzelius i Stockholm innehar första platsen – en man med det djupaste förakt för fysiologiska studier o.d. – samt i Lund väl sannolikt Trägård eller Ribbing komma att följa Gellerstedt så inser jag nog huru den praktiska medicinen kommer att te sig de närmaste 10 à 20 åren i Sverige.

Det är egentligen af denna orsak och emedan jag väl sannolikt för alltid blir utestängd från det kliniska, om jag nu ej söker som jag har mina tankar att möjligen söka Waldenströms plats.¹⁹⁶

Henschen diskuterade sedan vad han skulle skriva om för sin speciminering. I Tyskland (han vistades då i Leipzig) var experimentella arbeten i patologi viktiga vid sökandet av professorer. Han funderade på att skriva något om njursjukdomar. ”Runeberg hade nyligen blifvit kliniker på en afhandling i detta ämne; jag tror ej att det kan bli svårt att visa att hans teori är oriktig”. Thore Fries varnade i så fall Henschen för att vara allt för skarp i sin kritik av Runebergs arbete.

Thore Fries hade, som professor i Uppsala, god insikt vad som hände inom universitetet. Han skrev att fakulteten råkade i stort bryderi när Walden-

---

¹⁹⁶ UUB G 70 ca. 10, brev från Henschen till Thore Fries 1/2 1880. Johan Wilhelm Runeberg blev senare professor i medicin i Helsingfors.

ström oväntat dog när han just skulle tillträda professuren i invärtes medicin. Fakulteten ville att professuren skulle tillsättas genom att någon kallades för att undvika ytterligare fördröjningar. Thore Fries bror Robert tillfrågades men sade absolut nej. Norrmannen Bull var också tillfrågad, men tvekade så länge med sitt besked att tiden för att kalla någon gick ut, så därför ledigförklarades professuren.

Förslaget att kalla Edvard Bull föranledde Henschen att kommentera:

Att kalla Bull föreföll något förnedrande för svenska läkare. Jag känner temligen väl till hvad B. skrifvit och vill såsom intresserad speciellt för njursjukdomar säga Dig att af hans 4 skrifter han nog ej skulle ha skrifvit den första och den andra och kanske den 4de, om han studerat njurarnas patologiska anatomi, den 3dje åter teml. obetydlig. Den 2dra om amyloid-degeneration hvilat bevisligen på falsk grund.¹⁹⁷

August Almén hade sagt till Thore Fries att Henschen borde söka, vilket också Thore tyckte: ”Dröj f.ö. ej med ansökans insändande till slutet utan inlemna den i god tid”.

Hvilka medsökande kan Du komma att få? Pettersson har förklarat inför fakulteten, att han ej tänker söka, och han gör klokt om han ej ändrar detta sitt förnuftiga beslut.

Ribbing, kommer nog att anmäla sig, och svårare medtäflare synes han ej vara, än att Du kan våga en dust med honom. Dock anar jag ej omöjligt, att han kan ha en och annan gynnare härstädes, som gerna såge honom här. Du är neml. (unter uns) på vissa håll ej en person grata, och det glunkas, att orsaken härtill uppgifves vara, att Du är för mycket materialistisk (d.v.s. naturforskare och ’Instituistisk’).

Fries gav i flera brev till Salomon i Lübeck, München och Ronneby mycket detaljerade råd om hur han skulle förfara med sin ansökan och specimineeringen. I ett följande brev tog han dock tillbaka sitt råd att ansökan skulle lämnas in i god tid, utan skrev att den borde lämnas in strax före klockan 12 sista dagen. Henschen råddes också att inte meddela att han tänkte söka, utan säga att han inte än bestämt sig, annars kunde Petersson känna sig föranledd att söka.¹⁹⁸

I ett brev i maj skrev Fries att Petersson nu tänkte söka och strävade allt vad tygen håller för att få platsen:

[...] men huru han skall kunna åstadkomma en passabel disputation, derom har ingen något att förmåla. Vidare är det säkert att C. Nyström söker och ämnar han med begagnande af journalerna vid våra kliniker skriva om fel i diagnostiken af hjertsjukdomarne. Du vet dock att han är en ’trög man full af hetsighet’, hvadan jag hyser mina dubier om att han fullföljer till det sista.

¹⁹⁷ UUB G 70 ca. 10, brev till Fries 16/2 1880.

¹⁹⁸ UUB S. E. Henschen 3, brev till Fries 6/3 1880.

Som medhjälpare åt Pettersson föreslogs Dintler emot P.s önskan; de äro neml. ej kontanta, liksom detta synes förhålla sig med P. och andra läkare här i staden

Opinionen, i synnerhet bland de unga läkarne, är afgjort för Dig.

Under sommaren 1880 som brunnsläkare i Ronneby plågades Henschen av att inte hitta något ämne som gick att använda för meriteringen till professor. Han fann emellertid vid behandlingen av brunnsgästerna att det vid migrän fanns vissa förändringar i huvudsvålen och inom trigeminusnervens förgreningar.

Jag grep efter det halmstrået, samlade material kring den *nästan nya idén*. På vintern skrevs en vidlyftig historik o samlades litteratur, men ännu vid början af nästa sommar stod jag med ofullbordat arbete. Vi fingo av Kongl. Majt. förlängd specimeringstid till den 15 sept. 1881.

Så nalkades tiden. På 14 dars tid från 1 – 15 Sept. *ordnades och tabellerades materialet, texten skrevs*, sen historiken var färdig, och med en väldig forcering, då mina vänner, manliga och qvinnliga hjälpte mig med tabellerna, som oupphörligt försköto sig i pressen, blef arbetet färdigt några minuter före kl. 12 m. d. 15 Sept.; i sista stund ropades; 'titelbladet glömdes' och det kom med. Afhandl. hann ej ens häftas. – *Jag var så ansträngd att blodet i prickar sprack ut i ansiktshuden*, aldeles som hos en epileptiker efter ett anfall. Undras hur det såg ut i min hjerna?¹⁹⁹

Även Henschens kollega som lärare på Henschenska flickskolan, Hugo Hildebrandsson, gav honom råd. Henschen hade bett att få meteorologiska instrument till Ronneby. Samtidigt som Hildebrandsson, som var professor i meteorologi, skrev om hur det skulle kunna ordnas – den som lovade att rapportera vädret tre gånger om dagen hela året kunde får dem gratis, annars måste de betalas, skrev han om Salomons ansökan till professuren:

Det skall blifva roligt att se om Du söker hit efter Waldenström! Det är svårt att i så fall gifva ett råd. I alla händelser får Du nog vara skarpt laddad om Du vill processa Dig fram. Laboratorsbefattningen är Du själfvskrifven till så vidt jag förstår. Det ledsamma är, att Du på något sätt satt Dig på tvären med stockholmarne, så att de tutat i läkarne här, att Du är dålig kamrat, kritiserar andras diagnoser för patienter, o.s.v. så att de äro här rädda för Dig. A-n, Hon och Me-n äro Dig afgjordt emot, och de hafva stort inflytande som bekant. Den förste, äfvensom själfve prokanslern, anse Dig som farlig person för religionen, Darwinist o.s.v. Genom att stafva och lägga ihop har jag kommit till detta resultat, som Du för all del måste *låta bli mellan* oss. [...]

Jag lyckönskar Dig, och synnerligen Gerda, att riksdagen nu tillstyrkt civilt äktenskap för Dig och Dina gelikar! Trots Edra bemödanden i Kjöbenhavn är Edert äktenskap ogiltigt efter svensk lag och om det aldrig inträffar,

---

¹⁹⁹ UUB S. E. Henschen 48. Ansökan till professuren i Uppsala, s. 1 - 46.

så är det dock förfärligt veta att länsman i Ronneby har laglig rätt att skilja Er åt och bötfälla Eder! Trevliga utsikter!²⁰⁰

I sin minnesbok skrev Henschen hur det gick till när han sökte professuren i Uppsala:

När jag var i Kalterbrunnen, der jag vistades med Gerda, var jag nedslagen i känslan av att ej kunna affatta ett nöjaktigt kliniskt specimen, berövad som jag var laboratorium och klinik. Också var min medtäflare Docenten Oskar Viktor Petersson rätt meriterad. Efter Waldenströms död var han förordnad förestå professuren, enda kompetente intern i Riket, stod rätt väl hos flera av medic. fakultetens lärare, såsom Clason och Glas, hade en god praktik i Uppsala, var genom gifte med Maria Stackelberg, grevinna, rik, hade skrivit ett rätt gott arbete om hjernan och flera uppsatser om olika former av nefrit, visserligen ej av högt originellt värde, men relativt ej dåliga och hade skött kliniken temligen till nöjes.

Jag derimot var ej kliniker, hade några små föga vetenskapliga skrifter om Ronneby, skrev senare ihop ett litteraturkompendium om huvudets neuralgier, visserligen delvis originellt och av praktiskt värde, påvisande att Valleixs smärtpunkter var verkligt patologiskt förändrade och gynnsamt påverkades av massage d. v. s. var inflammationspunkter – ännu ej tillfyllest beaktade observationer, men som sedan av Edinger, för vilken jag uppenbarat mina observationer, samt av min vän Wilbrand på sig själv konstaterade fakta. Men i varje fall ej värda en professur. Jag hade dock det experimentella arbetet om indigo-svavelsyrat natrons avsöndring i njurarna och några smärre kliniska ss. om Balantidii på min meritlista. Om Petersson sökt platsen, hade jag ej kunnat täfla med framgång. Det gällde att få honom ur vägen.

Petersson fruktade mig i kännedom om sin underlägsna begåvning, ehuru hans meriter var större. Jag gav från Kalterbrunnen min svåger kamrer Oskar Högberg uppdrag att först i allra sista stunden inlemnna min ansökan. Petersson gav sitt ombud order att infinna sig sent före kl. 12 m., inlemnna sin ansökan, dock blott om mer än en sökande anmält sig, annars ej. Nu sökte Medic. Dr. Carl Nyström, men ej i sista stunden. När Peterssons ombud infann sig fick han veta att blott *en* sökande anmält sig, och förmodade tydligen att det var jag, med vilken han fruktade konkurrera, och hans ansökan inlemnades ej. 5 minuter före 12 kom Högberg och avlemnade min ansökan och så var jag genom denna f. ö. hederliga manöver (ty jag var i Schweiz) befriad från min värsta och mest fruktade konkurrent. Denna slump avgjorde hela saken, ty Nyström tog tillbaka sin ansökan, sedan han övertygat sig att han ej kunde få till stånd ett specimen av det tilltänkte materialet om klaffhertsjukdomarnas diagnos, ett svårt ämne, som jag bliven professor under 30 år samlade material till och lyckades relativt väl avhandla (... engas pris! 1911²⁰¹).²⁰²

²⁰⁰ UUB S. E. Henschen 8, brev från Hugo Hildebrandsson 18/5 1880. Med A-n avses förmodligen August Almén, Ho-n Frithiof Holmgren och Me-n Carl Benedict Mesterton.

²⁰¹ Bergstrand, Hilding: Svenska Läkaresällskapet 150 år. Dess tillkomst och utveckling. Stockholm 1958, s. 105 – 106. Efter en donation på 18 300 kronor 1889 av den portugisiska läkaren Pedro Francisco da Costa Alvarenga instiftades Alvarengapriset, som delas ut varje år på årsdagen av donators död. När Henschen skrev detta kom han inte ihåg donators namn. Han fick priset trots opposition från sin tidigare gynnade underläkare, sedermera uppenbara fiende prof. Gunnar Forssner.

På kvällen samma dag som ansökan lämnades in höll Henschen en middag med champagne för sina medhjälpare. Han sade vid middagen: ”får jag ej skratta sist, så vill jag skratta först”. Efter festen stälpte han sig i säng och sov djupt och länge.

Mitt specimen var svagt, det kände jag själv liksom de sakkunnige, Ödmansson och Bruzelius, men i brist på kompetenta inom landet [...] blev jag förklarad svagt kompetent och utnämndes påsken 1882 till professor.

Slumpen, ej skicklighet hade hjälpt mig. Dock hade den döende Johan Waldenström hänvisat på mig, säges det. Mitt namn hade god klang. Och fakulteten röstade på mig på rent förtroende – jag beslöt skriva mitt specimen efter utnämningen – och höll mitt löfte, det visar bl. a. de 12–15 förslag till Nobelpris jag åren 1920–26 fått av Nordens och utlandets sakkunnige.

Huru länkade ej en tillfällighet mitt livs öde. Petersson hade rättvisligen kunnat göra anspråk på att bli min efterträdare 18 år senare, 1900, men hade då uppblåst av sin säkerhet visat sig ej vara en lämplig självständig chef för en klinik; blev dock Prof. i pediatrik.

Vi voro ej ovänner, men ej heller intima – olika karakterer och begåvningar. Vi firade min utnämning å Upsala stadshotell med en lysande middag med damer (originellt!).

Karolinska institutet hade ej lagt sig i befordringsfrågan utom att prof. Christian Lovén hade sökt avråda fakulteten att ta mig: ’Inte kan ni ta honom’, men några ss. Hammarsten och Almén o. a. hade fattat förtroende för min förmåga och mitt vetenskapliga intresse. [...] Ja, det var ett under att jag blev professor. Nu vid 80 år kan jag dock erinra om Israel Holmgrens ord vid festen på Seraf. Lasarettet straxt före min föreläsning: ’Jag har velat visa Eder (klinikanterna) den störste kliniker Sverige hittills frambragt’. Sannt eller osannt visa orden att fakultetens val ej var oriktigt.

Salomon Henschens svåger Oskar Högberg skrev till honom och berättade:

Farbror [L.W. Henschen] var mycket glad att Du uppdragit åt mig att inlemna Din ansökan, så att han på Petterssons flera ggr. upprepade frågor kunde svara, att han inte visste huru Du tänkte, söka eller inte.²⁰³

Försöken att rekrytera andra sökande från Stockholm och Oslo till medicinprofessuren i Uppsala misslyckades. Som ämne för provföreläsningen, som skulle hållas före specimineringstidens utgång, valde Henschen bland fakultetens föreslagna ämnen att tala om fetthjärtat, samma ämne som sonen Folke valde 30 år senare vid Karolinska institutet. Kvällen före provföreläsningen var inte en rad skriven, men utkast gjort. Salomon gick fram och tillbaka på golvet och dikterade för Gerda och sin syster Maria till klockan 3 à 4 på morgonen och försökte sedan sova ett par timmar.

---

²⁰² UUB S. E. Henschen 48, självbiografi I; III Medicinska studier 1877 – 1882 (skrivet i sängen 9/9 1927).

²⁰³ UUB S. E. Henschen 8, brev från Oskar Högberg 26/5 1880.

När han steg upp i katedern klockan 10.15 var han likblek av överansträngning. ”Det var en utmärkt föreläsning” yttrade Mesterton vid slutet. ”Slaget var vunnet i en viktig punkt. Och man slog mig i handen” skriver Henschen i sina minnesanteckningar. Men:

[...] när de sakkunniga Prof. Bruzelius och Ödmansson gingo att bedöma mitt specimen och meriter, insåg jag fuller väl att min ställning ingalunda var så säker. Jag var sjelf missnöjd med min bok om hufvudets neuralgier, och öfverflödigt beröm fick jag ej. Jag förklarades kompetent kanske mer på förhoppningar och betyg. Glad blef jag naturligtvis när domen blev gynnsam, och jag gav mig sjelf ett löfte att hvad flit och samvetsgrannhet kunde åstadkomma för att visa mig värdig en professorsplats skulle ej saknas. Jag var besluten att efter utnämningen skriva mitt specimen.

Henschen nämner inte den tredje sakkunnige, förre professorn i medicin vid Karolinska institutet, Magnus Huss. De tre sakkunniga skrev i ett gemensamt yttrande att Henschen var vetenskapligt skicklig och välmeriterad, men ansåg att hans praktiska erfarenhet var ringa:

Ehuru det säkerligen varit önskvärt att Doktor Henschen utöfvat verksamhet som praktisk läkare i något större omfattning, för att man på grund derav varit berättigad antaga honom hafva förvärfvat något större mått af egen erfarenhet, en vigtig faktor för en Professor i *Praktisk medicin*.

Fakulteten tillstyrkte att Henschen skulle utses. Per Hedenius skrev i ett särskilt yttrande att han hade de bästa vitsord att ge honom för hans tjänstgöring som laborator i patologi och betonade särskilt Henschens icke vanliga förmåga till muntlig framställning. Robert Fristedt framhöll Henschens vetenskapliga skicklighet och särskilt hans mycket meriterande tjänstgöring som Wahlenbergsk amanuens. Fristedt ansåg det angeläget att knyta en person med Henschens kompetens till en av fakultetens viktigaste lärostolar. Även Olof Hammarsten avgav ett eget, mycket positivt yttrande.

Den 6 april 1882 fick Henschen Kungl. Maj:ts. fullmakt på den ordinarie professuren i praktisk medicin i Uppsala.²⁰⁴

Vid fakulteten i Uppsala betraktade Henschen anatomiprofessorn Edward Clason som fientligt inställd mot honom och flera andra fakultetsmedlemmar var också negativa.

Clasons negativa hållning kan möjligen förklaras av att Henschen, som inte gjorde någon hemlighet av sin ateism, hade en stark anknytning till tyska fysiologiska institutioner, där han utfört mycket av sin forskning. Clason hade under sin långa studieresa i Europa 1872-1873 besökt flera av dessa och uttryckte i sin reseberättelse sin stora avsky för ”den tyska tyskfogudningen”. Han lyssnade bland annat på föreläsningar av den berömde fysiologen Hermann von Helmholtz. Edward Clason var mycket religiös och upp-

²⁰⁴ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll 1881 – 1885, AI:11.

rördes av de ogudaktiga åsikter som presenterades av Helmholtz och andra. De naturvetenskapliga upptäckter som presenterades stred mot kristendomens läror. Clason skrev:

[...] detta med oupphinnligt satiriskt hån framhviskade, men lika oupphinnligt råa försök, att nedsmutsa christendomens förnämsta religiösa act, icke var oväntat, men betecknande var, att den lysande församlig af tyska naturforskare, inför hvilka detta yttrande fälldes, att denna församling långt ifrån blygdes för eller nedtystade, nej tvärtom med lifliga, fullkomligt protestfria bifallsyttringar belönade detsamma.²⁰⁵

Långt senare fick Henschen lovord för den skrift om huvudets neuralgier, som utgjorde en av de tyngsta meriterna vid ansökan till professuren. En läkare i Mönchengladbach, August Müller, hade skrivit en bok om massagebehandling *Der muskulare Kopfschmerz*, men i Tyskland fanns det ganska litet intresse av den behandlingsformen. Han kände då inte till Henschens skrift eftersom han inte kunde läsa svenska, men hade senare funnit att de få tyskar som skrivit om massage bara hade refererat vad Henschen skrivit. Han bad 1911 att få Henschens skrift som han skulle läsa med hjälp av en svensk-tysk ordbok.²⁰⁶

Så förklarade sig Oskar Petersson i februari 1882 plötsligt obenägen att vidare sköta professuren på förordnande, och Henschen kallades utan förberedelse att ta över kliniken.

---

²⁰⁵ Clason, Edward: Reseberättelse. Uppsala 1873, s. 12 - 13.

²⁰⁶ UUB S. E. Henschen 19, brev från August Müller 4/11 1911. Müller hade disputerat på en avhandling om kontaktlinser. Genom att låta slipa glas kunde han korrigera sin starka närsynthet från minus 14 till minus 0.5 dioptrier. På grund av sin närsynthet måste han överge sin bana som ögonläkare och ägnade sig i stället åt fysioterapi, vilket förklarar hans intresse för massage.

Professor i Uppsala

Vid 35 års ålder hade Henschen nått sitt mål, att bli professor – den yngste i konsistoriet under flera år. Han installerades samtidigt som professor Skytteanus Oscar Alin, som sedan, under sin tid som Rector Magnificus, promoverade honom till filosofie hedersdoktor 1900. Professorn i anatomi, Edward Clason, installerades samtidigt. Clason var Henschens fiende från första början enligt vad han uppger.

I sin installationsföreläsning 16 maj 1882 talade Henschen över ämnet *Om de invärtes terapiernas utformning och nuvarande ståndpunkt*. Han skriver i sina minnen att han i konsistorium satt bredvid sin vän, sedermera biskopen Henning von Scheele och sin gamle lärare Thore Fries. När Henschen tillträdde som professor i Uppsala 1882 föresatte han sig tre saker: att modernisera sjukhuset, att förändra undervisningen och att reformera sig själv, det vill säga utbilda sig till en kompetent kliniker.

Akademiska sjukhuset

Sedan det nya Akademiska sjukhuset hade invigts 1867 hade tre nya professurer inrättats men de professorerna hade inga egna kliniker till förfogande. Det gällde oftalmologi, gynekologi och pediatrik. En svårighet var också att professorerna hela tiden måste samarbeta med tre intressenter: Staten genom universitetet, Uppsala stad och landstinget.

Lokaler

Av ekonomiska skäl hade man 1867 inte kunnat bygga varken tvätteri eller ekonomihus, utan dessa måste hysas inom sjukhusbyggnaden. Barnbördsavdelningen fick disponera en räckva av rum i bottenvåningen, som ursprungligen var avsedda som bostad åt sysslomannen. I källaren lagrades ved och kol, vilket var både smutsigt och brandfarligt.

Därtill kom att Uppsala växte kraftigt mellan år 1880 och 1890, befolkningen ökade från 16 700 till 22 500. Länet ökade under samma period från 112 000 till 122 400 innevånare.

Så gott som från första början av sin tid som professor fick Henschen strida för en ombyggnad av sjukhuset. Oskar Petersson, som 1884 hade utnämnts till e.o. professor i pediatrik och praktisk medicin, behövde utrymmen för sin verksamhet.

Ett förslag om en ombyggnad det året förkastades och en kommission tillsattes på Henschens förslag 1885 med fem ledamöter. Kommissionen föreslog att nya tvätt- och ekonomibyggnader skulle uppföras, liksom en paviljong för Peterssons verksamhet. Detta förslag ingick till Kungl. Maj:t som ett riksdagspetitum, men framlades aldrig för riksdagen.

Sedan visade det sig att universitetet inte kunde lämna några nämnvärda medel till genomförande av förslaget. Efter flera propåer till fakultet och konsistorium vände sig sjukhusets dåvarande direktör – Henschen – till länets lasarettsdirektion och anmälde de sanitära missförhållande som fanns vid sjukhuset.

Figur 31. Akademiska sjukhuset 1868. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 4693, UUB.

Sjukhusbygget diskuterades många gånger i medicinska fakulteten. Den 7 december 1889 beslöt fakulteten att göra en hemställan hos den Regnelliska donationsfonden om beviljande av 40 000 kronor såsom bidrag till Uppsala stad för uppförande av en sjukhusbyggnad beräknad för 56 patienter. Edward Clason anförde då till protokollet att han endast med stora betänkligheter biträdde ett förslag, som avsåg att använda den Regnelliska fondens medel till bekostnad av en egendom som ej stannade i universitetets ägo.

Flera kommittéer tillsattes under 1890-talet med representanter för landstinget och lade fram förslag till om- och tillbyggnader men förslagen förkastades såsom allt för kostsamma.

En sista kommitté tillsattes därför 1897. Som klinikchef och tidvis ekonomidirektör (han hade bland annat 1885 och 1890 varit verkställande direktör för sjukhuset) hade Henschen ingått i alla kommittéerna och starkt argumenterat för sina egna krav och mot fakultetens förslag, men när han protesterade mot dess

förslag uteslöts han. Han ville bland annat av hygieniska skäl skilja ekonomibyggnaderna (kök och kolkällare) från sjukavdelningarna. Till sist utarbetade han själv på 14 dagar ett eget förslag, som antogs av universitetet och universitetskanslern. Det antogs också av ministern och riksdagen år 1900, när Henschen var på väg att lämna Uppsala för Karolinska institutet. Hela proceduren med förhandlingar, uteslutningar, nya kommissioner och stridigheter tog nästan 16 år i anspråk, större delen av hans tid som professor i Uppsala. Han anger att förslaget var den sista tjänsten han kunde göra den medicinska fakulteten i Uppsala.

Vid ett studium av medicinska fakultetens protokoll står det alldeles klart att Henschen var den i fakulteten som mest engagerade sig i byggnadsplanerna och som kom med egna, genomarbetade förslag. Efter riksdagsbeslutet 1900 kunde byggandet av en bröstklirik, ögonklirik och klirik för gynekologi börja, dessutom renoverades huvudbyggnaden. Vid avskedsmiddagen för Henschen innan han flyttade till Stockholm avtackades han av en av dem som han uppger var hans motståndare i byggnadsfrågan, professor Allvar Gullstrand. Henschen anger att i denna skarpa kamp det vänskapliga umgänget med fakultetens medlemmar aldrig var verkligt rubbat, även om det mellan honom och kommitténs ordförande, hans vän Olof Hammarsten och den som han betraktade som sin andlige fader och lärare, dåvarande rektor Thore Fries tidvis var ganska spant.²⁰⁷ Fries promoverades för övrigt till medicine hedersdoktor samtidigt som Henschen blev filosofie hedersdoktor vid promotionen vid vårterminens slut år 1900, då 300-årsminnet av den första promotionen vid universitetet firades.

Bland de sista insatser Henschen gjorde för Akademiska sjukhuset var att i medicinska fakulteten 18 december 1899 initiera en skrivelse till hälsovårdsnämnden i Uppsala stad med begäran om att staden och fakulteten skulle börja förhandla om att bygga ett epidemisjukhus på Akademiska sjukhusets tomt. Landstingen hade på den tiden ansvar för bekämpningen av epidemier på landsbygden medan städerna hade eget ansvar. Fördelen skulle vara att fakulteten ansvarade för att kompetenta läkare fanns tillgängliga dygnet runt och att sjukhusets övriga specialiteter fanns nära till hands. Det kom emellertid att dröja många år innan Henschens idé förverkligades.²⁰⁸

När Henschen utnämns till professor vid Karolinska institutet begärde han tjänstledigt därifrån under några månader våren 1900 för att slutföra några vetenskapliga arbeten. Han fick då förordnande på sin gamla tjänst i Uppsala och fakulteten yttrade som motivering till detta att Henschen under mer än 17 år på ett förtjänstfullt sätt varit professor i medicin.

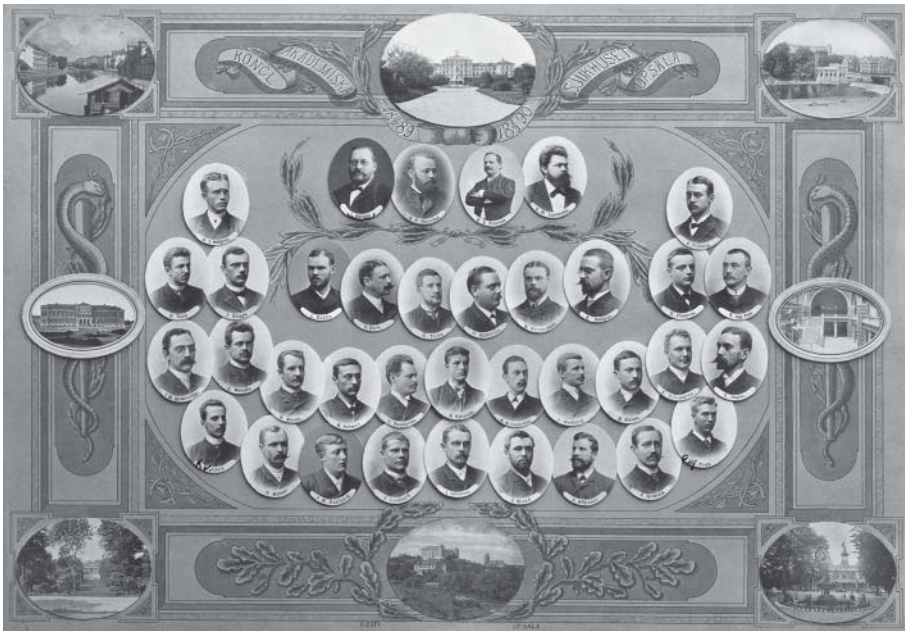
I Svenskt biografiskt lexikon står att Henschen med sin dynamiska personlighet gjorde Akademiska sjukhuset till ett modernt sjukhus.²⁰⁹

---

²⁰⁷ Frängsmyr, Carl: Uppsala universitet 1852 - 1916. Uppsala 2010, 2:1, s. 223 och UUB S. E. Henschen 49, under rubriken "Kamratskap i Uppsala 1882 - 1900".

²⁰⁸ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:14, 1897-1901, 18/12 1899.

²⁰⁹ Öberg, Lars: Salomon E Henschen. Svenskt biografiskt lexikon, bd. 18, s. 670 - 673.

Figur 32. Lärarna och propedeutkursen vid Akademiska sjukhuset 15/3 1889–15/12 1889.

Lärarna Johan Björkén, Salomon Eberhard Henschen, Oskar Viktor Petersson, Karl Gustaf Lennander. Underläkare Otto Tirén, Axel Häggqvist, Axel Westerdahl, Carl Bark.

Första raden från vänster: Axel Widstrand (1866–1956), förste marinläkare, Johan Björkén (1833–1893), adjunkt i kirurgi, Salomon Eberhard Henschen (1847–1930), professor i praktiskt medicin, Oskar V. Petersson (1844–1912), e.o. professor, Karl Gustaf Lennander (1857–1908), t. f. professor i kirurgi och Nils Bellander (1865–1946), förnämlig tenor, regementsläkare, praktiserande i Stockholm.

Andra raden: Johan Weinberg (1863–1895), extra provinsialläkare i Bollnäs, Axel Zetterblad (1864–1914), extra provinsialläkare i Ösmo, Otto Tirén (1862–1917), distriktsläkare i Göteborg, Axel Häggqvist (1860–1938), stadsläkare i Härnösand, Axel Westerdahl (1859–1908), provinsialläkare i Oskarshamn, Carl Bark (1856–1912), lasarettsläkare i Södertälje, Isak Häggmark (1861–1918), praktiserande läkare i Stockholm, Lennart Andén (1863–1963), som förvaltade privata företag i Fritsla.

Tredje raden: Alfred Johansson (1861–1932), hospitalsläkare i Vadstena, Oscar Setterblad (1863–1949), regementsläkare vid Karlberg, Johan Hegardt (1857–1928), stadsdistriktsläkare i Helsingborg, Patrik Brügg (1862–1919), privatpraktiserande läkare i Vara, Natan Haller (1864–1940), privatpraktiserande läkare i Grästorp, Henrik Atterström, (1863–1903), extra provinsialläkare i Jörn.

Understa raden: Bernhard Fredelius (1861–1940), provinsialläkare i Töreboda, Ernst Bolin (1863–1933), stadsläkare i Uppsala, Johan Almer (1861–1927), läkare och riksdagsman, grundare av Apelvikens sanatorium, Helge Röden (1864–1923), lasarettsläkare i Sundsvall, Barthold Carlsson (1863–1960), privatpraktiserande kirurg i Göteborg, Carl Hammarberg (1863–1893), docent i praktisk medicin i Uppsala och Alfred Söderlind (1863–1937), provinsialläkare i Vittangi.

Kring porträtten fotografier som visar Fyrisån, Akademiska sjukhuset, hamnen med Pumphuset och Anatomiska institutionen, Uppsala universitet, trapphuset i universitetsbyggnaden, Botaniska trädgården, vy mot Akademiska sjukhuset, slottet, domkyrkan och Flustret. Foto Henri Osti, Kart- och bildenheten, ID 11501, UUB.

Figur 33. Akademiska sjukhuset 1891. Fotograf Henri Osti, Kart- och bildenheten, ID 7633, UUB.

Reformering av undervisningen

Före Henschens tid som professor var studenterna vana att betrakta tiden på kliniken som en viloperiod efter de ansträngande teoretiska studierna under de prekliniska kurserna. Under de kliniska kurserna kunde de konversera med varandra och då och då skriva någon notis över de fall som de var anförtrodda, som Henschen uttryckte det. De godmodiga kliniska lärarna kunde kanske lite ironiskt anmärka om någon hade en god eller dålig handstil, men någon diskussion om fallen förekom inte på kliniken och inte heller efter obduktionerna. Studenterna kunde därför inte bedöma om den satta diagnosen var riktig eller ej. Henschen hade själv som student märkt hur bristfällig undervisningen var och ville nu som chef förändra detta.

När Henschen sökte professuren i praktisk medicin i Uppsala skrev professorn i patologi, Per Hedenius, och professorn i medicinsk och fysiologisk kemi Olof Hammarsten särskilda yttranden och betonade Henschens erkänt mindre vanliga skicklighet i muntlig framställning och undervisning.

Vid början av varje termin höll Henschen en föreläsning över metodiken vid undersökningen av patienterna och över journalföringen. Han införde i Sverige metod och system i sjukobservationerna och fordrade fullständighet i journalskrivningen. Han betraktade den metod, som så småningom fick genomslag i hela landet, som sitt förnämsta kliniska verk. Den innebar en skarp indelning av journalen i allmän beskrivning, subjektiva och objektiva

symptom, organens ordnande på ett visst sätt och så vidare. Han skriver själv att ”klinikanterna” var förtvivlade över hans fordringar på noggrannhet och fullständighet.

Henschens föreläsningar var mycket noggrant förberedda. Omedelbart efter att han tillträtt professuren skrev han ner punkter att använda som stolpar vid föreläsningar inom hela det medicinska område som ingick i hans undervisning. Med tanke på hans kamp för att få en tjänst vid Uppsala hospital på 1890-talet och hans många strider med psykiatrer under mer än 30 år är det särskilt intressant att se anteckningarna från föreläsningarna i psykiatri. Han gick igenom alla de psykiska sjukdomstillstånd som var aktuella på den tiden, och illustrerade dem med talrika sjukdomshistorier.

I 16 små anteckningsböcker med svarta pärmar kan man se hur systematisk Henschen var. Kursen om nervsjukdomar inledde han med att säga att numera krävs modern kunskap av läkaren. Han gick därefter igenom nervsjukdomarnas anatomi, fysiologi och patologi, varefter han kommer till anamnesen och angav gången av undersökningen.

1. Åldern

Foetallivet: – idioti, hjärnbräck, spina bifida mm.

Barn: – a) funktionella
b) organiska – meningit, tuberkulos...

Uppväxtåren – chorea, chloros.

Mannaåldern: trauma, syfilis, alkoholism.

Qvinnor: partus, neuralgier, hysteri, migrän.

Gamla: progressiv muskelatrofi, degeneration, apoplexi, dementia senilis.

2. Yrke

Yrkessjukdomar

pianolärarinnor – neurasteni.

stuvare, telegrafister – kramper.

förgyllare – merkurilism.

boktryckare – plumbism.

3. Indirekta yrkessjukdomar

syfilis – handelsresande

alkoholism – åkare.

4. Hereditet

5. Den sjukes utveckling – att följa patientens sjukdomsutveckling.

Henschens gamla elever var mycket nöjda med honom som lärare om man ska döma efter ett brev han fick 1912 från Rickard von Post, stadsläkare i Gävle, som skrev och tackade Henschen

[...] för allt det goda Du gjort mig och mina kamrater uti vårt för lifvet viktigaste ämne. Du gaf oss den fasta grunden att bygga på, och jag kan uppriktigt

bekänna att jag hela mitt lif känt det tryggt att ha den kvar, i att jag ständigt haft nytta af den under min verksamhet.

Du lärde oss att arbeta och de sex månaderna i Upsala voro icke någon sinnekur – men det arbetet har burit rika frukter oss och menskligheten medelbart till godo. Detta är min och många, många kamraters åsigt, med hvilka jag talat om saken.²¹⁰

Henschen införde också att diagnosen skulle diskuteras före och efter obduktionen av de avlidna patienterna och att obduktionsfynden skulle demonstreras på kliniken. De mikroskopiska fynden skulle också visas dagen efter obduktionen. Det blev möjligt genom användande av en frysmikrotom, den första i Sverige och införd av Henschen. Mikrotomen användes till att snitta frysta preparat i tunna skivor före den mikroskopiska undersökningen. Det förfarandet, som var mycket snabbare än äldre metoder, bekämpades av histologen Clason såsom underlägset den manuella skärningen.

Nu började Henschen lägga upp en samling av mikroskopiska preparat över njurar, lever, hjärta, svulster och nervsystemet. Varje hjärna beskrevs och patientens sjukhistoria beskrevs metodiskt. Allt detta var nytt för Sverige och fanns inte ens i utlandet.²¹¹

En av Henschens studenter blev hans efterträdare som professor i Stockholm 1913. Det var Israel Holmgren, son till fysiologiprofessorn Frithiof. Han hade i sin ungdom blivit räddad till livet av Henschens korrekta diagnos. I sina minnen har han skildrat hur det var att studera för Henschen 1895, då han började medicinkursen vid Akademiska sjukhuset:

På sjukhusets medicinska klinik undervisades vi av den fruktade professor Eberhard Henschen, berömd framför allt genom sina arbeten om syncentrums lokalisation till bakhjärnan. Han var en ståtlig gestalt, en imponerande personlighet och i debatten en farlig motståndare. Han lärde oss samvetsgranna observationer, noggrann journalföring och sparade inte på kritik. Samtidigt hade vi i fysikalisk diagnostik e.o. professorn O. V. Pettersson, gemenligen kallad Bondpelle. Han var en liten frodig figur med mindervärdeskänslor i Henschens skugga och föremål för rätt mycket skämt. Särskilt roade oss hans stortrutiga s.k. pariserbyxor. Vidare klyftig var han sannolikt inte men en utmärkt lärare. Han var gift med en grevinna Stackelberg, som kallades grevinnan Pettersson.²¹²

Sveriges första kliniska laboratorium

I München hade Henschen sett ett praktfullt laboratorium, som knappt beagrades utom av honom själv. Han lät därför 1883 inrätta ett laboratorium för att kunna ta tillvara de preparat som behövdes för undervisning och

²¹⁰ UUB S. E. Henschen 11, brev från von Post 22/2 1912.

²¹¹ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 50.

²¹² Holmgren, Israel: Mitt liv, del 1. Stockholm 1959, s. 65.

forskning. Orsaken till att han tog det initiativet var att han ansåg att utvecklingen framför allt inom patologi och fysiologi gått så snabbt att det hade uppstått en klyfta mellan de teoretiska vetenskaperna och den praktiska medicinen. Ett laboratorium skulle kunna överbrygga den klyftan och främja både den teoretiska och praktiska medicinen. Det var det första sjukhuslaboratoriet i Sverige och förebild för andra universitetssjukhus. Fem rum ställdes till hans förfogande, ett för anatomiska och patologiska undersökningar, framför allt av hjärnor. Hans avlägsna släkting Anna Henschen arbetade som preparatris i det laboratoriet. Ritare anställdes också på laboratoriet, en nyhet för Sverige.

Folke Henschen har beskrivit hur han som barn besökte laboratoriet.²¹³ Vid ett fönster ritades hjärnor och vid ett annat mikroskopades det. Carl Hammarberg och Albin Hildebrand skötte mikrotomerna, de apparater som skar tunna skivor av vävnad för mikroskopering. Det luktade så underligt av Müllerhärdade hjärnor, canadabalsam och eter, som användes vid frysmikrotomen. Ett litet rum användes för elektriska undersökningar och det röjdes ut 1896 för att bereda plats för en röntgenapparat. Det inrättades också ett rum för urinundersökningar och ett rum för bakteriologiska analyser. Dessutom tillkom ett allmänt rum för studenterna, där de kunde utföra undersökningar av blodet och av äggvita i urinen. När Henschen höll ett föredrag om laboratoriet inför Upsala Läkareförening 1884 hade ännu inga statliga medel beviljats för inköp av utrustning eller löner. De första åren betalades allt med privata medel, förmodligen Henschens egna.²¹⁴

1886 skrev Henschen till det Mindre konsistoriet och begärde att få ta ut en avgift på fem kronor av varje studerande som tjänstgjorde i laboratoriet under de sex månader kursen varade. Frågan remitterades till fakulteten, som i sitt yttrande skrev att tjänstgöringen på laboratoriet nu var ett nödvändigt hjälpmedel i undervisningen. Eftersom liknande avgifter togs ut på andra institutioner vid universitetet tillstyrktes kravet på avgifter för att täcka kostnader för reagenser och för förslitning av apparaturen.²¹⁵

När Henschen sedan kom som professor och chef till Serafimerlasarettet inrättade han även där ett laboratorium, som först huvudsakligen användes för hans hjärnforskning, men sedan även som ett sjukhuslaboratorium. Han var där före sin tid bland svenska invärtesmedicinare och före sina kolleger i lärarkollegiet. Man diskuterade behovet av en laborator som föreståndare för laboratoriet. Henschen förklarade att det behövdes tre: en för kemi, en för fysiologi och en för bakteriologi, men han blev utskrattad. Hans förslag ansågs vara ett fantasteri, som visade hans brist på verklighetssinne och praktiskt förstånd. En tjänst som laborator bifölls dock av riksdagen 1902, som

---

²¹³ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 35.

²¹⁴ Henschen S. E.: *Ett kliniskt laboratorium, Upsala Läkareförenings förhandlingar XIX, 1884, s. 372 - 380.*

²¹⁵ UUA Medicinska fakultetens arkiv. Fakultetsprotokoll AI:11, §5 15/12 1886.

beviljade 3 000 kronor som lön till en laborator och 1 025 kronor till en vaktmästare på ordinarie stat vid kliniska laboratoriet.²¹⁶

Årsrapporter

Så snart Henschen blivit chef för medicinkliniken vid Akademiska sjukhuset började han sammanställa statistik över verksamheten vid sjukhuset.

Den första rapporten utgavs för år 1883.²¹⁷ Som jämförelse ges motsvarande siffror för år 2011:

År	1883	2011
Kostnad i nutida penningvärde (miljoner kr.)	3,2	4333
Utomlänsvård (%)	9	26
Vårdkostnad i nutida penningvärde (kr.)	76	10700
Personalkostnad (%)	15	55
Vårdplatser (ungefärligt antal)	150	1100
Antal intagna (vårdtillfällen)	1280	58700
Antal vård dagar	42000	336000
Genomsnittlig vårdtid (dagar)	32,8	6.5
Antal operationer	244	28747
Därav i öppen vård (%)	0	33
Besök i öppen vård (totalt)	ej angivet	624147

De sista årsrapporterna gällde 1899 och 1900 och gavs ut tillsammans med professorn i kirurgi Karl Gustaf Lennander. Henschen skickade årsrapporterna till sina svenska kolleger, men också till många av sina utländska kontakter. En del av dem svarade artigt att de mottagit skrifterna, men att de tyvärr inte kunde läsa dem eftersom de inte behärskade svenska språket.

Bättre gick det när meddelanden om verksamheten på sjukhuset gavs ut på tyska. Så skrev till exempel bibliotekarien vid College of Physicians i Philadelphia i USA och bad att få ett exemplar av *Mitteilungen aus der medicinischen Klinik zu Upsala vol. 1*.²¹⁸ Då rörde det sig emellertid inte om statistik utan vetenskapliga uppsatser.

²¹⁶ Holmgren, Israel: Mitt liv, del 1. Stockholm 1959, s. 236 - 237 och Liljestrand, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska Institutets historia, del III:I. 1960, s. 533.

²¹⁷ Uppgifter från Helena Hallén, Kommunikationsavdelningen, Akademiska sjukhuset. I uppgifterna från 1883 ingår inte psykiatri, d.v.s. Upsala hospital.

²¹⁸ UUB S. E. Henschen 16b, brev från Charles Perry Fisher 4/3 1899.

Gymnastik och massage

Doktor Gustaf Zander hade 1865 startat ett Mediko-mekaniskt Institut i Stockholm med från början 27 gymnastikmaskiner, 1886 fanns 53 maskiner. Zanders tanke var att maskinerna skulle effektivisera gymnastens behandling och göra den mera likformig. Hans apparater för passiva rörelser försatte utan hjälp av musklerna kroppens lemmar i rörelse för att tänja ut och mjuka upp ledkapslar, senor och muskler. Apparaterna utsatte också kroppen för andra inverkningar i form av skakningar, darrningar, hackningar, knådningar, valkningar och strykningar. Inom de närmaste åren öppnades liknande anläggningar på andra håll i landet, bland annat Uppsala.

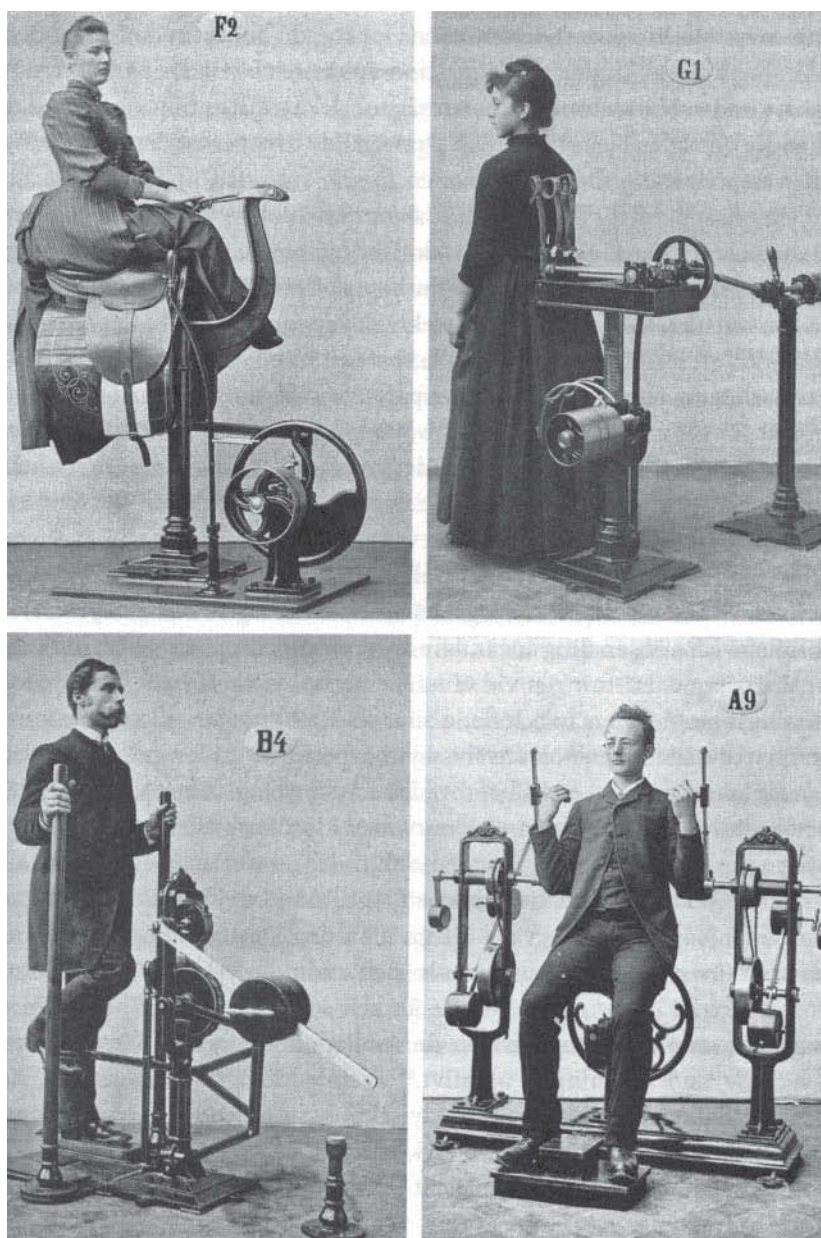
Henschen insåg redan i början av sin kliniska verksamhet betydelsen av att de mekaniska terapeutiska hjälpmedlen anlätades. Han införde massagebehandling vid migrän 1880–1882 och började också använda sjukgymnastik metodiskt under patienternas sjukhusvistelse. Kaptenen och gymnasten Hjalmar Bergman vid Upsala gymnastiska anstalt vid Slottskällan ställde sina resurser oegennyttigt till sjukhusets förfogande. Akademiska sjukhuset gick i täten för en verksamhet, som sedan infördes på Serafimerlasarettet av professor John Berg.²¹⁹

Den tyske läkaren Alfons Cornelius gav 1914 ut en skrift om massage av vissa nervpunkter, sannolikt den första redogörelsen för zonterapi. Henschen skickade sina skrifter i ämnet till honom och protesterade uppenbarligen mot att Cornelius satte den svenske läkaren och fysioterapeuten Gustaf Mauritz Norström först och i andra hand Henschen. Cornelius ursäktade sig med att han inte kunde läsa svenska och att det mest var slumpen som avgjorde placeringen. Han skrev att det var honom fjärran att ge sig in i en prioritetsstrid.²²⁰

---

²¹⁹ UUB S. E. Henschen 48, självbiografi.

²²⁰ UUB S. E. Henschen 16a, brev från Alfons Cornelius 22/5 1914. Brevet från Henschen till Cornelius finns inte bevarat och Henschens argumentation för sin prioritet är därför inte känd.

Figur 34. Gymnastikmaskiner. Konstruerade av Gustaf Zander och tillverkade av AB Göransson's mekaniska verkstad. Fotograf okänd.

Henschen och medicinska fakulteten

Om sitt inträde i den medicinska fakulteten skrev Henschen i sina minnesanteckningar våren 1928:

[...] Så inträdde jag i fakulteten med mothåll af honom [Edward Clason]. Vid min doktorsdisputation väckte han uppmärksamhet genom sin hätska opposition, nedsatte min afhandling och i fakulteten hade jag en ständig kamp mot honom. All min möda mot honom var förspild.

Edv. Clason har höjts till skyarna, som en ideal-lärare och han förtjänar det genom sitt nit, sin flit och sina kunskaper. Men i sjelfva verket var han en dålig lärare, som aldrig såg skogen för träden, envis i minutiösa detaljer, utan blick för det hela. Inkrånglade saker såsom bäckenfasciorna, hjernan kunde han i undervisningen ej reda. Såsom professor gick jag å flera hjernkurser utan nytta; så invecklat gjorde han det.

Äfven saknade han sjelfständighet som forskare och gick för sig sjelf i egna ofruktbara funderingar. Blef därför nästan utan lärjungar af betydelse sjelf steril.²²¹

1889 fick Henschen 1 000 kronor av staten och 2 500 kronor från Regnells fond för tryckning av sitt arbete över hjärnan. Han motarbetades dock i fakulteten av Holmgren, som förtalade honom och Clason som inte ville lägga ett gott ord för honom när han sökte anslag. Henschen skrev i sin dagbok:

Huru jag grämer mig öfver denna lumpenhet! Och hvilken usel fakultet utan ett grand af mod att opponera mot dessa medlemmar, som sjelva åstadkommit så ringa. Samarbetet i fakulteten var fortsatt ansträngt: Fakulteten som vanligt bar sig illa åt, ish. F. Holmgren. Under hösten 1889 obehagliga strider i fakulteten med F. Holmgren om Öhrwallska saken. H. var vansinnigt elak och svår – speciellt mot mig. Han afsattes i sjukhusdirektionen f. v. ordförandeplatsen genom min hjälp (jan 1889?).²²²

Som ledamot av den medicinska fakulteten fick Henschen vara inspektor för en fond för kvinnliga medicine studerande, instiftad 1891 av Wilhelmina Hierta, änka efter Aftonbladets grundare och mor till Anna Hierta-Retzius och Hedvig Hierta. Anna och Hedvig hade donerat en motsvarande fond till kvinnliga medicine studerande vid Karolinska institutet. 1896 hade två studerande, med.stud. Edit Silvé, Värmlands nation, och Malin Wester, Stockholms nation, sökt stipendiet. Henschen skrev följande utlåtande:

De tvenne sökande till Hiertas stipendium synas på det hela vara ungefär lika berättigade och meriterade till stipendiet samt ådagalagt lika flit och skicklighet i sina medicinska studier, men Fröken Wester tydligen är mera begåfvad, att döma af hennes ovanligt höga betyg i studentexamen samt något högre betyg i med. filosofisk examen, under det å andra sidan Fröken Silvé syns

²²¹ UUB S. E. Henschen 48, våren 1928.

²²² UUB S. E. Henschen 49.

vara mera i behof af understöd, då hon har 7 syskon – så får jag föreslå att stipendiet delas i tvenne lika delar, hvardera om 130 kronor och att begge sökandena erhålla ett stipendium.

Fakulteten beslöt i enlighet med Henschens förslag. De två medicinarna fick också dela på stipendiet 1897 och 1898, men Edit Silvén fick böta stadgat belopp för att hon utan giltigt förfall uteblivit från ett av de tre stipendieuppropen 1897.²²³

Robert Fristedt

En kollega i den medicinska fakulteten som Henschen kom mycket väl överens med var professorn i farmakologi Robert Fristedt. Redan 1871–1872 hade han som Wahlenbergsk stipendiat arbetat tillsammans med Fristedt och det goda samarbetet fortsatte även sedan Henschen blivit professor. Fristedt var redaktör för Upsala Läkareförenings förhandlingar från dess start 1865 till sin död 1893. Henschen var mycket kunnig i latin, men rådfrågade ändå Fristedt när det gällde att hitta ett motto för första delen av sitt stora verk *Pathologie des Gehirns*. Ett förslag var *Res hypothesis perennior*, som Fristedt fann vara nog kort och träffande, men *hypothesis* ansåg han knappast vara klassiskt latin. Slutet blev att mottot blev *Res manent*, som kan tolkas ungefär som att fakta består, i motsats till konstruktioner, med deras ovaraktiga tillvaro. Mottot kom till användning först i del VI, som kom ut 1920, 27 år efter Fristedts död.

Ett bevis för kollegernas uppskattning av den blygsamme och tillbakadragne Fristedt var att de ville att han skulle bli ledamot i en kommitté som skulle förbereda 1889 års läkarmöte. Fristedt skrev då till Henschen:

Ditt brevkort påminde mig om det ledsamma förhållandet, att man skulle önska mig att medverka till anordningar vid läkaremötet i höst. Ingen kan vara mindre tjenlig dertill än jag, som aldrig deltagit i vare sig naturforskar- eller läkaremöten, utom att jag 1 timme var *åhörare* vid ett af förra slaget för 9 år sen och bet. 10 Kr.; allt beroende på att jag *ej* haft *sinne för* sådana och städse hållit mig helt blygsamt tillbaka. Och nu skulle jag vara med i en komité för ett möte af prakt. läkare. Det ter sig i mina ögon så tokigt ut, att jag, en oefaren nykomling vid sådant skulle nu på äldre dagar försöka. [...]²²⁴

²²³ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:13, 1892-1896, 16/12 1896 och 27/11 1897. Edit Silvén avled redan 1911 som medicine kandidat. Malin Wester blev privatpraktiserande gynekolog och efterträdde Berta Nordenson 1928, hustru till Henschens vän, Erik Wilhelm Nordenson, som ordförande i Svenska kvinnors nationalförbund, men hon avled redan ett par månader senare.

²²⁴ UUB S. E. Henschen 3, brev från Robert Fristedt 11/4 1889.

Figur 35. Robert Fristedt. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 12141, UUB.

Öhrvallska saken

Henschen skriver att han utkämpade obehagliga strider hösten 1889 mot Frithiof Holmgren i fakulteten i Öhrvallska saken och att Holmgren var vansinnigt elak och svår, speciellt mot honom. Något som tyder på detta återfinns emellertid inte i medicinska fakultetens protokoll från den perioden. Striden om Hjalmar Öhrvall var under några år mycket intensiv, men Henschen förefaller att ha spelat en passiv roll, åtminstone av protokollen att döma.

Hjalmar Öhrvall hade 1886 förordnats att upprätthålla den laboratorbefattning i fysiologi, som blivit ledig sedan Magnus Blix flyttat till Lund som professor i fysiologi. Öhrvall var, tillsammans med bland andra Hjalmar Branting och Karl Staaf en av grundarna av Verdandi, som i april 1887 arrangerade en debatt om sedlighet på hotell Gillet, som kom att

Figur 36. Hjalmar Öhrvall. Kart- och bildenheten, ID 7255, UUB.

väcka ett mycket stort uppseende. Inledningstalare var Vilhelm Carlheim-Gyllenskiöld, son till Ida Carlheim-Gyllenskiöld, i vars hem Salomon ofta umgicks i sin ungdom. Frithiof Holmgrens hustru, Ann Margret, hade varit närvarande vid mötet utan att avlägsna sig, vilket tolkades som att hon stödde de framförda åsikterna. Hon frystes efter detta ut från de ledande kretsarna i Uppsala. Med tanke på universitetshusets bekanta devis: *Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större* och i ett försvar för tankens och ordets frihet skrev Frithiof Holmgren med anledning av Verdandistriden några ofta citerade rader:

Unga tankar i vågornas vimmel
storma fram öfver jord och himmel,
endast dårarne
bygga bommar av is om vårarne.

När Öhrvalls förordnande skulle förlängas i december 1887, begärde Frithiof Holmgren att fakulteten skulle bifalla detta, eftersom Öhrvall visat sig fullt skicklig och dessutom förklarar sig villig att fortsätta som laborator. Försla-

get väckte emellertid stort motstånd inom fakulteten, vars majoritet ansåg att Öhrvall inte var ”lämplig”. Vari olämpligheten bestod sades aldrig ut öppet, men det var klart för alla att det gällde sedlighetsfrågorna.

Holmgren hade fått besvär med ögonen och lämnade in ett intyg från e.o. professorn i oftalmiatrik i Lund, Michaël Kolmodin Löwegren, att han led av chorioiditis på det högra ögat och att han absolut måste avhålla sig från att anstränga ögonen. Han ansåg därför att han måste få biträde av en laborator för att klara undervisningen av studenterna. Öhrvall var den ende i landet som var kompetent till detta, vilket också intygades av Magnus Blix i Lund och Robert Tigerstedt i Stockholm.

Som en kompromiss förslög då Olof Hammarsten att Öhrvall skulle få ett förordnande på ett halvt år, vilket blev fakultetens beslut. Mot detta reserverade sig Mesterton, som i likhet med professorn i ämnet, Holmgren, ansåg att Öhrvalls förordnande skulle förlängas utan denna inskränkning. Mesterton ville inte delta i ett beslut där det uttalades något som kunde tolkas som ett yttrande mot den föreslagne personen och dennes åsikter. En sådan yttring av bristande humanitet mot en duglig och redbar person för hans övertygelses skull kunde lända fakulteten själv och dess framtid till oberäknelig skada.

Professorn i psykiatri, Gustaf Kjellberg reserverade sig mot fakultetens beslut och ansåg att fakulteten skulle förklara sig förhindrad att förordna Öhrvall eftersom denne inte kunde anses fullt lämplig. I stället borde beslut i ärendet skjutas upp tills fullt lämplig person fanns.

Holmgren anförde i en reservation att Öhrvall varit en kompetent lärare, som med nit skött sin tjänst. Genom sin allvarliga och redbara personlighet hade han utövat ett i allo fördelaktigt inflytande på lärjungarna. Han skrev vidare:

Jag vet av egen erfarenhet, huru svårt det många gånger kan kännas, när man på grund av bristande konkurrens nödgas förorda personer, om hvilkas fulla lämplighet man inom sig kan hysa stora och detta ur vida viktigare synpunkter än i detta fall kan komma ifråga. Men då, såvitt jag vet, ingen myndighet är skyldig, att uttala de känslor med hvilka densamma gör sin plikt och enligt min tanke ej heller bör göra det i de fall, då ett sådant uttalande icke kan medföra ringaste gagn utan endast göra skada. [...] Fakulteten borde ha angett något skäl till att ej Öhrvall var lämplig.

Henschen yttrade sig inte i debatten men reserverade sig inte heller mot fakultetens beslut. Mindre konsistoriet ansåg vid sitt sammanträde 26 januari 1888 att Öhrvall genom sitt handlande under sedlighetsdebatten ”visat att han icke väl egnar sig till en handledare för ungdomen” och förklarade att man inte kunde tillstyrka det av fakulteten föreslagna förordnandet i sitt yttrande till kanslern. Genom ett universitetskanslersbrev förordnades trots detta Öhrvall den 21 februari 1888 att vara tillförordnad laborator i fysiologi. De medicine studerande uttryckte sin glädje över detta i en adress till honom,

undertecknad av 101 studenter.²²⁵ Enligt universitetskatalogen för 1889–1890 fanns det då 231 medicine studerande i Uppsala. Det var därför närmare hälften som stödde honom. De som ännu inte hunnit så långt i sina studier som till kursen i fysiologi hade naturligtvis inte kunnat bilda sig någon egen uppfattning om Öhrvall som lärare.

När sedan förordnandet gick ut återkom Holmgren 8 juni 1888 med begäran att Öhrvall skulle omförordnas, eftersom han var den ende kompetente fysiologen som fanns tillgänglig i landet. Olof Hammarsten lämnade ett skriftligt yttrande där han bestämt motsatte sig ett förordnande med motiveringen:

Redan temligen länge har jag vetat att licentiaten Öhrwall allmänt betecknas såsom förf. till en om försigtighetsmått i äktenskapet handlade bok i hvilken lemnas råd och praktiska anvisningar till förekommande af de fysiologiska följderna af könsumgänge mellan man och qvinna, anvisningar och råd hvilka synas mig vara egnade att befordra osedlighet och otukt bland vårt folk. Sedan frågan om lic. Öhrwalls förordnande förra gången förevar i fakulteten har jag ytterligare erfärit, att denna åsigt om lic. Ös. författarskap är allmänt spridd äfven bland den medicinska fakultetens lärjungar.²²⁶

En person som på detta sätt ”ägnat sig åt att undergräva sedligheten bland ungdomen och hela vårt folk” var inte lämpad att vara universitetslärare. Samtliga närvarande ledamöter av fakulteten utom Holmgren anslöt sig till Hammarstens åsikt. Henschen var inte närvarande vid det sammanträdet.

Edward Clason föreslog att fakulteten hos kanslern skulle anhålla att få ställa in de fysiologiska laborationerna tills lämplig lärare kunnat skaffas. Frithiof Holmgren yrkade då att det hittills vanliga laboratorsarvodet skulle ställas till hans disposition, så att han kunde använda pengarna till att anlita en kompetent person utan att *fakulteten* behövde förordna någon. Denna person var Öhrvall. Clason föreslog då att Holmgren skulle få disponera medlen på villkor att inte Öhrvall anlidades. Clason ansåg att denne var både ovärdig att ägna sig åt läkarekallet och att i någon form anlitas som lärare.

Clason försökte också påverka Holmgren utanför sammanträdesrummet. Han skrev 9 juli 1888 ett brev till honom:

Broder Holmgren,

Ditt meddelande om Öhrwall vid Fak^{ns} sednaste sammankomst gjorde mig mycket bedröfvad. Jag har gått och burit derpå alltsedan dess och förutsätter en svår konflikt ånyo i höst, men vill dock först enskildt vända mig till dig.

Då Fakⁿ förliden vårtermin nödd och tvungen ej satte sig emot Öhrwalls förordnande, borde jag reserverat mig, men vek undan i känslan deraf att det ännu mera skulle förbittrat dig. Det var nog ett stycke feighet, som då ledde mig till orätt handling, och som nu bär sin frukt.

²²⁵ Spångberg, Verner: Hjalmar Öhrvall. Verdandis småskrifter 333. Stockholm 1929, s. 34.

²²⁶ *Försigtighetsmått i äktenskapet* hade utkommit redan 1886 med text av "en läkare" och förord av Knut Wicksell. Den kom sedan ut i många nya upplagor.

Hvad höll jag på att svara din då afgifna förklaring om Öhrwalls ombärlighet såvida några physiologiska öfningar skulle kunna komma till stånd. Jo, helt enkelt: 'Jag är öfvertygad att om Öhrwall vore död och Prof. Holmgren blott ville saken, så kunde öfningarna ändock äga rum'.

Hade du derpå svarat, såsom du ju delvis gjorde, 'ja, jag skall leda dem själv med risk att bli blind', så hade jag ytterligare tillagt: 'Jag är öfvertygad att om Öhrwall vore död och Prof. Holmgren blind, men i öfrigt frisk och vilje saken, så kunde den ordnas'. [...]

Clason skrev sedan om hur osedligt och förkastligt det var att sprida sådana åsikter som gjorts i den skrift han var övertygad om att Öhrvall skrivit. Han ansåg det ohederligt av Öhrvall att inte berätta om han var skyldig eller ej:

Men är det så hederligt af Ö. att behålla sin anonymitet. Enl. min åsikt är det skamligt. [...]

Jag hade hoppats en tid, att Ö. snart skulle få ögonen öppna för sitt dåd och ångra det. Ännu hoppas jag detta, men ännu har den förhoppningen ej gått i fullbordan.

Till dess *måste* jag motsätta mig hans lärare-anställning. Det ville jag säga dig; det krafvet lägger vår långvariga vänskap på mig – synes mig, ehuru kanske ej dig. Vännen Edw. Clason.²²⁷

Holmgren svarade i ett brev att han uppfattade orden i Clasons brev som ett hot, men Clason förnekade att de var menade så. Han riktade *en* förebråelse mot Holmgren: "Att du ej ville afstå från Öhrvall". Han fortsatte sedan:

[...] att jag skulle önska Ö. död och dig blind! Det ligger väl ej i mina ord. Tvärtom önskar jag innerligen att Ö. måtte få lefva för att en gång förstå och ångra sin gerning. Hvad dig beträffar så är bl. tanken, att jag skulle kunna tänka så, mig rent förskräcklig.

Professorn i patologi, Per Hedenius, förslog vid fakultetens sammanträde den 8 juni att laborationerna skulle få ställas in, vilket blev majoritetens beslut. Holmgren fick i uppgift att redovisa de moment i laborationsundervisningen som laboratorn ledde. Med den förteckningen som underlag tillsatte fakulteten sedan en kommitté bestående av Gustaf Kjellberg, Edward Clason och Olof Hammarsten som skulle redovisa hur laborationerna skulle kunna genomföras med utgångspunkt från förteckningen. En del av laborationerna skulle kunna ledas av medicine licentiat Ivar Lundberg, men denne ansåg sig inte kompetent att ansvara för vissa moment. Fakultetens beslut underställdes Mindre konsistoriets bedömande och därefter Universitetskanslern. Ärendet återremitterades emellertid därifrån till fakulteten via konsistoriet. I fakulteten var positionerna fortfarande låsta.

---

²²⁷ UUB Q 20:6. Brev 8/7 och 18/7 1888 från Clason till Holmgren finns bland "Brev till Öhrvall".

Frithiof Holmgren hänvisade till en paragraf i stadgarna som angav att en annan kompetent lärare kunde utses för att sköta de uppgifter som inte kunde lösas genom Kjellbergs, Clasons och Hammarstens förslag. Det som återstod var de isoskopiska vinkelbestämningarna. Holmgren begärde därför att fakulteten skulle sända ner till laboratoriet en sådan kompetent lärare till följande dag klockan 12, så att arbetet skulle hinnas med till laboratorietermi- nens slut. Någon av de andra lärarna anmälde sig emellertid inte att undervi- sa i laboratoriet.

Holmgren lämnade in flera läkarintyg om sin ögonsjukdom som visade att det var fara för hans syn om han ansträngde ögonen, men han lyckades på ett eller annat sätt se till att undervisningen hjälpligt uppehölls. På en fråga i fakulteten om vem som skötte laborationerna, underförstått om det var Öhr- vall, vägrade han att svara.

Vid fakultetens sammanträde den 5 december 1888 begärde Hammarsten att Holmgren skulle uppge hur de medel som fysiologien fått för vikarier på laboratorstjänsten skulle användas, vilket denne vägrade och lämnade däref- ter sammanträdet. Kvar var då dekanus Gustaf Kjellberg, Hammarsten, Fri- stedt och Henschen. Hammarsten hade frågat de två medicine kandidater som vikarierat hur arvodet skulle fördelas, men de svarade att de ställt upp av vänlighet mot Holmgren och inte hade väntat sig något arvode, de ville inte heller ange hur pengarna skulle fördelas mellan dem. Hammarsten före- slog då att de skulle få 250 kronor var. Om de uppfattade detta som orättvist ifall de hade gjort olika stora arbetsinsatser, berodde orättvisan inte på fakul- teten, utan det var Holmgrens fel, som inte velat tala om hur arvodet borde delas.

Vid sammanträdet den 12 december anmodade fakulteten i § 7 Holmgren att lämna förslag till hur laboratorstjänsten skulle uppehållas under vårtermi- nen. Enligt § 8 anmälde professor Holmgren att han av illamående var för- hindrad att vidare deltaga i sammanträdet och avlägsnade sig. Till den 31 december återkom han med en lång skrivelse där han meddelar att Kungl. Maj:t. hade utfärdat en instruktion för laboratorstjänsten, som innebar utökad ansvar, inte bara för laborationerna utan också flera föreläsningar i veckan. Med hänsyn till de ökade arbetsuppgifterna höjdes arvodet från 3 000 kronor per år till 4 500. Holmgren skrev att han var lycklig att kunna föreslå en kompetent och lämplig person till detta, som dessutom var villig att åtaga sig uppgiften. Denna person var licentiaten Hjalmar Öhrvall.

Fakulteten avsåg emellertid Holmgrens förslag, vilket denne förmodligen väntat sig, för han presenterade en ny skrivelse vid sittande sammanträde:

Skulle fakultetens majoritet äfven nu ena sig om den grundsatsen, att labora- torstjensten i experimentell fysiologi och medicinsk fysik hellre vore uppe- hållen på ett mindre tillfredställande sätt än det bästa möjliga eller eventuellt hur illa som helst, än samma majoritet uppgifver sin maktutöfning mot Licen- tiaten Öhrvall; och skulle nämnda majoritet önska af mig upplysning om,

hvilken eller hvilka utsikter till laboratorstjänstens uppehållande kunde närmast yppa sig sedan man förkastat den bäste, så är jag villig att deröfver yttra mig.

Den som Holmgren föreslog närmast efter Öhrvall var medicine kandidat Vilhelm Hultkrantz, men han ville inte åtaga sig att hålla föreläsningar. Holmgren befarade att arbetsbördan för honom själv skulle bli för stor. Utöver sin ögonsjukdom, som styrktes av intyg från två ögonläkare, Erik Nordenson i Stockholm och professorn i oftalmiatrik i Köpenhamn, Edmund Grut, besvärades han också av sömnlöshet och oregelbunden hjärtverksamhet. Om detta skulle han så snart som möjligt lämna ett intyg, utfärdat av en opartisk läkare. Den 5 januari lämnade han in ett intyg av e.o. professorn i invärtes medicin vid Karolinska institutet, Johan Gustaf Edgren att han led av intermittent hjärtverksamhet och eventuellt också en dilatation av vänstra hjärtkammaren.

Fakulteten beslöt att förorda den som Holmgren förslagit efter Öhrvall, medicine kandidaten Hultkrantz. Holmgren reserverade sig skriftligen mot det beslutet, eftersom fakulteten inte vidtagit någon åtgärd för att övriga åligganden, som Hultkrantz inte ville eller kunde åtaga sig, skulle kunna fullgöras. Henschen framhöll som sin särskilda mening att han stödde fakultetens förslag.

Vid sammanträdet den 28 januari 1889 (§ 4) meddelades att Holmgren var tjänstledig på grund av sjukdom en månad. Fakulteten ansåg att det inte behövdes någon vikarie vid så kort ledighet.

Öhrvall skrevs in vid Lunds universitet 27 maj 1889, disputerade den 28 maj över *Studier och undersökningar öfver smaksinnet*. Han fick högsta betyget på sin avhandling och promoverades till medicine doktor den 1 juni samma år i Lund. Magnus Blix hade 1882 visat att känslan av värme och köld från huden förmedlas av skilda nervtrådar. Öhrvall visade nu för smaksinnet, att det fanns olika perifera ändapparater, som förmedlade de olika smakerna sött, surt och beskt.

Under större delen av höstterminen 1888 och vårterminen 1889 var laboratorstjänsten i fysiologi obesatt. Holmgren skötte undervisningen med hjälp av Hultkrantz och ytterligare en medicine kandidat. Eftersom Holmgren varit sjukledig och överansträngd torde studenterna ha blivit lidande på den långa striden.

Den 5 juni 1889 meddelade Holmgren, som nu blivit dekanus, att Hultkrantz var förhindrad att mottaga ett förlängt förordnande. Frågan om vem som skulle förordnas sköts upp till kommande sammanträde. Vid sammanträdet den 17 juni meddelades att medicine doktor Hjalmar Öhrvall ansökte om att antagas som docent i fysiologi vid Uppsala universitet. I nästa paragraf meddelades att prokanslern beviljat professor Frithiof Holmgren tjänstledighet för utrikes resa i september. Majoriteten i fakulteten ansåg att det inte behövdes någon vikarie under så kort period medan Holmgren yrkade

att Öhrvall skulle utses till vikarie. Denne hade dock inte ännu hunnit utnännas till docent, vilket fakulteten anförde som hinder för ett vikariat. Enligt universitetsstatuterna kunde en annan lärare utses som vikarie pro forma om det inte fanns någon kompetent ersättare. Hammarsten och Clason föreslogs då som vikarier, men Hammarsten förklarade att han inte hade tid eftersom han skulle skriva ett kapitel i en lärobok.²²⁸ Professorn i anatomi och histologi, Edward Clason förklarade sig emellertid oförhindrad att vikariera som professor i fysiologi.

I augusti 1889 beslöt medicinska fakulteten att föreslå att Öhrvall, som fått högsta betyget på sin avhandling, skulle utnännas till docent. Mot detta reserverade sig återigen Gustaf Kjellberg med samma argument som tidigare, att Öhrvall inte var lämplig. Även när frågan var uppe i Mindre konsistoriet 25 september krävde professor Skytteanus Oscar Alin att Öhrvall inte skulle förordnas av samma skäl som angivits tidigare – han var olämplig. Universitetets kansler Pehr von Ehrenheim föreslog emellertid att Öhrvall skulle utnännas till docent efter sakkunnigutlåtande av Holmgren, Blix och Tigerstedt. Edward Clason krävde att Öhrvalls rätt att undervisa i fysiologi skulle återkallas enligt § 87 i universitetsstadgan, men denna begäran avslogs av fakulteten eftersom universitetskanslern godkänt Öhrvall och några nya omständigheter inte tillkommit.²²⁹

Fakultetens protokoll under 1887 till 1889 upptages av långa inlägg från Holmgren och relativt kortfattade redogörelser för vad andra ledamöter i fakulteten yttrat. Henschen var närvarande vid flertalet av sammanträdena och då stödde han oppositionen mot Holmgren och Öhrvall. Det går emellertid inte av protokollen att utläsa att Holmgren skulle vara ”vansinnigt elak och svår speciellt mot mig”, som Henschen skrivit i sina minnen.

Ett udda inslag i protokollen är en ansökan från en fil. kand. Nils von Sneidern 14 december 1888 om att få skriva av fakultetens protokoll för slutet av 1887 och början av 1888. Begäran avslogs med motiveringen att det skulle vara för besvärligt för fakultetens sekreterare om protokollen ställdes till von Sneiderns förfogande. Dennes motiv för att begära att få skriva av dem angavs inte i protokollet. Det är dock av intresse att notera att von Sneidern och Öhrvall var två av grundarna till Upsala Nya Tidning 1890. Tidningen startades för att vara en motvikt till de tre konservativa tidningarna i staden.

Från hösten var Öhrvall tillförordnad laborator. När hans lön skulle fastställas för våren 1889 uppstod en ny strid. Arvodet för en ordinarie laborator hade höjts till 4 500 kronor med motiveringen att nya arbetsuppgifter hade

---

²²⁸ Hammarstens *Lärobok i fysiologisk kemi* belönades 1884 med Svenska Läkaresällskapets halvsekelmedalj. Den översattes till flera språk och utkom i 11 upplagor, den sista 1926, redigerad av honom själv och uppdaterad till vetenskapens senaste rön.

²²⁹ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:12, 1886 - 1891.

tillkommit. I en reservation i fakulteten 14 december 1889 anförde Henschens:

Då Fakulteten nu har att föreslå arvode för den lärare, som skall under vårterminen förestå laboratorbefattningen i fysiologi, så kan jag inte underlåta att fästa fakultetens uppmärksamhet på det missförhållande, som eger rum med afseende å aflöningsvillkoren för de yngre lärare som inom fakulteten vikarierar och uttala önskvärdheten af en förändring, som mera öfverensstämmer med billighet och rättvisa.

Inom Fakulteten vikarierar en af fakultetens äldre docenter som t.f. professor i kirurgi och obstetrik [Lennander], en synnerligen maktpåliggande plats. [...]

Han uppbär blott tjänstgöringspengar eller 1 500 kr. pr år.

2). fakultetens näst äldste docent som har upprätthållit professuren i patologi vikarierar under våren mot likartade villkor.

3). som prosektor en medicine licentiat, denne uppbär 4 000 kr årligen.

4). en *medicine kandidat* som uppehåller e.o. professuren i anatomi (histologi) och uppbär 4 000 kr. pr år. [...]

På grund häraf kan jag ej instämma i majoritetens förslag att t.f. laboratorn i fysiologi skall för vårterminen uppbära ett arvode efter 4 000 kr pr år, men, då han är docent i ämnet [...] så anser jag mig böra tillstyrka en vikariatslön efter 3 000 kr pr år räknadt.

Clason ansåg att vikariatsersättningen borde vara oberoende av både tjänsten och den vikarierandes plats inom gradskalan utan bero på den med tjänsten förenade undervisningens vikt och den skicklighet som krävs och den förlust med hänsyn till framtida ekonomiska fördelar som åtagandet medför. Bliwande professorn i anatomi på Clasons egen institution, August Hammar, fick ett arvode på 4 000 kronor per år enligt ett beslut i fakulteten 3 maj 1890. Clason menade att en tjänst som t.f. professor i kirurgi gav sådan erfarenhet att innehavaren kunde räkna med framtida lönsam praktik.

Holmgren genmålde att han såg Henschens förslag som ett sätt att försöka lägga ett nytt hinder i vägen för undervisningen i fysiologi: ”Jag inlägger min gensaga mot Professor Henschens reservation, omotiverad och särskilt vid detta tillfälle olämplig”.

Fakulteten beslöt emellertid att bifalla Holmgrens förslag om ett arvode på 2 000 kronor för vårterminen, d.v.s. 4 000 kronor per helår.

Från 1890 utsågs Öhrvall att vara ordinarie laborator i fysiologi. Medicine licentiaten Johan Erik (Jöns) Johansson, Henschens framtida motståndare i striden om Nobelpriset, hade också sökt tjänsten. Han disputerade under våren 1890 på en avhandling med titeln *Studier öfver inflytandet på blodtrycket af retning af ryggmärgen och nerv. splanchnicus med induktionsslag av olika freqvens och intensitet* och promoverades 31 maj 1890 tillsammans med den bliwande Nobelpristagaren Allvar Gullstrand som disputerat på *Bidrag till astigmatismens teori*. Jöns Johansson var försteopponent på Gullstrands avhandling. Innan Johansson hade börjat läsa medicin hade han av-

lagt en kandidatexamen i matematik och fysik och ansågs av kollegiet vara den ende som förstod matematiken i Gullstrands avhandling. Han förordade också högsta betyg och det var inte någon som protesterade mot detta. Johansson tog tillbaka sin ansökan till laboratorstjänsten i Uppsala och endast Öhrvall återstod.

Henschen skrev ett särskilt yttrande att han endast med tvekan ansåg Öhrvall kompetent i medicinsk fysik som ingick i tjänsten. Han hade inte visat några meriter annat än betyget i fysik i studentexamen. Beträffande kompetensen i fysiologi anmärkte Henschen att Öhrvall endast författat ett arbete, nämligen avhandlingen *Studier och undersökningar öfver smaksinnet*. Visserligen behandlade detta arbete ett problem, vars lösning inte givit Öhrvall, såsom önskvärt varit, anledning att visa sina kunskaper i den experimentella fysiologiens viktigaste grunder – nämligen vivisektion, mekanik, anatomi och kemi. Det var därför svårt att av avhandlingen bedöma om Öhrvall var utrustad med de förkunskaper som krävdes. Henschen ansåg honom därför med tvekan kompetent. Kraven på en laborator i fysiologi 1890 hade tydligen ökat betydligt mot de krav på kompetens som ställdes på en professor i medicin åtta år tidigare vid samma universitet.

Frithiof Holmgren skrev i ett brev till Öhrvall 13 juli 1890:

Hjertligen lyckönskar jag dig till 'laboratorfrågans' slutliga lösning. Äfven för mig kännes det såsom en lättnad, ehuru de märken, som dessa tunga år af kamp efterlemnad väl icke hinna utplånas under min korta återstående tjänstetid. Det 'medborgeliga förtroende' jag mist hos den herskande majoriteten på platsen och alla dess många bundsförvandter i landet återfår jag väl aldrig, men jag hoppas att din blifvande verksamhet så småningom skall lära dem inse, att jag icke riskerat det för intet. I ditt arbete hoppas jag du får tillfälle komplettera ditt betyg i Fysik till medicofilen och i en derpå följande lång rad af arbeten tillfredställa Henschens alla fordringar i medicinsk fysik, anatomi, kemi och vivisection – den sistnämnda kan ju du i nödfall anställa på de föras målsman.

[Holmgren frågade sedan om Öhrvall skulle åka till Berlinkongressen.]... Håll i så fall ett öga på Hammarsten och Henschen, som sannolikt träffas der för att rekommendera mig till det bästa. Blix reser inte och kanske ingen annan heller finns till hands att beslå mina 'vänner' med osannfärdighet eller tvetydigt tal, som jag tager för givet att de med vanlig talang kommer att i massor leverera.²³⁰

Edward Clason anförde i ett särskilt yttrande att han på grund av de sakkunnigas yttrande förklarade Öhrvall kompetent, men att han vidhöll sin tidigare "åsikt om skadligheten för universiteten och hela vårt land af Docenten Öhrvalls anställande såsom lärare vid Medicinska Fakulteten".

Öhrvall var sedan laborator i fysiologi och vid Holmgrens död blev han vikarie på professuren, medan medicine kandidaten Torsten Thunberg föror-

---

²³⁰ UUB Q 20:6. Öhrvalls arkiv.

dades som t.f. laborator. När professuren ledigförklarades söktes den av Öhrvall och laboratorn vid Karolinska institutet Jöns Johansson. Två av de sakkunniga, professorn i fysiologi i Köpenhamn, Christian Bohr och Robert Tigerstedt satte Johansson främst. Bohrs sakkunnigutlåtande är endast på två sidor och innehåller ingen redogörelse för de sökandes arbeten. Tigerstedt däremot gick igenom alla inlämnade vetenskapliga skrifter och bedömde dem kritiskt. Han ansåg att Johansson hade behandlat flera områden av fysiologien och att hans vetenskapliga arbete var mera omfattande. Den tredje sakkunnige, Magnus Blix i Lund, hänvisade till Tigerstedts referat av skrifterna, men förordade Öhrvall för att denne hade en djupare vetenskaplig läggning och hade visat större självständighet. Öhrvall hade dessutom som laborator framalstrat ett par mycket lovande lärjungar.

Medicinska fakulteten behandlade tillsättningen vid sitt sammanträde den 25 februari 1899. Professorerna Carl Sundberg, Allvar Gullstrand och Oskar Petersson föreslog att Johansson skulle sättas upp i första förslagsrummet, medan de nio andra ledamöterna satte Öhrvall främst.

Henschens yttrande i fakulteten är det längsta av alla. Han ansåg att Öhrvalls provföreläsning var betydligt bättre än Johanssons och att Tigerstedts sakkunnigutlåtande var partiskt till Johanssons fördel. Referaten av Öhrvalls arbeten var i flera punkter oriktiga och nedsättande för honom. Om Johanssons arbeten fanns det också felaktiga omdömen, men då i motsatt riktning, d.v.s. till Johanssons fördel. Henschen hade därför själv nödgats granska de sökandes arbeten och också refererat ett stort antal utländska vetenskapsmäns omdömen om de sökandes skrifter. Han uttalade klart att han ansåg att Tigerstedts referat var vilseledande.

Konsistoriet följde fakultetens förslag och satte upp Öhrvall i första förslagsrummet. Johansson överklagade förslaget och skrev bland annat:

Det sätt Professor Henschen gått till väga vid framställningen af hufvudinnehållet i mina arbeten hvittnar om en för en person i hans ställning betänklig brist på ansvarskänsla. [...]

Professor Henschen har i sitt uttalande till Fak:s protokoll visat sig tydligt partisk för min medsökande, samt otillförlitlig i framställningen af fakta. Han har vidare ådagalagt okunnighet och brist på omdöme i fysiologiska frågor. Slutligen har han erkänt sin brist på sakkunskap, men det oaktat åtagit sig det ansvar afgivande af ett på sakkunskap grundadt utlåtande medför. Hans uttalanden i den föreliggande befordringsfrågan kunna således ej tillmätas något värde.²³¹

Denna långa tillsättningsstrid slutade med att Öhrvall utnämndes. Henschen skrev långt senare att ”jag mot min sympati, efter granskning av prestanda,

---

²³¹ Handlingar angående lediga professuren i fysiologi vid Upsala Universitet. Uppsala & Stockholm 1898 - 1899 och Johansson, J. E.: Anmärkningar med anledning af Medicinska Fakultetens kompetensbetänkande angående sökanden till Professuren i Fysiologi vid Upsala Universitet 1899.

nödgades avge mitt votum till förmån för Öhrvall”. Han hade säkert rätt när han skrev att hans agerande gjorde att Tigerstedt och Jöns Johansson blev hans fiender för alltid.

I egenskap av Rector magnificus fick en av Verdandis och Öhrvalls största motståndare, den konservative Oscar Alin, installera honom som professor. Bland Öhrvalls meriter angavs i inbjudningsskriften till installationen naturligtvis hans avhandling och andra skrifter. Till sist står det ”Åtskilliga polemiska uppsatser, tidningsartiklar m.m.”

Just användandet av ordet *lämplig* i samband med tillsättandet av akademiska tjänster skulle Henschen själv kritisera när Karolinska institutet ville kalla hans konkurrent Johan Gustaf Edgren till professuren i invärtes medicin, inte för att denne hade större vetenskapliga meriter utan för att han var ”lämplig”.

I de diskussioner om löneförmåner för universitetslärare, som förekom i samband med Öhrvalls förordnande, nämndes att de kliniska professorerna kunde räkna med betydande inkomster direkt från patienterna. Detta belyses av ett brev från professor Carl Rupert Nyblom, som var patient hos Henschen och skrev att han på grund av ”tillfällig insolvens” inte hade betalat arvodet i tid. Han meddelade också att han hade beslutat att inte ha någon ”husläkare på stat”, särskilt som det ändå blivit ombyte under somrarna [då Henschen var i Sätra Brunn]. Nu ville han i stället vid behov kunna anlita den läkare som fanns till hands, men hoppades att Henschen inte uppfattade detta som ovänligt utan ville ställa upp när det var möjligt.²³² Även Nybloms hustru Helena var patient hos Henschen.

Som professor i invärtes medicin var Henschen säkerligen ofta konsulterad, men några uppgifter om hur stor omfattning hans privatpraktik hade finns inte.

Kampen om hospitalstjänsten 1893

Efter att professorn i psykiatri Gustaf Kjellberg dött 1893 uppdrog konsistoriet 26 augusti samma år åt Henschen att vara prefekt för den psykiatriska kliniken. För att få tillgång till material för sin hjärnforskning sökte han sedan den lediga tjänsten, men han förklarades ej behörig. I sina minnesanteckningar kallar han detta kampen om hospitalstjänsten. Medicinalstyrelsen med dess ordförande August Almén i spetsen ansåg att Henschen varken hade den utbildning eller den erfarenhet som krävdes för att vara överläkare vid ett hospital.

I ett mycket långt överklagande av Medicinalstyrelsens beslut till Kungl. Maj:t. argumenterade Henschen mot Medicinalstyrelsens skäl för inkompetensförklaringen. Han betonade mycket starkt att, till skillnad från stadgan från 1861, den som gällde från 1883 inte fordrade tjänstgöring vid hospital

---

²³² UUB S. E. Henschen 10, brev från Carl Rupert Nyblom 27/12 1885.

eller anstalt för sinnessjuka, inte heller tjänstgöring under en viss tid eller i en viss befattning, såsom biträdande läkare. Däremot hade 1883 års bestämmelser uppställt som ett nytt villkor fordran på skicklighet och omfattande erfarenhet i allmän sjukvård och i behandlingen av sinnessjuka. Han skrev: ”Om denna min tolkning af 1883 års stadga är riktig, så måste Medicinalstyrelsens utlåtande anses både ensidigt och oriktigt”.

Henschen påpekade också att han och många utländska auktoriteter ansåg sinnessjukdomarna vara yttringar av sjukdomar i hjärnan och han själv genom sina forskningar var väl så meriterad till tjänsten, liksom att han genom sin tjänst som överläkare vid medicinkliniken hade riklig erfarenhet av vård av sinnessjuka. Han hade vårdat patienter med de flesta former av sinnessjukdom, med undantag av patienter med våldsamma manier, som ej lämpade sig för vård på medicinsk klinik. Däremot hade han vårdat 62 patienter med delirier, liksom 21 fall av paranoia.

Medicinalstyrelsens ordförande [Almén] hade skrivit, att endast ett ringa antal av de patienter Henschen vårdat kunde likställas med de patienter en hospitalsöverläkare hade hand om. Henschen däremot hävdade att de patienter han vårdat tillhörde samma kategorier, som vårdades på hospital. Ordförandes slutsats ”att Henschen svårligen kunnat förvärva *någon* erfarenhet om sinnessjuka” föreföll honom därför i högsta grad ensidig och oberättigad. Han fortsatte:

Det är säkert ej Med. Styr. obekant att man utomlands sedan flera tiotal af år börjat ersätta värden i de s.k. slutna anstalterna eller hospitalen, der de sinnessjuka äro i hög grad beröfvade sin frihet, med friare behandling i kolonier eller enskilda hem. Också lär det väl ej vara tvifvel, om att denna moderna behandlingsform, som ännu ej kan sägas ha inträngt i vårt land, ity att hos oss hospitalen ännu byggas i form av stora slottsliknande kaserner, i framtiden kommer att i stor utsträckning ersätta den nu brukliga hospitalsbehandlingen mera allmänt. [...]

Slutligen har Ordföranden i Medic. Styr. anført att vid fråga om kompetens ej bör förbigås, att sjukvården vid ett stort hospital kräfer en föregående långvarig tjänstgöring vid hospitalet för att kunna tillfredställa de stora fordringar, som ställas på öfverläkaren ur den synpunkten att en talrik sjukvårds- och ekonomipersonal vid hospitalet i Upsala förefinnes, hvilken kan till- och afsättas af öfverläkaren, hvilkens ordnande och ingripande dagligen påkallas och der öfverläkarens grannlaghet, urskiljning och människokärlek samt erfarenhet ofta ställs på hårda prof.

I dessa ord, lästa i sitt sammanhang inneslutes alltså en antydning – dels att dessa egenskaper uteslutande utbildas under tjänstgöring vid *hospital*, dels ock att jag, som varit öfverläkare endast vid ett vanligt sjukhus ej kan anses ha haft tillfälle att förvärfva mig ofvannämnda egenskaper i nog hög grad för att kunna utöfva den öfverläkaren vid hospitalet tillkommande rätten att till- och afsätta sjukvårds- och ekonomibetjening och vidtaga andra administrativa åtgärder.

Jag kan icke undertrycka min förvåning, att Chefen för Medicinalstyrelsen i ett officiellt embetsutlåtande angående kompetens – låt vara under formen af en antydning – faller ett yttrande, som om det vore grundadt vore icke blott

nedsättande för min personliga karakter, utan ock för den stora sjukvårdsanstalt, som jag haft förtroende att vårda, och der jag sedan 11 år utan anmärkning tjenat. Och då detta skett utan skymten af någon sannolikhet, än mindre bevis, så vittnar detta ej om den grannlagenhet i omdöme, som skäligen kan fordras av en embetsman i den ställning och följaktligen med det ansvar som tillkommer Chefen för Medic. Styrelsen. [...]

Henschen hävdade vidare att han som överläkare och styresman vid Akademiska sjukhuset haft rätt och skyldighet att anställa och avskeda personal och att ordföranden för Medicinalstyrelsen, som före detta professor vid Uppsala universitet, inte borde sväva i okunnighet om att Henschen haft samma uppgift vid Sättra brunn, som tillhörde universitetet.

Henschen ville också att tyska kolleger skulle intyga hans kompetens. Av ett brev från fysiologen Carl Ludwig i Leipzig i november 1893 framgår att Henschen försökte få ett intyg på sin kompetens för en ledande position på en ”Irrenanstalt”. Professorn i psykiatri i Leipzig, Paul Emil Flechsig hade frågat de ledande tyska psykiatrerna om de ville intyga Henschens kompetens. Ingen av de tillfrågade tvivlade på hans vetenskapliga kompetens och personliga egenskaper, men man var tveksam till om det var lämpligt att Henschen själv försökte utverka ett intyg med det innehållet. Något intyg förefaller därför inte ha utfärdats.²³³

Omedelbart efter professor Gustaf Kjellbergs död anhöll Henschen om att få upprätthålla tjänsten som överläkare vid hospitalet, men denna förmån, som till och med förunnats medicine kandidater och ej sällan unga licentia-ter, nekade Almén honom att få.

Henschen avslutade med att skriva att anledningen till att han ville byta sin nuvarande tjänst som professor i invärtes medicin mot den mycket mindre förmånliga som överläkare vid hospitalet, var att han ville få tillfälle att fortsätta sina studier över hjärnans sjukdomar, där fortfarande mycket var oklart.²³⁴

De motiveringar som Henschen sedan gav i sina minnesanteckningar, skrivna när han var i 80-årsåldern, till att han sökte överläkartjänsten på Uppsala hospital, ter sig som efterkonstruktioner, kanske motiverade av hans strider med psykiatrerna. Han angav då att han ville övergå från medicinen till psykiatrin för att reformera den svenska psykiatrin, som enligt hans åsikt inte stod på vetenskapens höjdpunkt. Trots att han varit officiell examinator i psykiatri i sex år inkompetensförklarades han.²³⁵

Henschens överklagande av inkompetensförklaringen föranledde ingen ändring i Medicinalstyrelsens beslut. Teodor Nerander, som på vikariat upprätthållit tjänsten, var därmed den ende sökande. Han hade mycket ringa vetenskaplig meritering, men väl vitsordad praktisk läkartjänstgöring, vilket

²³³ UUB S. E. Henschen 18, brev från Carl Ludwig 12/11 1893.

²³⁴ UUB S. E. Henschen 39.

²³⁵ UUB S. E. Henschen 48.

de sakkunniga ansåg väge upp bristerna i hans vetenskapliga meriter. I fakulteten blev Nerander kompetensförklarad av nio ledamöter, men Edward Clason, Oskar Petersson och Salomon Henschen ansåg att han inte styrkt sin vetenskapliga skicklighet. Med nio röster mot tre blev han sedan uppförd på förslag av konsistoriet och utnämndes snart därefter.²³⁶

---

²³⁶ Frängsmyr, Carl: Uppsala universitet 1852 – 1916, vol. 2:1. Uppsala 2010, s. 516 - 517.

Allmänna svenska läkaremöten

År 1884 blev ett väckelseår för Henschen. Han besökte då den fjärde internationella medicinska kongressen i Köpenhamn under den berömda fysiologen Panums presidium.²³⁷ Kongressen verkade idégivande och livande mera än direkt lärande, men han såg de stora heroerna, Virchow med flera. Henschen ansåg att han hade den kongressen att tacka för mycket, den förde honom ut i stora världen, gav honom luft under vingarna och livade hans sinne, som hemma tyngdes ner av omgivningens likgiltighet för forskning.

Kongressen i Köpenhamn väckte hos Henschen tanken på behovet av allmänna svenska läkaremöten. Han införde redan på hösten 1884 i tidskriften *Eira* ett anonymt upprop under namnet *Landsortsläkare* och en diskussion i frågan började i den medicinska pressen. Det ledde till att det första mötet gick av stapeln i Jönköping sista dagarna av augusti 1885.²³⁸ Det är ur detta möte som den Allmänna svenska läkareföreningen har utgått. Från 1885 och ända till Örebromötet 1901 var Henschen ordförande och satte upp programmen.

1885 års Allmänna svenska läkaremöte anordnades av en beredande kommitté bestående av Henschen, hans gode vän, dåvarande förste stadsläkaren, sedermera generaldirektören i Medicinalstyrelsen, Klas Linroth, professor Axel Key och redaktören för *Eira* Wilhelm Wretlind. Wretlind var praktiserande läkare i Stockholm, riksdagsman och nykterhetsivrare. Henschen öppnade mötet i Jönköpings Stadshotells stora sal. Nyhetens behag hade gjort att ett stort antal deltagare kommit. Alla var tacksamma mot Henschen då *landsortsläkaren* avlade sitt inkognito.

Men redan följande år hade intresset svalnat och nästa möte hölls först i september 1887 i Norrköping. Programmet innehöll då bland annat ett föredrag av Henschen om hjärnan. Efter att ha redogjort för de nya rönen rörande tuberkulos föreslog han att en kommitté skulle tillsättas för att samordna alla svenska läkare i kampen mot tuberkulos. Förslaget antogs och Henschen blev ordförande. Övriga ledamöter var professorn i patologi Axel Key, veterinären, medicinalrådet Carl Adolf Lindqvist, medicinalrådet Richard Wawrinsky och provinsialläkaren Mauritz Malmberg.

1897 invaldes Henschen i den kommitté som skulle utarbeta stadgarna för jubileumsfonden i samband med Oscar II:s 25-åriga regeringstid. Genom

²³⁷ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 65.

²³⁸ *Eira* bd. 8 1884, s. 795 - 801 och bd. 9 1885, s. 555 - 556.

insamling från allmänheten kunde 2 218 170 kronor överlämnas till konungen. Efter att staten tillskjutit 850 000 kronor kunde fonden bekosta de så kallade jubileumssanatorierna Hässelby, Hålahult och Österåsen.

Henschens livliga önskan var att mötena skulle ha vetenskaplig karaktär, och inte vara ekonomiska möten, för att motverka tendensen att göra läkarkåren till grosshandlare. Denna tendens gjorde sig emellertid alltmera gällande och 1901 ändrade sammankomsterna namn till möten för Allmänna svenska läkareföreningen. De hade då, enligt Henschens uppfattning, sjunkit till att bli ”en kassapjäs”. Han fortsatte som medlem, men hade inget intresse för dess ekonomiska utveckling. Föreningen ombildades 1919 till Sveriges läkarförbund.

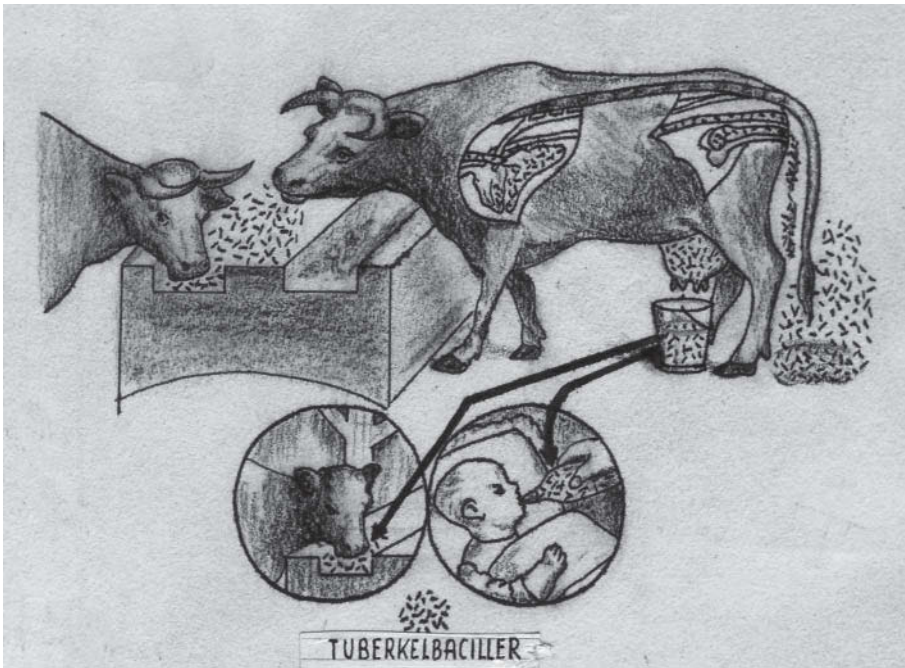
Tuberkulosfrågan

Som en följd av beslutet på läkarmötet 1887 tryckte Henschen scheman för undersökning av tuberkulossmitta hos människor och djur. Det sändes ut till alla landets läkare och veterinärer, men väckte föga anklang. Av Sveriges 800 läkare återsände 221 formulären och många av dessa var oanvändbara, men det var i alla fall en början. I en skrift från 1888 redogjorde Henschen för kommitténs verksamhet.

Henschens mest uppskattade elev var Carl Hammarberg, vilkens lilla systerson dog 1889 efter att ha druckit mjölk från en ko, som vid slakten visade sig ha fullt med tuberkulösa förändringar i lungorna. Den tragiska händelsen bidrog säkert till Henschens intresse för spridningen av tuberkulos från djur till människa.

Som professor i Uppsala hade Henschen en gång blivit uppsökt av några elever vid Ultuna landbruksinstitut, som medförde ett antal levrar från kor med tuberkulösa knölar. De klagade över att de nödgades dricka mjölk från sådana djur. Efter Henschens påtryckningar tillsattes en kommitté bestående av medicinalrådet Carl Adolf Lindqvist, veterinärerna Henrik Åkerström och Carl Johan Segerström och med Henschen som ordförande för att utreda förhållandena. Man fann en oväntat stor spridning av smitta och resultatet bidrog till att landets kreatursbesättningar undersöktes för att upptäcka tuberkulos.

Figur 37. Smittspridning från en höggradigt tuberkulös ko. Bild från Nils Lagerlöf: *Husdjurens vanligaste sjukdomar*. Stockholm 1943, s. 28.

Även vid några följande möten verkade Henschen för TBC-frågan, till exempel vid åttonde läkaremötet i Stockholm 1891, men hans förslag om obligatorisk anmälan av sjukdomsfall avvisades av generaldirektör August Almén och professor Oskar Petersson. Almén ville inte vara med om att de olyckliga, som led av tuberkulos, skulle offentligen utpekas och skys av alla. Först 20 år senare togs förslaget upp igen och antogs, långt efter att anmälningsplikten införts i Danmark och Norge.

När den blivande nobelpristagaren Robert Koch redogjorde för *tuberkulin* på en kongress i Berlin 1890 sades det vara det äntligen funna universalmedlet mot tuberkulos. Ett försök att utverka extra statsanslag för att Henschen skulle kunna resa till Berlin för att ta närmare del av metoden misslyckades dock.²³⁹

Tuberkulin började användas i behandlingen på många håll, en kort tid även av Henschen. Han fann emellertid att resultatet av behandlingen inte var gynnsam, utan att den kunde försäkra blodhosta och njurblödningar och publicerade en rapport om detta i Upsala Läkareförenings förhandlingar. Henschen förordade i stället isolering av de tuberkulossjuka på sanatorier. Johan Gustaf Edgren hade kommit till samma slutsats och också publicerat detta i tidskriften *Hygiea*. Andra som provat tuberkulin var Frans Wilhelm

²³⁹ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:12, 1886 - 1891, 13/12 1890 och 21/1 1891.

Warfvinge, Ragnar Bruzelius och Oskar Medin, men Henschen nämner inget om detta i sina minnen. I sina minnesord över professorn i invärtesmedicin i Helsingfors Johan Wilhelm Runeberg skrev Henschen att Koch fått en miljon mark av kejsaren för upptäckten av tuberkulin och att tuberkulinbehandlingen blivit en inkomstbringande verksamhet för de tyska läkarna. Runeberg hade dock redan från början varit kritiskt till behandlingen.²⁴⁰ Den betydelse tuberkulinet kom att få som diagnostiskt hjälpmedel inom humanmedicinen var det på den tiden ingen som förstod. Israel Holmgren skriver i sina memoarer *Mitt liv* att den eljest så klarsynte Henschen inte tycktes ana medlets stora diagnostiska framtid. Henschen yttrade: ”Vad beträffar medlet som diagnosticum har det visat sig att man ej kan sätta alltför stor tillit till det samma [...] viktigare äro de resultat som erhållits vid bruket av lymfan som terapeutiskt medel” [tuberkulin kallades också för Kochs lymfa]. Först 1907 introducerade Clemens von Pirquet det subkutana tuberkulintestet som sedan modifierades till Mantoux' intradermala test. Det användes sedan i diagnostiskt syfte.

Den berömda franske läkaren Laënnec, vars mor hade dött av tuberkulos 1786, när sonen var fem år, trodde inte att sjukdomen var smittosam utan ärftlig. Laënnec själv dog ironiskt nog av tuberkulos 1826. Hans auktoritet gjorde emellertid att han hade stort inflytande ännu 50 år efter sin död på uppfattningen att sjukdomen inte var smittsam. Hur fast rotade dessa gamla föreställningar var, visas av att professorn i allmän hälsovårdslära vid Karolinska institutet, Elias Heyman, som har kallats Sveriges förste professor i hygien, vid en diskussion i Svenska Läkaresällskapet framhöll att, fastän man nu visste att lungsoten orsakades av tuberkelbacillen, så följde därav icke med nödvändighet, att sjukdomen var smittosam.²⁴¹

Henschen själv undgick att smittas eller i varje fall insjukna i tuberkulos. Det var annars inte ovanligt att medicine studerande smittades vid obduktionerna under kursen i patologi. Överläkaren vid Österåsens sanatorium i Ångermanland, Helge Dahlstedt gick kursen i patologi i Uppsala 1906 med Ulrik Quensel som lärare. Dahlstedt skildrar hur det gick till när han smittades:

Professor Ulrik Quensel föreläste i makroskopisk patologi och ledde obduktionerna. [...]

Vid obduktionerna var han festlig att skåda och nästan, vad vi norrlänningar brukar säga, ovålig, där han stod och skar i organen och vävnaderna och ibland sög på en cigarrstump. Hygienen i obduktionssalen var under all kritik. De tuberkulösa liken talrika. Svampar användes att torka blod och var som flöt omkring och sölade lik och obduktionsbord. Hur svamparna rengjordes vet jag ej. I obduktionslokalen var luften så full av damm, att solstrålarna stod som strimmor i dammet.

²⁴⁰ Henschen S. E.: Minnesord över Johan Wilhelm Runeberg, Hygiea 1918.

²⁴¹ Bergstrand, Hilding: Svenska Läkaresällskapet 150 år. Dess tillkomst och utveckling. Stockholm 1958, s. 242 - 245.

Laborator Olof Forselius obducerade på hospitalet vid Ulleråkers sjukhus, där vi ofta var med och hjälpte honom för att få färdighet i obduktionstekniken. Lokalerna där var trånga och usla, under all kritik, liken ofta flera och många med tuberkulos. Att jag smittades med tuberkulos och fick mina tidigtuberkulösa lungförändringar på patologen tror jag fullt och fast.²⁴²

Det dröjde ända till 1904, innan Nationalföreningen mot tuberkulos bildades som en frukt av Henschens bemödanden. Då utestängdes han, enligt egen uppgift av professor Oskar Medin och sedermera generaldirektören Bertil Buhre, för att han inte skulle vara i vägen med några olämpliga idéer.

Figur 38. Bertil Buhre. Foto Walter Wolfenstein, ur Hvar 8 dag 20 juli 1913.

²⁴² Dahlstedt, Helge: Från Fatmomakke till Orotava. Uppsala 1966, s. 101 - 102.

Medicinalstyrelsen hade föreslagit Henschen till sakkunnig medlem för bearbetningen av tuberkulosstatistiken, men även detta lyckades Medin förhindra. Henschen fick emellertid sin revansch 1905, då han kunde deltaga i en tuberkuloskonferens i Paris, där Henschens gode vän generaldirektören Klas Linroth var ordförande och Henschen generalsekreterare.

De svenska tidningarna hade nästan daglig rapportering från konferensen i Paris och Svenska Dagbladet återgav 6 oktober 1905 till och med Henschens öppningsföredrag på franska utan översättning. Som en följd av konferensen utgavs *La lutte contre la tuberculose en Suède*, bekostad av regeringen och redigerad av Henschen.

Henschens eget kapitel i boken heter *Logements étroits et mortalité par tuberculose*, som byggde på hans bearbetningar av läkarrapporter från 1870 till 1900. Statistiken visade att insjuknandet i tuberkulos stod i nära samband med trångboddhet. Sambandet mellan alkoholmissbruk och tuberkulos ansågs på den tiden självklart, men Henschen visade att alkohol inte predisponerade till tuberkulos, utan att det var trångboddheten som var den viktigaste faktorn.

Riksdagens nykterhetsvänner uppmanade Henschen att deltaga i den anti-alkoholkonferens som skulle hållas i London 1909. Han redogjorde där för sina forskningsresultat, som emellertid upptogs mycket onådigt. Sambandet alkoholism och tuberkulos ansågs vara bevisat. Knappt hade han slutat sitt föredrag förrän sex opponenter anmälde sig. När förhandlingarna från kongressen skulle tryckas vägrade man att ta med hans argument utan de omformulerades av en av hans motståndare. Henschen krävde att själv få formulera sina argument, men det tilläts ej. ”Så toleranta är engelsmännen i vetenskapen” skrev Henschen i sina minnesanteckningar.

En handskriven replik från Henschen på de argument som framförts av motståndare på kongressen finns bland hans efterlämnade papper, men det är inte känt om den är publicerad:

I had expected a very solid opposition to my views since they are not in accordance with those of the majority of this congress. Mr Kelynack has characterised my communication as 'not only worthless, but also misleading'. The reasons are as follows: My statistic is 'meagre in number', comprising only 1 249 cases of Tbc. This is a somewhat surprising argument on Mr. Kelynack's part as he has himself from 10 (ten) cases of alcoholic neuritis (8 of which were combined with Tbc) drawn the conclusion that Tbc is present in 80 % of alcoholic neuritis and that A. thus predisposes to Tbc. [...]

My statistic is 124 times greater than Mr. Kelynack's.²⁴³

Henschen tillmätte sin undersökning en fundamental betydelse för att den visade den väg tuberkuloskampen borde slå in på. Han skickade också skriften till ett stort antal personer i Sverige och utomlands. En av dem som han

---

²⁴³ UUB S. E. Henschen 44.

ville skicka boken till var Drottningen av Portugal. Han bad därför svenska legationen i Madrid att vidarebefordra den till Drottningen, men fick till svar av envoyén Robert Sager att enligt utrikesdepartementets regler ”ägde Legationen inte rätt att förmedla enskilda personers beröring med det främmande landets myndigheter eller regenthus”. Henschen påstod att envoyén hade missuppfattat regeln vilket Sager förnekade. Efter tillstånd av ministern för utrikes ärenden kunde boken emellertid skickas via legationen till Drottningen. Den tjänstgörande kammarherren skrev ett tackbrev till legationen där Drottningen uttryckte sin tacksamhet för gåvan. Legationen, som inte visste att Henschen kunde portugisiska sedan sin tid i Brasilien, översatte tackbrevet till franska, men skickade också med en avskrift av det portugisiska originalet. Legationstjänstemannen kunde inte heller ana att den noggranne Henschen skulle sitta och rätta stavfelen i avskriften. På de tio rader som brevet omfattade markerade han åtta stavfel med bockar i kanten.²⁴⁴

Henschen själv umgicks i början av sin tid som professor i Stockholm med idéer att starta ett eget sanatorium. Möjligen var det därför som han var i kontakt med Finseninstitutet för ljusbehandling i Köpenhamn. Det hade grundats av Niels Finsen, som 1903 fick Nobelpris för sin metod att använda ljusbehandling vid vissa hudsjukdomar, såsom till exempel lupus vulgaris eller hudtuberkulos. Under de här åren var intresset för Finsens metod stort. Bland annat skrev Gustaf (Gösta) Naumann, gift med Salomons ungdomsvän Julia von Essen, en artikel 1904 om behandlingen.²⁴⁵

Som svar på en förfrågan fick Henschen ett brev från överläkaren vid Finseninstitutet Holger Forschammer, som lovade att skicka fotografier och redogörelser över hur behandlingen gick till.²⁴⁶ Henschen undersökte möjligheten att köpa en lämplig fastighet för ett sanatorium och erbjöds ett par, men ingen av dem bedömdes lämplig varför planerna skrinlades.²⁴⁷ Planerna på Finsenbehandling förverkligades inte heller.

---

²⁴⁴ UUB S. E. Henschen 12, brev 24/4 1906 från Robert Sager.

²⁴⁵ Naumann, Gustaf: Om Finsens ljusbehandling. Allmänna svenska läkartidningen. Stockholm 1904, s. 289 - 295 och 305 - 310.

²⁴⁶ UUB S. E. Henschen 16b, brev från Holger Forschammer 20/8 1901.

²⁴⁷ UUB S. E. Henschen 12, brev från direktör Knut Westberg 16/7 1901.

Vackra diagnoser, misstag och räddande ingrepp

År 1927 skrev Henschen ner några exempel med ovanstående rubrik ur sin medicinska praktik som han mindes:

Jag är icke mycket benägen att tillskriva mina ingrepp för mycket värde, kanske tvärtom, ty jag har lärt mig huru naturen själv läker och räddar mången gång der det ser förtvivlat ut. Men å andra sidan har i tusende fall läkaren direkt genom (vanligen kirurgiska) ingrepp räddat patienter, även om man utesluter grovkirurgiska ingrepp såsom å slagfältet. Och då bör läkaren med rätta prisas för hans hjälpsamma hand eller åtgärden.

Nedan vill jag berätta några sådana fall:

1874. Fallet med mannen från Leksand, som skurit halsen av sig. [Det skildras under kapitlet om Henschens läkarevikariat.]

1874. *Balantidium coli* i Leksand.

1874. *Urinretention*. Räddning genom punktion. Kallad till Plinsbergs höjder till en gammal man (kring 70), försökte jag förgäves kateterisera. Då det misslyckades punkterade jag med min lilla punktionsnål. Men den hade rostat. Barren, som sågo mina ansträngningar, ryckte mig i rocken: 'Låt far vara, ser inte Doktorn att Gud vill han ska dö?' Men jag var envis. Knappen på punktionsnålen gick av. Med en grov hovtång kunde jag draga ut mandrinen. Urinen avgick, mannen var räddad och levde några år, har jag hört.

1874. *Pleuritis exudativa* i Leksand. Ett allvarligt fall. Punktion var vid denna tid en sällsynt operation, av många förbjuden. Pat. blev frisk, men tror att helsa hade inträtt utan min hjälp.

Det var mina första prakticiförsök, uppmuntrande i hög grad. De har fäst sig i mitt minne mera än många väl lika lyckade kurer.

1875. Missgrepp på Mariestads lasarett. 1-1½ års barn, med stort varigt ligg-sår, som behandlades med karbololja och dog dagen efter.

1893. Fall av akut lungödem – räddad av ett hett bad (40-41 grader C).

En av mina sköterskor – en stor, kraftig – insjuknade i pneumoni-infektion med meningismus och ringa lungsymptom under pågående sjukrond på morgonen. 'Hon håller på att dö' hörde jag ropas, skyndade in. Hon var nästan medvetslös, rosslet stod utom munnen, varje ögonblick försämring, medvetslösheten blev fullständig. Ögonblickligen ropade jag: 'tappa upp ett hett bad, 40-41 grader och skaffa ihop allt senapspulver som finnes, kasta det i badkaret'. Sagt och gjort, badet var färdigt, klinikanternas starka armar lyfte sköterskan i badkaret, vars vatten var brännande. Hon hade medvetslös knappt legat i badkaret i några minuter, då hon slog upp ögonen. Hon froterades kraftigt, blev snart medveten, andningen som avstannat kom åter, hon inpackades varmt, vill jag minnas. Blev snabbt konvalescent och återtog sin tjänst.

Här räddades livet genom stark hudhyperämi och retning.

1886. Afasi häves av en blodigel.

Ynglingen Leonard Nyblom, prof. N.s son, omkring 14 år, hade i slottsbacken kört mot ett träd så att något hjernsymtom uppstått.

Några år senare skulle han ordna sina pressade växter, som lågo utbredda på golvet. Han stod på huvudet över sina växter, och nämnde dem högt vid namn, då han plötsligt sade: 'Mamma, jag kan ej säga namnet på denna växt'. Modern märkte att han led av afasi, tillkallade mig som genast orderade iglar över venstra tinningen, afasiska centrum. När den ena igeln sugit sig enormt tjock, ropade Leonard: 'Mamma, nu kan jag säga Melanosinopsis!' – och var återställd.

Tydlig hyperämi över motoriska centrum.²⁴⁸

1888. Räddning vid förlamning av strupen.

Dagny, min lilla flicka hade träffats först av scarlatina, derpå av svår tyfoid med parotit! Då hon på nattsidan opererats av Lennander med grovt trubbigt instrument, så blev hon ögonblickligen förlamad i strupen. Saliv och slem kommo ned i luftstrupen. Jag satt vid sängen, sög upp slem med ett rör, hotades naturligtvis sjelv av infektion. Så efter impuls av Lennander, stjelptes Dagny på huvudet, bands upp på en stor strykbräda vid fötterna, huvudet neråt. Togs ner i horisontalställning för att matas flera gånger om dagen. – Höggradig svaghet, jag gjorde transfusion direkt från min vänstra arm, ensam utan hjälp. Hon räddades, då slem och saliv rann ut genom munnen och pneumoni förekom. Hade långvarig konvalescens, särskilt lam i fötterna efter upphängningen.

1889. Uppsala Strupförlamning.

Kort tid efteråt fick Dagnys goda lilla vän, vackra Märta Radhe, i samma hus som vi en svår scarlatina med difteri, svalget förlamades efter trakeotomi, vill jag minnas. Hon var övergiven av läkare (Bolin).

Jag stjelpte henne på samma sätt som Dagny. Efter en tid gick förlamningen tillbaka. Hon växte upp, gifte sig, fick barn, men träffades av sockersjuka, som oväntat gjorde slut på den *vackra*, älskansvärda flickan med de magnifika ögonen. Hon var min älskling och hennes porträtt pryder vår våning.

Både Dagny och Märta skulle bestämt gått under utan mitt ingrepp.

1886. Upsala sjukhus. Emyem.

Sjukhusdrängen Erikson, en ungdom, sjuknade ytterst häftigt, blev inom någon dag nästan medvetslös eller omtöcknad. Genom punktion fastställdes Emyema acutissimum. Det tycktes hänga på timmar. Efter några punktioner och uttömning av var blev kirurgen prof. Mesterton, den djerve, tillkallad, förklarade pat. förlorad, nekade göra pleurotomi och lemnade rummet. Då ingrep jag. Pat. släpades till operationssalen. Jag resekterade några revben på höger sida, massor tunnare var avtappades. Hastig konvalescens inträdde. Erikson levde väl 35 år, lever kanske än i dag, fullgod i sin tjänst som portvakt i ur och skur, ler varje gång jag ser honom.²⁴⁹

²⁴⁸ UUB S. E. Henschen 49, 2/3 1927. Det fanns ingen Leonard Nyblom, vars far var professor i Uppsala, i slutet på 1800-talet. Henschen menar troligen Lennart Nyblom, son till Carl Rupert Nyblom och Helena Roed.

²⁴⁹ Någon dräng som hette Eriksson och som opererades för emyem hittas inte i sjukhusets journaler 1886. Däremot togs en dräng som hette Erik Gustaf Karlsson in på medicinkliniken 20/7 1885 med lunginflammation. Den utvecklades till en varbildning på vänster sida. Efter upprepade punktioner togs några revben bort och en abscess öppnades den 29/9. 1500 ml var tömde sig. Efter några veckor skrevs patienten hem, men återkom i januari 1886. Då fanns en fistel kvar, som det rann var ifrån och som fordrade omläggning flera gånger i veckan. Patienten hade också fått en påverkan på njurarna (amyloidosis) av den långvariga varbildningen. Om det var Henschen som gjorde ingreppet framgår inte av journalen (journal nummer 8, 1886).

1895? Epileptiska konvulsioner hävdades omedelbart efter åderlåtning. Prof. Mesterton i Upsala träffades vid c:a 60 års ålder av ett slaganfall med fullständig medvetslöshet och täta svåra epileptiska kramper. Tillkallad anmodade jag en riklig åderlåtning, varpå omedelbart kramperna upphörde och han blev lugn, men var fortfarande omtöcknad. Följande morgon var han fullt redig, men tycktes lida av en amnestisk afasi, dock i lindrigaste grad, erinrade sig ej Gustav Adolfs dödsår. Efter upprepade slaganfall avled han i följd av en stor hjernblödning. Vid sektionen anträffades märke efter det första slaganfallet i närheten av Gyrus angularis.²⁵⁰

Figur 39. Carl Benedict Mesterton. Målning av Amalia Lindegren, Uplands nation. Kart- och bildenheten, ID 7284 UUB.

---

²⁵⁰ Henschen minns fel eller har skrivit fel årtal. Mesterton avled, 60 år gammal, den 7/4 1889, enligt anteckning i Domkyrkoförsamlingens dödbok av apoplexia cerebri. Det finns ingen journal över Mesterton på Akademiska sjukhuset, så förmodligen vårdades han i hemmet. Någon journalanteckning över den förlegade behandlingen finns därför inte. Åderlåtning eller koppning var en gammal behandlingsmetod, vars enkla idé var att det "sjuka" i kroppen skulle ut med blodet. Den polsk-österrikiske läkaren Joseph Diethl visade i sin skrift *Der Aderlass in der Lungenentzündung*, som utkom 1849, att de som inte tappats på blod hade betydligt bättre överlevnad än de åderlåtna. Metodens popularitet avtog därefter snabbt bland läkarna, men levde kvar bland kloka gummor ända till slutet av 1800-talet. Möjligen tänkte sig Henschen att åderlåtningen skulle sänka blodtrycket och därmed minska risken för ytterligare blödningar.

En annan operation som Henschen utförde nämner han inte i sina minnesanteckningar. Det gällde en 25-årig bondflicka som kom in till Akademiska sjukhuset den 26 oktober 1885. Hon hade sedan en dryg vecka haft svåra smärtor i buken med kräkningar och total förstoppning. Med assistens av professor O. V. Petersson och flera medicine kandidater opererade Henschen henne. Det visade sig att hon hade en caecumvolvulus, det vill säga att blindtarmen och dess maskformiga bihang hade vridit sig runt sig själv så att ett hinder för avföringens passage uppstått. Henschen kunde tömma tarmen på gas och avföring och vrida tillbaka den, men patienter var redan så starkt påverkad att hon avled.²⁵¹

Varken i redogörelsen i Läkareföreningens förhandlingar eller patientens journal (nummer 423 1885) finns något som tyder på att kirurgerna varit inblandade i handläggningen. Om detta berodde på att Mestertons krafter redan börjat avta eller något annat är inte känt.

---

²⁵¹ Henschen S. E. Ileus genom böjning å cæcum; laparo-enterotomi. Upsala Läkareförenings förhandlingar XXI 1885, s. 130 - 139.

Sätra brunn

Sommaren 1871 företog bröderna Esaias och Salomon en vandring uppåt Dalarna. De hade upptäckt luckor i sitt naturvetenskapliga vetande när det gällde mineraler och ville fylla dessa genom insamlingar vid gruvorna i trakten.

[...] Det var visst denna sommar som dåvarande brunnsintendenten vid Sätra Dr. Fredrik Björnström engagerade mig såsom gnister d.v.s. elektrisist vid Sätra brunn. Jag bodde i Lasarettet och öfvade mina konster i en usel träbyggnad vid brunnsgården, timme efter timme. Min extra inkomst på en hel termin var 50 öre, som en gumma gaf mig: 'Han skall väl ha lite roligt han också till midsommar'. Kamrat vid gnistern var långa Håkansson, den ståtliga basrösten, vidare underläkaren Per Sebastian Tham, den vackra tenorsångaren.

Vi hade quartett med Björnström sjelf ss. 1ste tenor. – En treflig sommar under den hyggelige öfverläkaren, som bodde i Björnbo. Umgängeskretsen var bl.a. Carl David Wirsén, syster Maria, och Lektor Kempf. Ej anade jag då, att jag skulle en gång som intendent (under 15 år fr. 1886–1900) sjelf förestå Sätra Brunn och residera i Björnbo och att mina barn der skulle växa upp och många glada stunder der tillbringas.²⁵²

Under Henschens företrädare som intendent, Fredrik Björnströms tid, firades Fredriksdagen 18 juli med en glad fest med mycket sång och musik. Salomon och Gerda Henschen uppvaktade alltid Björnström med gratulationskort till den dagen och på ett av svars korten skrev Björnström att kortet upplivade minnet av alla 11 glada Fredriksdagar på Sätra brunn. I sitt sista svars kort 19 juli 1888 skrev han att han hoppades komma tillbaka till Sätra. Han dog emellertid bara ett par månader senare.

När Björnström efterträdde Olof Glas som intendent fick han också överta ett kapital på över 6 000 kronor som sparats ihop genom den stora tillströmningen av patienter till den populära Glas. Björnström startade omedelbart ett omfattande och kostsamt byggnadsprogram, som tärde på kapitalet. När han sedan slutade som intendent 1878 lämnade han in en skrivelse till Universitetskanslern där han meddelade att Sätra brunn var skyldig honom 23 500 kronor, som han begärde att Brunnen skulle betala honom. Han förslog också att den nye intendenten skulle lösa in skulden. Efter många skrivelser

---

²⁵² UUB S. E. Henschen 48. Bassångaren var sannolikt sedermera praktiserande läkaren i Stockholm Nils August Håkansson (1845 - 1904).

och förhandlingar löstes den ekonomiska frågan, men en bestående följd av affären var att en särskild styrelse för Sätra Brunn tillsattes. Intendenten ingick alltid i styrelsen. Under Henschens första period som intendent ingick också Olof Hammarsten och Edward Clason i styrelsen. Clason efterträddes 1894 av juristprofessorn Ernst Trygger, som senare blev statsminister.

Universitetsprofessorerna i invärtes medicin har av tradition ofta anställts som chefläkare och intendentur vid de större kurorterna i Sverige. Det gav dem ekonomiska fördelar, samtidigt som de under semestrarna på kurorterna kunde ägna sig åt vetenskapligt arbete om de så önskade. När biskopen i Västerås, Andreas Kalsenius, hade donerat Sätra brunn till Uppsala universitet hade han stadgat att professorn i praktisk medicin i Uppsala skulle utöva uppsikt över brunnen. Henschen var intendent vid Uppsala universitets brunnsinstitution vid Sätra i Västmanland från 1886 tills han flyttade till Stockholm 1900. Som specialist på nervsjukdomar och hjärtbesvär drog han många nya patienter till brunnen.

Figur 40. Annonstext i Svensk Lärartidning 1897.

Enligt några brev från en gammal kamrat, lasarettsläkaren i Borås, Arthur Södermark, hade de båda tjänstgjort som "filare" vid brunnen 1871–1872, då Henschen även sjungit i den kör som fanns där. Som gammal "Parissångare" såg han sedan som intendent till att bland de äldre medicine kandidater, som var hans underläkare, alltid fanns en enkel, ibland dubbelkvartett OD-ister. Under hela hans tid vid Sätra brunn var hans bror Esaias kamrer där. Den mest erfarne av läkarna blev underläkare på Brunnslasarettet, där huvudsakligen sängliggande tredjeklasspatienter vårdades. Under många år hade sedermera lasarettsläkaren i Vadstena, Wilhelm Törnqvist, denna plats. Han hade en väldig bas. Germund Wirgin, sedermera professor i hygien och bakteriologi i Uppsala, var under många år en uppskattad förste tenor. En annan musikalisk läkare var Carl Leopold Sjöberg, tonsättaren av Erik Gustaf Geijers dikt *Tonerna*. Han gifte sig med en ung brunngäst och avlägsen släkting till Henschen, Sofia Abelin. En syster till Sofia, Hanna, gifte sig med en annan underläkare, den blivande lasarettsläkaren i Jönköping, Axel Eurén. Hanna och Sofia Abelin var brorsdöttrar till professorn i pediatrik vid Karolinska institutet Hjalmar Abelin.

Att vara brunnsintendent och brunnsläkare gav välkomna extraförtjänster för professorerna. I samband med att Henschen 1890 övervägde om han skulle anta kallelsen till den Malmstenska professuren vid Karolinska institu-

tet insåg han att han skulle vara tvungen att lämna Sätra brunn om han lämnade Uppsala universitet.

Henschens elev Hugo Köster hade 1888 disputerat i Uppsala på en avhandling med titeln *Om nervdegeneration och nervatrofi jämte några ord om varikositeternas förekomst och betydelse i de perifera nerverna*. Han hade redan 1891 flyttat till Göteborg och startat privatpraktik. Köster var också läkare vid Lysekils havsbad. Han ville emellertid ha överläkartjänsten i invärtes medicin vid Sahlgrenska sjukhuset. Om han fick den tyckte han att Henschen skulle bli intendent i Lysekil. Ett villkor som huvudägaren Carl Peter Curman ställt upp för att Henschen skulle få tjänsten var att han köpte aktier i badanläggningen. Henschen skrev själv till Curman och anmälde sitt intresse, men sedan rann det hela ut i sanden när han avböjde kallelsen till Stockholm.²⁵³

Under de år Henschen var intendent vid Sätra brunn begärde han varje år tjänstledighet från professuren och överläkartjänsten vid Akademiska sjukhuset. Hans vikarier var inte alltid så erfarna. Så tillstyrkte till exempel fakulteten 13 maj 1891 den begärda tjänstledigheten under förutsättning att den föreslagne vikarien på överläkartjänsten, medicine kandidaten Karl Ludvig Rosén före första juni, då vikariatet skulle tillträdas, hade avlagt medicine licentiatexamen (vilket han gjorde).²⁵⁴

Figur 41. Familjen Henschen vid Sätra brunn sommaren 1887. Från vänster Gerda, Folke, Astri, Salomon och längst fram Dagny. Kart- och bildenheten, ID 11294, UUB.

²⁵³ UUB S. E. Henschen 9, brev från Hugo Köster hösten 1890.

²⁵⁴ UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:12, 1886 - 1891, 13/5 1891.

Henschens hustru Gerda var mycket uppskattad av brunnsgästerna och av de unga underläkarna. Hon utövade en generös barmhärtighetsverksamhet mot de fattiga och vanlottade som också fick komma till brunnen. Gerda hyllades varje år med sång och teater i en *Helena*fest som gavs till hennes ära. Hennes andra namn var nämligen Helena.²⁵⁵

Under Henschens tid i Sättra utspelade sig en konflikt med kyrkan. På den tiden fanns vid brunnen många frikyrkliga och godtemplare, som höll sina sammankomster i en grotta i Olofsparken (Olofsparken var uppkallad efter professor Olof Glas, tidigare intendent vid brunnen). Badgästerna i den så kallade Biskopsgården klagade emellertid över att de blev störda av detta. Brunnsstyrelsen beslöt då att de frikyrkliga skulle få hålla sina möten i Sättras egen kyrka. Enligt ett brev från Esaias Henschen till Salomon höll också Goodtemplarlogen Sal. H-en. alltid sina sammanträden i Lasarettet. Övertemplaren var statkarlen C. A. Carlsson som ledde förhandlingarna.²⁵⁶

Kyrkoherden i Kila Carl Nordblad, inom vilkens församling Sättra brunnskyrka låg, skrev till Henschen och krävde att han skulle ta tillbaka sitt löfte till godtemplarna. När han inte fick svar på sitt brev skrev han igen:

[...] en ödmjuk anhållan att omgående blifva underrättad, huruvida Professorn ämnar upplåta HERRENS tempelgårdar vid Sättra till goodtemplar-ordens banérförare: [...] HERRENS tempel vid Sättra är af Biskopen i Vesterås stift invidgt till ett *BÖNENS* hus, men *ej* till ett rum för *hemliga ordnar*, att der under en *skenfåger yta* drifva sitt svarta spel.

Ödmjukligen Carl Nordblad.²⁵⁷

Nordblad protesterade sedan hos biskop Gottfrid Billing i Västerås över att kyrkan upplåtits och bad att han skulle försöka återkalla tillståndet.

Biskopen skickade en tid därefter ett brev till Henschen, där han först skrev att Henschen förmodligen av kyrkoherdens brev förstått att mannen var något excentrisk, men from och nitälskande. Biskopen undrade dock om inte Henschen skulle kunna göra kyrkoherden till viljes och upplåta någon annan lokal än Herrans hus till de frikyrkliga, annars skulle kyrkoherdens inflytande och auktoritet inom församlingen undergrävas.²⁵⁸ Billing skrev också till Universitetet med begäran om att Sättra brunns styrelse skulle ta tillbaka tillståndet att upplåta brunnskyrkan till de frikyrkliga. I fakulteten opponerade sig Olof Hammarsten mycket starkt mot tillståndet, men det togs inte tillbaka.

Ännu 43 år därefter, vid Henschens död, mindes man striden och skrev i hans eftermäle i Västmanlands läns tidning att slutet på striden blev att

²⁵⁵ Tersmeden, Petrus: Sättra Brunns krönika 1700 - 1915. Uppsala 1916.

²⁵⁶ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias Henschen 21/3 1887. Enligt IOGT-NTO, som övertagit Godtemplarordens verksamhet, finns det inga uppgifter i deras arkiv om en orden med namnet Sal. H-n.

²⁵⁷ UUB S. E. Henschen 10, brev från Carl Nordblad 14/3 1887.

²⁵⁸ UUB S. E. Henschen 1, brev från Gottfrid Billing 31/3 1887.

brunnstyrelsen ensam fick besluta om hur kyrkan skulle utnyttjas. Och än mer, styrelsen var så tillmötesgående att de frikyrkligas predikant fick fri bostad och fria bad vid brunnen. Tidningen skrev att det var ett tecken på den stora humanitet, som kännetecknade Henschen.²⁵⁹ Upsala Nya Tidning, som refererade VLT:s artikel, tillade ”att orsaken varför Henschen gav de frikyrkliga predikorrätt var nog mindre ”humanitet”, vilken egenskap ej speciellt karakteriserade H., utan hans egenskap av fritänkare och hans ovilja mot statskyrkan och dess prästerskap och inte minst mot d.v. biskopen i Västerås Gottfrid Billing”.²⁶⁰

När Henschen slutade som intendent sades det att han fört upp Sättra brunn till en ny nivå som kurort. Han hade anlagt en park i engelsk stil och låtit bygga ett nytt badhus bakom det tidigare. Han lät också anlägga en artesisk brunn, varvid det konstaterades att vattentillgången på 100 fots djup var ”oerhörd”, och att vattnet var av samma kvalitet som Trefaldighetskällans.

Vid Sättra brunns 200-årsjubileum år 1900 restes en minnessten över biskopen Andreas Kalsenius. Den hade ritats av den då 18-årige Folke Henschen.²⁶¹

Figur 42. Biskop Kalsenius minnessten vid Sättra brunn. Foto ur S. E. Henschen: Sättra brunns tvåhundra-åriga års minnesfest, Upsala Läkareförenings förhandling 1900 - 1901, s. 72 - 79.

²⁵⁹ Västmanlands Läns Tidning, 6/12 1930.

²⁶⁰ Upsala Nya Tidning, 7/12 1930.

²⁶¹ S. E. Henschen: Sättra brunns tvåhundraåriga års minnesfest. Upsala Läkareförenings förhandlingar 1900 - 1901, s. 72 - 79.

Några brunnsgäster

En patient från Sätra brunn som fortsatte att ha kontakt med Henschen även efter vistelsen vid brunnen sommaren 1891 var juristen och författaren Ludvig Essén från Göteborg. Han skrev i ett brev augusti 1891 och tackade för all hjälp han fått i Sätra brunn som räddat honom. Direkt efter vistelsen vid brunnen reste han med tåg till Trondheim och tog in på Lisbetssätters sanatorium i Orkedalen söder om Trondheim. I ett långt brev därifrån till Henschen beskrev han i detalj sanatoriet, ända ner till tapeternas färg och husen konstruktion, som han menade skulle passa även vid Sätra brunn. Sanatorieläkaren hade undersökt honom och funnit att den pleurit han led av inte var så allvarlig.

Vistelsen i Sätra brunn och på sanatoriet hade gjort honom till en ny människa, så ny att familjen först inte hade känt igen honom när de skulle möta honom vid tåget. Han kände inte heller det minsta spår av den trötthet och nervositet han lidit av tidigare utan kunde återuppta sitt arbete som jurist.

Ludvig Essén hade redan 1872 fått ett pris av Svenska Akademien för sitt sorgespel *Sigurd Olofsson* i fyra akter. Efter vistelsen i Sätra brunn tillägnade han S. E. Henschen diktsamlingen *Från ungdomens vår*. Dedikationen lyder *Auctoris salutis salvus*, som fritt översatt betyder *Vid hälsa tillägnas denna bok hälsans upphovsman*.

I ett brev 1900 meddelade Essén att han mådde bra och att diagnosen nu var fastställd. På grund av en ärftlig belastning hade han varit besvärad av en cirkulär sjukdom (folie circulaire), men lyckligtvis av ytterst lindrig form. Det sista depressionsstadiet förlöpte mera som ett olusttillstånd. Det sista brevet till Henschen är från 17 maj 1905. Han skrev då att han våren 1900 hade skickat en dansk bok om sinnessjukdomar tillsammans med en egen översättning av den till Henschen. Nu ville han ha tillbaka den. Henschen hade tydligen skrivit och meddelat att boken hade förkommit. Tonen i Esséns sista brev var inte lika vänskaplig som tidigare när han skrev:

Jag har äran föreslå att Du godtgör min förlust genom att sända 50 kr. till öfverläkaren på Lunds hospital, att användas till uppmuntran och förströelse för de sinnessjuka i klass I mansafd. Ödmjukeligen Ludv. Essén.

Brevet är det sista som Henschen fick från sin gamle patient, som levde ytterligare 13 år, men som enligt Svenskt biografiskt lexikon var oförmögen att sköta sitt arbete på grund av en nervsjukdom.²⁶²

En patient från Hamburg var Meta Deycke, syster till röntgenpionjären Georg Deycke. Hon led av en oklar sjukdom och vistades vid Sätra brunn under flera säsonger i slutet av 1890-talet. Förhållandet till familjen Henschen var mycket varmt och hon undertecknade sina brev och vykort med ”er adoptivdotter”.

²⁶² UUB S. E. Henschen 2, fem brev från Ludvig Essén mellan 1891 och 1905.

I ett handskrivet brev från prinsessan Eugénie, syster till Oscar II, bad prinsessan Henschen att få skicka sin garderobiärs syster, fröken Hulda Strandberg och sin linnebyterska fröken Maria Selling till Sättra brunn under fyra veckor. Hulda Strandberg var ytterligt klen med underlivslidande, magkatarr och bleksot. Linnebyterskan var klen i mage och bröst.²⁶³ Om de två kom till Sättra brunn är inte känt eftersom inte alla journaler är bevarade vid Brunnen.

---

²⁶³ UUB S. E. Henschen 2, brev från prinsessan Eugénie 16/5 1886.

Hjärnforskning

Snart efter att Henschen tillträtt som professor i internmedicin i Uppsala 1882 kom han i kontakt med några intressanta fall av sjukdomar i hjärnan, som stimulerade honom att börja studera dess sjukdomar.

Redan Emanuel Swedenborg hade angivit att kroppsdelarna representerades av projektioner i olika delar av hjärnbarken och att muskelrörelserna styrdes därifrån. Swedenborg hade under sin resa till Paris i slutet av 1730-talet bevistat offentliga dissektioner på lik, men hade, såvitt känt, ringa erfarenhet av egna undersökningar på människor eller djur. För att undgå risken att bli duperad av egna fynd, avstod han tidigt från att använda instrument och beslöt sig i stället för att kritiskt granska och jämföra kända auktoriteters åsikter och därav dra slutsatser.²⁶⁴ Det är därför förvånande att Swedenborg, åtminstone i sina medicinska skrifter, kunnat vara så förutseende. Han framhöll också att man i framtiden genom att reta olika delar av hjärnan på djur skulle kunna se vilka kroppsdelar, som reagerade på dessa stimuli.

Henschen hade en totalt annorlunda forskningsfilosofi, som han tillämpade redan som botanikstudent. Helst skrev han först sin egen uppfattning grundad på objektiv undersökning och först senare såg han efter vad andra skrivit om samma sak. Då sammansmälter andras och egna observationer till de slutsatser han kommer till. Andra går motsatt väg, säger han. Först läser de allt vad andra sagt, sedan går de till sin egen observation. Denna behandling av ett ämne är enligt Henschen ägnat att insnöra omdömet och klavbinda originaliteten och hindra upptäckter.

De tidiga hjärnforskarna hade genom djurexperiment kartlagt var de motoriska centra i hjärnan var lokaliserade, men Henschen förstod, att för att kartlägga sinnesfunktionerna gick det inte att använda djur. Djuren saknade människans intelligens. Den enda metod som stod till buds var att göra noggranna kliniska undersökningar på patienter med olika former av hjärnskador och att sedan, när patienterna dött, göra noggranna patologisk-anatomiska studier på deras hjärnor.

Henschen sökte också få tillgång till hjärnor och tillhörande journaler från andra sjukhus. Överläkaren vid Lunds hospital Svante Ödman svarade på en förfrågan från Henschen att hjärnorna därifrån tillhörde Lund och han måste

---

²⁶⁴ Gordh, Torsten Jr, Sourander, Patrick: Swedenborg, Linné och hjärnforskningen. Medicinsk årsskrift 1990, s. 97 - 117.

diskutera med professor Bentz innan han gav sitt medgivande till att skicka dem till Uppsala.²⁶⁵

I en redogörelse för Akademiska sjukhuset 1898 anges att det på Henschens laboratorium fanns en storartad samling mikroskopiska hjärnpreparat, säkerligen en av de största existerande; ungefär 25 000 preparat på stora objektglas. De var ordnade i stora bokliknande kartonger och fyllde, utöver två skåp också flera hyllor. Dessutom fanns en samling större hjärnsnitt och en samling mikroskopiska preparat av ryggmärgar, perifera nerver, njurar, leverar och hjärtan.²⁶⁶

Henschen försökte också få tillgång till hjärnor efter patienter som besökt honom i Uppsala eller Stockholm, men sedan återvänt till hemorten. En sådan var Gustaf Modin från Sundsvall. Dåvarande lasarettsläkaren i Sundsvall, sedermera professorn i kirurgi i Uppsala och vid Karolinska institutet Gustaf Ekehorn, meddelade Henschen att Modin avlidit den 30 december 1908, men att änkan vägrat tillåta obduktion. Ekehorn talade då några förståndets ord med henne, varefter obduktionen kunde genomföras. Den visade en tumör i tinningloben. Sedan hjärnan lagts i sprit skickades den till Henschen.²⁶⁷

Inför presentationen av Henschens hjärnforskning kan det vara lämpligt att citera hans egna ord i *De nyaste rönen på hjärnforskningens område*. Han hade blivit ombedd att inför sin 75-årsdag behandla detta ämne i populär form i en tidningsartikel:

Det är en mycket svår uppgift, ty frågan kan ej lösslitas ur sitt sammanhang med historien om utvecklingen av hjärnforskningen, och ingen lär f.ö. kunna nöjaktigt fatta en framställning om hjärnans verksamhet, utan att känna hjärnans komplicerade anatomi och t.o.m. själf ha sysslat därmed och såsom läkare studerat hjärnans funktioner på sjuklingar och dess förändring på obduktionsbordet. Men jag vill våga försöket af en populär framställning; men kort kan den ej bli.²⁶⁸

Det är inte heller lätt att på ett begripligt sätt redogöra för Henschens mer än 50-åriga verksamhet som hjärnforskare. Hans egna publikationer är fyllda av anatomiska och neurologiska facktermer, som inte kan förväntas vara bekanta för den ordinäre läsaren. Illustrationer av hjärnan och nervbanorna kan förhoppningsvis ändå underlätta förståelsen.

---

²⁶⁵ UUB S. E. Henschen 14, brev från Svante Ödman 19/2 1891. Svante var bror till Henschens vän, Parissångaren Pelle Ödman.

²⁶⁶ Redogörelse för Akademiska sjukhuset, Uppsala, 1897-1900, s. 48.

²⁶⁷ UUB S. E. Henschen 2, brev från Gustaf Ekehorn 3/1 1909. Patienten var ombudsmannen Gustaf Modin.

²⁶⁸ Henschen, S. E.: *De nyaste rönen på hjärnforskningens område*. Stockholm 1922, s. 2.

Skyd ikke paa pianisten. Han spiller saa godt, han kan. [...] Men jeg tror at du bør ta med i beregningen, at der her i landet neppe er mere end en mand, som kan læse dit arbeid med den nødvendige forudsætninger, nemlig prof Vogt – og kanske prof. Habitz.²⁶⁹

En förutsättning för att Henschen skulle kunna överföra fynden från sina hjärnpatologiska studier till den kliniska symptombilden var att han hade undersökt patienterna noggrant och systematiskt. Han utarbetade därför detaljerade formulär för de neurologiska undersökningar, som han, hans medarbetare och medicine kandidater använde i varje enskilt fall.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns

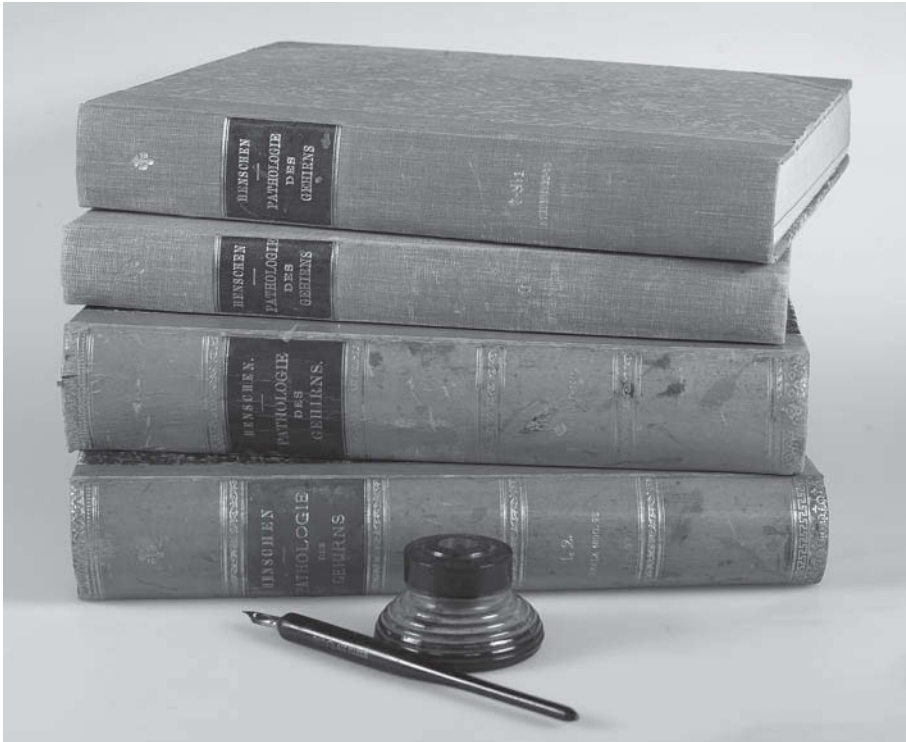
Detta Henschens storverk utkom i åtta delar mellan 1890 och 1930:
del I 1890, s. 1–216 med 37 planscher,
del II 1892, s. 217–448 med 18 planscher,
del III:1 1894 och III:2 1896 med 245 sidor och 27 planscher,
del IV:1 1903 och IV:2 1911 med 214 sidor och 15 planscher,
del V 1920 med 216 sidor och 15 planscher,
del VI 1920 med 230 sidor och 11 planscher,
del VII 1922 med 319 sidor och 17 planscher,
och del VIII:1 i januari 1930 med 74 sidor och 32 planscher.

Den 4 december 1889 skrev Henschen ett brev till Konungen och anhöll om ett bidrag på 2 500 kronor att trycka första delen av sitt stora arbete. Han motiverade sin ansökan med att verket omfattade över 2 000 skrivna sidor och 356 redan färdiga teckningar på 57 folioplanscher. Det fanns ingen tidskrift som kunde publicera allt detta utan det måste ges ut separat. Om han inte kunde få 2 500 bad han att åtminstone beviljas 1 000 kronor, så att han kunde ge ut verket i häften för att på det sättet kunna hävda prioritet. Professor Frithiof Holmgren tillstyrkte i egenskap av dekanus Henschens ansökan i ett brev till Konungen dagen därefter. Han fick 1 000 kronor och återkom 19 november 1890 med en framställning om att få 2 500 kronor till del II. Han bifogade då ett brev från den berömde neurologen Jean Martin Charcot i Paris, som uttalade sin stora beundran för Henschens arbeten.

Del III är tillägnad grosshandlaren och donatorn August Röhss i Göteborg, som bekostade tryckningen. Den som förmedlade kontakten med Röhss var Henschens patient från Sätra brunn Ludvig Essén.

---

²⁶⁹ UUB S. E. Henschen 16 a, brev från Henrik Dedichen 23/11 1918.

Figur 44. Uppsala universitetsbiblioteks exemplar av de åtta delarna av *Pathologie des Gehirns* bundna i fyra band. Foto UUB.

Henschen sökte också andra sponsorer till de första delarna av *Pathologie des Gehirns zur Pathologie des Gehirns*. Robert Fries, son till Elias och överläkare i Göteborg skrev i ett odaterat brev, förmodligen i början av 1890-talet:

Jag är ledsen icke kunna lemna ett lugnande svar å Ditt bref, huru gerna jag skulle önskat motsatsen. Oscar Dickson är allvarsamt brouillerat allt sedan Stuxbergs tillsättning vid Museum, då han ville forcera en annan kandidat – jag har dock sedan dess en gång sökt honom i ett behjärtansvärt ändamål, men fått ett kyligt afslag.²⁷⁰

Volymerna I till IV behandlar resultatet av Henschens stora arbete med att kartlägga synförmimelsernas cerebrala lokalisation. Det är det arbetet som gjorde honom känd över hela den dåtida medicinskt vetenskapliga världen och som fortfarande anses vara hans storverk.

²⁷⁰ UUB S. E. Henschen 3, brev från Robert Fries. Zoologen Anton Stuxberg hade som student hyrt ett rum hos Lars Wilhelm Henschen vid Kyrkogårdsgatan i Uppsala.

Figur 45. Salomon Eberhard Henschen och medarbetare omkring 1890. Henschen sitter vid mikroskopet längst till vänster. Carl Hammarberg sitter vid kortändan av bordet till höger. (Ur *Pathologie des Gehirns*, del I).

För del I av *Pathologie des Gehirns* hade Henschen bearbetat över 10 000 preparat och för del II över 5 000. Hans elev Carl Hammarberg fungerade som hans privatsekreterare under arbetet med del I. Anna Henschen hade utfört många av teckningarna. Den första delen innehöll de två fall som Henschen betraktade som viktigast för hans arbete med lokaliseringen av syncentrum, fallen Spongberg och Abrahamsson, som därför kommer att redovisas mera i detalj. I del II avtackar Henschen särskilt Med. kand. Albin Hildebrand och fröken Clara Waldenström. Professorn i patologisk anatomi i Helsingfors, Ernst Alexander Holmén skrev i en recension att ”författaren vidrör de flesta frågor på den cerebrala pathologiens område” och att arbetet är av största betydelse för studiet av hjärnans sjukdomar. Professor Heinrich Obersteiner i Wien fällde ungefär samma omdöme.²⁷¹

Även Carl Ludwig, Henschen's gamle lärare i Leipzig, var imponerad av verket och förundrade sig också över att Henschen's 11-åriga dotter Anna kunde vara så skicklig tecknare av illustrationerna. Släktskapet hade Ludwig missförstått liksom flickans ålder. Anna tillhörde Bergslagsgrenen av släkten Henschen och var 68 år gammal.

Om del II skrev Ludwig:

[...] Deshalb muss ich Freund Flechsig beistimmen, welcher mir neulich sagte dass erst durch Henschen der centrale Verlauf der Sehfasern festgestellt sei.²⁷²

²⁷¹ UUB S. E. Henschen 39, citerat av Henschen i överklagandet till tjänsten vid Upsala hospital.

²⁷² UUB S. E. Henschen 18, brev från Carl Ludwig 30/11 1890 och februari 1892.

Fallet Spongberg

Johan Spongberg, professor i grekiska i Uppsala, var en betydande forskare och lärare. Han har blivit ihågkommen som urtypen för det världsfrånvända professorsoriginalet, som det cirkulerade otaliga historier om. Många av dessa publicerades i tidningarna efter hans död. Ett exempel var när han påstod att en kandidat med namnet Flodman aldrig tenderat för honom. Den olycklige studenten, som såg sig gå miste om sitt betyg, klagade hos Rektor magnificus. Vid undersökning visade det sig, att på den dagen studenten påstod sig ha tenderat, fanns inte hans namn, däremot en kandidat Potamander, från grekiskans *potámia* (ποτάμια), som betyder flod på grekiska.²⁷³

Mot slutet av sitt liv blev han nästan blind, men hade lärt sin hushållerska mamsell Bergström de grekiska bokstäverna, så att hon kunde läsa högt ur de grekiska texterna för honom. Hans katt, som hette Kurre Bergsten, var för honom en helig katt, liksom katterna i Egypten och Rom. Om katten hade satt sig på en bok som Spongberg behövde, väntade han tålmodigt tills katten lämnade ifrån sig boken. Kurre uppvaktade ofta vännernas barn med bloms-terkort till nyår och födelsedagar, då var namnet Kurre Bergsten tryckt på kortet.²⁷⁴

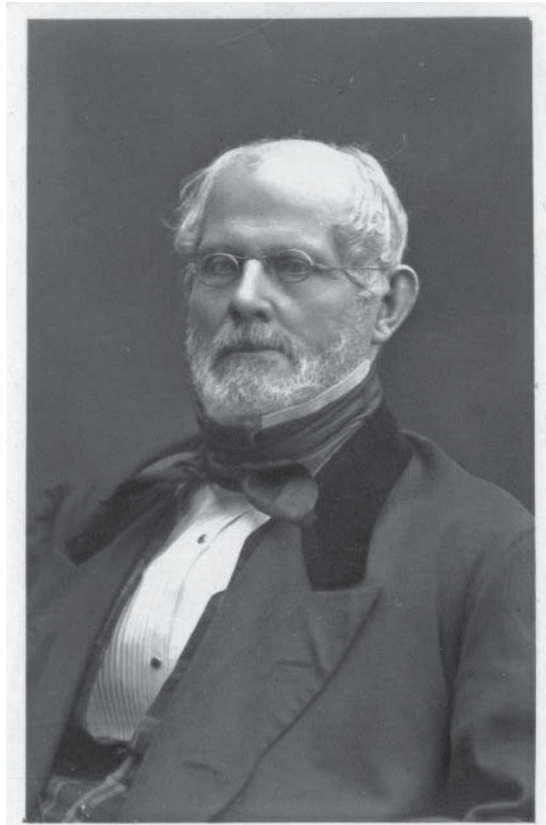
Spongberg hade varit patient hos oftalmologen Johan Björkén på grund av halvsidig blindhet och blev ett av Henschens tidigaste och bästa fall. Det har nummer 11 i Henschens första band av *Pathologie des Gehirns* och har rubriken *Spbg*. Spongberg var omtyckt och mycket välkänd, vilket kanske förklarar Henschens diskretion. Nästan alla andra patienter står annars omtalade med sina fullständiga namn.²⁷⁵

---

²⁷³ Stockholms Dagblad 26/4 1884. Förmodligen avses Anders Flodman, en av medlemmarna i Namnlösa sällskapet.

²⁷⁴ Knös, Börje: Professor Spongberg och hans katt, ett barndomsminne. Den eviga ungdomens stad. Uppsala 1936, s. 184 - 189.

²⁷⁵ Henschen, S. E.: Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. I. Uppsala 1890, fall 11.

Figur 46. Professor Johan Spongberg omkring 1879. Foto Henri Osti. Kart- och bildenheten, ID 8470, UUB.

Spongberg drabbades 1838 vid 38 års ålder av ett slaganfall och led därefter av en vänstersidig hemianopsi²⁷⁶ och hade en domningskänsla i hela vänster kroppshalva. Han hade ingen uppfattning om var hans vänstra kroppsdelar befann sig. Trots sitt handikapp blev han 1840 lärare i Stockholm och 1848 professor i Uppsala.

Spongbergs hemianopsi yttrade sig i att han ofta stötte i föremål som befann sig på hans vänstra sida. Vid ett tillfälle skulle han skriva *vidi* i vänstra marginalen på en avhandling, men han skrev i stället på skrivbordet. Hans handstil var mycket svåräst och raderna lutade 45 grader nerifrån och till höger. Vid ett tillfälle 1879, när han promenerade med Fyrisån på sin vänstra sida ramlade han i ån, eftersom han inte såg den. Symtomen tydde enligt Henschen på en skada efter den så kallade *carrefour sensitif* eller den punkt

---

²⁷⁶ Bortfall av halva synfältet: En lesion bakom synnervskorsningen, i tractus opticus, corpus geniculatum laterale (externa), synstrålningen eller synbarken ger upphov till en homonym hemianopsi. En lesion bakom synnervskorsningen på höger sida medför en vänstersidig homonym hemianopsi.

där de sensibla, optiska och akustiska banorna i nedre omfånget av capsula interna sammanträffar. Han uppger att han vid undersökningen av hjärnan kunde säga i vilken riktning utefter ån Spongberg gått, vilket bekräftades av ögonvittnen.

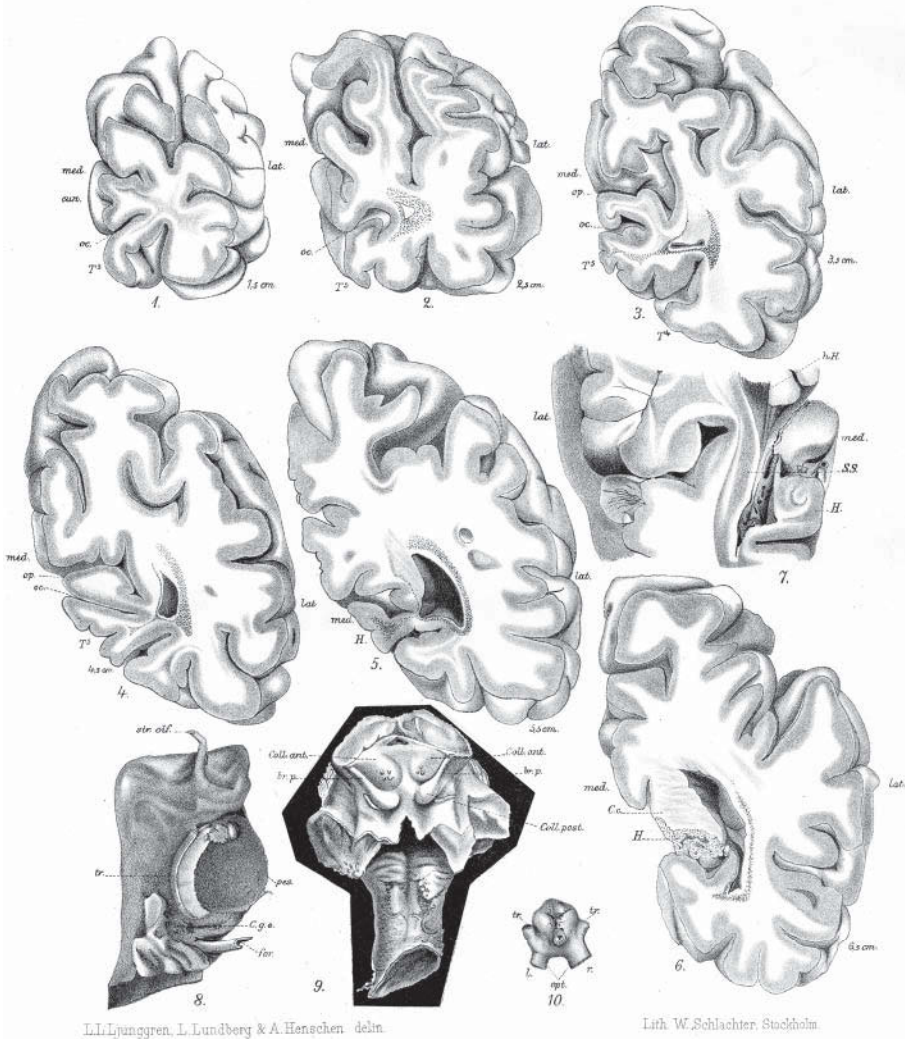
Spongberg dog av ålderssvaghet den 25 april 1888 vid 88 års ålder. Folke Henschen skriver att fadern obducerade Spongberg i hans arbetsrum, och när hjärnan tagits ut tog han från bokhyllan ett grekiskt lexikon och lade det som en symbolisk gärning i skallen innan den syddes ihop. Henschen arbetade sedan i flera månader med Spongbergs hjärna.

Redogörelsen för obduktionen omfattar 15 sidor. De snitt Henschen gjorde av hjärnan fotograferades och med ledning av fotografierna tecknade sedan flera medhjälpare, bland andra litografen Lars Leonard Ljunggren och Anna Henschen, planscher. Henschen fann, som han hade förutsagt, ett ärr i corpus geniculatum laterale (tidigare externum) (C. g. e. i snitt 8 i bilden) och internum och synnervstrådarna på höger sida, vilket förklarade Spongbergs hemianopsi.

Enligt professor Sten Fredrikson kan Spongbergs symtom inte enbart förklaras av hans hemianopsi, utan det kan röra sig om en tidig beskrivning av så kallad neglect.²⁷⁷

---

²⁷⁷ Personligt meddelande från Sten Fredrikson. En speciell form av rubbad verklighetsuppfattning kan ses vid förnekande (*self neglect*), då patienten inte tar notis om sin egen ena kroppshalva.

Figur 47. Snitt av Sponbergers hjärna med ärr i corpus geniculatum externum (C.g.e. i snitt 8). (Ur *Pathologie des Gehirns*, del I).

Fallet fängelsedirektör Abrahamsson

Carl Johan Abrahamsson hade under de senaste åren visat tecken på fetthjärta med andfäddhet och hosta. Han hade också haft syfilis. Trots detta hade han genom flit och intelligens kunnat upprätthålla sitt ansvarsfulla arbete som fängelsedirektör till den 7 oktober 1885, då han var 59 år gammal.

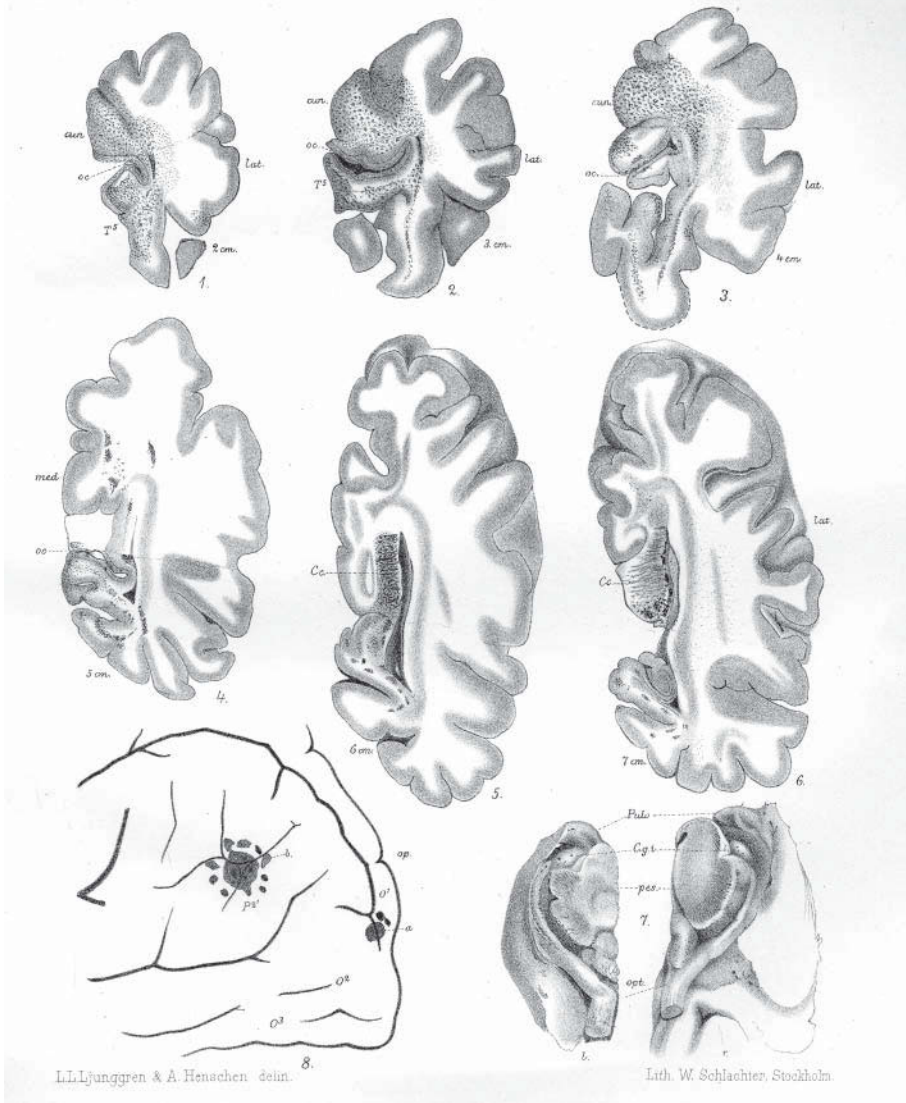
Den dagen reste Abrahamsson till Stockholm och hade enligt uppgift *in vino et venere debauchiert* som Henschen skriver i sin redogörelse i Band I av *Pathologie des Gehirns* (fall nummer 22, han finns också med i Band V

som fall nummer 29). Han drabbades då av ett slaganfall, men kunde ensamt sig hem till Uppsala. Där blev han sängliggande, illamående och utmattad. Henschen konsulterades på juldagen och fann då tydliga tecken på fetthjärta. Abrahamsson talade utan svårigheter och kunde vid läsning tydligt se bokstävernas form, men kunde bara läsa halva ord och läste ofta fel. Vid en undersökning i januari var Abrahamsson förslappad och helt initiativlös. Han hade inga förlamningar men en vänstersidig homonym hemianopsi och vänstersidiga synhallucinationer. Livliga hallucinationer i det blinda området av synfältet hade tidigare bara beskrivits i ett par fall.

På grundval av dessa symptom drog Henschen slutsatsen att skadan satt i den högra nackloben av hjärnan efter det synnervstrådarna korsats, antingen i märgen eller i hjärnbarken.

Vid den mycket noggranna obduktion och mikroskopiska undersökning som Henschen genomförde visade det sig att skadorna satt i den mediala delen av högra nacklobens märg och bark och det som kallas corpus callosum och cuneus (cc. och cun. i figuren).

De intressanta synhallucinationerna gav Henschen impulser att senare undersöka var synföreställningarna var lokaliserade.

Figur 48. Carl Johan Abrahamssons hjärna. Bild 1–6 visar frontalsnitt 2–7 cm från spetsen på högra nackloben, tecknat underifrån. (*Pathologie des Gehirns*, del I).

Röntgenstrålar i hjärnkirurgins tjänst

Vid sextiden den 11 augusti 1895 gick den 33-årige mjölnaren Carl Wallgren i Viby socken, Örebro län ut på ägorna. När han inte återkom letade man efter honom. Han hittades liggande framstupa medvetslös med ett sår vid

vänster öga och fördes med tåget till lasarettet i Örebro, dit han kom vid 11-tiden på kvällen.

Lasarettsläkaren Sven Almström undersökte genast honom och såg att det i det vänstra ögonlocket fanns ett en centimeter långt sår med ojämna, trasiga kanter. Vänstra ögongloben var söndersprängd med endast mindre stycken kvar i dess bakre delar. De främre delarna och ögats innehåll var spårlost försvunna. Det som var kvar av ögat exstirperades. Såröppningen tycktes ligga på inre orbitalväggen ett par centimeter bakom caruncula lacrymalis. Sårkanalen gick i riktning snett bakåt och åt höger. Wallgren var förlamad och känslolös i hela vänstra sidan, fullkomligt oredig och hade förlorat tal-förmågan och kunde endast säga ”ja” eller ”nej”. Kinden under ögat var svårtat av krutpartiklar. Almström förstod omedelbart att ett brott begåtts och meddelade per telefon länsmannen detta.

Vid polisutredningen erkände en granne att han under ett gräl skjutit mot Wallgren med en pistol och han dömdes senare till straffarbete i åtta år.

Carl Wallgren skrevs ut från lasarettet i Örebro vid jultiden 1895. Hans symtom hade då till stora delar gått tillbaka, men han hade en vänstersidig hemipares och en viss afasi. I mars 1896 sökte han doktor Ivar Svensson på Sabbatsberg, som upplyste om att det inte var möjligt att ta bort kulan på grund av dess läge. På grund av huvudvärken sökte han vid medicinkliniken vid Akademiska sjukhuset och lades in den 2 september 1896 (enligt en uppgift hade professor Henschen gått ut med ett upprop till landets läkare om att skicka patienter med synskador till honom eftersom han höll på med undersökningar över syncentrums lokalisation, detta har emellertid inte kunnat bekräftas).

Vid intagningen var allmäntillståndet gott och patienten gjorde ett intelligent intryck med snabb uppfattning, gott minne och jämnt och glatt humör. Han hade en vänstersidig hemipares och känselnedsättning på vänstra kroppshalvan och en viss afasi. Kranialnerverna undersöktes extra noga. Resultatet av undersökningen återges här för att visa Henschens noggrannhet vid den neurologiska undersökningen och journalföringen:

I. N. olfactorius: Lukten var borta, vilket prövades med nejlikolja, terpentin och kamfer. Sensibiliteten prövad med ammoniak kvarstod, liksom lukttminnet.

II. N. opticus: Höger sida undersökt. Patienten läste översta raden på Snellens tabeller på fem meters avstånd. Synfältet bedömdes utan inskränkning.

III. IV. VI. Höger sida undersökt. N. oculomotorius, trochlearis, och abducens: Ögat rördes fritt åt alla håll och reagerade normalt för ljus och ackommodation. Hemiopisk pupillreaktion saknades.

V. N. trigeminus: Känslan av beröring, tryck och smärta något nedsatt på vänster sida. Ortsinnet prövat med estesiometer något sämre på vänster sida.

VII. N. facialis: Vänster ansiktshalva tydligt infallen, med färre och grundare veck. Vänstra ögonbrynet och vänster mungipa rörde sig olikformigt mot högra sidan. Vänstra gombågarna kontraherar sig svagare och uvulan devierar åt vänster.

VIII. N. statoacusticus (vestibulocochlearis): Hörseln var god och lika på båda sidor.

IX. N. glosso-pharyngeus: Smaken var nedsatt. China angavs som beskt, socker vanligen som sött. Ättika förblandades med china. Salt hade stundom ingen smak alls.

X. N. vagus: Respirationen normal.

XI. N. accesorius: Rösten normal, vid laryngoskopisk undersökning rör sig stämbanden likformigt och sluta sig väl.

XII: N. hypoglossus: Tungan devierade vid framsträckning åt vänster.²⁷⁸

Vid undersökning av spinalnerverna fanns inga avvikelser från förväntat vid hemipares. Någon behandlig gavs inte och patientens skrevs ut oförbättrad den 10 september under diagnosen Corpus alienum (e sclopetarius) in cerebri.²⁷⁹

Wallgren togs in igen 15 januari 1897 för eventuell operation. Status var oförändrat, nu noterades också en tydlig agrafi och alexi. Undersökningen visade också att han hade en sensorisk, amnestisk och ataktisk afasi, men talformågan var förbättrad jämfört med i september.²⁸⁰

Med ledning av uppgifterna om skottriktning och kullhål drog Henschen slutsatsen att kulan gått uppåt och inåt från inre ögonvrån på vänster sida. Den borde också ha passerat över sella turcica och arteria carotis interna, i annat fall hade patienten dött omedelbart av förblödning. Var den fanns kunde dock inte avgöras med ledning av dessa uppgifter.

Patienten hade en vänstersidig hemiplegi och anestesi samt dubbelsidig anosmi. Dessutom fann Henschen att det fanns en obetydlig synrubbing i det nasala synfältets nedre kvadrant (överst till vänster i figuren). Han drog den slutsatsen att kulan borde sitta mellan parietal- och occipitalloberna,

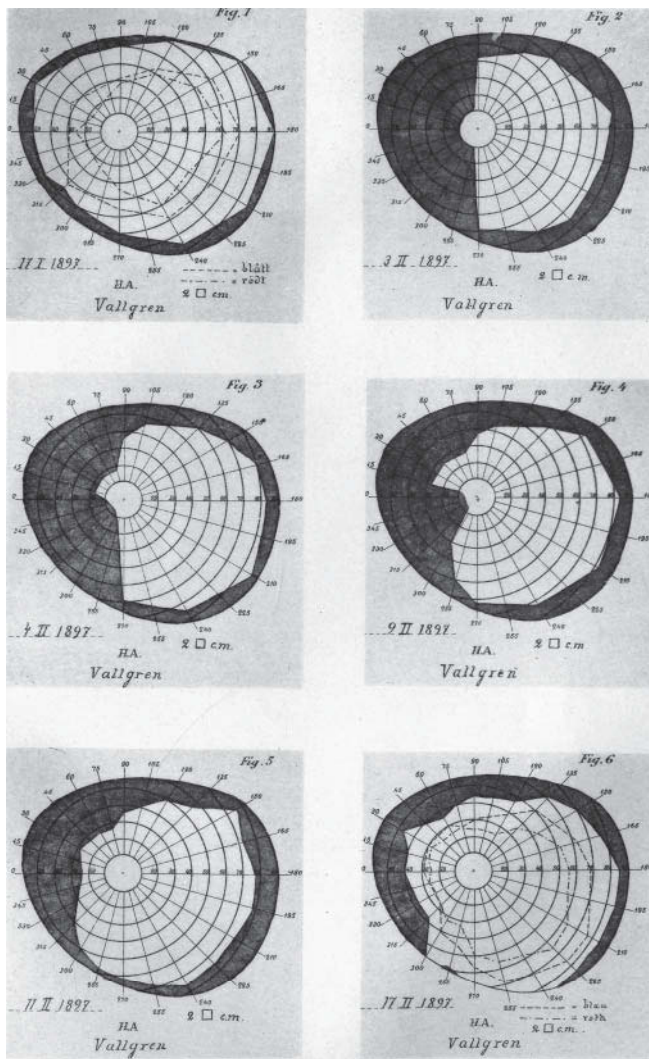
---

²⁷⁸ Deviationen av uvulan (gomspenen) beskrivs av Henschen under N VII, men anges numera under N IX-X. Smak beskrivs under N IX, men den nerven har endast den bakre 1/3 av tungan, medan resten av smakförmågelserna numera brukar placeras till N VII enligt uppgift från professor Sten Fredrikson, Karolinska institutet.

²⁷⁹ Uppsala landsarkiv: Akademiska sjukhusets medicinska klinik, journal 447, 1896. De romerska siffrorna anger den gängse numreringen av kranialnerverna.

²⁸⁰ Agrafi är en förvärvad störning av skrivförmågan, alexi av läsförmågan och afasi av talformågan. Anosmi betyder frånvaro av luktsinne.

tämligen nära barken och något dorsalt om synbanan, som förbinder corpus geniculatum externum (nu laterale) och fissura calcarina.²⁸¹

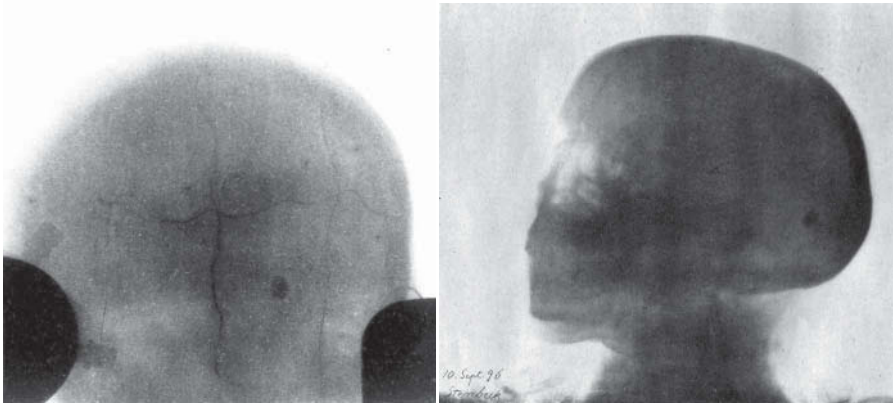

Figur 49. Synfältsundersökningar (av höger öga) före operationen (överst till vänster), omedelbart efter operationen (överst till höger) samt sedan den successiva för-

²⁸¹ Corpus geniculatum eller laterala knäkroppen är en liten rundad upphöjning belägen, på hö. och vä. sida, i slutet på synbanan (tr. opticus) och på utsidan om den mediala knäkroppen på thalamus undersida. Den laterala knäkroppen tar emot synintryck som kommer från den yttre näthinnehalvan på samma sida och från den inre näthinnehalvan på motsatta sidan. Efter omkoppling i den laterala knäkroppen sänds synsignalerna ut i capsula internas nackparti och når som synstrålningen fram till primära synbarken. Primära synbarken omger den djupa synbarksfäran (fissura calcarina) på nacklobens insida.

bättringen till utskrivningen den 17/2 1897. Synen i makulaområdet är under hela sjukdomsförloppet opåverkat, vilket stöder Henschens åsikt om att det innerveras från båda tinningloberna. Bild från Nordiskt medicinskt arkiv, festband 1897, vol. 30, s. 1.

Henschen vände sig då till doktor Thor Stenbeck, som startat en privat röntgenklinik i Stockholm. Stenbeck tog en bild framifrån och en från sidan, som bekräftade Henschens misstankar och visade att kulan låg cirka fyra cm. från medellinjen på höger sida, ovan tentorium cerebelli, cirka en à två cm. under skallbenet.

Figur 50. Röntgenbilder från sidan och framifrån visar kulans läge. (Sidobilden från Stenbeck, Thor: Röntgenstrålarne, 1900. Frontalbilden från Uppsala medicinhistoriska museum).

Den 2 februari 1897 opererades Wallgren av professor Karl Gustaf Lennander efter att först ha fått ett centigram morfin, och därefter sövts med kloroform, efterföljt av eter. I högra delen av nacken togs en hudperiostrambå upp, ungefär en cm. ovanför sinus transversus. Då en fin nål infördes i hjärnan på det stället stötte den strax på metall. Ett snitt lades i hjärnbarken och med en kultång togs kulan ut. Kring kulan hade en kapsel börjat bildas och kulan hölls kvar av en bindvävssträng, som genomklippes efter underbindning med fin katgut. Kulan hade en diameter av sju mm. och en längd av 11 mm. Operationssåret slöts. Efterförloppet var komplikationsfritt och patientens huvudvärk försvann. Patienten skrevs på egen begäran ut 17 februari och återvände hem. Några ytterligare läkarundersökningar är inte kända, men Wallgren levde 45 år efter operationen ända till 1942.

Figur 51. Professor Karl Gustaf Lennander opererar den 2/2 1897 och S. E. Henschen står bakom honom. Övriga från vänster med.kand. sedermera lasarettsläkaren Per Axel Tonell, underkirurgen, sedermera lasarettsläkaren Rudolf Lundmark, med. kand. Ada Nilsson, med. kand. Gustaf Karlberg, med. kand. Emil Thorelius, sjukhusläkaren Albert Wallin, amanuensen, sedermera lasarettsläkaren Carl Otto Salomon Pontén. (Foto från Uppsala medicinhistoriska museum).

Analysen av de symptom och kliniska tecken som Wallberg visade tyder på att Henschen ägde mycket stor kompetens inom hjärnans anatomi och fysiologi. Han hade förutspått redan under operationen att en nasal hemianopsi skulle uppstå genom störningar i cirkulationen i efterförloppet, men att blindheten skulle gå tillbaka, först i den dorsala kvadranten och senare i den nedre kvadranten, vilken motsvarade de dorsala nervbuntarna. Det visade sig stämma helt med förloppet. För att Henschen inte skulle kunna påverka synfältsundersökningens resultat utfördes den av Torsten Thunberg, senare legendarisk professor i fysiologi i Lund.

Henschen, Lennander och Stenbeck redogjorde för fallet i Nordiskt medicinskt arkiv 1897²⁸² och Henschen höll ett föredrag om det vid en kongress i Moskva lite senare.²⁸³ Det anses vara det första fall där en radiologisk undersökning lett till en neurokirurgisk åtgärd.

Wallgren är fall nummer 28 i del V av *Pathologie des Gehirns*.

Färgsinnet och ljusperceptionen

Del VIII av *Pathologie des Gehirns* handlar om färgsinnet och ljusperceptionen. Den delen är tillägnad den medicinska fakulteten i Uppsala med motiveringen

²⁸² Henschen, S. E., Lennander, K. G., Stenbeck, T.: Om Röntgens strålar i hjärnkirurgins tjänst, Nordiskt medicinskt arkiv, festband 1897, vol. 30, s. 1.

²⁸³ Henschen, S. E.: Die Röntgen-Strahlen im Dienste der Hirnchirurgie. Comptes - Rendus der XII Congrès International de Médecine, Moscou 1899, vol IV, s. 606.

Denna studie tillägnas i mitt jubileumsår som medicine doktor Medicinska Fakulteten i Upsala, mina forne lärare, vilka för snart 50 år sedan förtroendefullt upptogo mig i sin krets och understödde mina vetenskapliga stävanden, samt ett efterföljande släkte, av vilka många varit mina lärjungar.

Henschen skriver i förordet att han började göra jämförelser mellan syncentrum hos dag- och nattapor 1925.

När Henschen 1928 vistades på en kurort i Danmark för att söka bot för sömnlöshet och morfinberoende, skrev han ett brev till professor Wilhelm Weygandt i Hamburg och bad att denne skulle skaffa honom nattapor från Hagenbecks djurpark. Apornas skallar skulle delas i medellinjen och sedan skulle två millimeter tjocka skivor skäras från den högra halvan och läggas i Cox lösning.²⁸⁴

Henschen var mestadels sängliggande när han skrev avslutningen av bandet och han tackade särskilt sina vänner sedan 30 år, Cécile och Oskar Vogt, för att de bistått med material och all annan hjälp.

Max Schultz, som var professor i anatomi och histologi i Bonn, hade 1866 visat att stavarna i näthinnan var ljuskänsliga och tapparna färgkänsliga. I makula (gula fläcken) fanns bara tappar och i periferin övervägande stavar. Natt- eller skymningsdjur, som till exempel fladdermöss och igelkottar, som inte behövde något färgsinne saknade tappar. Sedan upptäckten av syncentrum hade man försökt att påvisa att det fanns skilda nervförbindelser för ljus- och färgseende.

Henschen undersökte hos 14 grupper av apor om det fanns olikheter i det centrala makulaområdet mellan dag- och nattapor. Han fann att det var en karakteristisk skillnad, i det att nattapan Potto i det fjärde barklagret, som förmedlar seendet, hade ensartade celler. Hos dagapan *Pithecia hirsuta* däremot, fanns det två slag celler, dels med stora kärnor som hos Potto, dels med små kärnor, som uteslutande fanns i makulaområdet, där det också fanns stora kärnor i cellerna. Henschen ansåg att de storkärniga var ljusceller och de småkärniga var färgceller. Han delade in de undersökta aporna efter syncentrums organisation. Från de lägre till de högre aporna såg Henschen en stigande utveckling i organisationen av synapparaten, vilket också visade sig i storleken av färgsinnescellerna.

Enligt Henschens undersökningar fanns det skilda ledningssystem för ljus och färgseende. Han uppställde också den hypotesen att det fanns skilda cellelement för de olika färgerna. Han ansåg vidare att eftersom ljus- och färgseende hade sina egna anatomiska element i hjärnan, borde också de andra sinnesmodaliteterna (hörsel, lukt, smak m.fl.) också ha sina egna motsvarigheter.

Professorn i neurologi i Moskva Lazar Minor skrev en uppskattande anmälan i en sovjetisk tidskrift och skickade en kopia till Henschen:

---

²⁸⁴ UUB S. E. Henschen 49, brev 11/11 1928. Cox lösning kallas också Golgi-Cox lösning och används för färgning av hjärnceller.

Von den meisten wissenschaftlichen Veröffentlichungen, welche man als "Wir-arbeiten" bezeichnen könnte, zeichnet sich diese Arbeit als eine ausgesprochene "Ich-Arbeit" aus, welche durch und durch persönlich gehalten und von einem starken Gefühlston durchgedrungen ist.²⁸⁵

Professorn i oftalmologi i Uppsala, Wilhelm Nordenson, anmälde den åttonde delen av Pathologie des Gehirns i Upsala Nya Tidning och skrev:

Den oförtröttliga forskaranda, vilken alltid besjälat professor Henschen, har tagit sig ett uttryck däri, att han betecknat häftet med en etta. Man kan endast uttrycka en vördsam förhoppning, att krafterna må stå honom bi till utgivandet av både ett andra och flera häften av det härmed påbörjade åttonde bandet av hans jätteverk över hjärnans patologi.²⁸⁶

Henschen var angelägen om att sprida kännedom om sitt senaste arbete och skrev till redaktören för Nya Dagligt Allehanda Leon Ljunglund och erbjöd sig lämna in ett par artiklar och frågade samtidigt om han kunde få arvode för detta. Ljunglund svarade:

För en lekman kan det synas vara tvivelaktigt, om perceptionen av färg och av ljus äro två skilda saker, då all färg ju är ett ljusfenomen.

Förmodligen hava dock Eder undersökning härom givit resultat av betydande intresse, och vi emotse därför med tacksamhet de i utsikt ställda artiklarna och hoppas desamma äro lämpade för den stora allmänheten.

Är i sådant fall ett honorar på 200 kr för ringa?²⁸⁷

En mera kompetent bedömare var Fredrick Edridge-Green, den tidens mest berömda forskare inom området. Henschen hade skickat sin bok till honom och frågat om han vill skriva en anmälan av boken. Edridge-Green svarade att han funnit att det fanns både tappar och stavar hos lemurer och nattapor. Han kunde därför inte skriva en recension av Henschens arbete utan att motsäga vad Henschen funnit, vilket därmed skulle göra mera skada än nytta. Hans brev är daterat 3 november 1930 och besvarades, såvitt känt, inte av Henschen, som snart därefter insjuknade och dog.²⁸⁸

Endast fyra månader före sin död fick Henschen ett brev från zoologen Edward Jakobsson i Fort de Kock, Sumatra med meddelande om att denne nu lyckats få tag på några sällsynta nattlevande däggdjur som Henschen tidigare bett om. Det var bambooråttan, Rhizomys dekan (Temmnick), som levde under jorden bland bamburötterna och endast kom fram på natten. Jakobsson ville veta vart han skulle skicka de två skullar med hjärnor, som

---

²⁸⁵ UUB S. E. Henschen, brev från Lazar Minor 10/4 1930. Lazar Minor var en av de drivande neurologerna bakom det hjärnforskningsinstitut som grundats efter Lenins död för studier av dennes och andra framstående människors hjärnor.

²⁸⁶ Upsala Nya Tidning 4/2 1930.

²⁸⁷ UUB S. E. Henschen 9, brev från Leon Ljunggren 27/12 1929.

²⁸⁸ UUB S. E. Henschen 16b, brev från Fredrick Edridge-Green 3/11 1930.

han konserverat. Det är ovisst om Henschen hann läsa brevet innan han dog.²⁸⁹

Fyrtio års kamp om syncentrum

Henschen sammanfattade 1922 sina arbeten om syncentrum.²⁹⁰ Han skrev att experimentella studier kan lösa de enklare problemen rörande hjärnans funktion, till exempel varifrån rörelserna styrs. För att lösa de högre psykiska funktionernas och sinnesfunktionernas lokalisation däremot, fordras ett annat försöksobjekt än djur, nämligen den intelligenta människan. Hans tillvägagångssätt ända från början av 1880-talet var att göra noggranna neurologiska undersökningar av patienter med olika funktionsnedsättningar, framför allt av synen och sedan mycket detaljerade makro- och mikroskopiska studier av hjärnan efter döden. Han skriver själv:

För att rätt bedöma innebörden af förf:s upptäckt af syncentrum och hans arbeten öfver syn- och hörselcentra samt dithörande banor i hjärnan är af nöden att erinra därom,

1. att det var först i början av 1860-talet, som grundstenen till lokaliseringsläran lades av Broca, då han med stöd af några fall af afasi ansåg sig kunna till den s.k. Brocas vinkel (F3) kunna förlägga talet; och

2. att några år senare Fritsch och Hitzig på experimentell väg upptäckte de s.k. motoriska centra. [...]

Emellertid har ända till den dag i dag är bestritts, att Brocas data berättigade honom till hans slutsats. [...]

Hitzigs upptäckt af de motoriska centras betydelse bestreds likaledes. [...]

Lokalisationsläran låg därför i sin linda i medlet av 1880-talet, då jag började mina undersökningar om de sensoriska centra, rörande hvilka fasta hållpunkter alldeles saknades.

Henschen ger därefter en översikt över resultaten av de experimentella undersökningarna över synens centrum och påpekar att de olika forskarna kommit till helt skilda resultat. Orsaken till detta var, att det var svårt att avgöra om försöksdjuren var blinda och om de hade hemianopsi eller skotom. De kunde naturligtvis inte heller svara på observatörens frågor. Operationstekniken var också svår med risk för oavsiktliga skador, blödningar och infektioner. Henschen skrev redan 1892: ”I själfva verket ha under de senaste 20 åren så mycket skarpsinne, så mycken möda, så mycken samvetsgrannhet och försiktighet koncentrerats på denna fråga, att man knappt kan

²⁸⁹ UUB S. E. Henschen 18, brev från Edward Jakobsson 26/8 1930.

²⁹⁰ Henschen, S. E.: 40 års kamp om syncentrum och dess betydelse för hjärnforskningen. Stockholm 1922. (på tyska i Zeitschr. f. des ges. Neurol. u. Psych. 1923).

hoppas att på denna väg hinna till målet”.²⁹¹ Något år senare skrev den kände experimentalfysiologen Carl Ludwig i Leipzig till honom:

Dass nur auf dem Wege, den Sie betraten, über den Zusammenhang von Bau und Leistungen des Hirns Aufklärung zu gewinnen ist, scheint mir festzustehen. Wesentlich ausgeschlossen scheint mir für den grössten Teil der Fragen der Tierversuch.

En av Henschens främsta meningsmotståndare när det gällde syncentrums lokalisation, den berömde fysiologen från Berlin, Hermann Munk, ansåg att det fanns makroskopiskt skilda fält för de korsade och okorsade trådarna från de bägge ögonen, vilket dock enligt Henschen omöjliggör ett binokulärt seende. Det borde då också finnas ensidiga hemianopsier, vilket erfarenheten visar att det ej finns. Professorn i psykiatri Eduard Hitzig från Halle och Munk ägnade 30 år att bekämpa varandra och bägge hade kommit till fel resultat enligt Henschen, som skriver:

Den af mig för första gången bevisade och sedan af andra konstaterade projektionen af yttervärlden i hjärnan i afseende å synsinnet klargör med ens grundproblemet i hjärnfysiologien och påvisar en lag af fundamental art, hvars lösning var nödvändig för ett fortskridande af vår uppfattning af hjärnans verksamhet.

Henschen angav att syncentrum låg i fissura calcarina på den mediala sidan av nackloben, men utbreddes sig också hos en del individer något på den laterala sidan, särskilt hos lägre stående människoraser, hos apor och högre djur.²⁹²

Lyckan förde till mitt laboratorium en hjärna som under livet iakttagits dels å Serafimerlasarettet, dels synnerligen detaljerat, upprepade gånger av Dr Nordenson. Detta fall (fig.) har satt myror i huvudet på alla de forskare som ej ville erkänna ett skarpt till en liten yta begränsat syncentrum och väckte därför mycken opposition. Monakow, Bernheimer, Wehrli och andra sökte rädda sina teorier med förklaringen, att preparaten voro en anatomisk omöjlighet, ty hjärnbarken kan ej på sträckor dö bort, utan att ock den underliggande märgen dör, sådan är enligt deras uppfattning kärlfördelningen. [...]

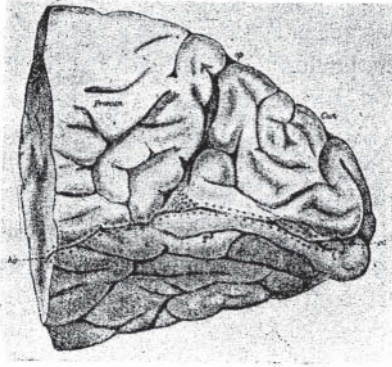
Teckningen visar att här var barken förstörd blott i calcarina och å en smal strimma av ytterytan – en ofullständig skada av den s.k. *area striata*, karakteriseras av en mäktig strimma och ett brett granularlager.²⁹³

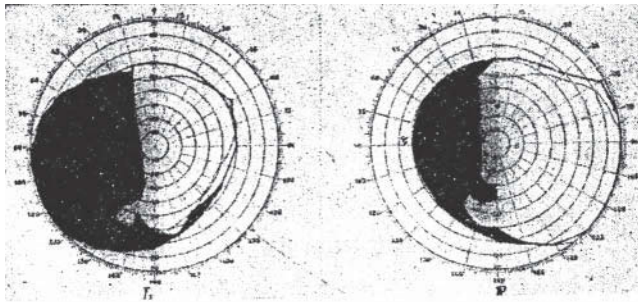
²⁹¹ Henschen S. E. : Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Bd. II. 1892, s. 262.

²⁹² Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 32.

²⁹³ Henschen S. E.: Om sinnesföreställningscentra i hjärnan. Gustaf Retzius tillägnad. Hygiea 81:1, 1919, s. 63 - 64.

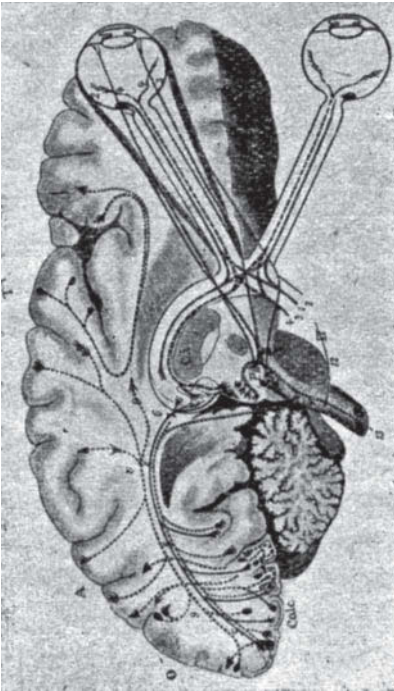
Figur 52. Fall Nordenson-Henschen. Högra occiptaldelen, det prickade området utmärker var barken var degenererad i och utmed fissura calcarina. (S. E. Henschen: Om sinnes- och föreställningscentra i hjärnan. Hygiea, Bd. 81:1, 1919, s. 65).

Figur 53. Synfältsundersökning av samma fall.

Det dröjde mer än 20 år, innan den teori Henschen lagt fram i sina första två volymer av *Pathologie des Gehirns* blev internationellt erkänd. På den ena konferensen efter den andra höll han föredrag och visade skioptikonbilder för att stödja sina teorier och bekämpa sina motståndare. Den ansedde hjärnforskaren von Monakow i Zürich bekämpade Henschens åsikter i tal och skrift i 24 år.²⁹⁴ Henschens vän, den berömde Hamburgeroftalmologen Hermann Wilbrand var den ende som från början accepterade hans teorier.

²⁹⁴ I sina memoarer på Felix Meiner Verlag, Leipzig 1925, s. 62, skriver Henschen: "weshalb Monakow und seine *Nachbeter* vermeinten jene Projektion oder exakte Lokalisation ablehnen, d.v.s. Monakow och hans *eftersägare* förnekade någon projektion eller exakt lokalisation [kursiverat av mig]."

Figur 54. Schema över synvägarna, inlagt i ett horizontalsnitt av vänstra hjärnhalvan. De bägge synnerverna korsas i chiasma opticum (synnervskorset), en ofullständig korsning så att vänstra hjärnhalvan får trådar från bägge ögonens vänstra hälfter. O= nacklobens laterala yta, A= angularvindel (läsecentrum), T¹= tinningloben (hörselbarken). (Bild från S. E. Henschens bok *40 års kamp om syncentrum och dess betydelse för hjärnforskningen*. Stockholm 1922, s. 13).

Genom sina två första band av *Pathologie des Gehirns* hade Henschen blivit så känd att han inbjöds till en stor internationell läkarkonferens i Paris år 1900 för att ge ett referat av sina forskningar över synbanorna. Vid vad han kallar den stora sammandrabbningen på Hôtel Dieu utspann sig en våldsamt debatt med Monakow, Dejerine och Bernheimer. Gustaf Retzius var, på Henschens begäran, också närvarande. Henschen lade fram en 115 sidors skrift med titeln *Revue critique sur le centre de la vision* där han presenterade alla tillgängliga data rörande synbanan och syncentrum med kritik mot sina motståndare. Han hävdade att Stephan Bernheimer hade framkonstruerat de anatomiska data han presenterat. Trots detta publicerade denne samma år sina resultat i en tidskrift i Wien.

Henschen ansåg det hopplöst att övertyga sina motståndare om riktigheten i sina åsikter om syncentrum. Den skepsis han mötte utomlands stödde också dem som i Sverige betvivlade hans resultat.

Vid en kongress i Madrid 1903 fick han dock stöd av den kände hjärnforskaren Cajal, 1906 års nobelpristagare, men de flesta hjärnforskare var fortfarande skeptiska.

Henschen var alltid mycket angelägen att hans forskningsresultat skulle omnämnas, men det var han inte ensam om. Efter kongressen i Madrid fick han kritik från professorn i oftalmiatrik i Strasbourg Ludwig Laqueur:

Gestern empfing ich den Besuch meines Collegen und Freundes Waldeyer aus Berlin, der mir mittheilte, dass er in Madrid dem Vortrage beigewohnt habe, den Sie auf dem dortigen internationalen Medizinercongresse über die Localisation der optischen Centrum im Gehirn gehalten haben. Auf meine Frage, ob Sie bei dieser Gelegenheit meiner und M. B. Schmidt's Arbeit über das Maculacentrum Erwähnung gethan, habe ich zu meinem Bedauern gehört, dass dies mit keiner Silbe geschehen ist.

Da Sie unsere Arbeit, über welche wir vor drei Jahren ausführlich correspondierten, und die Sie, auf dem Pariser Congress in Jahre 1900 einer eingehenden, wenn auch nicht zustimmenden Kritik würdigten [?] genau kennen, so vermag ich mir die Ignorirung derselben nur dadurch zu erklären, dass sie Ihnen als Material zur Loesung der Localisationsfrage wertlos erscheint. [...] ²⁹⁵

Vid ett möte i Budapest stod Henschen på podiet och pekade med en pekpinne på ljusbilder. Enligt en av Oskar Vogts medarbetare, som var närvarande, sade han då med syftning på ett uttalande av Monakow: "Eine neue Dummheit von Monakow". Han blev så upprörd att han i upphetsningen bröt av pekpinnen, som han höll i var ända, på mitten. Medarbetaren kommenterade detta med: "Henschen hat tatsächlich den Stab über Monakow gebrochen".

Omsvängningen kom under första världskriget 1914–1918 med alla dess sårade soldater. De som träffats av projektiler i nackloben fick hemianopsier eller skotom. Redan 1915 förklarade den berömda Pierre Marie i Paris, att endast Henschens teori kunde förklara de observerade synrubbingarna. Henschen sammanfattar sin forskning sålunda i sin skrift *40 års kamp om syncentrum och dess betydelse för hjärnforskningen*:

Af ofvan gifna framställning af de fysiologiska experimentens resultat framgår, att min upptäckt af syncentrum står själfständig och i motsats till de förnämsta forskares resultat. Det var genom att afvika från den af dem använda metoden, som förf. kom till sin upptäckt af syncentrum, liksom till precisering af Flechsigs lokalisation af hörselcentrum.

Då i litteraturen flerstädes Henschens namn förbundits med Herman Wilbrands, och det talas än om Henschen-Wilbrands, än om Wilbrand-Henschens, än om blott Wilbrands eller Henschens teori om syncentrum, så synes det vara önskvärdt, att för afgörande af deras inbördes prioritet och originalitet i afseende å upptäckten och bearbetningen af detta område utreda, hvilken del hvar och en af dessa forskare äger häri. I detta hänseende må märkas:

1. att upptäckten af syncentrums anatomiska lokalisation i fissura calcarina gjordes uteslutande af förf. (se Brodmanns yttrande i hans fysiologi och Flechsigs yttrande till Ludwig 1892);

2. att bestämmandet af dess begränsning därstädes likaledes uteslutande är resultatet af förf:s undersökningar, som vidare ledde till;

---

²⁹⁵ UUB S. E. Henschen 18, brev från Ludwig Laqueur 19/5 1903.

3. påvisandet att syncentrum har en specifik byggnad – en principiell fundamental upptäckt – och att detsamma sammanfaller med den s.k. area striata;

4. att den s.k. Gennariska strimman håller optiska trådar (besannade af Cajal);

5. att synintrycket (retningen) närmast mottages af egendomliga, först af förf. uppmärksammade s.k. stjärnceller i 4:e barklagret, det s.k. granularlagret.

Dessa under 3, 4 och 5 nämnda upptäckter gjordes ock uteslutande af förf. Att äfven Wilbrand själf har denna uppfattning, synes framgå af följande yttrande i hans senaste stora arbete om Hemianopsi, deri det bl. a. heter: 'In dem Bestreben aus klinischen Befunden die Lage des kortikalen Sehcentrums festzustellen, müssen wir vor allem der grundlegenden Arbeit Henschens gedenken'. (s. 533).

Hvad åter läran om retinas Projektion å synbarken beträffar [...] så kunde Wilbrand ej lämna något säkert bevis eller anatomiskt underlag för projektiönläran. [...]

Detta bevis lämnades först af förf., hvarvid dock är att märka att två af de bevisade fallen under lifvet iakttagits af Wilbrand, hvaremot den anatomiska makro- och mikroskopiska undersökningen i dessa fall gjordes uteslutande af förf., som ock kritiskt afhandlade fallens vetenskapliga betydelse. [...]

Genom de talrika krigserfarenheterna har numera projektiönläran för all framtid fastslagits.

Först genom förf.s undersökningar lades sålunda en fast grundval till läran om de centrala sinnescentra, och därigenom till läran om mekaniken för den högre psykiska hjärnverksamheten.

Henschen menar att hans upptäckt kastar ett ljus öfver hela hjärnforskningens huvudproblem; hur vi uppfattar yttervärlden. I fortsättningen av sin skrift om de 40 årens kamp framhåller han att han har visat att hans motståndare Hitzigs, Munks, von Monakows, Bernheimers, Wernickes och alla andras arbeten, frukten av 20–30 års arbete var felaktiga.

Den berömda brittiske neurologen Gordon Holmes gav emellertid Henschen sitt erkännande i ett brev 1919. Innehållet i det brev från Henschen som Holmes hänvisar till är inte känt:

I beg to thank you for your kind letter of 30th September.

I am very sorry you think that I have not recognised sufficiently the extremely valuable work which you have done on the cortical localisation of vision. Indeed like everyone I recognise that most of this subject is due to you [understruket av Henschen].

In my first paper which was written in 1915, and of which I am sorry to say I have not a reprint now, I pointed this out. This paper was published in *Brain* 1916. The reason why my other papers do not contain any references to your work is that they were all, except the lectures recently published in the *British Medical Journal* which were only short abstracts of what I actually read, were written while I was serving with the Army in France, and you will understand that during this time I had no opportunity of looking up the literature. In fact, the only important paper which I had there was your Report xiii Congrès Internationale de Médecine, 1900, in which you wrote 'je suis obligé

[...] de localiser la macula dans la partie la plus antérieur de la scissure calcarine'; I did not then know that anyone else had previously come to the important conclusions to which my observations brought me. It may interest you that I arrived at my conclusions independently of earlier work.

I will be very pleased indeed to receive copies of your extremely valuable papers; they have not arrived yet.²⁹⁶

Henschen trodde att inom synbarken, varje punkt motsvarade ett område i näthinnan. I del IV av *Pathologie des Gehirns* kunde han bevisa att även små områden på näthinnan motsvarade ett specifikt område i synbarken. Fall 14 hade en kvadranthemianopsi, men också ett centralt skotom. Vid patologiskt-anatomisk undersökning vid obduktionen av patienten fann Henschen en mycket liten, begränsad skada i synbarken, varefter han ansåg sig ha bevisat sin lära om projektionen. Därmed kastade han Monakows, Hitzigs, Lucianis och de andra konkurrenternas läror över ända.²⁹⁷

Den berömde hjärnforskaren Korbinian Brodmann skrev 1917 och berättade att han till sin stora glädje hört att Henschens lära om syncentrum fått ett välförtjänt erkännande av forskare i Bonn. Han meddelade samtidigt att han hade skickat ett antal aphjärnor som Henschen önskat från zoologiska trädgården i Berlin. Personligen var han mycket hedrad genom att han fått erbjudande om att bli föreståndare för den topografiska avdelningen vid ett nytt hjärnforskningsinstitut, som skulle inrättas i München under ledning av den kände psykiatriprofessorn Emil Kraepelin. Brodmann var stolt över sitt *Vaterland* som under brinnande krig satsade så storartat på forskning. Han verkade dock inte länge på det nya institutet, efter en kort men svår sjukdom avled han i München 22 augusti 1918, kort före Tysklands villkorlösa kapitulation 11 november samma år.²⁹⁸

Flechsigs och Henschens undersökningar visade också att hörselsinnets centrum intar en relativt liten yta i tinningloben. Därmed föll Munks teori om lokaliseringen av hörselsinnet.

Henschen menade också att hans undersökningar av afasi givit inblick i de psykiska processernas mekanism och särskilt läran om begreppsbildningens anatomiska substrat. För lösandet av flera fundamentala psykologiska frågor, såsom om förnimmelsernas väsende och lokalisering har läran om syncentrum en grundläggande betydelse.

Även om Henschens pionjärinsatser i forskningen om syncentrum allmänt erkändes efter erfarenheterna av skottskador under första världskriget, fanns det enstaka forskare som ifrågasatte hans prioritet och ansåg sig före Henschen ha påvisat dess lokalisering. En sådan var professor Georg Lenz i Breslau, som i en artikel i *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psy-*

²⁹⁶ UUB S. E. Henschen 17, brev från Holmes 30/10 1919.

²⁹⁷ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 66 - 67. Kvadranthemianopsi betyder synbortfall av en kvadrant av synfälten, skotom betyder synbortfall inom en begränsad del av synfältet.

²⁹⁸ UUB S. E. Henschen 15, brev från Brodmann 15/10 1917.

chiatrie 1924 nästan helt förnekade Henschens insatser. Det föranledde Henschen att skriva en 26 sidor lång försvarsskrift, där han med kraft hävdade sin prioritet. På punkt för punkt visade han att Lenz hade fel. Upptäckten av syncentrum daterade han till 1886, då han den 8 oktober föreläste om fallet Abrahamsson för Upsala Läkareförening och på kongressen i Norrköping. Han angav också fallet Sponberg från 1888 som väsentligt för hans upptäckt av syncentrum.²⁹⁹

En som hade kunnat göra anspråk på att ha beskrivit syncentrum var Henry Hun. Han publicerade emellertid först 1887 sitt intressanta fall av kvadrantthemianopsi där det gjorts en obduktion. Patienten hade avlidit 7 juli 1886, balsamerats och begravts. Hun grävde upp liket efter 13 dagar, men kunde inte göra någon mikroskopisk undersökning av hjärnan på grund av att det gått så lång tid efter att patienten dött. Henschen hävdade därför i ett speciellt PM om prioritet 1926 att han var först med att beskriva syncentrum.³⁰⁰

Henschens anspråk på prioritet får ett visst stöd av nutida forskare i en artikel från 1999:

Around turn of the century, neuropathologists such as Salomon Eberhard Henschen (1893, 1903) demonstrated that various forms of damage in this area [Brodmann's area 17] result in different forms of blindness: complete destruction of the striate cortex on one side leads to blindness for the contralateral half of the visual field (hemianopsia), whereas damage to one lip of the sulcus results in blindness in one quarter of the visual field (quadrantanopsia). Damage to a smaller area produces blindness in a small part of the visual field (scotoma). Henschen argued for a highly localized mapping from the retina to the striate cortex; although the mapping that has been accepted reverses that proposed by Henschen (he mapped the fovea of the retina onto the anterior portion of the striate cortex), the idea of topological mapping has been widely supported.³⁰¹

Carl Hammarberg

Henschen återkommer många gånger i sina minnesanteckningar och brev till Carl Hammarberg, som utan tvekan var hans älsklingselev. Hammarberg hade 1885 avlagt medico-filosofisk examen och blev medicine kandidat 1889 samt blev medicine licentiat 1892. Han disputerade den 26 maj och promoverades sedan till medicine doktor med Henschen som promotor. Edward Clason var opponent på doktorsavhandlingen, som hade titeln *Studier*

---

²⁹⁹ Henschen S. E.: Zu der Entdeckung des Sehentrums. Bemerkungen zu der Erwiderng von Prof. Lenz auf die Arbeit Henschens: "40-jähriger Kampf". Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, vol. 102. 1926, s. 368 - 394.

³⁰⁰ UUB S. E. Henschen 38.

³⁰¹ Bechtel, William, Mundale, Jennifer: Multiple realizability revisited: Linking cognitive and neural states. Philosophy of science. 1999, s. 191 - 193.

över idiotiens klinik och patologi jämte undersökningar över hjernbarkens normala anatomi. Den fick betyget insigniore cum laude för själva avhandlingen och cum laude approbatur för försvaret. Hammarberg blev utnämnd till docent i medicin, vilket han själv önskat, även om professorn i psykiatri Gustaf Kjellberg ville att han skulle bli docent i det ämnet.

Figur 55. Carl Hammarberg 1888. Foto Helène Edlund, Stockholm. På baksidan av kortet står: Docenten Carl Hammarberg, Med. dr, f. 1865 död 1893. Tillhörde Östgöta nation. Var utan tvekan designerad till Professor S. E. Henschens efterträdare. Kart- och bildenheten, ID 11500, UUB.

Vid fakultetssammanträdet den 21 oktober 1893 föreslogs Hammarberg till innehavare av det Filénska stipendiet. Det hade instiftats 1822 och skulle delas ut till yngre behövande forskare som genom vetenskaplig verksamhet visat skicklighet. Dagen därefter insjuknade han i appendicit och opererades av Lennander, men det var för sent. Han drabbades av lunginflammation och blodförgiftning och dog den 1 november. Vid följande fakultetssammanträde den 13 november uttryckte fakulteten sin sorg över hans död och framhöll

den stora förlust fakulteten lidit genom hans bortgång. Henschen, som då var dekanus, yttrade bland annat:

Redan tidigt hade professor Clason fäst sin uppmärksamhet på honom som en flitig och intelligent dissekant och rekommenderat honom till numera aflidne professor Kjellberg, som anställde honom som extra ordinarie amanuens för att taga vård om det nybildade psykiatriska museets samlingar, Det var härigenom hans studier först fingo en riktning åt ett bestämt håll [hjärnans patologi, speciellt vid idioti].³⁰²

Carl Hammarbergs goda förhållande till familjen Henschen visades av att han alltid kom ihåg Salomons barn med små presenter vid deras födelsedagar och till jul. I nästan varje brev han skrev till Henschen hälsade han till ”småttingarna”. Han gjorde ett stort intryck på Salomons son Folke, som han visste var frimärkssamlare och som han skickade frimärken till. Folke skriver om honom i sina memoarer:

Men mer än alla andra var det dock Carl Hammarberg, som förenades med föräldrarna i en varm vänskap och snart blev han som en son i huset. Vi kallade honom Calle och lekte med honom, han gav oss presenter och tog oss med ut på kälke och ibland på marknad.

[...] Efter promotionen våren 1893 begav sig Hammarberg ut på praktik, återkom på hösten för att börja arbeta, men insjuknade i appendicit, opererades för sent och dog den 1 nov. 1893, endast 28 år gammal. Min far sörjde honom som en son, jag kommer ihåg, när han kom hem från hans dödsbädd och gråtande kastade sig på sin säng. Hela medicinska fakulteten sörjde honom som en oersättlig förlust, till saknaden bidrog hans lyckliga väsen. Den gamle Hedenius obducerade honom med tårar i ögonen.

[...] För hans gamla föräldrar, en obemedlad sjökaptensfamilj i Västervik, var förlusten svår. Hans gamle far sände mig till julen en stor modell av en tvåmastad seglare, som han en gång gjort till sin lille son; den lille Calle hade då satt sig gränslar på skutan och drivit långt ut i Västerviks hamn.³⁰³

I dödsrunan i Tidningen Upsala, som var skriven av signaturen S. H. står:

Doktor Hammarberg hade gjort grundliga examensstudier och var en särdeles lofvande vetenskapsman. Sysselsatt med studier öfver de patologiska förändringarna vid former af idioti, inleddes han på studiet af den normala hjernbarken, samt företog ett noggrant studium af densamma, dervid han, utom de vanliga, af nevrologerna för studiet å detta område allmänt begagnade metoder, äfven använde en af honom utarbetad metod att exakt bestämma antalet nervceller i hjernsubstansen. Resultatet af sina forskningar offentliggjorde den unge vetenskapsmannen i sin i år för medicine doktorsgraden utgifna förtjenstfulla afhandling: *Studier öfver idiotins klinik och patologi, jemte undersökningar af hjernbarkens normala anatomi, åtföljd af 7 planscher*. Dess-

³⁰² UUA Medicinska fakultetens arkiv, Fakultetsprotokoll AI:13 1892 - 1896, 13/11 1893.

³⁰³ Henschen, Folke: Min långa väg till Salamanca. Stockholm 1957, s. 39.

utom hade han i Nordiskt medicinskt archiv meddelat *Atrophie und Sclerose des Kleinhirns* 1891.

Carl Hammarberg tillhörde Östgöta nation, där Frithiof Holmgren var inspektör. Holmgren var känd som författare av verser vid olika högtidligheter och hade skrivit några verser, som han läste vid graven som en hälsning från medicinska fakulteten. De lyder:

Han stod som ett ungräd i vårvindens sus,
När saven inunder barken strömmar
Och luften är mättad med värme och ljus
Och hela världen ler i framtidsdrömmar.

Han gick som en man i de stormandes led,
I ljusets och mensklighetens strider,
Han föll, just som fanan från muren togs ned,
Och fästets portar öppnades omsider.

Så löstes de härliga löften, han gaf,
I spillror de ligga nu i gruset,
Och natten är mörk vid hans tidiga graf.
Men kring hans minne strålar morgonljuset.

Carl Hammarberg stod familjen Henschen så nära att han fick begravas i familjegraven på Uppsala gamla kyrkogård.

Genom en egendomlig slump står referatet från Hammarbergs begravning den 6 november 1893 i *Tidningen Upsala* på samma sida som återger ceremonin när gravstenen över professor Johan Spongberg invigdes, den patient som Henschen betraktade som en av de viktigaste för hans upptäckt av syncentrum. Intill den spalten står att Medicinalstyrelsen enhälligt förklarar professorn i praktisk medicin dr. S. E. Henschen inkompetent till den av honom sökta tjänsten som överläkare vid Upsala hospital.³⁰⁴

När Salomons hustru Gerda hade dött 1907 skrev Carl Hammarbergs mor Charlotta ett varmt brev och beklagade den svåra sorg som drabbat familjen. Hon hade under alla år efter Carls död känt ett stort stöd från Henschens, som hjälpt henne att leva med sin stora förlust. Hon nämnde också att hon varje höst hade fått 40 à 80 Mark för försäljningen av Carls bok i Tyskland. Henschen hade låtit översätta den till tyska och ge ut den 1895.³⁰⁵

---

³⁰⁴ *Tidningen Upsala* 7/11 1893.

³⁰⁵ UUB S. E. Henschen 3, brev från Charlotta Hammarberg.

Figur 56. Carl Hammarbergs grav (den resta gravstenen mitt i bilden) på Uppsala gamla kyrkogård. Till vänster längst fram ligger Folke och hans andra hustru, i mitten Salomon Eberhard (med spräckt gravsten) och till höger utanför bild Salomons hustru Gerda och döttrarna Ingrid och Dagny. Foto Anton Fältström 2012.

Det första opererade fallet av ryggmärgstumör i Norden

1887 hade den brittiske neurokirurgen Victor Horsley i samverkan med sin lärare, neurologen William Gowers med framgång för första gången opererat en patient med en tumör i ryggmärgen. Sedan dess hade endast ett fåtal liknade fall rapporterats i den vetenskapliga litteraturen.

På Akademiska sjukhuset lades en 50-årig soldat in den 15 december 1899. Han hade sedan början av året märkt att han inte frös om det vänstra benet, ens om det var 20 minusgrader. I augusti märkte han myrkrypningar i det vänstra benet och han fick också svårigheter att urinera. Högra benet började kännas svagt och han kunde inte hålla kniv och gaffel med höger hand. I oktober fick han krampryckningar i höger ben och hand och i november fick han värk i nacken. När han togs in på sjukhuset var det högra benet ”osäkert” och han släpade med högra foten. I vänster hand hade han krypningar och nedsatt känsel, men rörligheten var normal.

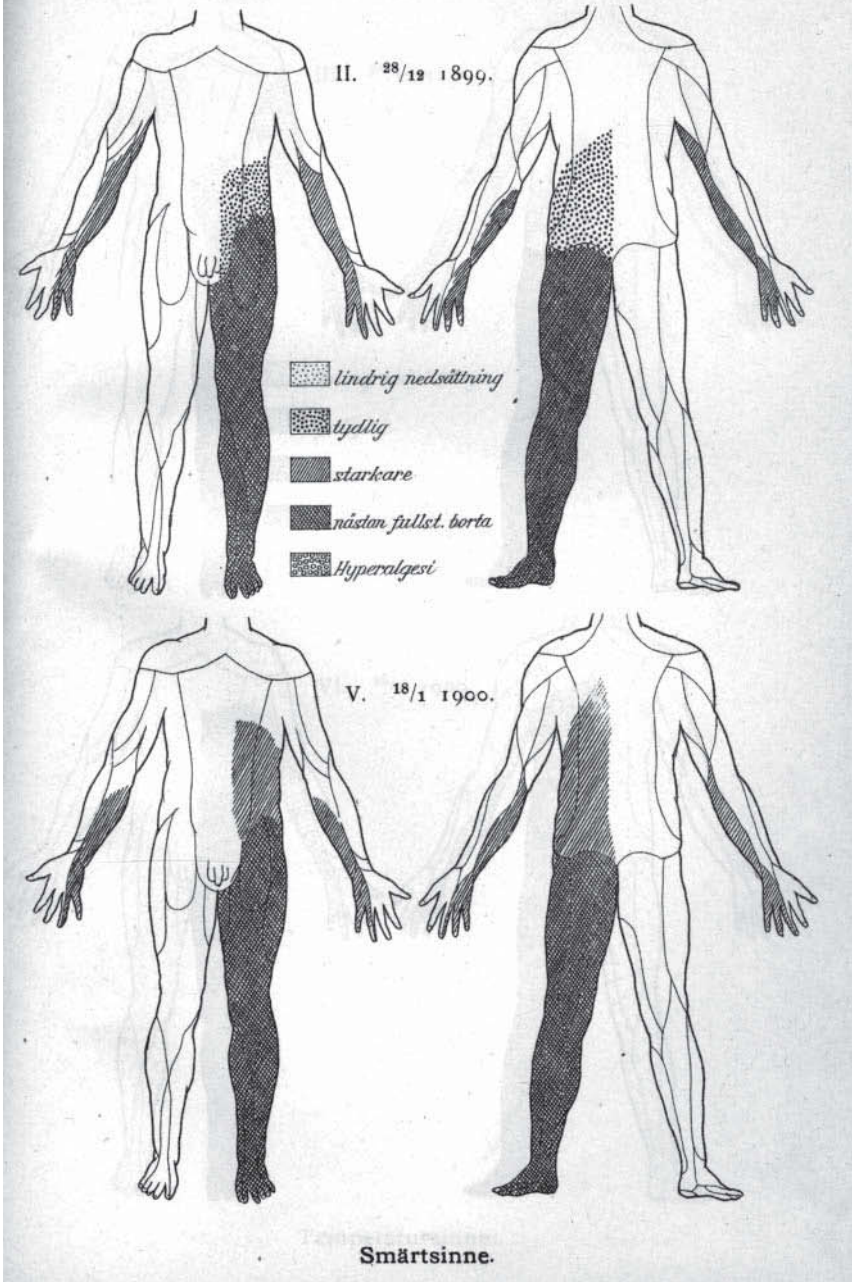
Henschen gjorde en mycket noggrann neurologisk undersökning och fann att den vänstra pupillen var något större än den högra. Beröringssinnet var borta i vänstra och nedsatt i högra benet. Smärtsinnet var borta i vänster ben och delvis vänstra bålhalvan samt på lillfingersidan av båda armarna (se figuren), detsamma gällde temperatursinnet. Rörelseförmågan var mera nedsatt i höger arm än i vänster. Muskelsinnet var alldeles borta i höger ben.

Henschen ansåg att tumören var belägen utanför ryggmärgen, annars borde rörelseförmågan och känseln varit lika nedsatta på båda sidor. Armarnas förlamning talade för att tumören satt i halsryggen och att den vänstra pupillen var större än den högra talade för att den sträckte sig ner till första bröstkotan. Ryckningarna i högra benet och armen tydde på att den så kallade Gollska strängen på högra sidan var utsatt för tryck. Det faktum att patienten hade haft symtomen så länge tydde på att tumören ej var elakartad utan att den borde gå att operera. Henschen rådde professor Karl Gustaf Lennander att vid operationen först ta bort den sjätte halskotans båge.

Vid operationen påträffades tumören just där Henschen förutsagt att den skulle finnas och den sträckte sig någon millimeter upp under femte kotan och ner till första ryggkotan. Den var lätt att ta bort. När Lennander tog bort den i alla detaljer exakt lokaliserade tumören hurrade studenterna för Henschen enligt vad Gustaf Bergmark skrivit i *Nordisk Medicin* 1942. Sannolikt var Lennander inbegripen i hyllningarna, men det nämns inte.

Efterförloppet var komplikationsfritt. Den mikroskopiska undersökningen visade vad Henschen kallade fibrosarcom med hyaloid omvandling av cellerna. Den beteckningen användes tydligen på den tiden även för en godartad tumör som i det här fallet.

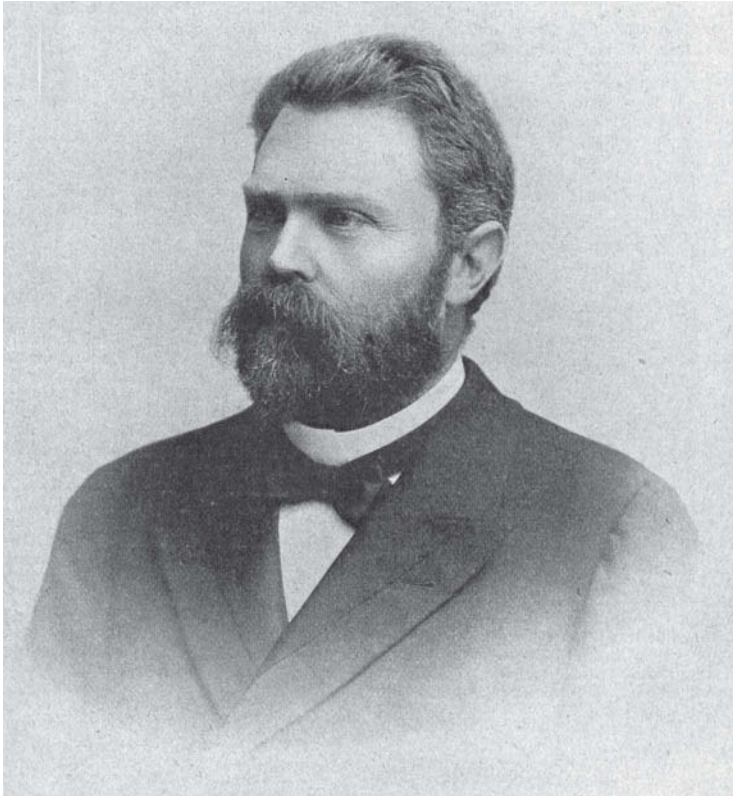

Figur 57. Resultatet av undersökningen av smärtsinnet. Det mörkaste partiet är det med det största bortfallet av smärtsinnet. (Bild ur Upsala Läkaref. förhandlingar).

Det var det första fallet i Norden, som opererats med framgång. Tumören befann sig exakt där Henschen hade förutsagt. Mannen blev fullständigt återställd och kunde till och med hoppa vid återbesöket åtta månader efter operationen.³⁰⁶

Den som betecknas som neurokirurgins fader, Harvey Cushing, rapporterade fyra år senare om en liknande, lyckad operation. Han skrev:

Within the past few years there have been reported four or five cases which serve to indicate what may be expected in the next future. One of them, most carefully described by Henschen and Lennander, is in almost every detail, in symptomatology, segmental situation, pathological characteristics of the growth and operative result, the exact counterpart of that which it is my privilege here to report: a needless task, therefore, were it not for the comparative rarity of these cases and the desirability of accumulating evidence concerning them.³⁰⁷

Figur 58. Karl Gustaf Lennander. Foto Henry Osti, Kart- och bildenheten, ID 9968, UUB.

---

³⁰⁶ Henschen, S. E. och Lennander, K. G.: Ryggmärgstumör med framgång exstirperad. Upsala Läkaresällnings förhandlingar, Ny följd, 1900 - 1901, s. 453 - 486.

³⁰⁷ Cushing, Harvey: Intradural tumor of the cervical meninges with early restoration of function in the cord after removal of the tumor. *Annals of Surgery* 39(6), 1904, s. 934 - 955.

Multipel skleros (MS)

Enstaka beskrivningar av sjukdomsfall som förefaller ha varit MS finns från Sverige från slutet av 1860-talet, men det var Salomon Eberhard Henschen som för första gången dokumenterade sjukdomen i detalj. 1896 publicerade han ett fall där en tidigare frisk 14-årig flicka plötsligt insjuknade med neurologiska symtom efter en difteriinfektion.

Flickan hade efter ett besök i kyrkan i Dalby 14 maj 1893 insjuknat den 17 maj med inflammation i halsen, huvudvärk och feber. Många i omgivningen hade också insjuknat i vad som tolkats som en lindrig infektion orsakad av difteri. Efter några dagar fick hon emellertid ilningar och myrkrypningar i benen och svårigheter att stödja sig på dem. Besvären förvärrades snabbt så att hon inte kunde gå utan stöd. Hon fick också svårigheter att kasta vatten och måste tappas på urin.

Den 24 maj togs hon in på Akademiska sjukhuset, där en exemplariskt noggrann journal fördes.³⁰⁸ Flickan hade nedsatt känsel och fick en snabb inträdande förlamning, först i benen men sedan också i armarna. Hon blev också inkontinent för urin och avföring. Under de följande veckorna fortskred sjukdomen, så att hon blev helt förlamad. Som en följd av detta fick hon också stora liggsår över ländryggen och svårigheter att hosta upp slem ur luftvägarna. Hon avled den 4 augusti. I journalen står ingen diagnos, men i dödboken för Dalby församling står diagnosen myositis acuta och pneumonia lobularis (akut muskelinflammation och lunginflammation). Den diagnos som slutligen sattes var tydligen inte klar när dödsbeviset till församlingen utfärdades.

Henschen var på Sättra brunn när obduktionen gjordes, därför tillvaratogs inte hjärnan, utan bara ryggmärgen, som fixerades och undersöktes av honom när han återkom i tjänst.

Vid den mikroskopiska undersökningen fann Henschen spridda sklerotiska härdar i hela ryggmärgen och han ansåg att diagnosen sclérose en plaque kunde ställas med säkerhet.³⁰⁹ Han skriver att akuta fall av sclérose en plaque ”äro ytterst sällsynta, om ens kända” och att det ”nästan saknas motstycke” till hans fall.

Ahremark och Fredrikson, som har skrivit om hur MS upptäcktes i Sverige, anser att den patologiska undersökningen stödjer MS-diagnosen, men vid genomläsningen av sjukhistorien kan även ADEM (akut dissiminerad encefalomyelit) övervägas.³¹⁰

³⁰⁸ Uppsala landsarkiv. Akademiska Sjukhusets Medicinska Afdelning, journal nummer 330, 1893. Journalen förd av Ernst Boheman.

³⁰⁹ Henschen S. E.: Akut dissiminerad ryggmärgsskleros med nevrit efter difteri hos ett barn. Nordiskt med. Ark. 1896. Ny följd Bd. VI. No. 22.

³¹⁰ Ahremark, Gustaf, Fredrikson, Sten: Så upptäcktes MS i Sverige. Läkartidningen nr 38, vol. 109. 2012, s. 1688 - 1690.

Afasiläran

Sitt första arbete om afasi publicerade Henschen i Upsala Läkareförenings förhandlingar 1885-86 del XXI s. 380–393. Han tog där upp ett antal fall från den egna kliniken. Hans dåvarande assistent, Frithjof Lennmalm, beskrev olika former av afasi i sin avhandling 1886.³¹¹ Fallen var i avhandlingen ordnade efter kliniska symptom, inte efter anatomisk lokalisation. Under de kommande åren samlade Henschen in alla intressanta fall av afasi, men bearbetade inte materialet förrän han blivit emeritus.

Språken, med vilket vi kan kommunicera och umgås socialt med andra människor, är en viktig sinnesfunktion som skiljer oss från djuren. Henschen var mycket intresserad av att utreda den patologisk-anatomiska bakgrunden till rubbningar i språkfunktionen. 1917, vid 70 års ålder, tog han därför upp afasiproblemet igen. Han samlade fall ur litteraturen och gjorde utdrag på originalspråken (tyska, franska, engelska och italienska). Enligt hans uppfattning fick man endast därigenom den nödvändiga exaktheten. Ganska snart fick han klart för sig att studiet av afasi skulle vinna betydligt om även amusi och akalkuli inkluderades i undersökningen. Genom studier av dessa för människan unika egenskaper hoppades han vinna insikt i de högsta psykiska funktionerna, men först måste man veta var de var lokaliserade. Henschen ville, som alltid, ha ett fast anatomiskt underlag för sinnesfunktionerna. För att underlätta för framtida forskare ville han presentera sitt material i tabellform. Fallen presenterades i kortfattad telegramstil, men det kostade honom ändå stor möda, eftersom sjukdomsbilderna i litteraturen hade presenterats på ett ometodiskt och ologiskt sätt, med några få undantag. I Henschens verk presenterades fallen först med diagnos och sedan i samma ordning som han krävde vid journalskrivning: anamnes, status, obduktion och sammanfattande epikris.

Henschen delade in amusi i fyra grupper: tondövhet och notblindhet, oförmåga att sjunga, som han kallar avokali, och oförmåga att spela instrument, instrumentell amusi eller musikapraxi. Han presenterade i del V var han ansåg att skadan satt vid dessa former. Med ledning av egna undersökningar och fall från litteraturen var han övertygad om att tonuppfattningen – det akustiska tonsinnet – hade sitt säte i den vänstra hjärnhalvans främre tredjedel. Beträffande lokaliseringen av övriga former av amusi var Henschen och även övriga dåtida forskare mera osäkra. Han ansåg att det inte finns *ett* specifikt centrum för instrumentell musikalisk förmåga, utan att olika instrument kan ha olika representation i hjärnans bark.³¹²

³¹¹ Lennmalm, Frithjof: Om lokaliseringen i hjärnbarken af afasiens olika former. Uppsala 1886, diss.

³¹² Henschen, S. E.: Über die Funktion der rechten Hirnhemisphäre in Verhältnis zu der Linken. Zeitschr. f.d. ges. Neurol. u. Psychiatrie, 1925, s. 10. Henschen hade en mycket stark tro på att neuroanatomiska studier skulle kunna avslöja den musikaliska begåvningens säte i hjärnan. Det berättas att han och hans gode vän Patrik Haglund satt och diskuterade varvid

Del V av *Pathologie des Gehirns* behandlar afasi, amusi och akalkuli och omfattar 216 sidor med många illustrationer.³¹³ Henschen hade ett material på över 1 000 fall av olika former av afasi.³¹⁴

Henschen anses vara den som har lanserat begreppet akalkuli, även om det fanns beskrivningar av rubbningen redan tidigare. Liksom för afasi och amusi skiljde han på receptiva och motoriska former. Den psykiska funktionen att räkna skiljde sig i alla sina former från talet, skrivförmågan, hörandet och läsande av bokstäver och ord. Räkneförmågan anser han vara en huvudsakligen optisk förmåga och är därför lokaliserad nära syncentrum.

Den sjätte delen av *Pathologie des Gehirns* behandlar sensorisk afasi. En person som drabbats av sensorisk afasi talar flytande, men orden och ordens betydelse blandas ofta huller om buller. Den sjuke förstår inte talat språk, kan inte skriva, har svårt att förstå innehållet i en text och klarar inte av att upprepa en kortare uppläst mening. Henschen samlade över 700 fall av afasi från litteraturen och redovisade dem kortfattat med kritiska kommentarer.

Det fanns två skolor inom afasiforskningen, dels den anatomiska, representerad av Broca, Wernicke och Henschen, dels den psykologisk-fysiologiska skolan, representerad främst av Constantin von Monakow. I förordet till del VI skrev Henschen:

Nur auf gesichteten klinisch-anatomischen Tatsachen kann das Gebäude der Aphasielehre aufgebaut werden. Weder aprioische Deduktionen noch psychologische Überlegungen vermochten dieser Lehre eine feste Basis zu schenken. Die modernen Bestrebungen von psychologischen Ausgangspunkten aus unter Hintansetzung der Anatomie die aphasischen Symptome zu erklären haben die Aphasielehre auf Abwege geführt und sich als unfruchtbar entpuppt.

Broca lokaliserade på 1860-talet ett område i vänster frontallob som centrum för talet (Brocas område). Vid skada där uppkommer motorisk afasi. Wernicke lokaliserade strax därefter ”talförståelse”, orddövhet eller sensorisk afasi till ett område i temporalloben (Wernickes område) och Dejerine visa-

---

salet kom in på Haglunds son Ejnar, som redan i unga år var en skicklig pianist. Henschen frågade då fadern: Om det händer din son något, kan jag få hjärnan då? Henschen fick aldrig Ejnar Haglunds hjärna. Allvetaren, som Ejnar kom att kallas, hade absolut gehör. Senare forskning skulle visa att Henschen hade rätt. Hos sådana personer har man funnit en förstoring av *planum temporale* (en del av hörselbarken) och den grå hjärnsubstansen har en ökad volym inom hörselområdet (Gaser, Christian och Schlaug, Gottfried: Brain structures differ between musicians and non-musicians. *Journal of Neuroscience* 23. 2003, s. 9240 - 9245).

³¹³ Henschen, S. E.: Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. V. Über aphasie, amusie und akalkuli. Stockholm 1920. Afasi betyder oförmåga att tala, amusi oförmåga att känna igen musik och rytmer och akalkuli oförmåga att räkna på grund av att siffrorna inte känns igen.

³¹⁴ Den specialintresserade läsaren hänvisas till en nutida översikt över området, där det också finns en omfattande bibliografi: Hugdahl, Kenneth, Davidsson, Richard (eds.): *The asymmetrical brain*. Cambridge, Massachusetts, London. 2003.

de att en skada i supramarginala och angulara vindlingarna (som ligger nära varandra i hjässloben) orsakade ordblindhet (alexia).

När en forskare förlägger en viss hjärnfunktion till ett visst område i hjärnan brukar han benämnas "lokalist" och Henschen var en utpräglad lokalist. De skämtsamma ord han yttrade i början av sin professorstid till en ung teologie studerande, innehåller i sin raljanta överdrift en god portion av Henschens syn på lokaliseringsproblemet. Teologen var rädd att ha fått struptioner. Henschen lugnade honom i det hänseendet, men sa till honom att inte anstränga sin röst för mycket. "För övrigt" tillade han, "Ni skall av ännu en orsak ej tala för mycket, ty då övar Ni upp röstfläcken i hjärnan, så att den breder ut sig på bekostnad av intelligens-fläcken". Och när teologen sa adjö, tillade Henschen: "Vi skola nog ta reda på teologfläcken också".³¹⁵

Henschen beklagar i del VI den begreppsförvirring som rådde genom att forskarna inte var tillräckligt systematiska i sina redogörelser för patienterna, vilket gjorde det svårt att dra slutsatser av deras observationer.

Henschen skiljer mellan orddövhet och ordblindhet. Orddövhet är en typ av afasi, vid vilken patienten har normal hörsel, men inte förstår innebörden av ord. Den beror på en skada i en vindling i vänster tinninglob. Ordblindhet, vilket innebär oförmåga att förstå skriven text och ibland även vad enskilda bokstäver "heter", uppkommer vid en skada i en annan vindling i vänster tinninglob. Afasi yttrar sig på olika sätt, beroende på var skadan sitter. Den intresserade läsaren hänvisas till Henschens egen redogörelse eller nyare översikter.³¹⁶

Henschen fick stöd för sin uppfattning av bland andra professorn i psykiatri i Berlin Hugo Liepmann, som skrev:

[...] Ihre kritische Revision des kollosalen in der Literatur niedergelegten Materials erlichtert ja nun jedem Arbeiter auf dem Gebiete das Sichzurechtfinden.

[...] Der Humor, mit dem Sie gegen verschiedene Autoritäten ankämpfen, hat mir viel Freude gemacht.

[...] In alledem sehe ich mich erfreulicherweise in weitgehender Übereinstimmung mit Ihnen; trotzdem bin ich weit entfernt in Wernicke einen 'Verwirrungsstifter' zu sehen.³¹⁷

Hjärnan har en mycket stor utvecklingspotential och Henschen pläderade för en tidig träning av barnets logiska sinne för att främja dess intellektuella utveckling. Om en hjärnfunktion uppövas, till exempel som hos en musiker som spelar piano, blir utövandet av funktionen mer och mer automatisk, så

³¹⁵ Bergmark, Gustaf: Hwasserianer och män från sekelskiftets Upsala. Nordisk Medicin Bd. 15, nr 28. 1942 s. 2051 - 2053.

³¹⁶ Borenstein, Peter: Contributions of S. E. Henschen to aphasiology. Journal of Neurolinguistics, 2005 s. 337 - 344.

³¹⁷ UUB S. E. Henschen 18, brev från Hugo Liepman 1/4 1922 och 3/11 1922. Carl Wernicke var Liepmans lärare.

att pianisten kan spela samtidigt som han eller hon samtalar med sin omgivning. Träning genom uppfostran omdanar hjärnan och gör den skickligare till högre psykiska funktioner. Intryck från barndomen kvarstår längst vid rubbningar i hjärnans funktion. Träningen leder till en förstärkning av hjärnans associationsbanor.

Henschen sträcker sig till och med så långt att han anser att om centra och ledningar genom generationer tränas, leder detta till att differentieringen av celler och ledningsbanor bli nedärvda.³¹⁸

En brevskrivare, K. B. Murry från Durban i Sydafrika hade läst om Henschens skrifter om hjärnan i en lokaltidning och skrev 9 december 1930 och påpekade att eftersom ingen tillväxt av hjärnceller sker efter födelsen och skallbenen växer ihop vid puberteten, så borde all undervisning koncentreras till tiden före 11 års ålder. Alla barn borde också testas med Benet-Simons intelligenstest från 4-5-årsåldern så att eleverna kunde klassificeras från början och att ingen tid förspills, som nu är fallet, på hopplös satsning på obegåvade elever. Murry bad om Henschens åsikt om detta. Henschen hade emellertid redan avlidit innan brevet skrevs så något svar kom aldrig.³¹⁹

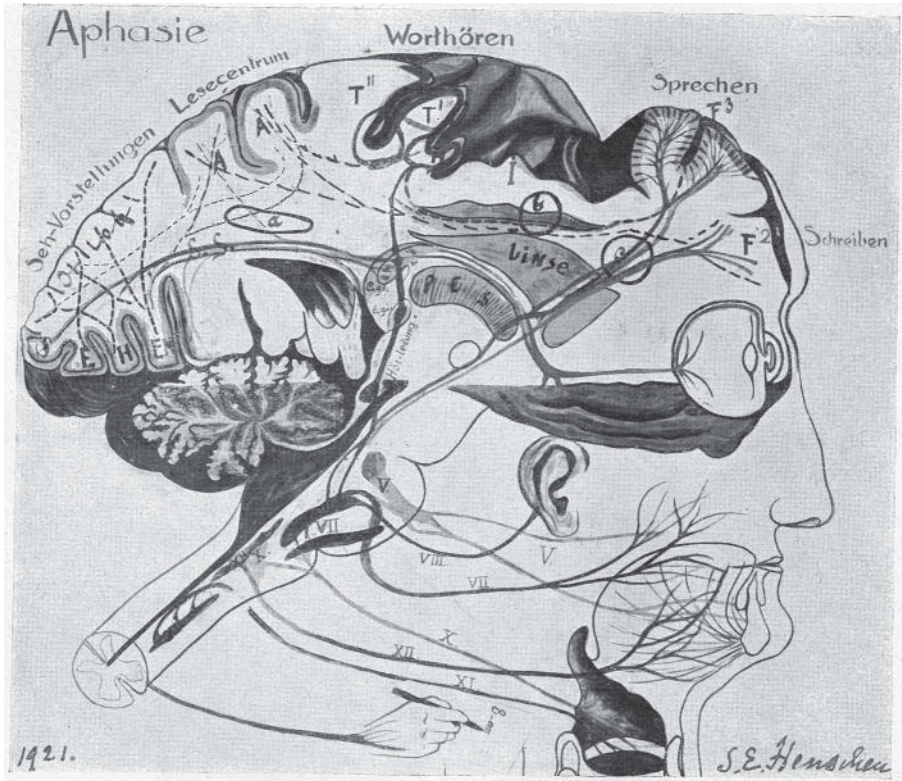
Del VII är den mest omfattande av alla delarna av *Pathologie des Gehirns* och handlar om motorisk afasi och agrafi. Henschen ger en översikt över tidigare publicerade fall och är kritisk till den brist på stringens i definitioner och metodik han funnit i de flesta arbeten. Han varnar också för abstrakta psykologiska spekulationer i stället för noggranna patologisk-anatomiska och kliniska studier. Varje form av afasi måste analyseras separat och det bakomliggande anatomiska underlaget redovisas. Målet är att öka förståelsen för de själsliga mekanismerna, intellektet och dess biologiska korrelat.

I en för allmänheten avsedd redogörelse över hjärnans byggnad och verksamhet gav Henschen ett exempel på hur hans teckning ska tolkas. Han tar som exempel hörselnerven (VIII), som går från örat till en samling av celler (hörselkärnan) i förlängda märgen, därifrån upp till hjärnan genom några nervknutar (hela ledningen är inte utritad) upp till hörselcentrum i hjärnbarken. Här mottages alla ljud, vare sig de är höga eller låga, musikaliska (harmoniska) eller bullrande. Därifrån utgår olika ledningar. Ljuden särskiljas och uppfattas i olika delar av hjärnan. Är de musikaliska går de till spetsen av tinningloben, men är det ett språkljud går det till basalytan av första tinningvindeln.

---

³¹⁸ Henschen, S. E.: Om språk-, musik- och räkne-mekanismerna och deras lokalisering i hjärnan. *Hygiea*, 81, häfte 17, 1919, s. 721 - 747.

³¹⁹ UUB S. E. Henschen 19, brev från K. B. Murry 9/12 1930.

Figur 59. Teckning av S. E. Henschen över hjärnan med angivande av var han tänker sig de olika sinnesfunktionerna lokaliserade. A – Angularvindeln (gyrus angularis) – ordsyncentrum, T¹ – första temporalvindeln (gyrus temporalis primus) – ordhörcentrum. Q – hörselcentrum, F³ – tredje frontalvindeln – talcentrum. De romerska siffrorna V, VII, VIII etc. betecknar motsvarande hjärnnerver. (Ur Pathologie des Gehirns VII).

En lika åskådlig bild ger Henschen av ordsyncentrums funktion (A i bilden). Om ett svar på impulsen ska ges skriftligt går en signal till skrivcentrum, F² i pannloben, om svaret ska ges muntligt går signalen till talcentrum (F³, Sprechen i bilden).³²⁰

I sina minnesanteckningar säger han att hans strävan alltid varit att bemöta felaktiga forskningsmetoder och systematisera afasiforskningen. Om han lyckats i sin strävan tillkommer det inte honom att bedöma, men han citerar flera framstående forskare som ansett hans arbete epokgörande. Den berömda italienske hjärnforskaren Mingazzini skrev:

Keiner von den zahlreichen Bearbeitern auf Diesem Felde kann, wie Henschen, sich rühmen, Beweise einer so großen Geduld, einer so urteilssicheren

³²⁰ Henschen, S. E.: Hjärnans byggnad och verksamhet. 1923, s. 15.

Kritik in der Analyse und der Darlegung der Erfahrung anderer und ebenfalls einer ähnlichen kritischen Fähigkeit bei der Einschätzung ihrer Resultate geliefert zu haben (Il Policlínico).³²¹

Paul Flechsig skickade en avskrift av ett tal han höll vid ett jubileum i Leipzig 1922. Henschen översatte själv brevet till svenska och sparade det tillsammans med originalet:

Högtärade herr Kollega! Då det torde intressera Eder vad jag i mitt föredrag om lokaliseringen af de andliga funktionerna vid 100-årsjubileet sagt rörande Eder arbeten om lokaliseringen, så tillåter jag mig i korthet giva Eder nedanstående resumé.

Bland alla omfattande forskningar över Afasi i dess vidaste bemärkelse äro ur *anatomisk* synpunkt Henschens allra (weitaus) bäst grundade i det att de framför andra taga hänsyn till och göra gällande hjernans byggnadsplan, som genom mina myelogenetiska undersökningar blivit uppdagad. Vid jemnförelse med de frågeställningar, som *Monakow*, *Dejerine*, *Pierre Marie* och andra hava givit, är redan detta ett eminent framsteg, genom vilken vägen, som den kliniskt-patologisk-anatomiska forskningen bör slå in på, blivit klart utstakad. Henschen gör rent hus med en mängd ohållbara åskådningar, som finns t.o.m. hos *Wernicke* och andra och framlägger orsakerna, varför deras lärar in flerfaldiga hänseenden måste göra skeppsbrott.

Henschens forskningar betyda ett oerhört andligt arbete (Leistung), vilket endast genom en hög grad af Idealism kunde sättas i verket och bringas till utförande. Ty det observationsmaterial, som är nedlagt i litteraturen är överbmättan svårhanterligt (spröde) och i detaljerna mest ofullständigt och fullt af felkällor, som blott kunna mer eller mindre uteslutas genom en trogenhet, som ytterst sällan anträffas, utom hos Henschen. Henschens slutsatser äro i följd härav så tillförlitliga som det är möjligt vid den nuvarande ståndpunkten hos de i denna forskning ingående discipliner, och resultaten äro strängt logiskt härledda ut observationsmaterialet. Bland de talrika nya synpunkter, som Henschens verk, synnerhet bandet VII, innehålla omnämner jag blott psykologiskt-kliniskt-anatomiska analysen av Orddövhets (sensorisk afasi), Alexiens wäsende vid lesion av gyrus angularis (under värdesättning av den av Henschen sjelv grundade lokaliseringen av Synsfären) samt grundandet af den Broca'ska afasiläran. Hela afasiforskningen är ställd på en ny säker basis, vilket gör det möjligt att språkets mekanism och antalet av dess särskilda komponenter kan lokaliseras, klarare än förr framträda. Då språket utgör den mäktiga hävstången för mensklighetens framåtskridande, då det bildar det väsentligaste karakteristikum för det menskliga psyket och återger och besvarar den menskliga kulturens förvärv (Erregungsschaften), så måste Henschens verk betecknas såsom högst förtjenstfullt, genom vilket icke blott patologien utan framför allt psyko-fysiologien lovar att bli mäktigt befordrad.

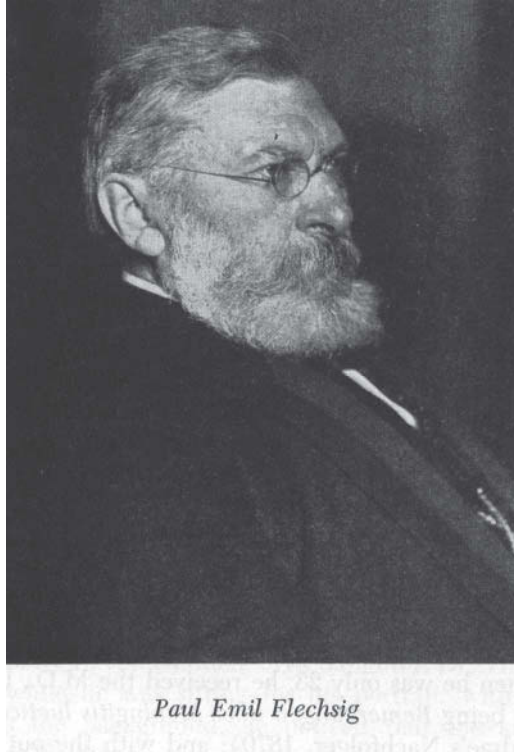
Ovanstående kritik kommer att återfinnas i nästan lika ordalag i ett utförligare återgivande av mitt föredrag.

Med all högaktning, Eder tillgifne P. Flechsig.

Med detta utlåtande överensstämmer ett uttalande och kritik av Professorn i Neurologi och Psykiatri i Leipzig Dr. Fr. Quensel, vilket i översättning i vissa punkter lyder: Henschens studier över Afasi bilda åter (band VII) ett

³²¹ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 56.

monumentalt verk – Henschen har i sitt verk lagt den grund, på vilket vidare kan byggas. Han har i hittills ännu aldrig uppnådd fullständighet och objektivitet sammanfört det föreliggande materialet af fakta; han har kritiskt sovrat det, genom sina mödosamma undersökningar gjort rent hus med de talrika och tungt vägande förvillelser (Verirrungen), på vilka just den motoriska afasien är så rik, han har med fast hand ställt upp (aufgerichtet) de säkra fakta och skapat en fast Basis (Stand) för den motoriska afasiläran (Zentralblatt f.d. ges. Neurologie u. Psychiatrie, 1922).³²²

Figur 60. Paul Flechsig. Foto ur *A history of neurology*, New York 1959.

Henschens forskning om afasi fick praktisk betydelse genom hans elev Alf-hild Tamm, en av Sveriges första psykiater, som gick en specialistutbildning i psykiatri och neurologi. Hon arbetade vid Stockholms hospital under Bror Gadelius och erhöll specialistutbildning i psykiatri och neurologi vid Serafimerlasarettets nervklinik under Frithjof Lennmalm. Tamm startade 1909 en egen praktik Stockholm och arbetade också som läkare vid Åhlnska skolan och vid Slagsta sinnesslöskola. 1914 inrättade hon en poliklinik för talrubbingar vid Stockholms stads folkskolor. Hon var en av de första i vårt land

---

³²² UUB S. E. Henschen 16 b, brev från Paul Flechsig 21/10 1922, översatt och utskrivet på maskin av Henschen. Stavfelen i översättningen är inte rättade.

att intressera sig för talrubbingar hos barn, efter att ha varit elev hos Henschen.

I en nekrolog över Henschen skriver hon att det visserligen råder delade meningar om hans teorier, och att hon själv under studietiden ofta kände sig mera hågad att ställa sig i opposition mot honom än att följa honom, vilket berodde på att han var en så utpräglad vetenskapsman, att han som människa ibland föreföll en smula hänsynslös.³²³ Hennes arbete med språkstörningar var emellertid mycket påverkat av Henschens åsikter.

Att den vänstra hjärnhalvan var den som var skadad vid afasi (hos högerhända) påpekades första gången av Brown-Séguard 1874³²⁴, men det var inte förrän 1898 som Bastian föreslog att den vänstra hjärnhalvans dominans berodde på att höger hand och språket styrdes därifrån.³²⁵

Henschen ställde upp en hypotes om att det klara logiska tänkandet och bearbetningen av det av sinnesytorna upptagna materialet huvudsakligen förmedlas av vänstra hjärnhalvan. För detta talar vissa data såsom att själsblindhet ofta orsakas av skada i vänstra nackloben och apraxi genom skada i vänstra nedre hjässloben, men i synnerhet att såväl tal- som räknecentra, vilka förmedlar det logiska tänkandet, är lokaliserade till vänstra hemisfären. Här bearbetas också musikens toner till harmonier, ett uttryck för känslan.

Dessa viktiga funktioner jämte högerhänthet betingar, enligt Henschen, säkerligen vänstra hjärnhalvans ökade volym och vikt gentemot den högras, vilket ofta får ett uttryck i denna skallhalvas prominens, som han anser är påfallande hos personer med framstående intelligens och begåvning som talare. Han anser det sannolikt att den starkare utvecklingen av den vänstra hjärnhalvan uppstått genom arv under sekler som följd av civilisationens inflytande. Något bevis för denna åsikt hade han inte funnit, men lagt märke till att på ett antal porträttbyster av framstående män, såsom Platon, Claudius, Viktor Rydberg, Nordenskiöld med flera den vänstra skallhalvas prominens framträder tydligt. Hos fingerade avbildningar av gudar och gudinnor som Eros, Antonius och Michelangelos Moses och hos några mindre snillrika män såsom Karl XIII och Gustav IV Adolf är bägge halvorna symmetriska.

Henschen tycker sig finna en skillnad mellan porträtthuvud, där antagligen den framstående personen suttit modell, och fantasihuvud, där detta ej varit fallet. Då Michelangelo gjort sitt Moseshuvud utan vänstersidig prominens, förefaller det som om han ej känt till att Moses, som säkert ej var något dumhuvud, bort skulpteras med vänsterprominens. Han hade förgäves försökt få konsthistoriker att intressera sig för denna fråga.³²⁶

³²³ Tamm, Alfild: Hjälpskolan. 1930, s. 133 - 134.

³²⁴ Brown-Séguard, Charles-Éduard: Toner Lecture on The dual character of the brain. April 23, 1874.

³²⁵ Bastian, Henry Charlton: A treatise on aphasia and other speech defects. London 1898.

³²⁶ Henschen, S. E.: Om språk-, musik- och räkne-mekanismerna och deras lokalisation i hjärnan. Hygiea, Bd. 81, häfte 17. 1919, s. 745 - 746.

Flera år senare funderade han fortfarande på frågan om skallens asymmetri och skrev:

[...] Man torde därför vara berättigad att påstå att derest ett huvud är asymmetriskt med venstra halvan påtagligt större, så har personen i fråga setat modell. Detta synes vara ur konsthistorisk synpunkt ganska intressant och måhända klargöra äktheten av ett eller annat verk.

När Henschen skrev detta hade han lyssnat på ett föredrag om ett fynd av en kvinna som liknade neanderthalmänniskan:

Förliden månad höll den förtjente franske arkeologen Henri-Martin ett intressant föredrag om primitivmänniskan. Föreläsaren är medicine doktor, har inköpt en terrain i Charente i Frankrike och der gjort ett intressant fynd, liknande det beryktade s.k. Neanderthalkraniet. Om än den exakta åldern av detta fynd [ej] kan bestämmas, säkert är att det är från kvartärperioden och ett av de älsta.

Dr. Martin förevisade nu en avgjutning av sitt eget fynd, som han döpt till Mademoiselle Françoise. Det var tydligt en kvinna. Föredraget avhandlade visserligen formen av kraniet och de förhållanden under vilken Mlle levat o.s.v. men deremot om det viktigaste hörde man intet av, nemligen kraniets innehåll en gång i livet. Det var frestande att tiga [med att] man av skallens form torde kunna dra vissa slutsatser – låt vara något hypotetiska. Det synes mig att antropologerna äro mindre benägna att av sina värdefulla fynd draga sådana. Huvudsaken tycktes vara huvudskålens yttre form; föga tänker man på att i densamma har rymts en människohjerna, hjernan av skapelsens krona, som har beherrsikat sin omgivning, vetat att försörja sig, försvara sig mot vilda djur eller söka upp dem på avstånd.

Det var uppenbart att Mlle till viss grad liknade Neanderthalaren från Düseldorf. Tre karakterer hos skallen stucko i ögonen redan vid en hastig blick.

Den hade gemensamt med Neanderthalaren den låga pannan och det långa bakhuvudet samt en ansenlig utbuktning av hjessdelen åt vänster sida. Ett par ord om vardera av dessa egendomligheter.

Den närstående Neanderthalaren hade också en nästan än mer utdragen nack-hjerna. Vad månede det betyda? Den bakre delen av hjernskålen rymmer tre hjernlobber med helt olika funktioner.

Här föll den s.k. occipital(nack)delen mest i ögonen. Den var mer utbildad hos Neanderthalaren. Occipitallobben rymmer synsinnet i dess vidsträcktaste betydelse. Inglessis har genom noggranna mätningar visat att man av kraniet kan ganska säkert sluta till hjernans exakta form och volym. Nu vet man att, om eljest färorna vore ungefär lika djupa hos Mlle som hos oss senare slakten, synskärpan stod i direkt förhållande till synytan d.v.s. den barkyta, som representerar eller innehåller synelementen. Å den stora hjernytan finnes plats för långt flera synelement [...] varje punkt ute i rummet kan analyseras med större skärpa om synbarken har stor yta.

Blir människan under årtal blind så skrupnär barken och dermed blir synelementen färre. Hos en 50-år blind spetälsk jag avbildat och beskrivit var hjernans bakre spets trubbig, förkortad. Hos mullvaden inträder en nästan fullständig atrofi emedan han lever i jordhål. Syr man ihop ögonlocken på en nyfödd så inträder sedan en atrofi av synelementen.

Redan härav kunna vi sluta att Mlle hade en skarp syn. En dylik behövs och utbildas hos de lägre människoraserna, som leva av jakt och leva friluftsliv. Prof. Widmark har visat att synen redan är skarpare hos en Djursholmare än hos en genuin Stockholmare. [...] ³²⁷

Henschen var också i kontakt med forskningsresanden Erik Mjöberg för att få tag i kranier (samtidigt som Mjöberg bad att Henschen skulle lägga ett gott ord för honom när han sökte en tjänst vid Vetenskapsakademien). Mjöberg företog flera forskningsexpeditioner till Australien under 1910-talet och plundrade då aboriginiska gravplatser och tog skelett med sig till Sverige. I början av 2000-talet kom skelettets historia till allmänhetens kännedom och orsakade en livlig debatt. 2004 lämnade etnografiska museet tillbaka dem till aboriniska företrädare, som kom till Stockholm för att hämta hem dem. Brevet från Mjöberg lyder:

De omtalade australnegerkraniererna finnas hos Dr Lindblom, Vallingatan 1, och han har lovat att taga fram dem om han får besked några dagar innan. Hoppas du kan finna någon vänsterförstoring på så fordomtima människor. ³²⁸

Vid ett besök i ett museum i Oxford noterade Henschen också att hos en prinsessa från Egypten från 1200 år före Kristus den vänstra halvan av skallen var mera framträdande, vilken också Elliot Smith, professor i anatomi i London, uppgav sig ha iakttagit hos skallar från äldre egyptier. Vid ett besök på universitetsmuseet i London noterade Henschen också att den vänstra halvan av skallen på en gorilla var mera framträdande än den högra, vilket professor Smith instämde i.

Henschen spekulerade också över de båda hjärnhalvornas funktion hos människor och djur:

I betraktande av att hos fyrfota djur de båda hjärnhalvorna sannolikt har samma funktion och har nått samma organisatoriska utveckling, och att bara hos människan (och kanske hos upprättgående människoliknande antropoider) den högra armen har utvecklats till att utföra mera komplicerade uppgifter, synes [...] det vara så, att naturen endast genom att offra det ena organet kan uppnå en högre utveckling av det andra.

Ur denna synpunkt uppstår frågan, om den högra hjärnhalvan är ett tillbakabildat organ eller om stora barkområden är reserverade för framtida uppgifter, för att möjliggöra en högre psykisk utveckling för människan.

Naturen har i allmänhet utrustat djuren och människan med organ och konstruktioner för mer än det som behövs för vardagslivet. Det finns ett antal överflödiga system som ersätter varandra, som försäkrar individens och släktets existens. Så har vi till exempel två lungor, två njurar, ett överskott av levervävnad och så vidare, så att vid bristande funktion av det ena det andra kan träda in. Det

---

³²⁷ UUB S. E. Henschen 49, Mademoiselle Françaises kranium. Odaterad anteckning, sannolikt 1927. Någon källa som styrker Henschens påstående om Widmarks undersökning av synen hos djursholmare och stockholmare har inte hittats.

³²⁸ UUB S. E. Henschen 10, brev från Erik Mjöberg.

är möjligt att den högra hjärnhalvan är ett sådant *reservorgan*. Erfarenheten av fall av afasi visar att, genom intensiv träning, det skadade språkcentrum på vänster sida, den högra sidan kan kompensera för skadan.

I denna erfarenhet ligger kanske en förhoppning att människan genom århundradens uppfostran skall uppnå en mycket mera utvecklad hjärna i framtiden, som kan ge henne en lyckligare framtid. För att denna förhoppning ska kunna realiseras borgar den höga utveckling som den nutida människan uppnått i förhållande till forna människor, vilket såväl hjärnanatomiska studier som vår nuvarande höga kultur visar.³²⁹

Fredrik Clason hade uppmärksammat en anmälan Henschen gjort i Hygiea om Inglessis uppsats om skallens asymmetri (Bd 88; s. 268–271, Inglessis: *Untersuchungen über Symmetrie und Asymmetrie der menschlichen Grosshirnhemisphären*). Han skrev då till honom och berättade att han hade hört sin far, anatomiprofessorn Edward Clason, uttala sig i det ämnet. Edward hade undersökt ett stort antal av de kranier som fanns på anatomiska institutionen och lagt märke till dess asymmetri. Han hade också utnyttjat den information som erhöles av de apparater hattmakare använde när de tog mått på kundernas skallar. Edward Clason hade då funnit, att när prominensen låg på höger sida, kunde man i flera fall konstatera att individen var vänsterhänt.³³⁰

Vid 100-årsminnet av Ludwig van Beethovens död 26 mars 1927, publicerades en artikel i Nya Dagligt Allehanda av rektor Kurt Bohlin *Om Beethovens kranium*. Bohlin påpekade att porträtt av kompositören visar en hög ”intelligent panna”, en sådan som anstår ett stort geni. I artikel finns bilder på två skallar, dels en typisk europeisk skalle, och en som Bohlin påstår är Beethovens kranium. Det liknade inte alls de olika idealiserande porträtt som finns, utan visar i profilen en sluttande panna som liknade en ”neandertalskalle”. Däremot var bakhuvudet ovanligt kraftigt utvecklat. Bohlin skrev att känslan är förlagt till hjärnans bakre del. Det var ju känt att Beethoven hade ovanligt våldsamma känslor, däremot var han inte känd för sin intelligens

Henschen skrev omedelbart ett genmäle på detta intrång i hans specialområde, lokaliseringen i hjärnan av själsliga funktioner. I en lång tidningsartikel gick han igenom var alla sinnesfunktioner är lokaliserade och förklarade att musikbegåvningen inte var lokaliserad i nackloben, som Bohlin påstod, utan i pannloben.

När Beethoven dog den 26 mars 1827 obducerades han och eftersom han varit döv de sista åren av sitt liv sågades tinningbenen med hörselorganet ut vid obduktionen för att man skulle försöka hitta förklaringen till dövheten.

Beethovens kranium har så småningom på slingriga, men väldokumenterade vägar hamnat i Ira F. Brilliant Center for Beethoven Studies i San Jose, USA. Att det verkligen är Beethovens ben har visats genom jämförelse med DNA från hår som togs i samband med obduktionen 1827 och förvarats på

³²⁹ Henschen, S. E.: Über die Funktion der rechten Hirnhemisphäre in Verhältnis zu der Linken. Zeitschr. f.d. ges. Neurol. u. Psychiatrie. 1925, s. 12 - 15.

³³⁰ UUB S. E. Henschen 2, brev från Fredrik Clason 23/7 1926.

andra museer. Det kranium som visades i Nya Dagligt Allehanda 1927, som Bohlin och Henschen diskuterade, var helt, och hade således ingenting med den store kompositören att göra.³³¹ Det visste naturligtvis varken Bohlin eller Henschen eller tidningen, men det är betecknande för Henschens ställning att den tog in hans långa, för allmänheten svårförståeliga, artikel om var sinnesfunktionerna var lokaliserade i hjärnan.

Bohlins tidningsartikel var en sen återspeglings av den mycket livliga diskussion som fördes i slutet av 1700-talet och den första halvan av 1800-talet om frenologi. Den tyske läkaren Franz Joseph Gall hävdade att olika själsenskaper var lokaliserade på olika områden i hjärnan och att man kunde utläsa detta på utsidan av skallen genom dess form och vilka benknölar som var mest utvecklade. Henschen diskuterade inte i tidningen det påstående som Bohlin gjorde, att olika sinnesfunktioner och begåvningar kan påverka skallens form. Han hade själv i annat sammanhang påpekat att den vänstra hjärnhalvans dominans återspeglades i motsvarande prominens av den halvan av skallen.³³² Denna hans åsikt skilde sig inte så mycket från sådant som frenologer framfört 130 år tidigare.

von Monakow – Henschens främste motståndare

Henschens främste vetenskaplige motståndare var under många år den berömde neuroanatomen, neurologen och psykiatern Constantin von Monakow. Han föddes 1853 och arbetade först under ett år i Burghölzli utanför Zürich som assistent åt Eduard Hitzig, som lärde honom histologiska metoder. Som läkare vid det lilla psykiatriska sjukhuset St. Pirminsberg startade han ett litet histologiskt forskningslaboratorium och började studera synbanorna i hjärnan. Han opererade bort nackloben på två nyfödda kaniner och avlivade dem efter ett år och fann då att den laterala nucleus geniculatum var helt degenererad. Han opererade också bort en ögonglob på nyfödda kaniner och fann att syntrådarna som utgick därifrån degenererade. 1894 kallades han till Zürich och blev chef för ett nytt hjärnforskningscentrum. Den första upplagan av hans *Gehirnpathologie* utkom 1897 och den andra, betydligt utvidgade upplagan 1914.

I *Die Lokalisation im Grosshirn und der Abbau der Funktion durch kortikale Herde* lade han fram sina forskningsresultat och lanserade begreppen kronogen lokalisation och diachisis.³³³

Kronogen lokalisation betyder enligt Monakow att komponenter i hjärnbarken och underliggande hjärnvävnad samarbetar i noggrant synkroniserad

³³¹ Personligt meddelande 4/1 2012 från William Meredith, Director, The Ira F. Brilliant Center for Beethoven Studies, Washington Square, San Jose, CA 95192-0171 USA.

³³² Nya Dagligt Allehanda 29/3 och 3/4 1927.

³³³ Monakow von, Constantin: *Die Lokalisation im Grosshirn und der Abbau der Funktion durch kortikale Herde*. Wiesbaden 1914.

följd för att uppnå en koordinerad funktion av hjärnan. Att lokaliseringen var kronogen och koordinerad behövde inte innebära att den var begränsad till en lokal plats i hjärnan. Hans åsikter gick därmed tvärs emot Henschens och andra lokalisters uppfattning. Henschen skrev 1918:

So ist es Monakow, dem Führer auf dem Gebiete der Lokalisationslehre, gelungen, sich in einen undurchdringlichen Nebel zu hüllen, wie einst Gott, als er die Israeliten aus Ägypten führte, indem M. es dem Forscher, der nach einer Führung in jenen Untersuchungen verlangt, überlässt, die orakelmässige Sprache zu deuten und sich selbst zurecht zu finden.³³⁴

Monakow fann också att en akut skada i en del av hjärnan omedelbart påverkade oskadade delar i systemet och omöjliggjorde ett koordinerat samarbete komponenterna emellan. Detta kallade han diachisis.

Hela läran om den cerebrala lokaliseringen omprövades som ett resultat av von Monakows och andras forskningar. I en bok *A history of neurology* från 1959 nämns helt kort som lokalister Broca, Wernicke, Dejerine och Henschen, medan von Monakows forskning skildras ingående. I en recension av boken kritiserades den dock för ett godtyckligt urval av vilka som bedömdes ha bidragit med viktig forskning.³³⁵

Trots att Henschen uttalade sig mycket negativt om von Monakows arbeten och ansåg att denne hade fel, förefaller de två ändå ha varit vänner. von Monakow besökte Henschen i Sättra brunn i augusti 1892. Brevet från von Monakow var adresserade till omväxlande Verehrter Freund, Lieber Herr Professor eller Verehrter Herr. Mellan 1894 och 1920 förefaller det ha varit ett uppehåll i korrespondensen, i varje fall finns inga brev från von Monakow i Henschens arkiv.

I maj 1920 skrev von Monakow till Henschen och tackade för det brev han just fått. Han beskrev då hur han fortfarande arbetade med fyra assistenter, bland annat sin förste assistent och efterträdare Minkowski, som Henschen träffade tre år senare vid Lenins sjukbädd.

Han beklagade att så många av deras gemensamma "Arbeitsgenossen" var döda. Samtidigt tackade han för del V av *Pathologie des Gehirns*, som han just fått och skrev: "Wer noch so warmer Interesse für sein Fach hat wie Sie, der ist noch jung!"³³⁶

En person som Henschen utväxlade många brev med var professorn i neurologi i Bonn Friedrich Schultze, som anses vara en av barnneurologins grundare. Han var uppenbarligen ingen vän av von Monakow utan skrev: Unserer "Freund" von Monakow ist gestorben, ich traure nicht.³³⁷

³³⁴ Henschen, S. E.: Über die Gehörspähre. Journal f. Psychologie u. Neurologie, Bd. 22. 1918, s. 445.

³³⁵ Riese, Walter: A history of neurology. New York 1959, s. 104 och 143.

³³⁶ UUB S. E. Henschen 18, brev från von Monakow 20/5 1920.

³³⁷ UUB S. E. Henschen 21, brev från Friedrich Schultze 2/11 1930.

Schultze var inte den ende som hade synpunkter på von Monakow. Auguste Forél, schweizisk psykiater och neuropatolog skrev till Henschen:

[...] von Monakow ist gar nicht mein Schüler und seine grosse Eitelkeit davon eine solche Beziehung verletzt werden. Mein witziger Sekundararzt Laufer sagte ihm damals ins Gesicht: 'Dein Name kommt aus menacomanomai (Ich höre nur auf mich selbst)'. Ich habe nie gesagt dass er alles was er lehrt von mir weist; ich muss energisch gegen Ihre Behauptung protestieren. [...]³³⁸

Figur 61. Constantin von Monakow. Henschen har skrivit på baksidan av fotografiet, som finns i Henschens arkiv: Professor C. von Monakow i sitt laboratorium omgiven av sin stab, bland hvilken Docenten, Dr. Minkowski till vänster, som visat oriktigheten af Monakows teori om syncentrum. Zürich 25 juni 1922. De övriga personerna är Rudolf Brun närmast till höger om von Monakow, bakom denne prof. Joh. Schneider, G. Hirako, Kiyoji Kubo, F. de Mende och Hans Meier-Müller.

I sin postumt utkomna självbiografi nämner von Monakow endast på en enda rad (s. 176) Henschen tillsammans med Dejerine som exempel på sådana som totalt ignorerat hans forskningar över synbanorna, trots att Henschen började sin hjärnforskning åtta till tio år senare än von Monakow. Han anger (s. 154) också att Munks arbete, där han lokaliserade retinas projektion till ett skarpt avgränsat område i nacklobens bark, inspirerat honom till hans egna experiment.³³⁹

von Monakow hade rätt i vissa avseenden. Modern avbildande teknik, till exempel magnetisk resonansteknik (MRT), har visat hjärnaktivitet i multipla

³³⁸ UUB S. E. Henschen 16b, brev från Auguste Forél 13/1 1927. Forél var en mycket framstående psykiater och förkämpe för sexuell upplysning. När han skrev detta brev led han emellertid av följderna av ett slaganfall och brevet är ganska osammanhängande formulerat. Hans uppfattning om von Monakow framkommer dock tydligt. Handstilen är extremt svårtolkad.

³³⁹ Monakow von, Constantin: Vita mea. (utgiven av Alfred W. Gubser och Erwin H. Ackerknecht). Bern, Stuttgart, Wien 1970.

foci när patienten utför en uppgift, vilket tyder på att hjärnfunktionen involverar flera områden i hjärnans bark.³⁴⁰

Henschens noggranna anatomiska studier av syncentrum och synbanorna erkänns i dag som i huvudsak korrekta, men syncentrum är mycket mera komplext än vad både von Monakow och Henschen tänkte sig. Det faller utanför ramen för en biografi över Henschen att redogöra för nutida åsikter; den intresserade läsaren hänvisas till en översikt som redogör för ett tänkt positrontomografiskt funktionellt studium av syncentrum utfört 1920 där Henschens, von Monakows och andra hjärnforskarens teorier prövades.³⁴¹

Den som von Monakow hade tänkt sig som sin efterträdare var Constantin von Economo, men mot hans vilja tillsattes Otto Veraguth som chef för den neurologiska avdelningen och Miecyslaw Minkowski som chef för den hjärnanatomiska avdelningen. von Monakow såg detta som ett försök att slå sönder hans skapelse. S. E. Henschen var sakkunnig vid tillsättandet av von Monakows efterträdare.

Hörcentrum

Henschens egen forskning över hörcentrum var inte så omfattande som över syncentrum och afasi. I *Über die Gehörshöhle*³⁴² redogör han för ett eget fall på 67 sidor och gör sedan en genomgång av litteraturen inom området. Han skriver att den i skriften framlagda uppfattningen hade han självständigt kommit fram till redan 1905, då han redovisade fallet på den internationella psykologkongressen i Rom. Arbetet publicerades emellertid inte förrän 1918, eftersom han inte kunnat slutföra de mikroskopiska undersökningarna tidigare. Han blev emellertid mycket förvånad när han fick läsa von Monakows uppfattning 1914, eftersom den inte stämde överens med vad denne tidigare skrivit. Den stämde däremot överens med vad Henschen tyckt i decennierna.

Om sinnes- och föreställningscentra i hjärnan

Som emeritus kände Henschen ett behov att knyta ihop resultaten av 40 års hjärnforskning till en övergripande syn på hjärnans funktion. Han samman-

---

³⁴⁰ Meltzer, P., Morgan, V. L., Pickens, D. R., Price, R.R., Wall, R. S., Ebner, F. F.: Cortical activation during Braille reading is influenced by early visual experience in subjects with severe visual disability: a correlational fMRI study. *Hum. Brain Mapp*, 2001 (14), s. 186 - 195.

³⁴¹ Zeki, Semir: A thought experiment with positron emission tomography. I *Exploring brain functional anatomy with positron tomography*. Ciba Foundation Symposium 163. Chichester 1991, s.145 - 164.

³⁴² Henschen, S. E.: *Über die Gehörshöhle*. *Journal f. Psychologie u. Neurologie*, Bd. 22. Leipzig 1918, s. 319 - 474.

fattade sina uppfattningar om tänkandets mekanismer i ett par föredrag i december 1918. Det första hölls inför Läkaresällskapet och Fysiografiska sällskapet i Lund 3 december och det andra inför de oftalmologiska, neurologiska och psykiatriska sektionerna i Köpenhamn den 4 december.³⁴³

Henschen började med att påpeka att hjärnforskningen numera utgår från den allmänt erkända satsen, att tänkandet är bundet vid hjärnans verksamhet. Tidigare åskådningar utgick från Aristoteles, som ansåg att själslivets centrum var hjärtat. Hippokrates och Galenos hade dock förlagt själen till hjärnan, även om Galenos avfärdade teorin att hjärnans veckning kunde ha samband med intelligensen genom iakttagelsen att åsnan hade fårad hjärna, därför kunde denna veckning inte ha betydelse för intelligensen.

Till grund för tänkandet ligger våra sinnens verksamhet. Kännedom om de cerebrala sinnesytornas lokalisation, utsträckning och gränser är själva fundamentet för en vetenskaplig psykologi. Henschen var, som framkommer många gånger i hans skrifter, en utpräglad lokalist. De yttre sinnena, synen och hörseln, men även berörings- och temperatursinnet, smak och lukt, måste vara representerade av analoga platser i hjärnan, som i sina celler tar upp de specifika energierna ifrån periferin. Det måste i hjärnan finnas en retina corticalis eller hjärnretina, en av Henschen införd term, som han säger vara allmänt accepterad, och motsvarande centrum borde finnas för de andra sinnena.

Allt tänkande förutsätter en samverkan eller association mellan *sinneseffekterna*, och detta i sin tur förutsätter en anatomisk och fysiologisk förbindelse mellan de nervytor – celler och trådar – som ingår i de perifera sinnenas organ. En projektion, ett avtryck av de perifera nervytorna, äger rum på hjärnytan. Denna fixa förbindelse är en förutsättning för all orientering i rummet. När en impuls från näthinnan i ögat träffar motsvarande punkt i hjärnan, ställs ögat reflexmässigt in genom ögonmusklerna, så att punkten i synfältet fixeras.

Den oerhörda mängd av intryck från syn, hörsel, känsel o.s.v. som når hjärnan, skulle snabbt blockera hjärnan från nya intryck, om impulserna inte snabbt transporterades vidare till högre psykiska ytor. Henschen jämför med en telegrafstation, som oupphörligt tar emot nya telegram och snabbt skulle bli blockerad om inte dessa genast sändes vidare eller lagrades i magasin.

Enligt Henschens uppfattning är därför till exempel syncentrums verksamhet helt automatisk med endast ett momentant minne. Så snart retningen upphört, återställs cellerna till sitt ursprungliga tillstånd, beredda att ta emot nya signaler. Det viktigaste stödet för denna uppfattning är att om syncentrum förstörs, utplånas inte synminnena, men nya synintryck kan inte tas emot. Om däremot lagringsytan för synintrycken förstörs, försvinner också

---

³⁴³ Henschen, S. E.: Om sinnes- och föreställningscentra i hjärnan. Tillika ett bidrag till problemet om "tänkandets mekanism". Tillägnat Gustaf Retzius, forskaren, vännen. Hygiea Bd. 81. 1919, s. 49 - 107.

synminnet, som ligger till grund för synföreställningarna. Personen kan se och reagera med att röra ögonen i föremålets riktning, men inte förstå det som ses.

Enligt Henschens uppfattning är varken syn- eller hörselcentrum säte för medvetandet. Sinnesförmimmelserna blir medvetna först när de övergår till *föreställningar* och deponeras som erinringsbilder på utsidan av nackloberna och där samverkar med energier från andra sinnen. Genom samverkan av olika sinnesenergier bildas föreställningar, lagrade på särskilda ytor i hjärnan. Ett av de starkaste bevisen för detta är, enligt Henschen, förekomsten av hallucinationer. Hallucinationer har föreställningens allmänna karaktär, åskådlighet, färger, lokal- och formkvaliteter och projekteras utåt med så stor livlighet att den sjuke tror fullt och fast på deras verklighet och kan förledas till våldsamma handlingar såsom mord. Av särskilt intresse fann Henschen de halvsidiga hallucinationerna vara, de som han noterade första gången i Uppsala i fallet Abrahamsson (skildrat i kapitlet om hjärnforskning; fall 22 i Band I av *Pathologie des Gehirns*).

Att föreställningarna i rummet har ett nära samband med ögonställningen visade Henschen med ett enkelt experiment under föreläsningen. Han bad åhörarna blunda och därefter lägga ett finger på vardera ögat. Han bad dem sedan tänka på ett föremål rakt fram, därefter ett till vänster och sedan ett till höger. Ögonglobernas rörelser vid det experimentet framkallas, enligt Henschen, av att föreställning på nacklobens utsida framkallar en reflex, som ställer in ögat i den tänkta riktningen.

Genom en samverkan mellan de olika sinnenas barkytor medelst sina föreningsbanor eller trådar, uppstår på ett mysteriöst sätt de medvetna föreställningarna.

Enligt en gammal uppfattning skulle varje minnesbild ligga lagrad i en cell eller cellgrupp. Eftersom antalet hjärnceller är begränsat anser Henschen detta ej vara sannolikt.

I stället kan genom olika associationer ett oändligt antal psykiska föreställningar uppstå, på samma sätt som med alfabetets 30 à 40 bokstäver alla jordens språk bildas eller av pianots sju oktaver med 84 toner alla tänkbara kompositioner med olika innehåll och klanger i outtömlig rikedom sammanfattas.

Henschen övergår därefter att tala om *begreppet*, som han definierar som en abstraktion eller sammanfattning av likartade föreställningar till en enhet. Vid begreppsbildningen föreligger en ny psykisk process. Lokalisten Henschen frågar sig var denna begreppshärd är lokaliserad. Om man betraktar Brodmanns karta över hjärnnytan, verkar alla platser vara upptagna. Enligt Henschens erfarenhet talar all klinisk-patologisk erfarenhet för att vid en mindre förstöring av hjärnnytan uppkommer ingen märkbar rubbning i begreppsbildningen utom när det gäller ordblindhet.

Det akustiska eller hörda ordet anger Henschen vara lokaliserad till gyrus transversus eller tvärvindeln. Alla ljud måste passera dess barkceller, men de är sannolikt endast en upptagnings- eller transformeringsstation för ljud. Ordens ljud går till den första tinningvindlingens bakre två tredjedelar, medan den musikaliska klangen går till den främre tredjedelen av tinningloben (Henschen hänvisar här till ett fall som Edgren beskrev i *Hygiea* 1894).³⁴⁴

Frågan var intellektet är lokaliserat kan Henschen inte besvara, men anser att det inte kan fungera utan att dess här och där i hjärnbarken inströdda underbyråer eller underordnade tjänstemän, sinnena, fullgör sin tjänst. Dess produkter i hjärnbarken, föreställningarna, måste vara normala för att fungera, liksom en statsmyndighet inte kan regera utan sina underordnade organ. Därav följer inte att inte statsmyndigheten residerar på ett särskilt ställe och har sina centrala organ. Så förhåller det sig också med hjärnan. Detta residens ligger utan tvekan i pannhjärnans främre delar.

Henschen utvecklade också sina tankar om medvetandet och sinnesföreställningarna i mera populär form i en skrift tillägnad språkforskaren och vännen Esaias Tegnér (sonson till skalden).³⁴⁵

Den exakta kännedomen om läget, begränsningen och organisationen av våra sinnen, särskilt synsinnet, samt deras funktioner har en fundamental betydelse för kännedomen om hjärnans verksamhet i dess helhet och tänkandets mekanism. Denna uppfattning hade Henschen under hela sin långa karriär som hjärnforskare. Redan i ett föredrag på Upsala Läkareförenings högtidsdag 17 september 1882 sade han:

Det närmaste målet för hjernforskningen är visserligen att återställa den sjuka hjernan till helsa. Hvar och en, som söker att tränga djupare in i kunskap om hjernans sjukdomar skall ock snart finna, att fältet för den praktiska medicinen och speciellt kirurgin vidgas i samma mån vi lära oss säkrare ställa diagnos på hjernsjukdomarnas art och lokalisation. Ehuru forskningen redan nu kommit så ganska långt i detta hänseende, måste äfven den, som egnat årtal af studier åt detta ämne, bekänna, att han ofta – ja esomoftast – vid fall af hjernsjukdom står inför ett dunkelt problem, som äfven den noggrannaste sjukundersökning ej förmår lösa, men hvars hemlighetsfullhet eggjar fantasien och sporrar till vidare forskning.

Men om läkaren än icke skall lyckas att genom sin undersökning och sitt ingrepp återställa den sjuke till helsa, så skall han dock genom hvarje god iakttagelse ha fört vetenskapen ett steg närmare detta stora mål. Och han skall ock derigenom ha fört forskningen närmare lösningen af den stora hemlighetsfulla gåtan, som gör all forskning öfver människohjernan i så hög grad lockande, ja fjettrande, nämligen frågan om människans psykiska lif, om sambandet mellan ande och kropp.³⁴⁶

³⁴⁴ Edgren, Johan Gustaf: *Amusie*. *Hygiea* 1894, s. 456 - 491 och 521 - 552.

³⁴⁵ Henschen, S. E.: *Om tal och skrift ur hjärnfysiologisk synpunkt*. Psyke, Uppsala 1918.

³⁴⁶ Henschen, S. E.: *Om hjernforskningens metoder*. Upsala Läkareförenings förhandlingar, Bd. 28, 1892 - 1893, s. 20.

I Nya Dagligt Allehanda publicerade Henschen 1922 en serie artiklar, som sedan samlades i en liten bok under titeln *Hjärnans byggnad och verksamhet*. I den återgavs många mikroskopibilder från hjärnvävnad, som för den bredare läsekretsen måste ha varit helt obegripliga och även den vanlige läkaren måste ha haft svårt att tillgodogöra sig innehållet. För att underlätta förståelsen hade han illustrerat boken med två översiktliga teckningar över vänstra hjärnhalvan, som visade var han ansåg att sinnesfunktionerna var lokaliserade. En av hans slutsatser var emellertid klar:

Villkoret för framåtskridande af kunskapen om hjärnans funktioner var dock främst att man kände syn- och hörselcentra, deras lokalisation och organisation. Dessa sinnens bark ha en säregen byggnad och har en mycket begränsad utbredning.

Upptäckten af dessa centra ha först gifvit nyckeln och uppslaget till den moderna hjärnforskningen, ity att man tidigare antog en mera diffus representation af våra sinnen. *Genom upptäckten af syncentrum af författaren fick man först säker kunskap om huru vi med synen uppfatta yttervärlden, och därigenom fick man klaven till läran, att yttervärlden är å våra sinnesytor projicerad punkt för punkt å vår hjärnbark. Säkert gäller detta äfven om tonernas värld.*³⁴⁷

Om hjärnoperationer på fiskar

Som emeritus hade Henschen inte längre tillgång till någon klinik eller ett laboratorium för studier av människans hjärna. Han ägnade sig då i stället åt experimentella studier på fiskar. Sommaren 1915 hade han varit i Södra Sveriges Fiskeriförenings anläggning i Aneboda i Lammhult. Som assistent medverkade den 24-årige studenten, senare professorn i limnologi i Lund, Einar Naumann. I ett föredrag på Svenska Läkaresällskapet 1916 redogjorde Henschen för sina försök. Han diskuterade ingående vilka fiskar som lämpade sig bäst för sådana experiment.

Efter många experiment stannade han för ålen, som genom sina fettdepåer kan hållas vid liv i månader efter operationen utan att behöva jaga mat. En fördel är också det rikliga slemsekret som täcker ålens skinn och därmed operationssåret.

Eftersom ålen endast känner smärta vid det mycket kortvariga insnittet i skinnet ansåg Henschen att det inte behövdes någon bedövning. Sedan kraniet öppnats stillades blödningen med kauterisering. Den största faran med operationen var infektioner i efterförloppet och ganska många fiskar dog av sådana.

Henschen utförde under åren 1916-1923 över 200 operationer där han tog bort lillhjärnan hos fiskar, mest hajar. Trots ingreppet inträdde ingen jäm-

---

³⁴⁷ Henschen, S. E.: Hjärnans byggnad och verksamhet. Orienterande framställning af de senaste forskningsresultaten. Stockholm 1923, s. 12.

viktsrubbnings om inte labyrintapparaten togs bort fullständigt. Han ansåg att ryggmärgen innehåller jämviktscentra, som verkar automatiskt även om huvudet skiljts från kroppen på fisken.³⁴⁸

Henschen presenterade inte några resultat i form av vetenskapliga uppsatser efter sina försök, men ansåg att metodiken öppnade ett stort fält för forskaren att med hjälp av hjärnoperationer söka utreda fiskens hjärnfysiologi. Han ansåg det ”därför berättigat att för dem, som ej ännu sysselsatt sig med dylika försök, framlägga sin, om än ringa, erfarenhet på detta område till ledning för nybörjare”.³⁴⁹ Huruvida några av åhörarna av föredraget på Svenska Läkaresällskapet hade nytta av Henschens erfarenheter är inte känt.

Under följande år hade Henschen arbetsbord och sovplats reserverade för sig en månad varje år i slutet av sommaren på Kristinebergs havsforskningslaboratorium. 1922, direkt efter en svår magblödning, opererade han i augusti och september 66 rockor (å 3 kronor styck) och en del hajar. På det 17:e Skandinaviska Naturforskarmötet i Göteborg 1923 höll han ett föredrag med titeln *Om fiskarnas statistiska system*, men föredraget trycktes inte.

Hans svärson Sven Ingvar hade 1918 disputerat på *Zur Phylo- und Ontogenese des Kleinhirns nebst ein Versuch zu einheitlicher Erklärung der zerebellaren Funktion und Lokalisation: Erste Mitteilung über das Kleinhirn* och avrådde svärfadern från att studera lillhjärnan på fiskar. Många forskare hade försökt detta men inte lyckats.

Henschens syn försämrades mycket under hans sista år. När han inte längre kunde mikroskopera skaffade han en projektor som visade de mikroskopiska bilderna starkt förstora på en vägg så att han kunde fortsätta sitt arbete.

Salomon Eberhard Henschens sondotter Helga har beskrivit ett minne av farfar:

En gång for pappa [Folke Henschen] in till Dalarö och hämtade farfar. Farfar hade med sig operationsverktyg. Farfar skulle operera ålar. För farfar var forskare i hjärnan.

Farfar lät hämta ålar från fiskare Nilssons sump och lät dem simma i vår lillasysters badbalja. Sen stod alla syskonen runt omkring och tittade på när farfar satt i mörk kostym med stjärkrage och manschetter och opererade. Han klippte av ryggmärgen på ålarna med en kirurgsax. Sen sydde han ihop såret och släppte ner ålarna i gräset.

Fast ryggmärgen var avklippt så visste ålarna precis var stranden låg och slingrade raka vägen ner mot vattnet.³⁵⁰

³⁴⁸ UUB S. E. Henschen 48.

³⁴⁹ Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 1916, s. 507 - 518.

³⁵⁰ Henschen, Helga: Vägen till Rebella. Stockholm 1981, s. 34. Folke Henschen hade låtit bygga ett hus i Mjöfjäll på Ornö, där familjen vistades på somrarna. Svärfadern Ernest Thiel ägde grannfastigheten Fjärdlång.

Den religiöse brodern Wilhelm var inte så imponerad av Salomons fiskstudier. Han skrev:

Om dina undersökningar av fiskhjärnor är jag ej kompetent att döma, mig synes dock, att vid vår ålder det borde hava större intresse att studera det liv, i vilket vi snart skola ingå, än att fördjupa sig i lägre företeelser inom sinnevärlden, den vi snart skall lämna.³⁵¹

International Brain Commission och Academia Neurologica Internationalis

Den vetenskapliga hjärnforskningens början skulle kunna dateras till 1861, då Paul Broca presenterade ett fall inför *Société d'anthropologie* i Paris. Det var en patient med en huvudskada, som hade fått en så svår språkstörning att det enda han kunde säga tydligt var ”tan”. Vid obduktionen hade Broca funnit att patienten hade en skada i den vänstra pannlobens bark. Broca kallade detta aphémi, senare döptes tillståndet om till afasi. Under följande år av 1800-talet och runt sekelskiftet ökande antalet publikationer inom hjärnforskningen kraftigt, men också förvirringen när det gällde terminologi och definitioner.

Vid en internationell kongress för vetenskapliga akademier i Paris 1901 tillsattes därför en kommitté för att utarbeta ett förslag till en gemensam organisation av hjärnforskare. Den schweiziske anatomen Wilhelm His skickade ut en inbjudan till en kongress i London 1904 och bad ett antal kända hjärnforskare att sända in förslag till regler för den nya organisationen, vilket också Henschen gjorde. Gustaf Retzius hade sett förslaget och tyckte det var välskrivet och bra.³⁵²

Den 24 maj 1904 bildades International Brain Commission i London. Henschen, Gustaf Retzius och Svante Arrhenius deltog där som representanter för Vetenskapsakademien. Under de följande åren sammanträdde kommissionen bland annat i Wien 1906 och i Frankfurt am Main 1912. Svenska representanter var då Henschen, Retzius och Israel Holmgren. Tyskland hade sänt flest delegater och representerades bland andra av Ludwig Edinger, Paul Emil Flechsig och Hermann Munk. Från Frankrike kom Pierre Marie och Joseph Dejerine och från Schweiz Constantin von Monakow.

Kommissionens syfte var att söka enas om en gemensam nomenklatur och att underlätta forskningsutbyte mellan de deltagande länderna. Man skulle också kunna utbyta snitt från hjärnor från intressanta fall.

Praktiskt taget allt samarbete upphörde emellertid i och med första världskrigets utbrott, då kommissionens medlemmar hamnade på skilda si-

---

³⁵¹ UUB S. E. Henschen 4, brev från Wilhelm 18/10 1922.

³⁵² UUB S. E. Henschen 11, brev från Retzius och S. E. Henschen 17, brev från His 20/2 och 31/3 1904.

dor i konflikten. Henschen gjorde några försök att ett par år efter krigsslutet återuppliva idén om internationellt samarbete, men tiden var ännu inte mogen för detta. Minnena från krigets grymheter var fortfarande för färska.

Henschen, som ännu i hög ålder var aktiv inom sitt forskningsområde, gjorde ett nytt försök några år senare. Han ansåg att de allmänna medicinkongresserna blivit för stora och att det fanns ett behov av att samla specialintresserade till en egen akademi, i stil med International Brain Commission. Vid 82 års ålder planerade han därför att grunda en internationell neurologisk akademi tillsammans med sina vänner Oskar Vogt och Cécile Vogt Mugnier. 1929 skickade han ut en inbjudan till ett stort antal av sina vänner och bekanta bland hjärnforskarna. I en lista i hans arkiv kan man se att inbjudan gått till 53 forskare, varav de flesta svarat positivt. ”The idea excellent” skrev Harvey Cushing, medan Henschens gamle vän Paul Emil Flechsig var skeptisk, liksom hans mångårige antagonist Constantin von Monakow.

Stämningarna från kriget levde emellertid kvar ännu tio år efter Tysklands kapitulation. Professorn i psykiatri Karl Bonhoffer vid Charité i Berlin uttryckte sin tvekan att ta aktiv del i det internationella samarbetet när han skrev:

Für die freundliche Mitteilung Ihrer Absicht eine internationale Vereinigung von Hirnforschern zu gründen, danke ich Ihnen bestens. Auch ich stehe dem Gedanken sympathisch gegenüber, meine aber, dass wir deutschen Neurologen nach dem Vorgänge während des Krieges und nach ihm gut daran tun, internationalen wissenschaftlichen Gründungen uns zwar nicht zu verschliessen, wenn von anderer Seite an uns herangetreten wird und eine gleichberichtigte internationale Arbeitsgemeinschaft zustande kommt, sie aber von uns aus nicht aktiv zu betreiben [...].³⁵³

Constantin von Economo, professor i psykiatri i Wien, var visserligen positiv till tanken, men han var ändå tveksam att delta eftersom han befarade att Oskar Vogt, som alltid motarbetat honom, skulle få allt för stor makt. von Economo påpekade också att amerikanarna planerade en neurologisk kongress i Bern till 1931. En av huvudpunkterna då skulle bli grundandet av en internationell neurologisk association.³⁵⁴ Varken Henschen eller von Economo fick emellertid uppleva den kongressen.

Tre holländska forskare, Cornelis Ubbo Ariëns Kappers, Bernhard Brower och Cornelis Winkler skrev att de i grunden inte var negativa till en ”Internationell förening för neurologi”, men de ansåg att endast en statlig auktoritet kunde grunda en ”Akademi”. De föreslog i stället ett internationellt *sällskap*, men det skulle inte kunna ersätta den gamla ”Brain commission”. Fortfarande levde många medlemmarna av den gamla kommissionen och en

---

³⁵³ UUB S. E. Henschen 15, brev från Karl Bonhoffer 9/3 1929.

³⁵⁴ UUB S. E. Henschen 16b, brev från von Economo 29/1 1929.

rekonstruktion måste utgå från dessa och även omfatta nya länder såsom Australien, Kina, Sydafrika, Sydamerika o.s.v.³⁵⁵

En förklaring till den negativa inställningen från de holländska läkarna får man i ett brev från neuroanatomen och psykiatern Giovanni Mingazzini:

[...] Die systematische Opposition der holländischen Schule ist leicht begreiflich, da letztere sich unter dem Einflusse Prof. Monakows befindet, der als er von Ihrer Initiative erfuhr, sich beeilte sich selbst an das Haupt der neuen International Brain Commission zu stellen und sich diesbezüglich mit vielen Neuro-Pathologen in Verbindung setzte, allerdings mit fast negativem Resultate. Er muss wahrscheinlich auf Prof. Winkler, der sein alter Anhänger und Bewunderer ist, gewirkt haben und ihn und die anderen Kollegen beeinflusst haben das Révirement zu machen.

Ich hätte wirklich nicht gedacht dass die Bosheit der Holländer so raffiniert sein könne, doch hoffe ich trotz dem dass Ihr Idee nicht untergehen wird.³⁵⁶

Av brevväxlingen mellan Henschen och makarna Oskar och Cécile Vogt framgår att ett stort antal hjärnforskare hade reagerat positivt på förslaget, men efter en tid falnade intresset och det blev ingen akademi. Efter Henschens död grundade emellertid makarna Vogt ett hjärninstitut i Bern och arrangerade den första internationella neurologkongressen 31 augusti till 4 september 1931.³⁵⁷

Elithjärnor

Tanken att studiet av hjärnan skulle kunna komma att öka förståelsen av själslivet var inte ny. Inspirerade av Paul Brocas påvisande av att en skada på ett lokaliserat område i hjärnan medförde afasi bildade en grupp antropologer i Paris 1876 *La Société d'autopsie mutuelle*. Sällskapetets medlemmar skulle dissekera varandra när någon av dem avlidit i hopp om att kunna visa en direkt korrelation mellan hjärnans storlek och utseende och individens karaktär och intelligens. De förkastade tanken på en odödlig själ och hävdade att den döda kroppen bara hade ett värde för vetenskapen. Medlemmarna i sällskapet tillhörde den bildade klassen och inriktade sig således inte enbart på elithjärnor.³⁵⁸

Redan under 1800-talet hade souvenirjägare ägnat sig åt gravplundring för att komma över kranier från berömda personer, som till exempel Emanu-

³⁵⁵ UUB S. E. Henschen 15, brev från Ariëns Kappers, Brower och Winkler 4/4 1929.

³⁵⁶ UUB S. E. Henschen 19, brev från Giovanni Mingazzini 24/4 1929.

³⁵⁷ Holdoff, Bernd: Salomon Henschen's short-lived project of an "Academia Neurologica Internationalis" (1929) for the revival of the International Brain Commission: Documents from the Cécile and Oscar Vogt Archives. *Journal of the History of the Neurosciences: Basic and clinical perspectives*, vol. 20. London 2011, s. 93 - 105.

³⁵⁸ Hecht, Jennifer Michael: *The End of the Soul: Scientific Modernity, Atheism, and Anthropology in France, 1876-1936*. New York 2003.

el Swedenborg och Ludwig van Beethoven. Även seriösa forskare intresserade sig för kranterna från berömda personer för att försöka finna vad som karakteriserade dessa. Allt eftersom hjärnforskningen gick framåt föddes idén att även studera dessa personers hjärnor. Gustaf Retzius hade till exempel undersökt den berömda matematikern Sonja Kovalevskys hjärna, som han ansåg hade ett mera utvecklat parti i ett område som ansågs förknippat med hörsel och musik. Han jämförde den delen av hennes hjärna med motsvarande hos en manlig astronom, där han fann det partiet ännu mera utvecklat. Kovalevskys hjärna var dock av en mera kvinnlig typ med mindre vikt och mindre komplicerad, men redogörelsen för alla vindlingarna upptog ändå 16 sidor.³⁵⁹

När Retzius själv dog sommaren 1919 blev Folke Henschen ombedd att obducera honom i hans bostad Spökslottet. Han togs emot av änkan Anna Hierta, som förde honom till arbetsrummet där Retzius låg. När obduktionen var nästan avslutad kom änkan in igen och sade: ”Doktorn glömmer väl ej att hänga upp hjärnan efter Gustafs metod”? Den innebar att hjärnan skulle hängas upp i ett snöre under arteria basilaris, så att den kunde sväva fritt i formalinlösningen. Hjärnan vägde 1 525 gram och visade på ytan inga tydliga förändringar. Någon mikroskopisk undersökning gjordes inte.

Även Lenins hjärna togs om hand och studerades under många år vid ett speciellt inrättat hjärnforskningsinstitut i Moskva. Det är möjligt att det var inom ramen för International Brain Commission som idén föddes om att medlemmarna skulle utvidga sina studier genom att donera sina egna hjärnor till forskningen.

Professorn i psykiatri i Wien, Constantin von Economo, utgav 1929 en bok med titeln *Wie sollen wir Elitegehirne verarbeiten?* I sin skrift gav han förslag på hur dessa studier skulle organiseras och han bad Henschen om synpunkter. Han ansåg att hjärnforskningen nu gått framåt så mycket att det var dags att börja ägna sig åt elithjärnor och ”Ausnahmsgehirnen”, för att se hur de skiljde sig från övriga hjärnor.³⁶⁰

Henschens egen hjärna sändes i 10-procentig formalinlösning omedelbart efter hans död till gamle vännen Oskar Vogt. Resultatet av undersökningen av den är okänt.

---

³⁵⁹ Retzius, Gustaf: Das Gehirn des Mathematikers Sonja Kovalevsky. Biologische Untersuchungen vol. IX. 1900, s. 1 - 16.

³⁶⁰ UUB S. E. Henschen 16 b, brev från von Economo 28/9 1929.

Hjärtsjukdomar

En professor i invärtes medicin och överläkare på en stor klinik förväntades på Henschens tid behärska hela det stora område som nu är uppdelat i en mängd subspecialiteter. Han skriver själv om ett av dessa områden, hjärtsjukdomarna:

Ett område af den kliniska medicinen, som mycket intresserat mig har varit hjertats sjukdomar.

Då jag som medicine kandidat bevistade obduktionerna, bemärkte vi ofta hurusom den kliniska och patolog-anatomiska diagnosen ej stämde öfverens. Från mitt inträde som klinikchef beslöt jag därför att söka utgrunda orsaken till feldiagnoserna. Vägen var den metodiska kliniska diagnosen, grundad på noggrann och fullständig klinisk undersökning och tillika i hvarje enstaka fall noggrann mikro- och makroskopisk sectionsundersökning. Denna plan fullföljdes under 30 år och först 1916 förelåg mitt arbete derom: *Erfahrungen über Diagnose und klinik der Herzklappenfehler* i tryck.

Under detta arbete ligger ett mångårigt enormt arbete. När jag var färdig lemna Upsala samlades alla Upsalaobservationerna systematiskt och text skrefs. Saken var nästan klar 1899? Men så kommo erfarenheterna från Stockholmsklinikerna, allt måste infogas i det gamla, ett mödosamt arbete; allt omräknas och hösten 1911 var allt färdigt, inlemnades till pristäffling om Alvarengas pris som tillerkändes mig, dock ej utan opposition, tror jag från min förre gynnade underläkare, sedermera uppenbara fiende Prof. Gunnar Forsner.

Resultatet motsvarade ej arbetet och mödan, men skall stå som ett monumentum af flit och klinisk observation. Arbetet omfattar 300 kliniskt och anatomiskt noga beskrifna fall. Särskilda svårigheter beredde mig den makroskopiska beskrifningen af hjertana, ty ofta är frågan svår att besvara: föreligger här en stenos eller insufficiens eller intet verkligt hjertvalvelfel?

Arbetet innehåller en noggrannare statistik och analys än någon före mig gjort samt talrika korrektioner af som man trots fastslagna data.

Kapitlet om segmentationen är ett nytt och originellt uppslag, till stor del ock läran om pulsens form vid olika fel, påvisandet af denna mera beror af arterernas beskaffenhet, af feber, af nefrit o.s.v. än af valvelfelet art – något som ej betonats af förf.

En revy af arbetet skref jag i Hygiea 1916 efter en analys jag lemnat af mitt arbete i Svenska Läkaresällskapet.

Vid mina besök i Berlin 1920 hos Krause³⁶¹ å Charité uttalade han jemte några hans auskultanter – specialister på hjertsjukdomar – sin *beundran* öfver

---

³⁶¹ Henschen syftar säkerligen på Friedrich Kraus, som var professor i internmedicin vid Charité.

detta arbete, och detsamma har sedan uttalats af dessa Charitéläkare till Prof. Jacobæus vid hans besök 1921 (våren) och speciellt af Prof. Leschke (Charité) o. a.³⁶²

Henschen intresserade sig för alla former av hjärtsjukdomar och publicerade ett tjugotal arbeten om till exempel inflammationer i hjärtmuskeln, i endocardiet och i hjärtsäcken.

Henschens intresse för hjärtats storleksförändringar vid olika sjukliga tillstånd ledde honom till att göra en stor experimentell studie av kroppsanssträngningens påverkan på hjärtat 1897 då en stor skidtävling ägde rum i Uppsala. Henschen delade in deltagarna i tre grupper, grupp I innefattade pojkar i åldern 15-16 år (5 km), grupp II pojkar i åldern 17-22 (10 km) och grupp III fullvuxna och vältränade män över 22 år (den sista gruppen tävlade i Falun på ett 25 km långt spår). Med hjälp av en stor stab av medarbetare undersöktes deltagarna omedelbart före och efter loppet. Hjärtstorleken bedömdes med perkussion och auskultation. Dessutom undersöktes urinen och deltagarna vägdes.

Undersökningen visade att hjärtat förstorades av ansträngningen (*överansträngningen* skriver Henschen) hos flera av de yngsta av de tävlande, medan hos de vuxna, vältränade männen ingen förändring noterades. I den yngsta gruppen fick 12 av 14 löpare äggvita i urinen, i mellangruppen fick alla äggvita, men bland de äldsta ingen.

Henschen själv var inte känd för att vara någon skicklig bedömare av hjärtats storlek genom perkussion, det vill säga genom att knacka på bröstorgen. Det framgår också av ett anonymt brev från 1902:

Herr Profect,

innan jag lämnar den goda staden Stockholm skall jag be att få omtala att Herr Henschen synnerligen väl behöfver genomgå en kurs i fysikalisk diagnostik. Lägg särskild vikt på hjertperkussion!

Intresserad f.d. tjenstg.³⁶³

Oskar Hug, läkare vid vinterolympiaden i S:t Moritz 1928 skrev till Henschen och bad om uppgifter om dennes hjärtundersökningar på skidlöpare. Vid olympiaden hade nämligen skidlöparnas hjärtan undersökts före och efter tävlingarna med röntgen, och nu ville Hug ha uppgifter om tidigare hjärtundersökningar som referens i den publikation han förberedde. Hug utgav sedan *Verletzungen beim Wintersport* och *Sportschäden bei Skiläufern*. Henschen skickade honom sina publikationer, som angavs vara de första inom området.³⁶⁴ I motsats till Henschen fann Hug inte ett enda fall av

³⁶² UUB S. E. Henschen 48.

³⁶³ UUB S. E. Henschen 14, anonymt brev. Avsändaren hade tillagt: Många intresserade f. d. tjenstg.

³⁶⁴ UUB S. E. Henschen 17, brev från Oskar Hug 8/3 1928 och S. E. Henschen 18, brev från Kusel, Bündler Heilstätter, Arosa 18/2 1923.

hjärtförstoring efter tävlingarna hos sina olympiska försökspersoner. Tvärtom visade han att hjärtat till och med var mindre omedelbart efter loppet än före, och mindre ju hårdare loppet varit. Hug använde röntgen för att undersöka hjärtstorleken jämfört med Henschens grova perkussionsmetod, vilket kan vara en förklaring. En annan förklaring, som Hug anger, är att deltagarna i olympiaden var så mycket mer vältränade än amatörerna varit 30 år tidigare.³⁶⁵

Förmodligen var det Henschens intresse för hjärtat hos personer som utsatte sig för stora kroppsansträngningar som gjorde att han bad sin tidigare elev, provinsialläkaren i Arjeplog Carl Comstedt om upplysningar om samernas hjärtan. Comstedt svarade att han på uppdrag av Nationalföreningen mot tuberkulos hade undersökt 800 lappar och funnit att de ofta led av emfysem och kronisk bronkit. Som ett bifynd hade han också funnit att många av dem hade förstorat hjärta.

Henschen hade sedan barndomen varit mycket intresserad av kroppsövningar som att vandra, rida, simma eller segla. Han var också mycket intresserad av gymnastik. Detta hans intresse gjorde att han 1915 blev medicinskt sakkunnig i en kommission för gymnastik och sport som tillsattes efter förslag från kronprinsen. På uppdrag av kommissionen skrev Henschen en skrift om hjärtat vid ansträngning och överansträngning där han sammanfattade andras och egna undersökningar. Speciellt betonade han riskerna för yngre och svagare individer. Läkarövervakning var speciellt viktig vid mera krävande tävlingar, till exempel maratonlopp.

---

³⁶⁵ Referat i Canadian Ski Annual. 1932, s. 44.

Striden om Medicinalstyrelsen

Salomon Eberhard Henschen engagerade sig ofta i samhällsdebatten och skrev ibland insändare till tidningarna, oftast i Nya Dagligt Allehanda. 1898 skrev han under rubriken *Före chefbytet på Medicinalstyrelsen*:

Det är med spänd väntan och icke utan en viss oro, som den svenska läkarekåren i dessa dagar afvaktar utnämmandet af en ny chef för Medicinalstyrelsen. Valet är betydelsefullt icke blott för kåren själf, utan för hela landet. Kåren, och i synnerhet den yngre delen däraf, som går ut i sitt kall rustad på ett tidsenligt sätt för att kämpa mot sjukdom och död, undrar om den i Medicinalstyrelsens blifvande chef skall finna det stöd den så väl behöfver i sin kamp, om denne skall hafva ögat öppet för tidens kraf och i praktiken tillämpa tidsenliga åskådningar, eller om han ska trampa i de gamla spåren. Och landet frågar sig med en viss oro, om den högsta ledningen skall komma i en hand, som förstår att vinna det förtroende, som vårt folk så gärna skänker en god administration, och den auktoritet vid utöfvandet av sitt ansvarsfulla kall, som är nödig för en tidsenlig utveckling af den allmänna helsovården, fällandet af domar m.m.

Vad man väntar af medicinalstyrelsens chef?

Det är emellertid stora fordringar som måste ställas på chefen för Medicinalstyrelsen. Intet af de andra högre centrala ämbetsverken torde hafva under sig en kår, som på en gång till följd af sin uppfostran bland sig innesluter medlemmar med så utvecklade allmän- och fackbildning, och tillika på grund af sitt kall och sin ställning är så känslig för ingrepp och gent emot allmänheten intager en så ömtålig ställning. Chefskapet kräfver därför af sin innehafvare icke endast en hög allmän bildning och öfverlägsen utbildning i medicinens grenar, utan ock en ovanlig takt och finkänslighet, särskilt vid utöfvandet af den disciplinära myndigheten och när det gäller åtgörande, de största som de minsta, mot någon af kårens medlemmar.

Chefen för Medicinalstyrelsen skall handlägga alla möjliga frågor, som beröra medicinens olika grenar; han skall känna till läkarens alla uppgifter; han måste själf hafva handhaft olika befattningar för att kunna fatta ställning och förstå tankegången hos dem han är satt till chef öfver. Men icke endast i administrationen kräfves hans duglighet. I samma mån den medicinska vetenskapen fortskrider – och denna vetenskap utvecklas med utomordentlig snabbhet – ställs nya kraf på chefen, och han måste därför ega den höga grad af allmän medicinsk bildning, att han förmår fatta eller åtminstone ana sig till hvarje ny tidssträfvande och i nödfall sätta sig in i detaljerna af de ofta svåra frågor af olika art inom medicinens område, hvilka komma under hans domvärjo.

Den uppmärksamme betraktaren af det senaste årtiondets händelser inom vår medicinska värld skall lätt finna slående illustrationer till nödvändigheten

af att chefen för Medicinalstyrelsen besitter alla dessa egenskaper, och särskilt är det lätt att finna hurusom åsidosättandet af fackmässig handläggning af ärenden och brist på tidsenlig åskådning och initiativ varit egnade att hos läkarekåren och allmänheten beröfva Medicinalstyrelsen åtskilligt af det förtroende den så väl behöfver.

Det fanns en tid, då läkarekonsten i viss mån kunde identifieras med receptskrivning, då hörde ock apoteksärenden till de viktigaste föremålen för Medicinalstyrelsens omsorger. Det var anledningen till att man kunde kalla kemie professorer till generaldirektörer för detta verk, och utan tvifvel hafva dessa gjort gagn genom nödig reformering af våra apotek. Men om någon af de medicinska disciplinerna numera står i utkanten af det medicinska området, så är det kemien och särskilt apotekskemien. Af principiella skäl är det önskvärdt, att den lediga platsen nu ej besättes med en af landets kemister, huru framstående dessa än kunna vara i sitt fack, och detta är numera dess mindre behöfligt efter anställandet af rättskemist och sedan generaldirektören ej mer plägar i egen person inspektera apotek.

Den bildning, som dermed numera i främsta rummet kräfs af chefen, är, som sagdt, den allmänna medicinska bildning att han kan följa med läkarekonstens utveckling och ega blick för de nya kraf, som förändrade åskådningar ställa på den högsta ledaren af rikets helso- och sjukvård. Ingen annan än hygienikern eller läkaren, som själf uppleft, helst i olika befattningar, läkarekallet bör därför kunna komma ifråga vid platsens besättande.

Vi hafva ej för afsigt att här söka angifva – och kunna det för öfrigt ej heller – hvar en ny generaldirektör bör sökas, men hafva endast ansett oss böra, om ock i största allmänhet, erinra om de stora uppgifter som vänta honom.³⁶⁶

Henschen framhöll vidare att det var nödvändigt att reformera Medicinalstyrelsens sätt att arbeta. Utvecklingen var så snabb, att man inte kunde vänta sig att chefen skulle kunna behärska hela det medicinska fältet. Det var därför nödvändigt att han vid sin sida skulle ha sakkunniga på olika delar, såsom till exempel rättsmedicin, hygien och veterinärmedicin. Han skrev:

Det så kallade Norbergiska målet [se följande kapitel] visade att det inte var möjligt för en tjänsteman som inte på åratals sysslat med medicinsk praxis eller vetenskap att känna igen en sjukdom, så sällsynt och egendomlig som den avlidne av sakkunniga ansågs lida av.

Hade nämnda fall inte remitterats till Lunds medicinska fakultet, utan till Karolinska institutet eller till Uppsalas medicinska fakultet hade utlåtandet av allt att döma blivit ett annat.

Någon replik på Henschens inlägg verkar ej ha publicerats, men Nya Dagligt Allehanda återkom i en osignerad artikel den 5 mars med nya argument för en omorganisation och att någon ny chef inte skulle tillsättas förrän omorganisationen var gjord. Den nye chefen måste ju veta vad han skulle vara chef för ”ty att sätta en ny klut på ett gammalt kläde har af ålder ansetts opraktiskt”. Artikeln betonade att Nils Johan Berlin, som var generaldirektör 1877-1883, hade stor kompetens och behärskade hela det stora medicinska

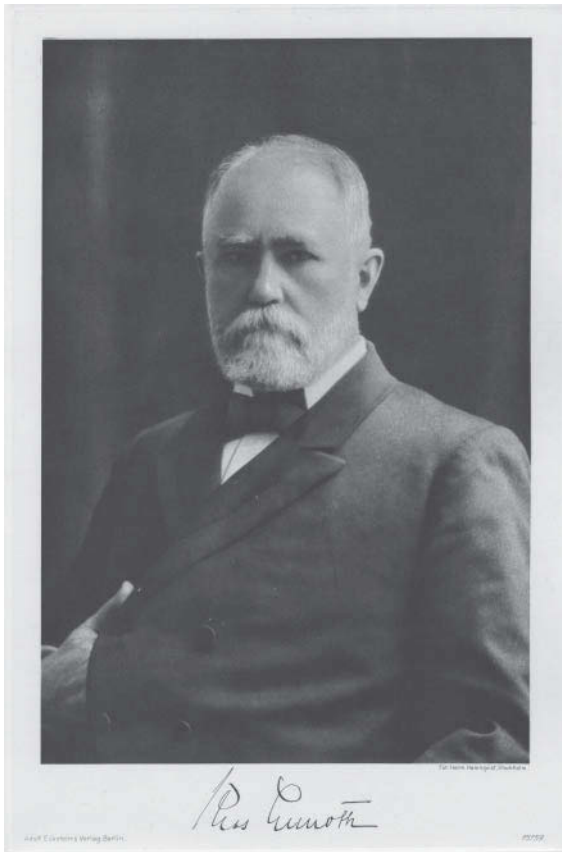
---

³⁶⁶ Nya Dagligt Allehanda 18/2 1898.

fältet, men skrev om hans efterträdare August Almén (chef 1883-1898) endast ”att han i Första kammaren 26 februari yttrat sitt stora misstroende till gagnet av ökad sakkunskap i Medicinalstyrelsen och därigenom uteslutit sig själv ur omorganisationsarbetet”.

Almén nämns inte vid namn, men det måste vara han som avses med ”kemiprofessorer”. Henschen hade sedan tidigare fattat agg till Almén och skrev om honom: ”den okunnige, snåle Gen. Dir. förföljde mig ss. efter min skrift om: *Huru skola vi rusta oss mot koleran?*” Det var inte bara Henschen som ansåg honom snål. Enligt dödsrunorna när Almén dog 1903 hade hans popularitet inom läkarkåren betänkligt rubbats genom hans starka sparsamhetsnit. Slutet på hela affären blev att Henschens studiekamrat och vän Klas Linroth först utsågs till tillförordnad generaldirektör och från den 1 oktober 1898 till ordinarie chef. I vilken mån Henschens agerande bidrog till detta är svårt att veta, Linroth var så välmeriterad att han inte behövde det stödet.

Figur 62. Klas Linroth. Foto Herman Hamnqvist Stockholm. Kart- och bildenheten, ID 13815, UUB.

Norberggrättegången

Det så kallade Norbergmålet vid Gävle rådhusrätt 1896-1897 väckte mycket stor uppmärksamhet i hela landet.³⁶⁷ Predikanten Johan Petrus Norberg anklagades för att ha tagit livet av sin piga Johanna (Hanna) Lennström.

Hanna hade under de senaste åren ofta klagat över huvudvärk och hon hade under det sista året också fått anfall av vamsinne och av plötsligt påkommande krampanfall, då hon störtat handlöst till marken i en slags kullerbytta, så att hon alltid fallit på vänster sida och aldrig skadat ansiktet. Torsdagen den 4 juni 1896 hade Hanna varit med familjen ute vid deras lantställe. Hon hade då velat resa hem till Gävle och begivit sig på väg hemåt. Norberg följde också med. På vägen hade hon fått ett av sina vanliga utbrott av vamsinne och fem gånger handlöst kastat sig mot marken och vid det sista fallet blev hon liggande död med huvudet mot en sten, som var nerblodad.

På grund av de skador kroppen hade gjordes en rättsmedicinsk obduktion som visade ett flertal sår över vänstra örat. Det fanns också en fraktur med inpressning av benfragment i hjärnan, vilken framkallat döden.

Norberg häktades av Gävle rådhusrätt på sannolika skäl misstänkt för att ha bragt Hanna Lennström om livet. Detta väckte ett oerhört uppseende eftersom Norberg åtnjöt ett mycket gott anseende både i Gävle och runt om i landet som en synnerligen uppburnen och eftersökt predikant.

Åklagaren begärde att Medicinalstyrelsen skulle yttra sig i målet. Den bad 14 september 1896 om ett yttrande från medicinska fakulteten i Lund, som tillsatte en kommitté med professorn i rättsmedicin Hans Bendz som ordförande och uppdrog åt denne att formulera fakultetens svar. Det avgavs 29 maj 1897 och utmynnade i följande slutsatser:

[...] att Fakulteten visserligen icke anser sig kunna förneka möjligheten af, att samtliga å Johanna Charlotta Lennströms döda kropp iakttagna skador, åtminstone sedda hvar och en för sig, kunna hafva uppkommit därigenom att Lennström störtat till marken och därvid med hufvudet träffat därstädes befintliga stenar; men att brottet å fingrarna icke kunnat hafva tillkommit vid 'kullstörtandet' på sätt och under omständigheter tilltalade Norberg uppgifvit.

Fakulteten ansåg att de skador som ledde till Hannas död kunde hon inte ha tillfogat sig själv, utan de hade tillfogats av en annan person. Medicinalsty-

---

³⁶⁷ Landsarkivet i Härnösand: Gävle stad, Rådhusrättens och magistratens arkiv AII d: 7 - 8.

relsens ordförande August Almén ställde sig bakom fakultetens åsikt, vilket föranledde åklagaren att yrka att Norberg skulle fällas för mord.

Norbergs advokat inkallade som vittnen professorn i rättsmedicin Algot Key-Åberg och professorn i nervsjukdomar Frithjof Lennmalm, vilka båda hävdade att Hannas sjukdomsbild tydde på att hon hade lidit av epilepsi.

Även Salomon Eberhard Henschen ombads av försvaret att yttra sig om Hannas sjukdom och sättet hon dog på. Han skrev i sitt utlåtande 9 juli 1897, att allt tydde på att Hanna led av en sjukdom i innerörats båggångar, som kallas Menières sjukdom. Redan 1884 hade Henschen beskrivit det första fallet av Menières sjukdom i Sverige. Att patienten vid ett anfall kunde rote- ra i luften, så att hon när hon föll alltid landade på samma sida tydde på att hon led av den sjukdomen. Han angav att det finns ett status menièreus, analogt med status epilepticus, i det att patienten oupphörligt angreps av yrselanfall. I Hannas fall ansåg han att det förelåg vad han kallar epilepsia procursiva, då patienten ofta springer rakt fram eller i cirkel med egendomliga språng och rotationsrörelser. Hans slutsats var att Hannas sjukdom ledde till det olyckliga fallet mot en sten och att Norbergs uppgifter måste anses vara sanningsenliga.³⁶⁸

Även Edward Clason ombads yttra sig. Han var professor i anatomi i Uppsala, men undertecknade sitt utlåtande från den 10 augusti 1897 som tillförordnad examinator i rättsmedicin. Han stödde Lennmalms och Henschens uppfattning. Alla tre riktade allvarlig kritik med den utredning som gjorts vid medicinska fakulteten i Lund och mot Medicinalstyrelsens beslut i frågan.

Den 15 september 1897 avkunnades dom i det uppmärksammade målet. Norberg frikändes helt från ansvar för Hanna Lennströms död. Svea hovrätt fastställde sedan rådhusrättens dom.

Den kände frikyrkomannen Paul Peter Waldenström³⁶⁹ skrev i en amerikansk tidning:

[...] När man öfverblickar allt detta, har man svårt att värja sig för den tanken, som tycks mogna allt mer och mer bland allmänheten, att hela detta sorgliga mål icke är annat än ett *religionsmål*, der det gällt att gifva den andliga, frikyrkliga rörelsen i vårt land ett riktigt krossår.³⁷⁰

Även Henschen, som ansåg att hans utlåtande varit avgörande för frikännandet, publicerade en tidningsartikel [i Stockholms Dagblad], vilket föranledde

---

³⁶⁸ UUB S. E. Henschen 48. Menières sjukdom yttrar sig som yrsel, susningar i öronen och hörselnedsättning. Sjukdomen förknippas numera inte med epilepsi på det sätt Henschen gjorde. Henschen skriver långt senare i sina minnesanteckningar att professorn i rättsmedicin Algot Key-Åberg var totalt okunnig om Menières sjukdom, trots att han också var specialist i öron-näsa-halssjukdomar.

³⁶⁹ Predikanten Johan Peter Norberg skrev senare förordet till N. P. Olléns levnadsteckning över Waldenström, som varit lektor i Gävle (Stockholm 1917).

³⁷⁰ Citerad i Tidningen Kalmar 11/9 1897.

Waldenström att skriva till honom att hans artikel hade väckt en *ofantlig* sensation:

Gud skall till sist hafva de rättfärdigas rättfärdighet fram i ljuset, o en rättfärdigare människa än Norberg finnes icke i Gäfle. Det är en sällsynt fläckfri karaktär alltifrån ungdomen, och den barmhärtighet han under lång tid, under mycken oro o många bekymmer visat den aflidna tjänarinnan, har varit nästan exempellös.³⁷¹

---

³⁷¹ UUB S. E. Henschen 13, brev från Paul Peter Waldenström 7/8 1897. P. P. Waldenström var bror till Johan Waldenström, Henschens lärare, som dog innan han hann tillträda professuren i invärtes medicin i Uppsala.

Alkoholfrågan

Den svenska nykterhetsrörelsen växte fram under 1800-talet. Alkoholen hade debatterats även tidigare och olika förbud mot hembränning hade prövats. Gustaf III införde ett statsmonopol på brännvinstillverkning. År 1800 modifierades brännvinslagen så att det blev tillåtet med viss husbehovsbränning. 1810 frigavs brännvinsbränneriet helt och konsumtionen nådde 1829 en höjdpunkt med 46 liter per år och individ.

Det utbredda missbruket av alkohol gjorde att prästen Peter Wieselgren och läkaren Magnus Huss tog upp kampen mot alkoholismen till debatt. Salomon Eberhard Henschens far arbetade som riksdagsman också mot alkoholmissbruk, men barndomshemmet var inte absolutistiskt. Som läkare märkte Henschen vilka skador alkohol kunde förorsaka i olika organ och började, med anslag från riksdagen, hålla föredrag om alkoholfrågor runt om i landet tillsammans med professorn i patologi vid Karolinska institutet Curt Wallis. Han ansåg att ett absolut förbud mot alkohol skulle leda till större skador genom att det skulle ge spritsmugglarna fritt spelrum. Ofta höll han flera föredrag samma dag i närbelägna orter. Han föreläste alltid utan manuskript, i allmänhet i två timmar. Den kände läkaren Ivan Bratt skrev i tidningarna att Henschen genom att hålla flera föredrag i följd tjänade alltför mycket pengar på en dag.

Direktör August Ljunggren svarade emellertid:

Henschen är den föreläsare som vi tjänar mest på! ett värdigt svar av den sedermera mångårige direktören i Systembolaget, der han säkert med Figaro och barberaren vid sin avgång, då det började osa hett om Systemet, då det var fullständigt fallfärdigt, kunde sjunga: 'jag samlar högar, jag samlar högar av bara guld'.³⁷²

Henschen ansåg att pilsner i måttliga mängder var nyttigt och han gjorde också upp listor över olika viners nyttighet eller skadlighet (för magen). Brännvin däremot rekommenderades endast i form av en sup till maten vid

---

³⁷² UUB S. E. Henschen 49, minnesanteckning 9/12 1928. August Ljunggren var förbudsivrare och direktör för Centralförbundet för nykterhetsundervisning. Liksom Henschen var han en svuren fiende till Brattssystemet. Ivan Bratt var verkställande direktör för Aktiebolaget Stockholmssystemet 1911 - 1922, vars aktier köptes in av staten när Vin & Spritcentralen bildades. Han var sedan verkställande direktör för Vin- och Spritcentralen 1923 - 1928 för att sedan bli chef för Svenska kullagerfabriken i Frankrike. Syftningen i citatet är något oklar, men det bör vara Bratt som avses med direktören för Systembolaget.

dålig mage. Först på gamla dar kunde det hända att han själv tog en sup av det skålet.

Enligt Henschen själv samlade hans föredrag stora skaror av entusiastiska åhörare. Alla var dock inte lika nöjda. Älvsborgs läns landsting skulle anslå 500 kronor till en nykterhetskurs i Trollhättan, vilket provinsialläkaren i Borås, August Charlès protesterade emot. Han kritiserade i lokaltidningarna både professor Curt Wallis och Henschen för vad de sagt på sina föreläsningar i Borås. De var välbesökta med mellan 800 och 1 000 åhörare. Charlès huvudargument var att Henschen hade föreläst om prostitution, vilket var särskilt skamligt eftersom det fanns flickor i publiken (Henschen har antecknat *en flicka* i marginalen av tidningsurklippet).

Svenska Dagbladet mottog vad de kallade ”ett beskt inlägg från den kände vetenskapsmannen S. E. Henschen med anledning av dr Charlès felaktiga uppgifter om nykterhetskursen i Borås”:

I anledning härav [Charlès uppgifter] får jag beklaga, att ni härigenom vilselett de av landstingets ledamöter, som ej voro närvarande. Min föreläsning handlade ej om prostitution (därom har jag *aldrig* föreläst), utan såsom programmet riktigt angav ’om äktenskapets ingående ur hygienisk synpunkt’.

Det handlar om ett viktigt socialt spörsmål, nämligen om rasens degenera-tion, som blir en följd av att alkoholister, tuberkulösa och syfilitiska personer obetänksamt ingå äktenskap. [...]

Endast ni, herr doktor, fattar ej, att kampen mot alkoholismen och de med den sammanhörande veneriska sjukdomarna och tuberkulosen bör understöd-jas. *Och ni har nog förvärvat er en herostratisk ryktbarhet, föga värdig en god och upplyst läkare, enär ni vilselett Älvsborgs landsting genom felaktiga uppgifter och därigenom motverkat en god sak.*

*Stockholm 25 sept., 1908.*³⁷³

Charlès sade inför landstinget att Henschens föredrag inte hade där [på nykterhetskursen] att göra och yrkade på avslag på ansökan om pengar, vilket också blev landstingets beslut med 50 röster mot 24.

Tre folkskoleinspektörer angrep i en skrivelse till domkapitlet i Lund Centralförbundet för nykterhetsundervisning för att bedriva antireligiös och samhällsomstörtande propaganda. Den religiösa neutraliteten skulle ha kränkts på en kurs i Landskrona av professor Henschen (som betecknas som högerman, det samhällsomstörtande svarade vänstermannen Wallis för). Henschens föredrag visade en utpräglad materialistisk åskådning. Han ska ha bestritt Jesu Kristi ord: ”Af hjärtat utgå onda tankar”. Henschen hade menat att tankar utgick från hjärnan.³⁷⁴

En Joh. Wintzell kritiserade också Henschen:

---

³⁷³ Svenska Dagbladet 27/9 1908.

³⁷⁴ Dagens Nyheter 24/1 1911.

Professor Henschens föreläsning öfver alkoholens fysiologiska verkan torde ha gett någon behållning åt en mycket ringa del af det 116 personer stora auditoriet. Det synes mig att ämnet öfverhuvud ej lämpar sig för popularisering. Ett auditorium, som ej är närmare förtroget t.ex. med pankreas anatomi och fysiologi, kanske ej ens vet hvad pankreas är för slag, kan ej ha någon nytta av att höra hur pankreas och dess funktioner förändras under alkoholens inflytande. De många, förmodligen intressanta preparaten, som visades kunde endast en del av åhörarna komma åt att se – och jag undrar hur många af dessa som förstodo hvad de sågo.³⁷⁵

Enligt Folke Henschen demonstrerade föredragshållarna i avskräckande syfte anatomiska preparat, som visade alkoholens fördärliga inflytande på blodkärl och lever. Den demonstrerade kroppspulsådern kom dock från en grav syfilitisk aortit och skrumplevern en posthepatitisk cirrhos. Folke tyckte det spelade mindre roll, avsikten var god och effekten slående.³⁷⁶

Figur 63. Curt Wallis. Bild ur *Sabbatsberg 111 år*, Stockholm 1990.

Journalisten och vänsterpolitikern Ture Nerman träffade Henschen vid ett av dessa föredrag och skrev i sina minnen:

Ännu ett minne från journalistären i Sundsvall rör nykterhetsfrågan, som var och är mej en hjärtefråga. 1913 höll Centralförbundet för nykterhetsundervisning en kurs i stan med landets främsta föreläsare, och den refererades på väldiga utrymmen i Nya Samhället, så utförligt jag orkade följa med utan stenografi, delvis fick vi också manuskripten till låns. Efteråt utgav Nya Samhället föreläsningarna i ett litet referathäfte. Alla utom professor Salo-

³⁷⁵ UUB S. E. Henschen 45.

³⁷⁶ Sabbatsbergs sjukhus 111 år. Stockholm 1990 s. 203.

mon Henschens. Han var en bitvarg och blev ovettig, när jag vördsamt frågade honom.³⁷⁷

Henschen betonade framför allt de skador som missbruk av alkohol gav upphov till i lever, njurar och nervsystem. Han talade också om alkoholsuget hos kroniska alkoholister. Han kom då på kollisionskurs med Ivan Bratt, som förnekade att det fanns någon kronisk alkoholism, utan i stället hävdade, enligt Henschen, att alkoholhungern kunde botas på åtta dagar.

Vid ett föredrag i Köping 1912 hade Henschen helt i korthet betecknat Bratts skrift *Alkoholen och Samhället* såsom ur vetenskaplig-medicinsk synpunkt ovederhäftig och underhållig, vilket föranlett denne att skriva en artikel i Dagens Nyheter som Henschen kommenterade så här:

Att inlåta mig i diskurs eller tidningsfejld med en person [Bratt], som besvarar *objektiva* argument med *personliga*, såsom att motståndaren saknar förmåga eller intelligens att fatta hr Bratts idéer eller ej taga reda på dem – det kan ej falla mig in.³⁷⁸

Henschen (och flera andra) kritiserade synnerligen skarpt den läkarkommitté med Bratt som ordförande, som utarbetat ett förslag till alkoholpolitik. Han beskyllde denne för att ha vilselett kommittén. Det underlag kommittén byggde sina förslag på var underhålligt. Bratt beskyldes också för ”planmässig förvanskning” och ”ovetenskaplig och tendensiös framställning”.³⁷⁹

Henschen ansåg att man borde uppfostra det svenska folket till att använda svagare drycker. Han föreslog att alkoholhalten i spriten successivt skulle minskas varje år med en hel eller halv procent, så att folket skulle vänja sig med allt svagare alkohol och därmed så småningom kunna nöja sig med ett gott öl. Den nutida generationen av alkoholister är det enligt Henschen föga hopp om. Allt eftersom de dör bort bör de unga fostras till sundare idéer och vanor och när de växer upp inte bjudas på starkare drycker.³⁸⁰

Läkarekommittén hade föreslagit att missbrukare skulle kunna interneras efter beslut av särskilda nykterhetsnämnder med biträde av en särskild alkoholläkare i varje kommun. Henschen ansåg att det var omöjligt att inrätta sådana nämnder i hela landet och att det bara skulle leda till förseningar av behandlingen. Han pläderade för att alkoholisterna i stället skulle placeras på åkerbrukskolonier på isolerade öar, där inga stora kostnader skulle uppkomma för att hindra dem att rymma. De skulle kunna bidra till att täcka kostnaderna genom sitt eget arbete. En sådan koloni fanns på Kurön – Hoppets ö –

---

³⁷⁷ Nerman, Ture: Allt var rätt, minne och redovisning. Stockholm 1950, s. 42. Föredraget i Sundsvall ägde rum den 8/2 1913 och Henschen talade om *Alkoholens inverkan på hjärtat och blodkärnen*.

³⁷⁸ Dagens Nyheter 31/12 1912.

³⁷⁹ Templaren 23/11 1913.

³⁸⁰ Nya Dagligt Allehanda 1/11 1913.

i Mälaren genom Frälsningsarmens försorg och en annan fanns i Floda i Härjedalen.³⁸¹

Bratt fick stöd för sin idé med en bok, där alkoholinköpen skulle antecknas, så att man kunde se hur mycket var och en drack, så att ingen kunde få för mycket. Systemet vann politikernas gillande och infördes som det så kallade Brattsystemet. Enligt Henschens uppfattning blev därmed alkoholfrågan en politisk fråga och många av politikerna steg, genom att fånga upp de absolutistiska strömningarna, högt på den politiska karriären. Till dessa räknade Henschen Hjalmar Branting och andra socialister, som blev absolutister och kom till makten med hjälp av nykteristerna. När de själva blivit statsråd eller excellenser och kommit till makten, kastade de av sig masken och var inte längre absolutister.³⁸²

Som professor utarbetade Henschen tillsammans med Johan Gustaf Edgren, Frithjof Lennmalm och psykiatriprofessorn Bror Gadelius Karolinska institutets yttrande över *Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande om Förslag till lag om behandling av alkoholister*.³⁸³ I yttrandet önskade institutet en skärpning av kommitténs förslag, så att den som var hemfallen åt dryckenskap och utsatte sin familj för uppenbar vanvård skulle kunna interneras, även om inte verklig nöd ännu uppkommit, som kommittén menade krävdes för omhändertagande. Den nya lagen, som antogs 30 juni 1913, tog till stor del hänsyn till institutets åsikter.

Henschen utarbetade också ett förslag till en nykterhetsrörelsens högskola i Stockholm. Förslaget skulle diskuteras vid en konferens vid "Bureau international contre l'alcooholisme" i Lausanne. Förslaget godkändes och under-tecknades av ett stort antal in- och utländska vetenskapsmän.³⁸⁴

I Sverige var emellertid många negativa till detta, bland andra professorerna Ulrik Quensel i Uppsala och Gustaf Santesson i Stockholm som menade att det fanns viktigare behov att fylla än en högskola. Henschen kritiserade Quensel för att vara motsägelsefull och vilseledande och påpekade också att denne hellre ville ha pengar till ytterligare en professur i Uppsala. Om Santesson skrev han:

På karakteristiskt sätt ger prof. S. liksom Q. en amper eloge till planen och hälsar ock med glädje att forskning å detta fält upptages. Af dessa premisser sluter han att vi ej böra sätta planen i verket, utan *först* måste tänka på nykterhetsvårdshus och internering af alkoholister och prof. Santesson erinrar för effektens skull om de hemskaste dåd – nedslaktning af kvinnor och barn. [...].

³⁸¹ Henschen, S. E.: I alkoholfrågan. Granskning av Läkarekommitténs skrift *Alkoholen och samhället*, 1913.

³⁸² Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 95 - 96.

³⁸³ Liljestrand, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska Institutets historia 1910-1960. Stockholm 1960, s. 64.

³⁸⁴ Morgonbladet 6/9 1911.

Ja, med sådan argumentation kan man hindra nya utgifter till hvarje god sak. Samma skäl kunna ju åberopas mot förslaget att ge 10 000 kronor till vetenskapliga undersökningar, som prof. S. och prof. Q begärt.³⁸⁵

Henschen skrev besviket att planen revs sönder i Sverige men genomfördes i utlandet; den svenska avundsjukans spel. I den folkomröstning om rusdrycksförbud i Sverige som genomfördes 1922 engagerade sig inte Henschen aktivt.

---

³⁸⁵ Svenska Dagbladet 15/9 1911. Här hamnade Henschen och Santesson på motsatta sidor, trots att Santesson var ordförande i antiförbudsföreningen "Landsföreningen för nykterhet utan förbud".

Om äktenskapets ingående

Salomon Eberhard Henschen var ordförande i Svenska Läkaresällskapet 1903-1904. Som traditionen bjöd höll han ett högtidsföredrag när han avgick den 4 oktober 1904. Som ämne för sitt föredrag hade han valt att tala *Om äktenskapets ingående från hygienens och läkarens synpunkt*.³⁸⁶

Henschen började med att påpeka att den snabba utvecklingen av naturvetenskaperna och speciellt medicinen hade gett läkarna nya ansvarsområden. Från att tidigare haft individens behov av hjälp vid sjukdom och skador som främsta uppgift breddades läkarens ansvar nu till att omfatta den viktiga frågan om släktets och samhällets sunda tillvaro, dess hälsa och bestånd ur hygienisk synpunkt. Hygieniska åtgärder har bidragit till att minska risken för sjukdomar och lett till ett ökat välbefinnande och förlängt liv. Ett område, som tidigare hade varit undantaget från intrång av den moderna medicinen, även om det var av stor betydelse, var äktenskapet. I alla länder, sedan uråldriga tider, har äktenskapet reglerats av detaljerade bestämmelser och föreskrifter ur juridisk och social synpunkt, medan däremot de medicinska och hygieniska aspekterna inte beaktats.

Henschen uppgav, att han som läkare många gånger haft så trista erfarenheter av att mannens eller kvinnans sjukdomar eller sjukdomsrisker uppenbarats först när det var för sent, det vill säga när paret redan gift sig. Han frågade: vilka hygieniska garantier bör och kan individen och samhället ställa upp för äktenskapets ingående? Hos andra folk förekommer det att föräldrar och familj väljer vilken en person ska gifta sig med, men han ser det som ett stort framsteg att, som i Skandinavien, individen – och särskilt kvinnan – har rätt att avgöra detta. Mer och mer börjar det emellertid erkännas att det inte bara är en fråga om privaträtt, utan också att samhället och staten har en viss rätt att se till att äktenskapets ändamål inte förfelas. Det gäller särskilt med hänsyn till avkomman, som samhället i många fall måste ta vård om, när föräldrarna inte klarar detta. Många äktenskap blir olyckliga och ödelagda genom sjukdom inom familjen och barnen blir lidande genom sjukdoms- arv eller infektioner.

Lungtuberkulos är kanske den viktigaste av alla sjukdomar. Risken för att en person med tuberkulos i ett äktenskap ska smitta sin partner är mycket stor. Den berömde läkaren Rudolf Virchow varnade energiskt för äktenskap

---

³⁸⁶ Henschen, S.E.: Om äktenskapets ingående från hygienens och läkarens synpunkt. Hygiea 1904, s. 1067 - 1097.

om endera parten hade tuberkulos. Han hade sett att prostata ofta drabbades av tuberkulos, eller att kvinnan vid havandeskap och amning gick under i sjukdomen, en erfarenhet som Henschen också gjort.

Henschen hade dock ibland sett att tuberkulos kunde ta en gynnsam vändning hos förmöget folk, som kunde sköta sig bättre i äktenskapet. Den obemedlade kroppsarbetaren däremot, vars enda kapital var hans hälsa, måste energiskt varnas för att ingå äktenskap om han själv eller hans tilltänkta lider av tuberkulos. Fattigdom och elände följer snart den kortvariga glädjen.

Hjärtssjukdomar, även latent, kan redan efter äktenskapets ingående bli farliga. För mannen kan könsumgänget innebära en fara eftersom det ökar blodtrycket och för kvinnan innebär havandeskap och förlossning stora risker om hon har hjärtfel. Hjärtfel går också, enligt Henschen, i arv, varför det är viktigt med läkarundersökning före äktenskapets ingående.

Sockersjuka är ofta i det initiala stadiet oupptäckt och förbises ofta. Eftersom prognosen är mycket dålig i de utvecklade fallen betonar Henschen den stora betydelsen det har att upptäcka sjukdomen före äktenskapet. [Henschen höll sitt föredrag nästan 20 år före upptäckten av insulin].

Henschen säger också att alla läkare är ense om, att ingen bör gifta sig som har en utbildad njursjukdom. Endast en läkare kan avgöra om äggvita i urinen kontraindicerar ett äktenskap eller inte.

När det gäller blodsjukdomar som anemi och kloros³⁸⁷ ställer sig äktenskapet olika, allt efter kontrahenternas förmögenhetsvillkor. Kloroanemiska flickor som gifter sig och får bättre ekonomiska villkor, kan tillfriskna och bli blomstrande mödrar, medan arbetarkvinnorna i äktenskapet får ett ökat arbete. Redan efter första eller andra barnsängen blir de lätt offer för en allmän svaghet, som gör äktenskapet och hela livet till en börda.

När det gäller fallandesot så fanns det sedan 1757 förbud mot äktenskap, men enligt Henschen tillämpas lagbudet inte så ofta. Epilepsi anges av honom vara i hög grad ärftlig, och graviditeten ökar också risken för anfall. Läkarens uppgift är att avgöra om det rör sig om äkta epilepsi eller till exempel hysteri eller neurasteniska tillstånd.

Uppträdandet av sinnessjukdom inom äktenskapet betecknade Henschen som en av de största olyckor, som kan träffa familjen. Läkarens uppgift är därför synnerligen viktig om han rådfrågas före äktenskapet. Finns psykos inom familjen är det angeläget att en erfaren psykiater tillfrågas, speciellt med hänsyn till den stora ärftligheten.

De veneriska sjukdomarna är mycket vanliga och får de mest ödesdigra följderna inom äktenskapet. Särskilt från kvinnornas läger har rop höjts, att mannen ofta samvetslöst ingår äktenskap, fast han är fullt medveten om sin sjukdom och orsakar sin hustru stort elände genom att han smittar henne.

---

³⁸⁷ Kloros eller bleksot var en vanlig diagnos i slutet av 1800-talet, som försvann på 1920-talet. Den drabbade framför allt flickor från medel- eller överklass, som blev trötta, bleka och apatiska.

Detta rop kan och bör ej nedtygas. Sådana olyckor måste förekommas, familjens och statens väl fordrar att något görs.

När det gäller syfilis är öppna infektioner mycket farliga, men ibland är manifestationerna så oansenliga att de kan vara svåra att upptäcka. I alla ovissa fall gör läkaren klokt i att anse patienten farlig och definitivt avråda från äktenskap. Gonorrhé, som tidigare har framstått som ofarlig, har med ökande kunskap visat sig ha lika stor betydelse som syfilis. I många fall har den ödelagt äktenskapet genom äggledarinflammationer, ledsjukdomar eller genom att angripa hjärtklaffarna. Ett nyfött barn kan också drabbas av inflammation i hornhinnan med efterföljande blindhet. En läkarundersökning före äktenskapet är därför nödvändig i alla misstänkta fall.

De sjukdomar, som den ena eller bägge parterna i ett äktenskap är behäftade med, hotar inte bara dem själva, utan också barnen. Antalet underhaltiga, i kroppsligt och andligt hänseende misslyckade individer i samhället är oroväckande stort. De är odugliga att fylla en medborgares plikter, och är en börda för samhället, ett hinder för dess utveckling.

Inte sällan gallrar naturen själv ut dessa degenererade, eftersom de ofta dör i unga år såsom epileptiker och idioter, odugliga att avla ett nytt släkte. Staten har att understödja detta naturens arbete och att se till, att dylika individer i unga år före puberteten intages för vård och isoleras, så att de inte bildar familj.

Alkoholismen är en av de värsta farorna för äktenskapet. Förbrytelser av alla slag, äktenskapsbrott, vainsinne och mordlust följer i dess spår och i regel en fullständig ödeläggelse av hemmet. Även avkomman degenereras: ”En man, som aflar under ruset, lämnar ifrån sig alkoholförgiftade sädeskroppar och kan därigenom skapa ett missbildat foster”. Henschen ser den enda räddningen vara ett ökande nykterhetsarbete, ökad upplysning och strängare lagstiftning mot oförfärliga drinkare, så att de lättare kan interneras.

Henschen insåg att allmänheten ännu inte var mogen för alla de hygieniska restriktioner, som läkaren ansåg sig befogad föreslå för att åstadkomma ett sunt äktenskap. Äktenskapet anses ännu vara kontrahenternas och deras familjers angelägenhet, som varken läkare, hygien eller samhälle äger att blanda sig i. Han räknade emellertid upp de åtgärder han ansåg borde vidtas mot de missförhållanden som han talat om:

1. förbud mot äktenskap vid närvaro av vissa sjukdomar
2. obligatorisk sundhetsattest såsom villkor för äktenskap
3. obligatorisk läkarattest rörande kontrahenternas hälsotillstånd, vilket skall uppvisas av ena parten för den andra
4. obligatorisk undersökning av läkare om inte sådan attest uppvisades
5. straffbestämmelser för den som med vett och vilja ådrager eller utsätter annan för venerisk smitta.

Henschens åsikter om behovet av restriktioner för människor att gifta sig och skaffa barn måste ha varit väl kända, för 1907 fick han ett brev från den

schweiziske psykiatern Ernst Rüdin. Denne skrev, efter att ha inlett med "Vertraulich!", att han ville ha Henschens synpunkter på en broschyr som det 1905 grundade *Internationale Gesellschaft für Rassen-Hygiene* skulle ge ut. Han skrev att docent Einar Sjövall i Lund redan vunnits för arbetet liksom professor Carl Magnus Fürst. Sjövall ville, enligt Rüdin, verka för sexuellt skydd. Vad Rüdin inte nämner i brevet är att både Gustaf Retzius och Fürst, vid ett besök han gjorde i Sverige för att värva dem som medlemmar, avböjde med hänvisning till att de fann missionerandet för den nordiska rasens överlägsenhet oförenligt med deras vetenskapliga ställning. Det finns inte heller något som tyder på att Henschen engagerade sig.

I brevet skrev Rüdin att en viktig uppgift för sällskapet var att det motarbetade de högre klassernas "neomathusianska praktiker, som utgjorde en stor fara för den vita rasens alla högkulturstater". Med detta menade Rüdin att de "högre klasserna" inte hade lika stora barnkullar som "de lägre".³⁸⁸

Ernst Rüdin var en av rashygiens frontfigurer och skrev kommentarerna till de nazistiska raslagarna, vilket belönades med att han fick en medalj av Hitler.

En svensk underavdelning till det internationella sällskapet för rashygien bildades 27 januari 1910. Av medlemsförteckningen till detta Svenska Sällskap för Rashygien framgår att sällskapet 31 december 1910 hade 58 medlemmar. Bland grundarna återfinnes många kända namn: Svante Arrhenius, Anton Blanck, Ernst Bolin, Ivan Bratt, Bror Gadelius, Axel Hirsch, Vilhelm Hultkrantz, Olof Kinberg, Herman Lundborg, Magnus Möller, Hjalmar Öhrvall, Alfred Petrén, Karl Petrén, Ulrik Quensel, Martin Ramström, Frey Svensson, Torsten Thunberg, Hugo Toll, Curt Wallis och Karolina Widerström. Sällskapet hade från början medlemmar från vida kretsar av samhället, men Salomon Eberhard Henschen var inte medlem, i varje fall inte enligt medlemsförteckningen 1910.³⁸⁹ Såvitt känt drev han heller inte aktivt de idéer om äktenskapet som han givit uttryck för i sitt tal inför Läkaresällskapet.

---

³⁸⁸ UUB S.E. Henschen 20, brev från Ernst Rüdin 20/3 1907.

³⁸⁹ UUB S. E. Henschen 44.

Prostitutionen och reglementeringen

De veneriska sjukdomarna var mycket spridda på 1700- och 1800-talet i Sverige liksom i många andra länder. För att ge vård åt de drabbade grundades kurhus runt om i landet. Med lasaretsstadgan 1901 försvann beteckningen kurhus och verksamheten införlivades i länslasarett.

Prostituerade kvinnor ansågs utgöra en stor smittorisk för befolkningen och deras kunder kunde också ta med sig smittan hem till ärbara hustrur. Genom ett kungligt cirkulär från 1812 fick provinsialläkarna i uppgift att övervaka patienter som misstänktes sprida smitta. I Stockholm inrättades 1847 en särskild besiktningsbyrå, som hade till uppgift att undersöka fallna kvinnor och vid behov behandla dem.

Mellan 1859 och 1918 var prostitution laglig, men polisen registrerade och övervakade kvinnor som tog betalt för sexuella tjänster. De registrerade kvinnorna tvingades gå på regelbundna läkarbesök där läkare kontrollerade om de hade några könssjukdomar. På detta sätt var prostitutionen ”reglementerad”. I Stockholm skedde läkarkontrollen på Trädgårdsgatan 3, där ”Besiktningsbyrån” låg. Om kvinnorna inte kom självmant kunde de hämtas av polisen. Även om männen naturligtvis också var smittsamma, ansågs kvinnorna utgöra en större risk för spridning, eftersom sjukdomssymtomen inte var lika uppenbara hos dem som hos männen.

Ett motstånd mot reglementeringen uppstod så småningom inom kvinnörelsen, men också i grupper som arbetade för sedlighet. Dessa förenades sig i något som kallades Federationen. Dess ordförande var riksdagsmannen Hugo Tamm³⁹⁰ och sekreterare byrådirektör Otto Westerberg.

Med tiden uppstod en livlig debatt om reglementeringen och vid sekelskiftet 1800-1900 hade tre läger utkristalliserat sig, reglementaristerna, som ville behålla den gamla ordningen, nyreglementaristerna, som ansåg den gamla lagen otidsenlig, men ville behålla tvångsmedlen för de mest vanartade heltidsprostituerade och den tredje gruppen, som kallades abolutionister och ville avskaffa de gamla tvångsåtgärderna.

Efter en motion av Edvard Wawrinsky och Adolf Hedin i riksdagen 1903 tillsattes den s.k. Reglementeringskommittén den 6 november 1903 av regeringen för att utreda vilka åtgärder som från samhällets sida borde vidtas för att på ett humanare och verksamare sätt än tidigare motarbeta de

---

³⁹⁰ Hugo Tamm var son till Sofia Ankarcrona i hennes första äktenskap och således halvbror till Julia Ankarcrona, Salomon Eberhards ungdomskärlek.

smittosamma könssjukdomarnas spridning. Från början hade både kvinnliga och manliga läkare funnits representerade. Den slutliga uppsättningen medlemmar bestod dock endast av statstjänstemän. Kommitténs ordförande var en jurist. Federationens sekreterare Otto Westerberg deltog i kommittén, liksom läkarna Ivar Andersson, förste stadsläkare i Stockholm, Jöns Johansson, professor i fysiologi och venereologen Magnus Möller. Kommitténs betänkande, som omfattade 1 600 sidor, lades fram den 31 december 1910 och innehöll också särskilda yttranden av Johansson och Westerberg.

Först redogjorde kommittén för könssjukdomarna, deras utbredning och sociala betydelse, prostitutionen, lagstiftningen för hämmande av könssjukdomarna, abolitionismen och reformrörelsen i Sverige.

Kommittén ansåg att tvångslagstiftning kunde anses försvarbar om den var verksam, moraliskt tillfredsställande, innebar likhet inför lagen vad gällde klass och kön och inte innebar onödiga inskränkningar i den personliga friheten. Med bakgrund av dessa krav ansåg kommittén att tvångsförfarande efter anmälan av läkare kunde komma ifråga. Man föreslog dessutom att läkaren skulle försöka ta reda på vem patienten blivit smittad av och anmäla detta till tjänsteläkaren.

Nyreglementarismen kritiserades av kommittén, som menade att en sådan reglering som dess företrädare föreslog skulle innebära ett legaliserat godtycke.

Kommittén föreslog att sanitärt tvångsingripande skulle kunna användas mot tre olika grupper. För det första skulle det kunna användas mot patienter som läkare uppgett utgöra smittkällor, för det andra mot personer som enligt lösdrivarlagen varnats eller häktats för yrkesmässig skörlevnad och för det tredje mot personer som ställts under åtal för vissa brott och den tilltalade skäligen kunde misstänkas vara infekterad med smittsam könssjukdom och särskilt farlig för dess utbredande. Först skulle den anmälda övertalas att självantaga genomgå besiktning och läkarbehandling om sådan var nödvändig.

Professor Jöns Johansson reserverade sig mot kommitténs förslag på två punkter, dels vad gällde bestämmelserna om helyrkesprostituerade och dels uppspårandet av s.k. smittokällor och därmed sammanhängande tvångsbesiktning och tvångsbehandling. Johansson ansåg det märkligt att man kriminaliserade de prostituerade kvinnornas *levnadssätt* när man alltid annars kriminaliserade *handlingar*. Att dela upp kvinnorna i helyrkes- och halvyrkesprostituerade var enligt Johansson förenat med stort godtycke. Att man tog hänsyn till ifall kvinnan hade arbete eller inte var irrelevant och förenat med stor orättvisa. Johansson menade att även det nya systemet legaliserade skörlevnad och att anställningen blev det villkor på vilket rättigheten till skörlevnaden förvärvades. Det fanns heller,

enligt Johansson, ingen skarp gräns mellan vad som var helyrkes- och halvyrkesprostitution utan det kunde växla från månad till månad.³⁹¹

Svenska Läkaresällskapet fick betänkandet på remiss från Medicinalstyrelsen. Vid sammankomsten den 21 november 1911 höll Jöns Johansson ett föredrag över kommitténs förslag. Diskussionerna om detta är bland de livligaste som någonsin ägt rum på Läkaresällskapet. Förslaget diskuterades på 20 sammankomster och omfattar omkring 550 trycksidor i Läkaresällskapets förhandlingar.³⁹²

För ett bibehållande av reglementeringen talade bland andra Frithjof Lennmalm, som menade att kommitténs skildring av syfilis var alldeles för optimistisk och att han som neurolog hade en helt annan bild av sjukdomen. Han menade att den var en av mänsklighetens värsta gissel och han sade att han sett syfilis i dess svåraste former med angrepp på hjärnan, ryggmärgen, hjärtat och nästan alla andra organ. Sjukdomen drabbade också oskyldiga hustrur och barn. Lennmalm menade att Jöns Johansson var en idealistiskt anlagd samhällsteoretiker, som trodde på människorna och ansåg att det räckte med att upplysa dem om vilka faror könsjukdomarna innebär, då hade man gjort vad som behövdes.

Henschen, vars åsikter var kända från hans skrift *Om äktenskapets ingående från hygienens och läkarens synpunkt*, argumenterade starkt för ett behållande av reglementeringen, om än i modifierad form. Han ansåg att tvångsbesiktning och tvångsbehandling måste kunna användas mot sådana personer som inte frivilligt underkastade sig vård. Argumentet att besiktningen var en skymf mot kvinnan menade han var falskt. ”Den som hänger sin kropp för pengar åt den först betalande, förtjänar ej aktning av samhället och har förlorat aktningen för sig själv och sin kropp”. Staten måste förklara att var och en som utövar prostitution som yrke har förverkat en medborgares första rättighet – friheten. Kvinnorna skulle tas om hand på räddningshem, där de inte skulle hållas kvar längre än nödvändigt, dock minst tre à fyra månader efter intagningen. Han fortsatte:

Den fråga, som återstår att besvara, är om nu föreslagna principer kunna i praktiken genomföras.

Att ett anskri, att den urgamla svenska friheten är i fara, skall höjas af de prostituerade själfva och af en kohort sentimentala kvinnfolk, som lefva på importerade missriktade engelska idéer, men utan logik och sinne för verklighetens elände, det får man vänta.

Ett av Henschens förslag innebar att kvinnornas ekonomiska förhållanden skulle förbättras, så att de inte frestades att leva av prostitution. Alla smitto-

---

³⁹¹ Johansson, J. E.: Prostitutionen och Lösdrifvarlagen. Reservation till Reglementeringskommitténs betänkande rörande lösdrifvarlagens tillämpning på de s.k. helyrkesprostituerade. Svenska föreningen för moderskydd och sexualreform 1912.

³⁹² Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 1911 - 1913.

källor bland såväl män som kvinnor skulle uppspåras och behandlas; män och kvinnor likställes alltså. Han ansåg själv att han intog en förmedlande ställning mellan de olika blocken.³⁹³

Förutom Jöns Johansson engagerade sig Sveriges första kvinnliga läkare, Karolina Widerström på abolitionisternas sida. Som privatpraktiserande läkare hade hon länge varit engagerad i unga flickors och kvinnors utbildning, och hon arbetade mycket för att sprida kunskaper om sexualitet och könssjukdomar. Hon tillhörde den grupp av läkare som kände medlidande med de prostituerade och insåg deras svårigheter. Under debatten i Läkarsällskapet yttrade hon sig endast en gång, då hon frågade om tvångsåtgärder var något som anstod människor, som hade som sin uppgift att hjälpa sin nästa vid sjukdom. I en intervju i Dagens Nyheter sade hon:

För mig personligen står det som absolut obegripligt att det öfverhufvud kan finnas tänkande människor, som kan vilja hafva kvar ett system, om hvilket det klart och tydligt bevisats, att det ingen nytta gör.³⁹⁴

Karolina Widerströms yttrande i tidningen kritiserades hårt av en av de ledande reglementaristerna, förste livmedicus Carl Flensburg. Han var mycket upprörd över att Widerström uttalat sig så starkt negativt om kolleger och ansåg att Sällskapets debatter skulle hållas inom dess lokaler och inte i dagspressen.

Vid sammanträdet den 12 november 1912 förelåg inte mindre än åtta förslag till yttrande, om vilka då skulle voteras. Ett förslag av Erik Nordenson, som innebar en moderniserad version av reglementeringen fick 52 röster mot 50 röster för ett förslag att Sällskapet skulle skicka in diskussionsprotokollen som remissvar utan att ta ställning. Johansson reserverade sig med följande yttrande:

Reglementaristerna bland Sällskapets ledamöter hafva tydligen afstått från att med tillhjälp af vanliga vetenskapliga metoder försvara sitt system gent emot de grafva anmärkningar, som drabbat detsamma. [...]

De föreslagna reformerna äro antingen redan genomförda eller oväsentliga eller ock omöjliga att genomföra.

Reglementeringskommitténs betänkande fick till en början ingen annan effekt än att anmälningsplikt för könssjukdomar infördes 1913, men resulterade 1918 i en genomgripande lag, Lex Veneris, som infördes 1 januari 1919.

Henschens framträdande i samband med frågan om prostitution och reglementering har kritiserats hårt på senare år.³⁹⁵ Hans krav på tvångsåtgärder

³⁹³ UUB S. E. Henschen 47.

³⁹⁴ Dagens Nyheter 17/11 1912.

³⁹⁵ Lundberg, Anna: Läkarnas blanka vapen. Svensk smittskyddslagstiftning i historiskt perspektiv, Lund 2008, s. 67 - 99 och Gustafsson, Torbjörn: Själens biologi. Medicinen, kulturen och naturens ordning 1850 - 1920. Stockholm 1996, s. 123 - 157.

och inspärning av kvinnor, som inte lydde uppmaningen att frivilligt underkasta sig vård, rimmar illa med den uppfattning han företrädde i striderna mot psykiatrerna om inspärning av oskyldiga på hospital och sinnessjukhus.

En förklaring kan vara att han, liksom Frithjof Lennmalm sett så många tragiska fall med syfilis i sin kliniska verksamhet. I en översiktsartikel i Nya Dagligt Allehanda 10 år senare skrev han apropå hjärnans betydelse för själslivet och personligheten:

Hela vår hjärna omdanas således af lifvets erfarenheter och af uppfostran och blir som ett enormt, underbart museum för minnen och vetande. De omdanade cellerna träda i nya förbindelser med andra likaså uppfostrade celler och alstra nya tankar, upptäckter af alla slag, nya dikter, ny litteratur, ny vetenskap o.s.v., hvarigenom kulturen utvecklas. Om tusen eller tio tusen år skola människor växa upp med nya, bättre, nedärfda hjärnor, om vi vårda vårt kulturarf, hvilka kunna skapa 'nya himlar och en ny jord'. Men villkoret därför är att det uppväxande släktet får en sund och god uppfostran och att hjärncellerna ej förstöras af sjukdom. Ingen hjärnsjukdom är så hotande eller fördärlig för hjärnbarken som syfilis, som så ofta angriper och degenererar densamma. Ingen sjukdom är därför så farlig för människosläktets framtid och kulturen. [...]

En hvar, som vårdslösar sin kroppshyddas och skaffar sig syfilis, begår ett brott icke blott mot sig själf, utan ock mot sina efterkommande, ja mot människosläktet.³⁹⁶

En annan, mera personlig orsak, som inte uppmärksammats av Henschens kritiker kan vara att Julia Ankarcrona, hans ungdomskärlek och enligt vad han skrev på äldre dagar, hans enda kärlek i livet, hade smittats av gonorrhé av sin make, som samtidigt var hennes farbror. Sjukdomen angrep Julias leder och gjorde henne till en sängliggande invalid under många år fram till hennes död 1912, det år då prostitutionsdebatten pågick som intensivast. Henschen hade således på nära håll upplevt de tragedier de veneriska sjukdomarna kunde åstadkomma.

---

³⁹⁶ Henschen, S. E.: Hjärnans byggnad och verksamhet, 1923.

Några av Henschens strider

Tyfoidfieberstriden i Bergsbrunna

Under vintern 1883 – 1884 inträffade flera dödfall i tyfoidfieber i Uppsala och minst 40 personer insjuknade. Misstankarna riktades snart mot mjölk från gården Södra Bergsbrunna, vars ägare var professorn i civilrätt Viktor Nordling.

En delegation bestående av Upsala Läkareförenings ordförande Magnus Blix, praktiserande läkaren Ernst Dintler, Henschen, förste stadsläkaren Per Roland Schultz och några andra läkare besökte gården. De visade att smittan hade kommit in i mjölken genom att det rum där mjölkflaskorna rengjordes var smittförande.³⁹⁷ Henschens redogörelse för striden i sina memoarer är något missvisande, eftersom han uppger att det bara var han och stadsläkaren som gjorde utredningen.³⁹⁸ Läkareföreningens förhandlingar visar att det var flera andra som gjorde minst lika stora insatser.

Nordling åtalades för att överträtt hälsovårdsnämndens påbud att tillhandahålla säker mjölk. Saken var mycket pinsam för honom eftersom han var stadsfullmäktiges ordförande och landstingsman för staden. Nordling fälldes i rätten och fick böta 75 kronor och avgick från sina förtroendeuppdrag.³⁹⁹ Henschen själv kallade händelsen en av sina första stora strider.

Henschen var kanske inte medveten om att liknande smittfarliga förhållanden rådde vid Serafimerlasarettet när han blivit professor vid Karolinska institutet och överläkare på lasarettet. Någon anteckning om detta har inte påträffats i hans efterlämnade papper, men sonen Folke skriver i sina memoarer:

Riddarfjärden fick under den långa tid som patologiska institutionen låg vid Norr Mälarstrand mottaga allt spillvatten från obduktionerna. Antagligen tömde sig även Serafimerlasarettets kloaker antingen där eller i Klara sjö. Under Keys tid och de första 10 åren av Sundbergs tid var det ej sällsynt med fall och dödsfall i tyfus. Även sköljvattnet från de tyfussjuka och dessas obduktioner spolades naturligtvis direkt ut i Mälaren, stundom hastigt behandlat med något desinfektionsmedel. Ett stycke längre ned i Strömmen låg

³⁹⁷ Uppsala Läkareförenings förhandlingar, Bd 19, 1884, s. 248 – 280 och 347 – 365.

³⁹⁸ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 93.

³⁹⁹ Uppsala landsarkiv, Uppsala rådhusrätt och magistrat, A1c: 35 den 3/11 1884.

det stora Strömbadet, som jag aldrig vågade besöka. I högsta grad osmakligt var det [...].⁴⁰⁰

Kolerastriden 1893

Koleran har funnits sedan urminnes tider i området kring Ganges. Till Sverige kom den första gången 1834. Då insjuknade över 25 000 människor varav hälften dog. Den blivande ärkebiskopen Johan Olof Wallin var då kyrkoherde i Nicolai församling i Stockholm. De erfarenheter han fick under de otaliga begravningarna inspirerade honom till den bekanta dikten Dödens ängel.

Koleran återkom sedan i nio stora vågor i Sverige under åren 1834 till 1873. Då Salomon var sex år, 1853, härjade den särskilt svårt från augusti och långt fram på hösten. Tidningarna innehöll varje dag rapporter om antalet insjuknade och döda, speciellt från städerna. Det förekom också artiklar med rubriken ”Är kolera smittsam” eller ”Behandling mot kolera med vattenkur”.⁴⁰¹

Aftonbladet innehöll en serie med sex artiklar från 23 oktober 1853 med rubriken ”En blick på kolerans vandringsvägar”.⁴⁰² Artiklarnas författare avgavs inte, men det blev snart bekant att de var författade av professorn i nationalekonomi med finansrätt i Uppsala, Per Erik Bergfalk. Han höll också en serie föreläsningar vid universitetet över kolerans verkningar. Han ansåg att karantäner och avspärningar gjorde mera skada än nytta och kritiserade bland annat myndigheterna i Uppsala för sådana åtgärder. Tidningen Upsala ansåg att Bergfalk som jurist inte ägde någon som helst kompetens inom detta område och att han inte borde ha yttrat sig om något han inte hade mera kunskap än vilken lekman som helst.

Bergfalk fick dock ett visst stöd i Wästmanlands läns tidning, som skrev:

[...] att de i Aftonbladet nyligen förekomne uppsatser om ’Kolerans Vandringar’, och hvilka så betydligt afvikit från de usla krior, hvarmed man i den tidningen eljest nu för tiden dagligen serveras, icke äro skrifne inom Aftonbladsredaktionen, utan utgöra en kompilation af de föreläsningar i detta ämne, som professor Bergfalk i Upsala [...] denna termin hållit.

Det var också ej svårt att inse det dessa uppsatser förrådde långt mera sakkännedom, urskiljning och moderation, än som belöper sig till alla Aftonblads-magistrarne tillhopa.

Per Erik Bergfalk var en av dem som Lars Wilhelm Henschen och Augusta 1853 hade utsett till barnens förmyndare i händelse av båda föräldrarnas död.

År 1892 utbröt en våldsamt koleraepidemi i Hamburg, vilket förorsakade stor oro bland allmänheten. Henschen kände sig som representant för invär-

⁴⁰⁰ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 160.

⁴⁰¹ Tidningen Upsala 6/9 resp. 27/9 1853.

⁴⁰² Aftonbladet från 23/10 1853 och två veckor framåt.

tesmedicinarna manad att undersöka hur Sverige skulle på bästa sätt möta faran. Det blev en skarp vidräkning med Medicinalstyrelsen och dess chef August Almén, som enligt Henschen saknade tidsenlig kunskap om hygien när det gällde karantän och dylikt. Almén kände sig angripen och Henschen skriver att kolerastriden var minst lika obehaglig som den om tyfoidfiebern i Bergsbrunna.

Henschen uppmanades av sin vän professor Olof Hammarsten att agera, men fann sig stå ensam då han upptog kampen mot de styrande och krävde en tidsenlig reform av karantänsväsendet. Frukthan för koleran var emellertid stor i landet och regeringen fann sig föranledd, på Henschens yrkande, att skicka honom och andra utomlands för att ta reda på hur skyddsanordningar bäst skulle kunna anordnas. Han besökte Hamburg och tog en kurs hos Robert Koch personligen i Berlin och reste sedan till Paris, där han fann allt ”humbugsmässigt anordnat”.

Hemkommen efter fyra veckors utrikes resor fick Henschen i uppdrag att hålla föreläsningar om koleran, ett uppdrag som han fann mycket ansträngande, då koleran enligt hans uppfattning aldrig varit föremål för någon utredning eller framställning. Till kursen hade anmält sig 49 medicine kandidater. Han satte sig ner och gjorde snabbt en genomgång av äldre och nyare teorier om koleran och gick också igenom tillgängliga data om tidigare epidemier. Han skriver att han höll en ny originalföreläsning varje dag. Laborator Carl Sundberg föreläste om hur man skulle känna igen kolerasjukdomen, medan Henschen undervisade om hur sjukdomen skulle bekämpas och de sjuka behandlas.

Henschen höll ett föredrag i Upsala Läkareförening under rubriken *Huru skola vi rusta oss mot koleran?* Cheferna för Medicinalstyrelserna i Sverige, Danmark och Norge hade den 22 januari 1893 kommit överens om gemensamma regler för införsel av varor och om karantän. Henschen var kritisk både mot bestämmelserna och att de inte tillämpades. Generaldirektörerna ville också ta bort bestämmelsen om att en läkare skulle utföra besiktningarna vid misstanke om kolera. Henschen skrev:

All erfarenhet lär, att utom svårt kolerasjuka – som näppeligen kan transportera sig till gränsen – finnes ofta abortivfall eller lindriga fall, som äro lika smittsamma som utbildade kolerafall, och hvilka endast läkare kunna igenkänna. Jag måste därför yrka på att inspektionerna görs av läkare. Tag hellre bort all inspektion än låt den göras av tullvaktmästare! I begge fallen blir det fri import af kolera, hvilket våra medicinalchefer tyckas tillstādja, men om inspektionerna borttages, blifva folk åtminstone ej invaggade i föreställningen att man vid landtgränsen gjort något till landets skydd.⁴⁰³

---

⁴⁰³ Upsala Läkareförenings förhandlingar 28, 1892 - 1893, s. 279 - 302.

Henschen sammanfattade också sina synpunkter i en populär version i boken *Koleran, skildrad för Lärd och Olärd*.⁴⁰⁴ Med sin artikel och boken hade han ådragit sig höga vederbörandes (Almén) ogunst och avhånades vederbörligen. Men tacken kom året därpå:

1894 hade OD-istsångarna besökt det kolerasmittade Petersburg och sjungit för kejsaren. På hemvägen måste de anlöpa den nyinrättade karantänsön – Fejan – där nu en tidsenlig karantänsanstalt fanns. Flera insjuknade i koleran, och tidsenliga preventiva åtgärder vidtogs. Ej ett enda fall slapp in eller uppträdde i Sverige och jag hörde de hedrande orden 'Henschen har räddat landet från koleran'. Men agget från Almén fortfor och tog så hämnd, när det gällde tillsättningen af hospitalsplatsen i Upsala 1897(?).

1905 uppträdde koleran igen i Europa genom spridning från Ryssland. Medicinalstyrelsen skrev till Svenska Läkaresällskapet med en förfrågan om det fanns anledning att revidera de råd som givits i styrelsens broschyr 1892. Professorn i allmän hälsolära vid Karolinska institutet, Ernst Almqvist och Henschen fick då i uppdrag att utarbeta ett förslag som antogs av Läkaresällskapet och accepterades av Medicinalstyrelsen.⁴⁰⁵

Psykiatristriderna

Tufvanhistorien

En händelse som kom att påverka debatten om psykiatrin i slutet av 1800- och början av 1900-talet var den så kallade Tufvanhistorien. Även om Henschen inte var inblandad i den, kan det finnas anledning att redogöra för vad som hände, eftersom den nämns i de flesta strider Henschen själv hade om patienter som internerades mot sin vilja. Henschen beskrev 1913, i samband med en annan strid med psykiatrerna, hur det gått till:

Vi äldre erinrar oss den uppseendeväckande Tufvan-historen. En stackars halländsk landtbrukare med litet egendomliga vanor och utseende gick lite melankolisk och plöjde sin åker, trägen och stilla, då han falskeligen lockades af sin svåger, som ansåg sig lämplig bli den förmögnes förmyndare, ut till Solna. Plötsligt, utan att ana det, låses dörren bakom honom. Han stretade emot våldsamt, doktor Anton Nyström, då ännu ung, vågade ge honom friskbetyg, men allas vår vän, öfverläkaren på Konradsberg, professor H., demonstrerade under bifall på Läkaresällskapet, huru den arme blott hade ett år eller så kvar af jordelifvet, ty han hade olika pupiller etc., dr Nyström utstöttes

⁴⁰⁴ Henschen, S. E.: *Koleran, skildrad för Lärd och Olärd*. Stockholm 1894.

⁴⁰⁵ Bergstrand, Hilding: *Svenska Läkaresällskapet 150 år. Dess tillkomst och utveckling*. Stockholm 1958, s. 216.

andligen och bojkottades (smädades frånvarande 1907 af dr Gadelius i Läkaresällskapet). [...]

Omkring 10 år senare skref den hedersmannen till tidningarna i hufvudstaden: 'Ännu är jag frisk och stark, men mina pupiller är olika', (hvilket föranlett diagnosen *paralysie generale*). [...] ⁴⁰⁶

Tufvanskandalen föranledde Anton Nyström att skriva en bok med titeln: *Om sinnessjukdomar och hospitalsvård jämte antydningar om sinnessjukas rättsliga skydd*. Här betonade han att psykiatrin inte enbart är en biologisk disciplin utan även i högsta grad en samhällsvetenskap. Han ansåg att ett ganska stort antal personer kvarhölls på hospitalen utan att egentligen behöva hospitalsvård. Han menade att man i stället borde satsa på hemsjukvård:

[...] Det finnes en mängd själslidande och rubbade, som behöfva vård och behandling, men som *ej behöfva inspärras och taga skada* därpå, och det finnes vidare en mängd sinnessjuka, som *ej fordra någon egentlig behandling alls*, åtminstone *ej utöfver en lämplig tillsyn i ett godt hem*. ⁴⁰⁷

Utöver sin praktik som läkare i Stockholm engagerade sig Anton Nyström för folkbildning och grundade Stockholms arbetarinstitut 1880 och var dess föreståndare till 1908. Han anses vara en av de sinnessjukas första talesmän. Hans idéer om hemsjukvård slog igenom i Sverige först långt efter hans död. Efter Tufvanskandalen engagerade han sig oförtrutet för de sinnessjukas rätt och mötte mycket starkt motstånd. En av de mest betydande psykiatrerna på den tiden, professor Bror Gadelius, skrev i förordet till sin bok om sinnessjukdomarna:

Den tidningsläsande publikens intresse har på sista tiden varit i hög grad upptaget af vissa i pressen offentliggjorda inspärningshistorier, och kring dessa har en häftig strid utkämpats, i hvilken än den ene än den andre i mer eller mindre måttfulla ord sagt sin mening. Mot de på dessa områden sakkunniga hafva häftiga angrepp blifvit riktade, hvilkas hufvudsakliga innebörd varit en anklagelse för otillbörlig maktlystnad och tvifvelaktiga motiv, och mot de sjukhus, som äro ägnade sinnessjukvården, har på nytt gjorts gällande, att de innebära *ett hot mot den personliga friheten*, för hvilket ingen vore säker. ⁴⁰⁸

Henschen och psykiatrerna

Från barndomshemmet hade Salomon Eberhard Henschen fått en stark känsla för varje människas fri- och rättigheter, vilket han nämnde många gånger i sina brev och anteckningar. Det tvång som utövades mot de psykiskt sjuka

---

⁴⁰⁶ Nya Dagligt Allehanda 17/5 1913.

⁴⁰⁷ Nyström Anton: *Om sinnessjukdomar och hospitalsvård jämte antydningar om sinnessjukas rättsliga skydd*. Stockholm 1895, s. 75 - 76.

⁴⁰⁸ Gadelius, Bror: *Sinnessjukdomar och deras behandling förr och nu*. Stockholm 1913, s. 1.

upprörde honom säkert lika mycket som det upprörde Anton Nyström. Han kom därför att under en stor del av sitt liv vara i konflikt med psykiatrer och hospitalsläkare.

Henschens strid med psykiatrerna berodde enligt honom på att psykiatrin i Sverige hade en annan ställning än i andra länder i Europa. I Tyskland fanns det starka band mellan psykiatri och övrig medicin, framför allt neurologi. I Sverige ansåg psykiatrerna att psykiatrin var en vetenskap för sig, som krävde helt andra behandlingsmetoder än medicinen i övrigt. Inget som helst samarbete med neurologi eller anatomi ansågs nödvändigt. Psykiatrerna deltog aldrig i neurologkongresser och stängde helt dörren för andra läkare.

Ett förhållande som Henschen reagerade mycket starkt på var att varje läkare hade rätt att skriva en attest om att en patient skulle tas in på sjuksjukhus och att polisen därefter hade rätt att gripa och internera personen. Ingen annan läkare hördes och patienten hade inte rätt att överklaga beslutet. Henschen hade varit med om flera fall där attesträtten missbrukats, så att till exempel en hustru felaktigt kunde anklaga sin man för saker denne inte gjort, och mannen sedan omyndigförklarades och spärrades in på hospital så att hustrun kom över hans pengar. Den inspärrade kunde inte överklaga utan var maktlös.

Henschen hävdade att det inte inom något annat område av medicinen ställdes så många feldiagnoser och att det berodde på psykiaternas dåliga utbildning. Det fanns ingen grundlig vetenskaplig utbildning. Efter en kort tids tjänstgöring befordrades unga läkare och blev själva lärare för yngre kolleger. Det räckte, som han skrev vid ett tillfälle ”att en kort tid trampat golfvet i Konradsbergs vetenskapsakademie”.

Henschen krävde en reformering av utbildningen med större krav på vetenskapligt synsätt och speciellt en bättre utbildning i anatomi. Han krävde också en inskränkning i läkarnas rätt att utförda intagningsattester till mentalsjukhusen utan att några andra läkare, rättspsykiatrer eller jurister behövde höras. Han uppger att patienter i flera fall vänt sig till honom för att få hjälp. Detta hade retat upp psykiatrerna mot honom men hälsats med glädje av allmänheten. Frågan hade också tagits upp i riksdagen. En reformering av lagarna skedde så småningom så att den intagne fick rätt att överklaga, men Henschens krav på inspektion av sjukhusen av utomstående hade ej beaktats.⁴⁰⁹

Även sedan Henschen blivit emeritus fortsatte han kampen. I ett brev 1913 skrev han till brodern Josef: ”jag har haft mycket att göra sista tiden, ty jag har kommit i strid med hospitalsläkarna igen. De hade burat in två friska personer”.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁹ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 96 - 97.

⁴¹⁰ UUB S. E. Henschen 24, brev till Josef Henschen 10/6 1913.

I ett utkast som Henschen kallade *Andra slutsvar till herrar Psykiatrici af Prof. Henschen* skrev han:

[...] Professor Gadelius står på en antikverad ståndpunkt, det är saken. Han är främmande för modern forskning inom sin vetenskap, och man häpnar inför hans installationsföreläsning, full som den är av misstag och begreppsförvirring. Jag återkommer till densamma.⁴¹¹

I samband med rättegången i det Ericssonska målet (se senare) förklarade Henschen att hans engagemang föranleddes av hans önskan att värna den personliga friheten för det svenska folket och skaffa aktning åt svensk lag och att bekämpa psykiatriska övergrepp.⁴¹²

1914 hade Henschen blivit ombedd av redaktören Josef Guinchard att skriva två sidor om invärtesmedicinen för den andra utgåvan av det stora verket *Sveriges Land och Folk*. I två tjocka band skildrades alla aspekter av Sverige av inviterade specialister. Guinchard ansåg, när han sett Henschens manus, att beträffande avsnittet om sinnessjukdomar borde ytterligare namn nämnas: Frey Svensson, Bror Gadelius, Olof Kinberg m.fl. På detta svarade Henschen att han ansåg det vore lämpligast att icke omnämna andra forskare inom psykiatrin än Gustaf Kjellberg såsom grundläggare, eftersom det kunde väcka ont blod hos de uteslutna. Guinchard ansåg att i så fall skulle även Hammarberg och Marcus uteslutas. Den slutliga skrivningen blev:

Sinnessjukdomarnas vetenskapliga studium grundlades hos oss av N. G. Kjellberg (1827–93), som 1859 öppnade den första psykiatriska kliniken i Uppsala; sedermera hava åtskilliga svenska forskare arbetat på detta område. *Nervsjukdomarna* hava bearbetats av bl. a. S. E. Henschen, Fr. Lennmalm (f. 1858), H. Köster (f. 1858), Karl Hammarberg (1866–93) och flera yngre läkare.⁴¹³

Fallet Alm 1907

Det privata företaget Byggnads AB Manhem bildades av bland andra Torsten Alm 1894. Bolaget köpte upp den mark som tillhörde Hägerstens gård. Företaget hade till viss del en filantropisk inställning och syftet var att uppföra bostadshus med god standard för arbetare. Företaget var mycket framgångsrikt med Alm som verkställande direktör. Han blev emellertid alltmera excentrisk. Som exempel på detta sades att han hade grundat en Bethlehemsförsamling tillsammans med framlidne domprosten Torén och biskop von Scheele. Torén hade dock, som medlem i en Jerusalemsförsamling, ansett sig

---

⁴¹¹ UUB S. E. Henschen 39, utkast till artikel 20/6 1913. Om skrivelsen skickades iväg är inte känt.

⁴¹² Nya Dagligt Allehanda 31/3 1920.

⁴¹³ UUB S. E. Henschen 8, brev från Josef Guinchard till Henschen 1/9 1916 samt Guinchard, J.: *Sveriges Land och Folk*, Andra upplagan, första delen. Stockholm 1915 - 1916, s. 541.

förhindrad att också ingå i en Bethlehemsförsamling. Alm hade samlat många lärjungar omkring sig och sysslade med en hel del riter och offer. Han blev avsatt som verkställande direktör vid ett stormigt styrelsemöte i Manhem trots sina protester.

Torsten Alms bror Carl och deras mor ville få honom intagen på Upsala hospital. Skälet var att de ansåg att han skänkte bort sina pengar till ”lärjungar” eller till förfallna individer. Doktor Anton Nyström hade fått i uppdrag att undersöka Alms sinnesbeskaffenhet. Han angav att Alms vurm för religionen är alldeles ofarlig och att han visserligen var i behov av vård, men inte på hospital, som Nyström ansåg vara särskilt olämpligt i detta fall.

Professor Bror Gadelius och docent Henry Marcus undersökte då istället Torsten Alm på begäran av brodern. De däremot ansåg att Alm var i stort behov av hospitalsvård och avgav ett intyg den 18 januari 1907 om detta. Alm kände sig därefter jagad av polisen och var rädd för att bli internerad. Den 22 januari förklarades han omyndig på begäran av brodern och modern.

Anton Nyström, som tidigare varit Alms läkare, avsåg sig nu ansvaret. Alm bad då Henschen att bli hans läkare, vilket denne accepterade tills vidare. Hans första åtgärd var att ta kontakt med Gadelius för att få veta på vad denne byggde sitt bedömande om behovet av vård på hospital. Med vid det mötet var en av Alms förmyndare. Något svar på sina frågor fick Henschen emellertid inte. Henschen förklarade att kärnpunkten för hans del var att få klarhet i om vård på hospital var nödvändig eller inte, eftersom Alm behövde vara fri för att kunna ta hand om sina affärer. Mötet slutade med att *fru* Gadelius kom in i rummet och sade till sin man: ”Bed professorn gå ned på afdelningen och se hur ett hospital är ordnad”, varpå Henschen svarade: ”Min nådiga, det är öfverflödigt, jag har själf varit underläkare härstedes”.

Alm var rädd för att komma på hospitalet, eftersom han hade många utelöpande växlar som måste omsättas, annars riskerade han att gå i konkurs. Det var också omöjligt för honom att sköta sina affärer om han var förklarad sinnessjuk. De förmyndare han fått litade han inte på, eftersom de tillsatts efter förslag från brodern, som ansökt om hans omyndigförklaring och intagning på hospital. Alm var också rädd att kamreren vid Byggnads AB Manhem, kapten Stålfors, ville komma åt direktörstjänsten. Hans förmyndare avsåg sig emellertid uppdraget och till nya förmyndare utsågs en av Alms barndomsvänner, som var vice häradshövding och en advokat, som han också hade förtroende för. Eftersom en av anklagelsepunkterna mot honom var att han givit bort sin förmögenhet till lärjungar och diverse lycköskare gjorde han upp en noggrann förteckning av vad han givit bort och sina tillgångar. Uppställningen visade att han givit sin bror (som försökte få honom omyndigförklarad och inspärrad) stora summor och vissa gåvor till mindre bemedlade, men inte alls av den storlek som antytts. Hans ekonomiska ställning var mycket god. Enligt de nya förmyndarna var han mycket systematisk och noggrann när han ställde upp redogörelsen för sina affärsförhållanden och gav inte alls intryck att behöva hospitalsvård.

Gadelius hade blivit mycket upprörd av att en professorskollega i en annan specialitet opponerat sig mot det intyg för internering som han och docent Marcus skrivit. Han skrev ett öppet brev till Henschen och skickade det till Allmänna Svenska Läkaretidningen. I brevet namngav han Torsten Alm och redogjorde ingående för sinnesundersökningen och dess resultat. Henschen fick korrekturet till artikeln klockan 17.30 den 21 februari med begäran om kommentarer till klockan 10 dagen efter. Han skrev först en replik till redaktören för Läkaretidningen:

Jag *protesterar* mot att ett brev, som rör en privat persons psykiska tillstånd, utan trängande nöd göres till föremål för offentligt afhandlande. Prof. Gadelii brev liksom mitt svar skola säkert redan om lördag inflyta i den dagliga pressen landet runt.

Under mer en vecka ha flera af de dagliga tidningarna frossat på sensationshistorier, grundade på osanna rykten eller förmodanden om en person, som förklarats sinnessjuk. Många ha känt sig upprörda däraf och uttalat sin harm öfver att pressen exploaterar en medmänniskas psykiska tillstånd och i anonyma skrivelser utsätter för löje hans känslor och religiösa föreställningar, de må vara normala eller abnormala. [...]

Jag hade ej trott att en aktad läkartidning skulle tillåta publikation af brev, som berör en sjuks själstillstånd äfven om en af Sveriges förnämsta psykiatrer, prof. Gadelius, skulle yrka därpå.

Redaktören för Läkaretidningen svarade i samma nummer av tidningen och beklagade att Henschen fått så kort tid på sig att svara och fortsatte sedan:

[...] Eder jämförelse mellan Läkaretidningens åtgärd att trycka fackmannen prof. G.s inlägga och vissa skrivelser i de dagliga tidningarna, som 'frossat i sensationshistorier, grundade på osanna rykten eller förmodanden om en person som förklarats sinnessjuk' betecknar vi utan tvekan som omdömeslös.

Som svar på Gadelius öppna brev skrev Henschen:

Genom detta öppna brev till mig, har Ni dragit under offentlig diskussion sinnessjukvårdens tillstånd hos en patient, som blifvit Er anförtrödd af hans anförvanter; och detta gör Ni i oträngt mål. Jag frågar Er: är ett sådant tillvägagångssätt värdigt en psykiater? Är det ens tillåtet? Är det i öfverensstämmelse med läkares tystnadsplikt?⁴¹⁴

Den 26 februari 1907 höll Bror Gadelius ett föredrag på Svenska Läkaresällskapet som hade titeln *Om vår tids sinnessjukvård och den allmänna meningen*.⁴¹⁵ Han började med att skildra den utveckling som sinnessjukvården

⁴¹⁴ Allmänna Svenska Läkaretidningen, nummer 8, 22/2 1907.

⁴¹⁵ Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 26/2 1907 och följande tisdagssammankomster. I en fotnot till de tryckta förhandlingarna står att föredraget avsågs vara ett genmäle till Henschens "Svar till prof. Gadelius" i Läkaretidningen 22/2, men så var det inte annonserat. Tor-

genomgått de senaste 30 åren. Att om den moderna hospitalsvården använda ord som *inspärрад* eller att tala om den intagnes rättslöshet ansåg han vara helt fel. Anstaltsbehandlingen var en sjukhusbehandling och en sinnessjuk är inte mer inspärрад än vilken sjuk som helst. Ett begrepp som Gadelius särskilt ogillade var *den personliga friheten*. ”Hviskar någon i opinionens öra något om brott mot den personliga friheten, då springer opinionen på benen och visar tänderna”. Gadelius vädjade om stöd från andra läkarkolleger för att psykiatrin skulle få den aktade ställning han ansåg den värd.

Det är omöjligt att i detta sammanhang förbigå den man som ensam har den tvifvelaktiga äran att hafva satt i scen de sista 15 årens s.k. Tufvanhistorier. Denne man är själf läkare. Jag vill ej förneka denne kollegas goda afsikter, hans tro på en mission, ett livsmål, en idé. Med stor energi, i alla väder har han uppträdt till kamp *för den personliga friheten*. Jag fördömer sålunda egentligen blott resultatet av denne mans gärningar. När helst han uppträdt, har han utsått misstankar till förfång för sinnessjukvården.

Den som avsågs var Anton Nyström, som emellertid inte var närvarande vid sammankomsten.

Gadelius fortsatte med att ta upp vad han kallade den senaste Tufvanhistorien, som rörde Torsten Alm, som i Läkaresällskapets förhandlingar kallades X. Nu hade en person med betydligt större auktoritet än Nyström uppträtt, nämligen professor Salomon Eberhard Henschen. Gadelius betecknade det som omdömeslöst av Henschen att jämställa en facktidskrift med de dagliga tidningarna. Ett allmänt blottställande för offentligheten av intima familjeförhållanden var inte hans [Gadelius] fel, utan X:s vänners.⁴¹⁶ Gadelius sade att det var Henschen som tvingat honom att bryta mot tystnadsplikten och krävde att Henschen skulle ta tillbaka beskyllningen att han avslöjat konfidentiella och intima förhållanden. Med sin inblandning i saken hade Henschen ett medansvar för att affären kommit till offentlighetens kännedom och han saknade befogenhet att förebrå Gadelius att denne brutit mot tystnadsplikten.

Det långa föredraget avslutades med en vädjan till kollegerna:

Jag tror mig hafva talande skäl för den uppfattningen att sinnessjukvårdens goda anseende är en sak, som bör ligga hvarje läkare varmt om hjärtat, och att detta anseende icke utan giltig anledning får grumlas genom en inblandning, som är ägnad att vilseleda den allmänna meningen och bringa den en oriktig föreställning om hospital och sinnessjukläkare. Den sorgliga utveckling affären X erhållit, inblandningen i densamma af en mycket känd och framstående vetenskapsman med vidtgående auktoritet, och den särskilda fara

---

sten Alm nämndes vid sitt rätta namn under sammankomsten men namnet ersattes med X i de tryckta förhandlingarna.

⁴¹⁶ Enligt en anteckning i S. E. Henschen 39 förekom uppgifter om att Torsten Alms bror Carl låg bakom artiklarna i pressen.

sinnessjukvårdens anseende därigenom löper har varit den närmaste och viktigaste anledningen till mitt uppträdande.

När Henschen sedan fick ordet sa han:

Ehuru det icke kan vara så synnerligen angenämt att uppträda efter ett så tydligt tillkännagivande af bifall, som Sällskapet gjort till den framställning hr Gadelius lämnat, och hvilken således innehåller ett hundrastämmigt uttalande misstroende mot mig, har jag beslutat att tala med hänsyn till frågans stora principiella och praktiska innebörd.

[...] Jag är ganska tveksam, huruvida Sällskapet äger rättighet att afhandla sinnessillståndet hos en person, sådan som X under nuvarande omständigheter.

[...] Utan tvifvel var hr X i full affärsverksamhet, då han afstängdes därifrån genom professor Gadelius och dr Marcus intyg, att han var sinnessjuk och oförmögen att sköta sina affärer. Jag protesterar i den sjukens namn mot att här upptages till diskussion frågan angående hr X' sinnessillstånd. [...]

Henschen redogjorde sedan för att X visserligen hade många underliga religiösa föreställningar och att han även själv ansåg att han behövde vård, men då på ett privat vårdhem, sedan han hunnit ordna sina affärer. Han befann sig nu i tryggt förvar på ett sådant hem. Just som Henschen yttrade dessa ord trädde Alm in i salen och sade stammande att eftersom saken gällde honom ville han få tillfälle att framföra sina synpunkter. Han fördes dock snabbt ut igen. Henschen kommenterade detta med att säga:

Mina herrar! Det uppträde, som vi nu fått bevittna visar huru djupt diskussionen i tidningarna har gripit honom. Han har läst i tidningarna en del berättelser om sig, hvilka upprört honom på det djupaste, och jag måste säga, att jag har förvånat mig öfver att han kunnat bibehålla sitt sinneslugn så godt som han har gjort. Hvad skulle Ni, mina herrar, säga, hvad skulle Ni, hr Gadelius, säga, därest Ni finge höra, att en församling på ett par hundra personer diskuterade, om Ni var sinnessjuk eller icke?

[...] Det är endast för att jag vågade uttrycka en annan åsikt än hr Gadelius som G. råkade helt och hållet ur jämvikten.

Erik Nordenson yrkade på att förhandlingarna, av hänsyn till patienten, inte som vanligt skulle tryckas och hänvisade till beslutet att inte trycka förhandlingarna i Tufvanfallet 1893. Nordenson påpekade också att Gadelius under en skyddande förklädnad förlätt Sällskapet till ett meningsutbyte om en sinnessjukes tillstånd, Han hade nämligen inte anmält ett föredrag om ett bestämt sjukdomsfall, utan *Om vår tids sinnessjukvård och den allmänna meningen*. Efter långa diskussioner vid ett flertal möten beslöt i alla fall Sällskapet att föredraget och efterföljande diskussioner skulle tryckas, men utan att Alm namngavs. En ledamot av Sällskapet hade emellertid rapporterat till tidningarna om vad som hade diskuterats. Allmänheten kände därför väl till vad som sagts och att det handlade om Alm.

Omedelbart efter sammankomsten på Svenska Läkaresällskapet reste Alm till Köpenhamn och togs in på ett vårdhem där. Efter att ha flyttat mellan olika vårdhem i Danmark återvände han till Stockholm.

Torsten Alm avled 1910 på Långbro sjukhus. I dödsrunan efter honom står:

Han studerade i Lund och aflade där medicine kandidatexamen, men måste på grund af sjuklighet avbryta sina studier. Derefter eignade han sig åt affärsverksamhet och bildade byggnadsaktiebolagen Manhem, som omfattade ett byggnadskomplex af 23 hus och var anlagdt i filantropisk anda. A. utöfvade stor välgörenhet, men folk missbrukade hans goda hjärta, och då han gång på gång blev narrad att hjälpa ovärdiga alstrade detta hos honom en misstro och ett svårmod, som mycket bidrog till att hans nervositet öfvergick i sinnessjukdom. Då han för några år sedan lämnade sina affärer på grund av sjuklighet, väckte detta ett visst uppseende.

Gift med Hanna Thelning, som avled 1892, sörjes den bortgångne närmast af fyra barn.

Fallet Broman 1913

Grosshandlare Carl Broman hade ett framgångsrikt damskrädderi och en förmögenhet på en kvarts million kronor. Enligt hans egen berättelse infann sig hans tre söner en vinterkväll 1913 i hans affär och förklarade att han var skild från affären och inte längre fick ta befattning med den (han hade många år tidigare gjort konkurs, men affären bedrevs framgångsrikt vidare av honom även om hustrun nu stod som ägare). Sönerna spärrade in honom i ett rum, men han lyckades fly därifrån. Han uppsökte professor Gadelius för att få ett intyg om sin sinnesbeskaffenhet, men denne hänvisade honom till doktor Viktor Wigert. Efter en undersökning av Broman i närvaro av hustrun och sönerna utfärdade Wigert ett intyg på sju rader utan närmare precisering annat än att Broman var sinnessjuk. Södra Roslags häradsrätt beslöt då att han skulle ställas under förmyndare den 2 mars. Den 7 mars grep sönerna honom och förde honom till hemmet. Den 9 mars utfärdade Wigert en attest om intagning på Uppsala hospital, dit han fördes av sönerna, som hållit honom inspärrad de senaste dagarna. Han skrevs ut från hospitalet den 4 april, eftersom läkarna där inte ansåg att han behövde hospitalsvård.

Broman överklagade beslutet om omyndigförklaring till Svea hovrätt och stödde sig då på intyg från ett 20-tal personer i hans hemförsamling, bland annat kyrkoherden och dennes hustru, som intygade att han var vid sina sinnes fulla bruk. Han stödde sig också på intyg från doktorerna S. E. Henschen, Gideon Edlund och Anton Nyström.

I ett intyg 25 april 1913 förklarade Henschen, efter en noggrant dokumenterad undersökning, att Broman var fullt frisk mentalt. Edlunds och Nyströms intyg gick i samma riktning. I ett uttalande i Stockholms Dagblad stödde Bror Gadelius däremot helt Wigert. Han förklarade att Henschen vid

flera tillfällen tidigare på ett så tvivelaktigt sätt dokumenterat sig som domare i psykiatriska frågor, att det förvånade honom, att hans ord i sådana frågor över huvud kunde tillmätas någon betydelse. Beträffande Edlund skrev Gadelius att denne var läkare i kvinnosjukdomar, förlossningar och ögonsjukdomar, men saknade varje förutsättning att till denna tämligen omfattande kombination av specialiteter även lägga psykiatrin. Han avslutade:

Med de våldsdåd och olyckor för ögonen, som oupphörligen vållas af sinnessjuka, synes det innebära ett större hot mot den personliga säkerheten att lämna bedömandet af en för sinnessjukdom misstänkt åt sådana läkare, som utanför sin specialitet knappast uppträda med annan rätt än kvacksalfvarens, än att med förtroende öfverlämna afgörandet åt sakkunniga. [...]

Henschen svarade den 17 maj i Nya Dagligt Allehanda:

Fallet Broman synes ändtligen hafva öppnat ögonen på allmänheten, huru illa beställt det är med den personliga säkerheten i vårt land gent emot läkarnas omyndighets- och sinnessjukdomsförklaringar, och det har visat, att det nuvarande tillståndet ej kan fortfara att en person kan beröfvas gods och frihet i en hastig vändning, blott en ovän lyckas att i handom få en attest, att han är oförmögen att sköta sitt gods eller sina affärer eller att han lider af någon form af sinnessjukdom, ja, så lindrig, att af två läkare den ena förklarar honom normal, den andre åter lindrigt sinnessjuk.

Så kom fallet Broman, där feldiagnosen från specialisternas sida är flagrant. Ingen noggrann undersökning, barnslig kritiklöshet från specialisternas sida, ingen alls undersökning från Gadelius' som under hån mot till och med äldre kamrater förklarar, med utsökt kollegialitet och älskvärdhet, för en farlig kvacksalvare en gammal professor, som varit kliniker i 30 år och under 18 år tentator i psykiatri och skrifvit ett hundratal afhandlingar, särskildt i nervsjukdomar, om hjärnan o.s.v., af hvilka undersökningar många ligga nära eller inom psykiatrins område. Denne har också enligt Gadelius förverkat alla anspråk på förtroende och kompetens i dylika sjukdomars diagnostik. Att denne på grund af sina inom psykiatrin liggande arbeten kallats till korresponderande eller hedersledamot af psykiatriska eller neurologiska lärda sällskap i Tyskland, Belgien, Petersburg, Moskva, Wien, Budapest, Rom, Paris o.s.v. och konsulterats utomlands i psykiatriska fall, detta gäller ju intet, då han ej mer än kort tid trampat golfvet i Konradsbergs vetenskapsakademie.

Får jag fråga Er, hr professor, hvad berättigar Er att anlägga en vetenskapsmans later? Var god peka på den upptäckt, Ni gjort inom Er vetenskap, som berättigar Er att kalla Er vetenskapsman och forskare. Har Ni skrifvit en enda afhandling, som förtjänar att öfversättas? Och innehåller den något nytt? Att Ni med lätthet sätter ihop en bok på en månad, det erkänna vi gärna, men det kan i våra dagar hvarje journalist också, och just i Er kåserande stil. Har Ni skrifvit ett enda arbete på främmande språk? Och hvarför ej? Hvarför då låta inskränkt högfärd pösa öfver på anspråkslösa kolleger, som djärfvas att hjälpa en stackars gammal man, som, ehuru fullt lika normal som ni själfv, släpas in på ett hospital, under det hans hem och gods sköflas? [...]⁴¹⁷

---

⁴¹⁷ Nya Dagligt Allehanda 9/5 (Gadelius) och 17/5 1913 (Henschen).

Professor Gadelius försvarade Wigerts och sitt agerande i en replik till Henschen den 23 maj. Han fortsatte sedan:

[...] Prof. Henschen har onekligen varit kittslig nog att sticka mig i näsan med alla sina hederstitlar. Vad har jag själv att komma med? Ja, just den frågan göres mig af professor Henschen.

Har Ni, frågade han vidare, gjort en enda upptäckt, skrivit ett enda arbete värt att öfversättas. [...]

[...] Jag har mången gång, herr professor, gjort mig själv den frågan, om Ni för cirka 13 år sedan, då det föreföll Er lockande att söka den med professuren i psykiatri förenade öfverläkartjänsten i Upsala, men – mirabile dictu – blev förklarad *inkompetent*, om Ni också då hade samma tanke om sjuksjukvårdens inhumana anda, som Ni nu i tal och skrift gör gällande? Kanske hade Er vackra afsigt varit att reformera denna efterblivna form af sjukvård; icke blott göra den till ett stort hjärnanatomiskt institut utan också höja den i öfverensstämmelse med Eder egen ovan relaterade humanitet.

[...] Det är sålunda två skilda saker professor Henschen här sammanblandar. Denna begreppsförvirring beror på en brist i professor Henschens allmänbildning, på en ofullständig humanitär och kunskapsteoretisk uppfostran. Professor Henschen har en ensidig och blind tro på mikroskopets allmakt, på färgningsmetoder och anatomiska preparat och röjer en därmed förenad begränsning av intressen och vyer. Härmed sammanhånga herr Henschens benägenhet att förbise den kliniska psykiatrin som själfändamål och hans egendomliga åsikt att blott det omedelbart och manuellt tillgängliga kan vara föremål för vetenskaplig forskning. Herr Henschen inser ej att ett *neurologiskt status* om än aldrig så fullständigt blott tangerar en försvinnande bråkdel av de *psykiska fenomenen, vilka måste studeras på ett annat sätt och med andra metoder än dem herr Henschen behärskar.*[...] ⁴¹⁸

Carl Broman undkom inspärningen men behövde annan psykiatrisk vård. Henschen sände därför ett introduktionsbrev för honom till den franske psykiatern Joseph Dejerine, men om Broman konsulterade denne är inte känt, inte heller hans öden efter 1913 annat än att han dog 1923 på sin egendom Johannelund i Österåker.

Ericssonska målet 1920

Bankiren Gustaf Ericsson var en stark motståndare till sammanslagningen 1919 mellan Skandinaviska Kreditbanken och Skånska Handelsbanken. För att förhindra detta ville han avslöja de hemligheter han ansåg sig känna till om stora belopp, som skulle ha betalats ut i form av reverser som ersättning till personer som hade stort inflytande på frågan.

Ericsson ansågs vara excentrisk med många fixa idéer. Enligt tidningen Parollen lockades han den 13 oktober 1920 i en fälla av bankdirektören i Skandinaviska Kreditbanken Per Rabe.⁴¹⁹ Doktorerna Karl Olander och Ja-

⁴¹⁸ Svenska Allmänna Läkartidningen nummer 21, 23/5 1913, s. 562 - 566.

⁴¹⁹ Parollen, organ för Medelklassens riksförbund nummer 2, 1920.

kob Billström hade tillkallats av Rabe och lyssnade genom en dörrspringa på samtalet mellan Rabe och Ericsson för att bilda sig en uppfattning om Ericssons sinnestillstånd. När denne, efter 4 à 5 minuters samtal om banksammanslagningen avlägsnade sig, möttes han i dörren av tre detektiver med polisbrickor som grep honom och tog med honom till polisstationen. Därifrån fördes han till Långbro sjukhus, där han spärrades in på de två läkarnas intyg. Tidningen Parollen frågade i sin artikel varför de tre detektiverna, redan före Ericssons möte med Rabe, hade kallats till banken.

Psykiatern Olof Kinberg som undersökte Ericsson på Långbro ansåg inte att något abnormt förekommit i hans redogörelse för sina åsikter om vissa banker och deras chefer. Han skrev därför ett intyg att Ericsson inte var sinnessjuk. Kinberg yttrade också att "Långbro inte vore platsen för bankdirektörer som råkat i tvist".

Ericsson stämde läkarna Olander och Billström, och flera bankdirektörer, bland annat Rabe. Vid rättegången vittnade Olander, Billström och Kinberg om att Ericsson var sinnessjuk. Det intyg Kinberg skrivit hade Ericsson visat upp för affärskontakter som bevis för att han var frisk. Kinberg förklarade nu i rätten att intyget inte var avsett att användas på det sättet, utan det var ett "terapeutiskt intyg", skrivet för att underlätta Ericssons tillfrisknande. Henning von Melstedt, Ericssons advokat, frågade Billström om vad han grundade sin uppfattning på att Ericsson var sinnessjuk: "Är det endast den 10 minuter långa undersökningen genom dörrspringan, eller har det möjligen framkommit något särskilt under rättegången?" Billström svarade att han stödde sig på Olof Kinbergs intyg.

Henschen, som inkallats som vittne av Ericsson, sade att han funnit denne utan spår av sinnessjukdom. Han bifogade till sitt vittnesmål ett tiotal intyg från advokater, riksdagsmän och läkare som stödde Ericsson. Enligt Stockholms Dagblads referat yttrade Henschen sig på följande sätt:

Om dr. Kinbergs intyg rörande Ericssons sinnestillstånd lämnats i terapeutiskt syfte skulle det givetvis ha avfattats på ett annat sätt och ej som nu innehållit ett oförtydligt klander mot doktorerna Olander och Billström. Verkliga förhållandet torde nog ha varit, att dr. Kinberg 14 och 15 oktober gripits av harm över de båda doktorernas tillvägagångssätt mot bankir Ericsson. Senare ändrade dr Kinberg mening, och den 19 oktober uppträdde han helt på sina båda kollegers sida.⁴²⁰

Svarandesidan ansåg det vara av betydelse i målet om Ericsson kunde be styrka sina påståenden om mutor. Ericsson stod fast vid sina uppgifter om att det förekommit mutor, men varken han, hans advokat eller Henschen ansåg att detta hade något med själva målet att göra, det vill säga tvångsintagningen.

---

⁴²⁰ Stockholms Dagblad 31/3 1920.

Henschen framhöll att Olanders och Billströms agerande mot Ericsson var obefogat, lagstridigt och inhumant:

[...] Att på grund av vissa påståenden om förment felaktiga eller åtalbara affärstransaktioner vända sig till läkare för att få en misshaglig person förklarad sinnessjuk är en bekväm metod att göra sig af med personen ifråga och hindra honom från att framdraga bevis för sina förment orimliga påståenden. [...]

Mer än upprörande betecknar Prof. Henschen doktorerna Billströms och Olanders handlingssätt vara, då de i stället för att samvetsgrant undersöka bankir Ericsson likt spioner eller detektiver har lyssnat bakom någon dörr eller gardin på konfidentiella affärsförhandlingar och sedan, efter att ha hört ett samtal fyra å fem minuter, utfärdat intyg om sinnessjukdom och internering. Detta vittnar ej om klart rättsmedvetande, god läkarsed och humanitet.

Bankir Ericsson var vid interneringen ej sinnessjuk, vilket bestyrkes av Dr. Kinbergs intyg, att han ej heller varit samhällsvådlig, likaledes bestyrkt av Dr. Kinberg, att sålunda ett olagligt våld mot hans frihet begåtts; att lagen överträts av doktorerna Billström och Olander, då de med sin förmenta misstanke om sinnessjukdom hos E. ej tillkallat hans närmaste anförvanter; att det sätt doktorerna B. och O. begagnat, att som detektiver spionera på E. är omoraliskt och särskilt ovärdigt läkare, som äro satta att bevaka sjukas väl, att sättet för interneringen också vittnar om B.s och O.s inkompetens som rättspsykiatrici, samt att interneringen ej gjorts i E.s intresse eller för att skydda allmänheten.⁴²¹

Henschen kritiserade också Kinberg för att han för Stockholms Dagblad uttalat sig om Ericssons sinnesbeskaffenhet och framkastat misstankar om en disposition för sinnessjukdom. Detta var att bryta den tystnadsplikt han hade som läkare.

I den fortsatta rättegången vittnade professor Daniel Jacobsson från Fredriksbergs sjukhus i Köpenhamn om att han undersökt Ericsson och funnit honom fullt frisk. Doktor Fredrik Vogelius från S:t Johannesstiftelsens hospital i Köpenhamn sade i sitt vittnesmål samma sak. Anledningen till att de två danska läkarna tillkallats var att fem svenska psykiatrer vägrat att undersöka Ericsson. På förfrågan sade Vogelius att Jacobsson var en av Danmarks främsta psykiatrer. Vid följande rättegångsdag påstod svarandesidan att Jacobsson inte alls var någon framstående psykiater, vilket dock von Melstedt kunde motbevisa med ett intyg från professor August Wimmer från Köpenhamns universitet. Jacobsson var en av Danmarks främsta vetenskapsmän och sedan 20 år föreståndare för Danmarks största hospital.

Laboratorn vid Uppsala universitet och biträdande läkaren vid Uppsala hospital, E. Louis Backman vittnade också om att han undersökt Ericsson och funnit honom frisk.

Vid sammanträde 28 september beslöt rätten att inhämta yttrande från Medicinalstyrelsen om Ericssons sinnesbeskaffenhet vid tiden för inspärr-

---

⁴²¹ Nya Dagligt Allehanda 31/3 1920.

ningen 13-15 oktober 1919. Vad det yttrandet utmynnade i är inte känt, men Ericssons talan blev ogillad av rådhusrätten.

Först efter tre år, i februari 1923 avgav Medicinalstyrelsen ett utlåtande över Billströms och Olanders agerande. Enligt tidningsreferat skrev Medicinalstyrelsen att undersökningen skett i en osympatisk form och icke varit i överensstämmelse med den öppenhet och frånvaro av allt svek, som allmänhetens förtroende för läkaren och läkarens egen uppfattning av sitt yrkes förpliktelser fordrar. Styrelsen fann det också anmärkningsvärd att Billström och Olander utfärdat intyget utan att ta kontakt med Ericssons närmaste. Då emellertid undersökningen skett under svåra omständigheter har styrelsen inte ansett sig böra tilldela doktorerna någon erinran.

Olander svarade att det naturligtvis är lätt att i efterhand klandra och kritisera ett visst tillvägagångssätt och framhålla vad som bort ske och vad som inte bort ske. Medicinalstyrelsen, från sin upphöjda position, har nog svårt att sätta sig in i de skiftande situationer, en praktiserande läkare möter. Han slutade med att skriva att han har förståelse för att många läkare anser att Medicinalstyrelsens disciplinutövning sker i en patriarkalisk anda, som inte längre stämmer överens med tidsandan.

För Olanders del fick affären en mycket tragisk följd. En sinnessjuk ung arbetare från Kolltorp hade läst om Ericssons inspärning i tidningarna och samlat många tidningsurklipp. Han hade 1920 rest upp till Stockholm och sökte där upp polisen och påstod att han blivit hypnotiserad av den på den tiden kända Hadjetlachéligan. Polisen märkte att han var sinnesförvirrad och tillkallade Olander. Efter en kort undersökning fann Olander att mannen var sinnessjuk och på Olanders attest togs han in på Katarina sjukhus. Efter 17 dagar ansågs han emellertid ha blivit frisk, skrevs ut och reste hem. Efter en tid insjuknade han i tuberkulos. Han trodde då att doktor Olander ”satt på honom tuberkulosen” och reste upp till Stockholm för att söka upp denne med avsikt att döda honom. Han patrullerade med en laddad pistol utanför Olanders bostad från morgonen den 6 mars 1923. När Olander vid 11-tiden kom åkande i sin bil med privatchaufför till praktiken på Kungsbrolan 1 rusade mannen fram och sköt honom i bröstet och buken. Olander avled omedelbart. Mördaren hade med sig tidningsurklipp om Ericssonaffären och Medicinalstyrelsens kritik mot Olander, som enligt vad han tyckte, bekräftade hans åsikt att denne hade gjort så mycket ont att han förtjänade att dö.⁴²²

Fallet Feron 1927

Ännu över 80 år gammal fortsatte Henschen att engagera sig i personer som internerats på vad han ansåg vara oriktiga grunder, vilket framgår av fallet Feron, som väckte stor uppmärksamhet.

---

⁴²² Svenska Dagbladet 25/2, 4/3 och 7/3 1923.

I Svenska Dagbladets årsbok för 1927 redogjordes för vad som hänt i november det året.⁴²³ Målet rörande hovjuveleraren Carl Feron var då uppe till behandling:

Vid Stockholms rådhusrätt påbörjas behandlingen av en interneringsaffär, i vilken mobiliserar den mest omfattande expertis, som antagligen någonsin förekommit i ett mål av denna art. Hovjuvelerare Carl Feron har av dr Carl-Victor Söderlund förklarats vara i behov av hospitalsvård och handräckning begäres av överståthållarämbetet för hans internering. F. lyckades emellertid med bistånd av häradshövding Axel Carlsson⁴²⁴ fly i bil till Norge samt därifrån till kontinenten. I utlandet undersöktes F. av ett flertal framstående psykiatrici – bland dem årets Nobelpristagare prof. Wagner i Wien – vilka samtliga tillerkänna honom full rättskapacitet. Flera svenska specialister åter ställa sig på Söderlunds sida och förklara i sina vittnesmål att F. är sinnessjuk.

Carl Feron hade övertagit sin fars juveleraraffär 1890 när den gick i konkurs. Han hade därefter med flit och skicklighet arbetat upp företaget och hade 1927 en förmögenhet på 700 000 kronor, vilket i dagens penningvärde motsvarar 18 miljoner kronor. Det året blev han uppsagd från lokalerna till den butik och verkstad han verkat i sedan starten. Han skänkte då firmans alla inventarier och verktyg till Nordiska museet, som ställde upp den i guldsmedsverkstaden på Skansen. Han gav också sina anställda 53 000 kronor som tack för deras insatser.

Feron hade i 20-årsåldern ådragit sig syfilis och behandlats bland annat med kvicksilverinjektioner med början omkring 1905 och fram till 1921. Sjukdomen hade under många år sysselsatt hans tankar och föranlett honom att söka hjälp hos många läkare. Han trodde sig vara kvicksilverförgiftad och funderade på att kräva läkarna på skadestånd för detta. De förklarade dock för honom att kvicksilver inte stannade kvar i kroppen så länge att det kunde orsaka den klåda och de knutor han hade på benen. Han hade för vana att ”kratsa” på knutorna så att de blödde och han trodde då att kvicksilvret rann ut. Det kallade han den ”Feroniska kratsmetoden”.

Våren 1927 hade besvären tilltagit. Feron kände sig nedstämd och sökte upp sina båda svågtrar och berättade att han inte ville leva längre. Släktingarna tillkallade doktor Marcus, som ordnade att han togs in på ett sjukhem dit han begav sig frivilligt. Där försämrades hans tillstånd; han kastade bland

---

⁴²³ Svenska Dagbladets årsbok 1927, november månads händelser.

⁴²⁴ Den unge vice häradshövding Axel Carlsson blev berömd när han försvarade de två italienare, Giuseppe Jaconelli och Biagio Valente, som åtalades för det på sin tid mycket omtalade mordet på apotekaren i Hammarby 1913. De två italienarna, som var musiker och kringresande gårdfarihandlare, blev omedelbart misstänkta i den fördomsfulla utredningen. På grund av språkliga missförstånd erkände de mordet. Carlsson smulade fullständigt sönder polisens mycket bristfälliga utredning och lyckades visa att de två hade alibi. När de blev frikända rusade Valentens mor, som rest upp från Italien för att följa rättegången, fram för att glädjestrålade kyssa domaren. Denne yttrade då de sedan bevingade orden: *Kyss inte mig, kyss Carlsson*, som ges som svar på något som uppfattas som otroligt.

annat en blomkruka genom fönstret och hotade att kasta sig ut genom det. På sjukhemmet träffade han emellertid en sköterska, Matilda Nyberg, som gav honom sitt stöd. Hon lyckades få ut honom från sjukhemmet och under sommaren och hösten vårdade hon honom på hans lantställe i Stockholm skärgård, där han mådde bra. I sin tacksamhet över detta tillkännagav han då att han ville ingå förlovning med henne och samtidigt skänka henne pengar.

Sedan släktingarna fått veta att Feron skulle förlova sig tillkallade de läkaren doktor Carl Söderlund för att få honom internerad. Ansökan om internering skrevs av systemern Sigrig Feron och hennes man, professorn i litteraturhistoria, förre rektorn för Uppsala universitet, Henrik Schück, systemern Constance Feron och hennes man godsägaren Hjalmar Linnander.

Doktor Carl Söderlund utfärdade den 4 oktober 1927 ett intyg om att Feron var i trängande behov av vård på sinnessjukhus.⁴²⁵ Handlingarna lämnades in till polisen, som beslöt om tvångsinternering. Överståt-hållarämbetet utfärdade en resolution om att Feron skulle tas in på sinnessjukhus och larm utgick så att landets gränser spärrades. Feron var mycket orolig för att interneras och uppsökte tillsammans med fästmön advokaten Axel Carlsson för att få dennes bistånd. Carlsson var emellertid inte hemma, men Feron träffade i stället dennes son, advokaten Einar van de Velde, som bjöd dem på lunch i sin bostad. Genom sonens förmedling åtog sig Axel Carlsson att försvara Feron inför domstol, men ansåg det bäst att han tills vidare lämnade Sverige för att undgå internering.

Efter att ha tagit ut hinderlöshetsbevis och lysning lämnade Carl Feron och Matilda Nyberg Stockholm och reste tillsammans med Einar van de Velde i bil mot Norge. Bara några minuter efter att de tidigt på morgonen hade givit sig av infann sig två polismän för att hämta Feron i bostaden. Genom att utnyttja ett misstag vid ett vaktombyte vid gränskontrollen mot Norge lyckades de ta sig till Oslo och därifrån över Köpenhamn till Berlin, Wien, Paris och Rom. Feron undersöktes av ett flertal specialister, bland andra årets nobelpristagare Julius Wagner-Jauregg, belönad för sin upptäckt

---

⁴²⁵ Det var inte första gången doktor Carl Söderlund figurerade i samband med interneringsaffärer. Han hade redan 1917 kritiserats skarp för ett liknande fall. På begäran av hustrun till en postmästare K. hade Söderlund efter en mycket kort undersökning utfärdat ett intyg om att K. var sinnessjuk och farlig för sina närmaste. Med anledning av detta intyg sökte postmästaren K. för att internera honom på Konradsberg. Postmästaren hade emellertid lyckats fly till Södermanland, där han var väl känd som en klok och hederlig person. Med hjälp av ett stort antal intyg från kyrkoherden, grannar och andra lyckades han bli friskförklarad. Han sökte därefter skilsmässa från sin hustru med hänvisning till hennes agerande för att få honom inspärrad. Vid rättegången om skilsmässan biträdde hustrun av tre advokater medan K. var utan juridiskt biträde. Doktor Söderlund tog i rätten tillbaka sitt utlåtande, men stödde sig fortfarande på vad hustrun anfört. Hon ville, efter sitt misslyckade försök att spärra in sin man på sinnessjukhus, inte alls veta av skilsmässa, vilket hon motiverade med att mannen var gammal och kunde behöva hennes vård. Hon kände heller ingen bitterhet mot honom för vad som förevarit! Domstolen gick emellertid helt på mannens linje och medgav skilsmässa. Söderlund anmäldes till Medicinalstyrelsen för sitt ogrundade, vårdslösa intyg. DN 18/12 1917.

av malariabehandling av syfilis.⁴²⁶ På hemvägen konsulterades professorn i psykiatri i Köpenhamn, August Wimmer, som liksom de andra utländska läkarna förklarade att doktor Söderlunds diagnos var felaktig och att Feron inte var i behov av vård. Totalt elva utländska läkare ansåg att han var frisk, vilket också Henschen gjorde. Henschen hade en fullständigt annan uppfattning av Feron's sinnestillstånd än de svenska läkarna Söderlund, Marcus och Kinberg. Han ansåg att Feron led av ett restillstånd efter en utläkt syfilitisk process som var begränsat till pupillarnerverna och att han var nervös.

Henschen tog i en artikel i Stockholms Dagblad upp fallet Feron. Han kritiserade doktor Söderlunds intyg för att det inte upptog någon specialdiagnos, anamnesen var alldeles underhållig och vittnade om oförmåga att skriva en sådan. Själva undersökningen var felaktig och visade grov okunnighet i att göra en neurologisk undersökning.

Professor Marcus' misstag föreföll Henschen närmast oförklarlig.

Att ställa diagnosen organisk hjärnsjukdom som leder till kroppsligt och själsligt förfall, d.v.s. *paralyse générale* är ju ett nonsens, då professor Marcus ju haft upprepade tillfällen under längre tid att observera mannen.

Marcus hade kunnat övertyga sig om, att Feron hade ett särdeles gott minne, god logisk skärpa, talade och skrev korrekt; att således varje tanke på *paralyse générale* var utesluten. I deras berättelser om sjukdomens förhistoria äro hopade prat och pjoller, blandat med lögnaktiga uppgifter som läkarna bort kontrollera.

Den tredje experten som yttrat sig om Feron's sinnestillstånd är prof. O. Kinberg, som dock ej undersökt Feron, utan blott haft tillgång till alla föregående undersökningar och utlåtanden, även de utländska experternas. Han kommer till diagnosen *tabes dorsalis* (alltså en ryggmärgssjukdom på syfilitisk bas), samt en hypokondrisk paranoisk psykos. Det är efter en hel avhandling grundad på de mest sofistiska argument, vilkas riktighet bestridas och kraftigt bekämpas såsom felaktiga av Feron's advokater, som Kinberg når denna diagnos.

[...] Vid läsandet av hans långa lärda sofistiska omdömeslösa utlåtande, erinras man om Bibelns ord: mycken lärdom har gjort dig rasande, Paulus.⁴²⁷

Målet handlades i Stockholms rådhusrätts första avdelning för förmynderskapsärenden den 4 och 5 oktober, den 3 november och den 6 och 14 december 1927. Rättens ordförande borgmästaren Carl Lindhagen ansåg att Söderlunds intyg var otillfredsställande. Den omständighet Söderlund angivit som skäl för omyndigförklarandet av Feron var att denne var omdömeslös. Som en länk i kedjan för att komma fram till att Feron skulle vara sin-

⁴²⁶ Patienter med syfilis i nervsystemet ympades med malaria och fick därigenom attacker av hög feber, som hämmade syfilisspiroketen. Motiveringen var att Wagner-Jauregg fick priset "för upptäckten av malaraiympningens terapeutiska betydelse vid dementia paralytica".

⁴²⁷ Stockholms Dagblad 9/5 1928. Henschen syftar sannolikt på Apostlagärningarna 26:24, Paulus försvarstal inför konung Agrippa, som i 1917 års bibelöversättning lyder: *När han på detta sätt försvarade sig, utropade Festus: Du är från dina sinnen, Paulus; den myckna lärdomen gör dig förryckt.* 1703 års översättning lyder: *mycken konst har gjort dig rasande.*

nessjuk konstaterade Söderlund att Feron inte kunde klarlägga skillnaden mellan ”misstag” och ”lögn”; att detta var en vanlig omdömesfråga vid sinnesundersökningar bekräftades av professor Olof Kinberg vid förhöret. Efter en betänketid svarade Feron att misstag och lögn var två skilda ord. Ordförande sade då till Söderlund: ”Snärjer ni dem på det här sättet” och tillade bland annat ”att det var ju dock en ganska förnuftig förklaring. Ett så slagfärdigt svar, som Feron, hade jag knappast kunnat åstadkomma”. Han sade vidare att ”domstolen behövde en redogörelse för de patologiska förhållandena i fallet, men här verkade läkarens ställning så svag att han behövde hoppa sådana här småsaker på varandra. På det här sättet kan vi bli vansinniga lite var”.

Den 14 december 1927 överlämnade rätten handlingarna med alla läkarutlåtanden till Medicinalstyrelsen för yttrande. Mot detta reserverade sig rättsens ordförande Lindhagen, som ansåg att ärendet kunde avgöras direkt.

Hovjuvelerare Carl Feron och hans släktingar träffade emellertid i januari 1928 en uppgörelse, enligt vilken släktingarna lovade att inte mer klaga på Carl Feron och hur han handskades med sina pengar. De tog också tillbaka sin anmälan och därmed kunde inte fallet tas upp i domstol, utan rådhusrätten lade ned målet.

Feron skrev i januari 1928 och tackade Henschen för hans kraftfulla engagemang och hans vittnesmål i rätten. Han var nu bosatt i Nice och funderade på att köpa en villa där.⁴²⁸ Den 3 mars 1928 gifte han sig med Matilda Nyberg i Paris. Paret bosatte sig så småningom i Helgum i Ångermanland, där han dog 1934.

Det var naturligtvis en stor prestigeförlust för de svenska experterna att domstolen ifrågasatte deras utlåtanden och att de utländska läkarna och Henschen kommit till andra slutsatser än de själva. Att släktingarna återkallade målet efter en överenskommelse med Feron tyder på att de kanske handlat mindre av omsorg om hans hälsa än av ekonomiska hänsyn.

Stockholms läkarförening fick en skrivelse från en av sina medlemmar med önskemål att något skulle göras med anledning av alla tidningsskrivener i Feronfallet. Föreningen vände sig då till Svenska Läkaresällskapets sektion för neurologi och psykiatri, som tillsatte en kommitté för att behandla frågan. I kommittén ingick Henry Marcus, Gunnar Kahlmeter, Harald Fröderström, och Jacob Billström. Efter åtskilliga möten skrev kommittén i maj 1928 till Olof Kinberg och önskade att ett föredrag om Feronaffären borde hållas i Svenska Läkaresällskapet och att Kinberg, som ansågs kunna se saken mest objektivt, borde hålla föredraget. Det gick dock lång tid utan att något hände, så frågan verkade inte längre vara aktuell.

Den 30 april 1929 höll emellertid Kinberg ett föredrag inför Svenska Läkaresällskapet med titeln *Sinnessjuks rättsskydd inför svensk domstol*.⁴²⁹ Hela

⁴²⁸ UUB S. E. Henschen 3, brev från Carl Feron 28/1 1928.

⁴²⁹ Kinberg, Olof: Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 30/4 1929, s. 209 - 254.

föredraget handlade om Feron, som kallades A., men alla visste naturligtvis vem det rörde eftersom det rätta namnet stått i tidningarna. Kinberg omnämnde honom som "A." eller "den sinnessjuka". Att de utländska läkarna kommit till andra slutsatser än Söderlund, Marcus och han själv ansåg han berodde på språksvårigheter. Detta var emellertid enligt Einar van de Velde inte troligt eftersom Feron talade mycket god tyska efter att ha praktiserat i Tyskland under sin utbildning. Han var också relativt väl hemmastadd i franska.

Kinberg anmärkte också på att domaren [Lindhagen] förhörde doktor Söderlund på ett sätt som visade en synnerligen markerad misstro, något som måste vara kränkande för en människa. Vidare sade han

En särskild plats bland de läkare som funnit A. själsfrisk intar prof. Henschen. Hans fyra intyg äro endast ett uppkok på de utländska läkarnas och innehålla intet självständigt. Däremot har han i sitt vittnesmål blottlagt sina psykopatologiska funderingar. De skola här icke ingående kommenteras. Det är onödigt. Här i landet veta vi sedan flera decennier att det råder ett absolut främlingskap mellan prof. Henschen och psykopatologi. Det kan sålunda ej väcka någon förvåning att prof. H. är kapabel att påstå att en läkare alltid kan genom direkt undersökning påvisa vanföreställningar hos en sinnessjuk med detta symptom, ehuru orimligheten i denna tes måste vara uppenbar för varje person med gott omdöme även om han fullständigt saknar medicinsk bildning.

I övrigt råder en ingående överensstämmelse med vittnet Henschens psykopatologiska åskådningar och den som rättens ordförande verbotssime förde till togs. Om man här väntat sig finna tidens högsta medicinska bildning och mest upplysta medborgerliga förstånd, blir man besviken. I båda fallen tycker man sig i stället höra enklaste slaget kloka gubbar från mörkaste Småland.

Sektionen för neurologi och psykiatri lät trycka Kinbergs föredrag som en broschyr som delades ut till samtliga ledamöter i Sveriges riksdag, samtliga domare i landet, samtliga medlemmar av de medicinska och juridiska fakulteterna vid landets universitet och högskolor samt till justitiekanslern och justitieombudsmannen. Sektionen, med Henry Marcus som ordförande och Gunnar Kahlmeter som sekreterare, anmälde den 8 november 1929 borgmästaren Carl Lindhagen till Riksdagens Justitieombudsman för att

[...] han lett förhöret med sakkunniga vittnen vid rättegången på ett sätt som enligt sektionens uppfattning visade bristande takt och insikt vid fullgörandet av en förhørsledares grannliga uppgift. Fallets rättsliga behandling och denas för den sjuka ödesdigra följder visa även att han icke erhållit det rättskydd som enligt svensk rättsuppfattning bör tillkomma sinnessjuk som är i behov därav.

Sektionen ansåg således att Feron, som med hjälp av oberoende läkare, advokater och domstolen kunnat slippa internering för att i stället leva tillsam-

mans med sin hustru, utsatts för ödesdigra följder. Carl Lindhagen lät trycka såväl sektionens anmälan till JO som sitt svar på denna i en bok i tre delar med titeln *Psykiatrin och rättsskipningen*.⁴³⁰ Han påpekade först att anledningen till att domstolen inte biföll ansökan om internering var att de anhöriga, som begärt detta, hade träffat en överenskommelse med Feron och därmed tagit tillbaka sin ansökan. Domstolen hade då ingen rätt att avkunna någon dom.

Lindhagen kallade konsekvent den kommitté som sektionen för neurologi och psykiatri tillsatt för ”prestigekommittén”. Han ansåg det som sin skyldighet såsom ordförande i rättegången att genom förhör av vittnena söka skapa sig och domstolen en så klar bild av Ferons hälsotillstånd som möjligt, särskilt som läkarna hade så olika uppfattning om det, från sinnessjuk, som Söderlund och Marcus ansåg (”Kinberg sätter jag ur spel, då han vetenskapat bara på pappret utan personlig kontakt med patienten”) eller frisk, som de utländska läkarna och Henschen ansåg.

Beträffande anklagelsen om bristande takt vid förhören skrev Lindhagen att han varit tvungen att ställa ifrågasättande frågor på grund av att intygen från Söderlund och Marcus varit så ofullständiga, ja, rent undermåliga. ”Detta kan Marcus givetvis ej fatta, försjunken som han är i sin teori om skyldighet för förhørsledare att hysa vördnad och om sin egen upphöjdhet över denne”.

I vad som Lindhagen kallade ”förmögenhetspsykologiska mål” är det alltid ett problem med partbeställda utlåtanden. Det ”neurologiska-psykiatriska förvärsarbetet” bör icke tillerkännas auktoritativ värdighet av vetenskaplig expertis. I en framtida lagstiftning bör expertisen uttryckligen förklaras endast vara rådgivare åt domstolen. Den som åtar sig att vara expert för den ena eller andra sidan är jävig och skall behandlas som sådan.

Carl Lindhagen drog i sin bok upp ännu flera fall än som redovisats i den här boken, där Gadelius och hans kolleger utan att personligen ha undersökt patienterna skrivit intyg om internering. Det rörde sig om fall där psykiatrins företrädare ställt upp som intygsskrivare åt släktingar till rika personer för att få dessa inspärrade.

I sitt yttrande över den JO-anmälan, som riktats mot honom från sektionen för neurologi och psykiatri vid rättegången i Feronfallet, yrkade Lindhagen i 15 punkter bland annat att:

1. läkares uttalande om tillvaro av psykisk sjukdom i regel ej må tillerkännas bevisvärde såsom expertutlåtande, om läkaren ej kommit i personlig beröring med patienten eller under tillräcklig tid undersökt denne;
2. läkares fortfarande bestående rätt att mot patientens bestridande omedelbart förordna om internering å sinnessjukhus samt påkalla handräckning därtill av polismyndighet, måtte avskaffas eller ytterligare beskäras;

---

⁴³⁰ Lindhagen, Carl: *Psykiatrin och rättsskipningen*. Stockholm 1930.

3. behjärta, att omyndig sinnessjuks ansökan att åter vara myndig ej må omöjliggöras genom dennes och domstolens faktiska beroende merendels enligt den nya lagen av den expert, som utfärdat det första läkarbetyget;

4. i förmynderskaps- och testamentstvister det partsbeställda neurologisk-psykiatriska förvärvsarbetet icke bör tillerkännas auktoritativ värdighet av vetenskaplig expertis;

5. att neurologisk-psykiatrisk expertis i övrigt, avgiven till domstol, sker under ämbetsmannans ansvar;

6. att all neurologisk-psykiatrisk expertis uttryckligen förklaras vara endast rådgivare åt domstolar.⁴³¹

Fallet Feron var enligt Henschen lärorikt ur medico-legal synpunkt:

1. att det är mycket svårt att formulera interneringsparagraferna så att full garanti mot missbruk ges.

2. att ej ens attester av två så kallade experter garantera riktigheten eller berättigandet av internering i vissa fall.

3. att man måste söka nya garantier. I detta fall skulle upplysta lekmän, i synnerhet med juridisk utbildning med lätthet genast insett att de förment sinnessjuka varit förföljda av släktingar för att dessa skulle komma åt deras pengar. Ingen sakkunskap hade behövts i fallet Feron.⁴³²

Henschen hade genom sitt ingripande i familjestriden hamnat i konflikt med före rektorn för Uppsala universitet, professor Henrik Schück, vars hustru Sigrid var syster till Carl Feron. Henschens gamle vän Olof Hammarsten skrev ”sorgligt att Du skulle hamna i strid med Schück för den Feroniska frågan, ty jag kan aldrig tro, att han handlat av dåliga bevekelsegrunder.”⁴³³

I februari och mars 1928 skrev Henschen flera insändare till Svenska Morgonbladet, den enda tidning som enligt honom engagerat sig för Feron. Innehållet i dessa är till stor del upprepningar av vad han tidigare skrivit och Svenska Morgonbladet tog inte in insändarna, i varje fall återfinns de inte i tidningen under de närmaste månaderna.

Enligt utkastet till insändarna skrev Henschen:

Han [Feron] visar sig i sanning som en ädel man som tillämpar satsen: gören väl mot dem som förfölja Eder; de få livstids pension, liksom han förut bekostat sin älskvärde svågers [Schücks] Italienresor.

Alla de som beundrar Prof. Schücks eminenta förmåga och snillrika litteraturverksamhet, beklagar djupt det skedda och se ej upp till honom som nestorn i svensk och utländsk litteratur, och undrar om han kan kvarstå som ordförande i Nobelstyrelsen, der oväld och ärlighet bör vara representerade. Men saken berör ej blott honom, den har en långt större betydelse.

Låt oss säga ut! *Den allmänna rättskänslan är kränkt*. Lite var frågar sig huru kan sådant ske? Huru kunna just de läkare, som representera rättspsyki-

⁴³¹ Lindhagen, Carl: Psykiatrin och rättskipningen. Stockholm 1930, s. 54 och 101 - 102.

⁴³² Stockholms Dagblad 9/5 1928.

⁴³³ UUB S. E. Henschen 3, brev från Olof Hammarsten 26/7 1928.

atrien handla så. Ej blott okunnighet hos dem blänker fram, än allvarligare är att man tvivlar på deras rättskänsla.⁴³⁴

Henschens engagemang för människor som blivit omyndigförklarade gjorde honom känd utanför de medicinska kretsarna. Många människor skrev till honom och bad att han skulle hjälpa dem med ett läkarintyg så att de skulle kunna åter bli myndiga. Även på annat sätt vädjade människor till honom, till exempel en pensionerad posttjänsteman, Torsten Södergren, i Åhus i Skåne, som dock sannolikt inte fick något stöd från Henschen:

Åberopande tidigare brev och Herr Professorns uttalande att våra släkter på 1700-talet voro genom giftermål förenade, får jag vördsamt göra denna framställning.

Min hustru har genomgått flera operationer och lider enl. läkarna av psykisk depression och är i behov av en längre tids vistelse i södern. Själv har jag avkortad tjänstepension på grund av sjukdom.

Vågar jag bedja Herr Professorn vara god att hos f. hovjuveleraren Carl Feron understödja vår begäran om hjälp med ovanstående resa. [...]

Herr Carl Feron är min hustrus grand oncle, ehuru varken jag eller min fru personligen känner Feron, ha vi den 16/8 framställt denna begäran till honom.⁴³⁵

En grosshandlare Gustaf von Reis delade helt Henschens uppfattning om de tvångsinterneringar som skedde och arbetade aktivt för att sinnessjukhusen skulle inspekteras av oberoende nämnder där lekmännen skulle vara i majoritet. Han skrev på 1920-talet 19 långa brev till Henschen i frågan, och sökte på många sätt påverka opinionen. Han påpekade också att greve Hamilton sagt i riksdagsdebatten att:

[...] olaga internering nästan alltid hänger ihop med folk som har pengar!! Ja, här lär visst gå utan vård en 5 000 personer, verkligen sjuka, fattiga stackare. Hvarför i all rättfärdighetens namn tar nu dessa herrar, som är så rädda att *icke* samhällsvådliga, t.ex. Feron, ej hand om dessa i *trängande* behov av vårdande sjuka, men bråka om friska?!⁴³⁶

Fallet Unman 1930

Ända till någon månad före sin död fortsatte Henschen att engagera sig för personer som omyndigförklarats på grund av påstådd sinnessjukdom. En av dem var grosshandlaren Patrik Unman. Han hade börjat med två tomma händer men med flit och begåvning fått en avsevärd förmögenhet. Under

---

⁴³⁴ UUB S. E. Henschen 49, utkast till insändare 8/2 1928.

⁴³⁵ UUB S. E. Henschen 12, brev från Torsten Södergren 1/9 1928. Södergrens svärmor var dotter till Carl Feron's farbror.

⁴³⁶ UUB S. E. Henschen 11, brev från von Reis 26/5 1929. Greve Hamilton var förmodligen Raoul Hamilton (1855 - 1931), frisinnad riksdagsman.

vintern 1930 hade han haft en svår katarr och därefter en tid varit svag till kropp och själ, men sedan återhämtat sig. Enligt sin gamle vän, advokat Sam Ihrén, var han nu lika redig och klar i huvudet som förut. Han var ogift och hans närmaste anhöriga var två brorsbarn, som honom ovetande hade fått honom förklarad sinnessjuk och omyndigförklarad. Som förmyndare var insatta häradsbörding Claes Breitholtz (som varit engagerad av Maria Henschen för att få ut pengar från Henschenska flickskolans efterföljare) och en hovrättsnotarie. Dessa hade redan tidigare skött Unmans affärer och denne märkte därför inte att han var under förmyndare.

Vänner till Unman berättade emellertid om omyndigförklaringen för honom och han befarade då att förmyndarna, som släktingarna fått på sin sida, skulle föra över pengarna till brorsbarnen.

Advokat Ihrén vände sig till Henschen sommaren 1930 och bad om ett intyg som skulle friskförklara Unman och användas för att häva omyndigförklaringen. Henschen utfärdade ett intyg, som enligt advokat Ihrén inte skulle förfela att göra intryck på rättens ledamöter. Det sista brevet i affären är daterat 29 oktober, en månad före Henschens död. Om Unman förklarades myndig framgår inte av handlingarna i arkivet.⁴³⁷

Den uppmärksamhet som fallen väckte gjorde att många människor hörde av sig till Henschen. Att välja de fall han ville engagera sig i bland alla som ansåg sig felaktigt behandlade kan inte ha varit lätt. Så här skrev till exempel en grosshandlare från Jönköpings län:

Genom mitt f.n. juridiska Rättegångsombud Doktorinnan Juris kandidaten Hilma Söderqwist, Folkungagatan 60, 4 tr, Stockholm; har dat kommit till min kännedom att hon å mina vägnar besökt Tit 2ne gånger; Rörande dän af Stadsläkaren Patrick Frehland; ock Kungl. Medicinalstyrelssen; på ett skäligen misstenkt otillbörligt sätt påbördat mig att jag led af sinnessjukdom; nemligen ”prosessjuka” enligt den af dem utgifna brosjyren af den 12 mars 1917 fastslagen af Kungl. Medicinalstyrelssen den 5 April 1917. utan att widtaga de åtgärder som tarivas för ett sådant bedömande wilken brosjyr hon uppgifver blifvit företedd? eller mäd andra ord precenterad för Tit i ock för att taga behörig del af dän samma; samt i öfvrigt förklarade sig å mina vägnar i berörde afseende; utan att winna Tit tillmötesgående etc.?! wilket faller af sig sjelvt; då icke den dokumentsamling åm circa 130 olika handlingar äfven var precenterad; war på den åmförmällda brosjyren grundade sig; såm jag sedan i våras sökt utverkan den åmförmällda dokumentsamlingen; män hittills utan resultat; wadan jag mäd dän samma i egen person skulle hafva lyst mäd min närvaro; i ock för att förklara mig i berörde afseende.

Mäd anledning af de hitintills hafda besvären wi förorsakat Tit i berörde afseende fodras kronor /75/ Sjuttiofem? Mäd anledning där af bedes härmed Tit ha godheten utställa en räkning på mig å beloppet; skall jag åmbesörja att dän samma blifver remiterat snarast möjligst.⁴³⁸

⁴³⁷ UUB S. E. Henschen 8, brev från Sam Ihrén till Henschen 17/7, 28/10 och 29/10 1930.

⁴³⁸ UUB S. E. Henschen, brev från Ludwig Pettersson 2/9 1920. Titulus eller Tit. användes förr i stället för namn eller titel, men ansågs mindre hövligt.

Hilma Söderqvist meddelade Henschen att hon inte längre företrädde Petersson, sedan hon meddelat honom vad Henschen sagt vid hennes besök. Hon hade begärt 50 kronor i arvode men bara fått 10 och Henschen fick ingenting, trots att han lämnat en specificerad räkning på Peterssons begäran.⁴³⁹

Under nästan 40 år, ända sedan Tufvanhistorien, hade upprepade fall av inspärningshistorier cirkulerat i tidningarna. Det är svårt att värdera i vilken mån Anton Nyströms och Salomon Eberhard Henschens långa kamp för förändringar bidrog till att tiden äntligen var mogen för en översyn av lagen. Deras stridslystnad bidrog till att den allmänna tidningspressen gärna refererade debatterna och upplät spaltutrymme till kombattanterna. Genom 1929 års sinnessjuklag blev det möjligt för den intagne att överklaga överläkarens beslut om tvångsvård till sinnessjuknämnden, men Henschens önskemål om utomstående inspektörer tillgodosågs ej. Drivande bakom utredningen, innan den nya lagen antogs, var överinspektören över sinnessjukvården i landet, den socialdemokratiska riksdagsmannen Alfred Petrén (som också tog initiativ till Statens institut för rasbiologi). Många andra politiker hade också insett behovet av en reformering av sinnessjuklagstiftningen.

Även tidningen *Fäderneslandets* redaktör, Carl Sigfrid Dahlin engagerade sig. I en bok med titeln *Svenska Helveten, Sveriges Hospital såsom Helvetets förgårdar* redogjorde han för ett 20-tal orättfärdiga interneringsfall. Det framgår mycket tydligt i boken att Dahlin anser att det var han och *Fäderneslandet* som hade räddat de olyckliga offren för giriga psykiatriker. *Fäderneslandet* hade emellertid så grundmurat dåligt anseende såsom en skandaltidning, att det är osäkert om det påverkade den allmänna opinionen.⁴⁴⁰

Det som är förvånande är att läkarna, framför allt Gadelius och Kinberg, inte tog hänsyn till tystnadsplikten, utan gav detaljerade skildringar av namngivna personers sjukdomar och att tidningarna, till och med *Läkartidningen*, tryckte sådan privata sjukhistorier.

---

⁴³⁹ UUB S. E. Henschen 11, brev från Hilma Söderqvist 30/9 1921.

⁴⁴⁰ Dahlin, Carl Sigfrid: *Sveriges Hospital såsom Helvetes förgårdar*, ett tjog psykiatriska inspärningsfall. Med bestyrkande inlagor och en till Konungen ställd Inledning. 1919. *Fäderneslandet* hade startats under Karl XIV Johans tid men sedan under en tid lagts ner. Salomon Eberhard Henschens mors kusin, Nils Munck af Rosenschöld, allmänt kallad Munckenschöld, började 1852 att åter ge ut tidningen, men tvingades redan 1857 att lägga ner den igen av ekonomiska skäl.

Salomon Eberhard Henschen och politiken

Salomon Henschens far var liberal riksdagsman och barndomshemmet genomsyrades av politik. Vissa principer inpräntades i sönerna (om de också inpräntades i dottern Maria nämns inte): självständighet, att följa sitt samvete och att kämpa för tankens frihet och för religionsfrihet. Fadern var dock konservativ när det gällde reformeringar av representationsrätten och han var emot införandet av allmän rösträtt för de obildade massorna. Dessa värderingar delade sonen Salomon, som höll valtal på möten arrangerade av Högern, åtminstone 1914, då försvarsdebatten var intensiv.⁴⁴¹ Enligt svärsonen Archibald Douglas var Henschen klart högeranhängare.

Redan medan han bodde kvar i Uppsala hade han blivit inbjuden av den Fosterländska studentföreningen för att fira Gustaf Adolfsdagen den 6 november 1899. Den store Konungen och hans hjältedöd vid Lützen skulle firas med tal av professor Otto Lindfors i universitetets aula och en efterföljande supé.⁴⁴²

Försvarsfrågan

Ett område som Henschen speciellt engagerade sig i var försvaret som det 1901 rasade en häftig strid i riksdagen om. Själv hade han 1870 beviljats frisedel såsom oduglig till krigstjänst.⁴⁴³ Regeringen hade föreslagit att det över 200 gamla indelningsverket skulle ersättas av allmän värnplikt. Förslaget motarbetades framför allt av bönderna, som hävdade att värnplikten skulle vara skadlig för ungdomens kroppsutveckling. Eftersom detta ansågs vara en hygienisk fråga remitterades den till Svenska Läkaresällskapet, som tillsatte en kommitté med tre experter, varav Henschen var en.⁴⁴⁴ Utredningens slutsats var att värnpliktstjänstgöring skulle vara mycket värdefull både för individen och för fosterlandet.

---

⁴⁴¹ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 70.

⁴⁴² UUB S. E. Henschen 14, inbjudan av Fosterländska studentföreningen 28/10 1899.

⁴⁴³ UUB S. E. Henschen 40. Någon motivering till frisedeln gav inte mönsterherren A. Hamilton och mönstringskommisarien A. H. Bagge i sitt beslut 28/5 1870. Med A. Hamilton avsågs sannolikt landshövdingen Adolf Hamilton.

⁴⁴⁴ Henschen, Salomon Eberhard: Kommer den föreslagna värnplikten att inverka gagneligt eller skadligt på den värnpliktiges kroppsliga utveckling och hälsa? Hygiea 1901, s. 72 - 97.

Nästa stora försvarsfråga, som engagerade Henschen, var de nedskärningar av försvarsanslagen som den frisinnade ministären Staaf föreslagit. Svenska pansarbåtsföreningen hade bildats 1912 som protest mot de minskade försvarsanslagen, och en insamling startades för att med privata medel bygga en pansarbåt. På 100 dagar samlades närmare 16 miljoner in, Henschen skänkte 200 kronor. Sedan kungen i det berömda borggårdstalet 1914 tagit avstånd från den politik som regeringen förde avgick Karl Staaf. Henschen skriver i sin autobiografi om ”det storartade bondetåget till Stockholm och Konungen”. Han anmälde sig, fast han var 67 år gammal, som frivillig, dels som militärläkare, dels för att delta i propagandan. Han höll sammanlagt 19 politiska föredrag under de åren. En del av dessa utgavs 1914 under titeln *Varer Svenske*. Initiativtagaren till Bondetåget, grosshandlare Jard Emil Frykberg, som var redaktör för skriften, skrev och tackade Henschen för hans bidrag.⁴⁴⁵

Bland Henschens vänner fanns upptäcktsresanden och författaren Sven Hedin, som var en känd försvarsivrare och tysklandsvän. Hedin skrev 1912 och tackade för några skrifter han fått:

Heder och tack för de intressanta pappren. Artikel utgår tydligen från Sv. Freds- och skiljedomsföreningen, som är fullkomligt landsförrädisk och som för närvarande tycks utsprida sina åsikter i utländsk press. [...]⁴⁴⁶

Sven Hedin var en av författarna till Gustaf V:s borggårdstal 1914. 1929 inbjöds Henschen till middag av Hedin. På inbjudningskortet står att även Dr. Cushing skulle komma till middagen.

Ett föredrag som Henschen höll i Högerns regi i Kristinehamn i april 1914 kommenterade Wermlands Allehanda så här:

De politiska föredragen dugga fortfarande tätt. I måndags kväll talade prof. Henschen – den mäst obehärskade och ovederhäftiga talare som uppträtt i vår stad under denna valstrid.

Samma föredrag av Henschen refererades också i Karlskoga Tidning, men där bedömdes det mera positivt enligt referatet. Han varnade i talet för faran från Ryssland och meddelade att ryska spioner hade setts på flera håll i Sverige. Han vände sig med skärpa mot nedskärningarna av försvaret. Kungens uppträdande vid bondetågets uppvaktning för honom på borggården var helt korrekt ur konstitutionell synpunkt. Henschens tal hade inletts med att *Du gamla, du fria* sjöngs unisont och avslutades med *Vårt land*. Det hälsades med de mest intensiva applåder.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ UUB S. E. Henschen 3, brev från J. E. Frykberg 1914.

⁴⁴⁶ UUB S. E. Henschen 3, brev från Sven Hedin 1/6 1912 och 6/9 1929.

⁴⁴⁷ Wermlands Allehanda 2/4 1914 och Karlskoga Tidning 19/3 1914.

Efter ett tal i Älvängen utanför Göteborg skrev signaturen ”Flera åhöra-re”:

Då undertecknade i går åhöorde professor Henschens föredrag i Älvängen vilja vi på det bestämdaste protestera mot det vidriga och fräcka sätt, varpå föredragshållaren med uppenbara osanningar nedsmutsade framstående och verkligt fosterlandsälskande män [...].

Göteborgs Aftontidning skrev i sitt referat av samma tal:

I går hölls i Älvängen en skarp men saklig vidräkning med systemet Staaf.

En av deltagarna, sedan han av professor Henschen tvingats svara på frågan om det fanns någon konstitutionell konflikt, miste tydligen lusten att vidare mäta sig med en så lugn och slagfärdig motståndare.⁴⁴⁸

Den paroll högern och försvarsvännerna antagit: ”Försvaret främst” döptes av motståndarna om till ”Förtålet främst”.

Vid ett föredrag i Brevens bruk i Närke blev Henschen och kaptenen Ragnar Lindblad, som också skulle tala vid mötet, ”överfallna av hotfulla socialister”. Lindblad skrev senare i ett odaterat brev:

Hjärtligt tack för de öfversända föredragen och för vänligheten att ihågkomma det militära, sakkunniga biträdet i våras. Ofta erinrar jag mig med förnöjelse vår gemensamma angenäma turné i mars, fr. den dag vi blefvo ihjälslagna i Brevfen och till stora ovationsdagen i Karlskoga.

1915 erbjöd sig Henschen i ett brev till Fritz Bauer, som var chef för ett svenskt sjukhus i Wien och senare generalfältläkare, att ställa sig till förfogande som överläkare vid sjukhuset i [oläsligt namn]. Bauer svarade att han fruktade att chefsplatsen på den epidemiologiska avdelningen skulle bli för ansträngande. Koleran hade också brutit ut, så några nya sårade skulle inte tas in på sjukhuset. Den svenska expeditionens resa dit hade därför för tillfället ställts in.⁴⁴⁹

Henschen vände sig då i stället till en ungersk kollega, professor Ernő Jendrassik i Budapest och erbjöd sina tjänster. I sitt svar beklagade sig Jendrassik över att ungrarna var så isolerade från omvärlden, och att de neutrala länderna var mycket negativa till dem, som om kriget fördes av en annan grund än engelsmännens habegär (der Habsucht einiger Engländer). Han trodde dock inte Henschen kunde göra någon insats i Ungern:

[...] Ich weiss nicht in wie ferne [svårtydd text] es sich lohnen würde, dass Sie hierkommen, Sie können ja kaum anderes als eine leitende Steile [?] annehmen, diese sind ungemain ermüdend und haben solche andere Schwierig-

⁴⁴⁸ Göteborgs Handels och sjöfartstidning och Göteborgs Aftontidning 4/4 1914.

⁴⁴⁹ UUB S. E. Henschen 44.

keiten, dass ein Fremder sich kaum zurecht findet. An der Klinik könnten Sie freilich mittun, aber unser Kultusministerium [?] wäre jetzt nicht in der Lage Ihr grosses Opfer zu vergüten.⁴⁵⁰

Salomon Henschen hade under hela sin vetenskapliga karriär varit nära knuten till Tyskland och det är därför inte förvånande att han under första världskriget var tyskvänlig. Det framgår bland annat av ett brev författarinnan Cecilia Bååth-Holmberg skrev till honom 1915, där hon tackade för ett brev hon fått:

Det gläder mig att äfven i Eder, Herr Professor, ha en meningsfrände, och jag hoppas varmt, att vi äro många här i landet, som ur djupet af våra hjärtan önska tyskarne seger.⁴⁵¹

Cecilia Bååth-Holmberg var på sin tid en känd författare, som bland annat skrivit en bok om *Karl XV som enskild man, konung och konstnär*. Boken kallas panegyrisk i Svenskt biografiskt handlexikon. Det heter vidare ”I allmänhet av god förmåga att bedöma historiska karaktärer, låter dock fru B-H. stundom sin böjelse för hjältedyrkan tysta den erforderliga kritiken”.

En av Henschens lärjungar, Israel Hedenius, skrev 28 februari 1917 och gratulerade honom på 70-årsdagen och tackade för allt han hade fått lära sig:

Din förmåga har skänkt glans åt svenska kliniker.

Stridens vågor gå nu heta och ehuru jag *icke* kan dela Din ståndpunkt i den nuvarande stridsfrågan, bl.a. på grund av dess principiella betydelse, kan dock larret kring Din person f.n. hvarken komma mig att glömma det tack jag är skyldig Dig eller de känslor af vänskap jag under dessa 15 år hyst för Dig.

Skulle dessa senare våga taga sig ett särskilt uttryck på Din sjuttioårsdag, vore det för att önska Dig, att så småningom eftermiddagens frid finge utbyta förmiddagens strid i Ditt hittills så rastlösa och naturligtvis för Dig själf slitande lefnadsdag.

Din tillgifne gamle lärjunge Israel Hedenius.

Stämningen bland Henschens tyska vänner och kolleger framgår tydligt i ett brev från professor Gabriel Anton i Halle (som för övrigt lyckades genomdriva att Henschen blev hedersdoktor där 1920):

[...] Unsere jetzige Lage ist gewiss eine sehr schwere, doch herrscht hier gute Ordnung und Zuversicht. Diese Zuversicht ist nicht nur eine Selbstsuggestion, da der Deutsche nicht sehr suggestibel ist. Freilich wirkt es tieftraurig, wieviel hochkultiviertes Menschentum jetzt verloren geht, insbesondere dass auch die germanische Rasse in Deutschland und Oesterreich so viel vortreffliche Menschen verlieren muss, dem der Krieg trifft keine gute Auslese. Wir beklagen auch tief den Verlust, welcher durch die Störung der intellektu-

⁴⁵⁰ UUB S. E. Henschen 18, brev från Ernö Jendrassik 20/6 1915.

⁴⁵¹ UUB S. E. Henschen 24.

ellen Beziehungen mit den westlichen Nationen gegeben ist. Wir verstehen nicht ganz den suffragettenartigen Hass, mit dem seit lange schon England das Germanentum Europas umbringen will. Um so höher schätzen wir uns die Sympathien des artverwandeten Edelvolkes der Schweden. Wir alle hoffen, dass daraus noch für die Zukunft innigere und fruchtbare Beziehungen auf allen Gebieten erwachsen werden.⁴⁵²

Under och omedelbart efter kriget brevväxlade Henschen och professorn i psykiatri Gabriel Anton i Halle flitigt. Familjen Anton fick 1920 en stor sändning smör, en bristvara i det hungrande Tyskland. Anton förmedlade också ett understöd från Henschen på 120 kronor till sju tyska medicinare och teologer. I samband med Henschens kamp för att få Nobelpriset skrev Anton 1926 ett utlåtande om dennes hjärnforskning, som dock inte ledde till önskat resultat.

Leon Ljunglund, chefredaktör för den tyskvänliga högertidningen Nya Dagligt Allehanda, skickade 1916 tillbaka ett manuskript, som Henschen lämnat in med skarpa uttalanden mot England, med motiveringen att de förhandlingar, som pågick mellan Sverige och England, väntades bryta samman inom kort. Ljunglund ville då inte att vänsterpolitikerna skulle kunna skylla de sammanbrutna förhandlingarna på högerpressen, i det här fallet Nya Dagligt Allehanda.⁴⁵³

Under brinnande krig fick Henschen ett brev från professorn i psykiatri i München, Friedrich Müller, som skrev:

[...] Ihre Ausserung der Sympathie mit unserem in schweren Kampfe ringenden Volke haben mir sehr wohlgetan und wir sind über solche Freundschaftszeichen umso dankbarer weil wir erleben mussten, dass ein Volk und speciell die Gelehrtenkreise denen wir seit Jahren die wärmste Sympatie entgegen gebracht hatten, wie diejenigen von Amerika uns feindselig gegenüber getreten sind.⁴⁵⁴

Från professorn i psykiatri i Leipzig, Friedrich Quensel kom brev med liknande andemening:

Ganz besonders wohltruend empfinden wir die guten Wunche, die Sie in so herzlicher Weise für den Sieg unseres lieben Vaterlandes ausgesprochen. Möchten sie bald in Erfüllung gehen.⁴⁵⁵

En av Henschens engelska kolleger, Sir Thomas Lauder Brunton skrev till honom, i ett försök att påverka opinionen för Englands sak, att en vän hade

---

⁴⁵² UUB S. E. Henschen 15, brev från Gabriel Anton 9/2 1917.

⁴⁵³ UUB S. E. Henschen 9, brev 30/12 1916 från Leon Ljunglund. Ljunglund kallades i folkmun Ljuglund och blev i sinom tid öppet nazist.

⁴⁵⁴ UUB S. E. Henschen 19, brev från Friedrich Müller 9/11 1917.

⁴⁵⁵ UUB S. E. Henschen 20, brev från Friedrich Quensel 13/12 1917. Mindre än ett år senare kapitulerade Tyskland.

skickat en broschyr från Berlin, som också hade distribuerats i Amerika för att förklara hur Tyskland såg på kriget. Den var full av lögner, men gjorde ett trovärdigt intryck på den som inte var insatt i saken. Sir Thomas skickade nu en kopia av broschyren till Henschen med anmärkningar nästan på varje rad om vad som var fel eller rent lögnaktigt.⁴⁵⁶

När Henschen tänkte tillbaka på sitt liv inför operationen för misstänkt magcancer 1921 skrev han om sin tyskvänlighet:

Full av sympati under kriget 1914–1918, för Tyskland, som förde enl. min tanke ett försvarskrig. Sorg öfver att Tyskland störtades av socialisterna. Frankrike är ej mer en human stat, England krämarpolitik och Amerika lika-så, som tjenat milliarder på leverans av vapen och kanoner.⁴⁵⁷

Henschens tyskvänlighet framkommer också i brev från Beda Övergaard, hans gamla beundrarinna från Mariestad 1875. Beda avslutade ofta sina brev med ”Deutschland über alles in der Welt”. Vid ett tillfälle skrev hon:

Eländiga England, som ej behöft komma med i kriget, [det hade] varit slut inom 3–4 månader 1914. Och Amerika!!!

Jag önskar att *U-båtar* kunde *sänka* hela Albion och skjuta med Zeppelinare det som kunde finnas kvar ofvan vattnet!⁴⁵⁸

Salomons politiska åskådning framkom också i ett brev till brodern Wilhelm 1925:

Vi är upprörda av socialisternas ruinerande av vår armé, så att vi ej kunna försvara vårt land mer mot den stora fara, som hotar hela Europa från bolsjevikerna. Hela landet skall resa sig mot dessa okunniga statsråd, som nu styra, och som okunniga industriarbetare bära på sina axlar.⁴⁵⁹

Någon gång i slutet av 1920-talet, troligen 1928 skrev Salomon Henschen i en odaterad anteckning:

När jag i nattens tysta timmar begrundar mitt fäderneslands nuvarande tillstånd och den framtid, som väntar detsamma, så gripes jag icke blott av sorg och smärta, utan ock av harm och blygsel.

Var är det gamla, ärliga, tappra Sverige? Jag är en gammal man som går på 90-talet, som aldrig strävat efter någon politisk ställning, aldrig tillhört något politiskt eller religiöst parti, då det höves en fri man, för att kunna i varje fråga tänka och handla fritt. Varje partis program måste omfatta en mängd olika frågor, som binda dess medlemmar; eljest förlorar partiet sin betydelse i

---

⁴⁵⁶ UUB S. E. Henschen 15, brev från Lauder Brunton 1/11 1914.

⁴⁵⁷ UUB S. E. Henschen 49, anteckning på Sofiahemmet 9/10 1921.

⁴⁵⁸ UUB S. E. Henschen 14, brev från Beda Övergaard 14/6 1921, 3/11 1921 och odaterade brev.

⁴⁵⁹ UUB S. E. Henschen 24, brev till Wilhelm Henschen 7/1 1925.

kommun och riksdag. Jag söker ej makt, men förbehåller mig att i varje fråga följa mitt samvetes krav.

Men *indifferent* har jag aldrig varit, utan från ungdomen haft livligt intresse för mitt lands välfärd och sunda utveckling, lycklig nog att få egna mig som vetenskapsman åt en forskning, som på en gång behandlar människans organisation och söker gagna mina medmänniskors helse och väl. Lyckligt nog är jag ock ekonomiskt oberoende, uteslutande genom eget träget arbete.

Jag har nödgats göra denna sjelvbekännelse för att ingen må tro att jag talar för egen vinning eller ärelystnad, som är mig aldeles främmande.

Just därför sörjer jag över mitt fosterlands utveckling, i synnerhet under senaste decennier. Hvar är det nu gamla ärliga Sverige: hvem vågar nu uttala sig som en ärlig svensk? Vem vågar nu söka inbilla sig att svenskar är till sin karakter mera hederlig än andra folk, då varje tidning rubrik efter rubrik har överskrift: nya bedrägerier, nya bedragare, nya svindlerier av kassörer, kommunalordförande, och 'kommunens mest betrodde man har försvunnit, 100 000 kr. brist i kassorna'. [...]

Kunde man för blott 50 år sedan tänka sig, att Riksdagens mäktigaste parti skulle lyssna till parolen: Sverige förtjenar ej försvaras? och f.ö. kan det ej försvaras! Det tappra svenska folkets kärna är angripen av röta och i teten går en högboren fanatisk Grevinna med ädelt skotsk namn, sekunderad av en ansvarslös Major och en kapten, som ej blyges vanhedra det stånd de tillhöra, vilket svurit offra liv och blod för kung och fosterland, men blir mera firade som fredsapostlar.

Och: i riksdagen predikar en högboren Greve⁴⁶⁰ med samma ärorika skotska namn: jag vill ej anslå medel till folk som mördar. Inser ej den högborne hela enfalden av hans tankegång? Och efter följer andra kammarens majoritet jublande. Skulle något dylikt tålas i Frankrike? En sådan talare skulle kastas på dörren, här är han vice talman.

Med blygsel vänder jag mig från dessa män, som ej vilja försvara sitt land, men anslår 25 000 till dylik propaganda. Men vet: *det land, som ej vill försvara sig, skall vargen äta upp vid första möjliga tillfälle.*

Lyckligtvis tror jag ej, att hela folket är så feigt, så ruttet. När ryssarna 1914 hotade, visade bondekåren att pacifismens gift ej anfrätt bondelagret mer än ytligt.

[...] Vart man vänder blicken på vårt statsskick och politiska liv, möter samma sorgliga tavla – en följd av den lika rösträtten. Den innebär:

1. att den okunnige och upplyste sättas likvärdiga;
2. att ej kvaliteten utan kvantiteten d.v.s. pöbeln regerar;
3. att f.n. t.o.m. den som försummar fylla sina plikter mot samhället har lika rättigheter, som den som samvetsgranne skattebetalaren;
4. att okungheten sitter i högsätet och tillsätter sina inkompetenta på de viktigaste administrativa poster (Sandler i Statist. Centralbyrån);

Men överallt eljest mötas vi av sorgliga företeelser ss.:

5. Moskvas mutkolvar få fortsätta sitt undermineringsarbete; med maning till mord, lögn, bedrägeri;
6. Barnen få uppföstras till statsomstörtande och oredliga medborgare;
7. Ärligt arbete hindras av orättvisa blockader och strejker;
8. Överallt falsarier och bedrägerier;

---

⁴⁶⁰ Henschen syftar sannolikt på den frisinnaade politikern Raoul Hamilton och hans maka friherrinnan Louise Beck-Friis.

9. Riksdagen går i teten för slöseri; ger 25 000 till skadligt pacifistarbete, men svälter de elementarlärare, som skola uppfostra ungdomen;
  10. Riksdagens män göda sig själva, 32 kr. dagligen och försummar sitt arbete;
  11. Kasta ut millioner i [?]-företag socialister startat och genom okunnighet fördervat (Alfr. Svenssons intyg);
  12. Förstör industrier, ss. sockerindustrier;
  13. Underlåter stödja arbetets frihet, första villkoret för produktionen;
  14. Gynna de tyranniska fackförbunden;
  15. Hindra ungdomens vapenövningar till landets försvar.
- Upp derför ungdom, till arbete för en fullständig omvälvning av landets hela politiska organisation, införande av heder och duglighet såsom villkor för anställning och befordran.

I en annan anteckning fortsätter Henschen att framföra sina kritiska synpunkter på riksdagsmännen och det politiska systemet:

[...] Jag kommer nu till en grupp av *skadedjur*, ej så mångtaliga, men desto skadligare och för landet dyrbara i dess sämre bemärkelse. Vi finna i denna grupp dels motionsmakare, dels pratmakare. Stundom förena de sig i samma person. [...] En bland de främsta bland de förra är Sandler med sin socialiseringsmotion.

Herr Sandler gjorde landet en stor tjänst genom att genast försvinna från den politiska arenan, sedan han fått ett fett brödstycke till döddagar för den otnjensten han gjort vårt land såsom skadedjur.

Detsamma kan sägas om den skara av socialister, så såsom vampyrer suga blodet ur landets tillgångar, men främst gäller det Landsorganisationens sekreterare Hr. G. Möller, som författat den famösa skriften om huru socialisterna under sken av hederligt köp skola kunna lägga vantarna på all enskild förmögenhet.⁴⁶¹

Henschen var dock inte alltid negativ till statliga eller samhällseliga insatser. Han hade märkt att flera av hans tjänstekvinnor hade dåliga tänder eller till och med löständer i ganska unga år. De hade inte haft råd att gå till tandläkaren. Henschen skrev då ett inlägg med titeln *Tandläkarhonorar*. Om det någonsin publicerades är osäkert.

Tandläkarnas honorar med 50 kronor i timmen ansåg han vara alldeles för högt och jämförde med vad högre tjänstemän tjänade – 10 à 15 kronor. Orsaken till de höga honoraren ansåg han vara tandläkarnas monopolställning. Det fanns bara ett tandläkarinstitut i landet och antalet studenter som togs in räckte inte till för att fylla behovet. Henschen föreslog att man dels skulle inrätta flera institut för utbildning av tandläkare, dels tillåta import av välutbildade tandläkare från Tyskland. Det är statens skyldighet att se till att alla medborgare får tillgång till tandvård till ett rimligt pris. En god hjälp för mindre bemedlade skulle vara om det i varje stad och i varje kommun skulle

⁴⁶¹ UUB S. E. Henschen 49.

inrättas polikliniker, där tandvård skulle erbjudas gratis eller till låga priser till dem som annars inte hade råd att laga sina tänder.

Nu ställa sig tandläkarna genom sina fordringar på honorar närmast på samma nivå som grovarbetare, murare och hantverkare o.dyl., genom att de ej, såsom vi andra läkare vara moraliskt skyldiga att *hjälpa* medmänniskor t.o.m. utan ersättning, såsom *vi* alla in- och utvärtes, läkare ofta få göra.

Först när tandläkaren ställt sig på denna högre nivå i samhället, skall detta hysa större sympati för dem. [...]

Undertecknat gammal läkare.⁴⁶²

Kvinnornas rösträttsstrid ur läkaresynpunkt

Henschens politiska uppfattning var i allmänhet konservativ, men i fråga om kvinnans rösträtt delade han system Marias uppfattning, som den kom till uttryck i arbetet med tidskriften Dagny. I februari 1907 fick han ett tackbrev från Föreningen för kvinnors politiska rösträtt, som framförde sin djupa tacksamhet för ett inlägg han gjort föregående år i Svenska Dagbladet. Det utmärkta inlägget är gagnande för vår sak skrev föreningens ordförande Lydia Wahlström.⁴⁶³ 1918 var Henschen ledamot av styrelsen för Männens förbund för kvinnors politiska rösträtt.

En engelsk läkare, sir Almroth Wright⁴⁶⁴ hade publicerat en uppsats i Times 1912 om kvinnornas rösträttsstrid. Tidningen Nya Dagligt Allehanda anmodade ett antal kända svenskar att uttala sig om sir Almroths åsikter och bad också Henschen att kommentera artikeln. Henschen skrev:

Herr Redaktör!

Med nöje tillmötesgår jag eder hemställan att säga min mening om sir Almroth Wrights uppsats om kvinnornas rösträttsstrid ur läkaresynpunkt. [...]. Sir Almroth utgår från en del patologiska företeelser hos kvinnan, som hos en del, under vissa fysiologiska omständigheter, såsom vid hafvandeskap, vid utslocknandet av kvinnans reproduktionsförmåga o.s.v. och han tycks däraf vilja sluta sig till att alla kvinnor böra hela lifvet vara uteslutna från rösträtt, emedan nämnda kvinnor vid dessa perioder stundom visa drag av nervositet, som t.o.m. kan gå till mental rubbning. Utan att förneka nämnda fakta, måste man reagera mot slutsatsen såsom ologisk och orimlig. Eller hvad skulle man säga om slutsatsen: Det finns i Sverige c:a 60 000 försupna män, odågor och farliga, därför bör alla män beröfvas rösträtt? Sir A. synes ha mycket låga tankar om kvinnor, men då han fruktar att man städe har att befara rubbningar av hennes mentala jämvikt och att kvinnorörelsen är ett resultat af en rubbning af kvinnas fysiologiska tillstånd, af kvinnans defekta tillstånd och hennes missriktade själföverskattning samt raseri att hennes intelligens

⁴⁶² UUB S. E. Henschen 49.

⁴⁶³ UUB S. E. Henschen 44.

⁴⁶⁴ Almroth hade fått sitt ovanliga förnamn efter sin morfar, Nils Almroth, som varit överdirektör för det svenska myntverket.

ej nog uppskattas, då frågar man sig: På hvilkens sida ligger det patologiska – på hennes eller på sir A:s?

Mental rubbning hos män och kvinnor. Vore sir A:s utgångspunkt riktig så skulle antalet sinnesrubbande bland kvinnor vara betydligt högre än bland män. Det ligger för mig en redogörelse från ett antal hospital i Norra Amerika; på dessa vårdades visserligen 11 445 män mot 12 742 kvinnor, men en framstående psykiater som Bor(?) anser att detta beror på att de sinnessjuka männen, på grund av sina organiska, af syfilis och alkoholism, orsakade hjärnsjukdomar oupphörligt dör undan i så stort antal, att kvinnorna, som äro mera långlivade, bli till majoritet. Att hafvandeskap, amning och dylikt är en källa till mental rubbning hos kvinnan kan dock ej förnekas. Men å andra sidan ligga själföfvållade orsaker som omåttlighet (alkohol), sexuella excesser, könssjukdomar o.dyl. i öfvervägande grad till grund för mannens sinnesrubbning.

Manliga och kvinnliga regenter. Att döma av slutordet synes sir A. vara en inbiten kvinnoföraktare, som bl.a. kommit till slutsatsen att kvinnan är fullkomligt inkompetent att bedöma politiska frågor. Undras just hvad Elisabet af England, Katarina af Ryssland och Maria Teresia samt f.d. kejsarinnan af Kina skulle säga om detta sir A:s omdöme. Kanske de ägt lika godt politiskt omdöme som exempelvis bland de våra Fredrik I, Adolf Fredrik och Gustaf IV Adolf; eller skola vi ta fram en rad af franska kungar från Ludvig XV till och med Ludvig Philip, eller italienska af det berömda Bombaslaget eller en del spanska o.s.v.?

Vill man vara rättvis skall man fråga: Är procenten af odugliga större bland kvinnliga eller manliga? Jag tror svaret blir, att kvinnliga regenter i regel varit dugliga och duktiga, fast undantag finnas.

Kvinnlig själsstyrka. Sir A:s andra argument är att kvinnorna äro väljare som icke kunna sätta kraft bakom sina ord. Menas därvid knytnäfsstyrka, så erkännes riktigheten. Men menas karaktär, lär ingen förneka kvinnan sådan. Läs dagens tidning om Titanics undergång! Daily Telegraphs korresp. skriver: De kvinnor, som voro med i Titanic-katastrofen ha i hjältemod och själfuppoffring ej stått männen efter. Många exempel från skeppsbrottet bevisa denna sats. Om det vore den viktigaste förutsättningen för att kvinnorna skulle få rösträtt, skulle en hel del kvinnor, som landsattes från Carpathia,⁴⁶⁵ ha icke en röst, utan ett dussin. Och korresp. lämnar faktiska bevis på sin sats.

Män och kvinnor som arbetskamrater. Det tredje slutargumentet att kvinnorösträtten måste åstadkomma trassligheter mellan man och kvinna, tycks sir A. stödja bl. a. på att kvinnor tala så illa om män och harnas öfver männens ovilja att arbeta sida om sida med kvinnorna. Om detta kanske gäller i vissa kretsar i England, där kvinnorna ännu ej synas ha fått samma ställning i arbetet som hos oss, så gäller det ej om förhållandena i Sverige, där kvinnan fått tillträde till så många arbetsområden, som förr voro stängda. Af egen erfarenhet känner jag hufvudsakligen läkareområdet. Jag har under årtal sett manliga och kvinnliga läkarekandidater arbeta samman såsom goda kamrater i klinikerna. De kvinnliga ha i afseende å hyfsning och sedlighet verkat välgörande å de manliga. Och sir A:s erfarenhet, att om en manlig läkare icke önskar bli arbetskamrat med en kvinnlig sådan, så är det [för] att han önskar bibehålla mellan man och kvinna – äfven då de äro läkare – några af de för-

---

⁴⁶⁵ Carpathia var ett ångfartyg i linjetrafik mellan New York och Europa som natten mellan den 14 och 15/4 1912 uppfattade Titanics nödsignaler. Två timmar efter det Titanic sjunkit var Carpathia på olycksplatsen och plockade upp de 712 överlevande i livbåtarna.

pliktelser till blygsamhet och reservation, hvarpå vår civilisation är byggd – denna erfarenhet, säger jag, vederlägges så grundligt som möjligt, af det enkla faktum, att de manliga läkarna engagerat sina kvinnliga kolleger till samarbete för lifvet i så stor procent, att jag tror, att det är en af de genaste vägar för en kvinna, som vill ha en intelligent och duglig man, att ägna sig åt studier, särskilt medicinska. Senaste klinikår hade icke ett utan flera förlovade par samtidigt arbetat vid kliniken; säkert ha de förlovade stödt hvarandra i arbetet. Och detta gäller enligt hvad jag vet äfven om studentskor i allmänhet.⁴⁶⁶

Henschen avslutar sedan sin långa artikel med att beklaga sufragetrörelsens, som han säger, beklagliga missgrepp med våldshandlingar, men har inte män begagnat liknande medel, frågar han retoriskt. Samhället har behov av kvinnors medverkan i styrelse och förvaltning, och då måste de också få möjligt att rösta för att stifta lagar.

Frithiof Holmgrens änka Ann Margret var en känd förespråkare för kvinnlig rösträtt och skrev på ett kort från VI Kvinnorösträttskonferensen 1911 i Stockholm till Henschen med anledning av hans tidningsartikel: ”Heder och tack! Ann Margret Holmgren, f. Tersmeden.”⁴⁶⁷ Han fick också en officiell inbjudan från The Stockholm Woman Suffrage Association till en ”Farewell Dinner” på Restaurant Saltsjöbaden den 17 juni.

---

⁴⁶⁶ Nya Dagligt Allehanda 28/4 1912.

⁴⁶⁷ UUB S. E. Henschen 8, kort från Ann Margret Holmgren 17/6 1911.

Striden om professuren i Stockholm

Som professor i Uppsala levde Henschen ostörd av Karolinska Institutet under 16 år, om än Oskar Medin av för Henschen okänd anledning förföljde och försökte skada honom. Han kallades av lärarkollegiet vid Karolinska institutet 1890 till den efter Wising lediga Malmstenska professuren i nervsjukdomar, men han avböjde kallelsen, då nervkliniken endast omfattade två rum och saknade alla medel till utveckling. Han skriver dock i en anteckningsbok:

[...] många inre strider innan jag kunde bestämma mig, i synnerhet efter den skamliga behandlingen av mig i Fakulteten och då min verkställande Direktörslön indrogs. Sörjde att behöfva tillbringa min tid i denna lilla småaktiga reaktionära stad Upsala.⁴⁶⁸

Då Ragnar Bruzelius 1897 avgick från professuren i invärtes medicin vid Karolinska institutet ville Henschen bli hans efterträdare för att få ett större verksamhetsfält.⁴⁶⁹ Han hade då givit ut tre delar av sin stora *Pathologie des Gehirns* och många andra viktiga kliniska avhandlingar, till exempel om kolera och om ryggmärgssjukdomar.

År efter år steg mina aktier vid Karol. Instit. och i Läkaresällskapet, der jag erövrade 3 Silvermedaljer [...], tills jag tillkännagav min avsikt (1897 nov) att der söka professuren i klinisk medicin. Då vände sig bladet. Nu blev Edgren, predestinerad till prof. i klinisk [medicin, trots] mina övervägande meriter. Mot Edgrens ett par år ss. e.o. professor stodo mina 18 år ss. klinisk professor. Men kollegiet visste att Edgren var en 'snäll man', visserligen utan högre begåvning, men i släkt med prof. Kjellberg vid K. I. Nästan alla hans arbeten [voro] i grund felaktiga, men det gjorde ingenting.

Nu vände sig bladet. Det gällde att så mycket som möjligt nedsätta mig och mina förtjenster och i detta deltog till min smärta min gamle gynnare och vän Prof. Axel Key, Institutets Rektor.

Samtidigt skulle Edgrens förtjenster höjas upp. Men jag vände mig i en klagoskrift till Konungen, då Edgren blev, för att undvika konkurrens, enhälligt kallad till professuren. Det var i sista stunden, då Statsrådet G. Gilljam vidtalats att utnämna E., som jag på natten skrev den inlaga, som på morgo-

---

⁴⁶⁸ UUB S. E. Henschen 40. Professor Per Henrik Malmsten donerade en del av sin stora förmögenhet till inrättandet av P. H. Malmstens professur i nervsjukdomar vid Karolinska institutet.

⁴⁶⁹ UUB S. E. Henschen 48.

nen genom Retzii medverkan intogs i Aftonbladet.⁴⁷⁰ Min skrift slog ner som en bomb, då man hemlighållit vid K. I. sin avsikt att kalla Edgren, men vidtalat Kansler Ehrenheim, som lånat sig till deras planer.

Edgrens utnämning uppsköttes, min skrift remitterades till K. I. och blev en hård nöt att knäppa. K. I. hade förklarat Edgren 'mer lämplig' som professor men vågade ej använda statuternas ord 'skicklig' och på detta ord 'lämplig' grundade jag mina klagomål.

K. I. kunde ej svara. Efter tillsättande av flera kommittéer, der de drivande krafterna mot mig voro: O. Medin, som alltid sökt skada och nedsätta mig av okänd anledning, alltifrån 1877, samt R. Tigerstedt, som såg sin prestige av mig hotad och var skamlig nog att hos Statsrådet insinuera att jag var en *dålig* läkare och dödligheten ovanligt stor vid mitt lasarett i Upsala. Jag visade Gilljam dumheten av sådant prat, som ej kunde bevisas.

Så i sin vända förklarade K. I. att blott Edgren, ej jag hade förtroende såsom läkare. Detta var redan beslutat, jag har hos Dr. Nordenson sett protokollet, dersom min klasskamrat Baron Alströmer utskrivit.

Då det lästes upp reste sig Prof. Ernst Almqvist och förklarade med förtrytelse att detta ej var ett intyg utan blott en schikan, som K. I. utslungade. Prof. John Berg sade till Almqvist; 'tack för att Du räddade kollegiet', men hade själv ej vågat opponera.⁴⁷¹

Så beslöt kollegiet, att 'kollegiet ej plägat vid kallelse ange några grunder' och bet dermed huvudet av sig självt!

Det oaktat förordade kanslern E.s utnämning i en skrivelse, som undandrogs mig, då den avgavs julafton och protokoll ej kunde i juldagarna fås och utnämningen väntades straxt efter juldagarna. I tidningarna stod dock att Kanslern förordat Edgren. Annandagsnatten skrev jag en ny, vass skrift till Konungen och påpekade att

1. Jag visat att E.s skrifter om hjertat voro ovederhäftiga, likaså
2. Hans arbete om arterioscleros (på mötet i Oslo), att
3. Sål. hela hans vetenskapliga verksamhet var felriktad inexakt.

På nyårsafton (?) förklarade då Konungen att jag skulle få söka med E. platsen, varpå jag ensam yrkat (se Nya Dagl. Alleh. 1899).

Av Karolinska institutets protokoll framkommer hela ärendets gång: den 15 september föreslog Oskar Medin och Jonas Wærn att Edgren ska kallas till professuren, vilket beslöts vid sammanträdet den 22 september. I beslutet deltog Rektor professor Key, Medin, Wærn, Berg, greve Mörner, Tigerstedt, Key-Åberg, Salin, Lennmalm, Widmark, Almqvist, Müller, Santesson och Welander. Universitetskanslern von Ehrenheim tillstyrkte kallelsen. Efter Henschens besvär till Konungen den 14 oktober remitterades ärendet tillbaka

---

⁴⁷⁰ En förklaring till att Henschen fick sitt överklagande av förslaget till professuren i medicin så snabbt publicerat i Aftonbladet var att Gustaf Retzius, som var chefredaktör för Aftonbladet, och Axel Key var fiender efter striden om tillsättningen av en professur i oftalmiatrik vid Karolinska institutet. Retzius hade då engagerad sig starkt för den ene sökande, Erik Nordenson, som var systerson till hans hustru medan Key stödde den som sedan fick professuren, Johan Erik Widmark. Doktor Emil Kleen, personlig vän till Retzius och Henschens utgav en elak stridsskrift med titeln *Den stora ofreden vid Karolinska institutet* (Stockholm 1892), där de bland institutets professorer, som hållit på Widmark blev illa åtgångna. Key hade nu engagerat sig starkt för Henschens motståndare Edgren.

⁴⁷¹ Henschen nämner inte att även Erik Müller reserverat sig mot majoritetens beslut.

till Karolinska institutet, som den 20 oktober tillsatte en kommitté bestående av Medin och Wærn. Deras yttrande förkastades vid sammanträde den 17 november och en ny kommitté med Medin, Åkerman och Tigerstedt utarbetade ett nytt yttrande. I sitt svar till kansler 4 december vidhöll institutet sin uppfattning med tillägget att Edgren också var den mest lämplige.

Erik Müller och Ernst Almqvist reserverade sig mot kollegiets beslut. Müller med motiveringen att, om kallelse skulle komma ifråga skulle den som kallas vara så överlägsen övriga sökande, att detta inte ens skulle ifrågasättas. Den av Karolinska institutet beslutade och inlämnade skrivelsen innehöll inte ens ett försök att värdera Henschens meriter.

Almqvist vände sig dels mot den formella handläggningen, han hade inte fått lämna en avvikande mening innan beslutet fattats, dels ansåg inte heller han att Henschens meriter värderats.

Den 23 december vidhöll universitetskanslern von Ehrenheim sin uppfattning till Konungen, som emellertid den 31 december 1897 beslöt att professuren skulle förklaras till ansökan ledig.⁴⁷²

Hela striden om professuren skildrades i alla större tidningar. Som sakkunniga till professuren hade föreslagits Ragnar Bruzelius, Johan Wilhelm Runeberg och Frans Wilhelm Warfvinge, som alla avsåde sig uppdraget, liksom Per Wising. Endast professor Carl Martinus Reisz i Köpenhamn åtog sig att vara sakkunnig. Sedan Kungl. Maj:t. avslagit Karolinska institutets ansökan om att få översätta de sökandes skrifter till främmande språk för att kunna engagera utländska sakkunniga, uppdrogs åt Frithjof Lennmalm att också vara sakkunnig. Institutet utnyttjade stadgarnas möjlighet att endast anlita två sakkunniga. Därmed uppstod det märkliga att Lennmalm först deltog i lärarkollegiets försök att utestänga Henschen från professuren och sedan gav honom första förslagsrummet. Många tidningar tryckte också sakkunnigutlåtandena i sin helhet.

Henschen själv skriver i sina minnesanteckningar:

Nu skulle sakkunniga tillsättas. Runeberg var *feg* nog att avsäga sig – säkert efter bearbetning av intriganten Tigerstedt – uppdraget, likaså av *feghet* Wising, som jag visste ansåg mig överlägsen, men tyckte det var otrevligt att stöta sig med kollegiet.

I sin penuria valdes Lennmalm, min förste underläkare, *en karakterslös* domare [?, svårtolkad handstil] som dock nödgades sätta mig i första rummet, samt *Reisz*, Professor i patologi och klinik i Köpenhamn, som förklarade, att hela världen, ej blott i Sverige och Europa visste att jag var E. överlägsen (se Aftonbladet). Och så blev jag *snabbt utnämnd*. I den stora intrigen var trol. E. mer pressad än aktiv.

I dessa 3 års kamp hör ock en episod der Karol. Institutet spelade en trolig roll, då det gällde att tillsätta mig. En medicinsk plats var ledig i Kungl. Vetensk. Akad. Hela K. I. rotade ihop sig (jemte andra) och föreslogo med alla (7) rösterna i klassen Mörner vid K. I. och dessa voro så säkra på sin sak, då

---

⁴⁷² Karolinska institutets protokoll 14/9 till 4/12 1897.

jag i klassen endast fick en röst (G. Retzii, men vid omröstningen inför den ovanligt talrikt (sannolikt av Retzius) sammantrummade Akademien lär jag ha erhållit 37 röster, Mörner lär ha fått en röst utom sina 7 av kollegiets medlemmar, vilka voro häpna över resultatet. Alla intriger mot mig misslyckades därför.

Vid nästa ledighet inom medicinska klassen uppsattes Greve Mörner ånyo av Tigerstedt och invaldes även med min röst.

Efter en tjänstledighet från utnämningdagen till d. 1 September skulle jag denna dag tillträda såsom chef för medicinska afdelningen. John Berg? hade söjt för att jag ej genast vid utnämningen inträdde ss. chef vilket statuterne fordrade. Men det gjorde mig föga men.⁴⁷³

Som vikarierande professor i medicin fram till att Henschen tillträdde tjänsten fungerade Sven von Hofsten. Henschen hade skrivit till honom och begärt att han skulle få en tredjedel av överläkarlönen och motiverat detta med ”sin mistning i lönesumma om 716:66”, men Hofsten avlog denna begäran. Henschen hade ju bland annat goda inkomster från Sätra brunn.⁴⁷⁴

Efter utnämningen fick Henschen flera lyckönskningstelegram, bland annat ett från Karl Gustaf Lennander 3 februari 1900: ”Hjertliga lyckönskningar till vunnet mål; fri, ärlig konkurrens bland svenske vetenskapsmän. God fortsättning. Lennander”.

Dagens Nyheter skrev senare om ett efterspel till Henschen-Edgrenaffären:

En kanslerskris förestår här i landet, om man får tro uppgiften att universitetskanslern hr. P. von Ehrenheim ledsnat på en befattning som börjat inbringa mera nederlag än belöning. Under ett par år har kansler nemligen förlorat i tre viktiga befordringsfrågor, först den angående en juridisk professur i Lund, så angående den astronomiska lärostolen vid samma universitet och nu senast det Henschen-Edgrenska målet.

Universitetskanslern von Ehrenheim avgick mycket riktigt 1898. Dagens Nyheter återkom 1899 till frågan och skrev under rubriken Akademiskt skräväsande:

Karolinska institutets lärarkollegium har gjort en märklig rundvandring, innan det nu enhälligt uppfört prof. S. Henschen i första förslagsrummet till den lediga professuren i praktisk medicin.

Historien är pikant. Den började med att lärarkollegiet lika enhälligt anhöll att till prof. Bruzelius efterträdare *få kalla* sin kollega prof. J. E. Edgren.⁴⁷⁵

---

⁴⁷³ UUB S. E. Henschen 48. Henschen valdes in i Vetenskapsakademien 1897 och utnämndes till professor i medicin vid Karolinska institutet i början av år 1900.

⁴⁷⁴ UUB S. E. Henschen 8, brev från Sven von Hofsten 26/3 1900.

⁴⁷⁵ Dagens Nyheter 13/1 1898 och 21/10 1899.

I stridens hetta yttrades säkert många hårda ord. Professor John Berg skrev på ”årets afton” ett brev till Henschen, där han bad om förlåtelse för att han under sommaren förgått sig och yttrat hårda och förlupna ord, som han nu ångrade. Han hoppades nu att de två skulle vara vänner och kunna samarbeta som kolleger.⁴⁷⁶

Figur 64. John Berg. Från Levnadsteckningar över Kungliga Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter, Band 7 s. 561.

Gustaf Retzius skrev och gratulerade Henschen:

Först och främst ber jag att få lyckönska Dig till den erhållna stora segern i onsdags. Utgången borde ju icke kunnat blifva någon annan, men man kan ju aldrig på förhand veta hvad en eller annan egensinnig själ kan taga sig före. Men nog borde man på mer än ett håll känna ångerns kval öfver sina åtgärder vid denna befodringsfrågas behandling. Utan tvifvel känner en och annan fruktan och bäfvan för Din hitkomst. [...] ⁴⁷⁷

---

⁴⁷⁶ UUB S. E. Henschen 1, brev från John Berg 30/12 1900.

⁴⁷⁷ UUB S. E. Henschen 11, brev från Retzius 28/1 1900.

Figur 65. Gustaf Retzius. Foto ur Hvar 8 dag 7 maj 1911.

En av Henschen's efterträdare som professor i Uppsala, Gustaf Bergmark, skrev:

Henschen stormade fästet, vilket de nya kollegerna hade svårt att förlåta honom. Det var sannolikt ett misstag av Henschen att flytta till Stockholm, ty han synes aldrig helt ha funnit sig tillrätta i de nya förhållandena.⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁸ Bergmark, Gustaf: Hwasserianer och män från sekelskiftets Upsala. Nordisk Medicin Bd. 15, nr 28. 1942, s. 2051.

Professor vid Karolinska institutet

Långt innan Henschen blev professor vid Karolinska institutet hade han erfarenhet därifrån, inte bara som student. Han beskrev 1927 hur det gick till:

Min första bekantskap med Karolinska Institutet förskriver sig från 1861, skulle jag tro. Jag gick då på Gymnasiet och var livligt intresserad av alla de vackra och sällsynta *salices*, som voro planterade å Institutets gård. Vi 'planerade', och voro, jag och en kamrat, just sysselsatta med att bryta några grenar av en *Salix purpura* och [?] *Helix*. då ett fenster öppnades på gaveln av anatomicum, ett huvud stack [ut], som röt: 'Vad har ni der att göra'? Det var enda gången jag såg Anders Retzius. Vi försvunno förskräckta.⁴⁷⁹

År 1900 kom Henschen som professor till Karolinska institutet. Han hade inte plankat in, men han var inte välkommen. Ingen kunde dock skrämja iväg honom.

I inbjudningsskriften till installationen beskrev institutets rektor greve Mörner professurens bakgrund. Han skrev vidare att Edgren hade varit förordnad på professuren efter Bruzelius avgång. Vid sin installationsföreläsning 19 december 1900 talade Henschen *Om den medicinska kliniken och den medicinska undervisningen förr och nu*. Efter en historisk översikt yttrade han:

Min vördsamma tacksamhet frambär jag i denna stund till den fosterländska odlingens näst konungen främste vårdare i vårt land, herr Statsrådet och Chefen för kongl. Ecklesiastikdepartementet och Universitetens och Karolinska institutets kansler för deras gällande förord till min utnämning.⁴⁸⁰

Han hälsades också välkommen av studenterna med en fest på Medicinska föreningen. Ordförande var då Israel Holmgren, som tidigare mött Henschen både som student och som patient i Uppsala. Detta skildras av Holmgren i *Mitt liv*:

Jag har ju den svagheten att jag vill krydda mina anföranden litet. Det gjorde jag också i detta fall och talade kanske en smula mindre respektfullt om Henschen som en sträng herre som spred skräck bland kandidaterna, Jag tyckte

---

⁴⁷⁹ UUB S. E. Henschen 49, anteckning om Karolinska institutet 3/9 1927. Året bör ha varit senast 1860 eftersom Retzius dog det året, om det nu var Retzius han såg.

⁴⁸⁰ Henschen, S. E.: *Om den medicinska kliniken och den kliniska undervisningen förr och nu*. Hygiea, Bd. 63. Stockholm 1901, s. 9 - 36.

inte detta var något ovänligt utan endast litet skämtsamt, men Henschen tog illa upp och sa i sitt svarstal, att han inte hade väntat detta bemötande av en person vars liv han räddat. Henschen var inte småaktig och jag märkte aldrig att denna lilla sammanstötning låg mig i fatet hos honom.

[...] Att Henschen hade korsat kollegiets planer gjorde den regerande majoriteten rasande. För rektor, greve Mörner, var Henschen som ett rött skynke för en tjur. Berg avskydde honom, Medin likaså, och många med dem. Om motsättningarna mot Medin berättade Henschen en gång för mig. Det var en kongress i Madrid. Både Henschen och Medin var där som representanter för Karolinska institutet. De kivades om vem som skulle vara den förnämste. Henschen avsåg sig ha avgått med segern. Jag dräpte honom som man dräper en lus, sa Henschen.

Anledningen till att Henschen var så illa omtyckt var nog till stor del hans uppträdande vid meningsmotsättningar. Han var då särdeles aggressiv och slaktade med mästerskap och utan förbarmande sin motståndare. Han insmorde då inte sitt tal med lenande olja utan hans överlägsenhet var allom uppenbar. Det finns ingenting som gör folk mer utom sig av raseri än detta.

Om Henschens tid som ordinarie professor och chef för Serafimerlasarettet berättar Holmgren vidare:

[...] Henschen var ordinarie professor och Edgren e.o. professor. Det var hos Edgren jag blev amanuens. Han hade kanske inte så lätt under trycket från Henschen, som hade hand om klinikens statsanslag och ensam bestämde allt. Henschen lade beslag på alla till laboratorium användbara utrymmen, men inte för fysiologiska, kemiska eller bakteriologiska ändamål, utan för patologisk-anatomiska. Han fyllde en sal med sina väldiga samlingar av människohjärnor som han fört med sig från Upsala. Han ordnade en sal för sina egna världsberömda mikroskopiska hjärnundersökningar. Till hjälp i sitt arbete hade han laboratoriestäderskan, en frälsningssoldat som hette Hilda Magnusson. Hon hade ingen utbildning alls men hon hade vad bättre är, ett briljant huvud och en ovanligt seg plikttrohet. Hon blev en skicklig preparatris, som härdade, bäddade, skar och färgade hjärnsnitt åt Henschen. Edgren hade haft ett arbetsrum till sitt förfogande, men Henschen ändrade om det till matsal åt underläkarna. Edgren klagade ofta: 'Jag har ingenting annat än en krok att hänga min rock på'. Det var nog bokstavligen sant, men man får också medge att utrymmet säkerligen gjorde mer nytta i Henschens händer än i Edgrens. Jag tror till och med Edgren själv var ganska nöjd med att på detta sätt fritas från möjligheten till alltför stora vetenskapliga ansträngningar.⁴⁸¹

---

⁴⁸¹ Holmgren, Israel: Mitt liv, del 1. Stockholm 1959, s. 103 - 104 och s. 128 - 129.

Figur 66. Israel Holmgren. Foto Gösta Florman. Kart- och bildenheten, ID 13785, UUB.

Hilda Magnusson hade börjat som städerska på Serafimerlasarettet, men fick från 1 september 1900, det vill säga omedelbart efter att Henschen tillträtt som professor, arbete på det kliniska laboratoriet. Hennes arbetsuppgifter var skärning och snittning, härdning, inbäddning och färgning av stora mängder anatomiska preparat av framför allt hjärnor, men också alla andra organ som behövdes för hans och de andra läkarnas forskning. I hennes arbetsuppgifter ingick också att framställa de mikroskopiska preparat Henschen behövde för de kliniska demonstrationerna. Enligt det tjänstgöringsbetyg hon fick när Henschen avgick från professuren 1912 hade hon också ansvar för laboratoriets instrument och klinikernas journaler. Hon utförde också, tillsammans med t.f. laboratorn Josua Tillgren, Wassermans reaktion för påvisande av syfilis.⁴⁸² Hon fortsatte sannolikt att arbeta på laboratoriet även under Israel Holmgrens tid som professor. När hon dog 1926 anges hon tillhöra ”Kongl. Serafimer Lazarettets Betjening”.⁴⁸³

⁴⁸² Persson, Bodil: När kvinnorna kom in i männens värld. Lund 1994 s. 128 - 129.

⁴⁸³ Överståthållarämbetet, Skatteverket: Rotemännens arkiv (SE/SSA/0032/3), DIa. Rote 4, häfte 4695 (19241206-1926), sida 4, rad 1.

Figur 67. Karolinska institutets lärarkollegium 1910. Foto ur Hvar 8 Dag nr. 12 18/12 1910. Sittande vid bordet fr. v. Professorerna Erik Müller, Algot Key-Åberg, Johan Gustaf Edgren, Jules Åkerman, Mauritz Salin, Edvard Welander, Karl Axel Hampus Mörner, Salomon Eberhard Henschen, Jonas Waern, Frithjof Lennmalm, Frans Westermark, Carl Sundberg och Ernst Almqvist. Bakre raden Jöns Johansson, Gunnar Hedrén, Albin Dalén, Emil Holmgren, Carl Gustaf Santesson, samt sekreteraren, kammarrättsrådet Samuel Wåhlin. Frånvarande vid fotograferingen professorerna Severin Jolin, Bror Gadelius, Oskar Medin och John Berg.

Henschen skriver i sin levnadsteckning att samarbetet med kollegerna vid Karolinska institutet, trots striden före utnämningen, gick utan sammanstötningar eller misstämningar. De kunde emellertid inte förlåta honom för att han ”förstört deras fest” som han uttryckte det. För honom var det en princip sak.⁴⁸⁴ Vid ett senare tillfälle skrev Henschen dock att Karolinska institutets rektor Mörner var hans hemliga fiende och uteslöt honom från alla förtroendeposter och uteblev oartigt nog från hans avskedsföreläsning 28 februari 1912.

Bland de medarbetare och lärjungar Henschen hade under åren i Stockholm 1900–1912 kan nämnas Gunnar Forssner, från 1912 professor i praktisk medicin i Uppsala och överläkare vid Ronneby brunn från 1908, Israel Holmgren, hans efterträdare som professor i praktisk medicin vid Karolinska institutet, Hans Christian Jacobæus, professor i medicin vid institutet 1916, Arnold Josefson, överläkare med professors namn i medicin vid Sabbatsbergs sjukhus, Harald Ernberg, överläkare vid Sachska barnsjukhuset och livmedicus. Hans elev Josua Tillgren blev överläkare vid Maria sjukhus och den som vårdade honom under hans sista sjukdom. Henschen har således

⁴⁸⁴ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 53. Han anför här ett citat från Tacitus Annales I: – *cum studio, sed sine ira* (utan vrede och förkärlek, det vill säga opartiskt).

fostrat en stor del av de mest framstående läkarna i invärtes medicin under den första hälften av 1900-talet.

Henschen som lärare

En av de kandidater och senare underläkare som Henschen hade i Uppsala var Henrik Allard, som senare blev praktiserande läkare i Göteborg. Han skrev i maj 1892 till Henschen och var missnöjd över omdömet om en patientjournal som han skrivit. Om det var Henschen eller enbart den studiekamrat som nämns i brevet, som klandrat Allard framgår inte:

Af en kamrat, med. kand. E. Nilsson, fick jag för någon tid sedan höra, att min förra patient, gubben Söderberg, dött samt om honom följande: De undersökningar jag i min journal om hans smärtsinne antecknat skulle vara alldeles felaktiga och min journal betraktades af honom ss. en lyckad humbug, hvilket jag håller honom räkning för att han så öppet meddelade mig. Jag blef smärtsamt öfverraskad häröfver. Mina undersökningar öfver sensibiliteten hade jag upprepade gånger under 14 dagar pröfvat, innan jag meddelade professorn något derom. [...]

En ung. 5 cm lång grof messingsnål instacks i underarmens periost, vreds omkring i flera riktningar och fick hänga kvar, utan att pat. visade egentliga tecken till smärta. [...]

Om Eder mening är densamma som min ofvannämnde kamrats, enl. hans uppriktiga upplysningar, anhåller jag att få ett annat betyg och skall sedan ställa mitt förra till Professorns förfogande.⁴⁸⁵

Henrik Allard tjänstgjorde senare som underläkare hos Henschen i Uppsala och de fortsatte under många år att vänskapligt brevväxla med varandra. Inför den operation Henschen skulle genomgå 1921 skrev han till Allard och berättade att han befارade att han hade magcancer. Allard svarade:

Ditt vänliga kort kom som en öfverraskning. Det förde mina tankar tillbaka till de gamla goda tiderna, då jag hade lyckan att arbeta hos dig. Lyckan! ty jag har aldrig af någon annan läkare haft en sådan behållning som den jag fick af dig. – När jag trött mången gång sett framför mig din bild af outtröttlig energi, af lefvande intresse för vetenskapen, af gladt stridsmod inför dina talrika motståndare, af öfverseende och frihet från allt personligt groll, har den bilden mången gång varit mitt till föredöme och till sporre.

Broder! jag förstår, hvad du skall gå igenom och dess chanser. Jag hoppas framdeles få veta, att du hemtat krafter efter din operation, om sedan beskäres dig helsa vore det mig en glädje att återse dig.

---

⁴⁸⁵ UUB S. E. Henschen 1, brev från Henrik Allard 4/5 1892.

Skulle detta ej blifva af, tag emot mitt varma tack, lika djupt känt sedan min sjukhustid hos dig – för allt hvad du lärt mig, för den vänskap du visat mig.⁴⁸⁶

Även Fredrik Clason, son till Edward, lovordade Henschen som lärare. Han skrev i ett brev från 23 juli 1926: ”Tack för flydda tider! När vi som klinikanter kommo ner till Seraf. Laz. tänkte vi med tacksamhet på, att vi lärt oss att *arbeta* med Dig som klinikchef i Upsala. Din tillgivne Fredrik Clason”.

August Bondesson, praktiserande läkare i Göteborg och författare till bland annat *Skollärare John Chronschoughs memoarer* skrev och tackade för allt Henschen lärt honom när han var e.o. amanuens vid medicinska polikliniken vid Akademiska sjukhuset. Han hade nu som praktiker i Göteborg till och med flera patienter än när han var ”vår härre” på polikliniken i Uppsala.⁴⁸⁷

En annan tacksam underläkare var Jacques Borelius. Han hade bidragit med en uppsats till festskriften med anledning av Henschens 60-årsdag 1907 och skrev i ett brev:

[...] Ja, lycka till att hafva hunnit denna milstolpe på din mödosamma lefnadsbana, och att hafva nått den, erkänd, uppskattad af alla dina omdömesgilla lärjungar.

För min del ber jag att nu få begagna tillfället att säga dig ett hjärtligt och varmt tack för allt hvad du gjorde – väckande och uppmuntrande – för den yngling, som för något mer än 20 år sedan var din underläkare, nu professor i kirurgi i Lund.

Tacksamt erkänner jag och erinrar mig att du var den första som väckte mitt intresse för vetenskapligt arbete, gaf mig impulser i den riktningen och ledde mina första försök därutinnan.⁴⁸⁸

Borelius hade varit amanuens vid medicinkliniken i Uppsala 1885 och underläkare där 1886.

Att Henschen var en sträng och fordrande lärare verkar vara känt i vida kretsar om man ska döma av en teckning i tidningen *Strix* 1902.⁴⁸⁹

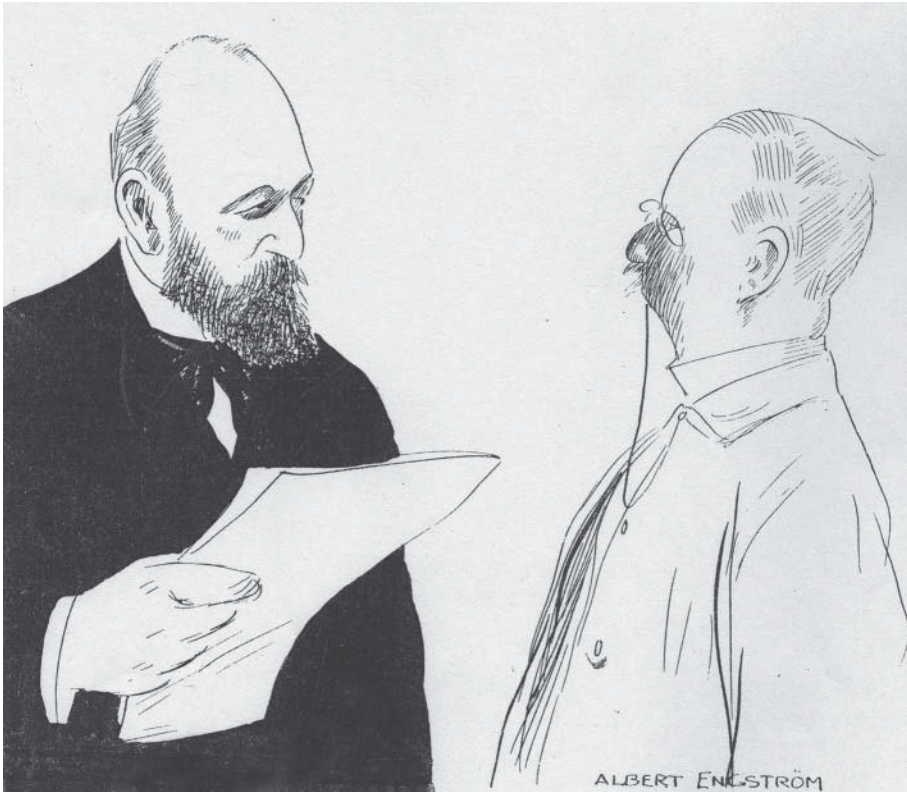
---

⁴⁸⁶ UUB S. E. Henschen 1, brev från Henrik Allard 6/10 1921.

⁴⁸⁷ UUB S. E. Henschen 1, brev från August Bondesson 10/1 1894.

⁴⁸⁸ UUB S. E. Henschen 1, brev från Jacques Borelius 27/2 1907.

⁴⁸⁹ *Strix* nummer 35, 28/8 1902.

Figur 68. Professor H-n (kritiserande en sjukjournal): – ”Hvad är detta för ett sätt, här har ju kandidaten satt intelligensen mellan aptiten och afföringen. Skall det vara taxering eller slarf?” Teckning av Albert Engström.

En kandidat som lämnat ett personligt vittnesmål om Henschen som lärare i sina memoarer är psykoterapeuten Poul Bjerre, som skriver:

’Kandidat Bjerre skriver noveller om sina patienter. Men det är inte mening-
en. Man skall hålla sig till sjukdomen’.

Lätt irriterad som jag var, kunde jag ej låta bli att ge svar på tal:

’Det är absolut omöjligt att begripa en neuros utan att se den i samband
med miljöförhållanden. Då jag gjort mig besvär att traska långt bort på Söder
för att få reda på hur den här mannen har det i vardagslag, tycker jag det visar
ett intresse som inte precis är något klandervärt’.

Men den världsberömda hjärnforskaren brydde sig inte om sådant gläfs.
Nästa patient hade redan rullats in. Det var ett fall i hans stil. Och den som
skrivit journalen var hans käraste adept. Med den minutiösaste noggrannhet
hade han kartlagt varje nervområde och beskrivit varje reflex. Fastän mannen
låg i hög feber och inte hade långt kvar att leva, hade han hållit på timmar i
sträck med att sticka honom över hela kroppen.

’Här ser herrarna hur en journal skall skrivas, nu skall vi efterpröva resul-
taten’.

Så togs filtarna och skjortan av och undersökningen började. Med oför-
ställd glädje konstaterade professorn att det stämde utmärkt med de uppfatt-

ningar han gjort gällande. Den stackars mannen fann sig i allt. Till hälften omtöcknad som han var, hade han svårt att uppfatta vad som ropades åt honom. Men med darrande händer gjorde han så gott han kunde för att utpeka var han stuckits och alltså tillfredställa professorn. [...]

Professorn avslutade föreläsningen: 'Och nu skall det bli intressant att se utvecklingen'.

Mannens blick flammade till av en obeskrivlig ångest. Det var som om det först i detta ögonblick gått upp för honom att han kanske inte skulle bli frisk.

[...] Professorn råkar få tag i en journal som inte fyller de vetenskapliga måtten. Han kastar den med en föraktfull gest på sängen: 'Herrarna ska inte tro att ni går här för att lära er behandla sjuka. Det kan varje sköterska göra. Så det behöver inte ta tio års utbildning. Herrarna går här för att tillägna sig medicinen som vetenskap. Att komma med en sådan här journal duger inte'.⁴⁹⁰

När man läser Bjerres omdöme om Henschen som känslökall kan man erinra sig vad hans far hade skrivit till Gerda 1879, när Henschen sökte laboratorstjänsten i experimentell patologi, som fadern kallade "djurpinande":

Det svåraste är, att min fordom så ömhjärtade Sale skulle förhäradas genom de oskyldiga djurens pinande. Barmhärtighetskänslan, till stor del en produkt av den kristliga kulturen, är blott *en* och kan icke bortdö i afs. å djuren, utan att äfven försvinna i afs. å medmänniskor. Matt 25: 35-45.⁴⁹¹

Gustaf Bergmark, som hade varit medicine studerande under Henschen i Stockholm i början av 1900-talet och sedan blev professor i invärtes medicin i Uppsala 1921, har en något annorlunda syn på Henschen som klinisk lärare än Poul Bjerre:

Före Henschens tid hade den kliniska tjänstgöringen betraktats som en behaglig vilotid efter de ansträngande teoretiska studierna till medicine kandidatexamen. Men, säger Henschen, under min tid blev det annorlunda. Hans resultat i undervisningen kan man än i dag avläsa i de journaler, som hans unga medicine kandidater fingo utarbeta. Med beundran – och avund – konstaterar man den höjd till vilken Henschen bragte studenternas förmåga till iakttagelse och omsorg i uppteckningen av det iakttagna. Laboratoriet fick vid Upsala-kliniken ett viktigt rum i den kliniska undersökningen.

Henschen var en sträng herre, men resultaten skulle aldrig ha vunnits, om han ej också haft gåvan att entusiasmera lärjungarna för deras uppgifter. Hans kliniker voro mästerstycken av framställningskonst. Han njöt, då han fick tillfälle att diskutera och klarlägga ett intressant sjukdomsfall, och rycktes själv med av framställningen. Jag tänkte ofta, då jag hörde honom, på vad Esaias Tegnér d.y. säger på ett ställe i sin bok om språkets makt över tanken. Tanken och det talade ordet äro som lokomotivförelaren och lokomotivet. Föraren sätter igång maskinen, men denna för honom framåt. Ibland kunde väl hända, att lokomotivet förde Henschen för långt. Vi voro alltid fascinerade av hans framställning, men vi blevo ej alltid fullt övertygade. När han var inne på

⁴⁹⁰ Bjerre, Poul: Räfst och rättarting. Stockholm 1945, s. 67 - 70.

⁴⁹¹ UUB L. W. Henschen x266 ca:3a:46, Copiebok 5 brev 97, 6/9 1879.

neurologien, kände vi, att vi sutto inför mästaren, som suveränt behärskade metodik och problemställning. När han åter kom in på ett sådant tema som den akuta hjärtdilatationen, ett av hans älsklingstemata, väcktes vår kritik. Henschen föreföll oss vara till den grad fången i sin övertygelse, att han lät den påverka sin f.ö. rätt undermåliga perkussion. Vid våra frukostar på Piperska Muren efter Henschens kliniker uppstodo om dennes diagnoser häftiga dispyter, som utgjorde en icke föraktlig komplettering till dagens föreläsning. Det var ingen av de andra klinikcheferna en dylik ära vederfors.

Henschens kliniska ronder voro ganska fruktade på grund av den fullständiga öppenhet, med vilken han klarlade felaktigheter eller slarv vid vår undersökning av patienterna. Gentemot dessa visade han för övrigt samma grad av finkänslighet som mot sina klinikanter. För egen del vidgick han tyvärr högst sällan de misstag, som icke ens en gudabenådad kliniker alltid kan undvika.⁴⁹²

I en anteckning ”Ris och Ros” från 1927 skrev Henschen om de fel andra gjort mot honom, men han är också självkritisk:

Men så har jag ock *felat mycket*, främst att jag försummat personen och beaktat sjukdomen, ej den sjuke, att jag ej egnat de sjuka nog vård, utan skyndat till mitt vetenskapliga arbete, som jag älskat högre än de sjuka, som lemnats mina underläkare. Laboratoriet har mer än kliniken varit mitt hem.

Så har jag ej systematiskt föreläst – ett fel och en förtjänst också. Och Israel Holmgren, som jag *aldrig* gynnat, har dock sagt att jag varit ’den största kliniker i Sverige fostrat’, så kunde han riktigare ha sagt att [jag] reformerat kliniska undervisningen mer än någon annan. Om jag i denna stund med ungdomliga krafter finge börja ånyo min kliniska verksamhet, skulle jag säkert undvika flera bristfälligheter, som min föregående verksamhet kunnat anklagas för.

Henschen reformerade den kliniska undervisningen när han blev professor i Uppsala och han införde samma reformer vid Karolinska institutet. Han hade sett en tidningsartikel med rubriken: *Är den kliniska undervisningen antikverad?*⁴⁹³ Enkäten riktades till yngre, aktiva läkare, men den gav anledning för honom att redovisa sina synpunkter. Han beskrev då hur han själv lade stor vikt vid att undersökningen av patienterna skulle vara systematisk och fullständig och att deras symtom skulle beskrivas systematiskt. Metoden med examination av kandidaternas kunskaper varje dag vid sjuksängen gjorde att han lärde känna deras kunskaper så att tentamen snarare blev formell än avgörande. Han skriver att han aldrig hade kuggat någon, som tidigare visat sig vara en ordentlig klinikant, om han inte visat sig grovt okunnig vid tentamen.

Den legendariske överläkaren vid Österåsens sanatorium Helge Dahlstedt gick 1911 kursen i medicin tillsammans med sin hustru Eva Mörner, brors-

⁴⁹² Bergmark, Gustaf: Hwasserianer och män från sekelskiftets Upsala. Nordisk Medicin Bd. 15, nr 28. 1942 s. 2052.

⁴⁹³ Nya Dagligt Allehanda 26/9 1927.

dotter till Karolinska institutets rektor Karl Axel Hampus Mörner. Dahlstedt beskriver Gustaf Edgren, kallad Blaschan, som en godmodig, rätt loj och föga intresserad lärare. Henschen beskrivs som en helt annan typ, energisk, livlig, sprudlande av idéer och uppslag i sina föreläsningar, vid undersökningar och behandlingar, ibland alltför realistiskt hänsynslöst uppriktig mot sina patienter. Kandidat Eva Mörner kunde bli irriterad över hans hänsynslöshet och då, om hon hade frågan, svara avbitande och kritiserande utan att Henschen tog illa upp, utan tvärtom bemötte henne med älskvärdhet, ärligt och vänligt.⁴⁹⁴

Figur 69. Professor Salomon Henschen (t.v.) föreläser på Serafimerlasarettet våren 1911. Bakom patienten Anna Kristina Nilsson syns underläkaren Josua Tillgren. T.h. närmast sängen Eva Mörner. Foto ur Dahlgren, Helge: Från Fatmomakke till Orotava. Uppsala 1966.

⁴⁹⁴ Dahlgren, Helge: Från Fatmomakke till Orotava. Uppsala 1966, s. 141.

Henschen och röntgen

Wilhelm Conrad Röntgen hade i december 1895 publicerat sin uppseendeväckande upptäckt av det som kom att kallas röntgenstrålarna. Redan i februari 1896 tog Hjalmar Öhrvall och Knut Ångström de första röntgenbilderna i Uppsala. Det var två grodor och en råtta som blev avbildade. Professor Frithiof Holmgrens hand undersöktes också. På röntgenbilden syntes tydligt handskelettet med de två ringar han hade på vänster ringfinger. Fysikern Gulli Petrini, som vid den här tiden bodde hemma hos familjen Holmgren, har beskrivit den mycket berömda röntgenundersökningen:

Tack vare att jag bodde hos professor Holmgren fick jag också till min stora glädje vara med om ett vetenskapligt evenemang. Det var när Röntgen utsände sitt första meddelande om sina underbara strålar. På alla laboratorier försökte man få fram strålningsfenomenet, men det berodde på en tillfällighet, om man hade ett vacuumrör med den rätta förtunningen. Det fanns inte på Fysicum, men på Fysiologicum råkade det däremot finnas ett lämpligt rör. Professor Holmgren och professor Thalén provade nu detta tillsammans, och jag fick följa med och se på. De lyckades ta en Röntgenfotografi av professor Holmgrens hand, och det visade sig att han hade ett hak i ett ben i en av handens fingrar. 'Ja visst', sa han, 'det var en ekorre som bet mig där när jag var pojke'. Detta var säkerligen det första medicinska rön med Röntgenstrålar som gjorts i Sverige.⁴⁹⁵

Röntgens upptäckt gjorde att vintern 1895–1896 var en spännande och omtumlande tid för fysiker och medicinare. Gulli Petrini var då 29 år och disputerade fem år senare i fysik. Holmgrens 12-årige son Frithiof F-son Holmgren skildrade 42 år senare sina minnen så här:

Min far tog mig en afton med till Fysicum, där professor Thalén och laborator Öhrvall togo emot oss. Det gällde att upprepa de experiment som professor Röntgen nyss företagit med de nya X-strålarna. Man valde min späda hand som första föremål, och efter en tid, som föreföll mitt barnsinne oändligt, var den första röntgenplåten i Uppsala tagen. Jag skulle väl gissa att jag därmed var den förste svensk som sett skelettet av sin egen hand på detta sätt avbildad. Nu är man ju härdad mot lite av varje i bildväg från bion, men då

---

⁴⁹⁵ Petrini, Gulli: Uppsalaminnen. Uppsala 1937, s. 128 - 136.

minns jag att de av mina kamrater, som verkligen trodde på min rövarhistoria om denna fotografering, blevo ganska bleka om nosen.⁴⁹⁶

Enligt storebror Israel röntgades den unge Frithiofs hand den 23 februari, således en vecka efter faderns, men med åren blev minnet av händelsen ännu mera enastående än i verkligheten. Exponeringstiden var 25 minuter.⁴⁹⁷

Samma år använde Henschen den nya röntgentekniken för att lokalisera en pistolkula i huvudet på en patient. Den undersökningen hade gjorts av doktor Thor Stenbeck i Stockholm.⁴⁹⁸ Som en följd av Henschens och Lennanders tidiga insatser för den nya tekniken valdes de som enda utlänningar att ingå bland medarbetarna i den stora tyska röntgentidskriften *Fortschritt auf dem Gebiete der Röntgenstrahlen*, som började utges i Hamburg i september 1897.⁴⁹⁹ Den hade grundats av Georg Deycke och Heinrich Albers-Schönberg vid Eppendorfsjukhuset i Hamburg. Deyckes syster Meta var under flera år Henschens patient vid Sättra brunn.⁵⁰⁰

Under våren 1898 anlog den medicinska fakulteten medel till att anskaffa en egen apparat till Uppsala och den 8 maj 1899 höll Henschen ett föredrag om Röntgenstrålarna vid Upsala läkareförenings sammanträde. Han demonstrerade då också apparaten.⁵⁰¹ Akademiska sjukhuset var ett av de första sjukhus i Sverige som införde röntgendiagnostik.

Röntgenpionjären Thor Stenbeck skickade i oktober 1899 ut en förfrågan till alla lasarettsläkare i landet, till de fysiologiska anstalterna och till vissa privatpersoner om deras användning av röntgenapparater. Svaren framgår av följande figur:

---

⁴⁹⁶ Holmgren, Frithiof F-son Holmgren: Uppsalapojkar på 1890-talet. I *Bland professorer och studenter*. Uppsala 1938, s. 83 - 95.

⁴⁹⁷ Holmgren, Israel: Mitt liv. Första delen. 1959, s. 68

⁴⁹⁸ Henschen, S. E., Lennander, K. G., Stenbeck, T.: Om Röntgens strålar i hjärnkirurgins tjänst, Nordiskt medicinskt arkiv, festband 1897, vol. 30, s. 1.

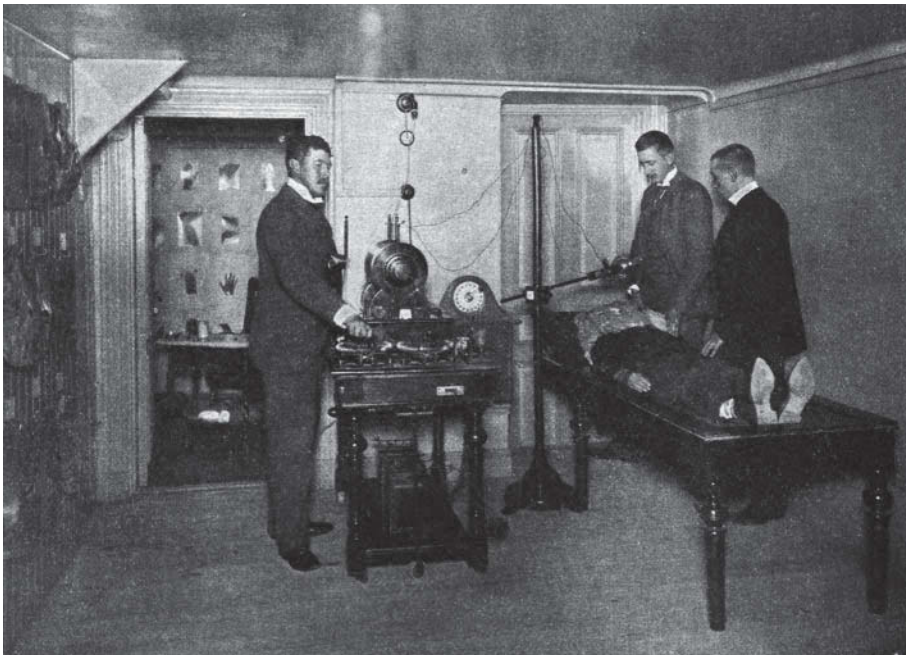
⁴⁹⁹ Knutsson, Folke: Om Röntgens upptäckt och röntgendiagnostikens upptakt i Uppsala. Uppsala 1963, s. 8.

⁵⁰⁰ UUB S. E. Henschen 16a, brev från Georg Deycke 24/6 och 5/7 1897. Albers-Schönberg var en av Tysklands mest dominerande pionjärer inom radiologin medan Deycke senare ägnade sig åt forskning om spetälska och tuberkulos.

⁵⁰¹ Uppsala läkareförenings förhandl., Bd. 5, 1899. Något referat av föredraget finns inte.

	Begynnelsetid för användningen.
Upsala Fysiska Institution	1896 februari.
Doktor Thor Stenbeck, Stockholm	» »
Lunds Fysiologiska Institution	» våren.
Tandläkare Schultzberg Göteborg	» december.
Lidköpings Lasarett	1897 början af året.
Doktor Elfström, Sundsvall	» våren.
Norrköpings lasarett	» »
(Äfvenledes fanns å Norrköpings tekniska skola en annan Röntgenapparat.)	
Vexiö lasarett	1898 våren.
Uppsala Akademiska sjukhus	» »
Kneippkuranstalten Borg vid Norrköping	» »
Doktor Tage Sjögren, Stockholm	1899 januari.
Röntgeninstitutet i Stockholm	» 1 juni.
Doktor Bagge, Göteborg	» sommaren.

Figur 70. Öfversikt af Röntgenstrålarnes utbredning i Sverige oktober 1899. Stenbeck, Thor: Röntgenstrålarna. 1900 s. 15.

Figur 71. Behandling av lupus (hudtuberkulos) med röntgenstrålar. Interiör från Thor Stenbecks institut. Från vänster Thor Stenbeck, Gösta Forsell och Georg Liljenroth (bild ur A. Hasselgren: Hundra år i ord och bild, 1899, s. 378).

När röntgentekniken var ny visste man inte så mycket om strålarnas verkan på vävnaderna. På den andra medicinska kongressen i Christiania 1898 yttrade Henschen i anslutning till ett föredrag av Stenbeck:

[...] Då jag nyligen satte upp min nya Röntgen-apparat, led jag af en rätt intensiv neuralgi i venstra handen, hvilken t.o.m. hindrade mig att insomna om qvällarna, och hållit i en längre tid. Då jag hemkom om qvällen s.d. och lagt mig, märkte jag till min förvåning, att neuralgien var borta och först då reflekterade jag öfver orsaken, att orsaken kunnat vara, att jag på e.m. under en längre stund pröfvat apparaten med att genomskåda denna hand på vanligt sätt. Smärtan var därefter borta omkring en vecka. [...]

I afseende på verkningssättet synes mig det berättigadt att fråga, om ej X-strålarna verka på samma sätt som elektricitet, då man känner, att dessa strålar kunna ladda med elektricitet en isolerad djurkropp och urladda ett galvanoskop; och galvanisk ström kan ju gynsamt påverka neuralgier.

Stenbeck svarade att denna förklaring blivit föreslagen, men var mindre trolig. Vid samma kongress redogjorde Henschen för ett fall med en 38-årig man som led av svår smärta i ryggen sedan tre år. Eftersom mannen hade haft syfilis misstänkte Henschen ett bräck på kroppspulsådern i höjd med tionde revbenet. Vid röntgen iaktogs en knytnävstor svulst, som motsvarade punkten för smärtan.⁵⁰²

När Henschen flyttade till Serafimerlasarettet 1900 vill han vänta med att skaffa röntgenutrustningen tills han hade fått samråda med Wilhelm Conrad Röntgen om vilken apparatur som var lämpligast i samband med att denne kom för att hämta sitt Nobelpris i december 1901. Först i september 1902 levererades en röntgenapparat, fluorescensskärm och annan utrustning till lasarettet. De första åren utnyttjades apparaten ganska sparsamt; av de 804 patienter som var intagna 1903 röntgades tre, motsvarande siffror för 1904 var 740 och 16 och 1905 röntgades åtta av 746 intagna patienter.⁵⁰³

Thor Stenbeck var under åren runt 1900 mycket aktiv som föreläsare och förevisare av den nya tekniken och han undersökte också många patienter på sin privata mottagning. En uppfattning om Stenbecks och den tidens behandlingsmetoder kan man få av visitkort, som hade samma funktion som dagens remissblankett:

Härmed en patient, som först tröttnat på Lennmalm, sedan på mig, och antagligen om en tid på Dig. Vaktmästarfrun Hultqvist lider af höggradig Hysteri, närmande sig till psykos. Dessutom ganska svårt njurlidande, äggvitehalten har dock genom diet m.m. nedbragts från 7 % till 1 %.

---

⁵⁰² Förhandlingar vid andra nordiska kongressen för invärtes medicin i Christiania den 11 - 13/8 1898, s. 218 - 219 och s. 153. Mannen hade ett åderbräck på stora kroppspulsådern i bröstkorgen.

⁵⁰³ Jülich, Solveig: Skuggor av sanning. Tidig svensk radiologi och visuell kultur. Linköping 2002, s. 198 - 199.

Har gifvit arsenik och elektricitet, men ej halfbad [?] på grund af njurlidandet. Lennmalm hade försökt detta utan framgång. Vännen Stenbeck.⁵⁰⁴

Stenbeck var också mycket aktiv som uppfinnare och författare av mindre skrifter som behandlade röntgen- tesla- och bequerelstrålarna, men han råkade snart i konflikt med många av professorerna på Karolinska institutet. John Berg, professor i kirurgi, ansåg att Stenbecks strålbehandling av tumörer var skadlig eftersom den endast fördröjde den effektiva behandlingen som var operation. Stenbeck hade också börjat behandla patienter med lungsot genom att använda teslaströmmar – högfrekvent elektrisk ström. Vid ett föredrag på Svenska Läkaresällskapet 1904 hävdade han att teslaströmmarna gjorde att patienterna ökade i vikt och mådde bättre. Han kritiserades skarpt av Arnold Josefson, som ansåg att det inte fanns någon vetenskaplig grund för att påstå att teslaströmmarna skulle ha någon positiv effekt. Om patienterna hade ökat i vikt fanns det ingen orsak att tro att detta skulle bero på Stenbecks behandling, troligare var att de följt de hygien- och dietråd de fått av andra läkare. Henschen kritiserade också honom för ovetenskaplighet:

Vid ett experiment i afseende på viktillökning vid bruk af en viktbehandling brukar man göra så, att man först under någon tid pröfvar huru patienten förhåller sig och sedan börjar behandlingen. Först på det sättet får man svar på den fråga dr Josefson framställt, huruvida patienten icke förut var på uppgående. Endast under denna förutsättning kan kurvan blifva af något värde, men har det icke blifvit gjordt, kan experimentet icke kallas ett vetenskapligt experiment.⁵⁰⁵

På grund av motståndet från de ledande professorerna vid Karolinska institutet fick Stenbeck svårigheter att få bidrag för studieresor utomlands och han fick inte heller bidrag till att inrätta en poliklinik för behandling med teslaströmmar.

I början hade den röntgenutrustning, som levererades till Serafimerlasarettet 1902, placerats i ett laboratorium på Henschens medicinklinik, en annan apparat, som John Berg betalt av egna medel placerades senare på den kirurgiska kliniken med Patrik Haglund som ansvarig. 1906 rekryterades Gösta Forsell som röntgenolog till Serafimerlasarettet, han hade tidigare bland annat varit amanuens hos Stenbeck. Med Forsell startade en ny, mera vetenskaplig era för röntgenologin och på sommaren 1911 öppnade den nya, sammanslagna röntgenkliniken vid Serafimerlasarettet. En av Forsells amanuenser var Elis Svensson, som gått medicinkursen för Henschen ett par år innan han blev biträdande läkare på röntgenkliniken 1913, fyra år innan han blev medicine licentiat. Han hade redan som 12-åring fascinerats av röntgenstrålar när han 1897 på Allmänna konst- och industriutställningen i Stock-

⁵⁰⁴ UUB S. E. Henschen 12, remiss från Thor Stenbeck 10/7 1901.

⁵⁰⁵ Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 1904, s. 219 - 224.

holm fick se sitt eget handskelett vid de demonstrationer som Thor Stenbeck höll där. Han bytte senare namn till Berven och blev som chef för Radiumhemmet en av de mest betydande svenska radiologerna.

Klinikkamrater och andra

På äldre dar skrev Henschen ner sina minnen av en del studiekamrater och andra läkare under rubriken *Klinikkamrater – några mera bemärkta*.⁵⁰⁶

Oskar Medin

Oskar Medin, jernnårig med mig, alltså i år 1927, just fyllt 80 år. En *föga begåvad* (enligt Signe dum), kamrat, men med ett stort luktorgan kunde han lukta sig till vägen till framkomst, egnade sig åt praktik, blev Prof. Hjalmar Abelins (Pappas kusin) underläkare och genom inställsamt väsende intog han snart en socialt framstående plats i sht. sedan han gift sig med den vackra, men dumma fröken G, vars far importerade den bästa portern. Han var god men enfaldig och mycket rik.

Redan tidigt fattade han agg till mig av för mig outgrundlig orsak, förtalade mig hos Abelin, bidrog till att beröva mig Ronnebys Intendentur. Sökte med all makt motverka min kandidatur till professuren i Stockholm: 'Den förb-de Henschen skall aldrig bli professor här'. Hade dock flera år förut förordat mig till Sv. Läkaresällskapets silvermedalj för 2ta delen av Pathologie d. Gehirns 1892. Intrigerade jemte Rob. Tigerstedt mot mig, som sökte inbilla Statsrådet Gilljam att dödligheten på min avdelning i Uppsala var så stor.

Måste slutligen avstå från intrigerna, till vilken Kansler Ehrenheim i Skandia, där O. M. var överläkare, lånade sig, men måste avgå.

Senare uteslöt han mig ur tuberkuloskommittén, vartill Medic. Styrelsen förordat mig, förtalade mig hos Abelin (1884), som enfaldigt trodde honom, och tillsatte Hans Bendz, den enligt många olämpligaste och okunnigaste (Lennmalm) i alla fakulteterna, och varpå Ronneby nästan genast stupade och nu stod nära konkursen, då Brunnen både medicinskt och ekonomiskt sköttes dåligt, och frekvensen föll.

Till karaktären var Medin avundsam, inställsam och opålitlig, gav Läk. Sällsk. 10 000 och blev Hedersledamot.

Han har i år fått stora guldmedaljen för m. måttliga förtjenster om barnför-lamningen (förtjensterna tillhöra Rissler o. a.). Namnet Heine-Medinska sjukdomen är föga berättigad, då han ej upptäckt, ej heller vetenskapligt arbetat sjukdomen.

Han har liksom jag brutit lårbenshalsen [se kapitlet Den stora olyckan] de sista åren, men på ett gynnsammare ställe, så att han kan gå lättare än jag.

Då hans vetenskapliga verksamhet har ringa betydelse, har han ej föreslagits till medlem av K. Vet. Akad. Han står väl till med massan av läkare, och

⁵⁰⁶ UUB S. E. Henschen 48 (mappen märkt 1874 – 1877).

har upprepade gånger ss. 70 och 80-åring firats med medaljer. Gjort allt han kunnat att skada mig ss. praktiker genom förtal vid hovet hos prins Carl, der han och frun fått insteg. Lyckades bli stadsfullmäktig, men vid krisen så dum och feg att han avföckades vid nytt val. Utstötte genom övertalning Jonas Wærn fr. ordförandeskapet i Helsovårdsnämnden.

Den 26 December. Ej anade jag att Du skulle gå bort så snart.⁵⁰⁷ Alltid trodde jag, då jag såg Din kraftiga gestalt, att jag skulle gå före Dig och var förundrad över Din vigör, trots Din ungdoms sjukdom. Jag minns så väl när Du sade: 'Huru skulle Du känna Dig om Du fått veta att retina var angripen av syfilis'?

Nu fick Medin uppleva Dagen för sin upphöjelse. På födelsedagen fick han en medalj slagen över sig — den första vid 70 år, så fick han Läkaresällskapet stora guldmedalj vid dess högtidsdag och så till sist vid Kung Gustafs jubileum i December, blev han Kommendör med stora korset. Så hade han nått kulmen av åtrådd ära — var inom en månad död efter kort sjukdom. Morb. Maculosus Werllofii med svåra blödningar i magsäck, tarmar, muskler. Kl. 10 på em. talade han med Fürstenberg, var han skulle begravas i Nerike, och några timmar senare var det slut med ett liv av rikedom och ära.

Figur 72. Oskar Medin. Kart- och bildenheten, ID 13780, UUB.

---

⁵⁰⁷ Oskar Medin avled 24/12 1926.

Johan Gustaf Edgren

Johan Gustaf Edgren 2 år yngre än jag, hade förmånen att vara slägt med den teml. inskränkte, guterade barnläkaren och professorn vid Institutet Adolf Kjellberg och skulle därför ingripas i det stora Institutets familjeträd. Blev amanuens i fysiologi under Frithiof Holmgren i Upsala. Mjuk som en vidja gjorde han der en undersökning om den utskurna grod-iris orörlighet för ljus med en metod och följaktligen resultat som Öhrvall förklarar felaktig. I Stockholm upptogs han på grund av (?) detta felaktiga försök och släktskap till skydd såsom självskrivnen amanuens hos Lovén, som helt enkelt avkörde en obehaglig konkurrent, Henschen, som önskade blott initiera sig i fysiologiens metoder och hade långt bättre meriter [...]. Nu slog han sig på cirkulationsorganen, pulsens och kardiogrammens tydning, under Tigerstedts egid. Edgrens välvilliga böjlighet accepterade Tigerstedts felaktiga metodik och han skrev utförliga arbeten härom.

Jag nödgades vid konkurrensen om professuren i medicin påvisa, att om Edgren har rätt, så kan intet människohjerta slå. Såväl kardiogramkurvan som pulsens tydning äro fullkomligt felaktiga, men gällde såsom utgångna från Lovén-Tigerstedts laboratorium som solida arbeten.

Så författade han för professuren en avhandling om arteriosclerosen, lovordad som om ej epokgörande dock förträfflig. Henschen visade dess principiella felaktighet och Runeberg förklarade densamma vara av ringa värde. Medin och Wærn avgåvo omdömen om dess förträfflighet, och Lennmalm stödde Edgren, liksom hela kollegiet, gåvo honom betyg att vara en utmärkt kliniker vilket H. ej var och väl bör få professuren efter Bruzelius.

Intrigerna, i hvilka jag tror Edgren ej deltog, utan var ett viljelöst offer misslyckades. Edgren är en *hederlig och god människa*, som visst inser sin vetenskapliga obetydlighet. Vi har aldrig varit ovänner. Han sköts framför, för att Institutet skulle slippa mig. Ett mycket svagt vetenskapligt huvud och svag diagnostiker (Kung Gustafs magsår!), men god middagsätare, rikt gift, godmodig och snäll.

Figur 73. Johan Gustaf Edgren. Foto ur Hvar 8 Dag 13 mars 1910.

Klas Linroth

Generaldirektören professor Dr Klas Linroth, son av en mindre bemedlad kapten vid Vermlands Regemente, var född 1848, sål. 1 år yngre än jag. Jag gjorde hans bekantskap då vi begge dissekerade 1870 och han var då något före mig, då jag efter två års bortovaro från studierna hemkom från Brasilien. I skolan ansågs han så lite begåvad att man knappt trodde att han skulle klara studenten. Å anatomisalen visade sig vara en rivande energisk kamrat, som rev till sig 'partier' nog energiskt. Han avlade ock hastigare examen än jag i omkr. 1 år.

Från första början voro vi goda vänner, senare med åren intima förtroendefulla. Jag beundrade hans energi, goda studier och fasta karaktär. Han reste till USA och skrev derom förståndiga berättelser. Steg snart som marinläkare, blev chef för marinlazarettet i Karlskrona och en vacker dag var han före mig färdig med en god avhandling om födelsemärken, vars extirpation han förordade framför kauterisering, varav min Gerda plågades. Skrev nu om marinhygien och blev kallad till förste stadsläkare i Sthlm. Nu kom han på sin rätta plats, började och genomförde en tidsenlig och behövlig reform av vår hälsovård i Sthlm.

Byggede då ett 1st-klassigt epidemisjukhus och verkade kraftigt även genom vetenskaplig hygienisk statistik ss. om tuberculos. Skötte sig utmärkt vid epidemier, stod på min sida i fråga om karanten, dervid Almén, den okunnige, snåle Gen. Dir. förföljde mig ss. efter min skrift om: 'Huru skola vi rusta oss mot koleran?' Vid Alméns avgång [som] Gener. Dir, verkade han med väldig energi och klok omtänksamhet. – Jag föreslog honom till K. Vet. Akad. och vi sutto der flera år sida vid sida, såsom goda vänner. Min bästa vän bland de gamla, pålitlig, förtroendefull, sörjer jag honom än 1½ år efter hans död.

Han tänkte stort om mig och var den förste som 1922 föreslog mig till Nobelpris och ansåg mig dervid orättvist behandlad.⁵⁰⁸

Jag saknar Klas Linroth och aktar hans minne, en den bästa kamrat, mera klok än jag, mera praktisk och gagnande ss. t.ex. anlade de första Tbc-sanatorierna. Karaktärsfull och energisk. Uppburen av alla läkare med skäl.

Mauritz Salin

Mauritz (Moje) Salin, född temligen medellös. Blev han ovanligt ung vid 24 års ålder Medic. Licentiat. Ung, ovanligt vacker med ett reguliert ansikte, ett lugnt, kanske något förnämt framträdande vann han snart insteg i Societeten, blev efter ett ganska måttligt specimen, utan eg. vetenskapligt innehåll, docent, stod väl med sina lärare och nådde snart utan vidare högre meriter än en god praktisk hand och sträng aseptik med solida studier och lyckliga operationer sitt strävandes mål: Professur i Obstetrik och gynekologi, såsom lycklig operatör, vackert anseende och snart en maka, en av de vackra systerna Kempe, och därmed väl över millionen, som han förökade med hjälp av sin

---

⁵⁰⁸ Redan 1918 hade Henschen bett Linroth föreslå honom till Nobelpris (S. E. Henschen 9 brev 22/11 1918), men förmodligen föreslog Linroth honom inte förrän 1922.

svåger Frans Kempe och god praktik.⁵⁰⁹ När han väl nått sitt mål lade han vetenskapen på hyllan, ty sinne för vetenskap eller medicin hade han ej. En gång sade han mig vid förfrågan om hans barns framtid: 'Ja, aldrig skola de bli läkare utan affärsmän', och det har åtminstone sonen blivit. Även deri har han nått sitt mål, samla pengar, ty han är mer än vanligt sparsam, att ej säga snål. Sista listan jag vet han tecknade på var för Prins Gustafs staty 25 kr (jag tecknade 50 och ansåg det vara minimum).

Han hade godt anseende såsom en human, ej intrigant, ej hämndgirig, uppträdde aldrig i stridiga debatter och skaffade sig inga ovänner. Gjorde visst ej heller något för dem som förföljdes (ss. för mig), utan han hade som högsta princip: en human egoism, ett godt bord, en god vänkrets, inga besvärliga utrikes resor. Opererade drottningen med framgång och fick briljantern Nordst. orden.

Levde så lugnt och bekvämt sitt liv med sina 1 – 2 miljoner, ett slaganfall mm. satte en gräns för hans bekväma liv – sans peur et sans reproche sans travail inutile, aktad och ärad av alla, så vitt jag vet. Vetenskapen hade för honom inget intresse, penningen dess större.

Figur 74. Mauritz Salin. Foto Anton Ambrosius Blomberg, Stockholm.

⁵⁰⁹ Salin var studiekamrat med Frans Kempe och marskalk vid dennes vigsel. Frans syster Bertha var tärna och snart därefter gifte sig marskalken och tärnan med varandra.

Gustaf Retzius

Henschen skrev inte om Retzius under rubriken klinikkamrater, men han ägnade honom några kommentarer i sina minnen. Han ansåg Retzius vara den mest framträdande, ett mönster av kraft, med många anatomiska prestationer. Han bearbetade många anatomiska problem, men det gjorde han bara deskriptivt, liksom en fin stickning utan början och slut. Han löste dock flera svåra anatomiska frågor, såsom örats anatomi, men tillförde genom sin forskning inget nytt till vetenskapen, därigenom att han inte hade några nya idéer. Han var glödande tillgiven vetenskapen och offrade allt, möda och pengar.

Henschen skriver att han åtnjöt den oskattbara fördelen att han stod på vänskaplig fot med Retzius, tills denne drog tillbaka sin vänskap för att senare lika plötsligt ta upp den igen. Henschen fick aldrig möjlighet att arbeta intimt samman med honom, vilket han mycket beklagade.⁵¹⁰

Retzius hade mycket aktivt engagerat sig för att Henschens vän Erik Nordenson, systerson till Anna Hierta-Retzius, skulle få professuren i oftalmologi vid Karolinska institutet. Därför är följande brev från Nordenson till Henschen svårtolkat:

Mycket tack för ditt förtroende. Jag finner affattningen af ditt bref väl gjord och enligt min åsigt är det bättre att säga utifrån sin personliga mening – och ej kan ditt förhållande till Retzius blifva sämre – sedan han erhållit ditt bref.

Jag är alldeles skiljd från honom och vi kunna aldrig mera sammanträffa för samtal. Jag tycker han är att beklaga – ty han har *åtminstone haft* många goda sidor – men allt har tillbakaträngts af illvilja mot alla som ej vilja följa honom i hans förföljelse mot dem han utsätter för sitt hat.⁵¹¹

Bror Gadelius

Bror Gadelius var en av Henschens mest framträdande motståndare i striderna mot psykiatrerna. De två hade sannolikt mötts redan 1884, då Gadelius skrevs in som student vid medicinska fakulteten i Uppsala den 27 februari. Han disputerade i Lund 1896 på en avhandling *Om tvångstankar och därmed besläktade fenomen*. Han utnämndes därefter till docent i psykiatri i Lund och var under de följande åren läkare vid Lunds hospital och asyl. Vid sekelskiftet var han också under ett par år överinspektör för sinnessjukvården i Sverige. När professuren i psykiatri i Lund skulle återbesättas efter Svante Ödman hade han hoppats få efterträda denne, men professuren gick i stället till Teodor Nerander från Uppsala.

⁵¹⁰ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 45.

⁵¹¹ UUB S. E. Henschen 10, brev från Erik Nordenson 13/6 1912.

Samtidigt ledigförklarades den e.o. professuren i Stockholm efter Ernst Hjertröm, som avlidit 1902, och Gadelius tillsattes som vikarie tills ordinarie innehavare hunnit utses.

Som sökande till professuren anmälde sig, förutom Gadelius, Frey Svensson, Henry Marcus och den blivande chefen för Rasbiologiska institutet i Uppsala Herman Lundborg. Lundborg var disputerad och docent i psykiatri i Uppsala, men tog tillbaka sin ansökan.

Svensson och Marcus begärde förlängd ansökningstid för att disputeras, vilket beviljades, men sedan tog även Svensson tillbaka sin ansökan.

Vid Marcus disputation 1903 över *Akuta förvirringstillstånd på syfilitisk grund* var hans medsökande till professuren Bror Gadelius opponent. Avhandlingen fick betyget icke utan berömd godkänd, ett mycket sämre betyg än vad Gadelius hade fått på sin avhandling. De sakkunniga, Svante Ödman och Teodor Nerander, ansåg därför att Gadelius var mest kompetent och han utnämndes till professor 1903.

Figur 75. Bror Gadelius. Foto Lina Jonn, Lund. ID 13780, kart- och bildenheten, UUB.

Som titel på sin installationsföreläsning 1904 vid Karolinska institutet valde Gadelius *Om förhållandet mellan psykiatri och hjärnanatomi*. Om den skrev Henschen: ”man häpnar inför hans installationsföreläsning, full som den är av misstag och begreppsförvirring. Jag återkommer till densamma”. Åsiktskillnaderna mellan Gadelius och Henschen är mycket tydliga. Gadelius ansåg att sinnessjukdomarna inte var detsamma som hjärnsjukdomar, utan att studiet av själens sjukdomar i stället krävde ett socialt och psykologiskt kunnande. Psykiatri och neuropatologi var två helt skilda discipliner. Han ville redan från början försöka frigöra sig från Henschens överförmyndarskap. Professorn i psykiatri hade nämligen i början inte rätt att tentera studenterna i psykiatri, utan det var professorn i medicin, Henschen, som gjorde det. Först 1907 bestämdes att kunskapsprövning i psykiatri skulle äga rum i form av ett kursförhör med professorn i ämnet som examinator.⁵¹²

Henschen var inte ensam om att ha Gadelius som motståndare. Professorn i histologi vid Karolinska institutet, Emil Holmgren skrev i november 1920 till Henschen, som då var i Italien, om diskussionerna om att finna en efterträdare till Gustaf Zander som ledamot i Vetenskapsakademien. Det var dimmigt och kallt i Stockholm när han skrev brevet:

Dimmigt och förargligt ha vi äfven haft i Vetenskapsakademien sedan Müller och några andra satt igång en agitation för Gadelius inval i Akademien. Alfred Pettersson och jag hafva arbetat i motsatt riktning; men marken var för väl beredd; och häromdagen blef Gadelius invald, ehuru icke enhälligt.⁵¹³

Gadelius, som anses vara en av den svenska psykiatrins pionjärer, arbetade för att humanisera sinnessjukvården. Han lät slå ut mellanväggarna mellan cellerna på sjukhuset, tog bort gallren och förstörde fönstren för att skapa stora, ljusa sjuksalar. Han var angelägen att få bort den gamla tidens skräckbild av sinnessjukhusen, och det var därför han var så upprörd över kollegan Henschens engagemang i ”interneringshistorierna”. De bidrog till att ge den psykiatriska vetenskapen ett oförtjänt dåligt rykte och försämma prognosen för de sjuka genom att skrämra upp dem. Henschen å sin sida drevs av sin sedan ungdomen manifesterade motvilja mot allt tvång och maktmissbruk.

Principer och Institutet 1900–1912

Under ovanstående rubrik skrev Henschen i maj 1929 ner några tankar om tiden som professor vid Karolinska institutet:

---

⁵¹² Liljestrand, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska Institutets historia 1910 - 1960, del III:2. 1960, s. 696.

⁵¹³ UUB S. E. Henschen 8, brev från Emil Holmgren 26/11 1920.

Det kommer ofta över mig att, då jag nu tillryggalagt snart hela mitt liv, säga alla och isynnerhet mina närmaste, vad jag lärt av livet, till vägledning, till varning. [...]

Av min Fader lärde jag mig två saker: 'sen Du undersökt och vägt skäl och motskäl, så följ Ditt samvete oryggligt. Tar Du fel, så kan Du trygga Dig vid Ditt samvete'. Jag har lidit mycket av att söka följa denna sats, ty folk tål ej höra sanningen i många fall. Nu senast i Feronska målet fick jag nog en del ovänner, den berömda Professor Schücks vänner, vilken hade gjort utpressningsförsök. Nu har han tagit avsked från Ordförandeposten i Nobelstyrelsen. Jag anar att just mitt uppträdande i målet vållat detta, ty platsen ger 6 000 kr i arvode. Hj. Hammarskjöld, som av Werner Rydén förföljdes förra gången har fått upprättelse och jag gläds.⁵¹⁴

Sanning och rättrådighet lärde min Fader mig. Jag har blivit förföljd hela min tid vid Karolinska Institutet; der jag trängde mig in. Vid inträdet hunsades jag av Prof. John Berg, förföljdes utan orsak av O. Medin ända från 1884. Han berövade mig Ronneby inkomstbringande läkareplats, förtalade mig hos Prof. Abelin, Pappas kusin. Brunnen fick sota därför med att gå utför och ruina sig; kan aldrig utan konkurs resa sig, under det att den under min tid gick så bra att skulder betalades och dock nybyggdes. Före intendenten Oskar Neyber som ej kunde konkurrera med mig, förföljde mig jemte Medin.

Inom fakulteten hade jag flera vänner, Erik Ernst Almquist, Emil Holmgren, men en elak fiende utan orsak, nuvarande Rektor Gunnar Hedrén, som vid tillsättandet av sakkunnige till min efterträdare, ville till protokollet protestera, om jag valdes. – Dumhuvud! Hade han och Johansson ej hindrat, hade jag säkert fått Nobelpriset, föreslagen av Flechsig, Uhthoff och Kleist samt c:a 12 Nordiska Neurologer och klinici. Men Johansson hatar mig alltsedan jag hindrade honom bli professor i Upsala, därför att jag följde mitt samvetes röst. Han var mindre värdig än Hj. Öhrvall.

Ja, detta är kontentan av mitt liv: *Innocue vivite, numen adest.*⁵¹⁵

Emeritus

Under den sista tiden som professor vid Karolinska institutet oroade Henschen sig mycket för att pensioneras. Han ansökte om att få vara kvar i tjänst tills han fyllt 66½ år. Detta avstyrktes emellertid av Karolinska institutets kollegium med motiveringen att flera yngre dugande vetenskapsmän fanns som var kompetenta för platsen. Ansökan avslogs sedan av regeringen.⁵¹⁶ I en intervju i samband med sin avgång som professor sa han att det var omöj-

---

⁵¹⁴ Vad Henschen syftar på är oklart. Den konservative Hammarskjöld var försvarsvän och försvarsminister och senare statsminister när den socialdemokratiska riksdagsmannen Rydén var ledamot av försvarsutskottet. Hammarskjöld kallades Hungerskjöld eftersom han ansågs ansvarig för livsmedelsbristen under och efter första världskriget. Rydén tvingades avgå ur ministären och från första kammaren 1919 sedan det avslöjats att han var aktieägare i ett spekulationsföretag i livsmedel, AB Svensk import.

⁵¹⁵ UUB S. E. Henschen 49, anteckning 23/5 1929. *Innocue vivite, numen adest* betyder *Lev oförvålligt, guddomen är närvarande*. Citatet är hämtat från Ovidius *Ars amandi*.

⁵¹⁶ Liljestrand, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska Institutets historia 1910 - 1960. Stockholm 1960, s. 24.

ligt för honom att kunna undertrycka en känsla av besvikelse och ledsnad över avstyrkandet. I lärarkollegiets avstyrkande till K. M:t fanns åtskilligt som var ägnat att förväna honom, vantolkningar och felaktiga uppgifter som inte borde finnas i en officiell skrivelse till K. M:t.

Han talade också i intervjun om att han efter avgången från professuren fått ett erbjudande om en chefstjänst vid ett av de största sjukhusen i New York, ett erbjudande som han dock inte antog.⁵¹⁷ Hur det förhöll sig med erbjudandet framgår av några brev från neurologen Frederick Peterson. Redan 1893 hade Henschen frågat om det fanns någon tjänst för honom i Amerika. Peterson svarade att han var glad för att Henschen lärde sig engelska, vilket var en absolut förutsättning för att få arbeta som läkare i Amerika. Det hade startats ett nytt sjukhus i Chicago, med stora ekonomiska resurser. Henschen kunde ha en chans att kallas dit om han blev känd bland de amerikanska neurologerna. Den gången blev det emellertid ingenting av detta. Peterson återkom emellertid 1898, han var då chef för det stora epilepsisjukhuset Craig Colony 40 miles öster om Buffalo. Han behövde en patolog och Henschen skulle få bostad och 3 000 dollar per år. Det var ingen universitetstjänst, men Henschen skulle kunna få ge korta kurser vid University of Buffalo, där Peterson var professor i neurologi. Efter att ha tagit reda på mera om Henschens kvalifikationer och bakgrund ansåg Peterson emellertid att den tjänsten inte skulle passa honom.

Inför pensioneringen 1912 skrev Henschen igen till Peterson och undrade om det fanns någon plats för honom. Peterson erbjöd då en tjänst som patolog vid Lying-In Hospital i New York, ett av världens största sjukhus i sitt slag. Lönen skulle bli 3 500 dollar per år. Sjukhuset var emellertid inte anslutet till något college eller universitet, vilket förmodligen var orsaken till att Henschen inte antog erbjudandet. Han var ju mera vetenskapsman än praktiserande patolog.⁵¹⁸

Henschen hade också 1892 skrivit till William Osler i Baltimore och hört sig för om en professur. Osler svarade emellertid att det inte skulle etableras någon medicinsk skola där de närmaste åren och att det därför inte fanns någon professur för Henschen.⁵¹⁹

Henschen hade redan i början av 1890-talet fått en kopia av ett brev från redaktören för *The Monist* i La Salle, Illinois, Paul Carus, till rektor för Chicagouniversitetet William R. Harper. Carus skrev att han träffat Henschen, som angavs vara en framstående man i sin vetenskap, som skrivit ett imponerande verk om ögats fysiologi. Han talade också en utmärkt engelska och skulle vara ett värdefullt förvärv för Chicagouniversitet. Något brev från

⁵¹⁷ Stockholms Dagblad 1/3 1912.

⁵¹⁸ UUB S. E. Henschen 20, brev från Frederick Peterson 11/2 1893, 11/9 1898 och 13/11 1911. Peterson var född i Amerika av svenska föräldrar.

⁵¹⁹ UUB S. E. Henschen 19, brev från Osler 29/9 1892. William Osler är en av alla tiders mest kända och respekterade medicinare och hade just då kommit till Johns Hopkins hospital i Baltimore. Johns Hopkins School of medicine startade 1893.

Harper med erbjudande om någon tjänst finns emellertid inte i Henschens arkiv.⁵²⁰

Däremot finns ett brev från det nygrundade Stanforduniversitetet, där Henschen tydligen hört sig för om en anställning, men svaret var att det tyvärr inte var möjligt att ge honom någon tjänst. Pensionsålder var nämligen även där 65 år, och någon lön var det därför inte möjligt att ge, vilket efter vad man förstod var Henschens önskan. Han ombads därför försöka någon annanstans.⁵²¹

Just före sin avgång från professuren skrev Henschen till patologen Ludvig Hektoen och frågade om det var möjligt att få en lärartjänst i Amerika, men det trodde denne skulle vara mycket svårt. Henschen kände Hektoen sedan denne besökt honom i Uppsala i början av 1890-talet. Han frågade samtidigt Henry Henschen, son till brodern Wilhelm, om det var möjligt för honom att få något arbete i Amerika. Henry ansåg dock att det skulle vara svårt, konkurrensen var hård och de bäst betalda anställningarna och läkarpraktikerna var besatta av välmeriterade amerikanare. Amerikanerna ansåg, enligt Henry, att utlänningarna var enkla arbetare om de inte var ”lejon”, hade hög börd eller var mycket rika. Visserligen skulle Salomon hälsas med entusiasm av landsmännen som föreläsare, men det var inte säkert att det skulle bli några arvoden.⁵²² Alla Henschens bemödanden om att få en tjänst i Amerika var således förgäves.

I ett tidningsurklipp från 23 april 1912, som Henschen sparade i sin minnesbok, finns en notis:

Professuren i medicin vid Karolinska institutet sökes af Docenten i Uppsala G. Bergmark, Professorn i Uppsala Gunnar Forssner, Docenten i Stockholm I. Holmgren, Kliniske laborator H. C. Jacobæus, Docenten i Stockholm I. Jundell, och Medicine Doktor S. A. Pfannenstill. Till sakkunniga att bedöma de sökandes skicklighet har utsetts professorn i Stockholm J. G. Edgren, Professorn vid universitetet i Hälsingfors T. W. Tallqvist och Professorn vid universitetet i Köpenhamn Chr. Gram.

I marginalen av tidningsurklippet har tillfogats med Henschens handstil: *S. E. Hn. ej tillfrågad att bli sakkunnig.*

Det finns ett flertal brev från Karolinska institutets rektor Karl Mörner med krav på att Henschen skulle lämna tillbaka alla handlingar han fått rörande Nobelkommittén på våren 1912 när han blivit emeritus. Först när Mörner hotade med att anmäla Henschen för lärarkollegiet skickade han tillbaka de handlingar han fått ta del av som ledamot av kollegiet.⁵²³

---

⁵²⁰ UUB S. E. Henschen 16a, odaterad brevkopia från Carus till Harper.

⁵²¹ UUB S. E. Henschen 19, brev från R. L. Milbur 7/11 1911.

⁵²² UUB S. E. Henschen 17, brev från Hektoen 28/9 1911 och från Henry Henschen 21/10 1911.

⁵²³ UUB S. E. Henschen 10 brev från Mörner 16/2, 26/2 och 8/4 1912.

Som emeritus hade Henschen inte längre ett arbetsrum på Karolinska institutet. Professorn i farmakologi Gustaf Santesson erbjöd honom emellertid ett rum för mikroskopi på sin institution, om han inte fick något rum någon annanstans på institutet. Där fanns bland annat en mikrotom och en del annan utrustning, men om det behövdes mera kunde Santesson köpa in det på institutionens bekostnad. Rummet behövdes emellertid 1921 för annat ändamål (bland annat för att härbärgera Nobelstiftelsens arkiv), men Santesson erbjöd sig att tillsammans med Folke varsamt flytta över Henschens tillhörigheter till ett annat rum inom laboratoriet.⁵²⁴

Henschen återupptog som emeritus sin praktik som kurortsläkare vid Ronneby brunn under tre somrar tills en lunginflammation efter en influensa tvingade honom att upphöra med all läkarverksamhet.⁵²⁵

Vetenskapligt råd i Medicinalstyrelsen

Henschen utnämndes till vetenskapligt råd i Medicinalstyrelsen sedan K. M:t 6 december 1912 förordnat att ett vetenskapligt råd skulle ställas vid Medicinalstyrelsens sida. Samtidigt utsågs professorerna Bror Gadelius och Frey Svensson till vetenskapliga råd i psykiatri.

I Dagens Nyheter kritiserades utnämningen:

Med de många nyårsutnämningarna kom äfven tillsättandet af de nyinrättade platserna såsom vetenskapliga råd hos Medicinalstyrelsen. I ett par hänseenden voro dessa utnämningar ägnade att väcka visst uppseende i intresserade kretsar, där de under dessa dagar varit föremål för åtskillig diskussion. Det är med någon förvåning man där mottagit underrättelse att till vetenskapligt råd i medicin utsetts en f.d. professor, som redan för något år sedan inträdde i pensionsåldern och hvars vetenskapliga verksamhet dessutom är föremål för mycket delade meningar [...].⁵²⁶

Svenska Morgonbladet skrev en kommentar under rubriken *Skamlig taktik*:

Professor Henschen har, som bekant, utlofvat en kritik af läkarkommitténs betänkande i alkoholfrågan, hvilket betänkande han anser ur vetenskaplig synpunkt underhålligt. I allt för genomskinligt syfte att *på förhand* misskreditera denna kritik såsom ovetenskaplig söker Dagens Nyheter – dr Bratts organ – förringa professor Henschens kompetens [...].⁵²⁷

---

⁵²⁴ UUB S. E. Henschen 12, brev från Gustaf Santesson 29/11 1914 och 29/1 1921. Han delade Henschens intresse för försvarsfrågan. Hans *Samlade dikter*, som utkom 1912 såldes till förmån för Fosterlandets försvar. Han var son till professorn i kirurgi Carl Gustaf Santesson.

⁵²⁵ Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 54.

⁵²⁶ Dagens Nyheter 9/1 1913.

⁵²⁷ Svenska Morgonbladet 11/1. Bratt var läkarkommitténs drivande man.

Redan året efter, 1914, avsåg sig Henschen uppdraget som vetenskapligt råd med motiveringen, dels att han inte hade tid med det, dels att han ansåg att det skulle vara en aktiv läkare, ej en pensionär på den posten. Han efterträddes av professor Johan Gustaf Edgren, som emellertid snart avgick eftersom han också blev pensionär.

Sonderingar om en internationell kongress i medicin efter kriget.

Medan första världskriget pågick var ett vetenskapligt utbyte mellan de krigförande länderna helt uteslutet och även för vetenskapsmän från de neutrala länderna innebar kriget en tid av isolering. Efter kriget levde en stor bitterhet kvar mellan tyska läkare och läkare från ententeländerna. Henschen försökte redan 1919 ta upp idén om en internationell medicinsk kongress, men vetenskapsmän på ententesidan var mycket negativa till hans förslag. Gordon Holmes, neurolog och mångårig chefredaktör för den ansedda tidskriften *Brain* svarade:

[...] I am afraid I cannot yet give any support to your wish that the International Medical Congresses should be revived, and I believe this is the universal feeling here. In England we are convinced that Germany decided ruthlessly on the war for which she had prepared so long. The indefensible invasion of Belgium brought us into it and caused us four years of misery and great losses; while every one like myself who has served with the Army and seen the brutal destruction and unnecessary cruelties which the Germans practiced cannot readily forgive them.

You may argue that the war they waged was conducted by the military and political classes, and that the learned professions cannot be held responsible for it or for the mode in which it was conducted, but I would beg you to remind you of the manifesto published by the German Professors in 1914.

Until their scientific men repudiate the attitude which they then adopted and show some signs of repentance of the crimes against civilisation for which they as well as the rest of their race must be held responsible I do not think English or American medical men will consent to meet them on the same footing as we were glad to do before the war.

I am aware that the Entente has received little sympathy in Sweden, but I can at least hope you will recognise our position and its justice if you again take any steps to revive the International Congresses.⁵²⁸

Med ”manifesto” syftar Holmes sannolikt på följande: Erklärung der Hochschullehrer des Deutschen Reiches (16 oktober 1914):

Wir Lehrer an Deutschlands Universitäten und Hochschulen dienen der Wissenschaft und treiben ein Werk des Friedens. Aber es erfüllt uns mit Entrüs-

---

⁵²⁸ UUB S. E. Henschen 17, brev från Gordon Holmes 30/10 1919.

ting, dass die Feinde Deutschlands, England an der Spitze, angeblich zu unsern Gunsten einen Gegensatz machen wollen zwischen dem Geiste der deutschen Wissenschaft und dem, was sie den preußischen Militarismus nennen. In dem deutschen Heere ist kein anderer Geist als in dem Deutschen Volke, denn beide sind eins, und wir gehören auch dazu. Unser Heer pflegt auch die Wissenschaft und dankt ihr nicht zum wenigsten seine Leistungen. Der Dienst im Heere macht unsere Jugend tüchtig auch für alle Werke des Friedens, auch für die Wissenschaft. Denn er erzieht zu selbstentsagender Pflichttreue und verleiht ihr das Selbstbewusstsein und das Ehrgefühl des wahrhaft freien Mannes, der sich willig dem Ganzen unterordnet. Dieser Geist lebt nicht nur in Preußen, sondern ist derselbe in allen Landen des Deutschen Reiches. Er ist der gleiche in Krieg und Frieden. Jetzt steht unser Heer im Kampfe für Deutschlands Freiheit und damit für alle Güter des Friedens und der Gesittung nicht nur in Deutschland. Unser Glaube ist, dass für die ganze Kultur Europas das Heil an dem Siege hängt, den der deutsche 'Militarismus' erkämpfen wird, die Manneszucht, die Treue, der Opfermut des einträchtigen freien Volkes.⁵²⁹

Uppropet författades av professorn i filologi vid Berlins universitet Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf och skrevs under av 3 106 universitetslärare. Bland undertecknarna fanns många av Henschens vänner och kolleger, bland andra Gabriel Anton, Karl Bonhoffer, Ludwig Edinger, Paul Flechsig, Otfried Foerster, Gustav Fritsch, Georg Klemperer, Friedrich Quensel och Adolf von Strümpell. Gruppsycket att underteckna manifesterat var säkert stort, men många av Henschens vänner hade uttryckt liknande uppfattningar i privata brev till honom.

Ett antal professorskolleger från Karolinska institutet, Hjalmar Forssner, Patrik Haglund, S. E. Henschen, Israel Holmgren och Frithjof Lennmalm tänkte att tiden kanske var mogen 1922 att återuppta utbytet. De skrev därför tillsammans ett konfidentiellt brev till ett antal kolleger i Sverige med en förfrågan om det fanns något intresse för att arrangera en internationell medicinsk kongress i Stockholm.

Några var positiva, men flertalet ansåg att det var för tidigt. Ivar Broman, professor i anatomi i Lund och en av grundarna av Riksföreningen Sverige-Tyskland svarade absolut nej till idén.

Tio år är för kort tid att glömma en dödsfiendskap. Tyskar och österrikare skulle inte kunna komma på grund av valutaförhållandena, och då skulle det bara bli en ententekongress, ej en internationell.

Valutasituationen i Tyskland gjorde det svårt för de tyska universiteten att köpa böcker i önskad omfattning, vilket visas av att professorn i psykiatri i Jena Hans Berger skrev till Henschen och frågade om han fick låna del V av *Pathologie des Gehirns*, han ansåg att det var ett mycket värdefullt verk,

---

⁵²⁹ Böhme, Klaus (ed.): Aufrufe und Reden deutscher Professoren im Ersten Weltkrieg. 1975, s. 49 - 50. I Böhmes bok finns det flera uttalanden med liknade innehåll.

som han inte hade råd att köpa. Henschen skänkte då ett exemplar till honom.⁵³⁰

Professorn i kirurgi Gunnar Nyström i Uppsala hade frågat några kolleger i Tyskland vid ett besök där, vad de ansåg om en internationell konferens. De ansåg frågan vara för tidigt väckt:

Så länge vetenskapsmännen i ententeländerna icke taga tillbaka de förolämpande uteslutnings- och andra åtgärder mot tyska vetenskapsmän, vartill de gjort sig skyldiga, kunna vi ej träda i förbindelse med dem under en internationell kongress former.⁵³¹

---

⁵³⁰ UUB S. E. Henschen 15, brev från Hans Berger 15/2 1922.

⁵³¹ UUB S. E. Henschen 44.

Berömda patienter

Oscar II

År 1900 var kung Oscar II 71 år och hade suttit på tronen i 28 år. Han hade tidigare haft en stark hälsa. Även på äldre dagar var det kungen som tröttnade sist av sällskapet på fältmanövrar, jakter och resor. Han ansågs vara en lysande vältalare både på svenska och på andra språk. Carl Flensburg, som 1898 hade efterträtt Bruzelius som förste livmedikus, tyckte sig emellertid se tecken på åderförkalkning hos monarken.

I oktober 1900 insjuknade kungen plötsligt i en allvarlig sjukdom, vars följder aldrig fullständigt gick tillbaka. Han hade haft en lindrig luftförskattarr senaste veckorna. Vid en stor galamiddag på Drottningholm för den berömda forskningsresanden hertigen Ludvig Amadeus av Abruzzerna höll han ett formfulländat tal på franska för hertigen, men han kunde omöjligen få fram ordet ”admiration” utan sade i stället efter en stunds sökande det mindre lämpade ordet ”approbation”.

De misstankar, som läkarna hade om att det rörde sig om en form av afasi, orsakad av en blodpropp i de åderförkalkade kärlen i talcentrum besannades under sjukdomens förlopp. Spår av socker i urinen märktes också. Tillståndet var ganska stationärt under flera år, även om sockerutsöndringen i urinen ökade, vilket man emellertid inte ville oroa kungen med. Så småningom ansåg sig läkarna dock tvungna att ordinera diet för sockret, men det ledde till att kungen förlorade aptiten, varför man återgick till normal kost.

Kungens hjärtverksamhet hade under flera år varit oregelbunden, men han hade inte själv klagat över hjärtbesvär. I början av december 1906 insjuknade han i en allvarlig sjukdom, som höll honom bunden vid sängen. När han kom hem efter Nobelfesten den 10 december samma år överfölls han plötsligt av hjärtsvaghet med hastig, oregelbunden puls. Han kände sig emellertid bättre följande dag och kunde ge den traditionella festmiddagen för Nobelpristagarna.

Dagarna därefter försämrades kungens tillstånd och han måste sitta upprätt för att kunna andas. Pulsen var mycket snabb och oregelbunden. Professor Henschen tillkallades då och fann att kungen hade en kraftig hjärtsvikt. Henschen ordinerade kamferinjektion och infusioner med digitalis, vin ordinerades och absolut stillhet tillråddes. Vare sig det berodde på honom eller ej, så förbättrades Oscar II:s tillstånd, skrev Archibald Douglas, gift med Salomons dotter Astri, i sina memoarer.

Henschen själv skildrar sin insats på följande sätt:

Oscar II:s sjukdom. Kl. 11 en qväll fick jag ett bud: Kom genast upp till slot-
tet, kungen är sjuk. Jag skyndade dit allt vad tygerna kunde. Kungen hade för
c:a 1 år haft ett lindrigt slaganfall, orsakat av överansträngning vid en mili-
tärmanöver i Karlskrona, följt av en lindrig afasi.

Vad nu stod på visste jag inte, troligen en svår bronkit eller pneumoni.
Tänkte att hjertverksamheten var dålig eller svår smärta plågade kungen.
Stoppade i hast på mig en liten flaska kamfert (10 %), som jag plögade ha till
hands, en flaska morfin till injektion och en Mo-spruta.

Inkommen i sjukrummet satt kungen i en ländstol, kippande efter andan,
cyanotisk, flämtande. Pulsen erinrar jag mig ej. Kastade ett öra till ryggen,
der jag hörde utbredda ödematösa rikliga rassel. 'Fram med sprutan'. Lifme-
dicusen var perplex och visste knappt huru gå till väga. Jag höll upp kamfer-
ten. 'Sofie, eau de Cologne, Sofie', ropade kungen, ty Drottningen satt lugn
bredvid i en stol. Eljest var visst ingen inne. Jag satte in först en, så 3 à 4
sprutor.

Knappt hade jag gjort det, då kamferten gjorde verkan. Kungen andades
lättare. Rasslen minskades väsentligt inom en kort stund. – Han var räddad,
jag gick hem.

Nu inträdde en månads konvalescens. Men jag märkte att han var ovanligt
slö och sade till Flensburg: 'Kanske ligger socker under', ty kungen hade ofta
haft 1–1½ %. Folke fick undersöka: 6 ½ %! socker. Utan att kungen märkte
det ändrades genast diet.

Efter 8 dagar var sockret bragt ned på sin gamla %. Småningom blev han
kry, gick uppe. Tog emot mig och gav mig Kommendörskorset av K.N.O.
med egen hand.

Lefde sedan, vill jag minnas 3/4 år. Genom kamraternas intriger (Medin)
tillkallades nu Edgren och han dog.

När jag frågade Riksmarskalken Douglas, varför jag ej blivit tillkallad
svarade han: 'man fruktade att Du skulle rädda honom en gång till'!

Sommaren derpå gjorde jag mig omak att göra honom min uppvaktning å
Drottningholm, men togs ej emot. En snäsigg kammarherre Lennken [?] avvi-
sade mig med orden: 'Kungen skall gå ned till Drottningen'. – Kungligt tack!

En annan beskrivning av konsultationen hos Oscar II gav Henschen i sina
memoarer 1925:

Unter das Vertrauen als praktischer Arzt rechne ich vor anderem, als ich zum
Krankenbett unseres damaligen Königs Oskar II. (1907) gerufen wurde. Der
König hatte seit Jahrzehnten an Tuberkulose gelitten. Nun war eine schwere
Bronchitis dazugekommen und sein sonst gelinder Diabetes war auf 6½ %
gestiegen. Der Zustand war bedrohlich. Es gelang den König wieder auf die
Füsse zu stellen und er war dankbar.⁵³²

Kungen fick också besvär att kasta vatten. En ordentlig förstoring av prosta-
täkörteln konstaterades. För att minska prostatas storlek inleddes en behand-
ling med Röntgenljus mot körteln. Ett röntgenlaboratorium inreddes i slottets

⁵³² Henschen, S. E.: Salomon Eberhard Henschen, Felix Meiner Verlag. Leipzig 1925, s. 56.

nordvästra flygel och doktor Gösta Forsell inledde en serie med totalt 15 röntgenbelysningar, vilket också ledde till att prostatakörteln minskade i storlek. Anteckningar, som fördes av kungens kammartjänare om hur ofta kungen kastade vatten, visade också att frekvensen minskade.

Kungen blev emellertid allt sämre under hösten 1907. I början av december blev kungen omtöcknad, med oregelbunden andning och han avled söndagen den 8 december klockan 9.10 på förmiddagen.

Dödsattesten, som undertecknades av professorn i kirurgi John Berg, förste livmedikus Carl Flensburg och e.o. professorn Johan Gustaf Edgren, angav som dödsorsak förkalkning i hjärnan och hjärtats blodkärl.

Enligt den kungliga familjens önskan företogs ingen obduktion. Man bröt därmed med en gammal tradition. Tidigare hade de kungliga liken obducerats i närvaro av de högsta dignitärerna och ett stort antal läkare. Orsaken var att man ville förvissa sig om att döden inträffat av naturliga orsaker. När Oscar II:s far Oscar I dog 1859 hade obduktionsprotokollet publicerats i Svensk författningssamling och i Hygiea.⁵³³

Oscar II:s företrädare och äldre bror Karl XV avled på landshövdingeresidenset i Malmö på hemresa från ett försök att bota hans långvariga, tärande sjukdom med en kurvistelse i Aachen. Uppställningen av höga dignitärer och läkare i Malmö var därför något blygsammare, men även hans obduktionsprotokoll publicerades i Svensk författningssamling och Hygiea.⁵³⁴ Magnus Huss, en av Karl XV:s livläkare, var övertygad av att kungen led av paralyisie générale, en sen form av syfilis.⁵³⁵ Ett stycke av kungens tarm hade tillvaratagits och förvarats på den patologiska institutionen. Folke Henschen berättar om den i sina memoarer:

Museet kom allt mer i ordning. De vid föreläsningarna mest använda preparaten sattes ej alltid in i skåpen igen, utan blev stående på de stora borden, dammiga och oordnade. Bland dem fanns en rätt hög, cylindrisk burk med den kanske gåtfulla signaturen XV C, ej C XV, innehållande en tarm med multipla tarmstrikturer. Den hade under generationer av studenter skickats runt vid föreläsningarna som ett typiskt exempel på syfilitiska tarmstrikturer. Vem den hade tillhört, visste alla. Keys efterträdare, Carl Sundberg, som var starkt monarkistiskt sinnad, började undra på diagnosen, tog kort tid efter det han kommit till Stockholm bitar av tarmen och gjorde mikroskopiska snitt, och vad fann han. Jo, en typisk tarmtuberkulos med ulcerationer och strikturer, sådan som då och då sågs på den tiden, då tarmtuberkulosen ännu var mycket vanlig. Hans känsla för monarken och tanken på att sanningen till varje pris borde komma fram på lämpligt sätt och kanske t.o.m. skulle kunna vedergällas med någon synlig belöning, styrde hans steg till konungaborgen,

⁵³³ Protokoll vid Högstsalig Konung OSCAR DEN FÖRSTES Liköppning på Stockholms slott den 12 juli 1859. Hygiea XXI No 8. 1859, s. 449 - 463.

⁵³⁴ Protokoll vid Högstsalig Konung CARL DEN FEMTOMDES liköppning å Landshövdingeresidenset i Malmö den 21 September 1872. Hygiea XXXIV NO 10. 1872, s. 565 - 575.

⁵³⁵ Huss, Magnus: Några skizzer och tidsbilder från min lefnad. Hemtade dels från äldre anteckningar, dels ur minnet vid 78 års ålder. Stockholm 1891, s. 70.

där han hoppades att vid företräde inför monarken kunna glädja denne med att avslöja, att hans äldre bror alls icke dött av tarmsyfilis, utan av en moraliskt sett bra mycket oskyldigare, men medicinskt lika livshotande sjukdom, Tarmtuberkulos. Men monarkens reaktion blev, enligt vad Henry Marcus berättat för mig, helt annan än professorn tänkt sig: Oscar blev helt enkelt upprörd över att man åter kunde komma fram med den gamla legenden om C XV:s sjukdom, och audiensen slöt ej så som professorn tänkt sig. Konungen tillkallade sin riksmarskalk, friherre von Essen, och sin läkare, professor J. G. Edgren, och efter ett kort samråd beslöts, att Sundberg skulle få 300 kronor samt att tarmen skulle brännas upp.⁵³⁶

Oscar II ville kanske undvika den diskussion efter sin död om dödsorsaken, som uppstått vid faderns och broderns död. Han hade ju genom sitt levnads-sätt utsatt sig för samma risker för smitta som företrädarna. Däremot balsamerades kroppen genom att 20 % formalin långsamt injicerades i ett blodkärl i ljumskan. Vid kärlets öppnande befanns det att dess väggar var tydligt förkalkade. Närvarande vid balsameringen var de tre läkarna och kungens nära vän, överhovjägmästare Viktor Ankarcrona, bror till Julias far och till hennes make.⁵³⁷

Henschen var missnöjd med att hans insatser för kungen inte värderades efter förtjänst:

Edgren blev nu Kung *Gustafs* läkare och visade sin inkompetens i hela behandlingen av hans magsår, vartill tecken voro alldeles tydliga. Till svenska läkarekårens skam tillkallade Drottningen en prof. Filikere [svårtytt namn] från Heidelberg, sedan förut Schweningen [?] med massage, boxningar i maggropen länge misshandlat honom.

Jag vill påstå, att om jag ej tillkommit, kungen [Oscar II] avlidit samma natt av lungödem.⁵³⁸

Läkaren och författaren Poul Bjerre, som inte var någon beundrare av Henschen, skriver i sina memoarer:

Det cirkulerade en elak skvallerhistoria som bättre än faktiska skildringar karakteriserar den store mannens totala brist på intresse för behandlingskonsten. Det hände att H.M. Konungen blev sjuk. Naturligtvis skulle landets berömdaste medicinman konsulteras. Han gjorde en noggrann och glänsande undersökning. Men så måste han ju för skams skull ordinera något. Det var värre. I all synnerhet som han glömt att ta med en recepthandbok. Det rann honom i tankarna att det fanns något som hette digalen. Det kunde ju inte skada. Blott inte H.M. tog för mycket. Doseringen? Där stod han inför ett olösligt problem. Han undrade om det fanns en telefon i närheten; han vill gärna rådgöra med en av sina lärjungar, som var specialist i hjärtsjukdomar. Han ringde upp

⁵³⁶ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 156 - 157.

⁵³⁷ Flensburg, Carl Axel Vilhelm: *H.M. Konung Oscar II:s sjukdom och död*. Berättelse afgifven till K. Justitiedepartementet. Stockholm 1908 (även i *Hygiea* LXX 1908, s. 689 - 715).

⁵³⁸ UUB S. E. Henschen 49, praxis, antecknat 2/3 1927.

sin underläkare och fick besked om doseringen. Denne läkare blev sedan livmedikus; man påstod att det var ett tack för den tjänst han gjort sin chef.⁵³⁹

Henschens företrädare som professorer i invärtes medicin Per Henrik Malmsten, Magnus Huss och Ragnar Bruzelius hade alla utsetts till Kunglig livmedicus liksom hans kollega Johan Gustaf Edgren. Henschen kommenterar inte någonstans avvikelserna från traditionen som det innebär att han själv inte hedrades med en sådan utnämning. Kung Gustaf V hade 1910 opererats för blindtarmsinflammation. När kungen sedan i april det året vistades i Nizza tillstötte komplikationer. Edgren insisterade då på att drottningens livläkare Axel Munthe skulle komma och undersöka kungen, vilket han också gjorde. Munthe befann sig då med drottningen på Capri, så valet av Munthe ska kanske inte ses som en missnöjesyttring mot Henschen.

Lenin

Sovjetunionens ledare Vladimir Lenin hade tidigare haft en god hälsa, men från 1921 utvecklades smygande symtom på svaghet trots att han bara var 51 år gammal. Han led också ofta av huvudvärk. Läkarna ansåg det bero på överansträngning och på deras inrådan reste han till Gorki för att vila upp sig. Under våren 1922 ökade symtomen och han fick svårigheter att tala och rörelseförmågan i höger kroppshalva försvagades. På hösten tillkom anfall av förlamning i höger sida, som tvingade honom att ligga till sängs, men han återvände ändå till Moskva och han kunde periodvis diktera sina politiska artiklar. Under de följande månaderna skiftade hans hälsotillstånd med kortare förbättringar omväxlande med försämringar. Med nutida neurologisk terminologi led Lenin sannolikt av multipel infarkt-demens. En sådan sjukdom kan utvecklas och förvärras under många år. Under 1922 kunde han trots sin sjukdom underteckna beslutet om att deportera större delen av den gamla ryska intelligentian. I Dmitri Volkogonovs bok *Lenin. A new biography* som kom ut efter Sovjetunionens fall, framställs Lenin som en svårt sjuk person, som under sina sista år utvecklade en omänsklig brutalitet.⁵⁴⁰

Den 9 mars 1923 drabbades Lenin av ett svårt anfall av förlamning i höger sida och kraftigt försämrade talförmåga. Stalin telegraferade då till den sovjetiske ambassadören i Berlin att denne skulle förmå den tyska regeringen att tillåta de tyska läkarna Otfried Foerster och Georg Klemperer att resa till Moskva för att undersöka Lenin. Foerster lovades 50 000 guldrubel, Klemperer, som tidigare varit Lenins läkare, skulle få sina pengar när han kom till Moskva.

---

⁵³⁹ Bjerre, Paul: Räfst och rättarting. Stockholm 1945, s. 67 - 70.

⁵⁴⁰ Volkogonov, Dmitri: Lenin. A new biography. New York 1994, s. 409 - 435.

Henschen kallades som afasiexpert att delta i konsultationerna i Moskva. Han beskriver själv hur det gick till:

Den 16 mars inträdde två små ryssar hos mig och frågade: Vill Ni resa på konsultation till Lenin, hvarvid jag svarade genast ja. Perplexa upprepade de: vill ni resa *genast*? Svar ja, men på vissa villkor. Sällskap med min son och med garanti, hvarpå de svarade: ja gerna. Folke kom inom en stund, livad att följa med; familjen öfverraskad. [...]

Folke satt just och tenterade en kandidat, som var nära att bli kuggad när fadern ringde. Han ville gärna följa med och godkände snabbt kandidaten och ägnade sedan resten av dagen åt att ringa återbud till olika åtaganden och att packa och ordna för resan. Följande dag reste Salomon och Folke med ”Hebe” till Åbo via Mariehamn. Med extratåg reste de vidare till Helsingfors där en stor rysk bil med sovjetflagga mötte dem och förde dem till den ryska legationen där de övernattade. Salomon skriver att de inkvarterades i ett stort, oinrett kalt rum med en potta och en vägglus. Följande dag reste de med extratåg till Systerbäck vid ryska gränsen. Där möttes de av sovjetiska kommissarier och tog plats i en sovjetisk salongsvagn, som före revolutionen tillhört guvernören över de polska järnvägarna. I Petrograd inkvarterades de i Hotel d'Europe. Efter rundturer i stadens palats och museer gick resan vidare med en elegant salongsvagn till Moskva. På resan serverades utmärkta supéer med kaviar, rökt lax och andra läckerheter. På bakre plattformen till vagnen vaktade hela tiden beväpnade soldater med påskruvade bajonetter. Vid framkomsten till Moskva mötte en kirgisisk kommissarie och läkarnas representant, doktor Koschevnikov. Henschens inkvarterades i ett palats som tillhört en sockerkung, som rymt till Paris vid revolutionen. De fördes sedan till de redan tidigare anlända tyska specialisterna. De var de främsta experterna Tyskland hade inom invärtesmedicin, neurologi och psykiatri: Miecyslaw Minkowski, Adolf von Strümpell, Oswald Bumke och Max Nonne.

De utländska läkarna tillsammans med Lenins egna läkare möttes i Foersterns rum där sjukhistorien föredrogs. Enligt Folke Henschens anteckning fanns i rummet:

Lenins läkare Krahmer, ung, slavisk typ, intelligent, utvakad, illa klädd, cigarett i mungipan, gula fingrar. Henschen, gammal, döv, energisk. Strümpell orakad, intelligent, klok, vacker typ. Foerster lärd, fin, blek, mycket nervös, energisk, kedjerökande, långhårig. Koschevnikov elegant, fin, bestämd. Nonne typisk tysk, beskäftig men auktoritativ. Bumke stornäst, skallig, ful, fnäsigt. Minkowski, stor, skäggig, lärd tysk professor.⁵⁴¹

Läkarna delades sedan in i grupper som undersökte Lenin. Denne var emellertid missnöjd med att det var så många läkare, han ville helst bara ha sina

---

⁵⁴¹ Henschen, Folke: Min långa väg till Salamanca. Stockholm 1957, s. 238.

egna ryska läkare, vilket han bad Stalin ordna. Han vinkade otåligt bort Klemperer, som han kände sedan tidigare, eftersom denne undersökt honom efter ett attentat 1918, då han fått en pistolkula i skuldran.

Salomon Henschen skriver i sina minnesanteckningar:

Det var egendomligt att träda in i rummet der verdens mäktigaste man låg i en enkel jernsäng med en filt öfver sig och med mer eller mindre rena lakan. Här låg nu Lenin, den gule, fule mannen, slagen af vår Herre, han som kommanderat tusende afrittningar af oskyldiga som voro honom i vägen. [...]

Vid nästa besök 23/3 var han alldeles apatisk, kunde ej få fram ett ord.

Den 24 mars fördes de till regeringens fyra medlemmar och Trotski förde ordet.

Strümpell redogjorde för Lenins tillstånd och uteslöt absolut paralyse generale, antog 'mit grösster Wahrscheinlichkeit' syfilis som orsak till kärleksjukdomen och gaf goda utsikter till nästan fullständig helse. Nu måste jag taga till orda 'för att rädda min själ' och förklarade att 'Möglichkeit till lues' ej kunde uteslutas och iföljd deraf antiluetisk behandling nödvändig, samt att då så svår afasi förelåg, jag ej kunde ställa en så god prognos som 'meine Collegen es anzunehmen wollen'.

Trotski ställde flera kloka frågor, sedan tackade han oss [...] och sedan skakade vi hand med bödlarna.

[...] Vi begärde 30 000 guldmark (Tyskland), men regeringen ansåg det för litet och det ökades till 40 000.⁵⁴²

Efter hemkomsten till Stockholm var Henschen angelägen att få ut sitt honorar och fick den 3 april 35 400 kronor, vilket motsvarar drygt 891 000 kronor i dagens penningvärde.

Henschen skriver i en redogörelse inför Svenska Läkaresällskapet⁵⁴³ att han undersökte Lenin tillsammans med professor Adolf von Strümpell. Den sjuke var vid medvetande och gav intryck av orubbad intelligens, men kunde inte svara annat än med enstaviga ord. På nästan varje fråga svarade han *vot vot*. Hela högra kroppshalvan var totalt förlamad. Det var ingen oenighet om diagnosen, arterioscleros, men endast Henschen hade rätt när det gällde prognosen, nämligen att förloppet skulle vara snabbt. Henschen byggde denna åsikt på familjehistorien, Lenins far och två systrar hade dött i femtioårsåldern av cerebral apoplexi och en bror hade tvingats låta amputera ett ben på grund av åderförkalkning.

I maj 1924 fick Henschen ett brev från Max Nonne som också varit med vid Lenins sjukbädd:

---

⁵⁴² UUB S. E. Henschen 48. Salomon och Folke ger olika uppgifter om honorarets storlek.

⁵⁴³ Henschen, S. E.: Dokument från ryska legationen om Lenins sjukdom och frånfälle. Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 26/2 1924.

Ich hörte, dass Sie in Stockholm eines Vortrag über der Krankheit des Man-
nes gehalten haben, den wir zusammen untersucht haben (soweit man in die-
sem Fall überhaupt von 'Untersuch' reden konnte). [...]

Sie erinnern sich vielleicht, dass ich der einzige war, der sich für die An-
nahmen eines *spezifischen* Prozesses *nicht* entschliessen konnte, sondern dass
ich den Fall für die Folge einer *nicht spezifischen* Arteriosklerose ansah.⁵⁴⁴
[...]

Figur 76. Lenin på sitt lantställe Gorki 1923. Foto Europa-Press.

Lenin dog den 21 januari 1924. Obduktionen visade en långt gången åder-
förfälskning, som föranlett uppmjukning i hjärnvävnaden. De stora blodkär-
len i hjärnan var förtjockade, hårda rör som inte föll ihop. Detsamma gällde
artärerna i hjärtat. Som den omedelbara dödsorsaken angavs blödningar i
fyrhögarna. Rykten hade spridits att Lenin led av syfilis, vilket Henschen
betvivlade. De serologiska undersökningarna tydde inte på någon syfilitisk

---

⁵⁴⁴ UUB S. E. Henschen 19, brev från Max Nonne 31/5 1924.

sjukdom, men vid tertiärstadiet av sjukdomen kan de vara negativa. Vid syfilis drabbas framför allt de finare blodkärlen. Det diskuteras emellertid fortfarande om Lenin verkligen led av följderna av neurosyfilis och att de väldiga honorären var en betalning för tystnad om den verkliga dödsorsaken. Den store revolutionshjältens minne fick inte förknippas med en könssjukdom.⁵⁴⁵

Hemliga handlingar från Lenins sjukdomstid och död har efter Sovjetunionens fall blivit tillgängliga för forskare. Dmitri Volkogonov har studerat Lenins livläkares dagböcker, där det finns en mycket detaljerad redogörelse även för de utländska läkarnas besök. Av den framgår att det var von Strümpell som undersökte Lenin, de andra var bara passiva åskådare. När Nonne försökte närma sig Lenin gjorde denne en avvärjande rörelse med handen.

Sonen Folke följde med sin 76-årige far på resan och har skildrat den i sina memoarer. Egendomligt nog nämner varken Salomon eller Folke att Lenins egna tyske läkare Georg Klemperer var närvarande vid undersökningarna, vilket framgår av Volkogonovs bok.

I Folkes version infann sig en kommissarie från finansdepartementet inför avresan från Moskva för att fråga vilket honorar man tänkt sig. Efter en kort överläggning svarade läkarna 25 000 guldmark. Kommissarien avlägsnade sig, men kom tillbaka efter en stund med hälsningen att de stora europeiska doktorerna borde honoreras bättre. Man beslöt då att begära 30 000 och den summan utdelades till var och en.

Att Lenin var den intelligentaste person som någonsin levat var de sovjetiska makthavarna helt eniga om, åtminstone officiellt. Sovjetunionens grundare tänkte stora och djupa tankar. När han dog gav de mycket bestämda order: Lenins hjärna måste utforskas, den måste kartläggas in i minsta detalj.

Politbyrån grundade därför 1925 ett speciellt laboratorium för studier av Lenins hjärna med Oskar Vogt som förste chef. Folke skriver att hans och faderns gemensamma vän, den tyske hjärnforskaren Vogt under en följd av år vistades i Moskva för studier av hjärnan, vilken betraktades som alltför dyrbar för att föras ut ur landet. Vogts ryska resor betraktades med stor misstänksamhet av nazisterna vid deras maktövertagande. De satte därför stopp för dem.⁵⁴⁶

I en rapport till Centralkommittén 1936 berättas att forskningen hade resulterat i 150 sidor text, 750 mikrofotografier plus tabeller och diagram. Hjärnan snittades sedan i 30 963 snitt, som förvarades på Institutet för hjärnforskning. Lenins hjärna jämfördes sedan med vanliga människors hjärnor och med hjärnor från framstående vetenskapsmän och konstnärer. Den utmärkte sig, enligt forskningsrapporten, för en större mängd fåror i pannloben och en mycket högre grad av organisation. I en rapport *efter* Sovjetunionens

---

⁵⁴⁵ Lerner, V., Finkelstein, Y. och Witztuma, E.: The enigma of Lenin's (1870 - 1924) malady. *European Journal of Neurology*. 2004, June 22, s. 371 - 376.

⁵⁴⁶ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s 234 - 247.

fall 1994 sägs emellertid att den anatomiska strukturen i Lenins hjärna inte avvek från vad man finner hos de flesta människor.

Brodern Esaias gratulerade efter hemkomsten från Moskva Salomon till förbättringarna som gjorts i hans bostad med hjälp av det stora arvodet från Moskva. ”Du och dina konsulterande kolleger äro troligen de enda, som hederligen fått något gagn av den omvälvning han tillställde”.⁵⁴⁷

Wilhelm kommenterade Salomons resa till Moskva så här:

Jag läste i tidningarna, att Lenin, mänsklighetens odjur, låg sjuk och tillkallat tyska läkare, men visste ej att min egen broder var en av dem. Att jag ej önskade tyrannen långt liv, erkännes gärna.

[...] Ehuru jag ej kan fatta värdet av den höga orden med kraschan, jag dock gärna unnar dig den glädjen som den kan medföra, medan jag kan fatta värdet av det väldiga arvodet från Ryssland.⁵⁴⁸

---

⁵⁴⁷ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 23/10 1923. Salomon hade använt en del av honoraret till att bygga om och förbättra sitt hus.

⁵⁴⁸ UUB S. E. Henschen 4, brev från Wilhelm 24/4 1923. Salomon hade blivit kommandör av stora korset av Nordstjärneorden 1922.

Striden om Nobelpris

När en forskare nomineras till mottagandet av ett Nobelpris låter Nobelkommittén en eller flera sakkunniga bedöma den föreslagnes vetenskapliga produktion. Av det yttrande som avges ska bland annat framgå om den upptäckt som ska belönas är originell och betydelsefull och att den föreslagne har prioritet på upptäckten. Hela handläggningen är sekretessbelagd och inte ens professorer på Karolinska institutet som är sakkunniga i andra ärenden undantas från den regeln. Salomons son Folke, som var professor i patologi vid Karolinska institutet, var 1926 sakkunnig i ett annat fall. Ingenting i deras korrespondens tyder på att Folke kände till hur faderns nominering bedömdes. Han skriver i sina memoarer att fadern 1920 var föreslagen som nobelpristagare i medicin eller fysiologi. Folke tillhörde som professor i patologi lärarkollegiet på Karolinska institutet. När ärendet skulle behandlas bad Frithjof Lennmalm, som då var rektor, Folke att gå ut eftersom han var jävig.⁵⁴⁹

Alla handlingar rörande bedömningar av föreslagna Nobelpristagare var hemligstämplade fram till 1980-talet, då reglerna ändrades så att arkivet över ärenden som var äldre än 50 år blev tillgängliga för forskare efter särskilt tillstånd av Nobelkommittén.

Henschen var mycket medveten om att hans forskning om syncentrums lokalisation i hjärnan var av stort vetenskapligt värde. I många av de brev han fick från andra vetenskapsmän strök han under alla berömmande ord om sin forskning såsom *viktiga resultat*, *epokgörande*, *värt Nobelpris* och liknande.

Ett subjektivt moment ingår alltid i bedömandet om en vetenskaplig upptäckt ska anses vara av den betydelsen att den förtjänar att belönas. Delade meningar förekommer därför ofta bland Nobelkommitténs medlemmar. Dessa diskussioner kulminerade under åren 1919–1924, då häftiga debatter fördes mellan Israel Holmgren och Jöns Johansson, som var ordförande i den medicinska Nobelkommittén. Göran Liljestrand skriver i Karolinska institutets historia:

Situationen komplicerades därav att Holmgren med den föreslagne diskuterat hans utsikter att erhålla priset och därvid utpekade Johansson som den, vilken berövade den föreslagne det erkännande, han enligt Holmgren borde ha fått.

---

⁵⁴⁹ Henschen, Folke: *Min långa väg till Salamanca*. Stockholm 1957, s. 196.

Johansson framhöll, att mannen i fråga så tydligt som möjligt till och med i andras närvaro låtit honom förstå, att han just betraktade honom på detta sätt, och betecknade Holmgrens förfarande som förakt ej mindre för grundstadgarnas bestämmelse än för sedvänja inom kollegiet. Att detta hos Johansson framkallade olustkänslor, är knappast förvånande. Holmgren framställde i från ton talrika anmärkningar mot Nobelkommittén och speciellt Johansson. [...] I anledning av Holmgrens beskyllningar inkom Santesson med en skrivelse [...] där han beklagade den indiskretion, till vilken Holmgren gjort sig skyldig. I uttalandet instämde ytterligare 15 ledamöter av kommittén.⁵⁵⁰

Jöns Johansson hade träffat Alfred Nobel i Paris under sin vistelse där 1890-1891 och ansåg sig därför vara särskilt kallad att förvalta donatorns intentioner.

Figur 77. Jöns Johansson enligt en karikatyr av okänd konstnär. Liljestrand, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska institutets historia 1910-1960 del 1, Stockholm 1960, s. 40.

Henschens egna aktiviteter för att få Nobelpris

Först ska Salomon Eberhard Henschens ansträngningar för att få Nobelpris skildras, i följande avsnitt redogörs sedan för hur Nobelkommittén för fysiologi eller medicin bedömde hans nominering.

Henschen försökte under många år påverka sina kolleger att nominera honom till priset. Jarl Hagelstam, professor i neurologi i Helsingfors, skrev 1922:

Vidkommande slutligen den av Dig uttryckta önskan, att jag genom att föreslå Dig till Nobelpriset skulle giva Dig mitt ringa stöd till erhållande av den-

⁵⁵⁰ Liljestrand, Göran: Karolinska Medico-Kirurgiska Institutets historia 1910-1960, del I. Stockholm 1960, s. 549.

na, utan tvivel högeligen väl förtjänta belöning för Ditt vetenskapliga storverk, så omöjliggöres en sådan åtgärd av den omständigheten att jag, i egenkap av e.o. professor, icke har säte i vår medicinska fakultet och alltså icke är berättigad att framställa sådant förslag.⁵⁵¹

Henschens gamle vän Olof Hammarsten skrev till honom i oktober 1922:

Till min stora förvåning och ännu större ledsnad har jag sett att Karol. Institutet detta år ej utdelar något Nobelpris. Detta är förunderligt. Om jag ej är oriktigt underrättad, lär Du ju hava blivit föreslagen till Nobelpristagare inom medicinska gruppen i år; och då institutet ej haft att föreslå någon, som varit mera förtjänt än Du, förstår jag ej, varför Du blivit förbigången. Att Dina arbeten äro av den omfattning och den stora betydelse, att de väl förtjänat prisbelöning synes mig vara otvivelaktigt; ty om jag ock ej själv kan behörigen bedöma dem, så kan jag åtminstone läsa, vad de mest framstående och sakkunniga forskarna i utlandet om dem yttrat, och enligt deras omdöme hade väl ett Nobelpris varit välförtjänt. Kan verkligen sakkunskapen på detta område vara större vid Institutet än i utlandet??⁵⁵²

I ett brev i november 1923 skrev Hammarsten, med anledning av att Henschen bett honom tala för sin sak med ledamöter av Nobelkommittén, att han var tveksam till detta. Han var ju inte expert på området eller visste inte heller vilka övriga som kunde vara föreslagna som Nobelpristagare. Därför kunde hans inblandning uppfattas som ogrannlaga och i stället vändas mot Henschen.

Till kollegerna i Karolinska institutets lärarkår Hans Christian Jacobæus och Israel Holmgren skrev Henschen ett likalydande brev 17 januari 1923.

[...] Det är ej på eget initiativ, som jag framträder som kandidat till Nobelpris, utan redan för ett par år sedan uttalade tvenne af vårt lands omdömesgilla kolleger Generaldir. Linroth och Professor Hammarsten sin förvåning öfver att ej något Nobelpris tilldelats mig och ansågo detta bero på subjektiva orsaker, samt förklarade, att de gerna ville i sin mån medverka till att pris tilldelades mig på objektiva grunder.

Men redan 1921 underrättade mig afl. Dr Hultgren, att jag icke hade utsikt att i framtiden erhålla något sådant, hvadan han kraftigt medverkade till att Läkaresällskapet s.å. tilldelade mig sin stora guldmedalj, som enligt hans mening var ett soulagement. Det skulle således på förhand vara i Gudarnas råd afgjort, om pris skulle tilldelas en forskare, alldeles oafsett, hvilka arbeten han skulle komma att *framdeles* prestera. I denna min uppfattning, att i afseende å mig en oberättigad predestination eger rum har jag ytterligare blifvit styrkt genom flere upplysningar i år, ity tvenne sakkunnige, som förra året föreslog mig till pris meddelat mig, att de afstodo derifrån, då de hört att jag ringa utsikter hade till pris. Och en af orsakerna ser jag i det af Prof. Johansson framlagda förslaget att för nästa 20 år 8 pris böra indragas, för att bereda medel till ett Nobelinstitut. Af de Nobelkandidaterna tillkommande priser,

⁵⁵¹ UUB S. E. Henschen 41, brev från Jarl Hagelstam 8/12 1922.

⁵⁵² UUB S. E. Henschen 3, brev från Olof Hammarsten 27/10 1922.

skulle enligt hans förslag medel på orätmätigt sätt tagas till ett i och för sig vackert ändamål, en plan som genom Lennmalms tillskyndelse omintetgjorts. Allt detta har i hög grad upprört mig och min rättskänsla sätter sig upp mot hvarje predestination af prisen, och prisens orätrådiga användning till främmande föremål, hur vackra de än kunna synas. Det utesluter ock ett opartiskt bedömande af och noggrann granskning af kandidaternas prestationer. Ett uttryck därför ser jag ock i de svar, jag i dagarna erhållit i afseende å eventuell framläggande af mina event. meriter, att detta skulle bero på *hvad kamraterna tänka om mina utsikter, ej på en opartisk granskning.*

Efter de, i utlandet publicerade eller i bref till mig uttalade, jag vågar säga, lysande omdömen om mina tidigare och senaste arbeten, anser jag mig kunna fordra, att mina arbeten framlägges till opartisk granskning och ej på förhand nedklubbas på subjektiva grunder, om eljest Nobelkommittén skall kunna försvara sitt skyldiga anseende för opartiskhet.

Hela den moderna läran om lokalisation i hjernan hvilar väsentligen på min upptäckt av *syncentrums* lokalisation och organisation: och dess betydelse är, såsom jag visat i en skrift, för hela hjernans klinik, teori och praktik, afgörande. Då upptäckten först åren 1915 – 18 slutgiltigt bekräftats, så hindrar, enligt statuterna dess tidigare framläggande av mig ej dess upptagande till granskning nu.

... Jag anser mig därför berättigad till pröfning för event. pris, oafsett alla förutfattade antipatier. Jag begär ingen gunst eller erkänsla för förr visad välvilja; jag fordrar rättvisa och rättrådighet i godtyckets ställe och en dom, grundad på sakkunskap, som hittills ej fått plats i Nobelkommitténs rådslag. Med gammal vänskap S. E. Henschen.⁵⁵³

Jacobæus svarade att han hört från Nobelstiftelsens sekreterare Liljestrand att Henschen redan var föreslagen. Han ansåg därför att det var olämpligt att han eller Israel Holmgren skulle föreslå Henschen, eftersom de själva skulle sitta som domare i ärendet.

Jöns Johansson var fysiolog och hade fått idén om ett Nobelinstitut för fysiologisk forskning av sin svåger Svante Arrhenius.⁵⁵⁴ Arrhenius hade fått Nobelpriset i kemi 1903 och hade därefter fått ett erbjudande om en tjänst i Berlin på mycket bättre villkor än vad han hade i Stockholm. För att kunna behålla honom kvar i Sverige inrättades ett Nobelinstitut i fysikalisk kemi, vars förste föreståndare han blev 1905. Under Johanssons tid som ordförande i Nobelkommittén var fem av åtta pristagare fysiologer, en sjätte O. F. Meyerhof (1922) var biokemist, men arbetade på en fysiologisk avdelning med problem som låg nära Johanssons egen forskning, som rörde energiomvandlingen i muskulatur.⁵⁵⁵ Ett Nobelinstitut för fysiologisk forskning skulle, enligt Johansson, avsevärt stärka Sveriges och framför allt Stockholms ställning i forskarvärlden. Hans förslag väckte stor opposition och ansågs till och med strida mot donatorns intentioner. Frithjof Lennmalm kom i december

⁵⁵³ UUB S. E. Henschen 24.

⁵⁵⁴ Ambrosiani Aron: Rektor Lennmalms förslag, Nobel Museum Occational Papers nr 7. Stockholm 2009.

⁵⁵⁵ Luttenberger, Franz: Nobelpriset som vetenskaplig resurs. Uppsala 1997, s. 11.

1918 med ett motförslag om ett Nobelinstitut för rasbiologisk forskning. Rasbiologin ansågs då som en respektabel disciplin, som ännu inte fått den ytterst negativa klang den fick genom Nazi-Tysklands tillämpning av den. Lennmalms intentioner förverkligades aldrig och ett medicinskt Nobelinstitut inrättades först i slutet av 1930-talet.

I sin Revy över året 1924 skrev Henschen att han som vanligt i januari undrade om någon skulle föreslå honom till Nobelpristagare.⁵⁵⁶ Då fick han ett meddelande att tre personer hade föreslagit honom, men något pris fick han inte det året heller.

Den kände hjärnforskaren Paul Flechsig skrev till Henschens gamle vän Klas Linroth och berättade att han blivit ombedd av Nobelkommittén att komma med ett förslag till pristagare.⁵⁵⁷ Flechsig hade då föreslagit Henschen, men han skrev också att han inte visste om förslaget skulle leda till något pris. Framför allt frågan om afasi var komplicerad. I sitt förslag till Nobelkommittén 23 januari 1923 skrev han att Henschens stora förtjänst var att han visat näthinnans projektion i hjärnan, vilket före Henschen visserligen förmodades men ej bevisats. Han hade också bidragit med viktiga arbeten om hörselsinnet och inom afasiläran. Hans konsekventa kliniska och patologisk-anatomiska arbete hade lagt en mera systematisk grund för afasiforskningen.

Bland dem Henschen skrivit till om Nobelpriset var Uppsalaprofessorerna Gustaf Göthlin och Robert Bárány. Göthlin, som var Hjalmar Öhrvalls efterträdare som professor i fysiologi, svarade den 8 november 1924 och började med att betyga sitt deltagande för olyckan i Norge [se mer om detta i ett separat kapitel]. Han fortsatte:

Först vill jag betona, att enligt min personliga, men som jag tror ändå objektiva välgrundade övertygelse [att] Farbror för länge sedan borde ha erhållit Nobelpriset i medicin och fysiologi för sina undersökningar över syncentrum och den kortikala projektionen av näthinnan. Det är ytterst få upptäckter på hjärnforskningens område, som i genomgripande betydelse kunna ställas i paritet med denna [understruket med blyerts i Henschens original av Göthlins brev].

Vad Farbrors arbete över afasi och därmed närbesläktade spörsmål angår, så röra de sig om ett för mig mera svårtillgängligt område. Jag har varken den kliniska erfarenhet eller den kännedom om den historiska utvecklingen av tillhörande problem som erfordras, för att jag med bästa vilja skulle kunna bilda mig ett omdöme om storleken av det inlägg Farbror här gjort. Ökad klinisk erfarenhet är det för sent för mig att förvärva, och jag saknar alldeles tid att genom källstudier förskaffa mig de historiska insikter, som krävs för att bilda mig ett sådant omdöme. Blotta litteraturstudiet för att komma därtill skulle ta i anspråk bortåt ett halvår av min knappa från undervisningen fria tid

---

⁵⁵⁶ UUB S. E. Henschen 48.

⁵⁵⁷ UUB S. E. Henschen 24, brev 30/1 1923 från Flechsig till Klas Linroth. Flechsigs brev med förslaget till Nobelkommittén finns med som en bilaga.

och skulle därunder fullständigt vingklippa min egen vetenskapliga produktion.

Vi ha här vid fakulteten i Upsala en mycket ömtålig ställning gentemot det Medicinska Nobelpriset. Visst kunna vi väcka förslag till sådant, men vi kunna ju icke utöva något det allra ringaste inflytande på utseende av pristagare. Ett motiverat förslag från någon av oss blir blott en maktlös opinionsyttring, som man icke vill offra sin tid på. Jag vet det av erfarenhet.

Har icke Lennmalm, med sitt kolossala inflytande vid Institutet kunnat genomdriva, att Farbror fick Nobelpriset, då vore det mer än förmätet av mig att tro, att jag skulle kunna genom ett förslag utöva något inflytande, som kunde leda till en positiv utgång.

Personligen har jag den uppfattningen, att värdet av ett storverk är alldeles oberoende av om det blir av samtiden rätt uppskattat och belönat, eller icke.

Nog har Farbror full rätt att känna sig tillfreds med sitt livsverk, vars dimensioner det är mycket få förunnat att uppnå, och som alla beundrar.⁵⁵⁸

Robert Bárány svarade 25 januari 1925:

Was Deine Frage betrifft, so finde ich es beides mit Rücksicht auf Deine Angriffe gegen das Lehrer-kollegium des Karolinisches Instituts nicht für opportun, Dich jetzt vorzusagen. Es besteht ja, soviel ich weiss, kein Zwang für das Lehrer-kollegium, einen Forscher mit dem Preis auszuzeichnen, auch wenn seine Arbeiten ihn dazu berechtigten. [...]

Ivar Broman, professor i anatomi i Lund, skrev till Henschen 20 januari 1924, uppenbarligen på en förfrågan från denne, att han inte hade haft tid att sätta sig in i prioritetsfrågan, men att han ska göra det. Men så långt Broman kände saken, ansåg han Henschen vara värd Nobelpris. Dagen efter kom ett nytt brev, där han skrev att det var fullständigt uteslutet att han skulle kunna hinna sätta sig in i frågan och skriva en motivering, som skulle kunna ha någon effekt före månadens slut:

Skall jag gå fram med detta förslag, så måste jag ha god tid för att oberoende av suggestion bilda mig ett eget omdöme om tvistefrågan: originalitet eller ej. Och om detta slutomdöme – såsom jag antar – kommer att gå i önskad riktning, ämnar jag försöka samla några flera namn än mitt under förslaget. Då först tror jag nämligen, att ett förslag, som förut väckt opposition, har någon utsikt att vinna beaktande.⁵⁵⁹

I januari 1925 skrev Henschen till sin efterträdare Israel Holmgren och tackade för att denne stött hans kandidatur till Nobelpriset. Han nämnde då också de forskare som varit främsta motståndare till hans teori om syncentrum: Monakow, Munk, Hitzig och Luciani. Han fortsatte sedan:

⁵⁵⁸ UUB S. E. Henschen 3.

⁵⁵⁹ UUB S. E. Henschen 1, brev från Ivar Broman 20/1 och 21/1 1924.

Mina arbeten är epokbringande och fundamentala och skola i alla tider efter en lång epok av kamp med stillastående och ofruktbarhet bli bestående. Nobelkommitténs ignoranta medlemmar och dess övermodige ordförande, som aldrig i fysiologien infört en enda ny idé, utan lever på tvivelaktiga ungdomsmeriter (Du torde veta, att det var jag, som mot honom genomdrev Öhrvalls utnämning till professur och påvisade Johanssons undervärdighet), är inkompetent och vidare partisk emot mig.

Att han, oaktat sina illojala förslag om utdelningarnas inskränkning m.m. och sin famösa Minneslista,⁵⁶⁰ återvalts till ordförande vittnar ej om Kollegiets klara uppfattning, att Nobelkommitténs medlemmar skola bilda en opartisk och upplyst jury.

Mina undersökningar och min uppfattning om synsinnets cerebrala organisation skola en gång bana väg för och grundlägga en ny vy över hela den psykiska uppfattningen av det största problemet i Naturåskådningen, nemligen om de fysiologiska och psykiska funktionernas relation, och visa att dessa äro till sitt väsende identiska. Det blir en förfärlig spik i den gamla idealistiska åskådningens kista, om jag (och även några andra) kan direkt bevisa detta å det optiska området. Jag är dermed sysselsatt. Då först blir uppenbart att mina undersökningar utgöra en systematisk kedja av fundamental betydelse för all uppfattning av världen och människans liv. Jag fruktar blott, att den då inträngande materialistiska åskådningen kan omvälta nödiga moraliska begrepp, och att dess konsekvenser kunna bli ödesdigra.

Med denna uppfattning av betydelsen av mina hjernundersökningar, känner jag mig *kränkt* i min rättighet till ett Nobelpris. [...] ⁵⁶¹

Henschen vände sig i mars 1925 i ett brev åter igen till Olof Hammarsten i frågan om Nobelpris. Henschens brev finns inte bevarat, men Hammarsten svarade:

Tack för brevet och förslag till skrivelse. Såsom gammal vän beder jag Dig avstå från förslaget att inlämna skrivelsen till vare sig lärarkollegiet eller till Nobelkommittén. Du kan nämligen ej få något gagn däraf, men i st. kanske obehag och verkliga ledsamheter. Inlämnas Din skrivelse till kollegiet, så kommer den antingen att ej föranleda någon åtgärd eller ock överlämnas till Nobelkommittén. Får dessa senare åter skrivelsen direkt från Dig eller indirekt genom kollegiet, så kommer den likaledes ej att föranleda annan åtgärd än att läggas till handlingarna.

Såsom ledamot av Vet. Akad. kemiska Nobelkommitté har jag fått ett exemplar av Johanssons minneslista, vilken jag genomläst. Jag har därvid fått det intrycket, att den som står utanför frågan och läser minneslistan, ej rätt kan förstå sambandet mellan denna och Din skrivelse med klander av J. Mig synes det, som Du missförstått syftet med minneslistan och även innebörden av en del, i densamma gjorda uttalanden. Tiden tillåter mig ej att ingå på en del detaljer; jag vill blott nämna ett exempel. Praxis att ej utdela pris för 'flera skilda arbeten av samma författare' innebär endast, att man ej utdelar pris för samma författares arbeten inom olika forskningsområden – vilket ofta skulle bliva liktydigt med belöning av en forskares hela livsgärning. Om däremot en

⁵⁶⁰ Johansson, Johan Erik: Minneslista för Nobelpristagargruppen fysiologi och medicin, 2:a uppl. Stockholm 1926.

⁵⁶¹ UUB S. E. Henschen 24, brev till Israel Holmgren 5/1 1925.

forskare utfört en stor mängd arbeten inom ett och samma område eller ett par besläktade och intet av dessa arbeten i och för sig förtjänar Nobelpris; men totalresultatet av dessa 'skilda arbeten' är så betydelsefullt, att det motiverar ett Nobelpris, så är man fullt oförhindrad att utdela det. [...]

Din skrivelse synes mig omöjligen passa för tidningarna, emedan den skulle leda till yppande av saker, som enligt Nobelstadgarna skola vara hemliga. Att inblanda frågan om E.s Nobelpris i en tidningsartikel vore väl ock föga lämpligt. I Din skrivelse finnes ock mycket, som är ett direkt angrepp på J., att den som ej är insatt i frågan måste tro, att han förorättat Dig; och skulle det bli känt, att Du i år är föreslagen och tidigare varit det till Nobelpristagare, så tror folk, att det är en fråga om stridigheter er emellan och att Du genom skrivelsen ville tillkämpa Dig Nobelpris.

Enligt min mening kan Du genom Din skrivelse ej öka, men kanske minska Dina utsikter att få årets pris, och Du bleve kanske föremål för mycket klander på en del håll. Det är ej roligt att behöva giva Dig ett sådant råd, men jag vore ej Din vän, om jag handlade annorlunda, och jag hoppas att Du i alla fall inser, att jag vill Ditt bästa.⁵⁶²

Även Wilhelm Nordenson, son till Henschens gode vän Erik Nordenson hyste samma uppfattning som Hammarsten:

Jag har tagit del af P.M. som återgår, och ber Farbror på det enträgnaste att afstå från en aktion i den tilltänkta riktningen. Den skulle endast komma att för framtiden omöjliggöra hvarje tanke på ett pris. [...]

Skulle det inte vara taktiskt klokare att låta någon af den talrika oppositionen inom lärarekollegiet frambära P.M.s tankar. Är Folke med om åtgärden?⁵⁶³

Den fjärde december 1925 på kvällen ringde Salomon till Esaias, som var väl insatt i hans kamp för att få Nobelpriset. (I mars hade Esaias skrivit: "Hoppas Johansson, som hittills hindrat Dig från Nobelpriset, måtte förflyttas till en bättre värld"). Telefonsamtalet föranledde Esaias att dagen efter skriva till Salomon:

Ditt telefonsamtal i går kväll har oroat mig mycket. Det steg, Du tänker taga, blir ett taktiskt misstag, utan *gagn* för Dig, men väl till *mycken* skada. Det enda Du vinner, är ett tillfälle till utlopp för och befrielse från en genom grof orättvisa mot Dig samlad, kokande harm öfver Nobelkommitténs och kollegiets nonchalerande af Ditt forskningsarbete. Men publiken tror jag ej, att du får på din sida, undantagandes möjligen en del af den yngre läkargenerationen, som något förstår af ditt arbetes betydelse, som ju är rent vetenskapligt utan någon tillämpning ännu så länge på hälsovården. Det är i begriplighet

⁵⁶² UUB S. E. Henschen, brev från Olof Hammarsten 31/3 1925. E.s Nobelpris kan åsyfta Willem Einthoven, som fått Nobelpris 1924 eller Paul Ehrlich, som fick priset 1908. Henschen kan också syfta på Einstein, som efter motstånd från Allvar Gullstrand tilldelades 1921 års Nobelpris i fysik 1922, inte för sin relativitetsteori utan för sina förtjänster inom den teoretiska fysiken, särskilt hans upptäckt av lagen för den fotoelektriska effekten.

⁵⁶³ UUB S. E. Henschen 10, brev från Wilhelm Nordenson 27/3 och 30/3 1925. Den 17/4 skrev han att han glädde sig åt att en medlem av kollegiet åtagit sig saken.

och användbarhet för allmänheten ej jemförligt med upptäckten af insulinet, Röntgenljuset, gula febermyggans roll och den Kochska bacillupptäckten.

Skadan för Dig, om Du opåkallat af ny yttre anledning angriper och missrenommerar kommittén och kollegiet, blir, att de blir dina fiender, bittrare än f.n., att Du svårligen finner någon medicinsk vetenskapsman af anseende, som vill hädanefter riskera att föreslå Dig, äfven om Du aldrig så väl lyckas utreda färgproblemet. Allmänheten kommer ej att uppfatta Ditt inlägg såsom motiverat af harm öfver, att den vetenskapliga gärningens värde blifvit otillräckligt aktadt, utan af harm öfver, att Du ej fått priset. Det är okänt för den samma att Du blifvit flere gånger föreslagen och, när de få reda på det, särskild Flechsigs namn, så äro de för flertalet ganska okända storheter, ehuru väl kända inom en liten krets af rent vetenskapliga forskare. Härtill kommer, att Du personligen visserligen har betydligt anseende såsom medicinsk forskare, men ej är populär t.ex. såsom Arrhenius eller Retzius. En mycket sjelfständig och med god portion sjelfkänsla försedd man såsom Du är, blir ej lätt populär. Din sjelfbiografi, som jag med stort intresse har läst flere ggr, har, tror jag, delvis väckt anstöt på flere håll genom det energiska framhållandet af Din prioritet såsom upptäckare och den stora betydelse af hvad Du bevisat. Det vet jag bestämt. [...]

Jag ber Dig: tag mitt råd och vänta något med Ditt eget inlägg. Du är f.n. för upprörd för att kunna bedöma effekten af Ditt ingripande.⁵⁶⁴

Henschen följde uppenbarligen varken Hammarstens eller Esaias råd. Han hade säkert redan bestämt sig för att publicera sitt inlägg, för den 6 december 1925 hade tidningen Nya Dagligt Allehanda en artikel på sin första sida som väckte stor uppmärksamhet.⁵⁶⁵

Prof. S. E. Henschen anklagar Karolinska institutet
Skarp kritik av dess senaste beslut rörande Nobelpriset
Ett stort antal sakkunniga ha föreslagit professor Henschen
till erhållande av pris utan att detta beaktats.

N. D. A. har från prof. S. Henschen mottagit nedanstående med begäran om dess publicering. Säkerligen torde prof. Henschens uttalanden komma att väcka åtskillig uppmärksamhet och antagligen ej heller komma att stå emot-sagda.

Då Karolinska institutets lärarekollegium den 26 sistlidna oktober, efter bedömande av dess Nobelkommitté (ordförande J. E. Johansson), förklarade, att 1925 års Nobelpris icke skulle utdelas, utan reserveras för eventuell utdelning nästa år, så innebär detta, såsom ock genast Svenska Dagbladet tydde beslutet, att ingen av de för året föreslagna ansetts vara kompetent eller värdig priset, enär grundstadgarna för Nobelstiftelsen bestämma, 'att priset skall årligen utdelas, men om ej något av de arbeten, som kommit under bedömande anses vara av den beskaffenhet nu är sagd' (det vill säga 'av den framstående betydelse, som i testamentet uppenbarligen åsyftas'), 'reserveras prisbeloppet till nästföljande år'.

Nämnda tolkning av stadgarna framhölls ock kraftigt av preses i Vetenskapsakademien vid senaste bestämmande av pris, och vann tydliggen gillande

⁵⁶⁴ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 5/12 1925.

⁵⁶⁵ Nya Dagligt Allehanda, söndagen 6/12 1925.

av akademien, liksom denna tolkning tidigare framhållits inom Karolinska institutet av dess forne rektor, prof. Mörner. Alla de i år föreslagna ha alltså förklarats inkompetenta eller ovärdiga pris och likaså deras upptäckter och skrifter. Domen gäller icke blott för tillfället, utan för all framtid.

I anledning härav har jag ansett mig berättigad att meddela intresserade, att jag under de senaste åren blivit, som förslagsställarna själva underrättat mig, upprepade gånger, år efter år, till pris föreslagen, nämligen av en medlem av medicinska fakulteten i Uppsala, av tvenne av med. fakulteten i Lund, av tvenne av med. Fak. i Köpenhamn, samt trenne (tvenne?) av med. fak. i Oslo, varjämte inom Karolinska institutets lärarkollegium minst tvenne sakkunniga, enligt uppgift därtill särskilt av kollegiet utsedda, i särskilda utlåtanden förklarade mina arbeten värda Nobelpris. Dessutom ha tvenne utom kollegiet och enligt uppgift flera inom kollegiet, som väl kanske ej kunna kallas experter, men som torde tillräckligt kunna bedöma värdet av mina arbeten, förordat deras prisbelöning.

Slutligen ha tvenne av Tysklands förnämsta auktoriteter, som av kollegiet särskilt anmodats avge förslag till Nobelpris, med stöd av stadgad motivering, föreslagit mig till pris. Av dessa kan den ene, geheimerådet Flechsig i Leipzig, som själv underrättat mig om sitt förslag, anses för nutidens förnämste hjärnforskare. Alltså har inte mindre än 12 à 13 sakkunniga auktoriteter förklarat mig värd eller kompetent att erhålla Nobelpris, och flera andra inom och utom kollegiet däri instämt. Icke desto mindre har Nobelkommittén och kollegiet, som f.ö. ej hysa några på de av mig bearbetade områdena erfarna forskare, genom sitt nämnda beslut frändömt mig kompetens till priset.

De nämnda sakkunnigas utlåtande gälla dels upptäckten av syncentrum, dels mina arbeten över afasi.

Nobelkommittén och kollegiet ha uppenbarligen förklarat icke blott mig inkompetent till pris, utan ock alla de framstående vetenskapsmän som föreslagit mig, och av vilka flera blivit av kollegiet såsom experter tillkallade, oförmögna att bedöma värdet av mitt livsarbete, då sakkunskapens röst icke hos dem fått gehör eller inverkat på kollegiet, utan blott av bevekelsegrunder, som bort vara främmande för en vetenskaplig jury.

Konsekvenserna av ett dylikt tillvägagående vid utdelandet av Nobelpris torde ligga i öppen dag, både i avseende å prisutdelarna och pristagarna.

Stockholm den 6 december 1925

S. E. Henschen

Den 7 december 1925 noterade Henschen i sina minnesanteckningar att Israel Holmgren och Josua Tillgren ställde sig på hans sida. Karolinska institutet svarade inte på hans inlägg så vitt framgår av Stockholmstidningarna. Där-
emot infördes en intervju med doktor Emanuel Nobel i Svenska Dagbladet den 11 december. Emanuel Nobel var sedan 1910 hedersdoktor vid institutet och uttalade sig möjligen på Nobelkommitténs vägnar. Han förklarade att kritiken var alldeles obefogad:

Jag är, sade dr Nobel, inte rätte mannen att bedöma professor Henschens insatser, men att döma av de yttranden, som avgivits från utländska akademier, har någon orättvisa knappast begåtts mot honom. Personligen ömmar jag inte för honom, och jag måste säga, att den form hans kritik haft och det sätt var-

på den framställts, icke gjort ett övervägande sympatiskt intryck på mig, särskilt som han brutit den sekretess som stadgarna ålägger.

Men de täta fonderingarna?

Min farbror förutsåg inte alla de möjliga fall, som kunde komma att inträffa. Han överlät åt bättre vetande att tillämpa de allmänna donationsbestämmelserna på det sätt som kunde vara bäst. Och såvitt jag förstår finnes det ingen anledning att tala om att testators syfte blivit åsidosatt. Att ett pris fonderas, då inga lämpliga kandidater finnas, är fullt riktigt. Fonderingarna ha sin betydelse därutinnan att de innebära ett stöd för gryende förmågor. [...]

Henschens replik till doktor Nobels uttalande hade fått rubriken *Då sekretessen är bruten – fram med detaljerna!*⁵⁶⁶

Med anledning av en intervju med dr Emanuel Nobel i dagens Sv. Dagbl. ser jag mig nödgad att upptaga till diskussion den s.k. aktion mot Nobelkommittén och Karolinska institutets lärarkollegium, varom i dessa dagar enligt uppgift samtalen i vida kretsar rört sig.

Det torde stå klart att jag först efter moget begrundande offentliggjort min inlaga, väl vetande att den skulle framkalla mera obehag än gillande. Emellertid har intet svar avhörts; vederbörande har forskansat sig bakom sekretessens ogenomträngliga mur och föredrar att tuga ihjäl saken – en bekväm metod – i stället för att ge sig ut på hal is. Man har stött sig på att jag själv har upptagit saken, men jag har föredragit att själv vara skottavla framför att ha bulvaner.

Då grundstadgarna vid skiljaktiga meningar i § 5 bestämma 'Hava skiljaktiga meningar' (i avseende å prisutdelarnas beslut i fråga om prisutdelning) 'förekommit få de ej tagas till protokollet eller eljest yppas', så berör sekretessen ej andra beslut eller åtgöranden utav kommittén eller än mindre av utomstående. Då jag ej ens känner till slutvoteringarna, detta eller föregående år, så har jag ej kunnat, om jag ens hade velat, bryta mot sekretessen som dr N. påstår. Men Nobelkommittén har även i alla andra avseenden omgivit sig med en absolut hemlighetsfullhet och vindicerat åt sig rätt därtill. Min inlaga är f.ö. objektiv och jag uttalar mig ej om värdet av mina arbeten, anför åter de sakkunnigas omdömen.

Då nu dr N. förklarar, 'att döma av de yttranden som avgivits från utländska akademier, har någon orättvisa knappast begåtts mot honom' (mig), så förutsätter detta ju att dr N. fått del av olika akademiers utlåtanden och detta måste väl ha skett av eller genom Nobelkommittén. Där är sålunda sekretessen bruten. För min del har jag direkt från föreslagningsställare erhållit meddelande om deras förslag och vota och sålunda varit berättigad att nu publicera deras resultat. De hava alla varit för mig gynnsamma. Från utlandet föreligga förslag från Norge, Danmark och Tyskland, men dessutom ha talrika av Europas mest framstående forskare å de områden jag avhandlat uttryckt förväntan att Nobelpriset skulle tilldelas mig.

När nu dr Nobel meddelar att yttranden från utländska akademier gå i annan riktning och sålunda sekretessen redan är bruten, så äger jag moralisk rättighet att få kännedom om dem. Det kan ju hända att missförstånd ägt rum som böra rättas. Att f.ö. inte alla forskare kunna instämma i de slutsatser jag kommit till i avseende å afasiläran är klart. Jag har i mitt arbete angripit näs-

⁵⁶⁶ Nya Dagligt Allehanda 12/12 1925.

tan alla auktoriteter, och såsom prof. Quensel i Leipzig i en recension säger 'gjort rent hus'; jag har brukat en forskningsmetod om vilken sagts att den är naiv, men icke desto mindre har jag kommit till resultat, om vilka Geh. Rat. Flechsig säger 'die Resultate sind streng logisch aus dem Beobachtungsmaterial abgeleitet. Die ganze Aphasieforschung ist auf eine neue gesicherte Basis gestellt, was ermöglicht, dass der Mechanismus der Sprache klarer als früher hervortritt', och att 'Sie (Henschen) allein die richtigen anatomischen Anschauungen berücksichtigt haben und deshalb zu grundlegenden Sätzen gelangt sind'.

Det vore lätt för mig att anföra ett dussin liknande utlåtanden. [...]

Ett yttrande av dr N. att han 'personligen ej ömmar för mig', förstår jag. Är frågan om personlig sympati eller antipati, så hör yttrandet till offentligheten, men det smärtar mig i hög grad, ty den djupa aktning jag hyser för dr N och liksom fosterlandets tacksamhet för hans storartade uppoffring⁵⁶⁷ att ej göra anspråk på arv efter hans storslagna farbroder inger mig ej blott sympati utan ock en beundran, som ej kan rubbas av hans säkert av andra inspirerade uttalande i Sv. D. [...]

Emanuel Nobel skrev i ett brev till Henschen att han helt delade dennes uppfattning att frågan om sympatier inte hör dit och han försäkrade Henschen att yttrandet var ett missförstånd av journalisten av vad Nobel sagt under telefonsamtalet. Han försäkrade också att han aldrig under de förflutna 25 åren blandat sig i Karolinska institutets Nobelkommittés förhandlingar och beslut. Ett par veckor senare skrev han:

Några handlingar angående Professorns angelägenheter, vare sig offentliga eller hemliga, har jag aldrig sett eller aldrig haft i min ägo. [...]

I öfrigt måste jag i all vänlighet be Eder, Herr Professor, att efter nu skedd förklaring denna brevvevling i Eder enskildt vidrörande angelägenhet må få anses såsom avslutad.⁵⁶⁸

Samtidigt som Henschen publicerade sin artikel skrev han och tackade chefredaktören för den ansedda tidningen Brain, Gordon Holmes, för att denne nominerat honom till Nobelpriset.⁵⁶⁹

Nobelkommittén svarade inte på Henschens angrepp, men dess ordförande Jöns Johansson lät sig intervjuas i Svenska Dagbladet 25 januari 1926 och redogjorde då för de principer som gällde för utdelningen av Nobelpriset. Priset anges endast utdelas för nya betydelsefulla upptäckter, i allmänhet ansågs att upptäckter äldre än fem år inte kunde belönas om inte deras betydelse uppenbarats nyligen, för att den höga prisnivån skulle kunna upprätthållas och att endast originella uppslag belönas. Han inpräntade också betydelsen av tystnadsplikten rörande prisförslagen.

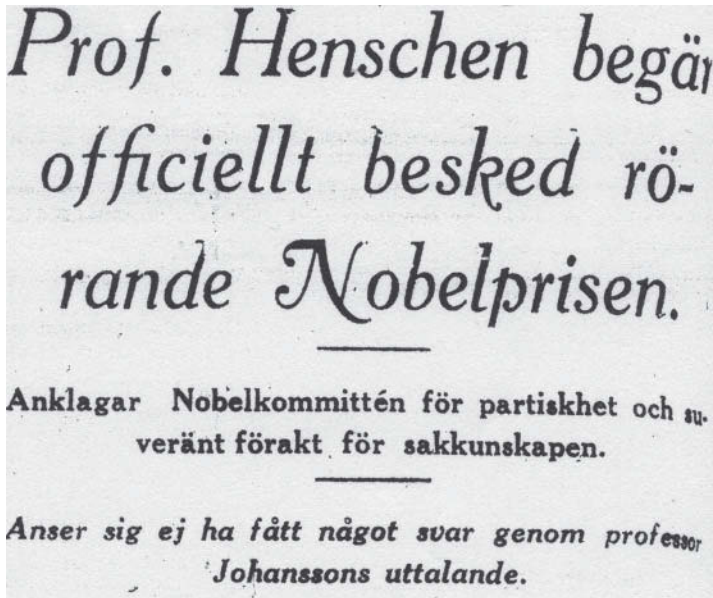
⁵⁶⁷ Emanuel Nobel var en av de ledande i Nobelfamiljen som ansåg att Alfred Nobels yttersta vilja uttryckt i testamentet skulle respekteras.

⁵⁶⁸ UUB S. E. Henschen 10, brev från Emanuel Nobel 30/1 och 7/2 1926.

⁵⁶⁹ UUB S. E. Henschen 24, brev till Gordon Holmes 7/12 1925.

Henschen replikerade omedelbart att han inte ansåg sig ha fått något svar på sina frågor genom Johanssons uttalande och frågade dessutom varför handlingarna lämnats ut till en person [Emanuel Nobel] om de nu var sekretä. ”Anser hr J. nämnda person kompetent att granska och bedöma de inlämnade handlingarna? Personen i fråga anser sig *själv* ej vara *rätta mannen*”!

Henschen anklagade vidare Johansson för ett suveränt förakt för sakkunskapen och en påfallande partiskhet och att han skadade Nobelkommittén genom sitt agerande och genom att vägra en opartisk granskning av dess verksamhet.⁵⁷⁰

Figur 78. Rubrik i Nya Dagligt Allehanda 26/1 1926.

Henschen återkom ytterligare en gång med en lång artikel i Nya Dagligt Allehanda där han kritiserar den minneslista som Jöns Johansson upprättat för Nobelkommitténs arbete och som enligt Henschen också väckt opposition bland kommitténs övriga medlemmar. Han frågade vad som menas med en ”upptäckt”. Både när det gäller cancer och tuberkulos, som Henschen tog som exempel, har många forskare under årens lopp lämnat viktiga bidrag och han frågade: ”Enligt minneslistan kommer ej den som slutgiltigt löser denna för mänsklighetens framtid viktiga fråga kunna prisbelönas”. Enligt Johanssons minneslista ”pris må ej utdelas i sådana fall, då ej något (i fall av flera smärre arbeten) av de arbeten, som kommit under bedömande, ansetts vara av den betydelse, som i testamentet avses”. Han frågade: ”Kan ej en vetenskapligt betydelsefull livsgärning belönas”?⁵⁷¹

⁵⁷⁰ Nya Dagligt Allehanda 26/1 1926.

⁵⁷¹ Nya Dagligt Allehanda 11/4 1926.

Josef Henschen skrev till brodern Esaias om Salomons Nobelprisstrid:

Salomon skulle ha väntat med sin kritik och opposition mot Prof. Johansson tills han fått priset. Sedan kunde han visat dem till Helsingland. Att genom nya upptäckter som färgsinnet liksom tvinga till sig priset är mer än en mänsklig natur kan tåla. Kritik av föreslagen ledamot i Vetenskapsakademien och seger kostade honom 40 000-dollarpriset. Hoppas han finner färgcentrum, men svårt att få priset. Henscharna är *fäktare*, ej *diplomater*.⁵⁷²

Esaias fortsatte att engagera sig i Salomons kamp för att få Nobelpriset och läste ofta förslag till skrivelser och kom även i övrigt med goda råd. Han berättade att Jöns Johansson hade två mostrar, som Esaias kände. Johansson var, enligt Esaias, en härsklysten, hatfull och hämndlysten man, som Salomon mer än en gång retat och som ej glömmer:

Johansson hatar Dig för att Du ställde om att han sattes efter Öhrvall vid sökandet av Holmgrens professur. Förmodligen har Du förargat honom andra gånger under den långa tid Ni båda suttit i kollegiet och uttalat Din ringa uppskattning af hans vetenskapliga förtjänster under samtal med kamrater.⁵⁷³

Henschen hade bett sin kollega Hans Christian Jacobæus att skriva artiklar i dagspressen i syfte att öka hans chanser att få Nobelpris. Jacobæus svarade emellertid att han inte kunde uppfylla Henschens önskan. Eftersom han själv satt i Nobelförsamlingen ansåg han det vara omöjligt för honom att offentligt ta ställning för en kandidat.⁵⁷⁴

Ett särtryck som Henschen skickat till professor Arnold Josefson var förmodligen tillkommet för att stärka hans chanser till Nobelpriset. Endast Josefssons svar finns bevarat:

[...] Du har sänt *mig* i min obetydlighet ett särtryck, fyllt av en del recensioner vilka gå i en för dig jynnsam riktning. Skall jag läsa dem som tillkomna för att vittna om att du klagar? Jag förstår ej saken. Jag trodde du sannerligen fått nog av erkänsla i ditt liv. Jag trodde att du, en f.d. vetenskapens banerförare och målsman inför oss alla, kände den stolthet, som andra, t.ex. jag aldrig ansetts förtjäna...⁵⁷⁵

Henschen fortsatte att skriva till sina vetenskapliga kolleger om att de skulle nominera honom till Nobelpriset. Erik Agdur, veterinär och senare professor i anatomi i Uppsala, skrev 7 januari 1927:

---

⁵⁷² UUB S. E. Henschen 24, brev 193, odaterat men förmodligen 1926.

⁵⁷³ UUB S. E. Henschen 4, brev från Esaias 23/3 och 13/12 1926.

⁵⁷⁴ UUB S. E. Henschen 8, brev från Jacobæus 4/5 1926.

⁵⁷⁵ UUB S. E. Henschen 8, odaterat brev från Arnold Josefson (brev nummer 303). Josefson stavade i sina brev ljudenligt.

[...] Beträffande Dina två frågor 1) om jag anser Dig vara värd Nobelpriset och 2) om jag vill föreslå Dig före den 1 februari 1927, anser jag mig skyldig att i sanningens och uppriktighetens intresse svara följande:

1. Jag har aldrig haft någon anledning att sätta mig in i de fordringar, som i Nobels testamente uppställts för erhållande av pris.
2. Ej heller har jag någon aning om vilka principer Karolinska Institutets lärarekollegium följer vid prisutdelning.
3. Även måste jag erkänna, att jag själv långt ifrån behärskar Din omfattande vetenskapliga produktion för att kunna bilda mig en självständig mening i saken.

Det hela har emellertid också en annan sida, och den är, att Du redan – efter vad Du själv skriver – varit föreslagen av många mycket framstående vetenskapsmän. Detta har med största sannolikhet föranlett medicinska Nobelkommittén att föranstalta om grundliga utredningar av frågan – med resultat vi känna. Nu är jag emellertid ej nog naiv att tro, att min obetydliga person skulle kunna imponera på Nobelkommittén i så hög grad, att den skulle frånträda en redan intagen position i denna fråga, även om jag, efter att grundligt hava satt mig in i saken, kunde komma med ett väl motiverat förslag. [...] ⁵⁷⁶

När Henschen vid 83 års ålder hade givit ut den åttonde delen av sin *Pathologie des Gehirns* skickade han ett exemplar till Nobelpristagaren Allvar Gullstrand med dedikationen: ”Med tack för all vänskap Du i andra hänseenden visat mig. Det är säkert det sista arbetet av min hand”. Han skrev vidare:

Mina ögon tillåter mig inte längre att arbeta, jag kan inte ens med förstoringsglas läsa tidningar utan möda.

Jag nedlägger forskningen vid ett institut, der jag första timman den 1/9 1900 hälsades, tydligen efter samfällt råd med de älskvärda orden ’Din advokatskitstövel’ – detta av en av de främsta – och sedan har jag till tack för troget arbete grovt förolämpats av dess rektorer, Mörner och Hedrén, och förföljts av den i vetenskap sterile, men anspråksfulle, som i Nobelkommittén genom [per] *fas et nefas* såsom Israel Holmgren sade mig. Jag menar förstås Jöns Johansson [...] okunnig och hatfull alltsedan jag vållade att han sattes efter Öhrvall. [...]

Upptäckten av syncentrum har, efter 25 års strid inlett hjernforskningen på den rätta stråten såsom Flechsig i Gutachten säger, och det förundrar mig därför att i den svenska striden Din värderade röst förstummats (1925). Ett ord av Dig hade verkat, men en lång levnad har lärt mig, att få utsätta sig för att stödja rättrådigheten. ⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁶ UUB S. E. Henschen 1.

⁵⁷⁷ UUB d 1080 K:2, brev från Henschen till Allvar Gullstrand 22/1 1930. *Per fas et nefas* betyder *med rätt och fel*.

Figur 79. Allvar Gullstrand. Foto Emil L:son Finn. Kart- och bildenheten, ID 9978, UUB.

Gullstrand svarade:

Att Du inte fått Nobelpriset är en ödets ironi uttalade i grundstadgarna § 2. Dina ord föranleder mig att för Dig framlägga skälen hvarför jag saknats bland dem, som föreslagit Dig till prisbelöning. Om Dina å sid. 3 i detta arbete citerade undersökning gifvit mindre säkra resultat, så att det efter kriget hade kunnat sägas, att deras betydelse först genom de under detsamma vunna erfarenheterna blifvit ådagalagt, så hade jag alldeles säkert kunnat motivera ett förslag till prisbelöning, som hade blifvit svårt att afslå. Faktiskt var resultatens betydelse redan i midten av nittioåret tillfullo ådagalagd, om den också kanske först efter kriget blifvit allmänt erkänd och till fullo uppskattad. Med den tolkning af ofvannämnda § 2, som jag städs förfäktat i Akademien och äfven lyckats göra gällande beträffande priset i fysik, så länge jag var Nobelkommitténs ordförande, var det mig därför omöjligt att föreslå Dig. Dessutom känner Du mig tillräckligt väl, för att kunna tro, att någonting sådant som vänskap kunnat inverka på mig i dylikt hänseende.

Tro nu bara ej, att jag på något sätt tagit de ofvan citerade orden ur Ditt bref framträdande reservationen såsom någon slags förebråelse! Du behöfver ej alls fästa Dig vid den, utan skrif den, liksom jag gör, på den sena timmens och sömnlöshetens konto.

Hvad mig sjelf beträffar, kommer jag ej att upplefva det allmänna erkännandet af ett par af mina viktigaste insatser på den fysiologiska optikens och på den geometriska optikens område. Men hvad gör det? En annan kommer kanske om femtio år eller så att taga upp dem såsom sina och vinna äran. För

mig är hufvudsaken, att de finnas tillgängliga. Och kan Du tillegna Dig denna filosofi, har Du säkerligen mer än jag att glädja Dig åt.⁵⁷⁸

Tidigare Nobelpristagare har rätt att föreslå kandidater till Nobelpriset. En var 1906 års pristagare, Santiago Ramón y Cajal, som Henschen hade försökt få att agera för sin kandidatur:

Sie werden mir verzeihen, wenn ich Ihnen aufrichtig sage, dass ich niemals für den Nobelpreis meine Wahlstimme gab. Um dieses Recht mit gutem Gewisse zu benutzen, müsste ich mich damit beschäftigen, alle Arbeiten der hervorragenden Ärzten und Physiologen durchzulesen. Diese ist eine Überanstrengung für mich, da meine Gesundheit so erschöpft ist; deswegen werde ich von meinem Wahlrecht keinen Gebrauch machen, um kein Unrecht zu begehen. [...]⁵⁷⁹

Henschen hade också bett Olof Hammarsten att föreslå honom till Nobelpriset 1930, men denne svarade att han inte själv hade rätt att nominera någon. Däremot lovade han att han skulle försöka påverka sina kolleger. Henschen var emellertid bitter över Uppsalakollegernas passivitet. Hammarsten skriver:

Det är ledsamt att höra vad Du säger om Upsalafakulteten. Då Du säger att ingen av de 5 fakultetsledamöterna *velat* föreslå Dig till Nobelprisets erhållande torde väl detta knappast vara riktigt. Om dessa 5 varit förslagsberättigade, så är det väl sannolikt, att de kunnat väcka förslag, utan att taga hänsyn till Ditt sista arbete, men att de, då förslagstiden utgick sista januari, ej haft tillräcklig tid att sätta sig in i Ditt senaste arbete [del VIII], så grundligt, som fordras för ett förslag till Nobelpris. Ledsamt är ju detta i alla hänseenden och tråkigt om Du ej skulle komma hit till promotionen.⁵⁸⁰

Henschen hade tydligen framfört att han inte tänkte komma till promotionen till jubeldoktor vid vårterminens slut på grund av att fakulteten inte nominerat honom.

Henschen fick emellertid understöd från några utländska beundrare i sin kamp för Nobelpriset och sin uppfattning om varför han inte fick det. Hakon Sætre skrev:

---

⁵⁷⁸ UUB S. E. Henschen 3, brev 28/1 1930. Gullstrand syftade på den ursprungliga bestämmelsen i stadgans andra paragraf. Nobels testamente föreskrev att priserna skulle ges som ett erkännande av upptäckter som gjorts under föregående år. Men flera av dessa tidiga upptäckter visade sig senare inte hålla måttet. Kriteriet 'föregående år' tolkades därför senare av Nobelförsamlingen som året då den fulla effekten av upptäckten har blivit uppenbar. Hade Henschens arbeten inte så omedelbart framstått som epokgörande hade han således kunnat få Nobelpriset! Folke Henschen skrev i sina memoarer att Jöns Johansson alltid betonade att en upptäckt skulle ha något av en överraskning över sig. Man sade då elakt att överraskningsmomentet bestod i att Johansson plötsligt insåg upptäckstens stora värde.

⁵⁷⁹ UUB S. E. Henschen 20, brev från Santiago Ramón y Cajal 25/3 1925.

⁵⁸⁰ UUB S. E. Henschen 3, brev från Hammarsten 5/3 1930.

[...] Det er sikkert ikke formeget sagt att Du allerede i levande live står som et monument i den medicinsk forskningens historie.

[...] Det er ofårståelig for os, som lever på denne side af Kjölen, hvorledes det overhodet kun gå till, at Dine svenske kolleger har vovet at unddra Dig den offentlige hædersbevisning, som ligger i den medicinske nobelprisen. At det utelukende kan finde sin forklaring i kameraderi og personlighedshensyn, er jo naturligtvis klart også for os, men hvad vi ikke begriper er, hvorledes sådant kan passere og at retsindige og objektive videnskapsmænd – for det nå väl tænkes at også sådane findes repræsenteret inom den avgjörende komitten – kan avholde sig fra en protest mot det årlig sig gjentagene chikaneri.⁵⁸¹

Striden för att få Nobelpriset var för Henschen en strid för att få det högsta erkännandet han kunde få för sin livsgärning. En annan yttring av samma strävan speglas i några brev från Verner Söderberg, redaktör för Nordisk familjebok; Henschens brev till Söderberg finns inte tillgängliga. Söderberg skrev 11 oktober 1928:

[...] Vad artiklarna om professorerna S. E. och Folke Henschen angå, så äro de avfattade och signerade av en kompetent, av redaktionen för dylika uppdrag ofta anlitad vetenskapsman. Det skulle bli fullständigt omöjligt att erhålla *signerade artiklar om levande personer*, i händelse vi på korrekturstadiet underställde dem den biograferades förgranskning och därför ha vi av *principiella skäl* måst *hela arbetet igenom* ställa oss avböjande till det av Herr Professorn föreslagna förfarandet.

Henschen nöjde sig uppenbarligen inte med Söderbergs svar utan återkom med ett brev 15 oktober. Söderberg svarade två dagar senare att Henschens brev nått honom då manus redan var på väg till tryckeriet:

[...] jag hade beställt och erhållit en signerad artikel av en bland mina mest anlitade medarbetare (icke Prof. Johansson, som Herr Professorn måhända tror) och jag skulle nu meddela honom att hans artikel obesedd kasserats av de biografiska notisernas föremål och att en annan skulle inflyta, sedan han – utan att vederbörande ens kände hans namn eller vad han skrivit – inför redaktionen kännetecknas med epitetet 'ignorant skribent'. Med all säkerhet måste detta betyda, att jag för framtiden gick miste om denne författares framtida bidrag, kanske ock andras, som ej ville utsätta sig för en liknande behandling. En sådan begäran kan jag, med bästa vilja i världen, ej anse som billig eller möjlig att uppfylla. Därtill kommer, att artikeln i fråga på intet sätt kan anses utgöra ett led i någon förföljelseliknande 'bortslumpning' av Herr Professorns livsgärning.

---

⁵⁸¹ UUB S. E. Henschen 21, brev från Hakon Sætre 24/4 1926. Sætre var en framstående neuropsykiater som studerat en tid hos Robert Bárány 1920 i Uppsala. När tyskarna invaderade Norge 1940 anslöt sig Sætre till motståndsrörelsen och hjälpte bland annat judar att fly. Tre månader före Norges befrielse sköts en hög polisofficer, som tyskarna tillsatt, av motståndsrörelsen. Som en hämndaktion greps ett antal prominenta norrmän av polisen. Sætre greps på sitt sjukhus och sköts morgonen därefter, den 8/2 1945 på Akershus.

Henschen gav sig inte utan återkom ännu en gång i frågan varvid Söderberg svarade:

[...] Vad åter angår Herr Professorns för några dagar sedan upprepade förslag om nyskrivning av art. S. E. Henschen, så måste det förfalla redan av det skäl, att det ark, där denna artikel förekommer, trycktes redan den 17 oktober; det återfinnes i band IX, som väl om någon vecka torde bli tillgängligt i bokhandeln.

[...] Det är min varma förhoppning, att Herr Professorn efter artikelns genomläsning icke vidhåller de hårda omdömen ('ignorant', 'bortslumpning av livsverk') som Herr Professorn fällde då artikelns författare och dess ordalydelse ännu vore Herr Professorn obekanta.

[...] Herr Professorn antyder, möjligen som det förefaller i påtrycknings-syfte, möjligheten av en presskampanj, och får jag väl finna mig i denna eventualitet.

Med utmärkt högaktning Verner Söderberg.⁵⁸²

Ett par månader före sin död skrev Henschen till Jöns Johansson och gjorde ett sista försök att påverka denne.

Då jag i dagarna låter trycka ett prospekt rörande mina hjernarbeten, för att erhålla någon ersättning för mina stora förluster för deras tryckning, så anhåller jag, att Ni ville taga kännedom om de talrika erkännssamma yttranden om min hjernforskning av Europas förnämsta hjernforskare under de senaste 40 åren. Och då dessa stå i skärande motsats till Edert yttrande i Kollegiet 1923, då jag av tio av Europas främste hjernforskare föreslogs till Nobelpris, så ville jag, innan jag trycker även detta yttrande fråga Eder, om Ni vill inför den nuvarande Nobelkommitten eller Kollegiet muntligen eller skriftligen återtaga nämnda yttrande, eller Ni föredrar, att det tryckes och sprides. Då det samma tydligen förestavats av personlig antipati eller obekantskap med min andel i den moderna hjernforskningen, så är det i Edert eget intresse att desavouera yttrandet. Och anhåller jag om ett benäget svar inom någon av de närmaste dagarna. Kommer inget svar, så anser jag mig ha fria händer till publikation.

Jag beklagar i hög grad den fleråriga hätskhet Ni visat mig och som är mig fullständigt oförklarlig, men föremål för min förundran, då jag under vår gemensamma kollegietid aldrig visat Eder spår av motsats, och min officiella förklaring vid tillsättandet av fysiolog Professuren i Upsala, då jag, i likhet med den samfällda Medicinska Fakulteten, utom Gullstrand och Sundberg, och mot min sympati, efter granskning av prestanda, nödgades avge mitt votum till förmån för Öhrvall, som *då* var mig liksom Hammarsten antipatisk.

Då vi nu begge äro gamla och ur spelet, vore det vackert att försonas i tid, Vi ligga snart, åtminstone jag, i graven och all småaktig strid upphör. Låt oss därför försonas.

PS. Upptäckten av Färgsinnescellerna har kostat mig synen på mitt högra öga, der en stor blödning i följd av överansträngningen vid avslutandet av sista delen uppstod och en höggradig nedsättning av synen å det venstra.⁵⁸³

---

⁵⁸² UUB S. E. Henschen 12, brev från Verner Söderberg 11/10, 17/10 och 12/12 1928.

Henschen var för övrigt inte den ende som försökt påverka kolleger att föreslå sig själv till Nobelpriset. Den berömde ryske neurologen och psykiatern Vladimir Bechtereov skrev och berättade att det Statliga institutet för medicinsk vetenskap i Leningrad hade föreslagit honom till att få Nobelpriset. Han ville nu att Henschen, som väl kände hans forskning skulle rekommendera hans arbeten för Nobelkommittén.⁵⁸⁴ Bechtereov dog emellertid två år senare utan att ha fått priset.

Bedömningar av nomineringarna av Henschen inom Nobelkommittén för fysiologi eller medicin

Av Nobelkommitténs arkiv⁵⁸⁵ framgår att Henschen första gången föreslogs som Nobelpristagare 1919. Förslagsställare var professor Christian Leegaard i Köpenhamn och Klas Linroth i Stockholm. Henschens efterträdare som professor, Israel Holmgren, utsågs då att avge ett utlåtande om Henschens meriter för att få Nobelpris. Holmgren gjorde en noggrann utredning, som sedan utgjorde grunden för alla senare bedömningar ända fram till Henschens död.

Holmgren skriver att det före Henschens framträdande redan var bekant att synen har ett cortikalt centrum och att detta centrum ligger i nackloben. Henry Hun och andra hade redan 1887 påpekat detta. Henschen ansåg, när han lade fram sin teori 1892, att maculaområdet, det vill säga området för synskärpan, låg i främre ändan av fissura calcarina. Denna uppfattning behöll Henschen länge, men ändrade sig senare till den av andra forskare hävdade åsikten att syncentrum ligger i den bakre ändan av nackloben. Om det var, som Henschen uppgav, att Wilbrand 1907 publicerat ett fall, som övertygande visade detta, så tillkommer förtjänsten Wilbrand av att först ha bevisat maculafältets läge i nackloben, under det att Henschen, såvitt Holmgren förstod, inte hade någon andel däri.

Holmgren ansåg emellertid att Henschen lämnat så väsentliga bidrag till kännedomen om syncentrums läge att han var värd ett Nobelpris. Svaret på om han ska få Nobelpriset eller inte, berodde enligt Holmgrens mening, helt och hållet på, hur man ska tolka uttrycket ”upptäckt” i §1 i Nobelstiftelsens grundstadgar. Man kan i ordets alldagliga innebörd näppeligen begagna det om Henschens forskningsresultat. Holmgren skrev:

För mig står det emellertid klart, att det icke skulle vara berättigat att tolka uttrycket upptäckt så, om jag må säga vulgärt. Mången storartad vetenskaplig

---

⁵⁸³ UUB S. E. Henschen 49. Det är ovisst om Henschen skickade i väg brevet. Något svar från Johansson finns inte i hans arkiv.

⁵⁸⁴ UUB S. E. Henschen 15, brev från Bechtereov 20/9 1925.

⁵⁸⁵ Handlingar rörande S. E. Henschen i arkivet för Nobelkommittén för fysiologi eller medicin, Nobelforum, Solna.

bragd skulle då inte kunna belönas med pris, emedan forskningsföremålets egen natur och frågans läge, då forskaren började sitt arbete, förhindra, att resultatet får karaktären av en upptäckt i alldaglig bemärkelse.

Ungefär så synes mig förhållandet vara beträffande Henschen. Den kändedom om syncentrums läge, retinas projektion i barken och synsfärens organisation för övrigt, som vi vunnit, sprider en flod av ljus över hjärnans organisation och arbetssätt och kommer säkerligen att verka i hög grad befruktande på den kommande hjärnforskningen. Denna kunskap har, såvitt jag förstår, helt enkelt ej *kunnat* vinnas genom en upptäckt, såsom detta ord brukar fattas, utan måste på grund av sakens egen natur mödosamt steg för steg förvärvas. Icke desto mindre betyder den i det samlade och alla huvudsakliga avseenden bevisade skick, i vilken den nu står en *nyvinning* för vetenskapen av synnerlig betydelse. Av denna nyvinning har Henschens arbete i väsentlig grad förtjänsten.

På grundval av detta resonemang anser jag, att Henschen kan och bör belönas med Nobels pris.

Nobelkommittén instämde med professor Holmgren att man näppeligen kunde tillämpa ordet ”upptäckt” i dess alldagliga innebörd på Henschens forskningsresultat. Däremot kunde kommittén inte följa Holmgren i hans förslag till tolkning av detta ord – en tolkning som Holmgren själv tydligt angivit vara rent personlig. Kommittén hade nämligen svårt att antaga, att en man, vilken likt Nobel hela sitt liv haft att göra med upptäckter och uppfinningar i dessa ords alldagliga betydelse, skulle i sitt testamente ha i dem inlagt en annan betydelse. Önskan att prisbelöna en man med Henschens energi och intresse för vetenskaplig forskning och med hans ledande ställning inom sitt forskningsområde fann kommittén vara mycket naturlig, liksom önskan att få prisbelöna ej endast en frejdad landsman utan också en förutvarande medlem av lärarekollegiet. Det var emellertid svårt att få denna önskan i överensstämmelse med testamentets ordalydelse. Kommittén ansåg därför att Henschen inte borde ifrågakomma till belöning med Nobelpris.

Leegaard och Linroth nominerade 1920 ånyo Henschen och 1922 förelags han av Carl Magnus Fürst och Einar Sjövall i Lund, men utan resultat.

Till 1923 hade förslag inkommit från Wilhelm Uthoff i Breslau, Paul Flechsig i Leipzig och Georg Herman Monrad-Kohn i Oslo. Den gången utsågs Frithjof Lennmalm att vara sakkunnig. Han stödde sig i sak på Holmgrens utredning från 1919, men ansåg för sin egen del att Henschen på grund av sina arbeten om syncentrum var värd Nobelpriset. Han erkände dock att om man hårdrar betydelsen av ordet ”upptäckt” och fattar detta ord rent formellt, så kan man, såsom Nobelkommittén också gjort, mycket väl förfäktat den meningen, att Henschen genom sina vetenskapliga arbeten inte gjort någon egentlig upptäckt.

Lennmalm skrev vidare:

Upptäckter i ordets egentliga bemärkelse, forandet av ett faktum eller en lag, om hvilken man förut icke haft en aning, upptäckter, som utan förbere-

delser komma som en blixtn från en klar himmel, sådana upptäckter göras icke på ifrågavarande område. Vetenskapen arbetar här mycket långsamt och genom många arbetares olika insatser, ibland kommer man ett par steg framåt, så ånyo ett steg tillbaka, först efter många, ibland lyckade, ibland misslyckade, ibland sammanstående, ibland divergenta undersökningar når man fram till ett mål, som är så pass säkert, att det kan blifva utgångspunkten för nya forskningar.

Till 1926 hade bland andra Hermann Wilbrand, Israel Holmgren och Johan Wilhelm Nordenson nominerat Henschen. Henry Marcus, som ombads avge ett utlåtande skrev att Hun redan 1887 publicerat sitt upptäckt av syncentrum, medan Henschen först 1888 beskrivit de fynd som för honom var av väsentligt betydelse för syncentrums lokalisation. Vid nomineringen 1928 skrev laboratorn i fysiologi, Hans Gertz, som var speciellt kunnig på synsinnet, att Henschen torde få sägas ha lämnat en komplettering av redan i hudsak kända upptäckter. Han betonade dock att Henschens kompletteringar varit både nödvändiga och värdefulla. Gertz påpekade, liksom redan Holmgren 1919, att Henschens arbete från 1892 uppvisade en väsentlig brist, ett betydelsefullt misstag. Han angav nämligen med all bestämdhet ett område kring *fissura calcarina* som *hela* synbarken, inneslutande maculaområdet. Eftersom Henschens insats i synbarkens upptäckt inskränkte sig till en bekräftelse av enbart calcarinabarkens topografi, kunde givetvis endast en relativt liten del av hela upptäckstens betydelse räknas denna insats till godo. Den uppnådde därför inte tillräcklig betydelse för att komma ifråga för belöning med Nobelpris.

Henschen grundade sina förhoppningar om att få Nobelpriset på att han nominerades upprepade gånger under 1920-talet av inhemska och utländska forskare. Han kände ju inte till att redan Holmgrens utlåtande från 1919 framhöll att han knappast hade prioritet på upptäckten av syncentrums lokalisation. Andemeningen i det utlåtandet återkom sedan varje gång hans forskningsresultat bedömdes av Nobelpriskommittén.

Den stora olyckan

I sina minnesanteckningar skrev Henschen:

Den 18 mars 1924, min olycksdag. Sorgens dag, som bragte mig och alla mina förhoppningar om en lycklig ålderdom på skam. Olycksfylld dag. Är Du en barmhärtig gud? Jag kunde ha arbetat och verkat i vetenskapens tjänst. [...] Jag anklagar dock mest doktor Borchgrevink.

Jag hade med stor flit några veckor vistats i Holmenkollen, trivdes bra, strängt arbete, angenämt sällskap. Mary var med, gjorde bekantskap, vi reste in ibland till Oslo för inköp. Jag gick förbi en butik med käppar: 'det vore bra att ha en till stöd', ty Holmenkollens backe är brandt och isig. Jag sköt upp inköpet, jag hade brådt med arbetet.

Den 18 hade jag strängt arbetat med översättning och renskrivning av mitt arbete: *On the value of the discovery of the Sight centrum* etc. ända till sent på kvällen kl. 7 – 8, jag ville efter arbetets avslutande rekreera mig med en smula luft. Det var fullmåne, drog på mig min bäverpäls och d^o mössa, gick ner för den branta backen, var ensam [...].

I den branta backen föll jag, det gjorde mycket ont, men jag kunde resa mig och kunde gå hur ont det än var åter till vägen till Holmenkollen. Vid grinden föll jag på en översnöad isbit och kunde ej resa mig och förstod genast att benet var brutet.⁵⁸⁶

Så småningom fick Henschen hjälp att ta sig till hotellet på en kälke. Hotell-doktorn Christensen gav honom en morfinspruta mot smärtan.

Följande morgon kom Christensen tillbaka med Oslos förnämste kirurg, doktor Borchgrevink, som inte gjorde någon noggrann undersökning och inte heller noterade att benet var förkortat.

Ingen fara, det föreligger en kontusion. 'Nej, doktorn' protesterade jag, 'förstår ej Doktorn att det är brutet, jag kan ej vifta på en tå'. 'Nej, Professorn, jag försäkrar' och bägge Doktorerna syntes enig. Han kom åter i e.m. Jag protesterade. Benet lindades blott. Onsdag, torsdag, fredag nya protester. En portabel Röntgen kom; fotot blev färdigt först på söndag. 'Det är verkligen brutet' sade Borchgrevink, 'det är det värsta fel, jag begått i mitt liv'. 'Å', tänkte jag.

Vi beslöt genast att ordna hemresan. Följande dag, sen flera besökt mig, såsom Monrad-Krohn, tog ambulansen mig till en särskild vagn med Mary och särskild sköterska, jag tog morfin och efter en ganska dräglig natt var jag i Stockholm, der Folke mötte mig och jag forslades till S:t Görän, der Hen-

---

⁵⁸⁶ UUB S. E. Henschen 48.

ning Waldenström tog en röntgenbild⁵⁸⁷ och anlade gipsbandage utan sträckning (andra grova felet), och så fick jag ligga i 3 månader och titta i taket.

Jag blev förskräckt när jag fick se mitt atrofiska ben, kunde ej stödja på det. Hade två sköterskor.

Jag var invalid för mitt återstående liv. Jag anade det ej. Men 4½ års lidande har lärt mig: förlita er ej på läkare! Hade jag själv fått råda, kunde jag kanske varit bra nu.

I december 1924 undersöktes Henschens höft av Henning Waldenström som sade ”ingen läkning, inga utsikter, intet bandage”. Under de följande dagarna skriver Henschen att han var mycket nedstämd över domen. 18 december antecknar han emellertid att Patrik Haglund, professor i ortopedi, ”gav en mycket god prognos å mitt benbrott”.

Salomon kunde utbyta erfarenheter av att ha svårt att gå med sin bror Esaias, som brutit sin lårbenshals 1919, och sedan dess måste använda käpp och krycka för att med möda ta sig fram. Esaias skrev: ”Det bör vara någon tröst för Dig, som det varit för mig, att olyckan inträffade sedan Du så gott som slutat ditt lifs arbete”.

Livet efter olyckan

På hösten 1924 i september kunde Henschen skriva på sin självbiografi, under sommaren 1925 var han i Borgholm och arbetade med att skriva *On the value of the discovery of the Sight centre*. På våren 1926 arbetade han flitigt på farmakologiska institutionen och gav ut flera broschyrer, som dock inte finns medtagna i hans förteckning över skrifter (Biographia Henscheniana).

På hösten 1926 reste Henschen med Signe, Folkes hustru, över Hamburg till läkarkongressen i Düsseldorf, Jena och Halle sedan hem via Berlin, vilket var mycket ansträngande för honom.

I ett odaterat brev till Esaias efter Maria Henschens död skrev han:

Är det sant, att Maria skrivit till Dig, att Signe och jag voro kära i varandra och levde med varandra? Du skrev till mig att det var bättre att jag kom till Norge och bröt benet än farit med Signe till Neapel. Varifrån fick Du denna fäniga idé, om ej från Maria? Jag trodde Du *blivit* vansinnig och Mia *var* tydligen vansinnig. Stackars syster, vars högmod tog sådana former som erotism och högfärd i sådana dimensioner. Och dock inbillade hon sig vara kristen. Hennes galna erotism var nog drivande orsaker till hennes tvenne giftermål. Men begge voro utlevade kräk. Oldenburg lät nakna kvinnor dansa för sig i Westinska huset, jemte den rika Westin. Vet Du det?⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁷ Henning var son till Johan Waldenström, Henschens lärare, som dog innan han hann installeras till den professur i medicin som Henschen sedan fick. Röntgenbilderna finns inte kvar, de gallras numera ut efter 10 år.

⁵⁸⁸ UUB S. E. Henschen 49.

1927 besökte Henschen en kongress i Köpenhamn och höll föredrag om afasisymptomen, vilket ingick i festskriften för Flechsig och reste sedan till Ramlösa och bodde hos sin dotter Ingegerd och hennes man Sven Ingvar. På hösten var han mycket svag och låg ofta till sängs. På våren 1928 låg han mest till sängs, men skrev ändå om sinnessjukvårdsreformen.

En kontinuerlig värk plågade mig till sommaren 1928 och har nu återkommit på Skodsborg. [...]

Arme Sale, aldrig mer skall Du springa i berg och backar, aldrig fullborda Din resa världen runt, ej mer umgås med folk i trevnad och gå bort. Stackars Sale! Stackars. Dr Borchgrevink är död nu (1927?), så dåligt läkaromdöme, så stort slarv i undersökningen av Oslos erkänt bäste eller näst bäste kirurg. Dumt att jag ej fordrade ytterligare en kirurg att undersöka. Men man tappar kurage och kompetens vid så stor olycka.⁵⁸⁹

Under sina yrkesaktiva år ägnade sig Henschen inte åt sin ungdoms främsta intresse – botaniken, men han funderade enligt ett brev att återuppta botaniken igen nu när han blivit invalid. En Oskar Stenvall i Lund hade skickat 30 arter orchideer till Henschen, som skickade några böcker som tack. I sitt tackbrev skrev Stenvall:

[...] tack för de benådade böckerna, särdeles när jag tänker på den 21-årige botanistens arbete, det klassiskt vordna.

[...] det är med ett extra välbehag jag läste om Professorns funderingar att omsider återgå till blomstervärldens studium.⁵⁹⁰

En morfinisthistoria

Smärtorna efter lårbensbrottet 1924 plågade Henschen resten av livet. För att lindra smärtorna började han ta morfin. Några sömlösa nätter i oktober 1928 skrev han om sitt beroende:

Morfinet och det totalt instängda levnadssättet inverkade emellertid i rätt grad deprimerande på sinnet liksom i synnerhet oförmågan att arbeta.

[...] Mina utländska vänner för vilka jag ej döljde de betänkliga följderna av en event. morfinism, avrådde mig bestämt från abstinens. – Såväl Prof. A. M-r i Baltimore, som S-g i Jena och V-t i Berlin, grundat på den ringa relativt skadliga dosen och min ålder.

Icke desto mindre gjorde [jag] under dessa år åtskilliga försök att nedsätta dosen och befria mig från Mo, men olägenheterna voro så svåra att jag oupphörligen blev övervunnen.

Allmän prostration, svettningar, frysningar, svår olust, oförmåga att arbeta och umgås med folk, då jag oupphörligt under frossbrytningarna, så att krop-

⁵⁸⁹ UUB S. E. Henschen 48.

⁵⁹⁰ UUB S. E. Henschen 12, brev från Oskar Stenvall 30/3 och 19/4 1926. Stenvall syftar på *Études sur le genre Peperonia comprenant les espèces des Caldas, Brésil 1872*.

pen skakade, måste lemna middagsbordet – gjorde att jag måste återtaga morfinet, varav i början 5, senare 6-8 mgm med ens på 15 minuter återställde mitt goda välbefinnande.

Ofta måste jag efter besök återvända hem och vågade ej lemna min Mo-flaska och spruta. Men samvetsgrant iakttog jag beräkningen av dosen. Ej en enda gång togs en injektion utan precis beräkning av dosen.

Så gick året 1927 f. övrigt. På våren mestadels till sängs, ovanpå bädden eller stundom under lakan, ofta kraftlös och deprimerad.

Jemte Mo hade jag tidigt börjat ta 1 gm acetylsalicylsyra, men som det hotade min 1922 för retention i följd av godartad pylorusförträngning resekerade mage, försökte jag Veronal och Luminal, begge med olägenheten att jag blev olustig och dåsig ett helt dygn efteråt. Så fann jag Fanadorm, som är förträffligt smaklöst, samt tabletter, kraftigt verkande utan efterverkan, vilken jag jemte de svaga Bromidal-tabletterna fortfarande behållit till idag med god verkan utan olägenheter på en känslig mage som min.

På slutet av året fick hela mitt nervsystem en chock genom att jag nödgades av min rättskänsla att uppträda i Feronska målet ehuru jag ej personligen kände Feron mot Prof. Schück, som jag hittills ansett som en hedersman. Mitt vittnesmål påkallad under sjukdom gjorde slag i saken – Feron blev retablerad, men jag fick en flera månader igenom oregelbunden hjertverksamhet, blev av mitt inre uppfordrad att påpeka nödvändigheten av svenska medborgares okränkbarhet (5 artiklar i Sthlm.s Dagbladet om nödvändigheten av reformer). Det grämde mig att ingen i hela läkarkåren vågade uppträda till den förörrättades skydd. Icke befordrade detta mitt lugn.

Så på sommaren var jag internerad av regn och kyla och rusk å Djurgården hos min dotter. Min digestion förändrades och i Augusti överfölls jag av en attack av förfärlig vånda, ja, förtvivlan om min framtid, som dock efter kräkningar gick över. Då emellertid en ny attack inställde sig så misstänkte jag åter en retention och en ny retentionstömning räddade mig.

Det var förfärliga anfall – jag trodde mig förtvivlad, hemfallen till självmord. Men ett nytt anfall, allt i september, visade att morfinabstinensen spelade en roll. Jag blev emellertid så uppskakad att jag fruktade var natt ligga ensam och då inträffade ett anfall [på] morgonen, som endast kurerades genom att jag kallade in min jungfru och taga en kall längre dusch av kallt källvatten på huvudet, samt en lång kall avrivning, som jag ej vågat taga på årtal.

Men förtvivlan kom över mig. En natt tvangs jag hålla om min fru. Ja, det var svårt. Så nödgades jag öka dosen Mo från 32 till 35–37, ja 40 och 43 mgm för att få ro.

Nu syntes mig framtiden dyster. Skall jag hela mitt liv blott öka morfinet, då blir det svårt leva.

Så uppstod planen att lemna hemmet, fara till Mösseberg eller Skodsborg, för att underkasta mig en ordentlig kur. De våldsamma attackerna hotade mig, och jag reagerade så att kraftigt beslut fattades att *småningom* nedsätta Mo. Efter 43 mgm beslöt jag mig för 32, 30, 28, 26 mgm, men så bröt åter abstinenssymptomen fram. Jag kunde ej stå emot att öka, men beslöt kraftigt, huru svåra anfallen än voro, att minska dosen och så ersätta Mo med ökande Panodorm och Bromidal.

Jag gick beslutsamt ned; det blev svårt. På e.m. minskades från de 8 mgm jag brukat under väl 8 mån. till 6 och så 4 mgm, på kvällen togs 32, 26 [...]

22/10 kl. ½ 4 och har skrivit nära 2 t. om min sjukdom m.m. God Nat!

22/10 kl. 6 morgon, med oro, tvingas ta 6 mgm, alltså i natt inalles 22 mgm ss. förra natten. Efter 6 mgm är jag lugnare, benen kan hållas stilla och den allmänna oron är något stillad.⁵⁹¹

Henschen reste på hösten 1928 till Skodsborg i Danmark för att få hjälp mot sitt morfinberoende och skrev senare om det i sina minnesanteckningar:

I slutet av oktober [1928] fåfång kamp mot Mo och svåra anfall; lemnade Skodsborg och mina tre sjuksköterskor [...]. Dr. Hansen och Ottosen, Prof. Krabbe konsulterad [...] kunde pressa ner Mo till 20.

Den 25/11 och följande: kamp mot Mo med kall dusch och avrivningar nattetid.

Gynnare och fiender

När Henschen låg till sängs efter olyckan skrev han ner en förteckning över *Gynnare (vännere) och fiender*.⁵⁹² I avsnittet om vännerna började han med modern, därefter skolkamraterna från Maria skola Bernhard Engström, som dog tidigt och Eddaforskaren Ture Hederström:

Thure Hederström, gymnasiekamrat från Blecktornet. En anspråkslös, liknade en bondpojke, syntes ej begåvad, men som äldre lantbrukare i Östergötland gjorde han den storartade upptäckten att Eddan härledde sig från Ö.G.-trakten till Norrköping. [...]

Giftte sig, 6 barn, gjorde konkurs genom 2 svågrar, fick gå från gård och hus, hustrun dog, stod utarmad, miste alldeles hörseln. Blev min skrivare och hjälpare i min Pathologie d. Gehirns och andra arbeten, vacker handstil, samvetsgrann, led av svår psoriasis. Förklarade för Mary 'Henschen är min bästa vän på jorden'. Jag vårdade honom å gratisrum (klinikchefens) å sjukhuset i Uppsala, befriade honom ett par gånger från hans svåra psoriasis å huvudet. [...]

Forskarna synes ej ense om värdet men *jag* tror derpå att Helge Hundingsbane levde i Norrköpingstrakten och södra Sörmland (s. Eddan).

Frid över hans minne! Han älskade Nordens poesi och offrade sig deråt!⁵⁹³

Hederström var agronom och förvaltade olika egendomar framför allt i Östergötland. Han var sedan ungdomen mycket intresserad av nordisk forn litteratur och ansåg sig kunna härleda många namn i Eddan till Östergötland. De två skolkamraterna Ture och Salomon återknöt kontakten med varandra när Ture blivit änkling och bosatte sig i Uppsala under den tid Henschen var professor där. De hade sedan kontakt med varandra ända tills Tures död

⁵⁹¹ UUB S. E. Henschen 49, 22/10 1928.

⁵⁹² UUB S. E. Henschen 49, 7/12 1928.

⁵⁹³ UUB S. E. Henschen 49. Helge Hundingsbane förekommer i flera versioner av Eddan; han anges dels vara en dansk konungason, men också en östergötsk kung. Han fick sitt namn när han dräpte kung Hunding, som dödat hans far.

1915. Året innan hade han nämnt för Salomon att han gärna skulle vilja ge ut resultatet av sina forskningar, men han avled hastigt i en hjärtattack innan han hade hunnit förverkliga sina planer. Henschen, som läst manuskripten, ville hedra sin ungdomsvän och tog då kontakt med filosofie doktor Birger Nerman. De gav sedan tillsammans ut manuskripten postumt med en inledning av Henschen medan Nerman svarade för de fackmässiga kommentarerna.⁵⁹⁴

Birger Nerman skrev till Henschen 1925 och berättade att hembygdsforskaren Arthur Nordén grävt ut Helge Hundingbanes gård Ringstad utanför Norrköping. Han tyckte det var synd att inte Hederström fick uppleva denna seger för sin teori. Gårdskomplexet var mycket ståtligt och i sitt slag enastående i Sverige. Ett fynd var en liten likarmad fibula från tiden omkring 600, vilket Nordén ansåg bevisade att gården existerade på Helge Hundingbanes tid. Nutida arkeologer anser att Nerman övertolkat fynden från Ringstad.⁵⁹⁵

En annan vän var Erik Nordenson, som sökte professuren i oftalmiatrik i början av 1890-talet, men inte fick den. Tillsättningsstriden gav upphov till det som kallats den stora ofreden på Karolinska institutet.

Så var Erik Nordenson, den vackre, en av mina vänner, mer på gamla dar, vi brukade efter Läkaresällskapets sammankomster vandra på gatorna. Han bistod mig kraftigt när jag sökte Professuren i Stockholm och hade champagnemiddag, då jag utnämns. Jag skrev hans nekrolog, vackre, hete, rättrådige vännen, som hade en brinnande energi, ehuru strikt ej så överlägset begåvad, utom i kraft och kraftord.⁵⁹⁶

Därefter har Henschen skrivit i samma stycke: ”Vetenskapen är ingen sköka, som kastar sig i vilkens som helst armar”. ”John Berg med tigerklor i silkesvantarna”.

Så noterar Henschen några av sina ovänner:

I Upsala inga [ovänner], ej heller på Gymnasium, fast Groll (sedermera civilminister) var osympatisk, falsk, lättfärdig, sedeslös. Benckert, en elak, hatfull och egenkär kamrat, Dintler, dum och klumpig, skrev i svenska krian ’av oxens mjölk beredes ost, smör etc.’.

---

⁵⁹⁴ Hederström, Ture: Fornsagor och eddakoväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar. Red. S. E. Henschen och B. Nerman. Stockholm 1917.

⁵⁹⁵ UUB S. E. Henschen 10, brev från Birger Nerman 6/8 1925.

⁵⁹⁶ UUB S. E. Henschen 49.

Figur 80. Erik Nordenson. Kart- och bild-
enheten, ID 13818, UUB.

Resumé 1925

I 1925 års krönika⁵⁹⁷ beskriver Henschen sin dag som gammal emeritus mycket detaljerat från det att han vaknar, tar morfin mot smärtan, toalettbestyr och sedan frukost efter att ha tagit 6–10 droppar saltsyra i vatten för magen. I Svenska Dagbladet läser han om socialisternas framfart i riksdagen, om syndikalisternas våldsregemente i Norrland och om Albin Hansson förstörelse av vårt försvar, som föranleder kommentaren ”Usling!!”

Den 10 mars skriver han:

[...] att solen tittar glatt in i mitt rum från halv elva till halv två och livar hoppet om vår och sommar. Men för mig finnes det ej eller knappast. Jag är slut, m. nedstämd. Ofta kastar jag mig på bädden stundvis, läser litet, somnar till någon kvarts timme [...], får med posten några nya afhandlingar, idag från Amerikas förnämsta kirurg, Cushing, för några dar sedan från Pfeiden (Leipzig), med väldigt beröm för mina skrifter om synvägarna. Men ack, jag trängtar bruka tiden till originalarbeten och kan ej, orkar ej, lider derav. Kan ej trösta mig med vad jag redan gjort.

Jag passerar in i mitt 79 år. Året har varit plågsamt och *melankoli* har ofta gripit: jag kan ej gå, blir en invalid för alltid med svåra smärtor. Kan ej gå bättre än hösten 1924. Farväl alla resor t.o.m. besök ute i stan. Kan knappast ta ner en bok från hyllan. Reflekterar ofta: 1 sekunds fall har fördervat mitt liv för alltid. Har sällan gått ut i samkväm. Om f.m. har jag om sömnen varit god frukost, som magen tålt bra, haft klara tankar osv. Men vid 3–5-tiden överfaller jag av vända och olust och ångest, trol. morfinhunger, som dock stillas av 4–5 mgm Mo. och jag kan då börja arbeta vid skrivbordet eller är kry i sällskap. [...] Frid i hemmet och kärlek av barn och barnabarn ha mildrat min belägenhet.⁵⁹⁸

Att Salomon var älskad av sina barn och barnbarn framgår av Helga Henschens minne av honom:

Farmor träffade jag aldrig. Farmor var död.

Men farfar – han bodde länge hos oss på Rosenvik.

Vi älskade vår farfar.

Han tog oss i famn och kysste oss på båda kinderna. Man blev alldeles våt och skägget kittlades. Det var strävt och vitt.

Farfar sa: ’Du lilla’ på ett särskilt sätt så man blev alldeles varm och glad.

⁵⁹⁷ UUB S. E. Henschen 48. Ibland sammanfattade Henschen ett år under rubriken Resumé eller Revy.

⁵⁹⁸ UUB S E Henschen 48 Revy 1925, den 27/12.

Han kramade också mina lekkamrater och kysste dem på kinderna.

En gång skrek min lillasyster så hon kikkade och blev alldeles blå. Brita kom rusande med henne i famnen och jag trodde hon var död. Då reste sig farfar häftigt från middagsbordet och lyfte min lillasyster opp och ner som en strömming och daskade henne på stjärten. Snart började hon andas och skrika igen som vanligt.

En gång när farfar var doktor på Serafimerlasarettet så var där en man som var lam och inte kunde stiga upp ur sängen.

Då sa farfar: 'Res dig upp och gå!'

Och mannen blev så förskräckt så han reste sig upp och gick.

[...] En gång vid söndagsfrukosten gjorde jag en fin smörgås. Jag bredde mycket smör på en jättestor bit knäckebröd. Sen skar jag rädisor i tunna skivor och la dem tätt tätt i mönster. Sen saltade jag.

Farfar tyckte smörgåsen var så vacker så han bad att få köpa den. Jag fick en hel krona.

[...] Vid middagsbordet dundrade farfar över enfaldiga kolleger och kallade dem för 'göken'. Jag förstår inte varför den där göken är så arg. Jag sa honom bara sanningen – jag sa att han var en idiot.⁵⁹⁹

Figur 81. Farfar, tecknad av Helga Henschen. Bilden publiceras med tillstånd av Rebecca Weiss Sjouerman.

⁵⁹⁹ Henschen, Helga: Vägen till Rebella. Stockholm 1981, s. 120.

I september skrev Henschen en nekrolog över brodern Wilhelm. I oktober höll han ett föredrag i Läkaresällskapet om ensidiga synhallucinationer, som han uppger applåderades livligt. I slutet av november fick Henschen ta del av professor Lenz skarpa kritik mot hans vetenskapliga verksamhet och svarade 18 december med vad han kallar en stridsskrift (se kapitlet *40 års kamp om syncentrum och dess betydelse för hjärnforskningen*).

När Henschens kollega, det kände neuropatologen Leonardo Bianchi i Neapel, avgick från sin professur 1923 firades han med stora högtidligheter, bland annat med hyllningstelegram från Mussolini. Henschen deltog i firandet i Neapel, som han refererade utförligt i *Nya Dagligt Allehanda*.⁶⁰⁰

1925 hade Henschen givit ut sina minnen på Felix Meiner Verlag i Leipzig och skickat ett exemplar till sin vän Gustaf Petrén, professor i kirurgi i Lund. Denne svarade i ett brev:

Med hjertligt tack för skriften om syn-centrums upptäckter ber jag få gifva uttryck åt mitt deltagande åt en situation, som gör, att Du med Din forskarbana – vi skola ej glömma den period då Du, K.G. Lennander och A. Gullstrand gjorde Upsalaklinikerna till Skandinaviens främsta forskningskliniker – anser Dig behöfva gifva ut denna publikation i denna sjelfapologetiska form.⁶⁰¹

Henschens missnöje med *Scandinavian Scientific Review*

I Henschens resumé för året 1925 finns en anteckning om att han var mycket missnöjd med Reymerts frus översättning av den artikel han skrivit i *Holmenkollen* innan han bröt lärbenshalsen. Med detta förhöll det sig på följande sätt. Martin Reymert var redaktör för *Scandinavian Scientific Review* och hade kommit överens med Henschen att ge ut en artikel av honom på engelska.

På ett brev från Henschen, om att han var mycket missnöjd med fru Anne Ross-Reymerts översättning och att han begärde ett arvode för sin artikel, svarade Martin Reymert att det fanns klart angivet i varje nummer av tidskriften att inget honorar betalades ut, utan varje författare fick själv betala alla utgifter såsom korrektur, klichéer o.s.v., vilket enligt Reymert var praxis i internationella tidskrifter. Det fanns inte heller medel att arvodera författarna. Reymert hade de senaste två åren av egna privata medel satsat 30 000 kronor på tidskriften.

Henschen återkom med flera brev med krav på arvode. Reymert försökte få tryckeriet att sänka priset och han förhandlade också med tidskriftens styrelse för att undersöka om det gick att ge Henschen bättre villkor. 19 december 1924 gav han ett anbud innebärande att denne skulle få 150 separattryck för 150 kronor. Han slutade brevet med att han trodde att artikeln skul-

⁶⁰⁰ *Nya Dagligt Allehanda* 2/12 1923.

⁶⁰¹ UUB S. E. Henschen 11, brev från Petrén 18/1 1925.

le bidra till att Henschen kunde få den upprättelse internationellt, som hans landsmän nekat honom i sin trångsynthet.

Efter Henschens svar på det brevet, vars innehåll är okänt, skrev Reymert att han som redaktör självfallet satte stort värde på ett gott samarbete med Nordens forskare och att de missförstånd som uppkommit inte berodde på honom och fortsatte:

At Herr Professoren ikke kjente betingelserne for publikation i vor Revy, før De oversendte os Deres manuskript, kan ikke lægges os til last, idet vi har offentliggjort disse baade tit og ofte og paa mange maater. De fleste senere misforstaaelser angaaende selve publikationen skriver sig fra denne grundfeil, som ikke er vor. Likeledes skal jeg faa fremholde at jeg helt ut deler min kones side av saken angaaende hendes revision av Deres manuskript og føler mig saaret over den behandlingsmaate som De har lat hende bli tildel. Herr Professoren har saaledes intet at takke mig for i saa henseende.

Hvor meget revisionen av en avhandling kommer til at bli kan vanskelig siges paa forhand, indtil den er gennemarbeidet. At revisionen vilde bli et større arbeide end vi hadde trodd var Professoren blit underrettet om og dette var ogsaa grunden til at den endelige publikationen drog saa længe ut. Revisionen var et tungvint og møisommelig arbeide og jeg selv vidne til min kones stræv med den i Deres interesse. Hendes revision kan ikke sammenlignes med den som eventuelt gjøres av en 'gradueraad' engelskmand. For det første er hun psykolog og for det andet er hun anerkjendt mester i sit morsmaal. Hendes avhandling for Doktorgrade blev avbrudt ved hendes mors pludselige død. Jeg føler mig derfor saaret over at Deres brev til hende minder om den maate hvorpaa man behandler en skolepike.

De nævner i Deres brev til hende at De ikke besvarte hendes første brev 'ved tanke paa den gemenskap som plager ega rum mellan tvaa makar'. Jeg haaber denne uttalelse ikke skal betyde nogen hentydning til vort ekteskapelege liv, isaafald tilbakeviser jeg den herved. At De bad hende oppe paa Holmenkollen at revidere Deres manuskript efter vanlige priser paa et saadant arbeide, er et kontraktsmessigt forhold som kun angaar de to respektive individer.

De siger etsteds: 'det visar mindre omtanke att lemna til tryck det reviderade i saa ofullstændigt reviderat tillstand'. En saaden uttalelse forekommer mig likefrem fornærmende, da ju Professoren selv hadde sett det reviderede manuskript, og hadde sendt det tilbake til os, merket 'ferdig till Tryck'. De hadde jo imidlertid oversætt en hel masse feil. Saa min kones samvittighetsfulde og grundige gjennemsyn efterpaa var det som reddet Deres avhandling fra at komme i trykken i en slik forfattning. Jeg trodde De vilde ha været glad over et saadant helt betryggende arrangement, istedet derfor gjorde De ophævelser over den allermindste pris for saadant arbeide, som det efter muntlig avtale med Dem maate være beretiget at vorvente. Hvis Professoren kunde faat en endnu billigere revision av en eller anden svenske, hvorfor foretrak De da ikke dette? Vi paa vor side skulde sikkert ha foretrukket dette, idet den tid, arbeidskraft mm. som min, for denne sak helt overkvalificerte kone, la i dette arbeide, som hun ingen anden interesse hadde av end at tilfredstille Dem, kunde hun ha brukt til eget produktivt arbeide.⁶⁰²

---

⁶⁰² UUB S. E. Henschen 20, brev från Martin Reymert 9/12 och 14/12 1924 samt 18/5 1925.

Scandinavian Scientific Review utkom mellan 1922 och 1924. Den artikel av Henschen som det handlar om hette *On the value of the discovery of the visual centre* och trycktes i *Scandinav. Scientific Rev.* 1924, Vol. 3, s. 10–63. Martin Reymert flyttade omkring 1927 till USA och blev professor i Wittenberg i Ohio. Henschens brev till Reymert finns inte tillgängliga, men kan möjligen finnas i Martin Reymerts arkiv (M1227-M1229, Depot 1-3, Archives of the History of American Psychology, University of Acron). Ur Reymerts brev går det emellertid tämligen väl att få fram händelseförloppet.

80-årsuppvaktningen

När Henschen fyllde 80 år samlades studenter och lärare från Karolinska institutet, men också många andra i Serafimerlasarettets fullsatta stora sal till en hyllning, organiserad av Israel Holmgren. Enligt Svenska Dagbladets reportage uppvaktade Professor C. D. Josephson honom från Svensk förening för invärtes medicin.⁶⁰³ Henry Marcus uppvaktade på psykiaternas och neurologernas vägnar (följande år skulle Henschen kritisera Marcus skarpt för ett intyg i samband med en internering på ett mentalsjukhus).⁶⁰⁴

Därefter höll Henschen en föreläsning över *Afasi*. Han talade ledigt, sittande på katedern, utan manuskript och polemiserade särskilt mot Wernickes systematik. Enligt tidningsreferaten talade han lika ledigt som under sin aktiva tid, och nämnde många av de vetenskapsmän han samarbetat med under sin långa verksamhet som hjärnforskare.

De tyska vetenskapsmännen representerades av Rickard Pfeifer från Leipzig. Denne höll ett hyllningstal till 80-åringen, men nämnde inte då att det varit tänkt att han skulle överlämna en terrakottafigur från de tyska kollegerna. Denna hade emellertid kommit bort på vägen och Pfeifer polisanmälde försvinnandet som stöld vid återkomsten till Leipzig. Efter ett par månader dök figuren upp, ett stadsbud hade av misstag burit den till fel färja, men rederiet kunde spåra rätt ägare och återlämna den.

Sonen Folke överlämnade en inbunden bibliografi över faderns publikationer, det visade sig att han publicerat över 100 vetenskapliga artiklar under de sista 20 åren, varav tre under innevarande år. Hans samlade arbeten uppgick till cirka 230.

På kvällen hölls en festmiddag på Svenska Läkaresällskapet.

Henschen blev också hyllad med en ungersk festskrift med 15 artiklar, varav 14 författade av ungrare.

Vid Henschens 80-årsdag togs ett fotografi, som visar Salomon och Mary sittande vid ett bord i salongen. Wilhelm, som fick en kopia noterade med sorg att soffan och stolen bredvid paret var tomma, barnen ville inte vara med på samma bild.

---

⁶⁰³ Svenska Dagbladet 1/3 1927. Detta är ett missförstånd av journalisten, Josephson var professor i obstetrik och gynekologi i Uppsala.

⁶⁰⁴ Stockholms dagblad 9/5 1928.

Figur 82. Salomon och Mary på hans 80-årsdag. Foto Gösta Wigelli. Kart- och bildenheten, ID 11216, UUB.

När Henschen fyllde 81 år uppvaktades han av två små barnbarn med ett mystiskt paket, som visade sig innehålla en fågelbur med en kanariefågel. Han hade stor glädje av presenten och skrev en tre sidor lång berättelse om *Min lille Pelle*, som han eller barnbarnen döpte den till. Han noterade noggrant fågelns rörelsemönster och hur den bar sig åt för att hoppa från pinne till pinne. Han analyserade också sången och frågade fågeln: ”Hvar har Du lärt dig detta? Inte ens Patticelli [?] skulle kunna slå så snabba drillar”.

Åren 1928 och 1929

Bland Henschens efterlämnade papper finns ett brevkast till Olof Hammarsten, med en anteckning om att det aldrig sänts i väg. Där berättar Henschen om hur ensam han kände sig de här åren och han kunde inte släppa tanken på den oförrätt han tyckte sig vara utsatt för:

Min älskade broder Esaias är död och nu har jag kvar av de gamla vännerna blott Dig, som den främste, och Oskar Widman, min ungdomsvän.

Jag står nu mera ensam än förr, nätterna är ofta, trots narkotica, sömnlösa och då skriver jag ofta ned mina tankar och jag har funnit att det är lättare att skriva dålig hexameter än prosa.

Det gläder mig att den orätrådige, – ja, samvetslöse Prof. Johansson körts ut ur Nobelkommittén, der han, en okunnig fysiolog, men i 30 år levat på sin titel och tyranniserat svaga karakterslösa kolleger, per fas et nefas, som Israel Holmgren sagt mig. Man lär börja fundera på ändring av § 7, som Johansson påtvingat en misstyndning, på sätt jag förr påpekat och vilken tolkning uteslutet många av vetenskapens verkliga storheter – en Flechsig, Sherrington, m.fl. från pris. Om nu ock den elake Hedrén kommer bort så skulle utsikterna för mig ljusna.⁶⁰⁵

Under rubriken *Ur mitt curriculum vitæ* skrev han:

Det är naturligt att man, när man passerat sitt 80 år man mer än eljest har ett behov att göra upp med världen, sitt debet och kredit och fråga sig; har jag handlat rätt eller orätt, har jag felbedömt mig själv.

Särskilt pressar sig dervid mitt förhållande till mina kolleger på mig. Vid festmiddagen å Sv. Läkaresällskapet jag gav för ett antal vänner yttrade Prof. Israel Holmgren, alldeles riktigt: Henschen har aldrig varit populär, och angav riktigt orsaken, om jag hörde rätt, att jag vandrat min egen väg, aldrig gått i ledband av partier eller kotterier, sagt min mening och aldrig velat 'premere manus'.⁶⁰⁶ Också deri hade han rätt. Men den som ledd av sitt samvetes krav söker handla derefter, han blir stående mer eller mindre ensam. Men den som står ensam i kampen, han är den starkaste, såsom Ibsen i Folkefienden låtit Stockman uttala såsom sitt livs facit. I själva verket har jag vunnit på flesta stora striderna både i fakulteter och i polemik och i de vetenskapliga dusterna, såsom i fråga om Balantidernas betydelse (kämpade mot min lärare Waldenström), om Njurepitelets avsöndring av Indigo i kamp mot

⁶⁰⁵ UUB S. E. Henschen 49. *Per fas et nefas* betyder ungefär *rätt eller fel*. Charles Sherrington fick ett delat Nobelpriset 1932 för sin upptäckt av neuroners funktion.

⁶⁰⁶ Handskriften är svår att tyda, men sannolikt står det *premere manus*, som kan tolkas som att pressa ihop händerna, som i bön (om något).

den store fysiologen Heidenhain, om karantänerna (mot Medicinalstyrelsen), om Synens centrum (mot alla världens fysiologer), likaså Hörselns centrum (dock *med* Flechsig), om hjertat och kloros och dess dilatation vid sport, mot och med flera, i den fleråriga kampen om Akademiska sjukhusets ombyggnad (mot hela den medicinska fakulteten i Upsala), i min ansökan och konkurrens om medicine professuren i Stockholm, i tuberkulosfrågan (än i dag medio mars 28 yrkas på isolering av de Tbc-sjuka, såsom jag gjorde för 40 år sedan) och nu tycks jag vinna i interneringsfrågan och införandet av lekman-nämnd! som nu förordas av själva regeringen och Prof. A. Petrén; i *diagnostiken* av *Lenins sjukdom* (mot Europas lärdaste män).

Ja, se där en hastig revy. Mina nederlag ha mest berott på domslut av Ignoranter (i hospitalsmål) eller avundsjuka osv. I inga Vetenskapliga frågor tror jag mig ha lidit nederlag!? Så bidrog jag väsentligen till att avskaffa konfirmationen ss. villkor för att studera vid universitet, till studented, läkareed och villkor för giftermål.⁶⁰⁷

I mars 1930 summerade Henschen det föregående året:

Året 1929 kan indelas i tre perioder, våren då jag arbetade på internationel neurologisk Akademi, sommaren, så jag svag låg på min säng hos Folke på Rosenvik, hjertat ej ville gå och jag ansåg ej osannolikt, att jag ej skulle överleva året. Så kom upptäckten av färgcellerna, Prof. Pfeifer från Leipzig såg mina preparat, jag fattade mod, började intensivt att arbeta på en avhandling för Hygiea i början av September, återflyttade hem den 19 Augusti, fick den färdig i slutet av Oktober tryckt, varpå jag omedelbart upptäckte färgceller också i geniculatum, fattade beslut att ha en stor avhandling färdig i början av Januari, arbetade vansinnigt, fick den färdig, 80 sidor och 32 taflor, inalles 187 fotos och utsände den samma dag den 19 Januari, fick några dagar senare en svår blödning i högra ögat, och hade fördervat framtiden för mig genom överansträngning och nu är jag förtvivlad över mitt blinda öga. Slut, slut med livet!!⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁷ UUB S. E. Henschen 49, 23-24/4 1928.

⁶⁰⁸ UUB S. E. Henschen 48, mars 1930.

Henschens sista år och död

Henschen hade under större delen av sitt liv en utmärkt hälsa, men fick 1921 mycket besvär från magen. Röntgenundersökningen tydde på cancer, vilket han meddelade de flesta av sina vetenskapliga kontakter och sina syskon. Wilhelm skrev då, efter att först ha berättat om sin egen hälsa:

Och nu, min älskade bror Salomon, önskar jag så innerligt, att du må få en fridfull och ljus hädanfärd från denna sorgernas värld, om såsom underrättelserna antyda, du ej kommer att länge vistas här på jorden. [...]

Förmodligen är detta det sista brev, som jag får skriva till dig. Och om det når dig ännu i livet, så vänd dig helt åt vår Fader i himmelen, bed honom förlåta allt, och han vill höra dig. Lämna alla tankar på egen storhet; på den komma vi ej in genom porten till livet. [...]

Om du så gör, så hoppas jag att vi snart skola mötas i de saligas värld, tvagna från all besmittelse och iklädda den skimrande dräkten som gives oss av idel nåd. Gud välsigne dig önskar din tillgivne broder Wm Hn.⁶⁰⁹

Sista veckan före operationen skickade Henschen korrekturet till arbetet om afasi till tryckeriet. Den 8 oktober 1921 togs han in för operation på Sofiahemmet. Han såg då tillbaka på sitt liv:

Sitter ensam med mina tankar. Har skrivit till in- och utländska vänner och gjort upp konto med världen. Betalat alla räkningar och skrivit ett testamente, som Folke har läst. Om några dagar skall man öppna min mage och se om den diagnosticerade cancer pylori kan opereras eller ej. [...]

Huru har min tro ej undergått omvandling. Från ett troende till en realistisk naturforskare och agnostiker i afseende det transcendental. Jag har sökt o sökt men ej hunnit längre än *ignoramus, ignorabimus quod veniet post mortem*. [...] Ja, nu slutar jag söndag kväll.⁶¹⁰

---

⁶⁰⁹ UUB S. E. Henschen 4, odaterat brev från Wilhelm 1921.

⁶¹⁰ UUB S. E. Henschen 49, anteckning 9/10 1921. Citatet betyder: *vi vet inte, vi kommer inte att veta det som skall komma efter döden*. Citatet myntades av den tyske fysiologen Emil du Bois-Reymond, som hävdade att vi alltid kommer att förbli okunniga om vissa grundläggande frågor som exempelvis tänkandets och medvetandets natur. I testamentet fördelade Henschen sin egendom mellan barnen, men en byst av skulptören Aurisicchio donerades till Uppsala universitet. Den överlämnades efter Henschens död och togs med tacksamhet emot av medicinska fakulteten. (Medicinska fakultetens arkiv 1931, UUA AI:29 § 11). Bysten förvaras nu på neurologiska kliniken vid Akademiska sjukhuset.

Måndagen den 10 oktober 1921 klockan 1.30 opererades Henschen av Sam Hybbinette⁶¹¹ i närvaro av livmedikus Oscar Olin och Folke:

Gick själv till operationsbordet när drängarna kommit och hämtat mig, sövdes snabbt utan obehag eller skrik och vaknade i min säng, alldeles omedveten om allt som skett. Efter 1t. 35 min. var operationen gjord.

Vid öppnandet hade man ej sett hvarken sammanväxningar eller tumörer, men visst någon förtjockning i pylorustrakten. Man var oviss om resection borde ske, men H. gjorde det utomordentligt skickligt och snabbt. Folke blef ytterligt orolig då han ej kunde se någon concertumör. Tänk om vi opererat ihjäl Pappa? Han var förtviflad tills han såg att jag skulle gå igenom med lifvet. [...]

Redan på fjärde dagen kunde jag börja äta litet buljong, och snart lite gelé och te o.d.

Redan de följande dagarna kunde jag överse Tabellerna, som Folke sände till tryck i Leipzig.

Jag var visst 8/11 uppe i Läkaresällskapet, der jag hälsades hjertligt velkommen af alla utom Bure.

Den befarade kräftan visade sig endast vara kronisk gastrit. Efter nyår skulle Henschen resa till Leipzig, men var orolig för att resa ensam mitt i vintern. Folke var upptagen och kunde inte följa med, men i stället erbjöd sig Salomons svärson Wilhelm Nyman att göra detta. Henschen ansåg att han inte kunde få bättre ledsagare, villig, anspråkslös, korrekt, kraftig och skicklig korrekturläsare. Han beundrade sin svärsons språkkunskaper. Hans egna var också imponerande. Sedan skoltiden var han skicklig i latin. Med åren lärde han sig tyska, engelska och franska (men ännu år 1900 utnyttjade han en översättare när han skickade in en artikel till XIII Congrès International de Médecine i Paris).⁶¹² Under tiden i Brasilien blev han så skicklig i portugisiska att han 40 år senare rättade en avskrift av ett brev från portugisiska hovet som legationen i Madrid hade gjort. Vid 56 års ålder lärde han sig spanska och italienska lärde han sig under en vistelse i Italien 1920–1921. 1922 skrev han: ”I mars upphörde jag med mina lektioner i franska och började studera

⁶¹¹ Samuel Hybbinette hade fått sin kirurgutbildning av de främsta kirurgerna i början av 1900-talet, K. G. Lennander och John Berg.. Efter att ha avlagt medicine licentiatexamen 1904 blev han redan 1908 privatpraktiserande kirurg i Stockholm. Han blev snabbt känd som en gudabenådad operatör, som bland annat fick operera kung Gustaf V och K. A. Wallenberg. Hybbinette var liksom Henschen sångare och hade deltagit i O.D.s tredje konsertresa till Paris år 1900. Han vetenskapliga produktion var mycket blygsam. Det väckte därför stor uppmärksamhet när han 1922, efter 14 år som privatpraktiker, utnämndes till överläkare vid Sabbatsbergs sjukhus. Han hade uppmanats att söka tjänsten av professor Hjalmar Forssner, rektor vid Karolinska institutet, som då stod på höjden av sin makt och mer eller mindre enväldigt styrde Stockholms sjukvård. Hybbinette gjorde som chef Sabbatsberg till en av de ledande kirurgklinikerna i Europa. (Swahn, Waldemar: Samuel Hybbinette, läkare, människovän, levnadskonstnär. Stockholm 1939).

⁶¹² 21/4 1899 ansökte Henschen hos Kungl. Majt. om ett anslag på 1 000 kronor för utgivande av ett arbete om hjärtsjukdomar, inklusive översättning av den svenska texten till tyska. Bidraget beviljades av kanslern. Se också UUB S. E. Henschen 20, brev från Henry Parent 4/6 1900.

italienska, först ensam, sedan för en italiensk sångare”. Han skriver att han kallades ”den språklärde” på kongresserna.

Vid Paduauniversitetets 700-årsjubileum 1922 var Henschen tillsammans med Carl Magnus Fürst från Lund svensk representant. Båda utnämndes till hedersdoktorer. Henschen höll ett tal på italienska om den store italienske anatomen Marcello Malpighi och ytterligare ett tal som representant för svensk medicinsk vetenskap.

I juli 1922 vistades Henschen hos dottern Dagny i Visby när han började få besvär med magkatarr. Den 4 juli fick han en stark magkatarr och kräktes på natten 1.3 liter rent blod. Han var så svag att han inte kunde ropa på hjälp, utan trodde att han skulle dö. På morgonen hittade Dagny honom och kallade på läkare. Han kräktes ytterligare en dryg halvliter blod. Läkaren ordinerade sträng diet med 1/3 vatten, 1/3 mjölk och 1/3 grädde. Dagny talade i telefon med Folke, som konsulterade livmedikus Oscar Olin, överläkaren vid Maria sjukhus Josua Tillgren och kirurgen Sam Hybbinette.

Först den 12 juli började han känna sig bättre och reste hem till Stockholm den 22. Redan den 1 augusti reste han till Kristineberg för att operera rockor. Den 20 september vägde han 74 kilo, sex mer än efter operationen och började känna sig starkare.⁶¹³

Efter olyckan med lärbensbrottet 1924 inskränktes Henschen liv betydligt, men han var ändå intellektuellt mycket aktiv med fortsatt vetenskaplig verksamhet, han skrev artiklar och höll föredrag. 1925 författade han på begäran av Meiner Verlag i Leipzig sin självbiografi. Mycket av det han skrev är emellertid inte publicerat utan finns endast som handskrivna minnesanteckningar från hans liv i det Henschenska arkivet i Carolina Rediviva.⁶¹⁴

1927 skrev han i sina anteckningar:

[1927] Ett märkligt år! Min egen 80 års år och förlorat 2 syskon, Maria den 30 Maj och Esaias den 5 November. Nu är jag ensam i Sverige. Så underligt att Esaias gick bort; begge såvo hän lugnt i andra världen. Hvarthän? Hvar är de? Jag ropar och ropar deras namn och de svarar ej. Har de det ljuvligt eller äro de sovande den eviga sömnen, då de ej svara. [...]

Jag är nu 80 år, snart 81. Jag har alltså nått in i vishetsåldern, om den någonsin kommer för mig.

Om vi förgås och förmultnar, vad är då livet värdt? Begreppen sedlighet, skuld, ansvarighet, brott, kärlek, trohet, fri vilja förintas, bli värdelösa, bli oförklarliga, men odödlighetsbegreppet kan ej förlikas med naturvetenskaplig erfarenhet. Då är ock djuren odödliga, efterverlden fylles av alla kräk, vi leva upp åter bland dem. Allt tyder på att vi ej ha en tillvaro, väsentligen olika djuren, men väl en högre, dock ej efter döden.⁶¹⁵

⁶¹³ UUB S. E. Henschen 49.

⁶¹⁴ UUB S. E. Henschen 48 och 49.

⁶¹⁵ UUB S. E. Henschen 49, anteckning 26/12 1926 och 12/1 1927.

En idé som sysselsatte Henschen 1928 var att det borde finnas ett ålderdomshem för forskare.

Forskare har genom ett livslångt arbete berett staten förmåner genom sin forskning. [...] För dessa kategorier vore en hjälp i form av bostad på gamla dagar ytterst välkommen, och det borde ej vara omöjligt att åstadkomma något med även begränsade medel.

Vi kan ta Fredrikssons hem för artister, Ljusglimt, och andra små kolonier der vissa klasser få en fristad på gamla dagar. Men för gamla forskare finnes, så vitt jag vet, ännu inget dylikt hem, Jag tänker mig ett sådant der de kunde fortsätta med sina kära vetenskapliga studier, de må ligga inom naturvetenskapliga facket eller det humanistiska området.

Den form ett dylikt hem borde antaga vore ett hus för en forskare, med eller utan familj; dock högst 2 å 3 sådana. Hvert hem bestående av minst 2 rum och kök med kökskammare.

Ett dylikt borde i Stockholms, Upsalas och Lunds närhet erhållas för 20-30 000 kr. och vara en fristad för dylika gamla.

S. E. Henschen, gammal forskare.⁶¹⁶

Även om Henschen blivit gammal, dämpades inte hans oppositionslust, vilket framgår av en anteckning:

I anledning av Biskopsinvigningen i Upsala 7 oktober 1928.

Det var ett storslaget skådespel Herr Erkebiskopen hade arrangerat, då nyutnämnde biskopen i Wexiö i Söndags officiellt installerades i sitt ämbete. Alla Sveriges biskopar voro, med ett undantag, i den heliga Upsaladomen församlade, iklädda de glänsande kåpor och mitror, som brukas vid katolska ceremonier. Biskoparnas guld- och silverstickade storartade mantlar höljde de stundom skröpliga kropparna, genom de lika storartade mittrorna blev även den instiftade till kroppen oansenlige biskopen imponerande och de magnifika kräklorna utgjorde ett tecken till kyrkofurstarnas makt och myndighet. Framme vid altaret och i processionen imponerade det hela, glänsande av guld, silver och perlor och menigheten gapade av nyfikenhet.

Men vad betydde det hela? Jo, en man, som skulle vårda och vakta Jesu Kristi hjord och församlingar, skulle dertill beredas. I varje tänkande kristens bröst uppsteg dock tvivel, om dylika teaterföreställningar äro överensstämmande med andan av Jesu Kristi lära – mitt rike är icke av denna verden, ödmjukhetens och anspråkslöshetens lära, der det främst gäller varje kristen att gå in i sig sjelv och pröva om han är en sann Kristi lärjunge, beredd att gå i hans fotspår; för att med sitt exempel verka för folket, offrande allt verldsligt, för att rädda själar för Kristus. Tro verkligen Sveriges Biskopar att en enda själ vinnes genom dylika prålände tillställningar. Huru handlade Kristus när han instituerade sina fattiga fiskare till att bli hans lärjungar? Icke klädde han dem i guld och silverkåpor – och dock omskapade de en verld.

Vi leva i en upplyst tid, som fordrar andra former än medeltidens katolska furstbiskopar. De reformerta ha tagit lärdom derav, liksom de av kyrkan förr

---

⁶¹⁶ UUB S. E. Henschen 49, antecknat 17/9 1928. Henschen syftar på Höstsol, som var ett hem för äldre skådespelare från omkring 1918 till slutet på 1970-talet. Höstsol tillkom genom en donation av skådespelaren och regissören Gustaf "Frippe" Fredriksson.

föraktade, men nu tolererade kristliga sekterna. Svenska kyrkan handlar klokt, om den lärde sig av dessa baptister, metodister o.d. att verka ej för yttre bländande prakt, utan genom predikan: gören bättring. Nu ler Sveriges bildade allmänhet åt skådespelet!

Djupare anlagda religiösa naturer beklaga det.

Det är påfallande att t.o.m. vår konung avskaffade den övliga praktfulla installationen eller kröningen. Måtte kyrkan följa hans höga exempel och verka för människornas inre förbättring. Der öppnar sig ett stort fält i dessa anarkistiska tider, då bedrägeri, förfalskningar och allt ogräs frodas.

Lekman.⁶¹⁷

Det är oklart om Henschens insändare publicerades. I den tidning som låg närmast till hands, Upsala Nya Tidning, finns den inte med. Däremot hade UNT en lång artikel under rubriken ”Ett lysande skådespel”, som avslutades med:

Den välregisserade akten slöts med att ärkebiskopen läste förmaningen och välsignelsen, varpå psalmen 22 sjöngs unisont och processionen skred tillbaks efter väl fyllt värv. Menigheten sträckte åter på halsarna och benen, dir. Weman drog an registren och lät orgeln brusa i en väldig utgångsmarsch.

Saken var klar, men man gick därifrån icke utan det intrycket att dylika praktfulla skådespel ha bra litet med evangelisk luthersk kristendom eller låt oss säga världlig kristendom att skaffa.⁶¹⁸

Henschens uppfattning om prästerskapet framgår också när han skriver om att han läst Voltaires Candide:

[...] det var det mest skabrösa och hädiska jag någonsin läst, utan att visa talang, men innehöll cyniska och eljest berättigad kritik af det katolska prästerskapet.⁶¹⁹

23 oktober 1928 skrev han ner sina tankar om livet och dess slut.

Skall jag så tänka på vetenskapsmannen, med ögat riktat mot ljuset, som sökte sanningen hela sitt liv. Ett avundsvårt liv om det kunnat realiseras och ej fördyrats av tillfälliga eller permanenta sorger, sådana som träffa en var. Jag har sökt och lyckats leva ett sådant liv – och blott nu sent plågas jag av att ej få fullfölja mina upptäckter. Huru tacksam att få egna sig åt så hög uppgift under f.ö. rätt sorglösa år. Aldrig har jag fruktat att det ej skulle räcka till för mig och mina 4 barn. Jag är djupt tacksam för ett ostört arbete i vetenskapens tjänst.

---

⁶¹⁷ UUB S. E. Henschen 49, ärkebiskopen var Nathan Söderblom, biskopen var Edgar Reuter-skiöld.

⁶¹⁸ Upsala Nya Tidning 8/10 1928. Huvudredaktör var då Axel Johansson, kallad "Koftan". Han hade innan han blev journalist studerat teologi, men hade en mycket negativ inställning till prästerskapet. Vid ett annat tillfälle påstås han ha beskrivit en biskopsinvi-gning med följande ord: "Därefter föll ärkebiskopen på knä framför altaret *såsom* i bön".

⁶¹⁹ UUB S. E. Henschen 49, antecknat september 1922.

Blott nu kring 80 frågar jag mig huru blir slutet? Jag skulle vara lycklig att kunna ha en kristlig tro, men, men naturvetenskapen känner ej, ja förnekar ett odödligt liv. Vi äro som gräset på marken eller liljorna, de gro, växa upp, de-
jeliga att skåda, utveckla sina kejsarkronor, sätta frukt, vissna och kastas i
ugnen som bränsle, men ur deras aska skall uppstå nya lika vackra liljor, jag
eger redan 19 utom barnen. De skola spira upp, sätta dejeliga blomster och
frukter och likt andra vissna.

Tron på ett odödligt liv efter detta skulle förgylla min levnadsafton, men
ock ljuset skall slockna och ej tändas ånyo.

Herre bliv mig när, det lider snart och snart mot aftonen! (Prins Gustaf).⁶²⁰

Nobelpristagaren i litteratur 1928, Sigrid Undset, hade 1924 konverterat till
katolicismen. Henschen skrev och gratulerade henne till priset och fortsatte
sedan:

Anledningen till att jag besvärar Eder med dessa rader är ej litterär utan reli-
giös. I likhet med många bildade har jag ej kunnat förstå (förvånat mig) att en
person med så hög intelligens och omfattande studier velat övergå till en
kyrklig åskådning, som godtyckligt klavbindes av en auktoritet, vilken nu
under mer än 1500 år städse genom sina dogmer visat sig vara en fiende till
den fria tanken och forskningen och derigenom städse sökt hämma den and-
liga utvecklingen, kulturens samt forskningens framsteg.

Sjelv har jag, nu 82-årig, obunden av kyrkliga doktriner, ja snarare i oppo-
sition till den lutherska kyrkans dogmer, sedan mer än 50 år helgat mitt liv åt
forskning, särskilt över det organ, hjerna, som utgör det psykiska livets mate-
riella substrat och därigenom vid studiet blivit övertygad särskilt om katoli-
cismens fiendlighet mot sedlighet och humanitet och vetenskap, under det att
Luther, särskilt i sina sändebrev till Påven Leo X proklamerade en vars rät-
tighet att fritt tänka och leva efter sitt samvetes bud.

Luthers storhet består, som Eder bekant är, i att han kämpade mot katoli-
cismens andliga ok för människans andliga frihet och sjelvärdighet. Deri-
genom, och genom sina dogmer blev hela världens hans geldenärer och han
blev den moderna kulturens pionjär.

Nu tar jag mig den djervheten att be Eder ta kännedom om hans brev till
Påven härom, derest de 2 arbeten derom äro Eder obekanta.

Det skulle glädja många, om Ni ville skriftligen uttala Eder åsikt om dessa
böcker.

Eder tillgivne och tacksamme S. E. Henschen, Medic. & Filos. Dr. Prof.
emeritus vid Uppsala universitet och Karol. Institutet.⁶²¹

Tankarna på en tillvaro efter döden upptog Henschens tankar under de sista
åren av hans liv. Han diskuterade dessa frågor med många av sina vänner,
bland annat professor Hjalmar Öhrvall i Uppsala. Öhrvall tillbakavisade
Henschens uppfattning om att tron på ett liv efter döden och på existensen av

---

⁶²⁰ Psalmen heter *Mina levnadstimmar stupa*, text Johan Olof Wallin och musik Prins Gustaf.
Den lyder egentligen: *Herre, bliv mig när det lider snart, ack snart, det lider snart till afto-
nen.*

⁶²¹ UUB S. E. Henschen, odaterat brev till Sigrid Undset. Något svar från henne finns inte i
Henschens brevsamlingar.

helvetet avhöll människorna från många missgärningar; det var en uppfattning som till och med prästerna hade övergivit vid det här laget. Öhrvall hade kommit till den uppfattningen som skildras på sista sidan i Stuart Mills *Om nyttan av religionen*, att inte tanken på förintelse utan på odödlighet är vad som skulle vara svårt att förlika sig med.⁶²²

I ett odaterat brev från Axel Munthe skriver denne och tackar för en bok han fått:

Excuse the english, i am too blind to write by hand and so far I cannot type-write in swedish.

I know that you are a giant among pygmies. That you have not the Nobel-price is a shame, it makes me suspect there is something wrong with the organisation of this areopag.

I may col [?] come to Sweden late summer and if so you are on[e] of the few men I would enjoy to have a good talk with, would like to talk about death with you. It is a big problem not so easy to tackle as it looks at first sight.⁶²³

När Axel Munthe och Salomon Eberhard Henschen hade lärt känna varandra är inte klarlagt. Munthe började i första ring på Stockholms gymnasium på Riddarholmen 1871 och hade då som lärare i naturalhistoria apotekaren Knut Thedenius, som Henschen hade haft i samma ämne 10 år tidigare. Munthe läste sedan in medicofilen under den tid Henschen studerade medicin i Uppsala. Henschen hade 1921 skrivit till Munthe och berättat om att han skulle genomgå en svår operation för misstänkt magcancer. Döden upptog Henschens tankar de sista åren av hans liv, men för Munthe var det ett tema som återkom ständigt i hans tankar och i hans författarskap.⁶²⁴

I ett annat, också odaterat, brev skrev Munthe att han såg Henschen som en medbroder i det att båda inte hade fått den erkänsla de förtjänade från sina landsmän. Han hade många ”faithful enemies” i Sverige som var irriterade över att hans bok hade uppskattats i Amerika och England, där nu den elfte upplagan getts ut.

Munthe skriver inte vilken bok det handlar om, men det är säkerligen hans mest kända bok *The Story of San Michele*, som gavs ut på engelska 1929 och trycktes i sin sjuttonde upplaga i oktober 1930. Munthe var mycket angelägen om att den skulle komma ut i många upplagor, vilket påverkade antalet böcker i varje upplaga. De trycktes i allmänhet bara i 1 000 exemplar per gång. Boken översattes till svenska 1930 och har sedan utkommit i otaliga upplagor på över femtio språk.

---

⁶²² UUB S. E. Henschen 14, brev från Hjalmar Öhrvall 14/9 1928. Öhrvall hade översatt Mills skrift till svenska 1919 och givit ut den som nummer 227 i Verdandis serie av småskrifter.

⁶²³ UUB S. E. Henschen 10, brev från Axel Munthe. Areopagen var en klippa i det gamla Grekland, som i överförd bemärkelse avser en domstol. Munthe överlevde Henschen med 19 år.

⁶²⁴ Jangfeldt, Bengt: En osalig ande. Berättelsen om Axel Munthe. Stockholm 2003, s. 578.

I ett brev till professorn i kyrkohistoria i Uppsala, Emanuel Linderholm, skrev han: ”som hjärnforskare har jag förlorat tron t.o.m. på själens odödlighet”.⁶²⁵ Med åren blev Linderholm allt mera radikal i sina religiösa åsikter och ville rensa ut inflytandet från Paulus, synen på jungfrufödsel och att Jesus räddat människorna från deras synder. Han ville ha kvar kärleksbudskapet i religionen, men rensa bort allt som han ansåg vara ytlighet i kyrkan. Han grundade 1929 Sveriges religiösa reformförening. Politiskt var han medlem i Manhem. Henschen fortsatte att brevväxla med honom några år och skrev 1929:

Med uppriktig glädje helsar jag det nybildade Reformförbundets bildande, övertygad att detsamma skall röja vägen för en reform av vårt kyrkliga väsen, bortskära den myckna lögn, som rymmes och tolereras av kyrkan och dess män, kyrkliga och laici.

[...] Ehuru jag personligen säkert ej överensstämmer med majoritetens i förbundet livsåskådning, ber jag ändock, såsom en uppriktig *sanningssökare* få bli medlem av Edert förbund.⁶²⁶

Henschen hade stora problem med sömnen under sina sista år. Ofta låg han sömlös större delen av natten. Han skrev då om sitt liv på vers, om barn- domen, om vänner, tiden i Brasilien eller kolleger som han uppskattade, som Erik Nordenson och Cécile Vogt.

Med åren avtog Henschens syn och hörsel starkt, och i början av 1930 fick han en stor blödning i ett öga, som gjorde det mycket svårt att arbeta. Så sent som den 16 november fick han ett brev från Wilhelm Nordenson, som svarade på några frågor från Henschen om ögats anatomi. Bland annat meddelade han att det inte finns något särskilt kärlsystem för det monokulära området i retina.⁶²⁷

Henschen hade sedan lång tid tillbaka haft ett diafragmabräck, som givit magblödningar med åtföljande blodbrist. Efter en ny blödning fick han en lunginflammation. Hans elev Josua Tillgren remitterade honom till Maria sjukhus 27 november 1930, där han dog den 4 december klockan 06.22 efter att sista dygnet fått stigande feber upp till över 40 grader.

Det sista vykort Henschen fick var från Marie-Louise Nægeli-Åkerblom i Genève:

Högtärande Herr Professor

Jag fick utklipp av tidningen angående Herr Professors storartade medicinska verk tillskickad och ville skriva dessa rader för att på den hjärtligaste lyckönska Herr Professor; Herr Professors livsverk är ju enastående, det äro få menniskor, som hava gjort så mycket för menskligheten.

⁶²⁵ UUB Linderholm 11, brev från Salomon Eberhard Henschen 3/4 1927.

⁶²⁶ UUB Linderholm 11, brev från Henschen 16/4 1929.

⁶²⁷ UUB S. E. Henschen 10, brev från Wilhelm Nordenson 16/11 1930.

Varma hälsningar till Herr Professor, Herr Professor Folke Henschen och
Professorskan, min kära Gerda och barnbarnen jag såg hos Professorn.
Tillgivna Marie-Louise Nægeli-Å.⁶²⁸

På kortet står antecknat med blyerts: *Låg på nattduksbordet 4/12 1930.*

Figur 83. Salomon Eberhard Henschen (Foto Hindmarsch, Maria Sjukhus).

I Henschens arkiv finns ett utkast till tackbrev från de anhöriga. Texten är skriven i blyerts på baksidan av en liten papperslapp:

För alla de bevis på uttryck av minnesgod vänskap och alla hedersbetygelser vid Professor S. E. Henschens bortgång samt för allt deltagande som kommit oss till del bedja vi få framföra vårt värdsamma hjärtliga tack.
Maka och barn.

Papperslappen var ett meddelande från Karolinska institutet. På framsidan stod i maskinskrift:

Meddelande: Professor Karl Landsteiner håller det honom som Nobelpristagare åliggande föredraget torsdagen den 11 december 1930 kl. 11.15 f.m. å Karolinska Institutets patologisk-anatomiska föreläsningssal.
Stockholm den 2 december 1930. Rektorsämbetet.⁶²⁹

⁶²⁸ UUB S. E. Henschen 19, vykort från Marie-Louise Nægeli-Åkerblom 4/12 1930.

⁶²⁹ UUB S. E. Henschen 53 där också fotot av den döde Henschen finns.

Obduktionen

Henschen obducerades på Maria sjukhus 4 december 1930 av överläkaren i patologi vid sjukhuset, senare vid Södersjukhuset, Fredrik Wahlgren. Samma dag fick Folke Henschen ett telegram från Oscar Vogt:

S. E. Henschens Gehirn in zehnprozentigem Formalin moeglicht bald übersenden. Vogt

De diagnoser Wahlgren satte var: cardioarteriosclerosis, pleuritis chron. adhesiva sin., adhesiones pleurarum dx., bronchitis mucopurulenta diffusa, bronchopneumonia bilateralis, hernia diafragmatica och arteriosclerosis reum.⁶³⁰ Ett flertal foton av Henschens hjärna från olika perspektiv finns i det Henschenska arkivet i Carolina Rediviva.

Begravningen

Jordfästningen ägde rum i Uppsala domkyrka söndagen den 7 december 1930. Upsala Nya Tidning skildrade ceremonin på följande sätt:

Professor S. E. Henschens jordfästning ägde på söndagsmiddagen under högtidliga former rum i Uppsala domkyrka.

Under sorgmarschen ur Beethovens Eroicasymfoni inbars den med en jättekran av olikfärgade prästkragar smyckade kistan av släktingar i kyrkan, vars kor var prytt med växter och den rika blomstergården till bären. Altaret var smyckat med blommor och levande ljus. Processionen företräddes av studentkårens fänborg och efter kistan fördes Uplands nations florbhängda fana och Upsala Läkareförenings florbhängda föreningstecken. Griftetalet hölls av domprosten Lizell. Bland de närvarande märktes Upsala universitets rektor, prof. Undén, professorerna Pettersson, Wigert, Jacobæus, Hammarsten, Stavenow, Marcus, C. Wiman, Hedin, Quensel, Hultkrantz, Nordenson, Thorling, Bergmark och Bárány, med. doktor Bolin, medlemmar av Uplands nation med inspektor, professor Wirgin och förste kurator, fil. kand. Nils Sundquist i spetsen och av Upsala Läkareförening m.fl.

Akten inleddes med Davids psalm 84 i Wennerbergs sättning, som sjöngs av greve O. Douglas.

Bland dem som talade märktes professor W. Wigert från Karolinska institutet, vetenskapsakademiens preses, prof. Pettersson, professor Hans Christian Jacobæus från Serafimerlasarettet, professor Gustaf Bergmark från medicinska klinken i Uppsala, professor Johan Wilhelm Nordenson medicinska fakulteten i Uppsala, professor Henry Marcus från Svenska läkaresällskapets

---

⁶³⁰UUB S. E. Henschen 49. De latinska diagnoserna betyder: förkalkningar i hjärtat och pulsåderna, kronisk lungsäcksinflammation med sammanväxningar, diffus varig lufrörskatarr, dubbelsidig lunginflammation, diafragmabräck och reumatisk åderförkalkning.

neurologisk-psykiatriska sektion, professor Robert Bárány från Upsala läkarförening, fil. kand. Nils Sundquist, Uplands nations ordförande och Upsala studentkårs ordförande docent Olof Stenström.

Ernst Wikner, som var son till filosofen Pontus Wikner, Henschens kollega på Henschenska flickskolan 60 år tidigare, uppvaktade med en hyllning i versform med åtta strofer.⁶³¹

Efter akten i Domkyrkan fördes kistan till Uppsala gamla kyrkogård medan Karl XV:s sorgmarsch spelades och den sänktes i familjegraven, där också Henschens första hustru Gerda vilade.

I graven intill Henschen vilar hans högst skattade lärjunge, den ende av hans elever, som var honom jämbördig i begåvning, docenten Carl Hammarberg. Den ene rycktes tidigt bort från en, mänskligt att döma, lysande bana som forskare och läkare, den andre fick lägga sig till vila efter ett bragdrikt liv, fyllt av triumfer, som Gustaf Bergmark skrev i *Nordisk Medicin* 1942.⁶³²

Minnesord över Salomon Eberhard Henschen

Efter Henschens död publicerades många nekrologer i utländska och inhemska tidskrifter. De utländska minnesorden tar mest upp hans vetenskapliga insatser, medan de svenska också tog upp de särdrag i hans personlighet, som gjorde honom så omstridd.

Josua Tillgren skrev om Henschens upprepade strider med sina kolleger: ”En härskare med later, som ibland kunde verka överlägset nedtryckande, hänsynslös mot andras meningar eller t.o.m. pråligt självförhärligande”.⁶³³

Nils Antoni höll ett minnestal i Svenska Läkaresällskapet där Henschen hade utkämpat så många strider. Antoni sade bland annat:

[...] en oöverstiglig klyfta öppnar sig mellan hans oomtvistligt stora namn i den internationella stora världen å ena sidan och de starkt divergerande omödena bland landsmännen å andra sidan.⁶³⁴

Professorn i medicin vid Karolinska institutet Hans Christian Jacobæus skrev i sina minnesord:

---

⁶³¹ Wikner skrev i ett brev till Folke att han erinrade sig den glada sommaren på Sättra brunn, där han hade varit underläkare. Den utbildning han fått av Henschen hade burit god frukt, Ernst var en mycket uppskattad läkare och fick till exempel förtroendet att sköta Gustaf Retzius under dennes sista sjukdom. Han skötte också tillsammans med Israel Hedenius Erik Axel Karlfeldt under den svåra pneumoni, som var nära att vålla skaldens död påsken 1913.

⁶³² Bergmark, Gustaf: Hwasserianer och män från sekelskiftets Upsala. *Nordisk Medicin* Bd. 15, nr 28. 1942 s. 2053.

⁶³³ Tillgren, Josua: *Nordisk Medicinsk Tidskrift* 3. 1931, s. 1 - 4.

⁶³⁴ Antoni, Nils: Minnesord i Sv. Läkaresällskapet, *Hygiea* 92:24, 1930 och K. Vetenskapsakademiens årsbok 1932 s. 289 - 313.

Henschen var en stridens man, som ofta både själv gav och fick taga emot skarpa hugg. Hans synpunkter på psykiatriska frågor vunno icke förståelse och kunde därför ej undgå att väcka nog så stark misstämning inom vida kretsar av läkarkåren. Historisk rättvisa kräver, att detta här icke helt förtiges.

Det allt dominerande intresse Henschen hade för vetenskapen gjorde att hans föreläsningar stodo på en vetenskapligt hög nivå. Med därtill kom förmågan att giva en glänsande och medryckande framställning av de ämnen han föreläste över. Från denna synpunkt var hans undervisning av största värde. Å andra sidan kan med fog anmärkas, att hans föreläsningar voro mera lämpade för den blivande vetenskapsmannen än den blivande praktikern.⁶³⁵

Hans svärson Sven Ingvar⁶³⁶ betonade den vitalitet och verksamhetslust som redan från unga år präglad Henschen, liksom hans ovilja att underkasta sig några auktoriteter. Det hade ju Henschen själv upprepade gånger skrivit i sina minnesanteckningar och i autobiografin.

De strider som utspann sig kring hans disputation betraktade Ingvar som typiska för hela Henschens vetenskapliga karriär, till exempel vid tillsättningen av professuren i Uppsala och den treåriga kampen innan han fick professuren vid Karolinska institutet. Henschen var aldrig nedslagen av dessa strider, utan i stället levde han upp i kampen.

Henschens arbeten om syncentrums lokalisation i hjärnan mötte länge stort motstånd i den vetenskapliga världen. I Sverige intresserade man sig över huvud taget inte för frågan, de flesta var också övertygade om att Henschen hade fel. Det motstånd han mötte på vetenskapliga kongresser utomlands förstärkte skepticismen. Den överlägsenhet han då kunde visa i diskussionerna bottnade enligt Ingvar i Henschens personlighet och hade sin grund i den suveräna behärskning han hade av sitt ämne, som i sin tur berodde på hans outtröttliga arbetsförmåga, intelligens och systematik i forskningen.

Erfarenheterna från sårade i det rysk-japanska kriget 1904-1905 och senare första världskriget bekräftade emellertid Henschens åsikter. När han på senare år besökte kongresser var det inte som isolerad kämpe, utan som en ärad forskare, som den vetenskapliga världen stod i djup tacksamhet till.

Sven Ingvar skrev att Henschens namn för alltid är inskrivet i den svenska medicinska historien och i mänsklighetens historia.

I Upsala Nya Tidning skrev signaturen J. W. N.

Åter har läkarevetenskapen i vårt land drabbats av en svår förlust. Torsdagen den 3 dennes på morgonen avled professor emeritus S. E. Henschen på Maria sjukhus i Stockholm. [...] Med honom bortgår en av vårt lands mest kända läkare och en av dess mest ihärdiga forskare på läkekonstens område.

[...] Som klinisk lärare i medicin har Henschen utvecklat en mycket betydande verksamhet. Han har ordnat laboratoriearbetet vid de kliniker, där han

---

⁶³⁵ Jacobæus, Hans Christian: Salomon Eberhard Henschen (1847 - 1930). Några minnesord. 1931.

⁶³⁶ Ingvar, Sven: Salomon Eberhard Henschen, in memoriam. Acta medica Scandinavia, LXXIV, Bd. 4. 1931, s. 325 - 333.

verkat, modärniserat undervisningen i många avseenden, och han har i hög grad förstått att locka de yngre läkarne till vetenskaplig verksamhet, och till deltagande i det omfattande vetenskapliga forskningsarbete, som han själv bedrev. Många äro de läkare, som under honom fått sin första handledning i vetenskapligt arbete och sitt intresse för dylikt arbete grundlagt.

Henschens eget vetenskapliga arbete spänner över de flesta av invärtes medicinens områden. Sålunda har han behandlat spörsmål inom hjärtsjukdomarnes, njursjukdomarnes och lungsjukdomarnes område, men framför allt har det varit nervsjukdomarnes, som varit föremål för hans intresse. På detta område har han nedlagt ett femtioårigt träget och oförtrutet arbete och stod vid sin bortgång som en av neurologiens allra främste målsmän. Sin största vetenskapliga insats har han gjort på utforskandet av lokalisationen i hjärnan av centra för sinnesorganen. Tidigare hade man antagit att banorna från dessa fördelade sig på jämförelsevis stora områden av stora hjärnans bark, men Henschen blev en av de ivrigaste och mest framgångsrika deltagarna i arbete att uppvisa huru desammas ändringar i hjärnbarken var sammanträngd till mycket små, väl avgränsbara områden. Början gjorde han med synbanorna, och för utredandet av deras ändställe nedlade han ett utomordentligt segt och målmedvetet arbete. Det gällde att genom noggrann undersökning av skador på synbanorna, dels på den levande sjuke, dels vid obduktionen av den döde fastslå sambandet mellan de på liken förefintliga förändringarne och deras verkan på synförmågan. Lämpliga fall av detta slag äro givetvis ytterst sällsynta; de utgöres av sjuke med hjärnsulster eller skador å hjärnan. Henschen lyckades emellertid samla ett 20-tal sådana och med hjälp av dem bevisa, att synbanorna från ögats näthinna draga till ett mycket skarpt avgränsat område i hjärnbarkens syncentrum. Denna Henschens lära om ett mycket skarpt begränsat syncentrum i hjärnan med en specifik byggnad har sedermera till fullo bekräftats av de forskare, som under kriget hade tillfälle att undersöka det rika materialet av hjärnskador. På samma sätt som sålunda syncentrum i hjärnan lokaliserats, har Henschen ock arbetat på lokalisering av hörselcentrum och lämnat viktiga bidrag till läran härom. Hans sista arbete behandlar frågan om centrum för färgseende, vilket han sökt lokalisera genom jämförelser av hjärnor från djur med och utan färgsinne.

Henschens vetenskapliga arbete uppbars alltid av en brinnande entusiasm, som måhända föranledde honom att förbigå ett och annat faktum, som kunde vara svårt att bringa i överensstäelse med hans hypoteser, men som aldrig förfelade att verka i hög grad medryckande på lärjungar och åhörare. Hans föredrag var enkelt glänsande och i detta avseende torde han bland samtiden söka sin like.

Ännu fyllda 80 kunde han konsten att timvis hålla en åhörarskara i andlös spänning. [...]

Den bortgångne har hos många släktled av svenska läkare lämnat minnet av en sällsynt väckande lärare och målmedveten forskare.⁶³⁷

Västmanlands läns tidning skrev i en osignerad artikel bland annat:

[...] Henschens storvulna läggning och mångsidiga arbetsinsats skaffade honom bland talrika läkargenerationer många beundrande lärjungar. Han bildade emellertid aldrig skola i den meningen, att han utdelade ämnen, som vörd-

⁶³⁷ Upsala Nya Tidning 7/12 1930. Författaren var professor Johan Wilhelm Nordenson.

nadsfulla disciplar sedan utarbetade i trogen anslutning till mästarens smak. Men i den livsluft av vetenskaplig entusiasm och framgångsrik forskning, som omgav honom, uppväxte en rad av särbegåvade medicinska personligheter, som nu leda den svenska läkarvetenskapen.

Henschens självständiga personlighet lämpade sig föga för kommittéarbeten och medicinsk underhandlingspolitik och ej alls för byteshandel med vetenskapliga prestationer. Hans glänsande forskningsresultat och eminenta skriftställarbegåvning gjorde det oundgängligt att det regnade utmärkelser över honom, ledamotskap och medaljer från ut- och inländska vetenskapliga samfund. Men på grund av sin absoluta motvilja mot kompromisser möttes han ofta av byråkratin motstånd och fick åtskilliga gånger rätt hårdhänt kämpa för sin enkla rätt. Därför fick han rykte om sig som egocentriker och man tillsatte t.o.m. kommissioner för att visa att han ändå inte var så framstående, så originell och så exakt, som han själv menade. Hans självhävdelse var emellertid blott en yttring av den kraft, varmed han oavslåttligt inriktade sig på de jättestora problem, som hans mäktiga fantasi och otroliga arbetsförmåga ständigt tog spänntag med. Och när sedan den största av alla obduktioner, världskriget, på ett oemotsägligt sätt verifierade hans lysande sats om 'la projection de la retine' – vad gjorde det då om närsynta svenska samtida förvägrade honom det nobelpris han ärligt förtjänat.⁶³⁸

I Svensk läkarehistoria står om Salomon Henschen:

Som kompromisslös polemiker var han stark i sak och hård i tonen. Han skämtade med andra, men andra skämtade inte med honom; självironi och försonande humor var honom främmande. Som personlighet var han mera lysande än värmande. Som medicinsk vetenskapsman var han en storman, en av våra allra främsta i modern tid.⁶³⁹

Tio år efter Henschens död, 29 oktober 1940, avtäcktes byster över två av medicinens märkesmän utanför Serafimerlasarettet. Bysterna föreställde Salomon Eberhard Henschen och Hans Christian Jacobæus. Högtidligheten ägde rum på treårsdagen av Jacobæus död. Henschens byst var utförd av den italienske skulptören Aurisicchio. Den var sannolikt en kopia av den byst Henschen skänkt till medicinska fakulteten i Uppsala i det testamente han skrev 1921 inför operationen för misstänkt magcancer. Jacobæus byst var utförd av Carl Eldh. Bysterna överlämnades till Serafimerlasarettet av medicinska föreningens inspektor, professor Gösta Forsell, som höll ett minnestal över de båda bortgångna. Enligt tidningsreferaten sade Forsell:

De voro typiska representanter var och en för sin generation. Den äldre – S. E. Henschen – var en förståndsmänniska, men i besittning av ett rikt temperament. Han var i alla sina dagar en stridsman och han ägde i ovanligt mått talets gåva. Han var en lysande representant för sin kår och sitt land. H. C. Jacobæus var enkel och flärdfri, en hjärtemänniska och en fridens man. Hans livsgärning var helt inriktad på läkarens kall och hans strävan gick ut på att

⁶³⁸ Västmanlands Läns Tidning 6/12 1930.

⁶³⁹ Widstrand, A: Svensk Läkarehistoria, andra delen F - I. Stockholm 1932, s. 373.

hjälpa de sjuka. Av sina patienter var han avgudad. Brinnande skaparhåg och okuvlig forskarlust drevo dem båda till storverk. De höra till det fåtal svenskar, som för alltid inskrivit sina namn i medicinens historia.

Efter talet framträdde doktor Jakob Billström och nedlade vid Henschens byst en krans från Svenska läkaresällskapets sektion för psykiatri och neurologi. Professor Nanna Svartz nedlade en krans från medicinska kliniken och vid bysten över Jacobæus en krans från Karolinska sjukhusets medicinska klinik. Som representant för professor Jacobæus sista lärjungar lade docent Gustaf Nylin ner en krans vid hans byst.⁶⁴⁰

---

⁶⁴⁰ SvD 30/10 1930.

Hedersbetygelser och ledamotskap i samfund och föreningar

Henschen erhöll 1873 Kungliga Vetenskaps-Societetens i Uppsala pris för *Études sur le genre Peperonia comprenant les espèces des Caldas, Brésil*. Av Svenska Läkaresällskapet, där han blev ledamot 1877, fick han dess tävlingspris 1879 för arbetet *Om indigo-svavelsyrat natrons avsöndring i njurarna*. För det arbetet fick han samma år också det Flormanska priset av Kungliga Vetenskapsakademien. För *Beiträge zur Pathologie des Gehirns* fick han Läkaresällskapets årspris 1892 för del I och 1896 för del II och III. För del I fick han Kungliga Vetenskapsakademiens Letterstedtska guldmedalj 1892.

Henschen var promotor vid medicine doktorspromotionen vid jubelfesten i Uppsala 1893, samma år blev han riddare av Nordstjärnenorden. Kommandör med stora korset av Nordstjärneorden blev han 1922. Han promoverades till filosofie hedersdoktor i Uppsala 31 maj 1900 (sista dagen han tjänstgjorde i Uppsala), i Halle 1920 och i Padua 1922 (han var då där som Vetenskapsakademiens representant vid Paduauniversitetets 700-årsjubileum). 1921 blev han storofficer av den italienska S:t Mauritius och Lazarusorden. Henschen var också kommandör av den spanska Alfonso XII-orden. Han var vid sin död den äldste hedersledamoten av Uplands nation.

1892 blev Henschen ledamot av Kungliga Vetenskaps-Societeten i Uppsala och 1906 valdes han in i Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg.

Att bli invald i Kungliga Vetenskapsakademien var en stor ära. Henschen blev invald 1897 efter Frithiof Holmgren. Han betonar ibland i sina minnesanteckningar att den och den av hans meningsmotståndare inte var meriterade nog att bli invalda. 1904 och 1905 utsågs han tillsammans med Gustaf Retzius (1904 var också Svante Arrhenius svensk representant) att representera akademien vid den Internationella akademiska associationens sammanträden i London.

Jöns Johansson hade 1924 föreslagit en fysiolog i Edinburgh till utländsk ledamot i Kungliga Vetenskapsakademien. Henschen började studera hans skrifter och fann föga originellt, utan föreslog i stället Willem Einthoven, berömd för elektrokardiogrammet. Johansson förgick sig då grovt mot Henschen, enligt vad han skrev i sin Revy 1924.

Herr Henschen skulle bliva utkuggad i Medicine Kandidatexamen, om han visat sig så groft okunnig om kardiogrammet, sade J. Men J. kunde ej svara mig då jag uppmanade honom bevisa att jag i någon punkt haft orätt i afseende å kardiogrammet.⁶⁴¹

1903-1904 var Henschen ordförande i Svenska Läkaresällskapet. Hans högtidsföredrag hette *Om äktenskapets ingående från hygienens och läkarens synpunkt*. 1921 fick han Sällskapets sekelmedalj i guld, som är dess högsta vetenskapliga utmärkelse. Den delades ut endast ett fåtal gånger under Henschens livstid, nämligen 1908 till Olof Hammarsten och Gustaf Retzius 1909 till Allvar Gullstrand samt 1927 till Oskar Medin och August Hammar. Henschen fick 1912 Fysiografiska Sällskapets i Lund förtjänstmedalj i guld.⁶⁴² För sitt arbete *Über die Hörsphäre* fick han 1918 på nytt det Flormanska priset.

Till hundraårsminnet av grundandet av The Swedenborg Society i London 1910 bildades en kommitté i Sverige för firandet. Henschen utsågs till delegat att representera kommittén i London.

Henschen blev hedersledamot av finska läkaresällskapet 1892, membre honoraire de la Société Royal de Médecine mentale de Belgique 1894, ledamot av neurologisk-psykiatriska sällskapet i Moskva 1897, ledamot av ryska militärmedicinska Akademien i Petersburg 1898, hedersledamot av Société thérapeutique i Paris 1900 och ledamot av Société neurologique i Paris samma år. 1902 blev han korresponderande ledamot av Gesellschaft für innere Medizin i Wien, 1913 blev han korresponderande ledamot i Società Italiana di neurologia i Rom. På förslag av Gustaf Retzius blev han 1906 invald i Centralkommittén för hjärnforskning i Wien. Henschen blev Honorary member of the International Neurological Congress i Bern 1929 och 1930 valdes han till hederspresident i Nordiska neurologkongressen.

Under rubriken "Hedrande vetenskapligt uppdrag" skrev Nya Dagligt Allehanda 1927:

S. E. Henschen har av medicinska fakulteten vid Zürichs universitet anmodats att vara sakkunnig vid tillsättningen av professuren i neurologi och chefskapet vid Internationella hjärnforskningsinstitutet efter prof. Carl von Monakow. Denna anmodan är desto mera märklig, som prof. Henschen alltsedan 1890 (d.v.s. snart 40 år) legat i nästan oavbruten vetenskaplig (ej personlig) fejd med prof. v. Monakow rörande det principiellt viktiga problemet om synsinnets lokalisation och näthinnans projektion.⁶⁴³

---

⁶⁴¹ UUB S. E. Henschen 48, Revy 1924, 13 februari.

⁶⁴² Medaljen instiftades 1906 till minne av sällskapet grundare Anders Jahan Retzius, far till Anders Retzius och farfar till Gustaf Retzius. Den vägde 140 gram och ett exemplar såldes 2011 på en myntauktion för 50 000 kronor.

⁶⁴³ Nya Dagligt Allehanda 10/11 1927. von Monakow hette inte Carl utan Constantin i förnamn. Henschen skrev till professor Rickard Pfeifer och bad om förslag på lämpliga kandidater att efterträda Monakow. Pfeifer ansåg att Walter Spielmeier var skyhögt över de andra sökande i kompetens. I andra hand kom Constantin von Economo, medan Minkowski, som

Henschen var också medlem av ett stort antal föreningar i Sverige. 1878 blev han ledamot av Svenska militärläkarföreningen. Redan 1882 blev han ledamot i Skyddsföreningen för sinnessjuka. Det var kanske genom detta han blev så engagerad för de sinnessjukas rättigheter.

I september 1911 valdes han in som medlem i Nationalföreningen mot emigration, som hade kronprins Gustaf Adolf som beskyddare. Han var också medlem av Skyddsvärnet, som hade som uppgift att verka för främjande av det allmänna och enskilda räddningsarbetet bland frigivna fångar, villkorligt dömda, lösdrivare, alkoholister, prostituerade och i liknande avseenden hjälpbehövande.

Föreningen för bistånd åt lytta och vanföra kallade honom också till medlem (där också hans vän, professorn i ortopedi, Patrik Haglund, var med), liksom föreningen De blindas väl.

Henschen var också medlem i Sällskapet för Kristlig Social Nykterhetsverksamhet (S.K.S.N.), som hade som uppgift att bereda arbete åt personer, som under rusets inflytande råkat i sådana omständigheter att de hade svårt att få arbete. Sällskapet beredde arbete åt dem vid sina kolonier för myrmarkernas uppodling, den första var den så kallade Flodakolonin i Vemdalen i Härjedalen.

Henschen var medlem i ytterligare ett stort antal föreningar: Vetenskapliga Student-Sällskapet i Upsala Botanico-Zoologiska section (1864), Biologiska föreningen (1900), Svenska pansarbåtsföreningen, Samfundet S:t Erik, Svenska sällskapet för antropologi och geografi, Högskoleföreningen i Stockholm, Samfundet för Nordiska museets främjande, Stockholms fastighetsägarförening, Folkkonsertförbundet, Sällskapet Idun, Sällskapet T.B. (1880), Sällskapet Jultomtarne, Föreningen för Stockholms prydnad med konstverk, Föreningen Svensk hemslöjd, Svenska Kancerföreningen, Svenska Linnésällskapet, och Svenska Naturskyddsföreningen (där han blev medlem 1927, åttio år gammal),

Henschen, som alltid varit idrottsintresserad, blev redan 1879 medlem i Stockholms Fäktklubb. 1897 blev han medlem av Sveriges allmänna idrottsförbund och valdes 19 september 1899 till hedersledamot av Uppsala studenters Gymnastikförening med motiveringen:

§ 4. Såsom ett uttryck af erkänsla för det lifliga intresse, som Professor S. Henschen visat idrotten och särskilt Gymnastikföreningen, beslöt föreningen att enhälligt välja honom till sin hedersledamot.

---

sedan fick tjänsten, hade den nackdelen att vara Monakows elev. Pfeifer ansåg att Institutet borde slå in på nya vägar i sin forskning (UUB S. E. Henschen 20, brev 23/11 1927 från Pfeifer).

Medicine jubeldoktor 1930

Samtidigt som Erik Agdur, dekanus vid medicinska fakulteten i Uppsala, skrev på medicinska fakultetens vägnar och tackade för att Henschen dedicerat åttonde delen av *Pathologie des Gehirns* till medicinska fakulteten, bad han att få återkomma med en inbjudan till promotionen senare på våren. Denna inbjudan kom den 23 maj 1930. Henschen var den ende medicine jubeldoktor det året. Promotionen ägde rum den 31 maj.⁶⁴⁴

---

⁶⁴⁴ UUB S. E. Henschen 1, brev från Erik Agdur 28/1 och 23/5 1930.

Bibliographia Henscheniana

En förteckning över skrifter av Salomon Eberhard Henschen under åren 1872–1906 gjordes till hans 60-årsdag 1907 av bibliotekarien vid Svenska Läkaresällskapet E. O. Hultgren. Skrifter från 1907 till 1927 sammanställdes av bibliotekarien vid Svenska Läkaresällskapet Olof Thorgny Hult och överlämnades till Henschen på hans 80-årsdag av Folke Henschen.⁶⁴⁵ Publikationer som saknas i dessa sammanställningar har lagts till i denna bibliografi.

1872.

Bidrag till kännedomen om amygdalinets förekomst och blåsyrejäsning. (Beitrag zur Kenntnis des Vorkommens von Amygdalin und Blausäuregärung). Upsala Läkaref. förhandl. Vol. VII, s. 412–423.

Ins Deutsche übersetzt in Neues Jahrbuch für Pharmacie. Bd. 38. 1872.

1873.

Études sur le genre *Peperonia* comprenant les espèces des Caldas, Brésil. Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis, ser. 3 – 7, Uppsala 1873.

1874.

Bidrag till kännedomen om några medels inverkan på *Balantidium coli* och ett nytt sätt att redan i tarmkanalen säkert döda detsamma. Upsala Läkaref. förhandl. Vol. IX, s. 579–606. (Tillsammans med J. A. Waldenström).

Fem nya fall af *Balantidium coli* behandlade med stora vattenlavemanger, innehållande ättiksyra och garfsyra. Upsala Läkaref. förhandl. Vol. X, s. 120–137.

Fall af läkning efter fullständigt genomskärande af luft- och matstrupe. Upsala Läkaref. förhandl. Vol. X, s. 152–155.

1877

Fall af aneurysma arteriae basilaris. Hygiea. Förhandl. Vol. 39 1877, s. 292–294.

1879.

Rapport öfver de vid K. Serafimerlasarettets medicinska afdelning vårdade sjuke och sjukdomar 1877. Svenska Läkaresällsk. nya handl. Ser. II. Delen VI. 3 Stockholm 1879.

---

⁶⁴⁵ Zeitschrift für Klinische Medizin; Festschrift für S. E. Henschen, Bd. 63, 1907 och Acta Medica Scandinavica; Biographia Henscheniana vol. 65, 1927.

Om indigosvafvelsyrat natrons afsöndring i njurarne. Experimentell undersökning öfver urinsekretionens mekanism under fysiologiska och patologiska förhållanden. Svenska Läkaresällsk. nya handl. Ser. II. VII. Akademiska afhandl., Stockholm 1879, 166 s.

1881.

Studier öfver hufvudets nevalgier. Upsala 1881, 100 s.

Tvåne mikrotomer. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVI, s. 311-321.

Ronneby Helsobrunnar och Bad år 1880. Årsberättelse. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVI, s. 339-417.

1882.

Primär villös kankroid i blåsan. Från den medicinska kliniken i Upsala år 1882-83. 1. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVII, s. 75-97.

Fall af cystosarcoma mammae intracaniculare papillae. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVII, s. 146.

Ronneby Helsobrunnar och Bad år 1881. Årsredogörelse. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVII, s. 293-324.

Subseröst uterus-fibromyom. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVIII, s. 124-125.

1883.

Fickinhalator för flygtiga ämnen. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVIII, s. 213-214.

Elektricitetsapparat för galvanisk ström. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVIII, s. 214-215.

Om primär blåskräfta. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVIII, s. 403-420.

In Upsala Läkaref. förhandl. Vol. XX H. 7, s. I-III in deutscher Sprache referiert.

Om Kinolinet som antipyreticum. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XVIII, s. 466-515.

Ronneby Helsobrunnar och Bad år 1882. Årsberättelse. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XIX, s. 43-69.

Hemiatrophia progressiva. Nord. med. Ark. vol. XV, H. 1. No 4, 16 s.

1884.

Ett fall af symmetrisk pemfigus hos en fullväxt kvinna. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XIX, s. 144-149.

Två fall af Menièrs sjukdom jemte återblick på denna sjukdom. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XIX, s. 281-300.

Ett kliniskt laboratorium. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XIX, s. 372-380.

Ronneby Helsobrunnar och Bad. Årsberättelse 1883. Upsala 1884, 19 s.

Årsberättelse (No. 1) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1883. Upsala 1884.

Om orsakerna till tyfoidfieber epidemi i Upsala, vintern 1883-1884. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XIX, s. 248-280 och 347-365. (saknas i Hultgrens bibliografi).

Borde ej svenska läkare hålla årliga möten, Eira Årg. 8, Göteborg 1884, s. 795–801.

1885.

Några ord om sjukgymnastiken såsom undervisningsämne för läkare och dess förhållande till kliniken. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XX, s. 134–145.

Primär cystös lefvercancer hos en 14 års flicka. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XX, s. 240–248.

Ronneby Helsobrunnar och Bad 1884. Årsberättelse. Upsala 1885, 19 s.

Årsberättelse (No. 2) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1884. Upsala 1885.

Om allmänna svenska läkaremöten. Eira Årg. 9, Göteborg 1885, s. 261–268.

1886.

Ileus genom böjning av coecum; laparotomier. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXI, s. 130–139.

Hemiatrofi af tungan af bulbärt ursprung. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXI, s. 347–359.

Till frågan om benets motoriska barkcentrum, Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXI, s. 359–374.

Laryngitis hypoglottica hypertrophica. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXI, s. 375–380.

Till läran om afasi. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXI, s. 380–393.

Ronneby Helsobrunnar och Bad 1883. Årsberättelse. 2. dra uppl. 1886.

Årsberättelse (No. 3) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1885. Upsala 1886.

1887.

Fall av lefverkräfta med dilatation och hydrops i gallvägarna. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXII, s. 493–496. (Tills. med H. Græve).

Rörande klinisk hemoglobinbestämning och Hénocques hématoscope. Tillägg till A. Sjölings uppsats i samma ämne. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXII, s. 493–496.

Årsberättelse (No. 4) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1886. Upsala 1887.

1888.

Skrifvarekrampens patogenes, belyst genom några sjukdomsfall. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXIII, s. 125–132.

Reumatisk tic convulsif med förtjockning af nervi facialis stam. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXIII, s. 219–223.

Om bestämning af lufthaltiga hålors utsträckning medelst perkussorisk transsonans. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXIII, s. 420–424.

Till differentialdiagnosen mellan partiell pneumothorax och kaverna. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXIII, s. 424–427.

Kort öfversigt af läran om lokalisationen i hjernbarken. Förhandl. vid allmänna svenska läkaremötet i Norrköping 1887, s. 72–96, också i Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXIII, s. 507–525 och 601–612.

Årsberättelse (No. 5) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1887. Upsala 1888.

Meddelande från komittéen för undersökning om tuberkulos. 1. Nyare åsikter om tuberkulos jemte några ord om komittéens program. Hygiea 50 1888, s. 51–68. Aftryckt i Tidskrift för veterinärmedicin och husdjursskötsel, årg. 7, 1888, s. 48–57 och 90–95.

1889.

Tuberkulos-Komittéens verksamhet. Förhandl. vid allmänna svenska läkaremötet i Helsingborg 1888, s. 21.

Om s.k. konträr verkan af febermedel. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXIV, s. 263–276.

1890.

Fall af broncho-axillär fistel. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXV, s 299–305. (Tills. med K. G. Lennander).

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Uppsala. Del I. Upsala 1890, 215 s.

Årsberättelse (No. 6 och 7) från Akademiska sjukhuset i Upsala för åren 1888–1890.

1891.

Kochs medel mot tuberkulos. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXVI, s. 485–486. (Tills. med L. Rosén).

Årsberättelse (No 8) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1890, Uppsala 1891.

1892.

On the visual path and centre. International Congress of experimental Psychology. London 1892.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Uppsala. Del II. Upsala 1892.

Årsberättelse (No. 9) från Akademiska sjukhuset i Upsala för år 1891, Uppsala 1892.

Resebrev från England i Stockholms Dagblad under pseudonymen An Idler.

1893.

Om hjernforskningens metoder. Föredrag på Upsala Läkareförenings högtidsdag den 17 sept. 1892. Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXVIII, s. 1–30.

Huru skola vi rusta oss mot koleran? Upsala Läkaref. förhandl. vol. XXVIII, s. 279–302.

On arsenical paralysis. Nova Acta Reg. Soc. Scient. Upsal., Ser. III. vol. 15. Fasc.2 Ups. 1893, s. 1.

On the visual path and centre. Brain 1893, s. 170–180.

Om synbanans anatomi ur diagnostisk synpunkt. Inbjudningsskrift till medicine doktorspromotionen vid Jubelfesten i Uppsala 5-7 sept. 1893. Även i Uppsala läkaref. förhandl. vol. XXIX, s. 83-126.

Om lungsot och tuberkulos. Föreningen Heimdals folkskrifter. No. 3. 33 s.
Årsberättelse (No. 10) från Akademiska sjukhuset i Uppsala för år 1892, Uppsala 1893.

1894.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Uppsala. Del III:1. Uppsala 1894, 115 s.

Ett fall af arsenikförlamning med hematomyeli och polyneurit. Uppsala Läkaref. förhandl. vol. XXIX, s. 129-148. (Tills. med A. Hildebrand).

Koleran, skildrad för lärd och olärd. Stockholm 1894, 103 s.

De la reaction pupillaire hémianopique. XI. internat. Kongresse in Rom 1894. Revue génér. d'ophtalmologie. T. XIII 1894, s. 219-220.

Sur les centres optiques cérébraux. Revue génér. d'ophtalmologie, T. XIII, Lyon 1894, s. 337-352.

Om den tekniska undersökningen af hjernan. Festskrift tillegnad Dr. F. W. Warfvinge s. 180-188. Även i Uppsala Läkaref. förhandl. vol. XXX, s. 192-200.

1895.

Om njurarnas funktion. Uppsala Läkaref. förhandl. vol. XXX, s. 375-388.

Sur le centre optiques cérébral. Atti dell'XI Congresso medico internazionale. Roma 29 Marzo-Aprile 1894. vol. IV. Torino 1895, s. 93.

Sätra Brunn och kallvattenkur. Uppsala 1895, 93 s.

Sätra Brunn, förr och nu. Köping 1895, 15 s.

Årsberättelse (No. 11 & 12) från Akademiska sjukhuset i Uppsala för åren 1893 & 1894, Uppsala 1895.

1896.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Uppsala. Del III: 2. Uppsala 1896, 245 s.

Behandlung der Erkrankungen des Gehirns und seiner Häute. Pentzoldt-Stintzing, Handbuch der speziellen Therapie innerer Krankheiten. Jena 1896. Bd. V. s. 785-976.

Akut dissiminerad ryggmärgsskleros med nevrut efter difteri hos ett barn. Nordiskt med. Ark. 1896. Ny följd Bd. VI. No. 22, 24 s.

Zur Lumbalpunktion. Wiener med. Blätter. 1896. No. 12, 13, 14.

Fliegenlarven im Darm als Ursache einer chronischen Enteritis membranacea. Wiener klin. Rundschau. 1896.

1897.

Om Röntgenstrålar i hjernkirurgiens tjänst. Nord. med. ark. Ny följd B. VIII. Festband, tillegnad Axel Key. (Tills. med K.G. Lennander).

Om undervisning i de epidemiska sjukdomarne. Förhandl. vid åttonde svenska läkaremötet i Stockholm den 5-7 augusti 1897, s. 34-37.

Om lungsiktiges vård å sjukhus. Förhandl. vid åttonde svenska läkaremötet i Stockholm den 5–7 augusti 1897, s. 53–57.

I Norbergska målet. Stockholms Dagblad 1897.

Årsberättelse (No. 13 & 14.) från Akademiska sjukhuset i Upsala för åren 1895 och 1896), Upsala 1897.

1898.

Om skidlöpning och skidtäfling ur medicinsk synpunkt. Upsala Universitets Årsskrift 1897. Medicin II, Upsala 1898, 69 s.

Om det akademiska sjukhuset i Upsala och den kliniska undervisningen. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Bd. III, 55 s.

Smärre kardiografiska bidrag. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Bd. III, s. 468–492.

Zur Trepanation bei Hirngeschwülsten und der Jacksonschen Epilepsie. Vortrag auf dem XII. mediz. Kongresse in Moskau 1897. Mitteilungen aus den Grenzgebieten der Medizin und Chirurgie. Bd. II. Jena 1898, s. 287–296.

Die Röntgenstrahlen im Dienste der Hirnchirurgie. Vortrag auf dem XII. mediz. Kongresse in Moskau 1897. Mitteilungen aus den Grenzgebieten der Medizin und Chirurgie. Bd. III. 1898, s. 283–286.

Über Lokalisation innerhalb des äusseren Knieganglions. Vortrag auf dem XII. mediz. Kongresse in Moskau 1897. Neurolog. Zentralblatt. Leipzig 1898, s. 194–199.

Über Phosphorlähmung. Neurolog. Zentralblatt 1898, s. 385–389.

Akute spastische Spinalparalyse nach Influenza. Deutsche Zeitschrift für Nervenheilkunde. Bd. 12. 1898, s. 475.

Mitteilungen aus der mediz. Klinik zu Upsala. Bd. I. Jena, s. 1–292. I. Zur Lehre von der Herzarhythmie. II. Über Herz-Dilatation bei Chlorose und Anämie. III: Ein Beitrag zur Kenntnis des Scharlach-Herzens. IV. Über das Herz bei der Nephritis. V. Zur akuten Dilatation beim Alkoholherzen und bei der Herzdegeneration.

Om akut hjärtdilatation vid akut reumatism och hjärtvalvelfel. Upsala Universitets Årsskrift 1899. Medicin I. Tryckt 1898.

Behandlung der Erkrankungen des Gehirns und seiner Häute. Pentzoldt-Stintzings Handbuch der speziellen Therapie. II. Aufl. 1898.

Översatt till spanska under titeln: Tratamiento de las enfermedades del cerebro. Madrid 1898.

1899.

Mitteilungen aus der mediz. Klinik zu Upsala. Bd. II. Jena 1899, s. 1–312. I: Skilaf und Skiwetlauf. II. Über akute Herzerweiterungen bei akutem Rheumatismus und Herzklappenfehlern. III. Über akute Herzdilatation infolge von akuten Infektionskrankheiten. IV. Die Deutung des Kardiogramms.

Om akut hjärtdilatation i följd af akuta infektionssjukdomar. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. vol. IV, 1898–1899, s. 93–154.

Svar på prof. J. G. Edgrens Några anmärkningar med anledning af professor S. E. Henschens uppsats ”Smärre kardiografiska bidrag”. Upsala Läka-ref. förhandl. Ny följd. vol. IV, s. 299–314.

Årsberättelse (No. 15 & 16.) från Akademiska sjukhuset i Upsala för åren 1897 och 1898), Upsala 1899.

1900.

Über Phosphorneuritis. Neurolog. Zentralblatt, Jahrg. 19. 1900, s. 555–570.

Fall af bulbär-nevrit efter influensa. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. V, 1899–1900, s. 66–74.

Mitralisstenos, orsakad af ett aneurysm å aorta descendens. Upsala Läka-ref. förhandl. Ny följd. Vol. V, 1899–1900, s. 98–109.

Ett bidrag till den ulcerösa endokarditens klinik, dess botlighet och smittosamhet. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. V, 1899–1900, s. 295–319.

Till frågan om *Balantidi coli* patogenetiska betydelse. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. V, 1899–1900, s. 444–445.

Aorta-aneurysm som bryter in i vena cava superior. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. V, 1899–1900, s. 79–97. (Tills. med A. Vestberg).

Zur Trepanation bei Hirngeschwülsten und der Jacksonschen Epilepsie. – Die Röntgenstrahlen im Dienste der Gehirn-Chirurgie. – Über Lokalisation innerhalb des äusseren Knieganglions. Comptes-Rendus du XII Congrès internat. de Médecine. Moscou 1900.

Revue critique de la doctrine sur le centre cortical de la vision. III. Congrès international de Médecine. Paris 1900, s. 154.

1901.

Om *ulcus ventriculi*, dess diagnos och behandling. Förhandl. vid tionde allmänna svenska läkarmötet i Örebro. 5–7 sept. 1901. Stockholm 1901, s. 41–63.

Sätra brunns tvåhundra års minnesfest midsommardagen 1900. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. VI, s. 72–79.

Till läran om den bacillära endokarditen. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. VI, s. 389–407.

Ryggmärgstumör med framgång exstirperad. Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. VI, s. 453–486.

Den medicinska kliniken och den kliniska undervisningen förr och nu. Installationsföreläsning. Hygiea. Följd II. Årg. 1. Del 1, 1901, s. 9–36.

Kommer den föreslagna värnpligten att inverka gagneligt eller skadligt på den värnpligtiges kroppsliga utveckling och helse? Hygiea 1901, Förhandl. s. 72–97.

Årsberättelse (No. 17 & 18) från Akademiska sjukhuset i Upsala för åren 1899 och 1900, Upsala 1900–1901. (Tills. med K. G. Lennander).

Rétrécissement mitral par compression d'un anévrysme de l'aorte descendante. Journal des praticiens, s. 290–292.

Zur bacillären Endocarditis. Fortschritte der Medizin Bd. XIX.

1902.

Kan en ryggmärgstumör spontant gå tillbaka? Upsala Läkaref. förhandl. Ny följd. Vol. VII, s. 378–402 och 483–509.

1903.

Behandlung der Erkrankungen des Gehirns und seine Häute. Handbuch der Therapie von Pentzoldt und Stintzing. III. Aufl. Jena 1903.

La projection de la rétine sur la corticalité calcarine. La semaine médicale 22. 4. 1903, s. 125–127.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Uppsala. Del IV: 1. Uppsala 1903, 114 s.

1904.

Alkoholens inverkan på hjärtat och blodkärnen. Nordens studerande ungdoms helynkerhetsförbunds skrifter. Uppsala, 24 s.

Alkoholens inverkan på nervsystemet. Nordens studerande ungdoms helynkerhetsförbunds skrifter. Uppsala, 20 s.

Om äktenskapets ingående från hygienens och läkarens synpunkt. Föredrag vid nedläggandet af ordförandeskapet i Svenska Läkaresällskapet den 4. okt. 1904. Hygiea 1904, s. 1067–1097.

Om äktenskapets ingående från hälsans synpunkt. Stockholm 1904, 103 s.

1905.

Über die sogenannten anämischen akzidentellen Herzgeräusche. Zentralblatt der gesamte Therapie. XXIII. Jahrg. Wien 1905. Se även Verhandl. des 5. Nordischen Kongresse für inneren Medizin zu Stockholm vom 29.–31. Aug. 1904. Stockholm 1905, s. 127–140.

Sur l'identité de la tuberculose humaine et bovine. Compte rendu de la première série d'expériences faites par le comité, institué par le Conseil médical Royal pour étudier la question des rapports existant entre la tuberculose humaine et la tuberculose bovine. La lutte contre la tuberculose en Suède. Uppsala 1905, s. 220–282. (Tills. med Isak Jundell och Josef Svensson).

Logements étroits et mortalité par tuberculose à Stockholm 1871–1900. La lutte contre la tuberculose en Suède. Uppsala 1905, s. 220–282.

1906.

Über das Aneurysma arteriae pulmonalis. Sammlung klinischer Vorträge (Volkman), s. 422–423. (Innere Medizin Nr. 126–127). Leipzig 1906, s. 595–655.

Zur bulbären Syndrom: Dissoziation der Sinne in Verbindung mit Zerebellar-ataktischen Störungen. Neurologisches Zentralblatt Nr. 11. 1906, s. 502–513.

1907.

Die Eheschlissung vom gesundheitlichen Standpunkte. Wien 1907, 86 s.

Några hygieniska synpunkter ifråga om äktenskaps ingående. Två tidningsartiklar. Kristinehamn 1907.

Aus der Geschichte der schwedischen Medizin. Reiseber. d. Komittes z. Veranstat. ärztl. Studienreisen, Berlin. Bd. 7, 19 s.

1908.

Fall af makulärt och perimakulärt skotom efter knifhugg. Hygiea, Festband 1908, 37 s.

La projection de la rétine de la doctrine sur la corticalité calcarine. Föredrag å kongressen i Madrid. Semaine médicale s. 123–127. (ej upptagen i Hults bibliografi).

1909

Über inselförmige Vertretungen der Makula in der Sehrinde des Gehirns. Mediz. Klinik 1909, 6 s.

Über systolische funktionelle Herzgeräusche. Kongressverhandl. Budapest 1909 u. Deutsch. mediz. Wochenschr. 1909.

On the relation between alcoholism and tuberculosis. Tuberculosis 1909.

1910.

Behandlungen der Erkrankungen des Gehirns und seiner Häute. Pentzoldt-Stintzing, Handbuch der Therapie. Bd. 4. 4 Aufl. Jena 1910 s. 564–684.

Zentrale Sehstörungen. Lewandowskys Handbuch der Neurologie. Bd. I Berlin 1910, s. 891–918.

Logements étroits et la tuberculose. Revue de vulgarisation des sciences méd. Ann. 3, Marseille, 1910. s. 385–386.

La lutte contre la tuberculose. Ibidem, s. 397–398.

1911.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. Uppsala 1911. Teil IV:2, s. 115–214.

Über cirkumskripte Nutritionsgebiete im Occipitallappen. Arch. f. Ophthalmol. Bd. 78, s. 195–211.

Über cirkumskripte arteriosklerotische Nekrosen in den Sehnerven, im Chiasma und in den Tractus. Ibidem, s. 212–223.

Om behandling af syfilis med salvarsan. Sv. Läkaresällsk. Förhandl. 1911, s. 69.

Resebref från England.

Kurser i alkohologi 1911 (Eklunds tryckeri).

1912.

Spezielle Symptomatologie und Diagnostik der Sehbahnaffektionen. Lewandowskys Handbuch der Neurologie. Bd. II, Berlin 1912, s. 751–810.

Sport und Herzdilatation. Nord. Med. Arkiv, Bd. 48, Nr. 8, s. 1–25.

Afskedsföreläsning den 28/2. Allm. Sv. Läkartidn. 1912, 18 s.

I prostitutionsfrågan. Sv. Läkaresällsk. Förhandl. 1912.

Yttrande med anledning af reglementeringskommitténs betänkande. Ibidem.

Kvinnors rösträttsstrid ur läkaresynpunkt. Nya Dagligt Allehanda 1912.

Ett svenskt folkuniversitet. Tidsk. f. svenska folkbildn. arb. 1912.

(Äfven tidningsartiklar).

1913.

Zur Kenntnis der Migräne. Festschr. f. L. Bianchi. Catania 1913.

I alkoholfrågan. Stockholm 1913, 85 s.

Geschichte der inneren Medizin in Schweden. Handbuch, Stockholm 1913.

Om sportens och idrottens inverkan på hjärtat. Sv. Läkaresällsk. Förhandl. 1913, s. 107.

Zentrale Sehstörungen. Lewandowskys Handbuch der Neurologie. Bd. III Berlin 1913, s. 751–810. (ej upptagen i Hults bibliografi).

1914.

Tal under valen till försvarsriksdagen. Varer Svenske, Stockholm 1914, s. 168–187.

Den politiska situationen. Föredrag den 30/8. Smålandsposten 1914.

1915.

Yttrande vid Gymnastik- och Idrottskommitténs sammanträde den 15/4 1915.

1916.

Behandlung der Erkrankungen des Gehirns und seiner Häute. Pentzoldt-Stintzing, Handbuch der Therapie, 5. Aufl. Jena 1916, s. 669–796.

Erfahrungen über Diagnostik und Klinik der Herzenklappenfehler. Berlin 1916, 356 s. Autoreferat i Hygiea.

Über Insuffizienz des Herzens. Zentralbl. f. Herz- u. Gefässkrankh. 1916.

Om hjärnoperationer på fiskar. Sv. Läkaresällsk. Handl. Bd. 42, s. 507–517.

Om en ögonåkomma (Keratitis exulcerans traumatica) hos hajar och rockor. Ibidem s. 971–979.

Om kroppsöfningarnas nytta och faror. Svensk idrott 1916, 23 s.

1917.

Über der Sehcentrum. Neurolog. Centralbl. 1917, 18 s.

Om kroppsrorelse, idrott och träning, Ett stycke populär fysiologi. Grefve L. Douglas tillägnad. Svensk idrott 1917, 75 s.

1918.

On the hearing sphere. Acta oto-laryngologica, Vol. 1, s. 423–486.

Über die Gehörspähre. Journal f. Psychologie u. Neurologie, Bd. 22, s. 319–474.

Über die Geruchs- und Geschmackszentren. Monatsschr. f. Psychiatrie u. Neurologie, Bd. 45, s. 121–165.

Om tal och skrift ur hjärnfysiologisk synpunkt. Esaias Tegnér tillägnad. Psyke, Uppsala 1918, 48 s.

Minnesteckningar över Johan Wilhelm Runeberg. Hygiea Bd. 80, s. 577–629.

Kampen mot tuberkulosen. Nya Dagligt Allehanda.

1919.

Über Sinnes- und Vorstellungszentren in der Rinde des Grosshirns. Zeitschr. f. d. ges. Neurologie u. Psychiatrie. Bd. 47, s. 55–111.

Om sinnes- och föreställningscentra i hjärnan. Gustaf Retzius tillägnad. Hygiea, Bd. 81, s. 49–107.

Über Sprach-, Musik- und Rechenmechanismen und ihre Lokalisation im Grosshirn. Zeitschr. f. d. ges. Neurologie u. Psychiatrie, Bd. 52.

Om språk-, musik- och räknemekanismerna och deras lokalisation. Hygiea, B. 81, s. 721–747.

Yttrande med anledning av prof. Báránys föredrag om medvetandets teori. Sv. Läkaresällsk. Förhandl. 1919, s. 11–18.

Zur Aphasie bei den otitischen Temporalabszessen. Arch. f. Ohrenheilk., Bd. 104, s. 39–55.

Om hjärtats förhållande vid idrottsövningar. Sv. Läkaresällsk. Förhandl. 1919, s. 156–158.

Minnesteckning över Erik Wilhelm Nordenson. Hygiea, Bd. 81, s. 161–173.

Sund och osund bostadspolitik. Nya Dagligt Allehanda 1919.

Om hjärnans träning. Ibidem.

1920.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. T. V. Leipzig u. Stockholm 1920, 216 s. Autoreferat i Hygiea, Bd. 82, s. 346–349.

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. T. VI. Leipzig u. Stockholm 1920, 231 s.

Sur l'aphasie sensorielle. Revue Neurol. 1920.

1921.

Allmän, internationell läkarekongress i Stockholm. Nya Dagligt Allehanda 1921.

1922.

Om sensorisk afasi. Hygiea, Bd. 84, s. 747–757.

Om motorisk afasi och agrafi. Ibidem s. 787–809.

40 års kamp om syncentrum och dess betydelse för hjärnforskningen. Stockholm 1922.

Om lilla hjärnans funktion, diskussionsyttrande. Sv. Läkaresällsk. Förhandl. 1922, s. 213–215.

Förslag till medicinsk kongress i Stockholm 1923. Ibidem, s. 172–179.

I nykterhetsfrågan. Ibidem 8 s.

De nyaste rönen på hjärnforskningens område. Nya Dagligt Allehanda.

Samma uppsats. Hjälpsskolan, Värneskolen, Særskolen 1922.

Paduajubileet och det vetenskapliga samarbetet. Nya Dagligt Allehanda.

Secher, Experimentelle Untersuchungen über den Einfluss der Anstrengungen auf das Herz. Bokanmälan, Hygiea, Bd. 84, s. 810–812.

1923

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. T. VII. Leipzig u. Stockholm, 319 s.

40-årig kamp om det visuella centrumet och dess betydelse för den cerebrala forskning, *Zeitschr. f. d. ges. Neurol. u. Psychiatrie*, Bd. 87, s. 505–535.

On sensations, perceptions and conceptions from an anatomico-clinical point of view. Proceedings of the 7 international Congress of Psychology, Oxford. Cambridge 1923, s. 359–368.

Über Sinnesempfindung und Vorstellung aus anatomisch-klinischen Gesichtspunkte. *Acta Med. Scandinav.*, Vol. 57, s. 458–507.

Om medfödd ordblindhet, diskussionsyttrande. *Sv. Läkaresällsk. Förhandl.* 1923, s. 641–649.

Hjärnans byggnad och verksamhet. *Nya Dagligt Allehanda*. (Även i broschyrform, 26 s.)

Hjernens bygning og funktion. *Aftenposten* 1923.

Leonardo Bianchi. *Sv. Dagbl.* 1923.

Os naturalistas suecos no Brasil (Eberhard Munck af Rosenschöld, Anders Fredrik Regnell). *A Suecia. Na exposição docentario da independencia do Brasil*. Stockholm 1922, s. 11–15.⁶⁴⁶

Läkarvetenskapen efter kriget. *Nya Dagligt Allehanda* 1923.

1924.

On the value of the discovery of the visual centre. *Scandinav. Scientific Rev.*, Vol. 3, Kristiania 1924 s. 10–63.

Om Lenins sjukdom och sjukdomsorsak. *Sv. Läkaresällsk. Förhandl.* 1924, s. 32–47.

Lenins sjukdom och död i dokumentarisk belysning. *Nya Dagligt Allehanda* 1924.

Professor O. Foerster. *Ibidem*.

Minnesord över A. v. Strümpell. *Sv. Dagbl.* 1924.

Secher, Idrettens interne Medicin. *Bokanmälan. Hygiea*, Bd. 86, s. 22–29.

Knoll, Skiwettkläufer. *Bokanmälan. Ibidem*, s. 74–77.

Grote, Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen. *Bokanmälan, Ibidem*, s. 793–796.

Rättssäkerheten för sinnessjuka här och i Norge. *Sv. Dagbl.* 1924.

1925.

Bemerkungen zu A. Picks "Lokalisatorische Tendenzen in der Aphasielehre. *Zeitschr. f. d. ges. Neurol. u. Psychiatrie*, Bd. 99, s. 518–523.

Über die Funktion der rechten Hirnhemisphäre in Verhältnis zu der Linken. *Ibidem*, Bd. 100, s. 1–16.

Über die Lokalisation einseitiger Gesichtshalluzinationen. *Arch. f. Psychiatrie u. Nervenkrankheit*, Bd. 75, s. 630–655.

---

⁶⁴⁶ Brasilien anordnade en stor utställning i Rio de Janeiro 1922 för att fira hundraårsminnet av landets självständighet. Utställningen besöktes av 3,6 miljoner människor. Även Sverige deltog med en egen paviljong. Henschen planerade att resa till Sydamerika 1922 och fick ett erbjudande av Rederiaktiebolaget Nordstjernan om att resa för 400 kronor. Han avråddes emellertid från att resa av envoyén Carl Hultgren, eftersom han led av dålig mage och maten var så dålig (UUB S. E. Henschen 8, brev 7/8 1922 från Hultgren).

Mémoire sur la base anatomique de la vision mono- et binoculaire. Travaux du laboratoire de recherches biologiques de l'Université de Madrid. T. 23, s. 217–235.

Om det mono- och binokulära seendets anatomiska substrat. Hygiea, Bd. 87, s. 553–571.

Acerca de los problemas primordiales de la investigacion del cerebro, especialmente de las localisaciones cerebrales. La medicina germano-hispano-americana, Leipzig 1925.

Selbstbiographie von S. E. Henschen. Grotes Die Medizin in der Gegenwart in Selbstdarstellungen, Leipzig 1925.

Polemik om det medicinska Nobelpriset. Nya Dagligt Allehanda.

I anledning av det ekumeniska mötet. Nya Dagligt Allehanda.

1926.

Zu der Entdeckung des Sehentrums, Bemerkungen zu der Erwidernung von Prof. Lenz. Zeitschr. f. d. ges. Neurol. u. Psychiatrie, Bd. 102, s. 368–394.

Zur Anatomie der Sehbahn und der Sehentrums. Arch. f. Ophthalmol., Bd. 117, s. 403–418.

Die Vertretung der beiden Augen in der Sehbahn und in der Sehrinde. Ibidem, s. 419–459.

Ist der Gorilla linkshirinig? Deutsche Zeitschr. f. Nervenheilk., Bd. 92, 7 s.

On the function of the right hemisphere of the brain in relation to the left in speech, music and calculation. Brain, Vol.49, s. 110–126.

Om lokalisationen av några psykiska processer och särskilt den hemianopiska hallucinationen. Hygiea, Bd. 88, s. 321–330.

Om agrafi. Finska Läkaresällsk. Handl., Bd. 68, s. 977–992.

Inglessis, M. Untersuchungen über Symmetrie und Asymmetrie der menschlichen Grosshirnhemisphären. Derselbe, Über Kapazitätsunterschied der linken und rechten Hälfte am Schädel. Bokanmälan. Hygiea, Bd. 88, s. 268–271.

Head, Aphasia and kindred disorders of speech. Bokanmälan. Ibidem, s. 907–911.

Bonvicini, Zur Bestimmung der frontalen Grenze des Aphasiegebietes. Bokanmälan, Ibidem, s. 954–958.

PM rörande prioriteten i avseende å upptäckten av syncentrum. Nya Dagligt Allehanda 3/4 1926.

1927.

Zur Lokalisation der Rechenfunktionen. Arch. f. Psychiatrie u. Nervenkrankh., Bd. 79, s. 375–382.

Behandlung der Erkrankungen des Gehirns und seiner Häute. Pentzoldt-Stintzing, Handbuch der Therapie, Bd. 4, Sechste umgearb. Aufl., Jena 1927.

Leonardo Bianchi. Nekrolog. Hygiea, s. 321–328.

Wilhelm Uhthoff. Nekrolog, Hygiea, s. 433–436.

Recension av Paul Flechsig.

Recension av K. Kleist: Gehirnpathologie mit gehirnlokalisatorischen Ergebnissen. Hygiea, s. 622–623.

Utgivit tills. m. B. Nerman och A. Nordén: Fornasagor och Eddakväden av Ture Hederström. Stockholm, I. 1917, II 1919, III 1927.

Aphasie-Systeme. (Ur Festschr. f. Paul Flechsig) Monatsschrift f. Psychiatrie u. Neurol., Bd. 65, s. 87–137.

Esaias Henschen. Nekrolog i Nya Dagligt Allehanda 6/11 1927.

1928.

Über die Bewusstheit unserer Empfindungen und Vorstellungen, Leipzig 1928 (Ur Journal f. Psychologie u. Neurologie, Bd. 37, Hft. 1–3).

Zur Entwicklung der Aphasielehre. (Ur Festschrift für Dr. E. Fröschels) Monatsschr. f. Ohrenheilk. u. Laryngo-Rhinologie, 62 Jahrg., Heft 7–8.

Lars Wilhelm Henschen och de religiösa rörelserna på 1850-talet. Minnen från en andlig brytningstid. Snölockan, s. 23–25.

Recension av R. A. Pfeifer: Die Angioarchitektonik der Grosshirnrinde. Berlin 1928. I Hygiea, Bd. 90, s. 394–397.

Recension av Walter Börnstein: Über den Geruchsinn. Hygiea, Bd. 1, s. 763–768.

Äro reformer av vår sinnessjukvård påkallade? Fem artiklar i Stockholms Dagblad.

On Aphasia-systems. Excerpt ur Rapports etc. du 13e Congrès de Médecine des Pays du Nord. I Acta Medica Scandinavica. Supplementum XXVI, s. 44–47.

1929

Om undervisning i invärtes terapi. Nordisk Medicinsk Tidskrift. s. 712–723.

Om hjernbarkens byggnad och funktion. Hygiea, Bd. 91, s. 417–441.

Om det mänskliga intellektets framtid ur hjernanatomisk synpunkt. I Nya Dagligt Allehanda.

Johannes von Kreis. Minnesord. Hygiea, Bd. 91, s. 173–175.

Ljus- och färgsinnesceller i syncentrum. Hygiea, Bd. 91, s. 705–731.

1930

Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns. VIII, Leipzig 1930.

1930 utgavs också ett särtryck med utdrag ur alla positiva omnämmanden av samtliga åtta banden av Henschens Pathologie des Gehirns.

Om ljus- och färgsinnesceller i ganglion geniculatum. Hygiea, Bd. 92, s. 585–617.

1931 (postumt)

Über spezifische Lichtsinn und Farbensinnzellen in Gehirn. *Acta Psychiatrica et Neurologica*, Vol. VI. s. 347–358.

Festskrifter tillägnade S. E. Henschen.

Festschrift Herrn Prof. S. E. Henschen am 60. Geburtstag gewidmet. *Zeitschrift für klinische Medizin*. Bd. 63, 1907, 376 s.

Volume, dédié au vénérable doyen de la Médecine suédoise, Monsieur le Professeur S. E. Henschen, à l'occasion du 80:ème anniversaire de sa naissance. *Acta Medica Scandinavica*, Vol. LXV, Fasc. V–VI, 1927. 366 s.

Festschrift. Salomon Eberhard Henschen, zum goldenen Doktorjubiläum am 31. Mai 1930 in Upsala. *Journal f. Psychologie u. Neurologie*, Bd. 40, Heft. 5–6, 1930. 155 sidor.

Festschrift. Hirnpathologische Beiträge aus der psychiatrisch-neurologischen Klinik and deren Hirnpathologischen Abteilung an der K. Ungarischen Universität zu Budapest, Bd. 9, 1930. Herausgeg. v. K. Schaffer. "Dem Schöpfer der klinisch-anatomischen Hirnlokalisation, Herrn Professor emeritus Salomon Eberhard Henschen, Stockholm, zu seinem goldenen Doktorjubiläum in Bewunderung gewidmet vom Ungarischen Hirnforschungsinstitut der Universität Budapest".

Andra skrifter, dedicerade till S. E. Henschen.

1891. Ludvig Essén: Från ungdomens vår. Göteborg. "Till S. E. Henschen. Auctori salutis salvus".

1927. Arbeten från Karolinska Institutets patologiska avdelning. Bd. 2 Stockholm 1927. "Professor emeritus Salomon Eberhard Henschen på 80-årsdagen den 28 februari 1927".

1928. O. Pötzl: Die Aphasielehre vom Standpunkte der klinischen Psychiatrie. Bd. 1 Die optisch-agnostischen Störungen. Wien u. Leipzig, Fr. Deuticke. "S. E. Henschen, dem grossen Hirnforscher verehrungsvoll gewidmet von dem Verfasser".

Källor

Salomon Eberhard Henschens arkiv i universitetsbiblioteket Carolina Rediviva är mycket omfattande. Antalet brev uppges vara 8 025 från 1 902 personer. I regel finns inga kopior på brev som han själv skickade. Från systemen Maria finns 340 brev, från Esaias 268, från Josef 867 och från Wilhelm 47 samt 18 från Wilhelms hustru Hanna. Dessutom finns 11 kapslar med material från Henschens verksamhet och 13 med biografica. Han verkar ha sparat allt material redan från skoltiden ända till sin död. Där finns allt från kvitton och visitkort till omfattande självbiografiska anteckningar. En stor samling tidningsklipp ingår i arkivet. Under de senare åren av sitt liv abonnerade han på klipp i ämnen som intresserade honom genom Svenska Argus, en internationell byrå för tidningsurklipp.

En av orsakerna till hans noggranna dokumentation av sitt liv kan vara att han hade sina förfäder som förebilder. På båda föräldrarnas sida finns också sparat ett omfattande arkivmaterial som går långt tillbaka i tiden.

I ett brev till brodern Josef 1928 skrev Salomon att han hade att naturbehov att utgjuta sina tankar, likaväl som all annan kroppslig uttömning:

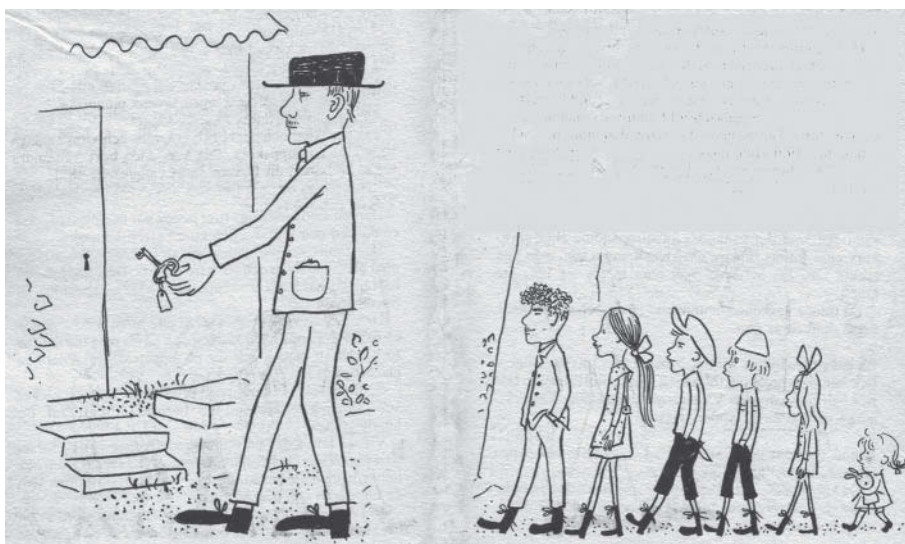
Jag vill att dessa rader skola efter mig vittna om mina tankar om min familj, om oss Henschar. Jag önskar gerna att bära ett annat namn än det klanglösa, fula Henschen, t.ex. Rosenskjöld, Thunberg l.d. Jag gav Folke i julklapp Thunbergs adelsdiplom, ty han vårdar ensam familjens arkiv, skaffar gamla kopior av brev och bilder ss. av Gubben Thunberg, Pappas fosterfars far och har lyckats bringa samman en hel samling dylika autografier, brev osv. egnade att belysa familjens antecedentia, t.ex. bouppteckningar från början av 1700-talet o.d.⁶⁴⁷

Släktarkivet förvarades tidigare i ett skjul av mörkgrön korrugerad plåt ute vid Folke Henschens sommarbostad. Hans dotter Helga skriver om att pappa och alla barnen ibland på söndagarna marscherade iväg till skjulet och tittade på alla märkvärdigheter som fanns där. Där fanns alla brev som far, farfar och farfarsfar och andra släktingar sparat, men också annat, till exempel en soldathjälms från Sovjet som farfar fått när han var kallad till Lenins dödsbädd.⁶⁴⁸ Arkivet deponerades på 1950-talet på universitetsbiblioteket i Uppsala (UUB), där det nu förvaras i handskriftsavdelningen.

---

⁶⁴⁷ UUB S. E. Henschen 49, brev 14/2 1928 till Josef.

⁶⁴⁸ Henschen, Helga: Vägen till Rebella. Stockholm 1981, s. 55.

Figur 84. Folke Henschen med barn på väg att besöka släktarkivet. Teckning av Helga Henschen. Bilden publicerad med tillstånd av Rebecca Weiss Sjouwerman.

I den här boken har respektive brevskrivares stavning bibehållits i citaten. Även efter stavningsreformen 1906 förekommer gammalstavning i många brev, *fv* och *hv* i stället för *v* till exempel. Även i samma brev kan båda stavningssätten förekomma samtidigt.

Breven på danska, norska, tyska, franska och engelska återges på originalspråken utan översättning. De få breven på italienska har jag tyvärr inte kunnat läsa.

När brevmaterialet är så stort är det självklart att ett urval måste göras inför presentationen. Ett urval måste med nödvändighet bli subjektivt. Jag har i första hand valt sådant som speglar Henschens gärning som forskare och läkare, medan privatlivet endast berörts i den mån det visar något väsentligt av hans sammansatta natur. Referenserna, som är många, presenteras i sammanhang med den aktuella texten, för att underlätta för den som vill fördjupa sig i det som skildras eller själv vill kontrollera om författaren rätt uppfattat vad som hänt.

Tack

Några personer vill jag särskilt tacka för att de kommit med konstruktiva förslag till förbättringar av det faktamässiga innehållet i boken. Professor Martin H:son Holmdahl har läst hela manuset i ett tidigt skede och kommit med många värdefulla synpunkter, speciellt på medicinska fakulteten i Uppsala under senare delen av 1800-talet. Professor emeritus Lennart Berggren har delat med sig av sina stora kunskaper om synsinnets fysiologi. Professor Sten Fredrikson vid Karolinska institutet har givit många värdefulla kommentarer till avsnittet om Henschens hjärnforskning, ett område som inte är så enkelt att förstå och skildra för en icke-neurolog.

Material från Nobelarkivet har välvilligt ställts till förfogande av Nobelkommittén för fysiologi eller medicin.

Helga Henschens dotter Rebecca Weiss har generöst givit sitt medgivande till att två teckningar utförda av Helga får återges.

Personalen på universitetsbiblioteket i Uppsala, Carolina Rediviva tackas för ett oförtröttligt arbete med att hjälpa mig att hitta bilder, böcker och brev. Speciellt tackar jag för hjälp med översättningen av de många latinska citat som Henschen och hans samtida använde.

Det är ofrånkomligt att det finns stavfel i en bok, att det inte är fullt så många i den här som i det ursprungliga manuset får jag tacka min hustru Inez och min vän Arne Lundblad för.

Ett särskilt tack till Vilhelm Ekmans universitetsfond vid Uppsala universitet och Karolinska institutet som genom Maj och Lennart Lindgrens stiftelse för medicinhistorisk forskning har bekostat tryckningen av denna bok.

Seriens redaktör, tidigare överbibliotekarien Ulf Göranson har lämnat många värdefulla synpunkter på dispositionen av de olika avsnitten av boken och stramat upp språket och stilen.

Personförteckning

- Abelin, Anna Chatarina (1773–1849), Salomons farmor.
Abelin, Beata (1769–1844), Lars Wilhelm Henschens moster.
Abelin, Hanna (1869–1957), doktorinna.
Abelin, Hjalmar (1817–1893), professor i pediatrik vid Karolinska institutet.
Abelin, Sofia (1866–1945), gift med stadsläkaren Carl Leopold Sjöberg.
Abelin, Ulla (1780–1814), Sofia Sjöborgs mor.
Abrahamsson, Carl Johan (1826–1886), fängelsedirektör.
Abramsson, Gerda Henrietta (1864–1951), gift med Oskar Medin.
Adams, Sarah (1805–1848), engelsk poet.
Adlersparre, Sophie (1823–1895), friherrinna, pionjär inom kvinnorörelsen.
Afzelius, Arvid (1785–1871), kyrkoherde och författare.
Afzelius, Ivar (1848–1921), hovrättspresident.
Agdur, Erik (1886–1942), veterinär, professor i anatomi vid Uppsala universitet.
Ahlford, Theodor (1861–1931), advokat i Uppsala.
Ahnfeldt, Oscar (1813–1882), tonsättare och lekmanapredikant.
Ahremark, Gustaf f. 1986, läkare.
Albers-Schönberg, Heinrich (1865–1921), professor i radiologi i Hamburg.
Alexandersson, Maria (1846–1904), föreståndare för Högre elementarläroverket i Uppsala.
Alin, Oscar (1846–1900), professor i statskunskap i Uppsala.
Allard, Henrik (1868–1941), praktiserande läkare i Göteborg.
Alm, Carl Sigfrid (1861–1928), roteman.
Alm, Torsten, (1859–1910), medicine kandidat, direktör för AB Mannheim.
Almén, August Teodor (1833–1903), professor i medicinsk kemi i Uppsala, generaldirektör för Medicinalstyrelsen 1883–1898.
Almer, Johan (1861–1927), sanatorieläkare och liberal riksdagsman.
Almkvist, Herman (1839–1904), professor i semitiska språk i Uppsala.
Almqvist, Ernst (1852–1946), professor i allmän hälsolära vid Karolinska institutet.
Almroth, Nils (1797–1852), professor och överdirektör för det svenska myntverket.
Almström, Sven (1848–1927), lasarettsläkare i Örebro.
Alströmer, Clas August Johan Jonas (1844–1912), kanslisekreterare vid Karolinska institutet.

Alvarenga da Costa, Pedro Francisco (1808–1883), portugisisk läkare och donator.

Andén, Lennart (1863–1963), läkare, förvaltare av privata företag i Fritsla.

Andersson, Ivar (1860–1945), förste stadsläkare i Stockholm.

Andersson, Jenny (1855–1934), prostinna.

Andersson, Johan Gunnar (1874–1960), geolog och Kinakännare.

Ankarcrona, Henric (1831–1917), överste, ståthållare på Gripsholm, målare.

Ankarcrona, Henrik Teodor (1871–1896), artist, Julius son.

Ankarcrona, Julia (1848–1912), Henschens ungdomskärlek, senare gift med Henric Ankarcrona.

Ankarcrona, Sofia (1820–1895), Julius mor.

Ankarcrona, Viktor (1823–1912), överhovjägmästare.

Annerstedt, Rudolf (1801–1876), rektor för Katedralskolan i Uppsala.

Anton, Gabriel (1858–1933), professor i psykiatri i Halle.

Antoni, Nils (1887–1968), professor i neurologi vid Karolinska institutet.

Arbman, Ernst (1851–1899), gymnastikdirektör, medico-filosofie kandidat.

Areschoug, John Erhard (1811–1887), algolog, professor i botanik och praktisk ekonomi i Uppsala.

Ariëns Kappers, Cornelis Ubbo (1879–1946), professor i neurologi Amsterdam.

Arpi, Oscar (1824–1890), filosofie doktor, musiklärare i Uppsala.

Arrhenius, Svante (1859–1927), professor i fysik, Nobelpristagare i kemi 1903.

Atterberg, Albert (1846–1916), Salomons klasskamrat, jordbrukskemist.

Atterström, Henrik (1863–1903), extra provinsialläkare i Jörn.

August (1831–1873), hertig av Dalarna.

Auricchio, Vincenzo (1848–1926), skulptör i Neapel.

Axelsson, Emilie (1854–1919), professorska.

Backman, E. Louis (1883–1965), läkare vid Uppsala hospital 1911–1918, professor i farmakognosi i Uppsala.

Bagge, Algot Hugo (1835–1914), landssekreterare.

Bárány, Robert (1876–1935), Nobelpristagare, professor i öronsjukdomar vid Uppsala universitet.

Bark, Carl Johan (1856–1912), lasarettsläkare i Södertälje.

Bastian, Henry Charlton (1837–1915), professor i medicin i London.

Bauer, Fritz (1864–1956), svensk kirurg, generalfältläkare.

Bechterev, Vladimir (1859–1927), professor i psykiatri och neurologi i St. Petersburg.

Beck-Friis, Louise (1856–1929), friherrinna.

Beethoven van, Ludwig (1770–1827), österrikisk kompositör.

Bellander, Nils (1865–1946), tenor, praktiserande läkare i Stockholm.

Benckert, Carl Henrik (1850–1900), stadsläkare i Göteborg.

Bendz, Hans (1851–1914), professor i anatomi och rättsmedicin vid Lunds universitet, intendent vid Ronneby brunn 1888–1900.

Berg, John (1851–1931), professor i kirurgi vid Karolinska institutet.
 Bergen von, Gustaf (1842–1904), Maria Henschens andre make,
 grosshandlare i Stockholm.

Berger, Hans (1873–1941), professor i psykiatri i Jena.
 Berger-Andersson, Hulda (1875–1953), pensionatsvärdinna i Vännebo.
 Bergfalk, Per Erik (1798–1890), professor i nationalekonomi med finansrätt
 i Uppsala.

Bergh, Anton Johan (1830–1890), ögonläkare i Stockholm.
 Bergh, Carl Axel (1846–1900), medicine hedersdoktor och filosofie doktor,
 kirurg i Gävle.

Bergman, Hjalmar (1851–1921), innehavare av Uppsala gymnastiska institut.
 Bergmark, Gustaf (1881–1951), professor i praktisk medicin i Uppsala.
 Bergsten, Kurre, katt.

Berlin, Nils Johan (1812–1891), generaldirektör för Medicinalstyrelsen
 1877–1883.

Bernheimer, Stephan (1861–1918), professor i oftalmiatrik i Wien.
 Berven, Elis (1885–1966), professor i radioterapi vid Karolinska institutet.
 Bianchi, Leonardo (1848–1927), professor i neuropatologi i Neapel.
 Billing, Gottfrid (1841–1925), biskop i Västerås.
 Billström, Jakob (1880–1953), praktiserande läkare i Stockholm.
 Bjerre, Poul (1876–1964), psykoanalytiker och författare.
 Björk, Carl Henrik (1844–1912), t.f. laborator i patologi, senare
 provinsialläkare i Falkenberg och riksdagsman.

Björkén, Johan (1833–1893), ögonläkare i Uppsala.
 Björnbom, Hjalmar (1845–1927), tullförvaltare, kamrat från Maria skola.
 Björnström, Fredrik (1833–1889), intendent vid Sätra brunn, överläkare vid
 Stockholms hospital.

Blanck, Anton (1881–1951), professor i litteraturhistoria i Uppsala.
 Blix, Magnus (1849–1904), professor i fysiologi i Lund.
 Blomberg, Anton (1862–1936), svensk fotograf.
 Boëthius, Daniel (1801–1877), prost i Åhls församling.
 Boëthius, Edvard (1834–1905), kyrkoherde i Åhls församling.
 Boheman, Ernst (1867–1901), medicine licentiat.
 Bohlin, Kurt (1869–1956), rektor.
 Bohr, Christian (1855–1911), professor i fysiologi i Köpenhamn.
 Bois-Reymond du, Emil (1818–1896), tysk fysiolog.
 Bolin, Ernst (1863–1933), förste stadsläkare i Uppsala.
 Bondesson, August (1854–1906), praktiserande läkare i Göteborg,
 författare.

Bonhoffer, Karl (1868–1948), professor i psykiatri vid Charité i Berlin.
 Borchgrevink, Otto Johan (1856–1928), norsk kirurg.
 Borelius, Jacques (1859–1921), professor i kirurgi i Lund.
 Borell, Otto (1824–1894), bokhandlare och läsare i Uppsala.
 Boström, Christoffer Jacob (1797–1866), professor i filosofi i Uppsala.

Branting, Hjalmar (1860–1925), socialdemokratisk politiker.
 Bratt, Ivan (1878–1966), läkare och nykterhetspolitiker.
 Breitholtz, Claes (1874–1945), häradshövding.
 Bring, Sven Casper (1842–1931), häradshövding i Uppsala.
 Broca, Paul (1824–1880), fransk neurolog.
 Brodmann, Korbinian (1868–1918), tysk neuroanatom och fysiolog.
 Brolén, Carl Axel (1845–1939), Salomons studentkamrat, rektor i Uppsala.
 Broman, Carl (1847–1923), grosshandlare.
 Broman, Ivar (1868–1946), professor i anatomi i Lund.
 Brower, Bernhard (1881–1949), professor i neurologi i Amsterdam.
 Brown-Séguard, Charles-Éduard (1817–1894), fransk-amerikansk neurolog.
 Brun, Rudolf (1885–1969), neurolog i Zürich.
 Brunton, Thomas Lauder (1844–1916), skotsk-engelsk läkare, farmakolog.
 Bruzelius, Ragna (1889–1924), dotter till Ragnar Bruzelius.
 Bruzelius, Ragnar (1832–1902), professor i medicin vid Karolinska institutet.
 Brügg, Patrik (1862–1919), privatpraktiserande läkare i Vara.
 Buhre, Bertil (1863–1930), generaldirektör för Medicinalstyrelsen.
 Bull, Edvard (1845–1925), norsk läkare.
 Bumke, Oswald (1877–1950), professor i psykiatri och neurologi i München.
 Bååth-Holmberg, Cecilia (1857–1920), folkhögskolelärare, författare.
 Börnstein, Walter S., neuropatolog i Berlin.
 Cajal, Santiago Ramón y (1852–1934), spansk neurolog och Nobelpristagare 1906.
 Carl XV (1826–1872), Sveriges och Norges konung 1859–1872.
 Carlheim-Gyllenskiöld, Cecilia (1856–1921), fröken.
 Carlheim-Gyllenskiöld, Ida (1826–1910), grevinna.
 Carlheim-Gyllenskiöld, Oscar (1812–1889), byråchef.
 Carlheim-Gyllenskiöld, Vilhelm (1859–1934), professor i fysik.
 Carlsson, Axel (1859–1942), vice häradshövding och advokat.
 Carlsson, Barthold (1863–1960), privatpraktiserande kirurg i Göteborg.
 Carlsson, Carl August (1852–1912), statkarl i Kila.
 Carus, Paul (1852–1919), tysk-amerikansk författare och redaktör.
 Cederström, Amalia (1809–1905), pastorska.
 Centerwall, Julius (1844–1923), rektor i Söderhamn, riksdagsman.
 Charcot, Jean Martin (1825–1893), professor i neurologi i Paris.
 Charlès, August (1832–1920), provinsialläkare i Borås.
 Christensen, läkare vid hotellet i Holmenkollen.
 Christophersen, Wilhelm (1832–1913), svensk-norsk generalkonsul i Buenos Aires 1868–1878.
 Clason, Edward (1829–1912), professor i anatomi i Uppsala.
 Clason, Fredrik (1886–1954), praktiserande läkare i Uppsala, son till Edward.

Clason, Isak Gustaf (1808–1880), metallurg, direktör för Jernkontoret.
Cohnheim, Julius (1838–1884), professor i patologisk anatomi i Leipzig.
Comstedt, Carl (1874–1937), provinsialläkare i Arjeplog.
Cornelius, Alfons (1865–1933), läkare och fysioterapeut i Berlin.
Cornell, Henrik (1890–1981), konsthistoriker, gift med Ingegerd Henschen
1913–1921.
Curman, Carl Peter (1833–1913), docent i balneologi, professor i plastisk
anatomi vid Konsthögskolan.
Cushing, Harvey Williams (1869–1939), amerikansk neurokirurg.
Dahlin, Carl Sigfrid (1873–1939), redaktör för tidningen Fäderneslandet.
Dahlstedt, Helge (1885–1863) överläkare vid Österåsens sanatorium.
Dahlstedt, Hugo (1856–1934), botanist vid Naturhistoriska riksmuseet.
Dalén, Albin (1866–1940), professor i oftalmiatrik vid Karolinska institutet.
Dedichen, Henrik (1863–1935), överläkare vid Akers privata asyl.
Dejerine, Joseph Jules (1849–1917), fransk psykiater.
Deycke, Georg (1865–1838), tysk tuberkulosläkare.
Deycke, Meta, syster till Georg Deycke, patient vid Sätra brunn 1897–1900.
Dickson, Oscar (1823–1897), affärsman och donator i Göteborg.
Diethl, Joseph (1804–1878), polsk-österrikisk läkare, professor i Krakow.
Dintler, Ernst Ludvig (1842–1911), praktiserande läkare i Uppsala.
Dorch, Greta (1899–1993), Mary Piculells dotter, Salomons styvdotter.
Dorch, Johan Fredrik (1854–1923), grosshandlare, Maria Piculells första
man.
Douglas, Archibald (1883–1960), arméchef, gift med Astri Henschen.
Douglas, Louise (1878–1964), grevinna.
Douglas, Ludvig (1849–1916), riksmarskalk, svärfar till Astri Henschen.
Douglas, Oskar Vilhelm (1896–1991), greve.
Dufberg, g. Örström, Marie Louise (1855–1943), prostinna i Köping
Economio von, Constantin (1876–1931), psykiater och neurolog i Wien.
Edgren, Johan Gustaf (1849–1929), professor i medicin vid Karolinska
institutet, livmedikus.
Edinger, Ludwig (1855–1918), professor i neurologi i Frankfurt.
Edlund, Gideon (1861–1930), praktiserande läkare i Stockholm.
Edlund, Helène (1858–1941), fotograf i Stockholm.
Edridge-Green, Fredrick (1863–1953), engelsk oftalmolog, expert på
färgseendet.
Ehrenheim von, Pehr Jacob (1823–1918), universitetskansler.
Ehrlich, Paul (1854–1915). professor i medicin i Berlin, Nobelpristagare
1908.
Einstein, Albert (1879–1955), Nobelpristagare i fysik 1921.
Einthoven, Willem (1862–1938), professor i fysiologi i Leiden,
Nobelpristagare 1924.
Eisen, Gustaf (1847–1940), intendent vid naturhistoriska museet i San
Francisco.

Ekehorn, Gustaf (1857–1938), lasarettsläkare i Sundsvall, professor i kirurgi i Uppsala 1909–1916 och vid Karolinska institutet 1916–1922.

Ekman, Johan August (1845–1913), ärkebiskop.

Eldh, Carl (1873–1954), skulptör.

Engström, Albert (1869–1940), konstnär.

Engström, Bernhard (1845–1870), medicine kandidat.

Engström, Per Johan (1824–1867), Henschens lärare i Uppsala, sedan rektor i Härnösand.

Ernberg, Harald (1874–1944), docent i pediatrik, överläkare vid Sachska barnsjukhuset, livmedicus.

Ersson, Anders (1816–1882), kyrkvård och bonde i Bodarna.

Essen von, Clara (1858–1897), friherrinna.

Essen von, Fredrik (1831–1921), friherre, riksmarskalk.

Essen von, Gustaf (1826–1885), friherre, legationssekreterare.

Essen von, Gustaf Adolf Fredrik (1803–1874), generalmajor.

Essen von, Julia (1861–1931), doktorinna.

Essen von, Magnus (1819–1885), major.

Essén, Ludvig (1847–1918), justitierådman i Göteborg, och författare.

Eugen (1865–1947), målarpriinsen, son till Oscar II.

Eugénie (1830–1889), prinsessa av Sverige och Norge, dotter till Oskar I.

Eugénie (1826–1920), kejsarinna av Frankrike.

Eurén, Axel (1862–1948), lasarettsläkare i Jönköping, riksdagsman.

Falk, Alfred (1844–1871), biblioteksamanuens.

Falkman, Johan (1806–1871), kammarråd vid Kammarkollegium.

Fehr, Carl August (1812–1890), kammarråd.

Feron, Carl (1861–1934), hovjuvelerare.

Feron, Constance (1856–1931), Carl Ferons syster.

Feron, Sigrid (1854–1942), Carl Ferons syster, gift med Henrik Schück.

Finn L:son, Emil (1878–1949), fotograf i Uppsala.

Finsen, Niels (1860–1904), Nobelpristagare i medicin 1903.

Flechsigt, Paul Emil (1847–1928), professor i psykiatri i Leipzig.

Flensburg, Carl (1856–1919), förste livmedikus.

Floderus, Ali (1826–1877), kyrkoherde i Färslöv.

Floderus, Mustafa (1832–1909), rektor vid Högre allmänna läroverket i Uppsala.

Flodman, Anders (1835–1884), skriftställare.

Florman, Arvid Henrik (1761–1840), professor i anatomi, kirurgi och veterinärvetenskaper i Lund.

Florman, Gösta (1831–1900), fotograf i Stockholm.

Foerster, Otfried (1873–1941), professor i neurologi i Breslau.

Fogman, Ernst (1843–1906), läkare vid Tomtebodas blindinstitut.

Forél, August (1848–1931), schweizisk psykiater.

Forsberg, Lars (1848–1880), medicine kandidat.

Forschhammer, Holger (1866–1946), överläkare vid Finseninstitutet för ljusbehandling i Köpenhamn.

Forselius, Carl Olof (1880–1955), prosektor i patologi i Göteborg.

Forselius, Olof (1844–1936), kamrer i Bergvik, Parissångare.

Forsell, Gösta (1876–1950), professor i röntgenologi vid Karolinska institutet.

Forssner, Gunnar (1876–1915), professor i praktisk medicin i Uppsala.

Forssner, Hjalmar (1873–1930), professor i obstetrik och gynekologi vid Karolinska institutet.

Fredelius, Bernhard (1861–1940), provinsialläkare i Töreboda.

Fredrikson, Sten, f. 1956, professor i neurologi vid Karolinska institutet.

Fredriksson, Gustaf ”Frippe” (1832–1921), skådespelare och regissör.

Frehland, Patrik (1864–1948), stadsläkare i Nässjö.

Fries, Elias (1794–1878), professor i botanik i Uppsala.

Fries, Robert (1840–1908), docent i praktisk medicin i Uppsala, praktiserande läkare i Göteborg.

Fries, Thore Magnus (1832–1913), professor i botanik i Uppsala.

Fristedt, Robert (1832–1893), professor i farmakologi i Uppsala.

Fritsch, Gustav (1837–1927), neuroanatom i Berlin.

Frykberg, Jard Emil (1862–1923), grosshandlare, försvarsvän.

Fryxell, Cecilia (1806–1883), mamsell.

Frängsmyr, Carl, f. 1971, forskare i vetenskapshistoria i Uppsala.

Fröderström, Harald (1876–1944), psykiater.

Fröschels, Emil (1884–1972), österrikisk öronläkare och logoped, senare professor i New York.

Fürst, Carl Magnus (1854–1935), professor i anatomi i Lund.

Fürstenberg, Arthur (1865–1936), livmedikus.

Gadelius, Bror (1862–1938), professor i psykiatri vid Karolinska institutet.

Gall, Franz Joseph (1758–1828), tysk läkare, frenologins upphovsman

Geer de, Louis (1818–1871), justitie- och statsminister.

Geijer, Erik Gustaf (1783–1847), författare, historiker och politiker.

Geijer, Per Adolf (1841–1919), professor i romanska språk i Uppsala.

Gellerstedt, Per Erik (1815–1881), professor i praktisk medicin i Lund.

Gertz, Hans (1876–1938), ögonläkare, professor i fysiologi vid Karolinska institutet.

Gilljam, Gustaf Fredrik (1832–1908), docent i grekiska i Uppsala, ecklesiastikminister 1891–1898.

Gladh, Henrik (1909–1991), teologie doktor, rektor.

Glas, Olof (1812–1880), professor i medicin i Uppsala.

Gowers, William (1845–1915), engelsk neurolog.

Græve, Halvor (1860–1930), lasarettsläkare i Östersund.

Gram, Hans Christian (1853–1938), professor i medicin i Köpenhamn.

Grape, Adolf (1844–1900), stadsläkare i Gävle.

Groll, Lennart (1845–1896), civilminister.

Grut, Edmund (1831–1907), professor i oftalmiatrik i Köpenhamn.
 Guinchard, Josef (1873–1934), filosofie doktor, statistiker.
 Gullstrand, Allvar (1862–1930), professor oftalmiatrik i Uppsala,
 Nobelpristagare 1911.
 Gustaf V (1859–1950), kung av Sverige 1907–1950.
 Gustaf, (1827–1852), sångarprinsen.
 Göthlin, Gustaf (1874–1949), professor i fysiologi i Uppsala.
 Göthlin, Gustaf Wilhelm (Georg) (1839–1895), hospitalsläkare i Vadstena.
 Habitz, Francis (1867–1950), professor i patologi och rättsmedicin i Oslo.
 Haglund, Ejnar (1905–1991), filosofie licentiat, ”Allvetaren”.
 Haglund, Emil (1837–1901), stadsläkare i Norrköping.
 Haglund, Patrik (1870–1937), professor i ortopedi vid Karolinska institutet.
 Haller, Natan (1864–1940), privatpraktiserande läkare i Grästorp.
 Hallström, Anders Gabriel (1808–1890), rektor vid Maria skola.
 Hamilton, Adolf Ludvig (1820–1896), landshövding i Uppsala.
 Hamilton, Raoul (1855–1931), frisinnad politiker.
 Hammar, August (1861–1946), professor i anatomi i Uppsala.
 Hammarberg, Carl (1865–1893), hjärnforskare hos Henschen i Uppsala.
 Hammarberg, Charlotta (1837–1917), sjökaptenshustru, Carls mor.
 Hammarskjöld, Hjalmar (1862–1953), professor i juridik, statsminister.
 Hammarsten, Olof (1841–1932), professor i medicinsk och fysiologisk
 kemi i Uppsala.
 Hamnqvist, Herman (1865–1946), fotograf och musikkritiker.
 Harper, William R. (1856–1906), president för Chicagouniversitet.
 Hedenius, Israel (1868–1932), överläkare vid Sabbatsbergs sjukhus.
 Hedenius, Per (1828–1896), professor i patologi och patologisk anatomi i
 Uppsala.
 Hederström, Ture (1843–1915), agronom och Eddaforskare.
 Hedin, Adolf (1834–1905), liberal riksdagsman.
 Hedin, Sven (1865–1952), upptäcktsresande, Tysklandsvän och
 försvarsivrare.
 Hedin, Sven Gustaf (1859–1933), professor i medicinsk och fysiologisk
 kemi i Uppsala.
 Hedlund, Johan Ludvig (1828–1915), stadsläkare i Mariestad, senare
 regementsläkare vid Livregementets husarkår.
 Hedrén, Gunnar (1865–1941), professor i stats- och rättsmedicin vid
 Karolinska institutet, rektor 1927–1931.
 Hegardt, Johan (1857–1928), stadsdistriktsläkare i Helsingborg.
 Heidenhain, Rudolf (1834–1897), professor i fysiologi i Breslau.
 Heidenstam von, Ernst (1843–1927), brunnsdirektör i Ronneby.
 Heidenstam von, Verner (1859–1940), författare.
 Heine, Heinrich (1797–1856), tysk författare.
 Heine, Jacob (1800–1879), tysk ortoped.
 Hektoen, Ludvig (1863–1951), professor i patologi i Chicago.

Helleday, Hjalmar (1844–1922), provinsialläkare, utgivare av tidskriften
Homeopatins seger.

Helmholtz von, Hermann (1821–1894), professor i fysiologi i Berlin.

Henri-Martin, Léon Henri (1872–1936), fransk arkeolog och läkare.

Henschen, Anders (1914–2003), konstnär, son till Folke.

Henschen, Anna (1821–1900), laboratris och lärarinna.

Henschen, Astri (1907–1976), Salomons dotter, gift med Archibald
Douglas.

Henschen, Carin (1814–1888), lärarinna, Salomons faster.

Henschen, Carl Erik (1861–1939), vice häradshövding.

Henschen, Dagny (1885–1960), Salomons dotter, gift med Wilhelm
Nyman.

Henschen, Esaias (1845–1927), Salomons bror, bankdirektör.

Henschen, Folke (1881–1977), Salomons son, professor i patologisk
anatom i Karolinska institutet.

Henschen, Gabriel (1675–1774), tullförvaltare och magistratssekreterare.

Henschen, Gunhild (1881–1965), dotter till Esaias, egyptolog.

Henschen, Helena (1940–2011), författare.

Henschen, Helga (1917–2002), konstnär, illustratör och författare, dotter till
Folke.

Henschen, Henry (1873–1943), bankir i Chicago, son till Wilhelm
Henschen.

Henschen, Ingegerd (1890–1969), konsthistoriker, dotter till
Salomon, gift med Sven Ingvar.

Henschen, Ingrid (1887–1890), Salomons dotter.

Henschen, Johan (1837–1855), bror till Salomon.

Henschen, Johanna (Hanna) (1804–1879), Salomons faster.

Henschen, Josef (1843–1930), Salomons bror, plantageägare i Florida.

Henschen, Lars (1912–2000), son till Folke Henschen.

Henschen, Lars Vilhelm (1805–1885), rådman och riksdagsman, Salomons
far.

Henschen, Maria (1840–1927), lärarinna, Salomons syster.

Henschen, Salomon Eberhard (1847–1930), professor i medicin i Uppsala
och vid Karolinska institutet.

Henschen, Siri (1886–1922), dotter till Esaias Henschen.

Henschen, Vilhelm (1820–1873), bryggeridisponent.

Henschen, Wilhelm (William) (1842–1925), Salomons bror, filosofie
doktor, metodistpastor i Chicago.

Hensigken, Andreas, d. omkring 1685, stadsmusiker, stamfader för släkten
Henschen i Sverige.

Herdin, Karl Wilhelm (1854–1940), rådman i Uppsala.

Heyman, Elias (1829–1889), professor i allmän hälsolära vid Karolinska in-
stitutet.

Hierta, Anna (1841–1924), Gustaf Retzius hustru.

Hierta, Hedvig (1834–1910), syster till Anna, donator.

Hierta, Wilhelmina (1805–1878), gift med Lars Johan Hierta, mor till Anna och Hedvig, donator.

Hildebrand, Albin (1861–1936), provinsialläkare i Vetlanda.

Hildebrandsson, g. Hildebrand, Louise (1867–1925).

Hildebrandsson, Hugo (1838–1925), professor i meteorologi i Uppsala.

Hindmarsh, James (1896–1944), överläkare vid Maria sjukhus 1929–1937.

Hirsch, Axel (1879–1967), redaktör, donator.

His, Wilhelm (1831–1904), schweizisk anatom.

Hitler, Adolf (1889–1945), tysk nazistledare, der Führer.

Hitzig, Eduard (1839–1907), professor i neurologi och psykiatri i Zürich och Halle.

Hjertström, Ernst (1849–1903), professor i psykiatri vid Karolinska institutet.

Hofsten von, Sven (1853–1914), vikarierande professor i medicin, praktiserande läkare i Stockholm.

Holmén, Ernst Alexander (1851–1926), professor i patologisk anatomi i Helsingfors.

Holmes, Gordon (1876–1965), engelsk neurolog, chefredaktör för Brain.

Holmgren, Ann Margret (1850–1940), kvinnoakkämpe, författare, hustru till Frithiof Holmgren.

Holmgren, Emil (1866–1922), professor i histologi vid Karolinska institutet.

Holmgren, Frithiof (1831–1897), professor i fysiologi i Uppsala.

Holmgren, Frithiof Frithiofsson (1884–1965), civilingenjör.

Holmgren, Israel (1871–1961), professor i medicin vid Karolinska institutet, överläkare vid Serafimerlasarettet.

Holten von, Agnes (1816–1899), häradshövdingehustru.

Horsley, Victor Alexander Haden (1857–1916), engelsk neurokirurg.

Hug, Oskar, läkare vid vinterolympiaden i S:t Moritz 1928.

Hult, Olof Thorgny (1868–1959), förste marinläkare, Svenska Läkaresällskapets bibliotekarie 1922–1940).

Hultgren, Ernst Olof (1866–1922), läkare, bibliotekarie i Svenska Läkaresällskapet från 1906, medicine hedersdoktor.

Hultin, Måns (1830–1869), medicine kandidat, Parissångare.

Hultkrantz, Claes Adolf (1823–1877), professor i dogmatik och moralteologi i Uppsala, far till Vilhelm Hultkrantz.

Hultkrantz, Vilhelm (1862–1938), professor i anatomi i Uppsala.

Hun, Henry (1854–1924), amerikansk neurolog.

Huss, Magnus (1807–1890), professor i medicin vid Karolinska institutet.

Hwasser, Israel (1790–1860), professor i teoretisk och praktisk medicin i Uppsala.

Hybbinette, Samuel (1876–1939), överläkare i kirurgi.

Håkansson, Harald (1895–1959), advokat i Uppsala.

Håkansson, Nils August (1845–1904), praktiserande läkare, bassångare.

Häggmark, Isak (1861–1918), praktiserande läkare i Stockholm.

Häggqvist, Axel (1860–1938), stadsläkare i Härnösand.

Häggqvist, Gösta (1891–1972), professor i histologi vid Karolinska institutet.

Högberg, Oskar (1843–1920), Salomons svåger, kamrer vid Ultuna lantbruksinstitut.

Ihrén, Sam (1883–1942), advokat i Stockholm.

Inglëssis, Michael, psykiater i Würtsburg.

Ingvar, Sven (1889–1947), svärson till Salomon, professor i medicin vid universitetet i Lund.

Jacobæus, Hans Christian (1879–1937), professor i medicin vid Karolinska institutet.

Jacobsson, Daniel (1861–1939), professor i psykiatri vid Fredriksbergs hospital i Köpenhamn.

Jaconelli, Giuseppe, f. omkring 1881, gårdfarihandlare och musiker.

Jaeger, Johan (1832–1908), hovfotograf i Stockholm.

Jakobsson, Edward, zoolog på Sumatra.

Jendrassik, Ernö (1858–1921), professor i fysiologi i Budapest.

Johansson, A., kamrer och Parissångare.

Johansson, Alfred (1861–1932), hospitalsläkare i Vadstena.

Johansson, Axel (1868–1948), chefredaktör för Upsala Nya Tidning.

Johansson, Johan Erik (Jöns) (1862–1938), professor i fysiologi vid Karolinska institutet, ordförande i medicinska Nobelkommittén från 1918.

Jolin, Severin (1852–1919), professor i kemi och farmaci vid Karolinska institutet.

Josefson, Arnold (1870–1946), överläkare med professors namn i invärtes medicin vid Sabbatsbergs sjukhus.

Josephson, Carl David (1858–1939), professor i obstetrik och gynekologi i Uppsala

Josephson, Jacob Axel (1818–1880), tonsättare, dirigent i Allmänna sången.

Juhlin-Dannfelt, Georg (1850–1933), överste.

Jundell, Isak (1867–1945), professor i pediatrik vid Karolinska institutet.

Jäderholm, Axel (1837–1885), professor i rätts- och statsmedicin vid Karolinska institutet.

Kahlmeter, Gunnar (1885–1951), medicine doktor, neurolog.

Kalsenius, Andreas (1688–1750), biskop i Västerås.

Karlberg, Gustaf, f. 1870, praktiserande läkare i Stockholm.

Karlén, Andreas (1844–1932), kyrkoherde i Otterstad, Parissångare.

Karlfeldt, Erik Axel (1864–1931), författare, Svenska akademiens ständige sekreterare.

Kelynack, Theophilus (1866–1944), engelsk läkare.

Kempe, Bertha (1859–1919), gift med Mauritz Salin.

Kempe, Charlotta (Lotty) (1855–1941), Ragnar Bruzelius andra hustru, halvsyster till Kristina Kempe.

Kempe, Frans (1847–1924), verkställande direktör för Mo och Domsjö AB.

Kempe, Kristina (1846–1879), Ragnar Bruzelius första hustru.

Kempf, Hjalmar (1834–1915), lektor i Gävle.

Key, Axel (1832–1901), professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet.

Key-Åberg, Algot (1854–1918), professor i rättsmedicin vid Karolinska institutet.

Kinberg, Olof (1873–1960), rättspsykiater.

Kindeström, Napoleon (1809–1883), borgmästare i Uppsala.

Kjellberg, Adolf (1828–1884), professor i pediatrik vid Karolinska institutet.

Kjellberg, Gustaf (1827–1893), professor i psykiatri i Uppsala.

Kjerulf, Halfdan (1815–1868), norsk tonsättare.

Kleen, Emil (1847–1923), medicine doktor, författare.

Kleist, Karl (1879–1960), professor i neurologi i Frankfurt am Main.

Klemperer, Georg (1865–1946), överläkare vid Moabit Krankenhaus i Berlin, Lenins läkare.

Koch, Robert (1821–1910), tysk bakteriolog, Nobelpristagare 1905.

Kovalevsky, Sonja (1850–1891), professor i matematik.

Kozhevnikov, Lenins läkare.

Kraepelin, Emil (1856–1926), professor i psykiatri i München.

Kraus, Friedrich (1858–1936), professor i internmedicin på Charité.

Kreis von, Johannes (1853–1928), professor i fysiologi i Freiburg im Breisgau.

Kubo, Koyoji f. 1895, japansk neurolog.

Köster, Hugo (1858–1939), docent i invärtes medicin, överläkare vid Sahlgrenska sjukhuset.

Lænnec, René Théophile Hyacinthe (1781–1826), fransk läkare.

Lagerlöf, Nils (1895–1970), professor i obstetrik och gynekologi vid Veterinärhögskolan.

Lagerlöf, Selma (1858–1940), författare, Nobelpristagare 1909.

Landgren, Strickert (1835–1898), provinsialläkare i Leksand.

Landsteiner, Karl (1868–1943), AB0-blodgruppssystemets upptäckare, Nobelpristagare 1930.

Langgard, Theodor (1813–1883), dansk läkare i Campinas, Brasilien.

Laqueur, Ludwig (1839–1909), professor i oftalmiatrik i Strasbourg.

Lehnert, Edvin (1884–1968), professor, gift med Salomons styvdotter.

Lenin, Vladimir (1870–1924), sovjetisk ledare.

Lennander, Karl Gustaf (1857–1908), professor i kirurgi i Uppsala.

Lennmalm, Frithjof (1858–1924), professor i nervsjukdomar vid Karolinska institutet.

Lennström, Johanna Charlotta (Hanna) (1861–1896), piga hos predikanten Norberg.

Lenz, Georg, ögonläkare i Breslau.

Leo X (1475–1521), påve.

Leschke, Erich (1887–1933), professor i medicin vid Charité, Berlin.

Leux, Irmgard (1895–1987), Dr. Phil., Folke Henschens andra hustru.

Liepman, Hugo (1863–1925), professor i psykiatri i Berlin.

Liljenroth, Georg (1876–1942), läkare i Stockholm.

Liljestrand, Göran (1886–1968), professor i farmakologi, Nobelstiftelsens sekreterare 1918–1960.

Lilljebjörn, Johanna (Hanna) (1844–1922), gift med Wilhelm Henschen.

Lindblad, Ragnar (1874–1944), kapten.

Lindblom, Alexis (1807–1853), docent i filosofi i Lund.

Linderholm, Emanuel (1872–1937), professor i kyrkohistoria i Uppsala.

Lindfors, Axel Otto (1852–1909), professor i obstetrik och gynekologi i Uppsala.

Lindgren, Carl Frans (1817–1868), rektor vid Enköpings elementarläroverk.

Lindhagen Carl (1860–1946), borgmästare i Stockholm, socialistisk politiker.

Lindman, Carl (1856–1928), svensk botaniker.

Lindqvist, Carl Adolf (1830–1904), veterinär, medicinalråd.

Lindroth, Ludwig (1845–1931), rektor i Vadstena, Parissångare.

Linnander, Hjalmar (1861–1940), godsägare, gift med Constance Feron.

Linnarsson, Nils Josef (1833–1904), domprost i Skara.

Linroth, Klas (1848–1926), generaldirektör i Medicinalstyrelsen.

Lizell, Gustaf (1874–1937), domprost i Uppsala, hederspresident i O.D..

Ljunggren, August (1874–1943), direktör i Centralförbundet för nykterhetsundervisning, riksdagsman.

Ljunggren, Lars Leonard (1859–1933), litograf.

Ljunghund, Leon (1867–1946), chefredaktör för Nya Dagligt Allehanda, högerpolitiker.

López, Francisco Solano (1827–1870), diktator i Paraguay.

López, Venancio V., utrikesminister i Paraguay.

Lovén, Christian (1835–1904), professor i fysiologi vid Karolinska institutet.

Lovén, Sven (1809–1895), zoolog, professor vid Naturhistoriska riksmuseets evertebratavdelning, föreståndare för Kristinebergs marinbiologiska forskningsstation.

Luciani, Luigi (1840–1919), italiensk fysiolog.

Ludvig Amadeus, hertig av Abruzzerna (1873–1933), italiensk prins, forskningsresande.

Ludvig I (1763–1830), storfurste av Baden.

Ludwig, Carl (1816–1895), professor i fysiologi i Leipzig.

Lugn, Per (1891–1934), fil.lic. chef för Egyptiska museet i Stockholm, gift med Gunhild Henschen.

Lund, Hans, norsk juris studerande i Hammerfest.

Lundberg, Ivar (1853–1893), medicine licentiat, vikarierande laborator i fysiologi i Uppsala.

Lundborg, Herman (1868–1943), professor, chef för Statens institut för rasbiologi 1921–1935.

Lundell, Mauritz (1846–1940), kontraktsprost, sånganförare i Uplands nation.

Lundell, Peter Magnus (1841–1930), adjunkt, Parissångare 1867.

Lundmark, Rudolf (1867–1927), lasarettsläkare i Karlskrona.

Lundqvist, Carl (Lunkan) (1841–1921), operasångare.

Löwegren, Michaël Kolmodin (1836–1923), professor i oftalmiatrik i Lund.

Magnusson, Hilda (1864–1926), laboratoriestäderska och laboratris.

Malmberg, Mauritz (1829–1900), provinsialläkare i Jönköping.

Malmsten, Carl (1849–1923), praktiserande öronläkare i Stockholm.

Malmsten, Per Henrik (1811–1883), professor i medicin vid Karolinska institutet.

Malpighi, Marcello (1628–1694), italiensk anatom.

Mantoux, Charles (1877–1947), fransk läkare.

Marcus, Henry (1886–1944), Malmstens professor i nervsjukdomar vid Karolinska institutet.

Marie, Pierre (1853–1940), professor i neurologi i Paris.

Martius von, Carl Friedrich Philipp (1794–1868), tysk botanist.

Medin, Oskar (1847–1927), professor i pediatrik vid Karolinska institutet.

Meier-Müller, Hans, f. 1891, schweizisk neuro-anatom.

Mende de, F. neuroanatom hos von Monakow.

Mesterton, Carl Benedict (1826–1889), professor i kirurgi i Uppsala.

Metzner, Rudolf (1858–1935), professor i fysiologi i Basel.

Meyerhof, Otto (1884–1951), tysk Nobelpristagare 1922.

Meynert, Theodor (1833–1892), professor i neurologi i Wien.

Mill, Stuart (1806–1873), engelsk filosof.

Mingazzini, Giovanni (1859–1929), neuroanatom och psykiater i Rom.

Minkowski, Mieczyslaw (1884–1972), professor i neurologi i Zürich.

Minor, Lazar (1855–1943), professor i neurologi i Moskva.

Mjöberg, Erik (1882–1938), etnograf, forskningsresande.

Modin, Gustaf (1854–1908), ombudsman, Henschens patient.

Modin, N. J. (1827–1855), informator.

Monakow von, Constantin (1853–1930), rysk-schweizisk neuropatolog.

Monrad-Krohn, Georg Herman (1884–1964), professor i neurologi i Oslo.

Mosso, Angelo (1846–1910), professor i fysiologi i Turin.

Munck af Rosenschöld, Augusta (1806–1856), Salomons mor.

Munck af Rosenschöld, Charlotta (1813–1887), Salomons moster, lärarinna.

Munck af Rosenschöld, Eberhard Zacharias (1775–1840), professor i teoretisk medicin i Lund, Salomons morfars bror.

Munck af Rosenschöld, Eberhard (1811–1869), läkare i Paraguay, Salomons morbror.

Munck af Rosenschöld, Johan (1781–1843), Salomons morfar, lagman.

Munck af Rosenschöld, Nils (1815–1894), filosofie doktor, redaktör för tidningen Fäderneslandet.

Munck af Rosenschöld, Ulrika (1809–1882), Salomons moster, musiklektörinna.

Munk, Hermann (1839–1912), tysk fysiolog och hjärnforskare.

Munthe, Axel (1854–1949), läkare och författare.

Murén, Per (1805–1888), borgmästare i Gävle, riksdagsman.

Murry, K. B., Durban, Sydafrika.

Mussolini, Benito (1883–1945), fascistledare i Italien.

Müller, August (1864–1949), tysk ögonläkare och fysioterapeut.

Müller, Erik (1866–1923), professor i histologi vid Karolinska institutet.

Müller, Friedrich (1858–1941), professor i psykiatri i München.

Möller, Gustaf (1884–1970), socialdemokratisk politiker.

Möller, Magnus (1857–1912), professor i syfidologi vid Karolinska institutet.

Mörner, Carl Thore (1864–1940), professor i medicinsk kemi i Uppsala.

Mörner, Eva (1883–1972), läkare, Österåsens sanatorium.

Mörner, Karl Axel Hampus (1854–1917), rektor för Karolinska institutet.

Nægeli-Åkerblom, Marie-Louise, änka efter Hans Nægeli-Åkerblom (1868–1911), läkare och författare i Genève.

Naumann, Einar (1891–1934), professor i limnologi i Lund.

Naumann, Gösta (1846–1925), lasarettsläkare i Helsingborg och Göteborg.

Neiglick, P. N., informator i Wreten.

Nepos, Cornelius (100 f. Kr.–24 f.Kr.), romersk författare.

Nerander, Teodor (1856–1933), professor i psykiatri och överläkare vid Uppsala hospital 1897–1902, därefter i Lund.

Nerman, Birger (1888–1971), professor i arkeologi i Dorpat och museidirektör vid Statens historiska museum.

Nerman, Ture (1886–1969), journalist och politiker.

Neyber, Oskar (1829–1907), brunnsläkare i Ronneby.

Nilsson, Ada (1872–1964), privatpraktiserande gynekolog i Stockholm.

Nilsson, Anna Kristina, patient hos Henschen.

Nilsson, Emil (1844–1927), regementsläkare.

Nilsson, Erik Viktor Albert (1891–1979), fiskare på Ornö.

Nobel, Alfred (1833–1896), donator.

Nobel, Emanuel (1859–1932), brorson till Alfred Nobel.

Nonne, Max (1861–1959), tysk neurolog.

Norberg, Johan Petrus (1855–1918), predikant i Gävle.

Nordblad, Carl (1843–1921), kyrkoherde i Kila.

Nordén, Arthur (1891–1965), filolog och hembygdsforskare (Östergötland).

Nordenson, Berta (1858–1928), ordförande i Svenska Kvinnors Nationalförbund, gift med Erik Wilhelm Nordenson.

Nordenson, Erik Wilhelm (1847–1919), ögonläkare i Stockholm.

Nordenson, Johan Wilhelm (1883–1965), professor i oftalmiatrik vid Karolinska institutet.

Nordling, Ernst Viktor (1832–1898), professor i civilrätt vid Uppsala universitet.

Nordlund, Gustaf Adolf (1852–1901), e.o. professor i anatomi i Uppsala.

Nordwall, August (1842–1934), roteman, Parissångare.

Norström, Gustaf Mauritz, f. 1840, författare till böcker om massagebehandling, död som praktiserande läkare i Amerika.

Nyberg, Matilda (1874–1959), Carl Ferons hustru.

Nyblom, Carl Rupert (1832–1907), professor i estetik, litteratur och konsthistoria i Uppsala.

Nyblom, Helena, född Roed (1843–1926), svensk-dansk författare.

Nyblom, Lennart (1872–1947), konstnär.

Nylin, Gustaf (1882–1961), professor i internmedicin, överläkare vid Södersjukhuset.

Nyman, Wilhelm (1878–1936), lektor i tyska och engelska, gift med Dagny Henschen.

Nyström, Anton (1842–1931), läkare och skriftställare.

Nyström, Carl (1839–1913), medicine hedersdoktor, riksdagsman.

Nyström, Gunnar (1877–1964), professor i kirurgi i Uppsala.

Obersteiner, Heinrich (1847–1922), professor i nervsystemets anatomi och patologi i Wien.

Olander, Karl (1873–1923), psykiater i Stockholm.

Oldenburg, Carl Camillus (1816–1896), filosofie doktor, kyrkoherde i Hammar, Maria Henschens förste man.

Olin, Oscar (1865–1934), livmedikus.

Ollén, Petrus (1879–1965), folkpartistisk tidningsman.

Olsson, Peter (1830–1911), riksdagsman och konsul.

Oscar I (1799–1859), Sveriges och Norges konung.

Oscar II (1839–1907), Sveriges och Norges konung.

Osler, William (1849–1919), professor i medicin i Baltimore.

Osti, Henri (1826–1914), fotograf i Uppsala.

Oxehuvud, Göran Adolph (1799–1852), sjökaptan.

Palmlund, Theodor (1847–1896), provinsialläkare i Tingsås.

Panum, Peter Ludvig (1820–1885), professor i fysiologi i Köpenhamn.

Parodi, Domingo (1823–1889), italiensk apotekare och botanist i Sydamerika.

Persson, Johan (1801–1864), riksdagsman för bondeståndet.

Peterson, Frederick (1859–1938), professor i neurologi i Buffalo.

Petersson, Ludvig (1862–1947), grosshandlare.

Petersson, Oskar V. (1844–1912), professor i pediatrik i Uppsala.

Petrén, Alfred (1867–1964), överinspektör för sinnessjukvården, professor i psykiatri i Uppsala, riksdagsman.

Petrén, Gustaf (1874–1962), professor i kirurgi, först i Uppsala och sedan i Lund.

Petrén, Karl (1868–1927), professor i invärtes medicin i Lund.

Petrini, Gulli (1867–1941), filosofie doktor i fysik, liberal politiker.

Pettersson, Alfred (1867–1951), professor vid Statsmedicinska anstaltens bakteriologiska avdelning.

Pettersson, Magnus Alfred (1846–1920), läkare vid Nyköpings hospital.

Pettersson, Otto (1848–1941), oceanograf, Vetenskapsakademiens preses.

Pettersson, Maria (1840–1928), Maria Piculells mor.

Pfannenstill, Algot (1859–1935), överläkare i internmedicin i Malmö.

Pfeifer, Richard Arwed, (1877–1957), professor i psykiatri i Leipzig.

Piculell, Carl (1834–1894), snickare och bildhuggare, Marias far.

Piculell, Maria (Mary) (1877–1965), Henschens hustru i andra gifftet.

Pirquet von, Clemens (1874–1929), österrikisk barnläkare.

Platen von, Baltzar (1804–1875), sjöminister.

Pontén, Carl (1861–1923), lasarettsläkare i Norrtälje.

Posse, Gustaf Mauritz (Gösta) (1825–1888), greve och riksdagsman.

Posse, Göran (1856–1917), greve.

Posse, Lage (1855–1867), greve.

Posse, Nils (1853–1919), greve.

Post von, Rickard (1864–1939), stadsläkare i Gävle.

Pyk, Louise (1846–1925), operasångerska, svägerska till Hugo Köster.

Pötzl, Otto (1877–1962), professor i psykiatri i Wien.

Quensel, Friedrich (1873–1957), professor i psykiatri och neurologi i Leipzig.

Quensel, Ulrik (1863–1934), professor i patologi i Uppsala.

Rabe, Gustaf Reinhold (1813–1870), lektor, läroboksförfattare.

Rabe, Per (1858–1929), bankdirektör.

Radhe, Märta, g. Ottander (1891–1921).

Ramström, Martin (1861–1930), professor i anatomi i Uppsala.

Regnell, Anders Fredrik (1807–1884), läkare, botaniskt och donator.

Rehausen von, Fransiska (1803–1837), grevinna.

Reis von, Gustaf (1868–1936), grosshandlare i Göteborg.

Reisz, Carl Martinus (1829–1902), professor och rektor vid Köpenhamns universitet.

Retzius, Anders (1796–1860), professor i anatomi vid Karolinska institutet.

Retzius, Anders Jahan (1742–1821), naturforskare i Lund.

Retzius, Gustaf (1842–1919), professor i anatomi och histologi vid Karolinska institutet.

Retzius, Magnus (1795–1871), professor i obstetrik vid Karolinska institutet.

Reuterskiöld, Edgar (1872–1932), biskop i Växjö.

Reymert, Martin (1883–1953), chefredaktör för *Scandinavian Scientific Review*, senare professor i psykologi i Wittenberg, USA.

Ribbing, Seved (1845–1921), professor i medicin i Lund.

Rissler, John Gottlieb (1863–1931), överläkare vid Maria sjukhus i Stockholm.

Rivarola, general i Paraguay.

Rodrigues, J. Barbosa (1842–1909), brasiliansk botanist.

Rokitansky von, Carl (1804–1878), professor i patologisk anatomi i Wien.

Rosén, Henrik, f. 1840, fotograf i Campinas, Brasilien.

Rosén, Karl Ludvig (1862–1928), läkare i Degerfors.

Rosensvärd, Alexis (1820–1908), kommandör.

Rossander, Carl Jacob (1828–1901), professor i kirurgi vid Karolinska institutet.

Ross-Reymert, Anne, död före 1931, psykolog.

Runeberg, Johan Wilhelm (1843–1918), professor i medicin i Helsingfors.

Rydén, Värner (1878–1930), folkskollärare, socialdemokratisk ecklesiastikminister.

Rüdin, Ernst (1874–1952), schweizisk psykiater och rashygieniker.

Rydow, Waldemar (1845–1910), hattfabrikör i Karlskrona.

Röden, Helge (1864–1923), lasarettsläkare i Sundsvall.

Röhss, August (1836–1904), grosshandlare och donator.

Röntgen, Wilhelm Conrad (1845–1923), professor i fysik, Nobelpristagare 1901.

Sætre, Hakon (1891–1945), norsk neuropsykiater, motståndsmän.

Sager, Robert (1850–1919), envoyé vid Sveriges legation i Madrid.

Sahlin, Carl Yngve (1824–1917), professor i praktisk filosofi, rektor vid Uppsala universitet 1876–1889.

Salin, Mauritz (1851–1927), professor i obstetrik och gynekologi vid Karolinska institutet.

Sandell, Anders (1817–1888), hemmansägare, Gerdas far.

Sandell, Elsa (1850–1888). Gerdas syster, gift med Oskar Högberg.

Sandell, Gerda (1852–1907), lärarinna, Henschens första hustru.

Sandell g. Nelsson, Sigrid f. 1859, Gerdas syster, svägerska till Salomon.

Sandén, Johannes (1839–1914), kyrkoherde i Skokloster.

Sandler, Rickard (1884–1964), socialdemokratisk politiker.

Sandström, Ivar (1852–1889), anatom, upptäckare av bisköldkörteln.

Sandströmer, Clara (1836–1903), majorska.

Santesson, Carl Gustaf (1819–1886), professor i kirurgi vid Karolinska institutet.

Santesson, Gustaf (1862–1933), professor i farmakologi vid Karolinska institutet.

Scheele von, Knut Henning Gezelius (1838–1920), professor i teologi i Uppsala, biskop i Visby.

Schlegel, Henrik Leonard (1845–1901), provinsialläkare i Frustuna.

Schröder, Casper (1845–1919), roteman, vice häradshövding.

Schröder, Erik August (1796–1849), professor i filosofi.

Schröder, Hedvig (1841–1822), gift med Emil Haglund.

Schultz, Max (1825–1874), professor i anatomi och histologi i Bonn.

Schultz, Per Robert (1832–1894), förste stadsläkare i Uppsala.

Schultze, Friedrich (1848–1934), professor i neurologi i Bonn.

Schück, Henrik (1855–1947), professor i litteraturhistoria, rektor vid Uppsala universitet 1905–1918.

Scott, Garland Dix (1883–1958), läkare i Sullivana, Indiana.

Segerström, Carl Johan (1835–1903), veterinär i Uppsala.

Selander, Nils Edvard (1846–1931), regementsläkare vid Svea livgarde.

Selén, Carl Albert (1850–1877), medicine kandidat, skeppsläkare på fregatten Gefle.

Selling, Maria (1841–1930), linnebyterska hos prinsessan Eugénie.

Selling, Otto (1839–1911), provinsialläkare i Falköping.

Setterblad, Oscar (1863–1949), regementsläkare vid Karlberg.

Sherrington, Charles (1857–1952), neurofysiolog, Nobelpristagare 1932.

Siegbahn, Peter (1828–1914), vice konsul i Ronneby.

Sievers, Richard (1852–1931), arkiater och generaldirektör för medicinalverket i Helsingfors.

Silvén, Edit (1874–1911), medicine kandidat.

Sjöberg, Carl Leopold (1861–1900), stadsläkare i Hedemora, kompositör.

Sjöborg, Adolf Magnus (1771–1828), provinsialläkare i Ronneby.

Sjöborg, Sofia (1805–1882), kusin till Lars Wilhelm Henschen.

Sjöbring, Henrik (1879–1956), professor i psykiatri i Lund.

Sjögren, Charlotta Aurora (1817–1915), Gerda Sandells mor.

Sjögren, Hjalmar (1856–1922), geolog.

Sjöholm, Magnus (1845–1875), medicine studerande.

Sjöling, Albin (1855–1900), praktiserande läkare i Östersund.

Sjövall, Einar (1879–1964), professor i rättsmedicin i Lund.

Slawjanski, K., professor i Sankt Petersburg.

Smith, Elliot (1871–1939), professor i anatomi vid University collage of London.

Sneidern von, Nils (1862–1929), advokat, en av grundarna av Upsala Nya Tidning.

Snoilsky, Carl (1841–1903), svensk skald.

Sofia av Nassau (1836–1913), drottning av Sverige.

Sparrman, Gustaf Leonard (1809–1885), komminister, läsare i Uppsala.

Spielmeier, Walter (1879–1935), neuropatolog i München.

Sponberg, Johan (1800–1888), professor i grekiska i Uppsala.

Staafl, Karl (1860–1915), liberal politiker.

Stackelberg, Maria (1848–1897), grevinna, gift med professor Oskar Petersson.

Stalin, Josef (1878–1953), sovjetisk ledare.

Stavenow, Ludvig (1864–1950), professor i historia, rektor för Uppsala universitet 1918–1929.

Stenbeck, Thor (1864–1914), röntgenpionjär i Stockholm.

Stenström, Frans Olof (1899–1995), Uppsala studentkårs ordförande 1930, rektor.

Stenvall, Oskar, f. 1852.

Strandberg, Hulda, anställd hos prinsessan Eugénie, patient vid Sättra Brunn.

Stridsberg, Gustaf (1877–1943), redaktör på Svenska Dagbladet.

Stridsberg, Olof Arvid (1833–1904), adjunkt.

Strümpell von, Adolph (1853–1925), professor i neurologi i Erlangen.

Ström, Carl (1849–1926), landshövding i Västernorrlands län.

Stuxberg, Anton (1849–1902), zoolog, intendent vid Göteborgs museum.

Stålfors, Bengt (1851–1929), kamrer i AB Manhem.

Sundberg, Carl (1839–1931), professor i patologi, först i Uppsala och sedan vid Karolinska institutet.

Sundevall, Carl (1801–1875), professor vid Riksmuseet.

Sundevall, Fredrik (1811–1881), professor i anatomi, fysiologi och medicinallagfarenhet i Uppsala.

Sundquist, Nils (1902–1981), förste kurator vid Upplands nation, landsantikvarie.

Sundvallsson, Johan (1817–1874), redaktör för Tidningen Upsala.

Svartz, Nanna (1890–1986), professor i medicin vid Karolinska institutet.

Svedelius, Axel (1836–1924), landshövding i Örebro.

Swedenborg, Emanuel (1688–1772), vetenskapsman, filosof och mystiker.

Svensson, Frey (1866–1927), professor i psykiatri i Uppsala.

Svensson, Ivar (1839–1912), överläkare vid kirurgiska kliniken, Sabbatsbergs sjukhus.

Söderberg, Verner (1872–1932), filosofie doktor, redaktör för Nordisk familjebok.

Söderblom, Nathan (1866–1931), ärkebiskop.

Söderbom, Otto Gottfrid (1807–1876), hospitalsläkare i Uppsala.

Södergren, Torsten (1875–1951), posttjänsteman.

Söderlind, Alfred (1863–1937), provinsialläkare i Vittangi.

Söderlund, Carl (1878–1958), praktiserande läkare i Stockholm.

Södermark, Arthur (1848–1927), lasarettsläkare i Borås.

Södermark, Per (1832–1915), lasarettsläkare i Mariestad.

Söderqvist, Hilma (1884–1974), juris kandidat.

Söderstedt, Johan Gabriel (1832–1902), pastor.

Tallqvist, Teodor (1871–1927), professor i medicin i Helsingfors.

Tamm, Alfhild (1876–1959), psykiater.

Tamm, Hugo (1840–1907), riksdagsman.

Taylor, Isidor-Justin (1789–1879), baron, fransk filantrop och dramatiker.
 Tegnér, Esaias (1843–1928), språkforskare, professor i Lund.
 Thalén, Robert (1827–1905), professor i fysik i Uppsala.
 Tham, Per Sebastian (1845–1922), provinsialläkare i Linderås.
 Thedenius, Knut Fredrik (1814–1894), apotekare, lärare i Maria skola.
 Thiel, Ernest (1885–1949), bankir och konstmecenat.
 Thiel, Signe (1885–1969), Folke Henschens första hustru.
 Thomson, Carl Gustaf (1824–1899), adjunkt i entomologi i Lund.
 Thorelius, Emil (1859–1921), bruksläkare i Forshaga.
 Thorling, Ivar (1878–1963), professor i pediatrik i Uppsala.
 Thunberg af, Lars Daniel (1770–1814), dockskeppsbyggare, Lars Wilhelm
     Henschens fosterfar.
 Thunberg, Torsten (1873–1952), professor i fysiologi i Lund.
 Tigerstedt, Robert (1854–1923), professor i fysiologi, först vid Karolinska
     institutet, sedan i Helsingfors.
 Tillgren, Josua (1881–1969), överläkare vid invärtesmedicinska kliniken vid
     Maria sjukhus.
 Tirén, Otto (1862–1917), distriktsläkare i Göteborg.
 Toll, Hugo (1858–1943), läkare vid Ersta sjukhus.
 Tonell, Per Axel (1870–1959), lasaretsläkare i Östhammar.
 Torén, Carl Axel (1813–1904), domprost i Uppsala.
 Trotski, Leon (1879–1940), sovjetisk ledare.
 Trygger, Ernst (1857–1943), professor i juridik, statsminister.
 Trägårdh, Gustaf Sven (1832–1886), professor i praktisk medicin i Lund.
 Törnblom, Klas Johan (1858–1920), smidesfabrikör i Eskilstuna.
 Törnblom, Peter Alrik (1838–1878), docent i kirurgi, medicinalråd.
 Törnqvist, Wilhelm (1869–1960), lasaretsläkare i Vadstena.
 Uhthoff, Wilhelm (1853–1927), professor i oftalmiatrik i Breslau.
 Ulff, Gustaf Emanuel (1833–1913), kommendörkapten.
 Ulmgren, Otto (1844–1932), hovtandläkare, Parissångare.
 Undén, Östen (1886–1974), professor i juridik, senare utrikesminister.
 Undset, Sigrid (1882–1949), norsk Nobelpristagare i litteratur 1928.
 Unman, Patrik (1846–1936), grosshandlare i Stockholm.
 Wachtmeister af Johannishus, Carl Johan (1793–1843), generaladjutant.
 Wachtmeister-Breitholtz, Louise (1855–1939), grevinna.
 Wærn, Jonas (1849–1929), professor i pediatrik vid Karolinska institutet.
 Wærn, Wilhelm (1884–1952), Siri Henschens make, disponent vid Ranå
     bruk.
 Wagner, Johann (1800–1832), patolog i Wien.
 Wagner-Jauregg, Julius (1857–1940), österrikisk Nobelpristagare, belönad
     1927 för sin malariaterapi mot neurosyfilis.
 Wahlenberg, Göran (1790–1851), professor i medicin och botanik i
     Uppsala.
 Wahlgren, Fredrik (1895–1965), överläkare i patologi.

Wahlstrand, Maria (1848–1929), sopran.
 Wahlström, Lydia (1869–1954), författare och rösträttskämpe.
 Waldenström, Clara (1873–1928), laboratris hos Henschen i Uppsala.
 Waldenström, Henning (1877–1972), professor i ortopedi vid Karolinska institutet, överläkare vid Vanförestalten.
 Waldenström, Johan Anton (1839–1879), utnämnd till professor i invärtes medicin i Uppsala 1879, far till Henning.
 Waldenström, Paul Peter (1838–1917), filosofie doktor, lektor i Gävle, grundare av svenska missionsförbundet.
 Valente, Biagio, född omkring 1895, gårdfarihandlare och musiker.
 Valleix, François Louis Isidore (1807–1855), fransk läkare.
 Wallenberg, André Oscar (1816–1886), styrman och bankdirektör.
 Wallenberg, Knut Agaton (1853–1938), bankdirektör och donator.
 Wallgren, Carl (1863–1942), mjölnare.
 Wallin, Albert (1872–1966), överläkare vid Ekmanska sjukhuset i Göteborg.
 Wallin, Johan Olof (1879–1839), ärkebiskop, psalmdiktare.
 Wallis, Curt (1845–1922), professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet, politiker och nykterhetsförkämpe.
 Warfvinge, Frans Wilhelm (1834–1906), överläkare vid Sabbatsbergs sjukhus.
 Wawrinsky, Edvard (1848–1924), politiker och författare,
 Wawrinsky, Richard (1850–1933), sundhetsinspektör och medicinalråd 1891–1909, riksdagsman.
 Wehrli, Eugen (1871–1958), ögonläkare i Basel.
 Weinberg, Johan (1863–1895), extra provinsialläkare i Bollnäs.
 Weiss, Rebecca, f. 1944, författare och konstnär.
 Welander, Edvard (1846–1917), professor i syfidologi vid Karolinska institutet.
 Velde van de, Einar (1899–1981), advokat.
 Weman, Henry (1897–1992), domkyrkoorganist i Uppsala.
 Wengberg, Robert (1834–1904), tullinspektör, gift med en kusin till Salomon Henschen.
 Wennerberg, Gunnar (1817–1901), ecklesiastikminister och författare.
 Veraguth, Otto (1870–1944), schweizisk neurolog.
 Werlhof, Paul Gottlieb (1699–1767), kunglig livläkare i Hannover.
 Wernicke, Carl (1848–1905), tysk neurolog.
 Vestberg, Artur (1859–1935), laborator i patologisk anatomi i Uppsala.
 Westberg, Knut (1866–1923), direktör.
 Wester, Malin (1875–1928), gynekolog i Saltsjöbaden.
 Westerberg, Otto (1846–1914), byrådirektör.
 Westerdahl, Axel (1859–1908), provinsialläkare i Oskarshamn.

Westermark, Frans (1853–1941), professor i obstetrik och gynekologi vid Karolinska institutet.

Westermark, Ottilia (1839–1929), mademoiselle.

Westin, Johan Fredrik (1846–1902), kyrkoherde i Fasterna.

Weygandt, Wilhelm (1870–1939), professor psykiatri i Hamburg.

Widerström, Karolina (1856–1948), gynekolog, Sveriges första kvinnliga läkare.

Widman, Carl Johan (1825–1890), spegelfabrikör och bryggeridisponent.

Widman, Lydia (1855–1939), syster till Oskar Widman, gift med Sven Bring, barndomsvän till syskonen Henschen.

Widman, Oskar (1852–1830), professor i kemi i Uppsala.

Widmark, Erik Johan (1850–1909), professor i oftalmiatrik vid Karolinska institutet.

Widstrand, Axel (1866–1956), förste marinläkare.

Wieselgren, Harald (1835–1906), bibliotekarie vid Kungliga biblioteket.

Wieselgren, Peter (1800–1877), präst och nykterhetsförkämpe.

Wigert, Viktor (1880–1942), professor i psykiatri vid Karolinska institutet.

Wijkmark, Göran August (1846–1909), regementsläkare vid Hallands regemente.

Wikner, Ernst (1873–1953), docent i medicin, överläkare vid Sankt Eriks sjukhus och privatpraktiserande läkare i Stockholm.

Wikner, Pontus (1837–1888), docent i filosofi, professor i estetik i Oslo.

Wiktor, (1862–1930), drottning av Sverige.

Wilamowitz-Moellendorf von, Ulrich (1848–1931), filolog i Berlin.

Wilbrand, Hermann (1851–1935), neuro-oftalmolog i Hamburg.

Willman, Anders (1834–1898), teaterdirektör.

Wiman, Carl (1863–1944), professor i paleontologi i Uppsala.

Wimmer, August (1873–1937), professor i psykiatri i Köpenhamn.

Winkler, Cornelius (1855–1941), professor i neurologi vid universitetet i Utrecht.

Virchow, Rudolf (1821–1902), professor i patologi i Berlin.

Wirgin, Germund (1868–1939), professor i hygien och bakteriologi i Uppsala, Uplands nations inspektör.

Wirsén af, Carl David (1842–1912), författare, Svenska Akademiens ständige sekreterare.

Wirsén af, Vendela (1844–1906), Hugo Hildebrandssons hustru.

Wising, Per (1842–1912), Malmstens professor i neurologi vid Karolinska institutet 1887–1890.

Wittrock, Veit Brecher (1839–1914), intendent vid Naturhistoriska riksmuseet och föreståndare för Bergianska trädgården. institutets lärarkollegium.

Vogelius, Fredrik (1866–1938), överläkare i psykiatri vid S:t Johannesstiftelsens hospital i Köpenhamn.

Vogt, Oskar (1870–1959), tysk neurolog.

Vogt Mugnier, Cécile (1875–1962), fransk-tysk hjärnforskare.
 Vogt, Ragnar (1870–1943), Norges första professor i psykiatri.
 Volkogonov, Dmitri (1929–1995), rysk historiker.
 Wretlind, Wilhelm (1838–1905), praktiserande läkare, riksdagsman.
 Wright, Almroth (1861–1947), engelsk bakteriolog.
 Wåhlin, Samuel (1867–1934), kammarrättsråd, sekreterare vid Karolinska
 Zander, Gustaf (1835–1920), läkare, innehavare av Mediko-mekaniska
     institutet i Stockholm.
 Zetterblad, Axel (1864–1914), extra provinsialläkare i Ösmo.
 Ziemssen von, Hugo (1829–1902), professor i patologi i München.
 Åberg, Fanny (1846–1895), fru.
 Åberg, Hilma (1854–1927), fru.
 Åberg, Otto Wilhelm (1809–1881), fängelseläkare i Norrköping.
 Åkerman, Jules (1861–1951), professor i kirurgi vid Karolinska institutet.
 Åkerström, Henrik Vilhelm (1847–1907), länsveterinär i Uppsala.
 Ångström, Knut (1857–1910), professor i fysik i Uppsala.
 Ödman, Nils Petrus (Pelle) (1838–1911), författare, Parissångare.
 Ödman, Svante (1836–1927), professor i psykiatri i Lund.
 Ödmansson, Ernst (1831–1910), professor i syfilidologi vid
     Karolinska institutet.
 Öhrström, Augusta (1856–1921), sångerska.
 Öhrström, Wilhelm (1821–1891), e.o. professor i psykiatri vid
     Karolinska institutet, överläkare på Konradsberg.
 Öhrvall, Hjalmar (1851–1929), professor i fysiologi i Uppsala.
 Örström, Agnes, g. Törnblom (1856–1929, smidesfabrikshustru.
 Övergaard, Beda (1842–1925), kaptenska i Skövde.
 Övergaard, Otto (1832–1887), kapten vid Skaraborgs regemente.

Personindex

- Abelin, Anna, 19
Abelin, Beata, 19
Abelin, Hanna, 179
Abelin, Hjalmar, 129, 179,
329, 337
Abelin, Sofia, 179
Abelin, Ulla, 20
Abrahamsson, Carl Johan,
194–96, 211
Abramsson, Gerda Henrietta,
329
Adams, Sarah, 55
Adlersparre, Sophie, 102
Afzelius, Arvid, 59
Afzelius, Ivar, 58
Agdur, Erik, 367, 410
Ahlford, Theodor, 109
Ahnfeldt, Oscar, 22
Ahremark, Gustaf, 219
Albers-Schönberg, Heinrich,
324
Alexandersson, Maria, 100
Alin, Oscar, 29, 98, 139, 159,
163
Allard, Henrik, 317–18
Alm, Carl Sigfrid, 275
Alm, Torsten, 274–79
Almén, August, 65, 69, 75, 74–
76, 82, 133, 136, 163–65,
169, 249, 251, 270–71, 332
Almer, Johan, 142
Almqvist, Herman, 98
Almqvist, Ernst, 271, 307–8,
315, 337
Almroth, Nils, 303
Almström, Sven, 197
Alströmer, Clas August Johan
Jonas, 307
Alvarenga da Costa, Pedro
Francisco, 135, 244
Andén, Lennart, 142
Andersson, Ivar, 264
Andersson, Jenny, 98
Andersson, Johan Gunnar, 125
Ankarcrona, Henric, 54–55,
267
Ankarcrona, Henrik Teodor, 54
Ankarcrona, Julia, 50, 53, 51–
56, 118, 263, 267
Ankarcrona, Sofia, 55, 101,
263
Ankarcrona, Viktor, 347
Annerstedt, Rudolf, 14, 24
Anton, Gabriel, 298, 342
Antoni, Nils, 402
Arbman, Ernst, 29
Areschoug, John Erhard, 34
Ariëns Kappers, Cornelis
Ubbo, 241
Arpi, Oscar, 22, 35–37
Arrhenius, Svante, 125, 240,
262, 357, 362, 407
Atterberg, Albert, 24, 31
Atterström, Henrik, 142
August, 84

- Aurisicchio, Vincenzo, 392, 405
 Axelsson, Emilie, 98
 Backman, E. Louis, 283
 Bagge, Algot Hugo, 295
 Bárány, Robert, 358, 371, 401–2, 421
 Bark, Carl, *142*
 Bastian, Henry Charlton, 227
 Bauer, Fritz, 297
 Bechtereŕ, Vladimir, 373
 Beck-Friis, Louise, 301
 Beethoven van, Ludwig, 230–31, 243
 Bellander, Nils, *142*
 Benckert, Carl Henrik, 381
 Bendz, Hans, 250, 329
 Berg, John, 86, 148, *310*, 307–13, 327, 337, 346, 381, 393
 Bergen von, Gustaf, 101, 104, 124
 Berger, Hans, 342
 Berger-Andersson, Hulda, 103
 Bergfalk, Per Erik, 14, 269
 Bergh, Anton, 94
 Bergh, Carl Axel, 91
 Bergman, Hjalmar, 148
 Bergmark, Gustaf, 72, 109, 216, 222, 311, 320, 339, 401–2
 Bergsten, Kurre, 191
 Berlin, Nils Johan, 248
 Bernheimer, Stephan, 205, 207–9
 Berven, Elis, 328
 Bianchi, Leonardo, 385, 420, 422, 423
 Billing, Gottfrid, 181
 Billström, Jakob, 281–83, 288, 406
 Bjerre, Poul, 319–20, 320, 347
 Björk, Carl Henrik, 131
 Björkén, Johan, 68, *142*, 191
 Björnbom, Hjalmar, 25
 Björnström, Fredrik, 29, 35, 65, 94, 96, 178
 Blanck, Anton, 262
 Blix, Magnus, 153–54, 158–62, 268
 Blomberg, Anton, 333
 Boëthius, Daniel, 88
 Boëthius, Edvard, 88
 Boheman, Ernst, 219
 Bohlin, Kurt, 230–31
 Bohr, Christian, 162
 Bois-Reymond du, Emil, 392
 Bolin, Ernst, *142*, 175, 262, 401
 Bondesson, August, 318
 Bonhoffer, Karl, 241, 342
 Borchgrevink, Otto, 376–78
 Borelius, Jacques, 318
 Borell, Otto, 19
 Boström, Christoffer Jacob, 106
 Branting, Hjalmar, 152, 257
 Bratt, Ivan, 253–57, 262, 340
 Breitholtz, Claes, 104, 293
 Bring, Sven, 29, 98–99, 105
 Broca, Paul, 204, 221, 225, 232, 240, 242
 Brodmann, Korbinian, 208, 210–11, 236
 Brolén, Carl Axel, 48, 61
 Broman, Carl, 279–81
 Broman, Ivar, 342, 359
 Brower, Bernhard, 241
 Brown-Séguard, Charles-Éduard, 227
 Brun, Rudolf, 233
 Brunton, Thomas Lauder, 299
 Bruzelius, Ragna, 84

Bruzelius, Ragnar, 84, 94, 132,
 136–37, 170, 306–9, 312,
 331, 344, 348
 Brügg, Patrik, 142
 Buhre, Bertil, 171, 393
 Bull, Edvard, 133
 Bumke, Oswald, 349
 Bååth-Holmberg, Cecilia, 298
 Börnstein, Walter, 424
 Cajal, Santiago Ramón y, 207,
 209, 370
 Carl XV, 84
 Carlheim-Gyllenskiöld,
 Cecilia, 99–100
 Carlheim-Gyllenskiöld, Ida,
 29, 98–99, 153
 Carlheim-Gyllenskiöld, Oscar,
 98
 Carlheim-Gyllenskiöld,
 Vilhelm, 153
 Carlsson, Axel, 285–86
 Carlsson, Barthold, 142
 Carlsson, Carl August, 181
 Carus, Paul, 338
 Cederström, Amalia, 19
 Centerwall, Julius, 35, 53
 Charcot, Jean Martin, 188
 Charlès, August, 254
 Christensen, 376
 Christophersen, Wilhelm, 16
 Clason, Edward, 40, 47, 65, 66,
 70–73, 73, 135, 127–37,
 145, 155, 159, 166, 179,
 211, 230, 251
 Clason, Fredrik, 230
 Clason, Isak Gustaf, 39–40,
 44–45, 66, 72
 Cohnheim, Julius, 128
 Comstedt, Carl, 246
 Cornelius, Alfons, 148
 Cornell, Henrik, 22, 118–20
 Curman, Carl Peter, 180
 Cushing, Harvey, 218, 241,
 296, 383
 Dahlin, Carl Sigfrid, 294
 Dahlstedt, Helge, 170, 322
 Dahlstedt, Hugo, 48, 61
 Dalén, Albin, 315
 Dedichen, Henrik, 187
 Dejerine, Joseph, 207, 221,
 225, 232–33, 240, 281
 Deycke, Georg, 183, 324
 Deycke, Meta, 183
 Dickson, Oscar, 189
 Diethl, Joseph, 176
 Dintler, Ernst Ludvig, 24, 127,
 131, 134, 268, 381
 Dorch, Greta, 116–17
 Dorch, Johan Fredrik, 115
 Douglas, Archibald, 122–24,
 295, 344
 Douglas, Ludvig, 123, 345,
 420
 Douglas, Oskar Vilhelm, 401
 Dufberg, Marie Louise, 98–99
 Economo von, Constantin, 234,
 241–43, 408
 Edgren, Johan Gustaf, 93, 158,
 163, 169, 237, 257, 306–9,
 315, 322, 331, 339, 346–47,
 417
 Edinger, Ludwig, 135, 240,
 342
 Edlund, Gideon, 279
 Edlund, Helène, 212
 Edridge-Green, Fredrick, 203
 Ehrenheim von, Pehr Jacob,
 159, 307–9, 329
 Ehrlich, Paul, 361
 Einstein, Albert, 361
 Einthoven, Willem, 361, 407
 Eisen, Gustaf, 97

Ekehorn, Gustaf, 186
 Ekman, J.A., 114
 Eldh, Carl, 405
 Engström, 434
 Engström, Albert, 319
 Engström, Bernhard, 25, 380
 Engström, Per Johan, 22
 Ernberg, Harald, 315
 Ersson, Anders, 24
 Essen von, Clara, 90–91
 Essen von, Fredrik, 347
 Essen von, Gustaf, 28, 46
 Essen von, Gustaf Adolf
     Fredrik, 95
 Essen von, Julia, 90
 Essen von, Julia, 173
 Essen von, Magnus, 90
 Essén, Ludvig, 183, 188, 425
 Eugen, 52
 Eugénie, kejsarinna, 35
 Eugénie, prinsessa, 184
 Eurén, Axel, 179
 Falk, Alfred, 34
 Falkman, Johan, 95
 Fehr, Carl, 14
 Feron, Carl, 285–88, 379
 Feron, Constance, 286
 Feron, Sigrid, 286, 291
 Finn, Emil, 81, 369
 Finsen, Niels, 173
 Flechsig, Paul Emil, 165, 190,
     208, 210, 225, 226, 241,
     337, 342, 358, 362–65, 368,
     374, 378, 390–91, 424
 Flensburg, Carl, 266, 344–46
 Floderus, Ali, 31, 59
 Floderus, Mustafa, 31
 Flodman (Potamander),
     Anders, 191
 Florman, Arvid Henrik, 94
 Florman, Gösta, 314
 Foerster, Otfrid, 342, 348–49,
     422
 Fogman, Ernst, 86
 Forél, Auguste, 233
 Forsberg, Lars, 80, 82
 Forschammer, Holger, 173
 Forselius, Carl Olof, 171
 Forselius, Olof, 37
 Forsell, Gösta, 325, 327, 346,
     405
 Forssner, Gunnar, 135, 244,
     315, 339
 Forssner, Hjalmar, 121, 342,
     393
 Fredelius, Bernhard, 142
 Fredrikson, Sten, 193, 198, 219
 Fredriksson, Gustaf "Frippe",
     395
 Frehland, Patrik, 293
 Fries, Elias, 41
 Fries, Robert, 133, 189
 Fries, Thore, 25, 33, 32–39, 48,
     51, 61, 66, 132–33, 139, 141
 Fristedt, Robert, 65, 69–74,
     137, 151, 152, 157
 Fritsch, Gustav, 204, 342
 Frykberg, Jard Emil, 296
 Fryxell, Cecilia, 95–96
 Frängsmyr, Carl, 14, 66
 Fröderström, Harald, 288
 Fröschels, Emil, 424
 Fürst, Carl Magnus, 262, 374,
     394
 Fürstenberg, Arthur, 330
 Gadelius, Bror, 257, 262, 272–
     76, 335, 334–36, 340
 Gall, Franz Joseph, 231
 Geer de, Louis, 32
 Geijer, Erik Gustaf, 99, 179
 Geijer, Per Adolf, 96
 Gellerstedt, Per Erik, 132

Gertz, Hans, 375
 Gilljam, Gustaf Fredrik, 25,
     306, 329
 Gladh, Henrik, 13
 Glas, Olof, 61, 65, 66, 67, 72,
     77, 82, 135, 178, 181
 Gowers, William, 216
 Græve, Halvor, 413
 Gram, Hans Christian, 339
 Grape, Adolf, 70–71
 Groll, Lennart, 381
 Grut, Edmund, 158
 Guinchard, Josef, 274
 Gullstrand, Allvar, 91, 129,
     141, 160–62, 361, 369, 368–
     70, 372, 385, 408
 Gustaf V, 393
 Gustaf, Prins, 397
 Göthlin, Gustaf, 358
 Göthlin, Gustaf Wilhelm, 29,
     98
 Habitz Francis, 188
 Haglund, Ejnar, 221
 Haglund, Emil, 22
 Haglund, Patrik, 23, 220, 327,
     342, 377, 409
 Haller, Natan, 142
 Hallström, Anders Gabriel, 25
 Hamilton, Adolf, 295
 Hamilton, Raoul, 292, 301
 Hammar, August, 160, 408
 Hammarberg, Carl, 142, 146,
     168, 190, 212, 211–15, 274,
     402
 Hammarberg, Charlotta, 214
 Hammarskjöld, Hjalmar, 337
 Hammarsten, Olof, 127, 130,
     137, 141, 143, 154–57, 161,
     179, 181, 270, 291, 356–61,
     370, 372, 390, 401, 408
 Hammrsten, Olof, 76–78
 Hamnqvist, Herman, 249
 Harper, William R., 338
 Hedenius, Israel, 77, 298, 402
 Hedenius, Per, 64, 65, 77, 78,
     127, 131, 137, 143, 156, 213
 Hederström, Ture, 31, 380, 424
 Hedin, Adolf, 263
 Hedin, Sven, 296
 Hedin, Sven Gustaf, 401
 Hedlund, Johan Ludvig, 89
 Hedrén, Gunnar, 315, 337,
     368, 390
 Hagaradt, Johan, 142
 Heidenhain, Rudolf, 93, 127,
     391
 Heidenstam von, Ernst, 130
 Heidenstam von, Verner, 113
 Heine, Heinrich, 98
 Heine, Jacob, 329
 Hektoen, Ludvig, 339
 Helleday, Hjalmar, 80, 91
 Helmholtz von, Hermann, 137
 Henri-Martin, Léon Henri, 228
 Henschen, Anders, 119
 Henschen, Anna, 11, 58, 100,
     146, 193
 Henschen, Astri, 111, 122,
     123, 180
 Henschen, Carin, 100, 124
 Henschen, Carl Erik, 59
 Henschen, Dagny, 55, 111,
     120, 175, 180, 394
 Henschen, Esaias, 20, 21, 24,
     27, 37, 58, 101, 106–10,
     178–79, 367, 377, 394
 Henschen, Folke, 49, 73, 92,
     102–5, 111, 118, 119, 125,
     180, 243, 255, 268, 340,
     346, 354, 370, 392–94, 401–
     2, 411, 427
 Henschen, Gabriel, 11

- Henschen, Gunhild, 109, 115
 Henschen, Helena, 119
 Henschen, Helga, 105, 118,
     383–84, 427
 Henschen, Henry, 339
 Henschen, Ingegerd, 111, 115–
     16, 122, 378
 Henschen, Ingrid, 111
 Henschen, Johan, 14
 Henschen, Johanna, 124
 Henschen, Josef, 20, 21, 28,
     58, 71, 102, 367
 Henschen, Lars, 104
 Henschen, Lars Wilhelm, 11,
     12, 21, 29, 97, 131, 269, 320
 Henschen, Maria, 17, 20, 21,
     28–29, 51, 70, 95, 96, 101,
     107, 124, 136, 178, 377, 394
 Henschen, Salomon Eberhard,
     21, 37, 101, 112, 142, 180,
     190, 201, 315, 319, 322,
     384, 389, 400
 Henschen, Siri, 109
 Henschen, Vilhelm, 58
 Henschen, Wilhelm, 20, 21,
     28–31, 101, 103, 105–8,
     108, 125, 240, 300, 385
 Hensigken, Andreas, 11
 Herdin, Karl Wilhelm, 12
 Heyman, Elias, 170
 Hierta, Anna, 150, 243, 334
 Hierta, Hedvig, 150
 Hierta, Wilhelmina, 150
 Hildebrand, Albin, 71, 146,
     190, 415
 Hildebrand, Louise, 71
 Hildebrandsson, Hugo, 29, 48,
     71, 96, 105, 134
 Hindmarsh, James, 400
 Hirsch, Axel, 262
 His, Wilhelm, 240
 Hitler, Adolf, 262
 Hitzig, Eduard, 204–5, 210,
     231, 359
 Hjertström, Ernst, 271, 335
 Hofsten von, Sven, 309
 Holmén, Ernst Alexander, 190
 Holmes, Gordon, 209–10, 341,
     365
 Holmgren F-son, Frithiof, 323
 Holmgren, Ann Margret, 153,
     305
 Holmgren, Emil, 315, 336–37
 Holmgren, Frithiof, 65, 67, 74–
     76, 80–81, 81, 127, 145,
     150, 188, 214, 323, 331
 Holmgren, Israel, 145, 170,
     240, 314, 315, 321, 339–42,
     354–56, 359, 363, 368, 373,
     388, 390
 Holten von, Agnes, 89
 Horsley, Victor, 216
 Hug, Oskar, 245
 Hult, Olof Thorgny, 411
 Hultgren, Ernst Olof, 356, 411
 Hultin, Måns, 35–37
 Hultkrantz, Claes Adolf, 25, 96
 Hultkrantz, Vilhelm, 158, 262,
     401
 Hun, Henry, 211, 373
 Huss, Magnus, 39, 45, 85, 94,
     137, 253, 346, 348
 Hwasser, Israel, 66, 77
 Hybbinette, Sam, 393–94
 Håkansson, Harald, 110
 Håkansson, Nils August, 178
 Häggmark, Isak, 142
 Häggqvist, Axel, 142
 Häggqvist, Gösta, 119
 Högberg, Oskar, 106, 117,
     135–36
 Ihrén, Sam, 293

Inglessis, Michael, 228, 230
 Ingvar, Sven, 118–22, 239,
 378, 403
 Jacobæus, Hans Christian, 245,
 315, 339, 356–57, 367, 401–
 2, 405
 Jacobsson, Daniel, 283
 Jaconelli, Giuseppe, 285
 Jaeger, Johan, 36, 92
 Jakobsson, Edward, 203
 Jendrassik, Ernö, 297
 Johansson, A., 37
 Johansson, Alfred, 142
 Johansson, Axel, 396
 Johansson, Jöns, 160–63, 264–
 66, 315, 337, 355, 354–68,
 372, 390, 407
 Josefson, Arnold, 315, 327,
 367
 Josephson, Carl David, 388
 Josephson, Jacob Axel, 30
 Juhlin-Dannfelt, Georg, 125
 Jundell, Isak, 339, 418
 Jäderholm, Axel, 91
 Kahlmeter, Gunnar, 288–89
 Kalsenius, Andreas, 179–82
 Karlberg, Gustaf, 201
 Karlén, Andreas, 37
 Karlfeldt, Erik Axel, 402
 Kelynack, Theophilus, 172
 Kempe, Bertha, 333
 Kempe, Charlotta, 84
 Kempe, Frans, 333
 Kempe, Kristina, 84
 Kempf, Hjalmar, 178
 Key, Axel, 64, 92, 91–94, 167,
 268, 306, 346, 415
 Key-Åberg, Algot, 251, 307,
 315
 Kinberg, Olof, 262, 272–74,
 282–89
 Kindeström, Napoleon, 12
 Kjellberg, Adolf, 306, 331
 Kjellberg, Gustaf, 65, 77, 154–
 59, 163–65, 212–13, 274
 Kjerulf, Halfdan, 35
 Kleen, Emil, 69, 307
 Kleist, Karl, 337
 Klemperer, Georg, 342, 348–
 52
 Koch, Robert, 169–70, 270
 Kovalevsky, Sonja, 243
 Kozhevnikov, 349
 Kraepelin, Emil, 210
 Kraus, Friedrich, 244
 Kreis von, Johannes, 424
 Kubo, Kiyoji, 233
 Köster, Hugo, 180, 274
 Laënnec, René Théophile
 Hyacinthe, 170
 Lagerlöf, Nils, 169
 Lagerlöf, Selma, 102
 Landgren, Strickert, 87–88
 Landsteiner, Karl, 400
 Langgard, Theodor, 43
 Laqueur, Ludwig, 207
 Leegaard, Christian, 373
 Lehnert, Edvin, 117
 Lenin, Vladimir, 243, 351,
 348–53, 391
 Lennander, Karl Gustaf, 90,
 142, 147, 160, 175, 200,
 201, 212, 218, 309, 324,
 385, 393, 414, 415, 417
 Lennmalm, Frithjof, 121, 220,
 226, 251, 257, 265–67, 274,
 308, 315, 326, 329, 331,
 342, 354, 357–58, 374
 Lennström, Hanna, 250–51
 Lenz, Georg, 210, 385, 423
 Leo X, 397
 Leschke, Erich, 245

Leux, Irmgard, 119
 Liepman, Hugo, 222
 Liljenroth, Georg, 325
 Liljestrand, Göran, 354, 357
 Lilljebjörn, Hanna, 29, 106,
 125
 Lindblad, Ragnar, 297
 Lindblom, Alexis, 20
 Linderholm, Emanuel, 399
 Lindfors, Axel Otto, 295
 Lindgren, Carl Frans, 22
 Lindhagen, Carl, 287–92
 Lindman, Carl, 17
 Lindroth, Ludwig, 37
 Linnander, Hjalmar, 286
 Linnarsson, Nils Josef, 26
 Linroth, Klas, 167, 172, 249,
 331–32, 356–58, 373
 Lizell, Gustaf, 11, 401
 Ljunggren, August, 253
 Ljunggren, Lars Leonard, 193
 Ljunglund, Leon, 203, 299
 Lopéz, Fransisco Solano, 16–
 17
 López, Venancio, 17
 Lovén, Christian, 93, 136, 331
 Lovén, Sven, 98
 Luciani, Luigi, 210, 359
 Ludvig Amadeus, hertig av
 Abruzzerna, 344
 Ludvig I, 123
 Ludwig, Carl, 93, 127–28, 165,
 190, 205, 208
 Lugn, Per, 109
 Lund, Hans, 34
 Lundberg, Ivar, 156
 Lundborg, Herman, 262, 335
 Lundell, Mauritz, 59
 Lundell, Peter Magnus, 37
 Lundmark, Rudolf, 201
 Lundqvist, Carl, 59
 Löwegren, Michaël, 154
 Magnusson, Hilda, 313–14
 Malmberg, Mauritz, 167
 Malmsten, Carl, 86
 Malmsten, Per Henrik, 78, 84–
 85, 85, 306, 348
 Malpighi, Marcello, 394
 Mantoux, Charles, 170
 Marcus, Henry, 121, 274–78,
 285–90, 335, 347, 375, 388,
 401
 Marie, Pierre, 208, 225, 240
 Martius von, Carl, 47
 Medin, Oskar, 70, 92, 129,
 170–72, 306–7, 313, 329–
 30, 330, 337, 345, 408
 Meier-Müller, Hans, 233
 Mende de, F., 233
 Mesterton, Carl Benedict, 64,
 65, 78, 82, 137, 154, 176,
 175–77
 Metzner, Rudolf, 127
 Meyerhof, Otto, 357
 Meynert, Theodor, 70–71
 Mill, Stuart, 398
 Mingazzini, Giovanni, 224,
 242
 Minkowski, Miecyslaw, 232–
 34, 349, 408
 Minor, Lazar, 202
 Mjöberg, Erik, 229
 Modin, Gustaf, 186
 Modin, N. J., 14
 Monakow von, Constantin,
 124, 205, 208–10, 221, 225,
 233, 231–34, 240–42, 359,
 408
 Monrad-Kohn, Georg, 374
 Monrad-Krohn, Georg
 Herman, 121, 376
 Mosso, Angelo, 93

Munck af Rosenschöld,
     Augusta, 14, 269
 Munck af Rosenschöld,
     Charlotta, 17, 18
 Munck af Rosenschöld,
     Eberhard, 16–17, 422
 Munck af Rosenschöld,
     Eberhard Zacharias, 15
 Munck af Rosenschöld, Johan,
     12
 Munck af Rosenschöld, Nils,
     15, 294
 Munck af Rosenschöld, Ulrika,
     15, 17, 18, 99
 Munk, Hermann, 205, 209–10,
     233, 240, 359
 Munthe, Axel, 348, 398
 Murén, Per, 13
 Murry, K. B., 223
 Mussolini, Benito, 385
 Müller, August, 138
 Müller, Erik, 307–8, 315, 336–
     37
 Müller, Friedrich, 299
 Möller, Gustaf, 302
 Möller, Magnus, 262, 264
 Mörner, Carl Thore, 130
 Mörner, Eva, 322
 Mörner, Karl Axel Hampus,
     307–9, 312–13, 315, 322,
     339, 363, 368
 Nægeli-Åkerblom, Marie-
     Louise, 399
 Naumann, Einar, 238
 Naumann, Gösta, 90–91, 173
 Neiglick, P. N., 28
 Nepos, Cornelius, 29
 Nerander, Teodor, 165, 334–36
 Nerman, Birger, 381, 424
 Nerman, Ture, 255
 Neyber, Oskar, 129–30, 337
 Nilsson, Ada, 201
 Nilsson, Anna Kristina, 322
 Nilsson, Emil, 70–72, 317
 Nilsson, Erik, 239
 Nobel, Alfred, 355, 364
 Nobel, Emanuel, 363–65
 Nonne, Max, 349–52
 Norberg, Johan Petrus, 250–52
 Nordblad, Carl, 181
 Nordén, Arthur, 381, 424
 Nordenson, Berta, 151
 Nordenson, Erik Wilhelm, 80,
     87, 94, 158, 205, 266, 278,
     307, 334, 381, 382, 399, 421
 Nordenson, Johan Wilhelm,
     203, 361, 375, 399–401
 Nordling, Viktor, 268
 Nordlund, Gustaf Adolf, 71
 Nordwall, August, 37
 Norström, Gustaf Mauritz, 148
 Nyberg, Matilda, 286–88
 Nyblom, Carl Rupert, 52, 68,
     163, 175
 Nyblom, Helena, 53–54, 163,
     175
 Nyblom, Lennart, 175
 Nylin, Gustaf, 406
 Nyman, Wilhelm, 120, 393
 Nyström, Anton, 271–79, 294
 Nyström, Carl, 133–35
 Nyström, Gunnar, 343
 Obersteiner, Heinrich, 190
 Olander, Karl, 281–84
 Oldenburg, Carl Camillus, 100,
     104, 377
 Olin, Oscar, 393–94
 Ollén, Petrus, 251
 Olsson, Peter, 29
 Oscar I, 23
 Oscar II, 113, 167, 344
 Osler, William, 338

- Osti, Henri, 33, 73, 75, 96,
130, 140, 142–43, 152, 192,
218
- Oxehuvud, Göran Adolph, 16
- Palmlund, Theodor, 82
- Panum, Peter Ludvig, 167
- Parodi, Domingo, 16
- Persson, Johan, 13
- Peterson, Frederick, 338
- Petersson, Ludwig, 293
- Petersson, Oskar, 58, 64, 132–
38, 142, 145, 162, 166, 169,
177
- Petrén, Alfred, 262, 294, 391
- Petrén, Gustaf, 385
- Petrén, Karl, 122, 262
- Petrini, Gulli, 323
- Pettersson, Alfred, 336
- Pettersson, Magnus Alfred, 71
- Pettersson, Maria, 115
- Pettersson, Otto, 401
- Pfannenstill, Algot, 339
- Pfeifer, Richard, 388, 391, 408,
424
- Piculell, Carl, 115–16
- Piculell, Mary, 103, 115–18,
376, 389
- Pirquet von, Clemens, 170
- Platen, Baltzar von, 39
- Pontén, Carl, 201
- Posse, Gustaf (Gösta), 26
- Posse, Göran, 26
- Posse, Lage, 26
- Posse, Nils, 26
- Post von, Rickard, 144
- Pyk, Louise, 35
- Pötzl, Otto, 425
- Quensel, Friedrich, 225, 299,
342, 365
- Quensel, Ulrik, 170, 257, 262,
401
- Rabe, Gustaf Reinhold, 25, 31
- Rabe, Per, 281–82
- Radhe, Märta, 175
- Ramström, Martin, 262
- Regnell, Anders Fredrik, 39,
45, 46, 67–68, 74, 422
- Rehausen von, Fransiska, 99
- Reis von, Gustaf, 292
- Reisz, Carl Martinus, 308
- Retzius, Anders, 85, 312
- Retzius, Anders Jahan, 408
- Retzius, Gustaf, 66, 85, 87, 91,
207, 240, 243, 262, 309–10,
311, 334, 362, 402, 407–8,
421
- Retzius, Magnus, 66
- Reuterskiöld, Edgar, 396
- Reymert, Martin, 385–87
- Ribbing, Seved, 132–33
- Rissler, John Gottlieb, 329
- Rivarola, 16
- Rodrigues, Barbosa, 47–48
- Rosén, Henrik, 40–43
- Rosén, Karl Ludvig, 180, 414
- Rosensvärd, Alexis, 40
- Rossander, Carl Jacob, 86, 90
- Ross-Reymert, Anne, 385
- Runeberg, Johan Wilhelm,
132, 170, 308, 331, 420
- Rydén, Värner, 337
- Rüdin, Ernst, 262
- Rydow, Waldemar, 116
- Rödén, Helge, 142
- Röhss, August, 188
- Röntgen, Wilhelm Conrad, 326
- Sætre, Hakon, 370
- Sager, Robert, 173
- Sahlin, Carl Yngve, 131
- Salin, Mauritz, 307, 315, 332,
333
- Sandell, Anders, 111

Sandell, Elsa, 117
 Sandell, Gerda, 28, *112*, 111–
 15, 118, 124, 131, 136, *180*,
 332, 402
 Sandell, Sigrid, 116
 Sandén, Johannes, 100
 Sandler, Rickard, 301–2
 Sandström, Ivar, 71
 Sandströmer, Clara, 30, 90,
 129
 Santesson, Carl Gustaf, 84, 86–
 87, 91, *315*
 Santesson, Gustaf, 257–58,
 307, 340, 355
 Scheele von, Knut Henning
 Gezelius, 25, 29, 97–98,
 139, 274
 Schlegel, Henrik Leonard, 58
 Schröder, Casper, 23
 Schröder, Erik August, 22
 Schröder, Hedvig, 22
 Schultz, Max, 202
 Schultz, Per Robert, 268
 Schultze, Friedrich, 232
 Schück, Henrik, 113, 286, 291,
 337, 379
 Scott, Garland Dix, 88
 Segerström, Carl Johan, 168
 Selander, Edvard, 84, 91
 Selén, Carl Albert, 80, 82
 Selling, Maria, 184
 Selling, Otto, 80
 Setterblad, Oscar, *142*
 Sherrington, Charles, 390
 Siegbahn, Peter, 129
 Sievers, Richard, 79
 Silvén, Edit, 150
 Sjöberg, Carl Leopold, 179
 Sjöborg, Adolf Magnus, 20
 Sjöborg, Sofia, 19–20, *21*, 24,
 29, 106, 108
 Sjöbring, Henrik, 109
 Sjögren, Charlotta Aurora, 111
 Sjögren, Hjalmar, 125
 Sjöholm, Magnus, 69
 Sjöling, Albin, 413
 Sjövall, Einar, 262, 374
 Slawjanski, K., 127
 Smith, Elliot, 229
 Sneidern von, Nils, 159
 Snoilsky, Carl, 52–55
 Sofia, 345
 Sparrman, Gustaf Leonard, 19
 Spielmeyer, Walter, 408
 Spongberg, Johan, 70, *192*,
 191–94, 211, 214
 Staaf, Karl, 152, 296–97
 Stackelberg, Maria, 135, 145
 Stalin, Josef, 348–50
 Stavenow, Ludvig, 401
 Stenbeck, Thor, 200–201, 324,
 325, 323–27
 Stenström, Olof, 402
 Stenvall, Oskar, 378
 Strandberg, Hulda, 184
 Stridsberg, Gustaf, 98
 Stridsberg, Olof Arvid, 98
 Strümpell von, Adolf, 342,
 349–50, 422
 Ström, Carl, 59
 Stuxberg, Anton, 97–98, 189
 Stålfors, Bengt, 275
 Sundberg, Carl, 162, 268, 270,
 315, 346, 372
 Sundevall, Carl, 17
 Sundevall, Fredrik, 65, 67–70,
 81
 Sundquist, Nils, 401
 Sundvallsson, Johan, 13
 Svartz, Nanna, 406
 Svedelius, Axel, 88

Swedenborg, Emanuel, 185,
 243
 Svensson, Frey, 262, 274, 335,
 340
 Svensson, Ivar, 197
 Söderberg, Verner, 371–73
 Söderblom, Nathan, 396
 Söderbom, Otto Gottfrid, 18
 Södergren, Torsten, 292
 Söderlind, Alfred, *142*
 Söderlund, Carl, 285–92
 Södermark, Arthur, 179
 Södermark, Per, 89
 Söderqvist, Hilma, 293
 Söderstedt, Johan Gabriel, 58
 Tallqvist, Teodor, 339
 Tamm, Alfhild, 226
 Tamm, Hugo, 29, 53, 263
 Taylor, Isidor-Justin, 35
 Tegnér, Esaias, 237, 320, 420
 Thalén, Robert, 71, 323
 Tham, Per Sebastian, 178
 Thedenius, Knut, 25, 398
 Thiel, Ernest, 102, 239
 Thiel, Signe, 102, 119, 377
 Thomson, Carl Gustaf, 17
 Thorelius, Emil, *201*
 Thorling, Ivar, 401
 Thunberg af, Lars Daniel, 19,
 426
 Thunberg, Torsten, 161, 201,
 262
 Tigerstedt, Robert, 154, 159,
 162–63, 306–9, 329–31
 Tillgren, Josua, 314, 315, 322,
 363, 394, 399, 402
 Tirén, Otto, *142*
 Toll, Hugo, 262
 Tonell, Per Axel, *201*
 Torén, Carl Axel, 274
 Trotski, Leon, 350
 Trygger, Ernst, 179
 Trägårdh, Gustaf Sven, 132
 Törnblom, Klas Johan, 98
 Törnblom, Peter Alrik, 86
 Törnqvist, Wilhelm, 179
 Uthhoff, Wilhelm, 337, 423
 Ulff, Gustaf Emanuel, 40
 Ulmgren, Otto, 37
 Undén, Östen, 401
 Undset, Sigrid, 397
 Unman, Patrik, 292–93
 Uthoff, Wilhelm, 374
 Wachtmeister af Johannishus,
 Carl Johan, 99
 Wachtmeister-Breitholtz,
 Louise, 102
 Wærn, Jonas, 307, *315*, 109–10
 Wærn, Wilhelm, 109–10
 Wagner-Jauregg, Julius, 285,
 286
 Wahlenberg, Göran, 14, 66–69
 Wahlgren, Fredrik, 401
 Wahlstrand, Maria, 98
 Wahlström, Lydia, 303
 Waldenström, Clara, 190
 Waldenström, Henning, 377
 Waldenström, Johan, 78–79,
 83, 127–28, 131–36, 252,
 390, 411
 Waldenström, Paul Peter, 251
 Valente, Biagio, 285
 Valleix, François Louis
 Isidore, 135
 Wallenberg, André Oscar, 16
 Wallenberg, Knut Agaton, 393
 Wallgren, Carl, 196–201
 Wallin, Albert, *201*
 Wallin, Johan Olof, 269, 397
 Wallis, Curt, 94, 255, 253–57,
 262

Warfvinge, Frans Wilhelm, 132, 170, 308, 415
 Wawrinsky Edvard, 263
 Wawrinsky, Richard, 167
 Wehrli, Eugen, 205
 Weinberg, Johan, 142
 Weiss, Rebecca, 108
 Welander, Edvard, 307, 315
 Velde van de, Einar, 110, 286–89
 Weman, Henry, 396
 Wengberg, Robert, 124
 Wennerberg, Gunnar, 35, 401
 Veraguth, Otto, 234
 Werlhof, Paul Gottlieb, 330
 Wernicke, Carl, 209, 221–25, 232, 388
 Vestberg, Artur, 417
 Westberg, Knut, 173
 Wester, Malin, 150
 Westerberg, Otto, 263–64
 Westerdahl, Axel, 142
 Westermark, Frans, 315
 Westermark, Ottilia, 19
 Westin, Johan Fredrik, 58
 Weygandt, Wilhelm, 202
 Widerström, Karolina, 262, 266
 Widman, Carl Johan, 58
 Widman, Lydia, 98, 105
 Widman, Oskar, 24, 58, 104–5, 390
 Widmark, Erik Johan, 229, 307
 Widmark, Johan Erik, 307
 Widstrand, Axel, 142
 Wieselgren, Harald, 84
 Wieselgren, Peter, 253
 Wigert, Viktor, 279–81, 401
 Wijkmark, Göran August, 82
 Wikner, Ernst, 402
 Wikner, Pontus, 52, 96, 402
 Wiktorina, 123
 Wilamowitz-Moellendorf von, Ulrich, 342
 Wilbrand, Hermann, 135, 206–8, 373
 Willman, Anders, 59
 Wiman, Carl, 401
 Wimmer, August, 283, 287
 Winkler, Cornelis, 241
 Virchow, Rudolf, 167, 259
 Wirgin, Germund, 179, 401
 Wirsén af, Carl David, 29, 52, 96, 113, 178
 Wirsén af, Vendela, 95
 Wising, Per, 78, 306, 308
 Wittrock, Veit Brecher, 34, 131
 Vogelius, Fredrik, 283
 Vogt Mugnier, Cécile, 202, 241, 399
 Vogt, Oskar, 202, 241–42, 352, 401
 Vogt, Ragnar, 188
 Volkogonov, Dmitri, 348, 352
 Wretlind, Wilhelm, 167
 Wright, Almroth, 303
 Wählin, Samuel, 315
 Zander, Gustaf, 148, 336
 Zetterblad, Axel, 142
 Ziemssen von, Hugo, 128
 Åberg, Fanny, 59
 Åberg, Hilma, 59
 Åberg, Otto Wilhelm, 59
 Åkerman, Jules, 315
 Åkerström, Henrik, 168
 Ångström, Knut, 323
 Ödman, Pelle, 35
 Ödman, Svante, 185, 334–36
 Ödmansson, Ernst, 136–37
 Öhrström, Augusta, 29, 98
 Öhrström, Wilhelm, 90

Öhrvall, Hjalmar, 76, 98, 153,
152–63, 262, 323, 331, 337,
360, 367, 368, 372, 397

Örström, Agnes, 98
Övergaard, Beda, 89–90, 300
Övergaard, Otto, 89

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Skrifter rörande Uppsala universitet
C. ORGANISATION OCH HISTORIA
Editor: Ulf Göranson

- 1–57, 1961–1989. Se Uppsala universitetsbiblioteks hemsida.
58. Festschrift in Honour of Lennart Carleson and Yngve Domar. Proceedings of a Conference at the Department of Mathematics, Uppsala University, May 1993. 1995. Editor: ANDERS VRETBLAD.
59. TORGNY NEVÉUS: Uppsala universitets jubileumskvartal 1995. 1996.
60. OLOF BECKMAN: Ångström far och son. 1997. Ångström Father and Son. 1997.
61. Uppsala universitet inför 2000-talet. Festschrift till Stig Strömholm. 1997. Redaktör: CHRISTER ÖHMAN.
62. STIG STRÖMHOLM: Kring universitetet. Föreläsningar, tal, artiklar och föredrag 1989–1997. 1998.
63. Att famna en ton. En kulturgeografisk minnesbok. 1998. Samordnad av GUNNAR OLSSON.
64. Complex Analysis and Differential Equations. Proceedings of the Marcus Wallenberg Symposium in Honor of Matts Essén, Held in Uppsala, Sweden, June 15–18, 1997. 1999. Editor: CHRISTER KISELMAN.
65. ÅKE VINTERBÄCK, OLLE BERGMAN & OLLE ÖSTERLING: Kenya Science Teachers College. Återblickar och reflexioner. English Summary. 1999.
66. TORSTEN LINDQVIST: Gustaf Werners institut 50 år. En historik över acceleratorbaserad verksamhet vid Uppsala universitet 1949–1999. 1999.
67. TORGNY NEVÉUS: Honoris Causa. Promotioner, hedersdoktorer och hedersmedlemmar vid Uppsala universitet 1800–2000. 2000.
68. ANDERS THORÉ: Akademibondens plikt, universitetets rätt. Feodala produktionsförhållanden vid Uppsala universitets gods 1650–1790. 2001.
69. GUNNAR TIBELL: Brevet berättar. Hur Uppsala universitet fick sin synkroncyklotron. 2001.
70. HANS-OLOF BOSTRÖM: Det underbara skåpet. Philipp Hainhofer och Gustav II Adolfs konstskåp. 2001.
71. TORSTEN LINDQVIST: International Science Programme Uppsala University 1961–2001. Historical Review and Participants' Experiences. 2001.
72. Akademiska Kapellet 375 år. Redaktör: LARS FERNGREN. 2002.
73. OLOF BECKMAN: Anders Celsius. 2003.
74. ERIK TOBÉ: Anders Celsius och den franska gradmätningen i Tornedalen 1736–37. 2003.
75. Filip Hjulström. En förgrundsgestalt i svensk naturgeografi under 1900-talet. Redaktör: KRISTER LINDÉ. 2003.
76. Universitetsstaden Uppsala. Bilder av SIXTEN HAAGE. Texter av UNO ERIKSON. 2006.
77. Ledarskap i förändring. Rektorsperioden 1997–2006. Festschrift till Bo Sundqvist. Redaktionskommitté: MATTIAS BOLKÉUS BLOM, LENA MARCUSSON, MATS OLA OTTOSON & PER STRÖM. 2006.

78. ANDERS FRÖMAN & JAN LINDERBERG: *Inception of Quantum Chemistry at Uppsala*. 2006.
79. *Samhällsvetenskapliga fakulteten 40 år*. Redaktörer: JAN SÖDERSTEN & PETER LILJENSTOLPE. 2007.
80. "... kunn' I dock så wackert låta ...". *Uppsala Akademiska Kammarkör 50 år*. Redaktör: MAJ ALDSKOGIUS. 2007.
81. *En resenär i svenska stormaktstidens språklandskap*. Gustaf Peringer Lillieblad (1651–1710). Utgiven av ÉVA Á. CSATÓ, GUNILLA GREN-EKLUND & FOLKE SANDGREN. 2007.
82. *En ny sits – humaniora i förvandling*. Vänbok till Margaretha Fahlgren. Redaktörer: EVA HEGGESTAD, KARIN JOHANNISSON, KERSTIN RYDBECK & MARIA ÅGREN. 2008.
83. TAGE ERIKSSON & GUNNAR FRIDBORG: *Fysiologisk botanik vid Uppsala universitet. En historik*. 2008.
84. *Från seminarieklass till akademi. Förskolläroutbildningen i Uppsala under nio decennier*. Redaktörer: BERIT HALVARSSON, INGRID HOLMBÄCK ROLANDER, TOR HUDNER & JAN LINDHOLM. 2009.
85. *Studenternas ceremoniinstruktion*. Redaktör: NIKLAS ELOFSSON. 2009.
86. *Complex Analysis and Digital Geometry. Proceedings from the Kiselmanfest, 2006*. Editor: MIKAEL PASSARE. 2009.
- 87:1–2. CARL FRÄNGSMYR: *Uppsala universitet 1852–1916. Uppsala universitets historia 1793–2000*. Volym 2:1–2:2. Huvudredaktör: TORE FRÄNGSMYR. 2010.
88. *Regional and Interregional Cooperation to Strengthen Basic Sciences in Developing Countries*. Editor: CHRISTER KISELMAN. 2011.
89. BO S. LINDBERG: *Anders Fredrik Regnell. Läkare, botanist och donator*. 2011.
90. *Stig Strömholms tryckta skrifter 1942–2011*. Bibliografi sammanställd av BRITA ALROTH. Med sex inledande essäer. Redaktionskommitté: SVEN-ERIK BRODD, LENNART ELMEVIK, PER STRÖM. 2011.
91. MATS OLA OTTOSSON: *Rektorer vid Uppsala universitet och deras porträtt. Med en essä om porträtten av JAN VON BONSDORFF*. 2011.
92. CARL FRÄNGSMYR: *Dag Hammarskjöld och Uppsala universitet*. 2011.
93. *Det goda universitetet. Rektorsperioden 2006–2011. Festskrift till Anders Hallberg*. Redaktionskommitté: PERNILLA BJÖRK, MATTIAS BOLKÉUS BLOM, ANNA SJÖGREN & PER STRÖM. 2011.
94. *Sarek, Arktis och akademisk vardag. En bok om geografen Axel Hamberg*. Redaktör: LARS ANDERSSON. 2012.
95. LARS-GÖSTA WIMAN. *Abraham Bäck. Linnés vän och nydanare av svensk läkarutbildning*. 2012
96. LARS BURMAN. *Eloquent Students. Rhetorical Practices at the Uppsala Student Nations 1663–2010*. 2012
97. CARL FRÄNGSMYR. *Universitetet som arena*. 2013.
98. *Till häst. Ridundervisningen vid Uppsala universitet 350 år*. Redaktörer: MARIANNE ANDERSSON & JOHAN SJÖBERG. 2013.
99. LARS BURMAN. *Vältaliga studenter Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010*. 2013.
100. BO S. LINDBERG. *Salomon Eberhard Henschen. En biografi*. 2013.